

ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЗГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Издание Таджикского государственного педагогического
университета имени Садриддина Аини

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
Publication of the Tajik State Pedagogical University named
after Sadriiddin Aini

№ 1 (78)

Душанбе – 2019

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву наирияхои илмии пешбари тақризишаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишиор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 юни соли 2018 таҳти № 061/ЖР аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айни

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:

vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Сармуҳаррир: *Ғаффорӣ Нуъмонзон Усмонзода*- доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Мирзораҳимов Ақобир Каримович*- доктори илмҳои биология, муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: *Одинаев А.Н.*

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмии Русия» (НИИР)шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. <http://elibrary.ru>

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Муллоев А. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Абдуллоева Р. Х. – номзади илми педагогӣ, дотсент,
Нуъмонов М. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Маҷидова Б. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шарипова Д. Я. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Пирумишов Х. - доктори илмҳои таърих, профессор
Ҷаматов С. С. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ғозиева М. И. - номзади илмҳои филологӣ, дотсент

© ДДОТ ба номи С. Айни, 2018

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 11 июня 2018 года за № 061/ЖР

ISSN 2219-5408

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:

vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Главный редактор: *Гаффори Нуъмонджон Усмонзаде* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Мирзорахимов Ақобир Каримович* - доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Одинаев А. Н.*

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. <http://elibrary.ru>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Муллоев А. - доктор филологических наук, профессор

Абдуллаева Р. Х. - кандидат педагогических наук, доцент

Нугмонов М. - доктор педагогических наук, профессор

Маджидова Б. - доктор педагогических наук, профессор

Шарипова Д. Я. – доктор педагогических наук, профессор

Пирумшоев Х. - доктор исторических наук, профессор, член-корр. АНРТ

Джаматов С. С. - доктор филологических наук, профессор

Газиева М. И. - кандидат филологических наук, доцент

© ТГПУ имени С. Айни, 2018

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on June 11, 2018 for No. 061/ZhR

ISSN 2219-5408

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:

vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Editor-in-chief: *Gaffori Nu'monjon Usmonzada* - doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: *Mirzorahimov Akobir Karimovich* - doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: *Odinaev A. N.*

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. <http://elibrary.ru>

THE EDITORIAL BOARD:

Mulloev A. - Doctor of Philology, Professor

Abdullayeva R. KH. – candidate of pedagogical sciences, Associate Professor

Nugmonov M. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Majidova B. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Sharipova D. Y. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Pirumshoyev H. - Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ASRT

Jamatov S. S. - doctor of philological sciences, Professor

Gaziyeva M. I. - candidate of philological sciences, Associate Professor

© *Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, 2018*

МУНДАРИЧА /СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҶОИ ПЕДАГОГӢ / ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Утаев М.М. Гуфтори таълими муаллими забони хориҷӣ василаи асосии фаъолияти касбӣ.....	8
Джафаров С.Ф., Шохӣён Н. Н. Программные цели и методологические основы самопроект-тирования и самовоспитания студента при выборе вариативных инновационных мотивационно-развивающих педагогических технологий и инновационных моделей обучения в вузе	11
Раҳмонов Ш.М. Мақсад ва салоҳияти ташкил ва гузаронидани системаи аккредитатсияи давлатӣ.....	14
Хаитбоева Х.О. Методикаи лоиҳавии омӯзиши забони хориҷӣ дар қаринаи технологияи педагогии муосир	18
Баротова Г.Ю. Современные подходы к интерпретации понятия «готовность к работе в условиях инклюзивного образования».....	21
Ходжаева С.М. Муродова М.К. Джумаева.Г.С. Преподавание иностранных языков в таджикских вузах на современном этапе	25

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Косимов С., Алиев О. Некоторые стилистические особенности эпоса «Гуругли».....	29
Баротзода К.Ф. Явления антонимия в русском и английском языках (на примере лексики, относящихся к прозвищ и кличек).....	34
Азимова У.А. Маҳфузмонии вожаҳои «таърихи байҳақӣ» дар лаҳҷаҳои муосири тоҷикӣ	37
Неъматова Б.М. Корбурди ҷонишинҳои номуайяни дар забони Ваҳонӣ	41
Наврузшоев Б.Х. Махсусиятҳои маъноиву услубии тарҷумаи тасвирии воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ ба забони англисӣ (дар заминаи маводи матбуот)	46
Тураев А. Хусусияти исмиҳои фоили арабӣ дар “Зайн-ул-ахбор”-и Гардезӣ	49
Юсуфова С. Нақши пасванди -ак дар ташаккули калимаву истилоҳоти марбут ба воҳидҳои луғавии соҳаи наботот	53
Қаюмова М.А. Маҳмудова С.С. Муқоисаи сохтори исмиҳои забони олмонӣ бо забони тоҷикӣ.....	60
Сулаймон А. Вожаҳои забон ва суҳан дар баёни маъниҳои ғайривоқеӣ.....	65
Бобомуродова М. Корбурди истилоҳоти ороиши занон дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ.....	74
Шарифова Д.М. Сопоставительная характеристика этнографических реалий транспорта английского и таджикского языков	77
Бобокалонова Р. Корбурди антропонимҳо дар «таърихи Ҳумоюн»-и Гулшанӣ	82
Абдуллоева М.Н. Тағйирёбии вожаҳои иқтибосӣ баъд аз иқтибосшавӣ дар забони англисӣ	89
Ганиева М.А. Синтаксический способ образования терминов фонетики во французском и таджикском языках	92
Шарипов Д. Усулҳои омӯзиши пешояндҳои in, on ва at дар забони англисии муосир	96
Саидова Ҷ. Мафҳуми диалектизм ва хусусиятҳои он	99

Мавлонбердиева О.Э., Юлдашева У.И.	
О характере сложности семантики глагольных лексем	104
Жумаев М.Т., Солиева У.Л., Утаев М.М.	
Этимологияи элементҳои химиявии зергурӯҳи асосии гурӯҳи яқум ва дуёми чадвали даврии Д.И. Менделеев	106
Додаров О.М.	
Афкори забоншиносии Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ	110
Чой Мухи	
Общие особенности корейских и таджикских пословиц	115

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Саидмуроди Х., Алиев О.	
Ҷойгоҳи Саидризо Ализода дар илми забоншиносии тоҷик	119
Зоиров Ҳ.	
Хидмати номаҳо дар шинохти осори Аслии Суханвар	122
Шарифов Б.Б.	
Назаре ба «Хатм-ул-ғароиб»-и мансуб ба Хоқонӣ	127
Олимова Х.Ҳ.	
Санъати меъморӣ (архитектура) дар “Наводирулвақоъ”-и Аҳмад Махдуми Дониш	131
Саидова М.Ш.	
Особенности таджикского перевода романа Н.С.Гумилева «Чёрный Генерал»	135
Аминов Ф.С.	
Мафҳуми одоби гуфтор аз нигоҳи олимони ғарб ва рус	139
Бойзода М.С.	
Афкори адабӣ ва танқидии Пайрав Сулаймонӣ	143
Ашурова Н.Ҷ.	
Таҳлили қиёсии образи Гурдия дар "Шоҳнома"-и Абулқосим Фирдавсӣ ва Нӯшоба дар "Искандарнома"-и Низомии Ганҷавӣ	148
Ҳайитбоева М.А.	
Ақидаҳои эстетикӣ Абдурахмони Ҷомӣ аз нигоҳи донишмандони тоҷик	156
Абдуллоҳи У.	
Тарҷеъбанд ва ташаккули он	160
Абдуллоева С.К.	
Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ дар таҳқиқи Саид Нафисӣ	164
Талбзода М.	
Назари Бозор Собир мақом ва мартабаи шоирони ҳамзамон ва шеърӣ муосир	168
Аминджанова Р.Х.	
Урфи ширази и индийский стиль поэзии	173
Воҳидов Ш., Шарифова Г.	
Зикри ҳунар ва пешоварон дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ	176
Ҷавҳарова М.О.	
Манбаъҳои масеҳии дostonҳои «Юсуф ва Зулайхо»-и Ховарии Шерозӣ ва Абдурахмони Ҷомӣ	184
Умеди Х.	
Масҷиди Нухгунбад ё ҳаҷчи пиёда	188

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Валиев А., Мирзоев М.	
Этнографическое изучение народов Центральной Азии накануне и в годы второй мировой войны	191
Азизов Ш.С.	
Таърихи ташкили назорати гумрукӣ дар Бухорои шарқӣ (худуди имрӯзаи Тоҷикистони Марказӣ ва Ҷанубӣ)	195
Ганҷақова М.Г.	
Саҳми СММ дар мӯътадилсозии авзои сиёсии солҳои 90- уми асри XX дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	199

Сайнаков С. П.	
Вклад А.А.Семенова в изучение духовного наследия таджиков Памира.....	201
Каландарова Л.И.	
Раннее средневековые истории таджикского народа в англоязычной литературе (III – VII вв. – н. VIII в.).....	204
Саидов С.М.	
Нақши Русияи подшоҳӣ дар сиёсатҳои истибдодии амирони манғития дар Бухорон Шарқӣ (бар мабной сарчашмаҳо).....	206
Шоназар Ч. М., Дарвозиева Ҳ.Ш.	
Баъзе анъанаҳои наврузӣ дар Бадахшон	211
Мамадазимов А.А.	
Расширение сотрудничества между Республикой Таджикистан и США после подписания соглашения «Об установлении мира и национального согласия (27.06.1997)	213
Парвизи М.	
Пажӯҳиши сохтори идории Сомониён дар таърихнигории тоҷик	213
Хамидзода Х.Х., Косимова Р.	
Социально-политические аспекты категоризации субэтнических групп в таджикском обществе советского периода	222
Камолова Г.Н.	
Освещение административной структуры государства Саманидов в периодической прессе в конце XX - начале XXI вв	229
Охунзода Н.	
Нақши сулҳофарии Пешвои миллат дар публицистикаи китобӣ	234
Ҳайдарова Г.Ё.	
Фарҳанг ва хунароҳои мардуми халқи тоҷик дар давраи Бекигарии Ҳисор	239
Набиева М.	
Дар роҳи адолат ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ	243
Бодурбекова А.Н.	
Освещение проблемы героического подвига жёнщин таджикистана на фронтах великой отечественной войны в трудах профессора Р.А.Набиевой	249
Исломов Ф.	
Этнодемографический облик Душанбе в начале XX века.....	253
Абдубасиров А.А.	
Отражение проблемы искусства в книге Б. Гафурова «Таджики» и других его произведениях	256
Ганчакова М.Г.	
Фаъолияти комиссияи оштии миллӣ дар таҳкими сулҳ ва давлатдорӣ миллӣ	260
Гадоев М.А., Қосимов И.С.	
Назаре ба таърихи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши тоҷикон.....	263
Усмонов Н.Н.	
Россия и Средняя Азия: (историографический аспект)	267
Мамадсалимов Н.	
Историко-библиографические исследования развития печати на Памире	274

ГУФТОРИ ТАЪЛИМИИ МУАЛЛИМИ ЗАБОНИ ХОРИЧӢ
ВАСИЛАИ АСОСИИ ФАЪОЛИЯТИ КАСБӢ

Утаев М.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Дар таълим ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ беш аз ҳама офаридани фазои забонӣ муҳим ва мувофиқи мақсад аст. Талаботҳои муосир ба тайёрии касбии омӯзгорони ояндаи забонҳои хориҷӣ таҳияи стратегияи рушди азхудкунии аҳамиятнок ва муоширатии фаъолияти нутқии забони хориҷӣ, пажӯҳиши технологияҳои таълими забонҳои хориҷиро дар асоси ба ҳисобгирифтани равандҳои ҳамгироӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, илмӣ ва фарҳангӣ бо мақсади тайёр намудани мутахассисони рақобатпазир, ки дар амалӣ кардани тамосҳои байнифарҳангӣ дар бахшҳои иҷтимоӣ касбӣ рақобатпазир бошанд, талаб мекунад.

Василаи асосии фаъолияти таълимии муаллим ин сухан ва гуфтори вай мебошад. Гуфтори таълимӣ иборат аз истифодаи равишҳои дурусти талаффуз мебошад. Гуфтори таълимӣ мафҳуме густурдатар аз равиши гуфтор аст.

Гуфтори муаллим ҳамонтар баён шуд, василаи асосии анҷоми фаъолиятҳои таълимӣ ва тарбиятӣ аст, вале чизи печида ва гуногунҷанба мебошад ва маҳдуд ба равишу меъёрҳои талаффузӣ дуруст намешавад.

Мафҳуми «нутқи омӯзгорӣ» нисбат ба «техникаи нутқ» фарроҳтар мебошад. Вақте мо мегуем, ки муаллим гуфтори таълимӣ дорад онро дар назар дорем, ки вай сухани пурмуҳтаво, мантиқӣ, эҳсосотӣ мегуяд ва захираи луғавӣ ва фарҳангӣ гуфтори олии дорад.

Сухани муаллим дар тамоми раванди таълиму тарбият нуфуз дорад. Дар ҳоли ҳозир дар зиндагии инсонҳо ва аз ҷумла дар раванди таълимӣ василаҳои гуногуни аудиовизуалӣ ва таҷҳизоти иттилоотӣ истифода мешавад. Аммо маълум мешавад, ки ҳеҷ васила ё таҷҳизоте наметавонад ҷои сухан ва каломи зиндаи муаллимро бигирад. Далелҳои зерин баёнгари ҳамин мавзӯ мебошанд:

1) Гуфтори омӯзгори забони хориҷӣ асосгузори фазои мусбати психологӣ-эҳсосотӣ дар гурӯҳи донишомӯзон буда, фазои боварино нисбат ба омӯзгор дар гурӯҳи донишомӯзон ба вучуд меорад.

2) Гуфтори омӯзгори забони хориҷӣ дар раванди таълим аҳамияти асосӣ дорад. Агар донишомӯз маводи дарсро азхуд накард, ки баёнқунандаи он омӯзгор аст, пас донишомӯзро зарур меояд, ки худомӯзӣ кунад ва вақту қувваи зиёдашро барои омӯзиш сарф намояд, ки боиси серкори ва ҳастагии ӯ мегардад.

3) Гуфтор омӯзгори забони хориҷӣ аз тарафи донишомӯз ҳамчун намуна ва асос барои тақлид забони англисӣ қабул карда мешавад. Дар ҳамаи ҳолатҳо омӯзгор ба донишомӯз дар вақти гуфтор худ тарзи суханрони ва шеваи гуфтор меомӯзанд. Камбудҳои гуфторӣ на танҳо ба ташаккули шеваи гуфтори донишомӯз балки ба шӯҳрат ва эътибори муаллим низ латма мезанад. Мо медонем, ки муаллими бе эътибор дар касби омӯзгорӣ талоши беҳудаи вақт аст.

Ончи, ки дар боло зикр шуд баёнгари он аст, ки гуфтори таълимӣ падидаи махсусе дар фаъолияти омӯзгорӣ буда муҳимтарин нақш дар ташаккул ва рушди маҳоратҳои касбии муаллим дорад.

Масоили ташаккули гуфтори таълимӣ дар назарияҳои омӯзгорӣ аз ҷанбаҳои муҳталиф баррасӣ мешаванд: Дар психологияи корӣ ва шахсияти муаллим олимони ақидаҳои ҷолиб пешниҳод намудаанд. Ҳамноми барқарор намудани муоширати таълимӣ онҳо назарияи муоширати таълимиро пешкаш намудаанд. Асосҳои назариявии гуфтори касбии муаллим дар назарияи ҳунари воизӣ ё ҳамон ғӯяндагӣ ҷо дода шудааст. Натиҷаҳои ба даст омада аз таҳқиқот дар ин заминаҳо моҳият ва вазифаҳои асосии гуфтори таълимиро муайян мекунад.

Educational conversation - Гуфтори таълимӣ каломии шифоҳии муаллими забони хориҷӣ, ки ба ғайр аз талаботи умумифарҳангӣ бояд талаботи тахассусӣ барои ҳалли вазифаҳои таълиму тарбиятро ҳам ҷавобгӯ бошад.

Каломии шифоҳии муаллими забони хориҷӣ раванди печидаи робитаҳои каломӣ ва ғайрикаломии муаллим бо донишомӯз ва дигар иштирокдорони равади таълимӣ мебошад. Бинобарин мафҳуми “гуфтори таълимӣ” бо “рафтори муоширатии муаллим” алоқамандии наздик дорад.

Рафторҳои муоширатӣ - на фақат фаъолияти каломии муаллим барои интиқоли иттилооти муайян, балки анҷоми гуфтори муносиб бо рафтори муаллим мебошад. Он дар ташаккули фазои эҳсосоти мусбат дар раванди муошират бо донишомӯзон таъсир мегузорад. Ба ақидаи И.И. Рыданова, «муваффақияти асарбахшии раванди таълиму тарбият на танҳо ба мавзӯи сӯҳбат ва

назокатҳои методӣ балки ба хунари вай барои дарки тарафи муқобил ва ёфтани муштарақот барои барқарорӣ робита бо донишомӯз вобастагӣ доранд». [3:50] Муваффақияти фаъолияти касбии муаллим дар таълим ва тарбият ба тавонони вай дар барқарорӣ «гуфтугӯи дучониба» вобаста аст.

Рафторҳои муоширатӣ замоне самарабахш хоҳад буд, ки донишомӯзро ба ҳамкорӣ водор ва фазои корӣ дар дарс ва мавқеиятҳои таълимӣ эҷод гардад ва дар ин раванд эҳсосоти психологӣ манфӣ дар тарафҳои муошират пайдо нашавад.

Рафторҳои муоширатии ғайрисамарабахш низ вучуд доранд. Чунин муошират дар муаллимоне ҳаст, ки дарҳои муоширатиро мебандад ва ё хусуматҳои ботинӣ ва пинҳонӣ ва гоҳе ҳам ошкор нисбати донишомӯзон дошта бошад. Чунин рафтори муаллим ғайрикасбӣ унвон мешавад вале дар фаолияти омӯзгорӣ онҳо ҳам истисно нестанд. Гоҳе чунин мешавад, ки муаллимон дониши фанни хуб доранд вале рафтори муоширатии ғайрисамаранок боиси шикаст дар фаъолияти омӯзгорияшон мешавад.

Дониши фаннӣ ва равишҳои таълимӣ он самарабахш нахоҳад буд магар ин, ки ин дониш дар чараёни таълиму тарбият бо рафтори муоширатии муносиб ва самарабахш ҳамроҳ шавад.

Самарабахши гуфтор ва рафтори муоширатии муаллим натиҷаи шинохти дурусти система ва нишонаҳои онҳо мебошад. Гуфтори таълимӣ ки асоси равиши муоширати аст дорои система ва нишонаҳои зерин мебошад:

- **калима**, аҳамияти иттилоотӣ ва баёнии он (системаи лингвистикӣ);
- **лаҳни гуфтор**, на фақат муносибати донишомӯз ба гуфтори муаллим, балки маънои калимаҳои баёншуда низ ба он бастагӣ дорад. (системаи паралингвистикӣ);
- **мимика, пантомимика**, дар чараёни суханронии муаллим (системаи кинетикӣ).

Ягонагии ҳар се системаи номбаршуда гуфтори муаллимро аз назари омӯзгорӣ самарабахш мекунад. Яъне онро ба василаи самарабахш дар фаолияти касбии муаллим табдил медиҳад.

Гуфтори таълимӣ вазифаҳои гуногун дорад, ки муҳимтарини онҳо иборатанд аз:

1. Таъмини робита байни омӯзгор ва донишомӯзон, ташкили муоширати омӯзгорӣ. И.И. Рыдонова дар ин замина вазифаи психотерапевтии муносибатҳои гуфторӣ муаллимро матраҳ мекунад. Вай мӯътақид аст, ки ҳаёти ҳар кӯдак дар мактаб бо шидатнокӣ эҳсосот аз ҳамдигар фарқ мекунад ва дар шароити номусоид ё фишорҳои зиёд кӯдак зарарҳои психологӣ мебинад ва мубтало ба дидактогенія мешавад (тарс аз муаллим, аз таълим, аз мактаб). Аммо гуфтори дӯстона, боварибахш ва бо лаҳни хуб бо донишомӯз асарбахши психотерапевти хоҳад дошт.

И.И. Рыдинова [3:50] мегӯяд: «Нерӯи дармонии сухани муаллим метавонад донишомӯзро ором кунад, илҳом бахшад, имкониятҳои эҷодкорӣ шахсро афзоиш дода ва ҷаҳонбинии некбинонаро фароҳам оварад»;

2. Таъсиргузори мусбати муаллим ба донишомӯз бо воситаи калом бо мақсади ташаккули эҳтиятҳои илмӣ-ҷаҳонбинӣ, эҷоди ангеҷаҳои таълимӣ, муносибати мусбат ба таҳсил, мактаб ва муаллим гардад;

3. Каломӣ омӯзгорӣ ирояи комили мавзӯи дарсӣ аз сӯи муаллим ба вучуд омадани дониши фаннии мустаҳкам дар донишомӯзро боис мешавад. Каломӣ омӯзгорӣ ташкили дуруст ва судманди фаъолияти таълимӣ барои донишомӯзро дар бар мегирад.

Шакли гуфтори таълимӣ муаллими забони хоричӣ чунин сурат мегирад.

Масъала ва вазифаҳо, ки муаллим аз тариқи гуфтори таълимӣ ҳал мекунад иборатанд аз:

- иттилорасонӣ, рушд ва ғанисозии тафаккури донишомӯз;

- таъсиргузори ба рӯҳия ва эҳсосоти донишомӯз ва ташаккули дидгоҳи мусбат нисбат ба илму дониш дар вай;

- талқини донишомӯз ба амал ва фаъолият бар асоси дониши касб намудааш;

Каломӣ шифоҳии муаллим ба ду намуд – Monologue - монолог (гуфтори монологӣ ҳамон баёни мавзӯи дарс, тавзеҳ, тафсир ва суханони омӯзгор мебошад) ва dialogue - диалог (бахс, гуфтугӯ, мунозира, ҷидол) тақсим мешавад.

Ин шаклҳо қорбурд ва арзиши баробар дар гуфтори касбии муаллим доранд, вале ба ҳар ҳол диалог афзалият дорад. Бисёр муҳаққиқони муосир пас аз таҳлили гуфтори таълимӣ ва муоширати таълимӣ диалогизмро муҳимтарин усули таълиму тарбият медонанд. Ин усул бар асоси раванди демократӣ ба вучуд омада дар тамоми маҳдудай шӯравии собиқ аз ҷумла мактабҳо дида мешавад. Усули диалогизм дар раванди омӯзгорӣ дар даҳсолаҳои охир дар кишвари мо ҳамчун намунаи таълиму тарбият қабул шудааст.

Ҳамчунин бар асоси робитаҳои диалогӣ муаллим ба донишомӯз равишҳои таълимӣ аз сӯи донишмандон бо тавачҷӯх ва тағйироти ҷамъиятӣ – фарҳангӣ дар ҷанд даҳаи охир таҳия шудааст. И.И. Рыданова мегӯяд: барқарорӣ диалогӣ моҳирона ба муаллим кӯмак мекунад, ки вазифаҳои гуногунӣ омӯзгориро анҷом, эҷоди ҳамдигарфаҳмӣ, равиши дурусти тавзеҳӣ, эҷоди фазои озод барои мавқегири ва ислоҳи амалҳои худ дар паи аксуламали мутақобилро амали намояд.

Муҳимтарин шакли диалог дар гуфтори таълимӣ муаллим гуфтугӯ мебошад.

Didactic conversation - Гуфтугӯи дидактикӣ - муҳимтарин равиши таълимӣ мебошад. Тайёри ба он шомили мақбулияти мавзӯ, системаи саволҳо ва ҷавобҳои мавриди назар мебошад. Хунари тартиб додани савол дар рафти фоалият муҳимтарин ҷанбаи гуфтори таълимӣ аст. Дар раванди таълиму тарбият чунон саволҳои матраҳ шаванд, ки на танҳо боиси баёни иттилооти касб шуда, балки фаъолиятҳои таълимӣ ва тарзи тафаккур ва андешаи онҳо рушд намояд. Саволи муаллим бояд дар донишомӯз андеша ва алоқаманди эҷод кунад. Дар матраҳ кардани савол ба ҷонишинҳои саволи «Why?» - «барои чӣ?», «бо чӣ сабаб?», «How?» - «чигуна?», «ба чӣ сурат?», «чаро?» нисбат ба ҷонишинҳои саволи «What?» «чӣ?» «When?» «кай?» ва «Where?» «дар кучо?» афзалият дода мешавад. Яке дигар аз хунари матраҳ кардани савол дар он аст, ки он саволҳо бояд «боз» бошанд ва ҷавоби онҳо кӯтоҳ набуда балки ниёз ба шарҳу тавзеҳ дошта бошад. Гон ҳамчунин саволҳои ғайримаъмулии муаллимо хуб мепазиранд, зеро он ҷанбаҳои ниҳониро ошкор карда гон дар ҷавоб ва шарҳу тавзеҳ худро ихтироъкор эҳсос мекунанд.

Рохҳои такмили гуфтори таълимии муаллими забони хориҷӣ.

Ҳамон тавре, ки дар боло зикр шуд гуфтори таълимии муаллими забони хориҷӣ ҷузъи муҳими маҳорати омӯзгорӣ буда, шартӣ муҳими рушди касбии вай низ мебошад. Гуфтори пурмухтаво ва ҷаззоби муаллим, анҷоми тарз ва усули таълимӣ, фазои гурӯҳии мусоид, ҳолатҳои муоширатӣ ва мантиқи бадеиро имконпазир мекунанд.

Мутаассифона гуфтори бисёре аз муаллимони ҷавон (ва гоҳе муаллимони андаке собиқадор) ба сабаби бемантиқ будан ва ё суханбозии зиёда аз ҳад гуфторашон хушк, яқнавохт, нофаҳмо мешавад. Онҳо тартиби дурусти калимаҳоро барои мантиқӣ кардани ҷумла истифода намеkunанд. Бурида шудани сухан ба сабаби тақсими нодурусти нафас, набудани робита миёни ибораҳои ҷудоғонаи як ҷумла ба дарки суханони муаллим аз сӯи донишомӯз халал мерасонад ва ин баёнгарӣ вучуди камбудӣ дар гуфтори таълимӣ мебошад.

Баъзан чунин ҳолатҳо ба сабаби кам будани захираи луғавии муаллим барои баёни мавзӯи дарсӣ ва ё возеҳ набудани гуфтор дар бадеҳагӯиҳои муаллим руҳ медиҳад.

К.С.Станиславский[5:186] дар мақолаи “зиндагии ман дар хунари” дар бораи таассурот аз баёни ғайривозеҳро чунин шарҳ додааст: “ калимае, ки дар он ҳарфҳо ҷобачо нашудаанд ба монанди инсонест, ки гӯш ба ҷои даҳон, чашм ба ҷои гӯш ва ангушт дар ҷои бини дошта бошад. Калимае, ки аввалашро дуруст талаффуз намеkunанд монанди инсонест, ки каллаи ҳамвор дошта бошад. Калимае, ки то охираш баён намешавад монанди инсонест, ки пой надошта бошад... Вақте, ки калима ба тӯдаи бешакл табдил мешавад монанд ба пашшае мегардад, ки дар дохили асал афтадааст.”

Муаллими ҷавон бояд роҳҳои такмили гуфтори таълимиро бидонад. Ба монанди соҳаҳои илм, хунари ва ҳар коре дигар гуфтори муаллим замоне муваффақиятомез мешавад, ки ба ғайр аз тавоноҳои зотии худ ҳамчунон барои беҳтар кардани маҳоратҳои касбӣ қору талоши беандоза кунад.

Гуфтори дуруст, шоиста ва мутобиқ бо талаботи равишҳои таълимӣ қариб барои тамоми муаллимон имконпазир аст. Вале гуфтори зеботар, таъсиргузор ва боиктидор, ки шогирдонро ба худ ҷазб кунад, қори муаллими хунарианд мебошад. Муаллимони хунарианд бо сухан қореро мекунанд, ки рассом бо қаламаш анҷом медиҳад. Ингуна муаллимон бо кӯмаки захираи луғавӣ, тамсилҳои гуфтории гуногун, рафторҳои асарбахши муоширатӣ (мимика, пантомимика ва ғайра) тасвирҳои зебо эҷод мекунанд. Гуфтори ин муаллимон дар ёду хотираи шогирдон ҳамчун тасвир ва тамсил боқӣ мемонад.

АДАБИЁТ

1. Вейсс Ф.Р. Об искусстве говорить. - Минск, 1994. - С. 165-180.
2. Зязюн И.А., И.Ф. Кривонос и др, Основы педагогического мастерства: Учеб. пособ. для пед. спец. высш. учеб. заведений /; Под ред. И.А. Зязюна. - М.: Просвещение, 1989. - 302 с.
3. Рыданова И.И. Основы педагогики общения. Минск: Баларуская наука, 1998. 319 стр.
4. Сластенин В. А. Формирование личности учителя советской школы. -М.: Прометей, 1991. - 158 с.
5. Станиславский К.С. Моя жизнь в искусстве / Печатается по тексту 1 т. Собр. соч. К.С. Станиславского. - М.: Искусство, 1972. - 533 с
6. Утаев М.М., Фуломаов А.О. Асосҳои маҳорати омӯзгории муаллими забонҳои хориҷӣ. Душанбе 2018. 170 с.

УЧЕБНАЯ РЕЧЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ИНАСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ КАК ОСНОВНОЕ СРЕДСТВО ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье автор выдвигает свои мнение о педагогической речи. В основном об учебной речи. Автор отмечает, что речь учителя как основное средство осуществления учебно- воспитательной деятельности - явление сложное и многогранное, далеко не исчерпывающееся только технически правильным произношением. Автор статьи рассказывает, что слово учителя пронизывает весь учебно- воспитательный процесс.

Ключевые слова: речь, педагогическая речь, техника речи, учебно- воспитательной деятельность, профессиональная деятельность.

EDUCATIONAL SPEECH OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS AS THE BASIC MEANS OF PROFESSIONAL WORK

In this article the author discussed his opinion about pedagogical speech. Basically about educational speeches. The author notice that teacher's speech is the basic means of realization educational activity - the phenomenon difficult and many-sided, far not settled only technically correct pronunciation. The author tells that a word of the teacher penetrates all teaching and educational process.

Keywords: speech, pedagogical speech, technics of speech, educational activity, professional work.

Сведения об авторе:

Утаев Маъмурджон - Зав. кафедрой английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни E-mail mahmadullo67@mail. ru Phone number (+992) 934 000788

About an author:

Utaev Mamiurjon - The head of the English language chair Tajik state pedagogical university named after S. Ayni. E-mail mahmadullo67@mail. ru mel: (+992) 934 000788

ПРОГРАММНЫЕ ЦЕЛИ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ САМОПРОЕКТИРОВАНИЯ И САМОВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТА ПРИ ВЫБОРЕ ВАРИАТИВНЫХ ИННОВАЦИОННЫХ МОТИВАЦИОННО-РАЗВИВАЮЩИХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИННОВАЦИОННЫХ МОДЕЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

Джафаров С.Ф.

Дангаринский государственный университет

Шохиён Н. Н.

Национальный центр тестирования при Президенте Республики Таджикистан

При реализации классической модели образования для получения квалификации специалиста отрасли, студенту требуется резерв времени пребывания в вузе свыше 1500 дней, или же в суммарном выражении до 250-260 недель. В этом диапазоне времени, студент, находясь в вузе взаимодействует с профессорско-преподавательским составом по более 50 дисциплинам, то есть, студент в рамках освоения программы обучения, может у каждого преподавателя учиться не только основам этики взаимоотношений, но и набрать опыт как профессионал, лидер, то есть человек, который реализует себя по избранной специальности. Согласно выдвинутым идеям и гипотезам философии образования XXI века студенты, обучаясь в вузе, не только вооружаются определенным набором Знаний, но и должны привить в себе Веру в то, что они могут самостоятельно достичь намеченных целей в жизни. Если исходить из этих базисных принципов, то вузу, с позиции рассмотрения студента как главного субъекта воспитания, необходимо обеспечить создание эстетической среды во всем, от оформления учебных классов до создания условий по самовыражению и самопрезентации студента при освоении программы обучения по избранной специальности. Студент вооружаясь определенными знаниями, то есть приобретая компетентность расширять свой кругозор, а мотивы по достижению жизненных целей, помогают ему верить, творить и быть полезным обществу. Учитывая спорность вопроса о необходимости, либо малоэффективности реализации программных целей воспитания и воспитательных технологий, следует добиваться в вузе такого уровня развития студента, когда самовоспитание становится движущей силой его самосовершенствования в вузе. Поэтому, в рамках реализации инновационных мотивационно-развивающих педагогических технологий в контексте творческого управления времени в вузе, следует создавать такие благоприятные условия и учебные мотивации, которые позволят студенту целенаправленно заниматься самооценкой, саморегуляцией и самокритикой на каждом этапе обучения в вузе. В работе [2] для достижения этой цели предлагается обучить студента основам разработки собственной модели саморазвития и на каждом этапе обучения дать ему возможность “оценить”, что им уже достигнуто и какие еще цели следует достичь.

На основе этих принципов и положений была разработана условная логическая схема целей и сущности разработки собственной модели саморазвития студента в процессе реализации андрагогических и акмеологических вариативных инновационных мотивационно-развивающих педагогических технологий и инновационных моделей обучения (рис.1.).

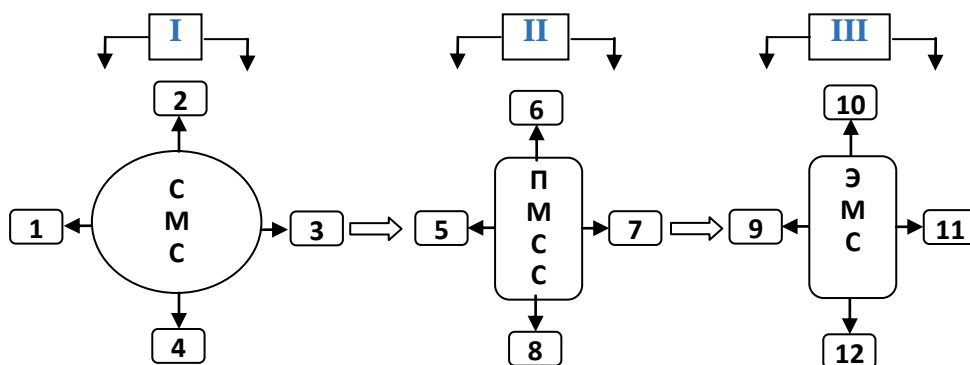

Рис.1. Логическая схема целей и сущности разработки собственной модели саморазвития студента в процессе реализации вариативных инновационных мотивационно-развивающих педагогических технологий и инновационных методов обучения:

I – исходные требования; **II** – промежуточные оценочные модули; **III** – завершающие оценочные модули.

С М С С – Собственная модель саморазвития студента:

1. Национальные идеи, как активаторы и регуляторы становления, формирования и развития личности; **2.** Обобщенная модель специалиста, как объект самооценки; **3.** Мотивы профессионального роста по избранной специальности; **4.** Обобщенная модель студента, как объект самоактуализации.

П М С С – Промежуточная модель самооценки и самосовершенствования студента:

5. Свод доминантных прогнозных показателей знаний, умений и навыков по каждой отдельной дисциплине; **6.** Контрольный модуль оценки профессиональных и личностных качеств студента по итогам учебного семестра (года); **7.** Карта диагностики самооценки и саморегуляции студента; **8.** Пакет регулятивов по оценке эффективности воспитательно-образовательных технологий.

Э М С – Эффективная модель специалиста:

9. Свод требований по профессиональной компетентности и мобильности; **10.** Свод требований личностных и нравственных качеств; **11.** Свод требований самореализации и самосовершенствования; **12.** Свод требований соответствия эталону качества воспитания, образования и обучения.

Предложенная модель была принята за основу для проведения формирующих экспериментов у студентов 4-го курса различных направлений и специальностей Технологического университета Таджикистана и Дангаринского государственного университета, что дало ощутимые результаты, выраженные в том, что студенты, для более 25 стран мира разработали модели условного взаимодействия с учетом традиций, обычаев, ведения деловых переговоров с условными партнерами по избранной специальности. Особый интерес при этом представляли результаты, когда студенты, предлагая собственные модели саморазвития, могли ответить на вопросы, имеющие разную содержательную сущность, охватывающих круг проблем, учитывающих особенности взаимодействия будущего специалиста в нижеследующих ролевых ситуациях:

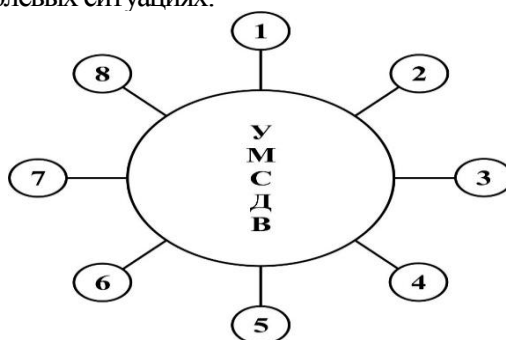

Рис. 2. УМСДВ – условная модель сферы деятельности выпускника вуза и вероятности его карьерного роста:

1. Специалист, соответствующий квалификации, как подчинённый; **2.** Специалист, соответствующий квалификации, как руководитель; **3.** Работник сферы государственного учреждения; **4.** Работник сферы свободного предпринимательства; **5.** Специалист в ранге законодателя; **6.** Специалист в ранге посла; **7.** Специалист в ранге министра; **8.** Специалист в лице высшего государственного должностного лица.

Опыт внедрения основных методологических принципов вовлечения студентов, разработка и реализация собственной модели саморазвития приобретают особую актуальность при переходе вузов на кредитные методы обучения (рис.3.). Утвержденные данные можно обосновать с позиции взаимосвязи составляющих, структурных компонентов кредитной технологии обучения [1].

Рис. 3. Структурные компоненты кредитной системы обучения в вузе.

Следовательно, вариативные инновационные мотивационно-развивающие педагогические модели обучения, предусматривают создание творческой поисковой среды в вузе, где от студента требуется максимальная степень самостоятельности в выборе траектории достижения поставленной цели. В процессе самопроектирования и самооценки ставится стратегическая цель повышения результативности учебно-воспитательных задач, направленных на повышение качества образования, воспитания и обучения в вузе. При этом студент, взаимодействуя с профессорско-преподавательским составом, ровесниками и другими участниками целостного педагогического процесса, набирает важные личностные качества, связанные с его психологическими и профессиональными качествами. Структурная схема собственной модели саморазвития опираясь на теорию познания предполагает, что если человек не способен делать реальные прогнозы своего потенциала, то как он может выявить творческий и интеллектуальный ресурс других личностей, выполняя роль руководителя, партнера, союзника? Следует также учесть, что в процессе самопроектирования, самореализации и саморегуляции студент набирает такие важные качества, как - быть всегда в поиске, определять методы и средства оптимальных методов решения производственных и других задач в сфере своей профессиональной деятельности. В сквозной программе задачам самопроектирования и самооценки студента посвящается достаточно большой диапазон педагогических методов и технологий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Интеграция в мировое образовательное пространство: повышения качества обучения в вузах на основе кредитных часов. Алматы – Душанбе, 2004.
2. Шоев Н.Н. Модульный подход оценки деятельности преподавателя как направляющей и корректирующей системы в становлении личности обучаемого. // В сборнике «Новая школа – новый учитель»: Материалы международной научно-практической конференции. Выпуск 2. – Выпуск 9. – с. 14-15.

ПРОГРАММНЫЕ ЦЕЛИ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ САМОПРОЕКТИРОВАНИЯ И САМОВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТА ПРИ ВЫБОРЕ ВАРИАТИВНЫХ ИННОВАЦИОННЫХ МОТИВАЦИОННО- РАЗВИВАЮЩИХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИННОВАЦИОННЫХ МОДЕЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

В статье предлагается условная логическая схема целей и сущности разработки собственной модели саморазвития студента в рамках реализации инновационных мотивационно-развивающих педагогических технологий в контексте творческого управления времени в вузе. Предложенная модель была принята за основу для проведения формирующих экспериментов у студентов 4-го курса различных направлений и специальностей в вузах. Указывается, что опыт внедрения основных методологических принципов вовлечения студентов, разработка и реализация собственной модели саморазвития приобретают особую актуальность при переходе вузов на кредитные методы обучения. Указывается, что в процессе самопроектирования, самореализации и саморегуляции студент набирает такие важные

качества, как - быть всегда в поиске, определять методы и средства оптимальных методов решения производственных и других задач в сфере своей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: студент, программа обучения, условная логическая схема целей, собственная модель саморазвития, самопроектирование, самооценка, саморегуляция, кредитные методы обучения.

PROGRAM OBJECTIVES AND METHODOLOGICAL BASES OF SELF-DESIGNING AND SELF-EDUCATION OF A STUDENT IN THE CHOICE OF VARIATIVE INNOVATIVE MOTIVATIONAL-DEVELOPING PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AND INNOVATIVE MODELS OF STUDING AT A HIGHER EDUCATION INSTITUTION

The article proposes a conditional logical scheme of the goals and the essence of the development of a student's own self-development model as part of the implementation of innovative motivational and developmental pedagogical technologies in the context of creative time management at a higher education institution. The proposed model was adopted as the basis for carrying out formative experiments among 4th year students of various fields and specialties in universities. It is indicated that the experience of introducing basic methodological principles of engaging students, developing and implementing their own model of self-development are of particular relevance when universities switch to credit teaching methods. It is stated that in the process of self-design, self-realization and self-regulation a student gains such important qualities as - being always in search, determining methods and means of optimal methods for solving production and other tasks in the field of his professional activity.

Keywords: student, program of study, conditional logical scheme of goals, own model of self-development, self-design, self-assessment, self-regulation, credit teaching methods.

Сведения об авторах:

Шохиён Нурали Набот - доктор педагогических наук, кандидат технических наук, профессор, ректор Дангаринского государственного университета. Телефон: (+992) 935806222, E-mail: shoev_n@list.ru

Джафаров Савзали Файзалевич - кандидат технических наук, доцент, первый заместитель директора Национального центра тестирования при Президенте Республики Таджикистан. Телефон: (+992) 915980066, E-mail: s-jafarov@yandex.ru

About the authors:

Jafarov Savzali Fayzaliyevich - Candidate of Technical Sciences, the Associate Professor, the First Deputy Director of the National Center of Testing under the President of the Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 915980066, E-mail: s-jafarov@yandex.ru

Shohiyon Nurali Nabot - doctor of pedagogical sciences, Candidate of Technical Sciences, Professor, Rector of the Dangara State University. Phone: (+992) 935806222, E-mail: shoev_n@list.ru

МАҚСАД ВА САЛОҲИЯТИ ТАШКИЛ ВА ГУЗАРОНИДАНИ СИСТЕМАИ АККРЕДИТАТСИЯИ ДАВЛАТӢ

Раҳмонов Ш.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон ханӯз 28- августи соли 1995 дар суҳанрониашон дар маҷлиси фаъолони маорифи ҷумҳурӣ қайд намуда буданд: «Пеш аз кушодани мактаби олии, факултет ва ихтисосҳои навбояд муайян сохт, ки оё заминаи моддию техники, заминаи кадрӣ барои он вучуд дорад ё не. Дар ояндаи наздик ҳар як донишгоҳи олии, тамоми муассисаҳои таълимӣ, аз поён то боло ҳатман аз аттестатсия гузаронида шаванд». [2] Дар ин замина баъди як сол яъне соли 1996 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Низомномаи муваққатии гузаронидани аттестатсия, аккредитатсия ва иҷозатномадиҳии муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуда, дар ин асос низоми нави назорати муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ дар шакли аттестатсия, аккредитатсия ва иҷозатномадиҳии муассисаҳои таълимӣ ба роҳ мондашуд. [1]. Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ва Низомномаи мазкур муассисаҳои таълимӣ пеш аз он, ки аз аккредитатсия давлатӣ гузашта мақоми онҳо муайян гардад, бояд аввал аз ташхиси иҷозатномадиҳӣ барои пешбурди раванди таълим ва аттестатсияи давлатӣ ҷиҳати баҳо додан ба фаъолияти муассисаи таълимиро аз рӯи самт ва ихтисосҳое, ки раванди таълим ба роҳ монда шудааст, гузаранд.[5].

Ҳадаф аз ташкил ва гузаронидани системаи аккредитатсияи давлатӣ на танҳо барои муайян намудани мундариҷа, сохтор, робитаҳо ва натиҷаҳои фаъолияти система, балки барои муайян намудани сабабҳои сохтани система, функсиява вазифаҳои онҳо бо тавсифҳои мушаххаси муваққатӣ ва фосилавӣ салоҳияти муайянкунанда мебошад. Субъекти тартибдиҳӣ дар тартиб додани намунаи система нақши муайянкунандаро (идорӣ) иҷро менамояд. [4].

Мақсади системаи аккредитатсия ва натиҷаҳои пешбинишудаи аккредитатсия бо қарори пешбинишуда возеъ муайян карда мешавад. Се қарори имконпазирро дар ин самт ҷудо намудан мумкин аст :

қарорҳо, ки дар системаи таълим мувофиқатовариҳои баробари (баланиси) муътадилро таъмин мекунанд (мақсадҳои оморӣ);

қарорҳои ба тақдирҳои системаи таълим, баланд бардоштани сифати таҳсилот равнагардида (мақсадҳои инноватсионӣ);

қарорҳои ба дигаргуниҳои амиқи инноватсионӣ ва ҳалли проблемаҳои муҳим нигаронидашуда (мақсадҳои таҳқиқотӣ) равшаншуда.

Натиҷаҳои пешбинишуда бо омӯзиши хусусияти алоқаҳои баргарданда муайян мешаванд. Назарияи муосири системаҳо таснифи алоқаҳои баргардандаро бо муҳитмедиаҳад:

идоранашаванда, лекин назоратшаванда;

робитаҳои идорашавандаи ҳолати объектро мақсаднок тағйирдиҳанда;

алоқаҳои иттилоотдиҳанда (ахборотдиҳанда), ки ба муайян кардани ҳолати объект имкон медиҳанд.

Бо назардошти хусусияти хоси алоқаҳои баргардандаи мазкур, субъекти тартибдиҳии системаи аккредитатсия усулҳои аниқ (возеҳтар) ошкор кардани алоқаҳо бо муҳит имкониятдиҳандаро муайян мекунад, инчунин ба яке аз намудҳои алоқа маҳдуд шудан ё онҳоро дар яқоягӣ истифода кардан, қарор мекунад.

Мақсадҳои тартибдиҳии ташкил ва гузаронидани системаи аккредитатсия бо *вазифаҳои дохилӣ ё хориҷӣ, зарурати ба як шакл даровардан ё тафриқҳои* системаҳои таълим муайян мешаванд.

Дар асоси таҳлили таҷрибаи системавӣ-мақсаднокӣ ташаккул ва фаъолияти системаҳои баҳодихии сифат се шакли асосии ташаккули системаҳои аккредитатсияро ҷудо менамоем:

1. Баҳодихӣ ва эътирофи сифати фаъолияти системаи таълим дар шароити *системаи гуногунтаркиби соҳаи маориф ва вобастагии сершумор* барои қабули қарорҳои вазифаҳои дохилӣ. Ин тавсифҳо асосан сабаби ташкил кардани системаи аккредитатсияро дар ИМА, дар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ, аз ҷумла дар Русия ва инчунин дар мамлакатҳои Осиёро ба миён овард.

Системаи таҳсилот дар ИМА дар ибтидо ҳамчун аз рӯи шаклҳои гуногунҷабҳаи ташкилӣ-ҳуқуқӣ, субъектҳои идоракунии ва сарчашмаҳои маблағгузориҳои шаклҳои гуногун (бучавӣ ва шартномавӣ) ташкил ёфтааст. Ҳанӯз то оғози солҳои 50-уми асри XX дар ин давлат системаи таҳсилот 80% аз сектори ғайридавлатӣ иборат буд [3, 5]. То оғози солҳои 80-ум ҳаҷми сектори ғайридавлатӣ то 20% ихтисор шуд, аммо он ҳамчун пештара дар системаи таҳсилоти амрикоӣ нақши муҳим мебозад.

Дар Осиё ва Аврупои Шарқӣ раванди ғайримарказишавии идоракунии ва пайдо шудани шаклҳои алтернативии таҳсилот бар ивази системаи якхелаи мутамаркази таҳсилот нисбатан ба наздикӣ, аммо хеле бо суръат амал намуд, аллакай дар аввали солҳои 90-ум ҳаҷми сектори ғайридавлатии таҳсилот дар Япония, Ҳинд, Чин ва якатор дигар давлатҳо то 80% -ро ташкил менамояд. [4]

1. Системаи аккредитатсия дар ин ҳолат барои қарорҳои вазифаҳои дохилӣ барои таъмин (нигоҳдорӣ)-и сатҳи сифатии таҳсилоти мамлакат, риояи талаботи ягонаи муқарраршуда, муайянкунӣ ва эътирофи фаъолияти системаҳои таҳсилотии ба меъёрҳои эътирофшудаи давлат ва ҷамъият ва ба сифати таҳсилот ҷавобгӯ рушд менамояд.

2. Баҳодихӣ ва эътирофи системаи таҳсилот барои қарорҳои вазифаҳои хориҷӣ дар сохтори ба таври кофӣ якхела фаъолият ва рушд кунанда.

Чунин мақсадро, одатан, иштирокчиёни лоиҳаҳои байналмилалӣ ва барномаҳои таҳқиқотҳои муқоисавии сифати таҳсилот дар назди худ мегузоранд. Ингуна мақсад рушди системаҳои

аккредитатсия дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ ва Марказӣ барои амалишавии муқаррароти декларатсияи Болония муайян намуд.

Системаи аккредитатсия, дар ин ҳолат вазифаи ҳифз аз сохтакорӣ, беинсофӣ ва бесалоҳиятӣ дар соҳаи таҳсилотро не, балки вазифаи бардоштани нуфуз ва эътимод ба фаъолияти муассисаҳои таълимиро муайян менамояд.

Масалан, сабабҳои ташаккули системаҳои аккредитатсия ва таъсиси марказҳои аккредитатсионӣ дар Олмон, Австрия, Дания ва мамлакатҳои Скандинавия, зарурати амалигардонии муқаррароти декларатсияи Болония, пеш аз ҳама, бо мақсади муқоисаи сифати таҳсилот ва коркарди муносибатҳои умумӣ ба таъминоти он мебошад.

3.Баҳодихӣ ва эътирофи сифати баландбардории системаи таҳсилот барои баланд бардоштани нуфуз ҷозиба ва қобилияти рақобатпазирии системаи таҳсилот дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ хизматрасониҳои таҳсилот.

Чунин ҳадафгузори ташаккули системаи аккредитатсияро дар Австралия ҳамчун яке аз коршиносони пешбари ҷаҳони таҳсилоти олий, инчунин шаклҳои аккредитатсияи байналмилалӣ барномаҳои алоҳидаи таълимӣ, масалан барномаҳои техникӣ ва технологӣ, барномаҳои тичоратӣ, менечмент, ки мавҷудияти аккредитатсияро дар ин ҳолат муассисаи таълимӣ (бо барнома) ҳамчун тамғаи молии қобили ҷалб кардани ҳар чӣ бештари истифодабарандагон ва сармоягузориҳо баррасӣ менамояд.

Аммо қайд кардан лозим аст, ки дар раванди ташаккул ва инкишофи системаи аккредитатсия мақсадҳои нуфузи ниҳии давраи якум барои қарорҳои муаззафи стратегияи идоракунӣ аз тарафи системаҳои таҳсилот аниқ, ислоҳ ва васеъ карда мешаванд. Гузоштан ба ҳалли вазифаҳои *ягонаи дохилӣ* (давлатӣ) ва *хориҷӣ* (байналмилалӣ) системаро нисбатан рушд намуда, босалоҳият ва татбиқӣ карда, онро мукамалтар мегардонанд, ки ин аз боварии на танҳо ба муассисаҳои таълимӣ ва барномаҳои аккредитатсияшудаи таҳсилот, балки аз боварӣ ба *худди системаи аккредитатсияро низ муайян менамояд.*

Ҳамин тавр, се мақсади имконпазири рушд ва ташаккули системаи аккредитатсия дар системаи таълимиро ба инобат гирифта, муайян менамоем:

кафолати сифати таҳсилот ҳамчун шартӣ асосан татбиқи вазифаҳои барои давлат зарур (дохилӣ), одатан, марбути зарурати нигоҳдории сатҳи сифатии таҳсилот, татбиқи талаботи ягонаи ҳади ақал кофӣ, барои таъминоти мутобиқати меъёрҳои иҷтимоӣ дар системаи таълим;

- идоракунӣ сифат ҳамчун шартӣ рушди инкишофи соҳаи маориф, гузариш ба сатҳи нави сифат ҳангоми ҳалли вазифаҳои дохилӣ ва хориҷӣ.

Дар ин замина, мақсади аккредитатсияи давлатӣ иборат аст аз:

беҳтар намудани раванди таълим ва салоҳиятҳои ҳайати омӯзгорон ва профессорони муассисаи таълимӣ;

пешниҳоди ҳисоботи саривақтӣ, чиҳати хароҷоти молиявӣ ва иқтисодӣ дар назди давлат ва ҷомеа;

талаботҳои барномаи Балониро риоя намудан;

додани ҳисоботи омӯрӣ оид ба фаъолият ва ҳолати таҳсилот. Сифати баланди барномаҳои таълимӣ мувофиқ ба стандартҳои давлатии таълимӣ дар ҳамагуна муассисаҳои таълимӣ.

боло бурдани нуфузи муассисаи таълимӣ

Концепсияи сифати таҳсилот –баҳои дохили сифати таҳсилот характери ҷамъиятиро мегирад ва асосн ба самтҳои санҷиши дохилии сохтори таълимӣ равона шудааст. Ширкати давлат ҳамчун ваколатдор дар раванди аккредитатсия чиҳати назорати сарфи маблағҳо аз ҳисоби давлат мебошад.

Концепсияи баҳодихӣ ба сифат –ин баҳодихии дохилӣ ба сифати таҳсилот буда, он характери умумӣ дошта, ба самти аз ҳама бештар мустақилият, худбаҳодихӣ ва ё аккредитатсияи дохилии муассисаи таълимӣ равона гардидааст. Иштироки давлат ва намоёнҳои он (Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар вазорату сохторҳои, ки дар сохторашон муассисаи таълимӣ доранд, новабаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, ба аъзогии Шурои Ҳадамоти давлатии назорат дар соҳаи маориф ва ё комиссия аккредитатсионии Вазорати маориф ва илми ҷумҳурии Тоҷикистон ва комиссияи аккредитатсионии Вазорати маориф ва илми ҷумҳурии Тоҷикистон дар яқоягӣ бо Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муассисаҳои таълимии соҳаи тибб шомил карда мешаванд) дар ташкил ва гузаронидани аккредитатсия аз он иборат аст, ки хароҷоти маблағе,

ки барои тайёр намудани мутахассисон барои соҳаҳои гуногуни ҳоҷагии халқ ва кадрҳои коргарӣ чундо намудааст, мақсаднок истифода бурда шудааст ё не, дида мебарояд. [4]

Мазмуни баҳодиҳии аккредитатсионӣ, интиҳоб намудани экспертҳои ғайрирасмӣ (ба муассисаи таълимӣ бояд ҳамкорӣ надошта бошанд) чиҳати баҳодиҳӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои зерин муайян карда мешавад:

Нишондиҳандаи 1. Муайян намудани мақсад ва вазифаҳои раванди таълим дар муассисаҳои таълимӣ;

Нишондиҳандаи 2. Барномаҳои таълимӣ;

Нишондиҳандаи 3. Ҷамъбасти фаъолияти донишҷӯён, лоиҳаҳои корҳои дипломӣ ва корҳои амалӣ;

Нишондиҳандаи 4. Теъдоди донишҷӯён;

Нишондиҳандаи 5. Ташкили раванди таълим;

Нишондиҳандаи 6. Таъминоти раванди таълим бовоситаҳои таълимии замонавӣ, доскаи электронӣ, компютер, ИНТЕРНЕТ ва ғайра;

Нишондиҳандаи 7. Теъдоди хатмунандагон;

Нишондиҳандаи 8. Ҳайати кадрҳои муассисаи таълимӣ;

Нишондиҳандаи 9. Нишондиҳандаҳои дохилии кафолати сифат;

Нишондиҳандаи 10. Муносибатҳои байналмилалӣ.

Нишондиҳандаи 11. Фаъолияти молиявӣ ва хоҷагидорӣ.

Таҳлили дохилӣ ва ё худбаҳодиҳӣ яке аз муҳимтарин ташкилдиҳандаи ин низом ва ё ин тартиб мебошад. Ташкилоти таълимӣ ва ё муассисаи таълимӣ барои гузаштан аз аккредитатсияи давлатӣ баҳодиҳии дохилиро гузаронида, ҳисобот оид ба натиҷаи фаъолиятҳо омода намуда ба мақомоти аккредитатсионӣ пешниҳод менамояд. Низом ва ё тартиби ташхиси дохилӣ мавқеи муайянкунандаро барои мақсад ва мухтавои ташхиси аккредитатсионӣ мебозад ва он аз рӯи усулҳои (нишондиҳандаҳои) зерин муайян карда мешаванд:

• ҳар як гурӯҳи ташхисӣ (экспертӣ) аз 5 мутахассиси соҳибкасб иборат аст, ки, аз ин 2 нафарро аз дигар муассисаҳои таълимӣ ташкил диҳад;

• барномаҳои таълимӣ аз ҳам фарқкунанда аз тарафи гурӯҳи мутахассисони аз рӯи касбият аз ҳамдигар фарқкунанда баҳогузори карда мешавад, онҳо дар муҳлати 2 рӯз бо донишҷӯён, омӯзгорон ва кормандони муассисаи таълимӣ сӯҳбат ва анкета гузаронида, натиҷагирӣ менамоянд;

• ҳар як гурӯҳи экспертҳо ба барномаҳои таълимии тахассусӣ яхелаи муассисаҳои таълимии дар қаламравӣ ҷумҳурии мавқеъдошта баҳогузори менамоянд;

• гуруҳи ташхисгарон барои натиҷагирӣ ва омода намудани ҳисоботи ҷамъбасти оид ба натиҷаи аккредитатсияи давлатии муассисаи таълимӣ муаззаф ва ҷавобгар мебошад.

Баъди ба охир расидани сафари хизмати экспертон ҳисобот ва ҳулоса омода намуда, аз натиҷааш ҳатман бояд дар маҷалаҳои соҳавӣ, ҷумҳуриӣ ва дар сомонаҳои ИНТЕРНЕТ аз натиҷагирӣ ва ҳулосабарорӣ мавод иттилоотӣ нашр намояд.

Умуман мақсади аккредитатсияи муассисаҳои таълимӣ ва барномаи алоҳидаи таълимӣ ин додани баҳои давлатӣ ба муассисаи таълимӣ ва муайян намудани мақоми он, литсей, гимназия, литсейи касбӣ, коллеҷ донишқада, академия, донишгоҳ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Дар бораи «Низомномаи муваққатӣ дар бораи гузаронидани аттестатсия, аккредитатсия ва иҷозатномадиҳии муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1996)
2. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Ҷаноби Олӣ, Эмомалӣ Раҳмон аз 28- августи соли 1995 дар маҷлиси фаъолони маорифи ҷумҳури
3. Кабутов Д., Сангтнов Н. ҲУправление и профессиональный контроль образовательных учреждений - Душанбе, 2004-64с
4. Мотова Г.Н., Наводнов В.Г. Проектирование системы аккредитации образовательных организаций. - Йошкар-Ола, 1999. — 76 с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Душанбе, 2013

ЦЕЛЬ И КОМПЕТЕНЦИИ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ АККРЕДИТАЦИИ

Данная статья посвящена цели и компетенции организации и проведения государственной системы аккредитации. Целью организации и проведения является не только определение содержания,

структуры, отношений и результатов образовательной деятельности, но и определение цели организации системы, функции и задач с подробным описанием.

Ключевые слова: компетентность, организация, поведение, содержание, структура, отношения, результаты, организация системы, функции, задачи.

AIM AND COMPETENCE OF ORGANIZATION AND CONDUCTING OF PUBLIC ACCREDITATION SYSTEM

This article deals with aim and competence of organization and conducting of public accreditation system. The aim of organization and conducting is not only to determine the contents, structure, relations and the results of education activities but also to define the purpose of system organization, function and tasks with detailed description.

Keywords: competence, organization, conduct, contents, structure, relations, results, system organization, function, tasks.

Сведения об авторе:

Раҳмонов Ш. - к.п. наук., доцент, декан факультета ТГПУ им. Садриддина Айни.
Тел.: (+992) 918265609

About the author:

Rahmonov Sh. - candidate of pedagogical sciences, associated professor, dean of faculty of TSPU named after Sadriiddin Aini. Tel.: (+992)918265609

МЕТОДИКАИ ЛОИҲАВИИ ОМУЗИШИ ЗАБОНИ ХОРИҶИ ДАР ҚАРИНАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ПЕДАГОГИИ МУОСИР

Хаитбоева Х.О.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Дар тӯли даҳсолаи охир, тамоюли асосии рушди таҳсили мактаби дар ҷамъият ба рушди зеҳнӣ ва рӯҳиву-ақлии шахсият ба роҳ монда шудааст. Дар замони имрӯза далелҳо ба он ки донишҳо дод намешаванд, балки онҳоро дар раванди фаъолияти шахси-пурмаънӣ, чунки худи донишҳо, берун аз маҳоратҳои муайян ва малакаи истифодаи онҳо, мушкилоти омӯзиши инсон ва омодагии он ба фаъолияти воқеии берун аз муассисаи таълимӣ ҳал намекунад.

Таҳлили ҳуҷҷатҳои конфронсҳои илмӣ байналхалқӣ ба он мӯътақид месозад, ки мақсади таҳсилот дар замони ҳозира на танҳо донишҳо ва маҳоратҳо мешаванд, баъзан сифатҳои шахсияти муайян мебошанд. Ҷамъияти баъди индустриявӣ ба он шавқманд аст, ки шаҳрвандон қодир бошанд ба мустақилнокӣ, фаъолона амал намоянд, қарор қабул намоянд, моҳирона ба шароити дигаргуншавандаи ҳаёт мутобиқ гарданд.

Таҳсилоти мактаби бояд дар мутобиқат ба ҳалли ин вазифаҳо равона гарданд.

1.Ташаккулёбии тайёри ба ҳалли мушкилотҳои гуногун. Аён аст, ки дар вобастагӣ аз ҳолати ҳалли мушкилоти мушаххасе, ки ба спектри пурраи донишҳо, маҳорат, малка ва доираи дигар матлабҳо така менамояд.

Барои он ки сифати мазкур ба шакл дароварда шавад, зарур аст:

- дарсдиҳиро бештар мушкилоти-нигаронидашуда кардан;
- васеъ истифода бурдани муносибати беихтиёри дар омӯзиш;
- ҳавасманд намудани таълимгирандагон на танҳо ба қордонии посух додан ба суолҳои гузошташуда, балки тасвият намудани суолҳои шахсӣ оид курсҳо;
- таквият бахшидани дараҷаи мухторияти таълимгирандагон;
- дида баромадани нақши анъанавии омӯзгор ва таълимгиранда дар дарсҳо;

2.Мукамалгардонии салоҳдиди иртиботӣ дар намуди ҳаттӣ ва даҳонӣ бо ҳисоби тафовути иҷтимоӣ оmodангии ҷаҳони имрӯза.

3.Инкишофи иштироқмандӣ, тамоми ҳаёт омӯхтан, аз навкунӣ ва такмил додани донишҳои бадастоварда, маҳорат ва малакаи мувофиқ ба шароитҳои дигаргуншаванда.

Аммо ҷӣ тавре, ки Е.С. Полат тасдиқ менамояд, “ҳалли ин масъалаҳо номумкин набуд ки дар қувваи ҳозир набудани шароитҳои ҳақиқӣ барои иҷроиш ҳангоми муносибати анъанавӣ ба илму маърифат, воситаҳои анъанавии таълим дар сатҳи баланд нигаронидашудаи низоми машғулиятҳои синфи-муқаррарӣ пешниҳод карда мешавад”.

Вазифаи мактаб, ҷӣ хеле ки Е.С.Полат қайд менамояд, дар на он қадар дар мазмуни илму маърифат, ҷӣ қадаре ки дар истифодаи технологияҳои нави омӯзишӣ ба шумор меравад.

Мафҳуми «технология» ҷӣ маъно дорад?

Технология (аз калимаи юнонии *techne* – санъат, моҳирӣ, малака мебошад) ҳамчун маҷмӯи қабул ва тарзҳои гирифтани, коркардабароӣ ва маҳсулбарории маҳсулотҳои муайян; ҳамчун интизомӣ илмӣ, ки чунин қабулҳо ва тарзҳои коркард ва тақмили медиҳад.

Технологияи омӯзиш – ин низомии маҷмӯии ҳамгироие, ки бисёри амалиётҳо ва корҳои банизом даровардашударо дар бар гирифта, муайяноти мақсади педагогӣ, ҷанбаҳои протсессуалӣ ва мазмунӣ, ки ба самти азхудкунии донишҳо, бадастоварии маҳоратҳои касбӣ ва ташаккулёбии сифатҳои шахсии таълимгирандагон, мақсадҳои додашудаи таълим равона гардидаанд. Чӣ хеле, ки Д.В. Чернилевский қайд кардааст, технологияи омӯзиш идоракунии раванди таълимро дар назар дошта, дар худ ду раванди ба ҳам мутақобила: ташкили фаъолияти таълимгирандагон ва назорати ин фаъолият пешбинӣ менамояд.

Баъдан ба мафҳуми «балоихагирӣ» - ро назар меафканем (аз калимаи лотинии *projectus* – ба пеш ҳавола дода мебошад). Пеш аз лоиҳакашӣ, бояд қайд намуд, ки ин категория дар назарияи педагогӣ нав нест. Дар даҳсолаи охир, ин мафҳум дар қаринаи барномаи нави таҳсилот, ки аз охири солҳои 70 – ум аз тарафи коллеҷи подшоҳии санъати Британияи Кабир пешниҳод гардида буд. Он бо маданияти лоиҳавӣ, ки ҳамон шакли умумиест, ки санъати банақшагирӣ, ихтироъ, сохтан ва иҷро намудан ва ҳамчун зебосозӣ ва ё болоихагирӣ муайян мешавад ва ғайра. амалӣ намуда, алоқамандии зиҷ доранд.

Лоиҳакашӣ, чӣ тавре, ки Н.П.Сибирский қайд менамояд, фаъолиятро оиди ба вучуд овардани симои оянда, ки зухуротро дар назар дорад, ифода менамояд. Он яке аз ҷанбаҳои эҷодии инсон буда дар банақшагирӣ, пешгӯикунӣ, қабули қарор, коркард, тадқиқоти илмӣ асос ёфтааст.

Ҷ.К.Чонс хангоми муайян намудани фаҳмиши “лоиҳакашӣ”, қайд намуда буд: “Мана баъзе аз муайянот ва тасвири раванди лоиҳакашӣ, ки дар вақтҳои охир пайдошаванда мебошанд:

1. Тарҳсозии амалҳои пешбинӣ гардида то амалишавии онҳо, то он замон такрор мегардад, ки ҳанӯз боварии пурра ба натиҷаи ниҳой пайдо намегардад.

2. Ба вучудоварии амали бисёр душвори ҳисси пешакӣ.

3. Қаноатмандии муносиби суммаи эҳтиётоти ҳақиқӣ хангоми комплекси шароитҳои муайян.

4. Чаҳиши илҳомбахш аз омилҳои ҳозира ба имкониятҳои оянда”.

Ба мафҳумҳои технологияи омӯзишӣ ва лоиҳакашӣ асоснок карда, Е.С.Полат методикаи лоиҳавиро *ҳамчун маҷмӯи усулҳои ҷустуҷӯи, мушкилотӣ, аз асли эҷодии худ, ки воситаи дидактикии фаъолгардонии фаъолияти таълимӣ, руиҳи креативӣ ва ташаккулёбии яқвақтаи сифатҳои шахсии муайяни таълимгирандагон дар раванди офариниши маҳсулоти муайян нишон медиҳад.*

Ҳамин тариқ, усули лоиҳасозӣ – ин технологияи педагогист, ки на ба ҳамгироии донишҳои амалӣ, балки ба истифодаи онҳо ва ба даст овардани роҳҳои нави худташкили ва худомӯзии таълимгирандагон нигаронида шудааст.

Аз муайяноти мазкур бархӯрдор мегардад, ки сохтори дидактикии методикаи лоиҳавии муосирро дида мебароем.

Чӣ хеле ки маълум аст, ба доираи методика, ҳамчун назарияи хусусии таълимӣ, омӯзиши мақсадҳо, мазмун, шакл, усулҳо ва воситаҳои омӯзиш бо фанни таълимии муайян тааллуқ дорад. Усул категорияи дидактикӣ ҳамчун маҷмӯи назария, амалиёти соҳиб шудани донишҳои назариявӣ ва амалии соҳаи муайян, ин ё он фаъолиятро дар назар дорад. Дар омӯзиши лоиҳавӣ усул ҳамчун тарзи ноил гардидан ба мақсади гузошташудаи дидактикӣ бавоситаи коркарди ҷузъии мушкилотҳо, ки бояд ба кулӣ воқеан, натиҷаи амалии ҳалшаванда, ки бо ин ё он қиёс ороиш дода шудааст, анҷом меёбад.

Бисёре аз дидактҳо ва педагогҳо ба ин методика рӯ оварданд, чунки хангоми истифодаи он дар раванди омӯзишӣ вазифаҳои асосии дидактикӣ ҳал мегарданд:

- машғулиятҳо барои ба даст овардани донишҳо, маҳорат ва малақаҳои муайяни таълимгирандагон маҳдуд нагардида, балки ба амалҳои таҷрибавии таълимгирандагон, доираи ҳиссиёти онҳоро ҳалал расонида, ба шарофати он ҳавасмандгардонии таълимгирандагон афзун мегардад;

- таълимгирандагон имконияти амалисозии кори эҷодиро дар чорҷӯбаи мавзӯи дар пеш гузошташударо мегиранд, маълумоти заруриро мустақилона на танҳо аз китобҳо, балки аз дигар сарчашмаҳо пайдо менамоянд. Бо вучуди ин, мактаббачагон мустақилона, фикр рондан, ёфтани ва ҳал намудани мушкилотҳоро омӯхта, барои ин мақсадҳо донишҳоро аз соҳаҳои гуногун ҷалб намуда, натиҷаҳо ва оқибатҳои имконпазири вариантҳои гуногуни ҳалро пешгӯи карда, барқароркунии робитаҳои сабаби-таътиширо меомӯзанд;

- дар лоиҳа шаклҳои гуногуни ташкили фаъолияти таълимӣ, ки дар равиши таъсири мутақобилаи таълимгирандагон бо якдигар ва бо омӯзгор бо муваффақона амали гардонидани шуда, нақши он дигаргун гардида: ба ивази назоратчи ӯ шарикӣ баробарҳуқуқ ва машваратчи мешавад;

- дар кори лоиҳавӣ ҳамаи равандҳо ба таълимгиранда нигаронида шуда: ин ҷо пеш аз ҳама шавқу рағбати ӯ, таҷрибаи ҳаёт ва қобилиятҳои фардиаш ба назар гирифта мешаванд;

- масъулияти гуруҳи ва фардии таълимгирандагон ба кори муайян дар чорчӯбаи лоиҳа баландтар мешавад, чунки ҳар як таълимгиранда дар танҳоғӣ ва ё дар гуруҳи хурд кор карда, бояд ба ҳамаи гуруҳ натиҷаи фаъолияти худро нишон диҳад;

- кори муштарак дар чорчӯбаи таълимгирандагон то ба охир расонидани корхоро омӯзонида, онҳо бояд натиҷаи меҳнати худро ҳуччатнок намуда, яъне маҳз: навиштани мақола дар рӯзнома, нома, чамбкунӣ ва коркардабароии маълумотҳои омӯрӣ, тайёр намудани сабти садоӣ ва видеоӣ, ороиш додани албом, дафтари деворӣ ва ғайраҳоро меомӯзонад.

Ҳамин тариқ, лоиҳаҳои қабули хусусияти умумидошта, мавҷудияти мушкilotҳои шахси-пурмаънии дар пеш гузошташуда ва вазифаи ҳал намудани он мебошад. Агар ки ин мушкilotи назариявӣ бошад – то дар раванди лоиҳакашӣ ба дарёфти қарорҳои мушаххас ба шумор меравад, агар ки таҷрибавӣ бошад – дар ин ҳол вазифаи мактаббача ноил гардидан ба натиҷаҳои муайяни ин мушкilot, ки ба татбиқ омода аст, мебошад. Ҳалли мушкilot аз як тараф, истифодабарии усулҳои рангоранги тадқиқотӣ, ҷустуҷӯи ва воситаҳои омӯзиш ва аз тарафи дигар бошад – зарурияти яққояшавии донишҳо малакаҳо аз соҳаҳои гуногуни илм, техника, доираҳои эҷодиро дар назар дорад.

Зарурист қайд намуд, ки дар шароити омӯзиши лоиҳавии шахси-нигаронидашуда омӯзгор нақши ва функцияи дигарро дар раванди омӯзиш ба даст меоварад. Омӯзиши лоиҳавӣ бочуръат маълумотҳои Е.С. Полат парадигмаи анъанавии омӯзиш «Омӯзгор – китоб – таълимгиранда» дар шакли нав бошад «таълимгиранда – китоб – омӯзгор» иваз мегардад.

Маҳз ҳамин тавр низоми таҳсилот ки дар мамлакатҳои пешсафи ҷаҳон ташкил ёфтааст, ки самти инсонпарваронаро дар фалсафа, равоншиносӣ ва педагогика инъикос менамояд.

Ба тавсифи муқоисавии парадигмаи таълимоти анъанавӣ ва нав, ки дар омӯзиши лоиҳавӣ истифода мешавад, назар меафканем (ниг. Замимаи 3).

Дар ин сурат, андешаҳои Р.П.Милруд аз ҳама бештар муҳим мебошанд. Дар баробари таҳлил намудани тамоюлоти муосир дар таҳсилот, Р.П.Милруд чунин қайд менамояд: «Агар ки дар таҷрибаи таълимии анъанавӣ қабули машқҳои омӯзишӣ дастболо бошанд, дар тамоюли ҳозираи истифодаи лоиҳаҳои қабули бештар фаъол мегарданд». Тафовути асосӣ ҷиғавре ки Р.П.Милруд тасдиқ менамояд, дар он ба ҳисоб меравад, ки «бо ёрии лоиҳаҳои машқҳои омӯзишӣ мактаббачагон мазмуни тайёрро азхуд карда, ва бо ёрии вазифаҳои лоиҳавӣ онҳо мазмунан эҷод намудани таълимот ва азхудкунии онҳоро сармашқи худ медонанд. . .».

Р.П.Милруд ҳақиқатан дар андешаҳои худ оиди муқоисаи парадигмаи нави омӯзиши ва анъанавӣ ҳақ баромадааст. Дар замони имрӯза, барномаҳои анъанавии мактабӣ бо маълумоти таълимӣ пурбор гардида, ки бевосита ба парокандагии аён дар байни назария ва амалия оварда мерасонад, чунки дар ин ҳолат сухан дар бораи ташаккулдорории малакаи истифодабарӣ рафта наметавонад. Бо вучуди ин, омӯзиши лоиҳавӣ хеле маҳсулноқ буда, чунки дар раванди ҷроиши лоиҳаи донишхоро таълимгирандагон дар раванди истифодабарии маълумотҳо ҳангоми ҳалли масъалаҳои амалӣ ба даст меоранд. Ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳои амалӣ, зарурияти коғтуқови донишҳо, фаъолияти маърифатӣ фаъолноқ мегардад.

Ҳамин тариқ, мазмуни фаъолияти лоиҳавии таълимгирандагон аз рӯи имкони масъалаҳои лоиҳавии оддӣ нисбати пешина бештар мушкilot карда мешавад. Лоиҳакашӣ ба таълимгирандагон дарк намудани нақши донишхоро дар ҳаёт ва таҳсилот – донишҳо мақсад шуданро бас мекунанд, лекин дар илму маърифат воситаи асил мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Мильруд Р.П. Методология и развитие методики обучения иностранным языкам / Р.П. Мильруд // Иностр. языки в школе. – 1995. – № 5. – С. 13-18.
2. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка / Е.С. Полат // Иностр. языки в школе. – 2000. – № 2. – С. 3-10.
3. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка / Е.С. Полат // Иностр. языки в школе. – 2000. – № 3. – С. 3-9.
4. Сибирская Н.П. Проектирование педагогических технологий / Н.П. Сибирская // Энциклопедия профессионального образования в 3 т. – М., 1999. – Т.2. – С. 344-345.
5. Чернилевский Д.В. Технология обучения и ее выбор / Д.В. Чернилевский // Энциклопедия профессионального образования в 3 т. – М., 1999. – Т. 2. – С. 248-249.
6. Бим И.Л., Мирлобов А.А. К проблеме уровня обученности иностранным языкам выпускников полной средней школы / И.Л. Бим, А.А. Мирлобов // Иностр. языки в школе. – 1998. – № 4. – С. 3-10.

ПРОЕКТНАЯ МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ

В данной статье автор выдвигает свои мнение о проектной методике обучения иностранных языков на основе современной педагогике. Автор отмечает, что проектная методика имеет свои

преимущество при обучении иностранных языков. Она также рассказывает о технологии обучения иностранных языков в современной школе.

Ключевые слова: Технология обучения, проектная методика, педагогическое целеопределение, технология, умения, навыки, учебно-воспитательная деятельность, профессиональная деятельность.

DESIGN TECHNIQUE OF TRAINING OF FOREIGN LANGUAGES ON THE BASIS OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGY

In this article the author puts forward the opinion on design techniques of training of foreign languages on the basis of modern pedagogics. The author notices that the design technique has the advantage at training of foreign languages. It also tells about technology of training of foreign languages at modern school.

Keywords: Technology of training, a design technique, pedagogical abilities, technology, abilities, skills, educational activity, professional work.

Сведения об авторе:

Хаитбоева Х.О - старший преподаватель английского языка ТГПУ им С. Айни E-mail tuk.tuk.89@mail.ru Phone number (+992) 938 868086

About an author:

Haithboiva H.O. - The teacher of the English language chair TSPU named S. Ayni. E-mail tuk.tuk.89@mail.ru Phone number: (+992)938 868086

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПОНЯТИЯ «ГОТОВНОСТЬ К РАБОТЕ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ»

Баротова Г.Ю.

Таджикский государственный педагогический университет им.С.Айни

Многие исследователи (С. В. Алехина [1,2], Н. А. Пронина [14], Т. Ю. Зимнухова [11], Е. В. Губина [8], Т. В. Кожекина [12], Л. А. Воденникова [7], Покрина О. В. [13], Хомутова М.Н. [17] и др.) на первое место среди таких препятствий ставят неподготовленность педагогических кадров. Как они отмечают в своих статьях, «... работа учителя в инклюзивном классе выходит за рамки традиционных видов деятельности, присущих учителям общего образования, и тесно связана с различными типами психологических и образовательных мероприятий: социально-педагогическая, реабилитационная, консультативно-диагностическая, психотерапия, коррекционная и др. [11, с. 146].

Многие учителя не имеют опыта не только преподавания, но и общения с детьми с патологиями развития, поэтому, сталкиваясь в своей практике со «специальными» учениками, учителя испытывают страх и неуверенность в том, что они справятся с дополнительными функциями, возложенными на них. Их профессиональные взгляды часто глубоко укоренились, установлены в процессе трудоустройства. Необходимо убедить учителей открыться прогрессивным идеям, широким возможностям инклюзивных процессов в образовании. Важно донести до их сознания мысль о том, что в конечном итоге от инклюзивных изменений в образовательной среде выиграют все: дети и их родственники, и школа, и сами учителя. Меры по усвоению инклюзивных ценностей должны проводиться как с уже практикующими учителями, так и с будущими учителями на этапе их профессиональной подготовки.

Ученые подчеркивают, что «... нужно уделять пристальное внимание подготовке будущих преподавателей в университете, обеспечивая условия для обучения ...«особых» детей, в том числе на базовом уровне знаний и специальных составляющих профессиональной квалификации» [10, с.18]. Вопрос о готовности к профессиональной деятельности в инклюзивных условиях необходимо ставить иначе: его не следует рассматривать как препятствие для включения, но в качестве задачи, цели профессиональной подготовки. Это может быть достигнуто при максимальном использовании образовательных и образовательных ресурсов академических дисциплин и программ.

Анализ научно-педагогической литературы показал, что в прогрессивной педагогике феномен готовности к профессиональной деятельности изучается на нескольких уровнях:

1. Личность, анализируя готовность как проявление индивидуальных и личностных качеств, определяется характером предстоящей деятельности (Б. Г. Ананьев, А. Н. Леонтьев и др.).

2. Функциональная, интерпретирующая ее как временную готовность и усердие, предстоящую активацию психических функций, умение инициировать необходимый физический и умственный потенциал для осуществления деятельности (Е.П. Ильин, Н.Д. Левитов и др.).

3. Личность-деятельность, характеризующая готовность как целостное проявление всех составляющих личности, позволяющая эффективно выполнять свои обязанности (М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович и др.).

Профессор Г.В. Ахметжанова в своем исследовании [3, 4] рассматривает личностную и профессиональную готовность и выделяет в ней содержательную, деятельностную, мотивационную и личностно-психологическую составляющие, а также предлагает инновационный подход к формированию готовности личности к педагогической деятельности на основе постоянного развития педагогической функции.

Автор отмечает, что для разностороннего и систематического изучения этапов становления профессионального педагога целесообразно использовать математические модели, которые могут дать качественное представление о механизмах наблюдаемых явлений и не всегда очевидных причинно-следственных связей [4, п. 229].

Нам кажется, что профессиональная готовность является основным условием эффективной работы специалиста, в частности, учителя инклюзивного образования. Готовность - это не врожденное качество, а предсказуемый результат специальной подготовки: формирования, сосредоточенности, интереса, профессиональной подготовки и самообразования. Это также цель обучения, приоритетное условие для реализации возможностей каждого человека. Эту идею также подчеркивает исследователь К.М. Дурай-Новакова [9].

Также в рамках данного исследования необходимо проанализировать трактовку понятия «готовность к работе в условиях инклюзивного образования».

О.В. Бонин определяет готовность к работе в инклюзивных условиях как «... как устойчивое интегративное качество человека, проявляющееся через позитивное и осознанное отношение к этой деятельности и реализуемое на основе системы знаний и навыков, необходимых для ее осуществления» [5, стр. 50]. В структуре готовности он выделяет три компонента: познавательный, личностный и деятельностный.

Акцент на гуманистическую направленность подготовки будущих учителей сделан в их статьях А.П. Валицкой и В.А. Рабош. К основным качествам личности современного учителя инклюзивного образования авторы относят способность к самоориентации в современной социокультурной ситуации, основанную на четком представлении о ценностных критериях выбора и понимании особенностей возрастное (включительно) мировоззрение ребенка. По мнению исследователей, комплекс социально-гуманитарных и ценностных знаний может обеспечить формирование этих компетенций у будущих учителей [6].

На тему готовности учителей к «образованию для всех» было проведено несколько психолого-педагогических исследований. Например, Кузьмина О.С. разработала вопрос о содержании и технологии подготовки учителей для работы в инклюзивном образовании. Она рассматривает такую подготовку как «... персонализированный и непрерывный процесс развития профессиональной компетентности учителей, направленный на достижение гуманистических целей и развитие педагогических ценностей, в результате которого (учителя) они могут выбирать свою профессию».

Подготовка будущего учителя к работе со студентами по инклюзивному образованию была предметом исследования Ю.В. Шумиловской в 2011 г. Она определяет готовность как «... совокупность знаний и представлений об особенностях учащихся с ограниченными возможностями, знание методов и приемов работы с этими учащимися в инклюзивном образовании, а также формирование определенных личностных качеств, которые обеспечить устойчивую мотивацию для этой деятельности» [18].

В. Хафизуллина в своей работе «Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки» также поднимает проблему подготовки кадров для работы в неоднородной среде. Научная новизна данного исследования заключается в том, что в глоссарий теории профессионального образования введено понятие «Инклюзивная компетенция», которую автор рассматривает как «... способность выполнять профессиональные функции в процессе инклюзивного образования, принимая во внимание различные образовательные потребности учащихся и обеспечивая включение ребенка-инвалида в среду общеобразовательного учреждения, создающее условия для его развития и саморазвития» [15].

Обобщая все вышесказанное, можно сделать вывод, что термины «готовность к работе в условиях инклюзивного образования» и «инклюзивная готовность» являются синонимами даже с некоторыми несоответствиями в интерпретациях. Большинство исследователей характеризуют эти определения как интегративное свойство личности, которое позволяет эффективно осуществлять профессионально-педагогическую деятельность в инклюзивной образовательной среде. Выделяя довольно крупные элементы инклюзивной готовности или разбивая его структуру на более мелкие части, в целом все авторы выделяют такие компоненты, как ценностно-мотивационный, познавательный и деятельностный. Присоединяясь к ключевым точкам этой точки зрения, мы считаем, что готовность к работе в условиях инклюзивного образования более целесообразно рассматривать как устойчивую личностную черту,

которая является важной предпосылкой для обучения детей с ограниченными возможностями и характеризуется личностной ориентацией будущие учителя внедрять принципы «включенного» обучения в свою профессиональную деятельность.

По нашему мнению, среди элементов инклюзивной готовности особенно необходимо выделить инклюзивную этику как моральную составляющую профессиональной подготовки студентов к работе в условиях «включенного» образования. Под этикой в данном случае мы понимаем систему морально-нравственных ценностей инклюзивного сообщества, а также нормы поведения и способы регулирования отношений. Инклюзивная этика - это комплекс, составляющими которого являются:

1. Аксиологический компонент (система инклюзивных ценностей учителя).
2. Компонент мировоззрения (это личная ориентация будущих и уже продвинутых учителей на реализацию инклюзивных идей в их педагогической деятельности).
3. Личный компонент (совокупность личностных качеств, важных для работы в инклюзивной среде).
4. Поведенческий компонент (специфические нормы этикета, характерные для социальных взаимодействий внутри инклюзивного сообщества).

Инклюзивная этика интерпретируется нами как важнейшее и основное условие формирования готовности будущих учителей к работе в контексте «включенного» образования. Это основа, на которую накладываются инклюзивная теория и инклюзивная практика (рис. 1).

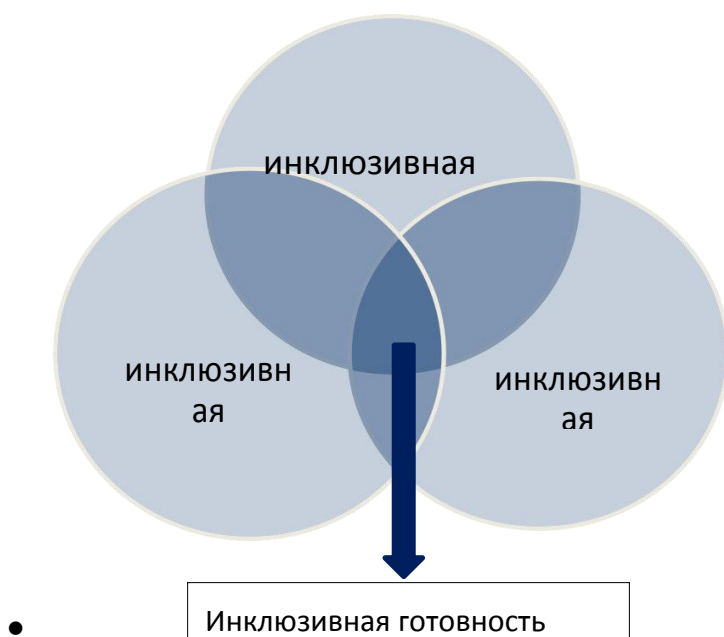

Рисунок 1 Компоненты готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования

Эти навыки тесно взаимосвязаны, потому что, последовательно заменяя друг друга, вместе представляют собой обобщенный процесс мыслительной деятельности учителя. Во-первых, выделяется любой педагогический факт или явление, понимается основная задача или проблемы, выдвигается гипотеза, прогнозируются результаты, моделируются виды педагогической деятельности для их достижения. Рефлексивные навыки подразумевают мониторинг и оценку каждого этапа умственной деятельности учителя, ошибочно связывая их с заключительным этапом решения теоретической задачи.

Содержание практической готовности выражается, по его мнению, во внешних (объективных) навыках, то есть в действиях, которые можно наблюдать. Это включает в себя организационную деятельность учителя, которая основана на навыках мобилизации, информации, развития, общения и ориентации.

Организационные навыки учителя-наставника тесно связаны с общением, от которого зависит установление педагогически целесообразных отношений со студентами, коллегами, членами семей учащихся. Структура коммуникативных навыков учителя может быть представлена в виде взаимосвязанных групп перцептивных навыков, навыков речевого общения и педагогических приемов [15].

Таким образом, зона пересечения и перекрытия трех компонентов: инклюзивной этики, инклюзивной теории и инклюзивной практики - и характеризует концепцию «инклюзивной готовности».

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Алехина С.В. Подготовка педагогических кадров для инклюзивного

- образования [Текст] / С.В. Алехина // Педагогический журнал Башкортостана. 2013. №1(44). – С. 26-32.
2. Алехина С.В. Принципы инклюзии в практике образования [Текст] / С.В. Алехина. // Аутизм и нарушения развития. 2013. №1(40). С. 1-6
 3. Андреева А.А. Особенности проявления профессионально важных качеств педагогов специального и инклюзивного образования у студентов [Текст] / А.А. Андреева [и др.] // Современные тенденции развития науки и технологий: сборник научных трудов по материалам VII Международной научно-практической конференции 31 октября 2015 г.: в 10 ч.; под общ. ред. Е.П. Ткачевой. – Белгород: ИП Ткачева Е.П., 2015. – №7, часть X. – С. 8-11.
 4. Ахметжанова Г.В. Инновационный подход в формировании готовности личности к педагогической деятельности [Текст] / Г.В. Ахметжанова // Вектор науки ТГУ. 2012. №1(19). С. 227-230.
 5. Бонин О.В. К проблеме подготовки педагогических кадров в сфере инклюзивного образования: специфика профессиональной компетентности [Текст] / О.В. Бонин // СПО. 2013. №1. С. 49-51.
 6. Валицкая, А. П. Инклюзивное образование – образование для всех [Текст] / А.П. Валицкая, В.А. Рабош // Социальная педагогика. 2009. № 1. С. 18-22.
 7. Воденникова, Л.А. Формирование профессиональных ценностных ориентаций будущих педагогов-дефектологов [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Л.А. Воденникова. Челябинск, 2015. 193с.
 8. Губина Е.В. Подготовка будущих учителей к работе с особыми детьми в условиях инклюзивного образования [Текст] / Е.В. Губина Е.В. // Другое образование: взаимодействие общества, семьи и образовательных организаций в эпоху перемен: научные материалы I Международной научно-практической конференции. – М.: Крылья, 2014. – С.45-49.
 9. Дурай-Новакова К.М. Формирование профессиональной готовности студента к педагогической деятельности [Текст]: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / К.М. Дурай-Новакова. М., 1983. – 356 с.
 10. Емельянова Т.В. Основы инклюзивного образования [Текст]: Практикум / Т.В. Емельянова, Ю.М. Александров. – Тольятти: Изд-во ТГУ, 2014. – 69 с.
 11. Зимнухова, Т.Ю. Формирование инклюзивной компетентности будущих педагогов как составляющей их профессиональной компетентности [Текст] / Т.Ю. Зимнухова, Т. В. Кожекина, В. В. Кондратьева // Научные исследования в образовании: педагогика, психология, экономика. 2011. № 4. С. 22-28.
 12. Кожекина Т.В. Подготовка педагогических кадров для инклюзивной практики [Текст] / Т.В. Кожекина // Научные исследования в образовании: педагогика, психология, экономика. 2013. №: 6. С. 52-56
 13. Покрина, О.В. Актуальные проблемы подготовки кадровых ресурсов в реализации инклюзивного образования [Текст] / О.В. Покрина // Инклюзивное образование: инновационные проекты, методика проведения, новые идеи: сборник научно-методических материалов, под науч. ред. А.Ю. Белогурова, О.Е. Булановой, Н.В. Поликашевой – М.: Издательство «Спутник+», 2015. – С. 33-36.
 14. Пронина, Н. А. Подготовка будущих учителей к работе в инклюзивной среде на примере дисциплин психологического цикла [Текст] / Н.А. Пронина // Молодой ученый. 2014. №7. С. 287-289.
 15. Слостенин В.А. Педагогика [Текст]: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; под ред. В.А. Слостенина. – М.: Изд. Центр «Академия», 2007 – 576 с.
 16. Хафизуллина И.Н. Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / И.Н. Хафизуллина – Астрахань, 2008. 23 с.
 17. Хомутова М.Н. Психологическая готовность педагогов к реализации инклюзивного образования [Текст] / М.Н. Хомутова // Инклюзивное образование: проблемы управления и технологии реализации: сборник материалов II педагогических чтений им. первого министра общего и профессионального образования Свердловской области Валерия Вениаминовича Нестерова. – Екатеринбург: СОПК, 2013. Часть 3. – С. 8-12
 18. Шумиловская Ю.В. Подготовка будущего учителя к работе с учащимися в условиях инклюзивного образования: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Ю.В. Шумиловская. — Шуя, 2011. — 175 с.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПОНЯТИЯ «ГОТОВНОСТЬ К РАБОТЕ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ»

Данная статья посвящена «готовности к работе в условиях инклюзивного образования» и «инклюзивной готовности» в Вузах

Проблема внедрения уже существующих научных и методических разработок, проблема поддержки инклюзивных учебных заведений и преподавателей, осуществляющих этот процесс, остается недостаточно решенной.

Именно учителя играют особую роль в реализации механизма включения. Эффективность инклюзивного образовательного процесса зависит от собственной педагогической позиции, личностной ориентации на гуманистические ценности обучения и воспитания. Однако методы формирования эмоциональной стабильности, толерантности, рефлексии, эмпатии и общей психологической готовности учителей общеобразовательных школ к реализации принципов инклюзивного образования остаются малоизученными. Все эти качества, составляющие личную компетенцию учителя, должны

быть заложены на этапе профессиональной подготовки. В связи с этим встает вопрос о корректировке содержания программы профессиональной подготовки учителей. Студентов нужно как можно раньше познакомить с педагогической наукой, с методами использования ее достижений. В вузе учитель получает фундаментальное образование, но на протяжении всей своей профессиональной карьеры он должен заниматься самообразованием, чтобы соответствовать требованиям и требованиям современного общества.

Ключевые слова: инклюзивное образование, педагогическая деятельность, профессиональная подготовка, самообразование, инклюзивная этика, инклюзивная теория, инклюзивная практика, инклюзивная готовность.

MODERN APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF "READINESS TO WORK IN AN INCLUSIVE EDUCATION»

This article is devoted to "readiness to work in conditions of inclusive education" and "inclusive readiness" in Universities

The problem of implementation of already existing scientific and methodological developments, the problem of supporting inclusive educational institutions and teachers engaged in this process remains insufficiently solved.

It is teachers who play a special role in the implementation of the inclusion mechanism. The effectiveness of the inclusive educational process depends on their own pedagogical position, personal orientation to the humanistic values of training and education. However, the methods of formation of emotional stability, tolerance, reflection, empathy and General psychological readiness of teachers of secondary schools to implement the principles of inclusive education remain poorly understood. All these qualities that make up the personal competence of the teacher should be laid down at the stage of professional training. This raises the question of adjusting the content of the teacher training programme. Students should be introduced to pedagogical science and methods of using its achievements as soon as possible. In high school, the teacher receives a fundamental education, but throughout his professional career, he must engage in self-education to meet the requirements and requirements of modern society.

Keywords: *inclusive education, pedagogical activity, professional training, self-education, inclusive ethics, inclusive theory, inclusive practice, inclusive readiness.*

Сведение об авторе:

Баротова Гульчехра Юсуфджановна - преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

About the autor:

Barotova Gulchehra Yusufdzhanovna - Lecturer, Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

ПРЕПОДАВАНИЕ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В ТАДЖИКСКИХ ВУЗАХ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Ходжаева С.М. Муродова М.К. Джумаева.Г.С.

Таджикский государственный медицинский университет им. А.И. Сино

Вследствие глобальных изменений в обществе, как в Таджикистан, так во всем мире, изменилась и роль иностранного языка в системе образования, и из простого учебного предмета он превратился в базовый элемент современной системы образования, в средство достижения профессиональной реализации личности.

Современная система обучения иностранному языку, согласно новой языковой политике, характеризуется тем, что, во-первых, практическое владение иностранным языком стало насущной потребностью широких слоев общества, и, во-вторых, общий социальный контекст создает благоприятные условия для дифференциации обучения иностранному языку. В данной работе заключается в том, что в ней рассматриваются современные методы и технологии обучения иностранному языку в школе и в вузах на основе требований ТГОС нового поколения (Таджикского Государственного Образовательного Стандарта). Новая социально-экономическая и политическая ситуация требует реализации в обществе языковой политики в области иноязычного образования, нацеленной на удовлетворение как общественных, так и личных потребностей по отношению к иностранным языкам. Если в предыдущие десятилетия 20 века круг людей в Таджикистане, у которых была необходимость общаться на иностранном языке, был достаточно узок, то в настоящее время ситуация изменилась. Коммуникационные и технологические преобразования в обществе вовлекли как в непосредственное, так и опосредованное общение (например, через систему Интернет) довольно большое количество людей самых разных профессий, возрастов и интересов. Соответственно возросли и потребности в использовании иностранного языка. Приоритетную значимость приобрело обучение языку как средству общения и обобщения

духовного наследия со изучаемых стран и народов. Тем не менее, интегративный подход к обучению родному и иностранным языкам в школе и в вузе далеко не всегда реализуется должным образом, особенно в области развития культуры речи (развития таких компетенций, как речевая, коммуникативно-стратегическая, дискурсивная, социокультурная и некоторые другие).

В течение веков один из европейских языков занимал главенствующее положение на какой-то период времени, что объяснялось, прежде всего, экономическим и историческим фоном развития цивилизации. В римскую эпоху таким «главным» языком был греческий, затем почти в течение 15 веков это место занимал латинский язык, методика преподавания которого оказала огромное влияние на дальнейшую методику преподавания европейских иностранных языков. Претендуя на мировое господство, латинский язык занимал то же место, что сейчас занимает английский язык.

Преподавание иностранного языка на современном этапе. В 21 веке преподавание иностранного языка стало очень востребованным, так как возникла насущная потребность в использовании подобных знаний в повседневной жизни.

Обучения иностранному языку в настоящее время - это развитие коммуникативных умений и навыков обучаемых, то есть практическое владение иностранным языком. Главную цель подготовки также составляет такое владение иностранным языком, которое позволяет использовать его для устного и письменного общения, как в процессе будущей профессиональной деятельности, так и для дальнейшего самообразования. В совокупности с другими компетенциями иноязычного общения учебная компетенция в дальнейшем даст каждому из выпускников возможность быть успешным в профессиональной сфере и полностью реализовать себя как личность. Задача преподавателя состоит в воспитании личности, способной к общению, к самообразованию. Необходимым для современного процесса обучения иностранным языкам является создание оптимальных условий для того, чтобы сделать этот процесс содержательным, эффективным и интересным для обучаемых [3, с. 118].

Знание языков помогает не только общаться, но и изучать культуру, историю, традиции иноязычных стран. Обучение иностранным языкам стало предметом обсуждения в международном масштабе. Об этом свидетельствуют материалы научно-методических конференций, научно-экспериментальная разработка методических проблем, проводимая в нашей стране и за рубежом. С этой целью преподавателями используются различные методы и приемы, которые помогают активизировать работу учеников. При этом неоценимую помощь в этом процессе оказывает использование компьютерных технологий и ресурсов сети Интернет. Существует множество учебников, словарей, руководств, методик, учебных программ по изучению иностранных языков. Преподаватели нового поколения должны уметь квалифицированно выбирать и применять именно те технологии и пособия, которые в полной мере соответствуют содержанию и целям изучения дисциплины, способствуют достижению гармоничного развития обучаемых с учётом их индивидуальных особенностей [5, с.331].

Содержание обучения иностранным языкам определяется следующими документами:

1.компонент государственного образовательного стандарта среднего (полного) общего образования по иностранным языкам.

2.Примерные программы по иностранным языкам.

3.Программы общеобразовательных учреждений. Английский, немецкий, французский языки.

4.Положение о проведении единого государственного экзамена.

5.Общеввропейские компетенции владения иностранным языком. Обучение иностранному языку на современном этапе нацелено на комплексную реализацию личностно-ориентированного и социокультурного подходов к обучению иностранного языка.

Содержание обучения должно быть направлено на развитие мотивации учеников к изучению иностранных языков и на формирование умений во всех видах иноязычной речевой деятельности, развитие общих учебных умений и навыков. Получение учащимися опыта учебной, познавательной, коммуникативной, практической и творческой деятельности.

Диалог культур ориентирует на усиление культуроведческого аспекта в содержании обучения иностранному языку, приобщая школьников к культуре своей собственной страны и развивая у них умения ее представлять средствами иностранного языка. Моделирование ситуаций диалога культур на уроках позволяет сравнивать особенности образа жизни и стилей жизни людей в нашей стране и странах изучаемого языка, обычаев и канонов культуры в этих языковых сообществах.

Сегодня в центре внимания - студент, его личность, неповторимый внутренний мир. Поэтому основная цель современного учителя - выбрать методы и формы организации учебной деятельности учащихся, которые оптимально соответствуют поставленной цели развития личности.

В последние годы все чаще поднимается вопрос о применении новых информационных технологий в школе и в вузе. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения. Основной целью обучения иностранным языкам является формирование и развитие коммуникативной культуры школьников или студентов, обучение практическому овладению иностранным языком [4, с.3-4].

Вследствие глобальных изменений в обществе, как в Таджикистане, так во всем мире, изменилась и роль иностранного языка в системе образования, и из простого учебного предмета он превратился в базовый элемент современной системы образования, в средство достижения профессиональной реализации личности.

Естественный метод. Целью обучения является достижение обучающимися среднего уровня владения иностранным языком. Педагог никогда не обращает внимания обучаемых на ошибки в речи, так как считается, что это может затормозить развитие речевых навыков. Ранний продуктивный период начинается с момента, когда пассивный словарь учащихся достигает около 500 словарных единиц.

С точки зрения педагогики, главными составляющими инновационного подхода к обучению являются *деятельностный подход*. В основе данного подхода лежит представление о том, что функционирование и развитие личности, а также межличностные отношения учеников опосредуются целями, содержанием и задачами социально значимой деятельности.

Активное обучение. Основано на том, что учащийся все чаще сталкивается в реальной жизни с необходимостью решения проблемных ситуаций. Этот метод направлен на организацию развития, самоорганизации, саморазвития личности. Основной принцип в том, что обучаемый сам творец своего знания. Активное обучение является, безусловно, приоритетным на современном этапе преподавания иностранного языка. Ведь эффективное управление учебно-познавательной деятельностью возможно лишь тогда, когда оно опирается на активную мыслительную деятельность учащихся.

Преподавание иностранного языка в вузе или в школе с использованием инновационных технологий предполагает введение ряда психологических подходов, таких как: когнитивный, позитивный, эмоциональный, мотивационный, оптимистический, технологический. Все эти подходы обращены к личности студента или ученика.

На уроках английского языка с помощью Интернета можно решать целый ряд дидактических задач: формировать навыки и умения чтения, используя материалы глобальной сети; совершенствовать умения письменной речи школьников; пополнять словарный запас учащихся; формировать у школьников мотивацию к изучению английского языка. Кроме того, работа направлена на изучение возможностей Интернет-технологий для расширения кругозора школьников, налаживать и поддерживать деловые связи и контакты со своими сверстниками в англоязычных странах.

Основная цель изучения иностранного языка в школе или в вузе - формирование коммуникативной компетенции, все остальные цели (воспитательная, образовательная, развивающая) реализуются в процессе осуществления этой главной цели [1, с. 6-7].

Преподавание иностранного языка на современном этапе включает в себя использование современных интернет и ИКТ технологий, а также разнообразное количество пособий для учителя и УМК, что позволяет разнообразить процесс обучения иностранному языку, сделать его более творческим и интересным для студентов. Современный учитель строит свою работу, ориентируясь на личностно - деятельностный и коммуникативный подходы. Основная задача учителя - создать все необходимые условия для преподавания иностранного языка.

За последнее время значительно изменился статус иностранного языка в российском обществе. Стремительное вхождение Таджикистан в мировое сообщество, экономическая и социокультурная ситуация в стране обеспечили огромный спрос на знание иностранных языков, создали мощную мотивационную базу для их изучения. Владение навыками иноязычной компетенции стало рассматриваться как необходимое личностное и профессиональное качество любого специалиста, средство, объединяющее государства и народы, средство социализации. В обществе растет и потребность в качестве образования, и востребованность успешных людей, хорошо владеющих иностранным языком в профессиональной деятельности и межличностной коммуникации. Также были определены основные методы и технологии современного обучения иностранного языка. Содержание обучения иностранному языку по требованиям нового поколения должно быть направлено на создание мотивации для изучения иностранных языков у школьников. Вследствие этого, особое внимание уделяется использованию современных ИКТ технологий, использованию метода проектов и сети Интернет. Для достижения максимального эффекта необходимо использование широкого спектра инновационных, в том числе, безусловно, разнообразных медиа образовательных технологий в обучающем процессе. Использование данных технологий позволяет сделать урок более интересным, творческим и способствует тому, что все ученики будут задействованы в работе. Основная цель современного учителя - выбрать методы и формы организации учебной деятельности учащихся, которые оптимально соответствуют поставленной цели развития личности. На современном этапе обучения иностранному языку учитель имеет право самостоятельно выбирать необходимые пособия, книги для учителя, что дает возможность преподавателю самостоятельно выстраивать учебный процесс, выражать творческие навыки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранному языку. Пособие для учителя. - 2-е издание, переруб. и доп. - М.: АРКТИ, 2003-192с.
2. Примерная программа по иностранному языку для начальной школы. ИЯШ, №1, 2011. - С.3-4.
3. Евстигнеев М.Н., Сысоев П.В. Компетенция учителя иностранного языка в области использования информационно-коммуникационных технологий: определение понятий и компонентный состав. ИЯШ, №6, 2011. - С. 16-18.
4. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. - М.: Просвещение, 1991-222с.
5. Федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования. - М.: Просвещение, 2010- 50с.

ПРЕПОДАВАНИЕ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В ТАДЖИКСКИХ ВУЗАХ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Статья посвящена роли учебного предмета иностранный язык в ВУЗЕ образовании в условиях глобализации, интеграции и расширения наших контактов со странами во многих областях науки, техники, культуры, образования, расширения сотрудничества между нациями. Изучение иностранного языка позволяет сделать духовный мир людей богаче, способствует улучшению и развитию памяти, умений трансформации и перифраза, учит учащихся выражать свои мысли лаконично и четко. Иностраный язык дает возможность общения с людьми с различным мировоззрением и ментальностью, что в итоге способствует разрушению стереотипов, воспитанию толерантного отношения к иной точке зрения, умения слушать и слышать. Знание иностранных языков способствует проникновению в прошлое народов, их культуру, традиции, обычаи.

Все это в совокупности способствует мотивации изучения иностранного языка, успешной социализации школьников и студентов как будущих участников рынка труда, расширению их кругозора, мировоззрения, знаний из разных областей наук.

Ключевые слова: иностранный язык, межкультурное общение, трудоустройство, критерий трудоустройства, конкурентоспособность, факторы, обуславливающие изучение иностранных языков, социально-ориентированное развитие школьников, толерантность, мировоззрение, культура.

TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN THE TAJIK HIGH SCHOOLS IN MODERN STAGE

The article focuses on the role of the high school subject of foreign language in school education in the conditions of globalization, integration and the expansion of our contacts with countries in many fields of science, technology, culture, education, and increased cooperation between nations. Learning a foreign language allows you to make the spiritual world richer, improve and develop memory skills of transformation and paraphrase, teaches students to express their thoughts clearly and concisely. A foreign language gives the possibility of communicating with people with different outlook and mentality, which ultimately contributes to the destruction of stereotypes, upbringing of tolerant attitude to another point of view, the ability to listen and to hear. Knowledge of foreign languages contributes to the penetration of past peoples, their culture, traditions, and customs. All this together contributes to the motivation of learning a foreign language, successful socialization of schoolchildren and students as future participants of the labor market broaden their outlook, vision, knowledge from different fields of science.

Key words: foreign language, intercultural communication, employment, the criterion of employment, competitiveness, factors that contribute to the study of foreign languages, socio-oriented development of students, tolerance, beliefs, culture.

Сведения об авторе:

Ходжаева Сабохат Музаффаровна – преподаватель кафедры иностранных языков и латинского языка Таджикский государственный медицинский университет, имени Абуали ибни Сино (Республики Таджикистан г. Душанбе)

Джумаева Гулхон Соатмуродовна - преподаватель кафедры иностранных языков и латинского языка Таджикский государственный медицинский университет, имени Абуали ибни Сино (Республики Таджикистан г. Душанбе) Тел: (+992) 919500790

Муродова Мухайё Курбоналиевна – старший преподаватель кафедры иностранных языков и латинского языка Таджикский государственный медицинский университет, имени Абуали ибни Сино (Республики Таджикистан г. Душанбе), Tel: (+992) 917722227.

About the author:

Khojaeva Sabohat Muzaffarovna – teacher of the department of Foreign and Latin languages of Avicenna Tajik State Medical University. (Republic of Tajikistan, Dushanbe). Tel: (+992) 931003654

Jumaeva Gulhon Soatmurodovna - teacher of the department of foreign languages and Latin language of Avicenna Tajik State Medical University (Republic of Tajikistan, Dushanbe). Tel: (+992) 919500790

Murodova Muhayo Qurbonalievna - senior teacher of the department of foreign languages and Latin language of Avicenna Tajik State Medical University (Republic of Tajikistan, Dushanbe). Tel: (+992) 917722227

НЕКОТОРЫЕ СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭПОСА «ГУРУГЛИ»

Косимов С., Алиев О.

Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни

В эпосе «Гуругли» существенную роль играют эпические традиционные формулы и художественно-образительные средства, являющиеся «специфическим элементом устно поэтической речи» [4, 84].

К эпическим традиционным формулам и художественно-образительным средствам в эпосе можно отнести повторы, зачины, и концовки (инициальные и финальные формулы), сравнения и эпитеты. Традиционные формулы и художественно-образительные средства языка эпоса определяют его специфику как особого жанра устнопоэтической речи.

Повторы в эпосе «Гуругли» являются одной из основных эпических традиционных формул. Они бывают анафорическими и эпифорическими. Анафора – это «фигура речи, состоящая в повторении начального слова в каждом параллельном элементе речи» [1, 47]:

*Наган, ки олак бьдай и шар
Наган, ки набьдай шо(нь) халкпарвар
Наган, ки олак бьдай роьбар*

*Как бы не сказали, что плохой этот город,
Как бы не сказали, что не заботится шах о народе
Как бы не сказали, что плохой (его) вождь
Повторяется также первый слог слова в начале строки стиха:
Бъхе, бьхе бачам ай ло
Бъги зуттар кири ботпо
Бъхамб, хьдът бькьн газо*

*Вставай, вставай дитя мое,
Бери быстрее коня = скакуна
Спускайся, вступаи сам в сражение*

Может повторяться и синтаксическое целое, состоящее, в частности, из сочетания сказуемого с прямым дополнением:

*Дар вахти сафар, э лураьо
Чунин нолидак Аваз = сипо,
Бьбинъм байноийи саьрора
Бьбинъм байноийи кььсора*

*Вовремя, похода, о друзья
Стал говорить Аваз = сипо,
Посмотрю = ка я степи
Посмотрю = ка я горы*

В эпосе особенно часто повторяются стиховые комплексы с анафорическими сказуемыми, выраженными глаголами в следующих формах:

а) в простом прошедшем времени I – го лица единственного числа:

*Дидъм Авазу Гургулишо
Дидъм ун лада боз Њасанхон
Дидъм банди њай Нуралихон*

*Увидел Аваза и Гургули
Увидел я там и Хасанхона
Увидел я, что Нуралихон в плену*

б) в простом прошедшем времени 3-го лица единственного числа с постпозитивным формантом =ак:

*Пърсидак њаму хьврудъхтар,
Пърсидак ай марди раьгъзар
Спросила та девушка = красавица,*

Спросила (она) у прохожего мужчины;

в) в основной форме перфекта 3-го лица единственного числа:

*Гирифтай навқари амира
Гирифтай ӯам йағ кира*

*Взял (он с собой) слугу эмира
Взял (он) и коня;*

г) в форме причастия прошедшего времени на=гї, выступающего в сочетании с глаголом будан /быть/:

*Шиитагї буд кълли йоро
Шиитагї буд Авази тьгйон
Шиитагї буд ҳам Аҳмад шайтон
Шиитагї буд Соқий хьихон*

*Сидели (в кругу) все друзья
Сидел и Аваз-храбрый,
Сидел и Ахмад-шайтан
Сидел и Соки сладкогласый.*

Распространены также анафорические подлежащие, состоящие из сочетания имени существительного с количественным числительным: ӯаф каниз /семь рабынь/, ӯаф кърта /семь платьев/, ӯаф бухча /семь узлов с вещами/, чил дурмано /сорок дурманов/, ӯажда кокъл /восемнадцать косичек/ и др.

В таких сочетаниях наиболее часто повторяется числительное семь (ӯаф, лит. ӯафт):

*Ҳаф кърта пушидак
Ҳаф къниз шид равона
Ҳаф бухча мехамбона*

*Надела (она) семь платьев
Сем рабынь отправились
Семь узлов с вещами несут*

В таджикской народной речи число семь довольно часто употребляется в различных сочетаниях, таких как: ӯаф шабу ӯаф рӯз /семь дней и семь ночей/, ӯаф кават осмон /семь ярусов неба/, ӯаф кават замин /семь слоев земли/, ӯаф дӯзах /семь кругов ада/ и др.; число ӯаф /семь/ имеет несколько магическое значение [3, 78].

Магические числа отмечаются и в эпосе других народов. Так, в огузском героическом эпосе как магическое широко используется число сорок: сорок джигитов, сорок девушек и др [5, 200].

Помимо анафоры в эпосе «Гуругли» отмечается также прием уподобления-эпифора, т.е. «фигура речи, состоящая в повторении слова или звукосочетания в конце фразы или нескольких фраз в целях усиления выразительности поэтической речи» [1, 528]:

*Баъд аз он дидъм ӯар дъ дъхтар
Чиҳраҳо хазон ҳар дъ дъхтар*

*После этого я видел обеих девушек
Лица бледные у обеих девушек*

Как справедливо отмечают исследователи, «повтор как средство синтаксической связи между словами, словосочетаниями, а также предложениями, входящими в сложное синтаксическое целое относится к языковым формам, характеризующим типологические особенности устной народной поэзии» [4, 61].

Зачины (или инициальные формулы) в эпосе начинаются большей частью следующими фразами: йағ сифат кънем /расскажем = ка/, йағ достон кънем /расскажем ка/, гуш кънен /слушайте/, бьшнав /слушай/. После зачина, как правило, называется лицо, о котором пойдет речь:

*Йағ сифат кънем, э рафико,
Ай таваллуди Гургулишио*

*Расскажем = ка, о друзья,
О рождении Гургулишио*

*Съхан бьгиръм, э додарчон,
Ай ҳаму майдаҳак Авазхон*

*Расскажу = ка (я), о дорогой брат,
Про того маленького Авазхона*

*Гуи кьнен ин киссира,
Киссай Кафлони ъанговара*

*Постушайте этот рассказ-
Рассказ о Кафлон = войне*

Концовки (или финальные формулы) в эпосе имеют большое распространение. «Финальные формулы, завершая повествование сказочника, представляют собой не только композиционный элемент устно = поэтического творчества, но являются также носителями определенной стилистической функции. Отграничивающий язык сказки от литературного языка, так и других форм существования языка» [4, 121].

В эпосе в финальных формулах часто подчеркивается время, в течение которого сказитель излагал свой рассказ:

*Ин киссара сар кадъм ай шом,
Рузи сейумда гардид тамом*

*Начал я этот рассказ вечером,
На третий день закончился он
В концовках иногда используется следующий стих:
Ба мақсад расидан рафиқо
Ба мақсад бърасем ъамай мо*

*Достигли желания друзья
Достичь бы желания и всем нам*

Один из характерных признаков эпоса-упоминание имени основного героя в конце каждого его раздела:

*Ин киссай калтара хондъм,
Бъдон, ки ба охир расондъм,
Дар охир бо ин мақом
Киссай Турки Баглон шид тамом*

*Я спел этот короткий рассказ
Знай, что я (его) довел до конца,
И вот наконец в таком напеве
Закончился рассказ о Турке = Баглоне
В концовку иногда включаются пословицы и поговорки:
Алови чул -мардъм гъфт, -хасай
Хеши калмург каргасай
Ўикойаи ман ба ҳами басай*

*Огонь степи, - сказал народ, - мелкая солома,
Родня сипа – черный гриф –
Мой рассказ на этом кончается*

Концовки в эпосе многообразны по содержанию. В них выражается отношение сказителя к излагаемым им событиям:

*Ба ганда ачал зуд бъраса,
Мурдаши зуд бътъм магаса*

*Плохому человеку пусть быстро придет смерть,
Тело его быстро отдадим мухам (на съедение)
XXX*

*Касе дар дуйно хуб касай
Уодам дитъи пуръавасай
Дую мекънъм чунин марда
Абади у зинда бъгарда
Тот, кто на свете хороший человек,
Тот человек – увлеченный,
Молимся за такого человека
Пусть он вечно будет живым*

В эпосе «Гугугли» много эпитетов – образных определений. Они придают ему особую выразительность. Эпитеты являются одним из важных языковых средств выражения различных тончайших оттенков понятий и самых эффективных средств художественного языка эпоса. В качестве

эпитетов широко используются изафетные сочетания. В них подчеркивается, как правило, мужество народных героев (Гуругли, Аваза, Нурали, Шерали): шери нар / лев=самец /, шери замона / лев эпохи / и др.:

*Дар сафар шид кунун шери нар
Гушай Гулбурронда шид бадар*

*Отправился в путь теперь лев=самец,
Остановился около Гулбуррон*

Некоторые эпитеты настолько постоянны, что даже без имени героя можно догадаться о ком идёт речь. По отношению к положительным героям употребляются такие эпитеты, как моњи дуйно / луна мира /, лахти лыгар / родной, любимый / (букв.: комок печени), льони ширин / дорогой, любимый / (букв.: душа сладкая):

*Дъсти надар бигир, эй писар,
Льони ширингъм, лахти лыгар*

*Возьми за руку отца, о сына,
Мой любимый, мой родной
XXX*

*Каракуз, гульм, моњи дуйно,
Льойи мара соз кън ба хирго*

*Каракуз, мой цветок, луна мира,
Приготовь мне постель в шатре.*

При описании внешности некоторых героев в эпосе употребляются следующие эпитеты – сложные слова: кокътилло с золотой прядью волос, золотоволосый, саркалон знаток, мудрый (букв.: большоголовой):

*Мебинан кокътилора
Дар рагои тан льон дора*

*Видят золотоволосого,
В жилах его (ещё) есть жизнь*

В отношении внешности женщин часто используются эпитеты – сложные слова: мурчамийон / с тонкой талией /, парирухсор / с лицом пэри /:

*Хест ай льои мурчамийон,
Чаимони парирухсор
Буд чун оъуи куъсор*

*Поднялась с места красавица с тонкой талией
Глаза красавицы с лицом пэри
Словно у горной газели*

В эпосе «Гуругли» спутником героя является богатырский конь, который как бы предупреждает его об опасности, участвует в его подвигах, охраняет его. За ним закреплены следующие эпитеты: ботпо / быстроногий /, тездав / быстробегающий /, галагъзар / бегающий быстрее стада /, гапдон / понимающий слово /:

*Зокирбобо хестак, э додар
Овардак ду галагъзар*

*Зокирбобо встал, о брата,
Привел двух быстрых резвых коней*

Большое место в эпосе «Гуругли» занимают сравнения. Они создаются на основе сходства действий, признаков и свойств предметов и выражаются, как правило, с помощью слов мысли / подобно /, чун / как /, подобно /, монанди / подобно /, зайли / словно, подобно /, а также послелого =вори / = воре:

*Найзара гирифт Аваз он замон
Киръи ба суй дъиман шид равон
Мисли гърге, э дустон, дар рама
Ё мисли шере дар гала*

*Взял копьё Аваз в тот час,
Конь его направился в сторону врага
Подобно волку, о друзья, в стаде
Или подобно льву в стаде*

Подводя итоги, можно сказать, что таджикский эпос «Гуругли» как произведение устно-поэтического творчества представляет собой особую страту в стратификации таджикского языка. Эпос «Гуругли» базируясь на одном из диалектов таджикского языка, а именно южным отличается от последнего. Отличие прослеживаются в разные степени в фонетике, морфологии и в синтаксисе. Особо выделяется эпос своими лексическими и стилистическими особенностями. Противопоставляясь южному диалекту, язык эпоса во многом сближается с литературным языком, в чем особенно проявляется его наддиалектный характер. В эпосе имеются черты, сближающие его с более ранним состоянием литературного таджикского языка, а именно, с языком классического периода (IX-XV вв.).

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. –М: Сов. энцикл. 1966. -605 с.
2. Баскаков Н. А. Элемент gul (роза, цветок) в составе каракалпакских женских имен. –В кн.: Ономастика Средней Азии. – М.: Наука, 1973, с. 133-143.
3. Брагинский И.С. Об эпосе «Гуругли» и фольклоре. – В кн.: Из истории таджикской народной поэзии. – М: изд-во АН СССР, 1956, с. 387-392.
4. Кумахова З.Ю., Кумахова М.И. Функциональная стилистика адыгских языков. – М.: Наука, 1979. -538 с.
5. Короглы Х. Огузки героический эпос. – М.: 1976, стр. 200.
6. Морозова М.Н. Антропониме русских народных сказок. – В кн.: Фольклор. Поэтическая система. – М.: Наука, 1977, с. 231-241.
7. Рахматуллозода Сахидод. Словообразования имён существительных в южных и юго - восточных говорах таджикского языка. Душанбе - 2016.
8. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология. – М.: Высших. школа, 1978. -256 с.
9. Хромов А.Л. Некоторые особенности формирования топонимов Средней Азии в IX-XII вв. – В кн.: Ономастика Востока. – М.: Наука, 1980, с. 132-139.

НЕКОТОРЫЕ СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭПОСА «ГУРУГЛИ»

Сосредоточить внимание на вопросах изучения стиля отдельных жанров устного литературного творчества нации, в частности, сосредоточить внимание на изучении эпоса «булькань» учеными, что является естественным явлением в современный период развития таджикской лингвистики.

Данная статья посвящена исследованию стилистических особенностей эпоса «булькань». В статье рассматриваются различные аспекты стилистических приемов - повторение и его типы, описание, окончание и т. Д. С помощью стилистических приемов человек, произносящий «булькань», выражает свое глубокое чувство к любому инциденту.

Ключевые слова: повторы, анафора, эпифора, фигура речи, концовка, финал, эпос, эпитет, конь, сравнения.

SOME STYLISTIC PECULIARITIES OF “GURGULI” EPOS

To focus attention on issues of learning the style of separate genres of nation’s oral literary creation, in particular focusing attention on learning “Gurgle” epos by the scholars is a natural phenomenon in today’s period of development of Tajik linguistics.

This article is devoted to the research of stylistic peculiarities of “Gurgle” epos. The article explores different aspects of stylistic devices – repetition and its types, description, ending etc. By means of stylistic devices, a person reciting “Gurgle” expresses his/her deep feeling toward any incident.

Keywords: repetition, anaphora, epiphora, stylistic device, ending, final, introduction (beginning), epos, epithet, steed, simile.

Сведения об авторах:

Косимов Саади - к.ф.н. доцент, проректор по учебной работе Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни.

Алиев Одилжон - к.ф.н. доцент кафедры таджикский язык работе Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни.

About the authors:

Qosimov Saadi - Phd in philology, docent, vice rector for academic affairs of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni

Aliiev Odiljon - Phd in philology, docent, in the Tajik Philology Department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni.

ЯВЛЕНИЯ АНТОНИМИИ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (на примере лексики, относящихся к прозвищ и кличек)

Баротзода К.Ф.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Антонимия часто трактуется как явление, противоположное синонимии, но статус этих двух явлений в системе языка совершенно различен. В принципе язык не ощущает реальной потребности в синонимах и мог бы вполне обойтись без синонимов, хотя, конечно, это повлекло бы за собой значительное ограничение стилистического разнообразия, обедненность языковой системы. По мнению Дж. Лайонза, синонимия не является сама по себе структурным отношением и не играет существенной роли в семантической структуре языка, а возникает в определенных контекстах как следствие более фундаментальных структурных отношений, гипонимии и несовместимости, нейтрализуемых под влиянием контекста. Антонимия, или противоположность по значению, несомненно, принадлежит к важнейшим семантическим отношениям, которые образуют простейший тип структуры, или контрастивное множество. Обилие единиц, противоположных по значению, в естественных языках связано, по-видимому, с общечеловеческой тенденцией располагать на полярных точках шкал накопленный человечеством опыт и оценочные суждения. Происходит образование небольших групп, в которых, зная значение одного из членов группы, легко понять значение остальных ее членов, ибо члены оппозиции, формируемой на основе противопоставления, не даны говорящему вне самой оппозиции. [2, с.87]

Простейшими примерами контрастивных множеств могут служить самые различные типы семантических оппозиций: *tall / short* «высокий»/ «низкий», *dead / alive* «мертвый»/ «живой», *raw / cooked* «сырой»/ «вареный или жареный» и т.д. Такая легкость понимания значений всех членов группы на основании знания семантики только одного ее компонента обуславливается тем, что в семантическом отношении антонимы представляют собой слова, в высшей степени однородные по своей смысловой структуре. Антонимические значения, противостоя друг другу всем своим содержанием, отличаются парадигматический только по одному дифференциальному признаку.

Кардинальной проблемой антонимии является определение понятия противоположности, которая может охватывать достаточно разнородные явления: ассоциации по контрасту, противопоставь леность в природе, исключение друг друга, контрарность понятий и т.д. Наличие многих разновидностей противоположности этой логической основы антонимии детерминирует существование в языке различных типов антонимии, а определение антонимии получает соответствующие уточнения. Как указывает Л.А.Новиков, слова являются антонимами, если они и их семантические отношения друг с другом удовлетворяют одному из следующих требований:

1. Слова X и Y соответствуют противоположным (контрарным) понятиям, представляют собой крайние члены упорядоченного множества и выражают контрарную противоположность: X – не X, не Y – Y (типа *young* «молодой» - *not young / not old* «немолодой»/ «нестарый» - *old* «старый»).

2. Слова X и Y выражают противоположность разнонаправленных действий, признаков и т.д. Эта противоположность называется векторной и может быть обозначена как $X \rightarrow \leftarrow Y$ (напр., *come* «приходить» – *leave* «уходить»).

3. Слова X и Y соответствуют формально противоречащим (контрадикторным) понятиям типа X – не X, но выступают в языке как противоположные, как выражение контрадикторной противоположности. Характерная особенность таких оппозиций – отсутствие среднего, промежуточного звена. Напр., *married* «женатый» – *single* «холостой», *true* «истинный» – *false* «ложный» и др.

4. Слова X и Y, обозначая одну и ту же ситуацию, выступают как различные наименования одного и того же действия, отношения и т.д., обратные с точки зрения противопоставленных участников ситуации, и выражают конверсивную противоположность. Напр., *buy* «покупать» - *sell* «продавать», *win* «выиграть» - *lose* «проиграть» и т.д. Таким образом, класс антонимов семантически оказывается многоликим и включает контрарные, контрадикторные, конверсивные и векторно разнонаправленные антонимы. Каждый из этих типов антонимов обладает своими характеристиками. Так, для контрарных антонимов характерно то, что они регулярно поддаются градации, которая связана с операцией сравнения, и предполагают наличие некоторой точки отсчета или нормы, относительно которой происходит утверждение некоторой степени качества. Таковы, например, прилагательные *big* «большой» - *small* «маленький», которые получают разную интерпретацию в зависимости от того, что принимается за точку отсчета.

Small elephant «маленький слон» и *a big mouse* «большая мышь», для которых нормой являются размеры разных классов объектов: слонов и мышей, а сама норма оказывается относительной, ибо самый маленький слон в реальном мире больше самой большой мыши.

Интересно, что отрицание контрарным антонимом наличия какого-то качества не имплицитно подразумевает наличия противоположного качества. Когда мы говорим, что *Our house is not big* «Наш дом не большой»,

это не означает что *Our house is small* «Наш дом маленький». Именно это свойство отличает контрарные антонимы от контрадикторных, которые связаны отношением дополнительности и в некоторых работах называются комплементарными, т.е. дополнительными.

Для контрадикторных антонимов свойственно то, что отрицание одного члена пары имплицитно утверждает другого и утверждение одного члена пары имплицитно отрицает другого, т.е. это взаимоисключающие слова. Когда мы утверждаем, что *John is single* «Джон холост», то тем самым однозначно имплицитно утверждаем, что *John is not married* «Джон не женат», и наоборот: утверждая, что *John is married* «Джон женат», мы отрицаем, что он холост. Можно придумать не совсем обычные ситуации, в которых контрадикторные антонимы подвергаются модификациям (ср. Он скорее женат, чем холост), но при своих нормальных употреблениях данный тип антонимов неградуируем. К конверсивным антонимам типа *husband / wife* «муж» / «жена», *parent / child* «родитель» / «ребенок», *doctor / patient* «врач» / «пациент», *lend / borrow* «давать взаймы» / «брать взаймы», *give / receive* «давать» / «получать» тяготеют и слова, обозначающие реверсные действия типа *tie / untie* «связывать» / «развязывать», *wind / unwind* «наматывать, обматывать» / «разматывать» и др. [1, с.56]

Среди векторно разнонаправленных антонимов также обнаруживаются различные подтипы, связанные с обозначением ортогональных оппозиций (напр., *North / West / East* «север / запад / восток»; *East / North / South* «восток» / «север» / «юг»), антиподов (напр., *summer / winter* «лето» / «зима», *North / South* «север» / «юг», *East / West* «восток / запад»), причинно-следственных отношений (напр., *learn/know* «учить» / «знать», *know / forget* «знать» / «забыть») и разных направлений действий (*arrive / depart* «прибывать» / «уезжать»).

Антонимы различаются и своими структурными характеристиками. Значительное число антонимов – слова разных корней типа *clever / stupid* «умный» / «глупый», *slow / fast* «медленный» / «быстрый», *love / hate* «любить» / «ненавидеть». Разнокорневая (она также называется лексической) антонимия пронизывает все части речи, особенно прилагательные, глаголы, наречия, существительные. Многочисленные группы антонимов образуются присоединением противоположных по значению аффиксов: *happy / unhappy* «счастливый» / «несчастливый», *merciful / merciless* «милосердный» / «немилосердный, жестокий» и т.д. Результатом словообразовательных процессов являются однокорневые (аффиксальные) антонимы.

С антонимией часто связывают понятие энантиосемии, т.е. явления, при котором противоположными оказываются значения в семантической структуре одного и того же многозначного слова. Напр.: *dust* «стирать, смахивать пыль; посыпать, обсыпать». Иначе говоря, энантиосемия отличается от антонимии лишь тем, что это внутрисловное отношение, в то время как антонимия предполагает межсловные связи.

Анализируя антонимическую лексику в вышеназванных языках, отметим, что в обоих языках антонимическое противопоставление может быть представлено: простым и производным словами; только производными словами; сложными словами (состоящими из двух или более основ). Для первой модели наиболее продуктивными антонимобразующими аффиксами, присоединяющимися к простым словам и образующими антонимы-дериваты в русском языке, являются *не-*, *без-(бес-)*, менее продуктивными – *анти-*, *контр-*, *противо-*, *а-*, *де-(dez-)*. Она имеет вид «общая часть слова – префикс + общая часть слова» и характерна в основном для прилагательных, а также существительных и глаголов. Основное значение приставки *анти-* в таком противопоставлении – это выражение противоположности или враждебности чему-либо. Например: военный – антивоенный, колониальный – антиколониальный. Оппозиция с приставкой *противо-* предполагает наличие признака, противоположного или противодействующего данному. Например: законный – противозаконный, естественный – противоестественный. Данные противопоставления характерны для небольшого круга прилагательных, в силу этого такая антонимия может быть названа потенциальной. [4, с.175]

Для английских прилагательных модель «общая часть слова – префикс + общая часть слова» реализуется при помощи продуктивных приставок *un-*, *in-* с вариациями *im-*, *il-*, *ir-* и менее продуктивных *anti-*, *counter-*, *non-*. Все они образуют антонимические прилагательные префиксальным способом. Например: *tidy – untidy* «аккуратный - неаккуратный», *happy – unhappy* «счастливый - несчастливый». Анализ лексики показывает, что префикс *un-* является самым продуктивным в системе образования английских антонимических прилагательных и имеет значение «не имеющий, лишенный качества, свойства». Такие прилагательные разделяются на две группы: одна группа представляет отглагольные прилагательные, другая – прилагательные с именными основами.

Словообразовательная модель «простое слово – производное слово» широко используется в образовании антонимических прилагательных как в русском, так и в английском языках. Наиболее продуктивными аффиксами для русского языка являются *не-*, *без-(бес-)*. Наряду с ними используются интернациональные префиксы *анти-*, *контра-*, *противо-*, но они не являются столь продуктивными и, как правило, используются с определенной лексикой – общественно-политической и терминологической. В английском языке самыми распространенными антонимобразующими префиксами для данной модели являются *un-*, *in-(im- il-, ir-)*. Менее продуктивный интернациональный префикс – *anti-*, который так же, как

и в русском языке употребляется со специализированной лексикой. Особого внимания требует приставка *non-*, которая может образовывать неполные антонимы – термины.

Таким образом, в русском языке спектр префиксов с противоположными значениями, характерных для оппозиции существительных – производных слов, гораздо шире, чем в английском языке. Базовым отличием русского и английского словообразования в данной связи является отсутствие антонимобразующих суффиксов в русском языке и, соответственно, невозможность образования антонимов суффиксальным способом. В отношении антонимов-прилагательных в русском и английском языках следует отметить, что они в подавляющем большинстве образуются префиксальным способом при помощи добавления приставок к производящей основе, а также при помощи корреляции суффиксов в английском словообразовании.

Примером использования антонимии при образовании прозвищ и кличек можно отметить, к примеру, образование прозвищ от фамилий (шк.) – антонимические отношения ассоциантов (сопоставление антонимических форм): Неупокоев – Покойник, Разгуляев – Тихомир, Злодеева – Дружинина.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кторова А. Сладостный дар: рассказы об именах, фамилиях и названиях в русской и иноязычной речи. Вып. 1 / А. Кторова. - Washington: Fragel & Co, 1990. - 102 с.
2. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. — М., 1978. — С. 476.
3. Миллер Е.Н. Природа лексической и фразеологической антонимии. Саратов, 1990.
4. Никулина З.П. Из наблюдений над группой прозвищ по внешнему признаку / З.П. Никулина // Имя нарицательное и собственное / отв. ред. А.В. Суперанская. -М.: Наука, 1978. С. 174-178.
5. Теория и методика ономастических исследований / А.В. Суперанская, В.Э. Стаппмана, Н.В. Подольская, А.Х. Султанов; отв. ред. А.П. Непокупный; АН СССР, Ин-т языкознания. М.: Наука, 1986. - 256 с.
6. Харитончик З.С. Лексикология английского языка: Учебное пособие. — Мн.: Выш. шк., 1992. - 229 с.

ЯВЛЕНИЯ АНТОНИМИИ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (на примере лексики, относящихся к прозвищ и кличек)

Данная статья посвящена антонимии в русском и английском языках. Антонимия часто трактуется как явление, противоположное синонимии, но статус этих двух явлений в системе языка совершенно различен. В принципе язык не ощущает реальной потребности в синонимах и мог бы вполне обойтись без синонимов, хотя, конечно, это повлекло бы за собой значительное ограничение стилистического разнообразия, обыденность языковой системы. Антонимия, или противоположность по значению, несомненно, принадлежит к важнейшим семантическим отношениям, которые образуют простейший тип структуры, или контрастное множество.

Ключевые слова: антоним, синоним, система, значения, явления, язык, кличек, прозвищ, слов, суффикс, префикс.

PHENOMENA OF ANTONYMY IN RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES (on the example of vocabulary related to nicknames)

This article is devoted to antonymy in Russian and English. Antonymy is often treated as a phenomenon opposite to synonymy, but the status of these two phenomena in the language system is completely different. In principle, the language does not feel a real need for synonyms and could well do without synonyms, although, of course, this would entail a significant limitation of stylistic diversity, a common language system. Antonymy, or opposite in meaning, undoubtedly belongs to the most important semantic relations that form the simplest type of structure, or a contrast set.

Keywords: antonym, synonym, system, meanings, phenomena, language, nicknames, word, suffix, prefix.

Сведения об авторе:

Баротзода Фаизиддин Камолитдин – кандидат филологических наук, доцент Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Tel: (+992) 93-455-50-66.

About the author:

Barotzoda Faiziddin Kamoliddin – Ph. D. in Philology, docent, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Ain, Tel: (+992) 93-455-50-66.

МАҲФУЗМОНИИ ВОЖАҲОИ «ТАЪРИХИ БАЙҲАҚӢ» ДАР ЛАҲЧАҲОИ МУОСИРИ ТОЧИКӢ

Азимова У.А.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Гафуров

Асрҳои X-XI-ро, бе ҳеч шубҳа, даврони рушди таърихнигории ба истилоҳ исломӣ тавсиф намудан мумкин аст. Муаллифони ин гуна таърихномаҳо аз ӯҳдаи дар миёни арабҳо ба вучуд овардани як навъ шуури таърихӣ бисёр моҳирона баромада тавонистанд. Дар ин даврони бошукӯҳ муаррихони номдори тоҷик, мисли Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ, Абӯалии Балъамӣ, Абӯнастри Утбӣ, Абӯалии Мискавайх, Абдулхайи Гардезӣ ба туфайли таълифи осори арзишманди худ суннати писандидаи таърихнигории исломиро поягузорӣ намуда, номи худро дар саҳифаҳои таърих ба таври ҷовидонӣ сабт гардониданд. Дар байни муаллифони осори таърихӣ зикршуда Абулфазли Байҳақӣ бо «Таърихи Масъудӣ» машҳур ба «Таърихи Байҳақӣ»-и ҳеш, ки дар асл дар сӣ ҷилд таълиф шуда, то мо ҳамагӣ шаш ҷилди ноқису парокандаи он омада расидааст, мақоми алоҳидае дорад.

Ҳадафи аслии Байҳақӣ аз таълифи ин асар даъвати мардум ба худшиносӣ ва омӯхтани таърихӣ гузашта аст. Муаллифи таърихнома дар як маврид ишора мекунад, ки хондани чунин осор касро аз бисёр ҳодисаву воқеаҳо воқиф мекунад. Худи Байҳақӣ дар як маврид менависад, ки «аз таърих бедорӣ афзояд».

Инъикоси ҳодисаву воқеаҳо дар «Таърихи Байҳақӣ» танҳо аз овардани далелу бурҳон иборат набуда, балки онро муаллиф ба таври ҷаззобу рангин бо истифода аз захираҳои беҳамтои луғавӣ забони модарии худ баён менамояд. Дар ин хусус таҳиягари матн, муаллифи муқаддима, ҳавошӣ ва феҳристи ин асари гаронмоя Сайфуллоҳи Муллоҷон дар қисми «Муҳтаво, манбаъҳо ва сабки таърихнигории Байҳақӣ» менависад, ки «бе ҳеч шакку шубҳа, метавон таъкид намуд, ки на танҳо форсизабонон, балки ҳар касе, ки аз забони форсӣ огоҳ аст, пас аз мутолиаи ин асар ҳаловат мебарад, зеро муаллифи он ҳангоми баёни ҳодисаву воқеаи рӯзгор сабки адабии дилнишинеро пеша мекунад, ӯ на танҳо муаррихи беҳамто, балки хунарманди беназири баёни матлабҳост, ки дар ҷараёни баёни ҳодисаву воқеаҳо таъбиру ҷумлаҳои масалгунае овардааст, ки аз нигоҳи забон басо шевою гуворо буда, банди муҳкамаи маънии ҳақимона доранд» [2, 35].

Дар ҳақиқат, забони асар басо содаву шево буда, калимаҳои истифоданамудаи муаллиф ба истиснои баъзе унсурҳои иқтибосии арабӣ ба ҳар тоҷики имрӯза фаҳмо аст. Чунин вожаву таркибу ибора ва ифодаҳо ҳоло на танҳо дар забони адабии тоҷикӣ серистеъмол ҳастанд, балки як ҳиссаи муҳими онҳо дар шеваю лаҳҷаҳои муосири тоҷикӣ ҳамчун унсурҳои зарури луғавӣ қор фармуда мешаванд.

Таҳлили ин гуна воҳидҳои луғавӣ касро ба чунин хулоса меорад, ки калимаву ифодаҳои дар «Таърихи Байҳақӣ» истифодашуда аз нигоҳи доираи ба қор рафтанишон як хел нестанд: баъзеяшон дар лаҳҷаҳои алоҳидаи тоҷикӣ, қисми дигарашон дар ҳамаи онҳо дучор меоянд. Ин ҷо имкони таҳлили ҳамаи ин гуна воҳидҳои луғавӣ нест, бинобар ин, мо фақат дар мисоли чанд вожаву таркиб ё ифода хусусиятҳои истифодаи чунин унсурҳои луғавиро дар «Таърихи Байҳақӣ» ва худуди боқимонии онҳоро дар байни мардуми минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон нишон додан мехоҳем.

Дар таърихномаи мазкур як қатор калимаву таркиб ё ифодаҳои ба назар мерасанд, ки онҳо имрӯз дар лаҳҷаҳои алоҳидаи шимолӣ мавриди истифода қарор доранд. Масалан, дар асар хонанда бо вожаи канду дучор меояд, ки маънои «анбори ғалла»-ро дорад. Ва аскудори Ғазнин расид дар ин соат, пеш бурд, номаи кутволи Ғазнин буд Бӯалӣ, бихонд ва рӯй ба надимон оварду гуфт: «Кутвол навиштааст ва гуфта: «Бисту анд ҳазор қазиз ҳама дар кандуҳо анбор қарда шудааст, бояд фурӯхт ё нигоҳ бояд дошт?» [с. 645].

Бояд гуфт, ки канду аз ҷумлаи калимаҳои хеле қадим ҳисоб ёфта, ҳанӯз дар матнҳои забони порсии миёна ё паҳлавӣ дар шаклҳои кандук / кундук истифода шудааст. Муҳаққиқон дар хусуси решаи ин калима дар як ақида нестанд: баъзеҳо асли онро ба сомӣ, қисми дигар ба забони санскрит мансуб мекунанд. Ба назар чунин мерасад, ки сарчашмаи санскритӣ доштани канду ба ҳақиқат наздик аст. Муҳим он аст, ки канду аз сомӣ ё санскрит аввал ба забонҳои эронӣ, аз ҷумла ба тоҷикӣ дохил гардида, баъдан ба воситаи он ба як қатор забонҳо, монанди юнонӣ, арманӣ, суренӣ ва м. инҳо иқтибос шудааст [12, ҷ. 4, 2265-2266].

Калимаи мазкур дар осори ниёгонамон ба ҷуз шаклҳои канду ва кандук инчунин бо гирифтани пасванди –ла /-ула ба гунаи кандула низ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Имрӯз дар лаҳҷаҳои алоҳидаи ҷанубӣ калимаи кандук дучор меояд, ки ҳамчун истилоҳи рустанишинӣ маънои «канаб, канабдона»-ро дорад. Як вожаи дигар-кандук низ ба назар мерасад, ки дорои маънои «кандашуда; заминкан» аст (6, 316).

Жакидан низ аз чумлаи калимаҳое аст, ки аз замони Абулфазли Байҳақӣ то имрӯз дар забони мардуми минтақаҳои гуногуни тоҷикнишин бо дигаргунии ҷузъии шаклӣ ба кор меравад. Аз шарҳи муаллифони баъзе фарҳанномаҳои асримиёнагӣ маълум мешавад, ки ин вожа маъноӣ «оҳиста суҳан гуфтани... зери лаб аз рӯи хашму қаҳру ғзаб»-ро доштааст [10, ҷ.1, 669].

Дар «Таърихи Байҳақӣ» калимаи мазкур дар се шакл: жакидан, чахидан ва чакидан дучор меояд: Ва падариёнро нек аз он дард меомад ва межакиданд ва охир бияфканданаш, чунонки биёрам пас аз ин (с. 107). Ва Хоҷа оғозид ҳам аз аввал ба интиқом машғул шудану жакидан ва аз сар берун меодод ҳадиси хоҷагон... (с. 209). Бар ҳар вақте ва бештар дар шароб межакид (с. 303). Ва чокарону бандагонро забон нигоҳ бояд дошт бо худовандон, ки муҳол аст рӯбоҳонро бо шерон чахидан (с. 231). Бӯсаҳли Завзани бар хашми худ тоқат надошт, бархост на тамои ва бар хештан меҷакид (с. 236).

Аз чумлаҳои боло аён аст, ки шакли жакидан маъноӣ «зери лаб аз қаҳр ғурғур кардан» ва варианти чахидан «сигеза кардан»-ро ифода намудааст.

Таҳлилу муқоисаи шаклҳои дар «Таърихи Байҳақӣ» мавҷуда ва гунаҳои дар лаҳҷаҳои ҳозираи тоҷикӣ бақорраванда нишон медиҳанд, ки бар ивази вариантҳои қадими ин калима ҳоло шаклҳои нав бо тобишҳои нави маъноӣ ба истемол ворид шудаанд. Чунончи, имрӯз вожаи мавриди таҳлил дар лаҳҷаи Исфара ба гунаи ҷаққидан дар ифодаи маъноӣ «бисёр гап задан, серманаҳӣ кардан» маълум гардидааст. Сокинони Исфара аз ин феъл калимаи ҷаққоқ сохтаанд, ки маъноӣ «сергап, пургӯ» ро дорад [5, 24]. Дар шеваҳои лаҳҷаҳои ҷанубӣ, ҷанубӣ-шарқӣ, марказӣ гунаҳои ҷаққидан, ҷаққидан, ҷаққидан, жағиян дар ифодаи маъноҳои: 1) ав-ав кардан; 2) бехудагӯӣ кардан, пургӯӣ кардан истифода мегардад [4, ҷ. 1, 84, 150-157; 6, 872].

Соҳибони лаҳҷаҳои ҷанубӣ воҳидҳои луғавӣ ҷақиш («ак-ак, аккос»), ҷаққоқ, ҷаққоқ («сергап, лаққӣ, пургӯӣ»)-ро низ ба кор мебаранд, ки онҳо бо жакидан решаи умумӣ дошта [6, 872], бо гирифтани пасвандҳои –иш, –ок ё –оқ исму сифат сохтаанд.

Баъзеи ин гуна воҳидҳои луғавӣ аллакай дар замони муаллифи «Таърихи Байҳақӣ» дар шакли ихтисоргардида ба кор рафтаанд. Масалан, Абулфазли Байҳақӣ калимаи з-остарро истифода намудааст, ки он гунаи таҳфифефтаи ибораи з-он сӯтар будааст (3, ҷ. 8, 11047): Ва чун ин муътамад наздики Фазл расиду пайғом бидоду бар рукъату ҷавоб воқиф гашт, гуфт: «Фармонбурдорам ба ҳар чӣ фармон асту он чӣ салоҳи ман дар он аст ва ту бинӣ ва мисол диҳӣ, ки Абдуллоҳӣ аз он з-остар нашавад» (с. 78). Амир, разияллоҳу анҳу, ҷавоб дод, ки: «Қасро аз ин солорон захира набошад, ки аз ин мисоли ту з-остар шавад» (с. 515). Аз тарафи муаллифи «Таърихи Байҳақӣ» баробари шакли з-остар инчунин ду варианти дигар, яъне з-осӯтар ва з-онсӯтар ба кор рафтааст: Ориз марди камарсаҳт буд, гуфт: «Маълум аст, ки пешаи ман оризӣ аст, ман аз он з-осӯтар надонам шуд ва чунон гарон аст шуғли арз, ки аз он ба ҳеч коре набояд пардохт» (с. 562). Ва Бӯнаср бистаду з-онсӯтар шуд ва биистод (с. 411). Гуфтаи: «Зиндагонии худованд дароз бод, маҷлисе дароз бирафту ҳар касе он чӣ гуфт, бандаро шуғл дабирист ва аз он з-онсӯтар чизе нагӯяд» [с. 483].

Имрӯз дар лаҳҷаҳои алоҳидаи шимолӣ, монанди Хучанд, Исфара, Конибодом, Истаравшан ва монанди инҳо ифодаи з-остар ба гунаҳои устар ва ўстар ба назар мерасад: Устар рав-е, гӯр чоғ-ат шават! Ҳар рӯз йақ байти нав йофта мебийот, ман-а фамад, ме-фамад, на фамад, ўстар равад. (Хучанд) Писарам, ҳамин як линга қоқам – а то ўстара бурда тид (Конибодом).

Аз як қайди забоншинос С. Мирзозода маълум мешавад, ки остар ҳоло дар забони яғнобӣ низ дар шакли *vastar* истифода мешудааст [7, 89].

Муқоисаи забони «Таърихи Байҳақӣ» бо лаҳҷаҳои ҷанубии тоҷикӣ низ нишон медиҳад, ки мардуми ҷануби Тоҷикистон баъзеи онҳоро дар шакли андаке дигаршуда низ истифода менамудаанд. Чунончи, Абулфазли Байҳақӣ дар чанд ҳолат калимаи хусурро ба кор бурдааст: Ва амири Гузгонон-хусури султон Маҳмуд, Абулҳориси Фаригун ва амири одил Сабуктагин сӯйи Нишопур рафтанд салхи шавволи ин сол ва Бӯалии Симҷӯр сӯйи Гургон рафт (с. 256). Ва аз он ҷо ба ҳонаи вазир омад хусураш, вазир бо вай бисёр некӯӣ кард ва бозгардонид [с. 693].

Аз як ишораи муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» маълум мешавад, ки хусур маъноӣ «падари зан»-ро доштааст [11, ҷ. 1, 304]. Ин унсур луғавӣ ҳоло аз забони мардуми ҷануби Тоҷикистон дар шаклҳои хъсър/ хъсур барои ифодаи ду маъно: 1. падарарӯс, падаршӯй; 2. бародари завҷа [6, 778] бисёр шунида мешавад: Хъсър-м-а имруз хуна-да металбем; чонун хъсур-м-ай.

Дар лаҳҷаи ҳардури тоҷикони Ҷумҳурии Ўзбекистон калимаи мазкур дар шакли хусур танҳо дар ифодаи маъноӣ «падаришӯй» мавриди истифода қарор дорад [14, 212].

Каш низ яке аз вожаҳои басо қадимӣ ба шумор рафта, дар гузашта дар ифодаи маъноӣ «бағал, тихогоҳ, ҳар гӯша ва байғула (умуман) ва гӯша ва байғулаи рон (хусусан)» истифода шудааст. Гузашта аз ин, каш асли ҳиндуаврупой дошта, ба забони эронии қадим ва ба воситаи он ба забони порсии миёна ба гунаи каш ба ҳамон маъно роҳ ёфтааст ва ҳоло ба ҷуз лаҳҷаҳои тоҷикӣ боз дар чанд забону шеваҳои муосири эронӣ, мисли балуҷӣ, систонӣ ба маънои зикргардида дучор меояд [12, ҷ. 4, 2188-2189].

Ин воҳиди луғавӣ дар «Таърихи Байҳақӣ», аз рӯи ҳисоби мо, дар як маврид ба кор рафтааст: Ва хайлтош даррасида аз асб фуруд омад ва шамшер баркашиду дабус дар каш гирифтӯ асб бигзошт [с. 169].

Имрӯз дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ чор калимаи ба ҳам монанди каш: каш-1 (асоси замони ҳозираи феъли кашидан), каш-2 (бағал, оғӯш), каш-3 (ҳолигии байни вассаҳо), каш-4 (таоми аз кӯфтаи лубийе, нахӯд, гандум ва каллаву почта гайёришаванда) вучуд доранд [6, 328]. Хадафи мо ин ҷо вожаи каш-2 аст. Маълум мегардад, ки калимаи мазкур аз ҷумлаи унсурҳои луғавии хеле қадими тоҷикӣ ба шумор рафта, ханӯз ҳазор сол пеш дар байни мардуми тоҷик гардиш доштааст.

Як хусусияти ин асари Абулфазли Байҳақӣ он аст, ки муаллиф дар мавридҳои зиёд дар вазифаи пешоянди таркибии номии изофӣ ифодаҳои ба думи / дар думи-ро истифода намудааст: Охир, пиёдагони гузидатар аз онҳо мо пеш рафтанд бо сипару найза ва камону силоҳи тамоми ба думи эшон (с. 494). Ва саворони осуда ба думи ҳазиматиён рафтанд ва бисёр пиёда аз ҳар дасте бигрифтанд (с. 495). Охир қарор доданд, ки ҳоҷибе бо саворе чанд хайлтош ва дигар асноф бирафтанд ва сипоҳсолор мутанакқир бе кӯсу алам ба думи эшон рафт ва намози дигар дастовез карданд ва чанге саҳт буд ва аз ҳар ду рӯй чанд тан куштаву маҷрӯҳ шуд (с. 601).

Чунин тарзи истифодаи ин пешояндро дар саҳифаҳои дигар низ дучор омадан мумкин аст [ниг. инч. с. 478, 484, 609, 660, 641, 686, 721].

Баъзан Байҳақӣ шакли ихтисоргардидаи пешоянди ба думи, яъне думиро низ ба кор бурдааст: Аз бими он, то талабе думи эшон наравад, он хабар афканда буданд (с. 539).

Таҳлилу қиёси истифодаи ин пешоянд шаҳодати он аст, ки дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ калимаи дум / думи дар қатори дигар вазифаҳои дар вазифаи пешояндӣ басо серистеъмол буда, яке аз воситаҳои асосии робитаи байни унсурҳои луғавӣ ба шумор меравад. Масалан, дар забони намояндагони лаҳҷаҳои ҷанубӣ калимаву таркибҳои думи касеро гирифтанд «аз пайи касе рафтанд», думи чизеро гирифтанд «аз пайи коре шуданд», думи гирифтанд «дунболагирӣ кардан; таъқиб намудан», думи ба дум, дъмби ба дъмб «паси ҳам, пайи ҳам», думи «дунболи» аз ҷумлаи унсурҳои фаъол ба шумор меравад [6, 249-250].

Баъзе калимаҳои дар «Таърихи Байҳақӣ» истифодагардида имрӯз қариб дар ҳама шеваҳои лаҳҷаҳои тоҷикӣ дучор омада, мақоми калимаи умумистеъмолиро гирифтааст. Вожаи ҳоле ё ҳоли аз қабилҳои ҳамин гуна калимаҳо ҳисоб меёбад. Соҳиби «Бурҳони қотей» овардааст, ки ҳоле ё ҳоли маънои «ҳамин замон, ин дам»-ро дошта (8, ҷ. 1, 363), классикони форсу тоҷик, аз ҷумла Абулфазли Байҳақӣ онро баробари гунаи ҳоло, шакли аслии ҳоле ё ҳоли аст, кор фармудааст: Ин тоифа агарчи ҳоле пайғомҳо бар ин ҷумла доданд ва ризоталабӣ мекунанд, аммо ба ҳеч ҳол аз эшон ростӣ наёяд ва нахватаи подшоҳӣ, ки дар сари эшон шудааст, зуд берун нашавад, валекин ҳоле таскин хоҳад буд ва эшон нахоҳанд орамид (с. 618). Ва Ҳокими Мутаваӣ низ пайғоми вазир бигуфт, эшон хидмат карданд ва ўро некӯӣ гуфтанд ва ҳоле таскин пайдо омад (с. 619)...вазирро бисёр некӯӣ гуфт ва қавидил гардониду фармуд, ки ба кифояти ту ҳоле ин кор таскин ёфт (с. 621). Гуфтам: «Ҳоле амир Маҳмуд аз даст бишуд ва тарсам, ки ин кор ба шамшер уфтад» (с. 709).

Калимаи мазкур имрӯз агар дар лаҳҷаҳои шимолӣ танҳо ба гунаи ҳоли фақат ба як маъно истифода гардад (1, 125; 5, 36; 9, 123), пас дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ тоҷикӣ дар шаклҳои ҳоле / ҳоли / холи / оли / оло дар ифодаи ду маъно: 1. ҳоло, ҳозир; 2. баъдтар, дертар дар истифода қарор дорад. Ба маънои «ҳозир, ҳозирина» ин калима дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ дар шакли ҳолина низ истифода мегардад (6, 805): Писар-амо қавул накард, додар, тес хондам-ба меравам-у ҳоли мам-ба зан даркор не мегӯд. Ў ҳоли бут, гирифта рафтаги-ш. Ҳоли ҳолат мебиёд, йакта метийат қалам. Чанд-ба рафтаги? Ҳоли-йам йош будагист? (9, 183). То нами ҳозирина-ра ҷуф мекардем. Ҳолина чундорак мъллоякай.

Ҷиҳоз низ аз қабилҳои чунин воҳидҳои луғавӣ аст, ки он дар «Таърихи Байҳақӣ» дар шаклҳои ҷаҳиз, ҷиҳоз ва ҷез истифода шудааст: Ва аз Бӯмансури Муствафӣ шунудам, гуфт: «Чандин рӯз бо чандин шогирд машғул будам, то ҷиҳозро нусхат карданд, даҳ бор ҳазор ҳазор дирам буд» (с. 557). Ва бо духтари Боқалиҷор чандон ҷиз оварда буданд аз ҷаҳизи муайян, ки онро ҳадду андоза набуд ва тафсилҳои он душвор тавон дод (с. 437). Мегуфт, ки духтар тахте дошт, гуфтӣ, бӯстоне буд, дар ҷумлаи ҷаҳизи ин духтар оварда буданд... (с. 437)...ин як сифати ҷаҳиз буд ва дигар ҷиҳоз бар ин қиёс мебоҷад кард (с. 437). Амир фармуд, то вайро ба ҷомаҳона бурданд ва хильғати гаронмоя ... бигӯшониданд: қабои ҳоси дебои румӣ ва камари зар понсад мисқол ва дигар ҷезҳо фароҳури ин... (с. 70).

Чунонки дида мешавад, аз байни чунин шаклҳои бештар гунаи ҷаҳиз истифода шуда, вариантҳои дигар кам ба кор рафтаанд. Аз ин ҷо чунин хулоса кардан мумкин аст, ки гунаи ҷаҳиз дар рӯзгори Байҳақӣ серистифода будааст.

Ин калима агар ҳоло дар лаҳҷаҳои алоҳидаи шимолӣ танҳо ба гунаи ҷез истифода гардад, пас дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ дар шаклҳои ҷиҳез, ҷъҳез, ҷез ба ҳамон маънои «ҷиҳоз, бисот; маҳр (аз наварӯс)» ба кор меравад: Ҷез бъкаше, шаҳмардо умед [6, 884].

Ифодаи як замон низ ба маънои «як лаҳза, муддате» аз қабилӣ унсурҳои луғавӣ аст, ки аз замони Абулфазли Байҳақӣ сар карда, то ҳол дар забони мардуми тоҷик гоҳ ба ҳамон шакли қадим ва гоҳ ба гунаи тағйирёфта истифода мешавад: Чун гуломон диданд, як замон ҳадис карданд бо муқаддамони худ ва муқаддамон омаданд... [с. 394]. Ва як замон дастовезе бикард, пас пушт доду ба ҳазимат баргашт, то мудаббирон ҳаристар дароянду пиндоранд, ки ман ба ҳазимат бирафтам... [с. 466].

Истифодаи ин ифода агар дар лаҳҷаҳои шимолӣ фақат дар шакли ӣа зум ба маънои «каме, андаке, як лаҳза» дучор ояд, пас дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ба гунаҳои ӣа замон, ӣа зъм ба ҳамон маънои зикргардида ба назар мерасад: Болоӣи зан-аш-ба ат татар-ам бо ӣаг зан доштас (1, 175-176). Саршон дар кэсос! Моң, ӣак зум хоб раван! (9, 134) Будас, на-будас, ӣак кампир будас (9, 25). ӣак духтар омда гуф (9, 25). ӣаг замон бърай, кайк-а мебини-ш. Ай зъме бача-м рафтаӣ, ӣа руз дами хъш назадам [6, 267, 280].

Қисме аз чунин калимаҳо гайр аз он ки дар лаҳҷаҳо ва забони гуфтугӯӣи тоҷикӣ серистеъмол ҳастанд, боз дар чанд забони дигари ҷаҳон низ аз ҷумлаи вожаҳои маъмул ба шумор мераванд. Дина аз қабилӣ ҳамин гуна калимаҳо мебошад, ки Абулфазли Байҳақӣ дар чанд ҷо онро ба кор бурдааст: Ғозӣ гуфт: «Ў одат дорад се-ҷаҳор шабонарӯз шароб хӯрдан, хосса бар шодӣ ва навоҳти дина» (с. 281). Дигар рӯз амир бор дод ва қавм бозгашт, амир Хочаро гуфт: «Дар он ҳадиси дина ҷӣ дидааст?» (с. 311). Яҳе бар пой хосту замин бӯса дод ва бинишасту гуфт: «Зиндагонӣи худованд дароз бод, тафсилӣ сухани дина баъзе имрӯз тавонам намуд ва бештар фардо намуда шавад ба шарҳтар» [с. 458].

Бархе муҳаққиқон аз тарҷумаи «Таърихи Табарӣ» мисол оварда таъкид намудаанд, ки дар асри X дина ба гунаи дигина истифода гардидааст. Бояд гуфт, ки дина аз ҷумлаи қадимтарин унсурҳои луғавӣ забонҳои ҳиндуаврупоӣ буда, бо калимаи день-и русӣ решаи умумӣ дорад. Ханӯз дар забони санскрит низ дина дар шакли *dīnam* ба кор рафта, дар аксари забонҳои ҳиндуаврупоӣ, амсоли литвонӣ (*diena*), латишӣ (*diena*), ирландӣ (*denus*), чехӣ (*den*), булғорӣ (*денят*), сербию хорватӣ (*дан*) бо хусусиятҳои алоҳидааш истифода шудааст [13, 34].

Вожаи мазкурро тоҷикон ҳоло ҳам дар шакли алоҳидаи дина «дирӯз, рӯзи гузашта», ҳам дар шакли сохтаи динагӣ, динагина / динангина / динайна ба кор мебаранд: Дина чан қоп пила ройӣ кайе? Дина вегайӣ вархърдъм бъргат қати. Кампири динагӣ гуфт, ки дъхтар-ъш бача кард. Динагина кадум райуне-да кор мекааст. И ҷирғоти динайна ай [6, 236].

Рада низ аз қабилӣ чунин вожаҳои сайёр ба шумор меравад ва сарчашмааш ба забон-асоси ҳиндуаврупоӣ расида, баъдтар ба эронӣи бостон ва сонӣ ба форсии миёна роҳ ёфта, ба воситаи он ба забони порсии дариӣи тоҷикӣ ворид гардидааст: Ва дар он саройӣ бузург чандин рада биистоданд, пас амир бор доду рӯза бигушоданд... [с. 555].

Аз таҳлили гузаштаи дури ин калима бармеояд, ки рада бо *rand*, *randidan*-и порсии миёна ба маънои «пай, из» робита надошта [15, т. 3, 536], балки идомаи *ratak*-и порсии миёна ё паҳлавӣ аст [12, ҷ. 3, 1438-1439].

Ин вожа агар имрӯз дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ дар шакли рад «қатор, пайи ҳам; рада» ва ҳамчун пешоянди номии изофӣ дар шакли ради «монандӣ, дар қаторӣ, баробарӣ, мисли» истифода гардад [6, 570], пас дар лаҳҷаҳои шимолӣ танҳо дар шакли рача дучор шуда, маънои «хатти ростӣ ниҳоли пахта» ва м. инҳоро ифода менамояд: Лозим, ки ради севи шъмо-ра-м пебол кънем. Зоҳсар-ам ради ҳаму гъндышк-ай. Авал ӣаг рача пахта-ӣа чинда шавид, сонӣ дига-ш-а миғирид.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода Р. Ибораҳои халқӣ. – Душанбе: Дониш, 1974.
2. Байҳақӣ, Хоча Абулфазл Муҳаммад ибни Хусайн. Таърихи Байҳақӣ. Таҳиягари матн, муаллифи муқаддима, ҳавошӣ ва феҳристҳо Сайфуллоҳи Муллоҷон. – Душанбе: Бухоро, 2014. Ҷамаи мисолҳо аз ҳамин нашр аст. Аз ин рӯ, бори аввал рақами китоб ва саҳифаи мисол зикр гардида, минбаъд танҳо саҳифааш ишора мешавад.
3. Деххудо А. Луғатнома. Ҷилди 8. Техрон, 1373.
4. Қосимӣ М. Фарҳанги масодири забонҳо ва ғӯишҳои забонҳои эронӣи Тоҷикистон. Ҷилдҳои 1-2. Душанбе, 1376.
5. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара. – Душанбе: Ирфон, 1997.
6. Маҳмудов М., Ҷураев Ғ, Бердиев Б. Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубӣи забони тоҷикӣ / Маҳмудов М., Ҷураев Ғ, Бердиев Б. Душанбе, 2012.
7. Мирзозода С. Фарҳанги забони яғнобӣ. Душанбе, 1995.
8. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотъ. Ҷилди 1. Таҳияи матн, бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров. – Душанбе: Адиб, 1993.
9. Расторгуева В. С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск 3. – М.: Изд-во АН СССР, 1956.
10. Рашидӣ А. Фарҳанги Рашидӣ. Ҷилдҳои 1-2. Техрон, 1364.
11. Ромпурӣ М. Ғ. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 1. Таҳияи матн, бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров. – Душанбе: Адиб. 1987.

12. Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷилдҳои 3-4.–Тоҳрон: Фарҳангистони забону адаби форсӣ.1393.
13. Ҳасанов А. Лаҳҷашиноси таърихӣ. – Хучанд: Меъроҷ, 2014.
14. Эшнӣёзов М. Шеваи ҳардурӣ / Эшнӣёзов М. - Душанбе, 1977.
15. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Том 3. - М: Прогресс, 1987.

КОНФИДЕНЦИАЛЬНОСТЬ «ИСТОРИИ БАЙХАКИ» В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ НАРЕЧИЕ

В статье рассматривается связь одной из исторических книг XI века – «История Байхаки» Абулфазла Байхаки с современными таджикскими диалектами. Отмечается, язык произведения отличается простотой и плавностью и многие слова, использованные автором, понятны каждому современному таджику. Эти слова, выражения и конструкции сегодня широко употребляются не только в современном таджикском литературном языке, но их основная часть в качестве необходимых лексических элементов также используется в современных таджикских диалектах и наречиях.

На основе некоторых примеров охарактеризованы особенности употребления слов и выражений в «Истории Байхаки» и предпринята попытка проанализировать уровень их сохранности в речи жителей различных регионов Таджикистана.

Автор статьи приходит к выводу, что часть лексических элементов, существующих в «Истории Байхаки», и сегодня – иногда в той же древней форме, а иногда в измененном виде - употребляется в таджикском языке.

Ключевые слова: *язык - индоевропейская основа, древний период иранских языков, персидский язык, слово, словосочетания и конструкции, исторические книги, северный, южный, юго-восточный диалект, письменное наследие, наречие, ягнобский язык, сокращенная форма слова, фонетические изменения.*

CONFIDENTIALITY OF THE «HISTORY OF BAKHKHAK» IN THE MODERN TAJIK DIALECT

The article discusses the relationship of one of the historical books of the XI century – «The History of Baykhaki» Abulfazl Bayhaqi with modern Tajik dialects. It is noted that the language of the work is distinguished by its simplicity and smoothness, and many words used by the author are understandable to every modern Tajik. These words, expressions and constructions today are widely used not only in modern Tajik literary language, but their main part as the necessary lexical elements is also used in modern Tajik dialects and adverbs.

On the basis of some examples, the characteristics of the use of words and expressions in the «History of Baykhaki» were described and an attempt was made to analyze their level of safety in the speech of resident of various regions of Tajikistan. The author of the article comes to the conclusion that some of the lexical elements that exist in the «History of Bayhaqi» are still used today in the Tajik language, sometimes in the same ancient form and sometimes in a modified form.

Keywords: *language, Indo – European basis, ancient period of Iranian language, word, phrases and constructions, historical books, northern, southern, southeast dialect, written heritage, adverb, Yagnobian language, abbreviated form of the word, phonetic changes.*

Сведения об авторе:

Азимова Умеда Абдумавлоновна – соискатель Кафедры таджикского языка Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова

About the autor:

Azimov Umeda Abdumavlonovna - Department of the tajik language of the Khujand State University named after academician B.Gafurov

КОРБУРДИ ҶОНИШИНҶОИ НОМУАЙЯНИ ДАР ЗАБОНИ ВАХОНӢ

Неъматова Б.М.

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М.Назаршоев

Ҷонишини номуайяни дар забони вахонӣ ашӯ ва аломати онро ба тарзи умумӣ ва тахминӣ нишон медиҳад: Ҷонишинҳои номуайянии забони вахонӣ инҳоянд: *bazi* (баъзе), *yagon* (ягон) *əʃ ku*(хеч кас), *əʃ ʃiz*(хеч чиз), *sito* (чандҳо), *flon* (фалон), *kum*(кадом), *kumyor*(кадом кас), *i* (як), *kum*(кадом), *kumyor*(кадоме, кадом), *iʃun*(ягонӣ), *i-crəng*(ягон хел), *i-ku*(ягон кас).

И.М. Стеблин Каменский таъкид кардааст, ки дар ин забон ҷонишинҳои номуайянии *kum* (кадом), *kum-yor* (кадом кас), *ciz-i* (чиро), (ҷонишинҳои саволи) *kum*, *ciz* (кадом чиз), *cum* (чанд), *iʃun* (ягон), *bazi* (баъзе, баъзеҳо) дар истеъмол қарор доранд (И.М.Стеблин-Каменский, саҳ 573).

Т.Н.Пахалина мавҷудияти ҷонишинҳои номуайянии *iləc* - кадом як, ким-кадом, ҳангоми инқории «ҳеч кадом» ва муштак аз онҳо *i- əc-kuu*-касе, ягон кас, ҳеч кас (дар ҳолати инқор) дар забони ваҳонӣ зикр карда аст [с.60-61].

Ҷонишини номуайянии *kum* (кадом) аз рӯи истеъмол ҳам ба саволи шахс ва ҳам ғайри шахс ҷавоб мешавад. Мисол: *Məy ki kum podsō saki asir wədburt*-Нашавад, ки кадом подшоҳ моро асир бигирад. *Məy ki kum korwon pido wost*- Нашавад, ки кадом корвоне пайдо шавад. *Sak kum sinfər dars rand-ən*-Мо ба кадом синф дарс диҳем. *Kum šač sprocən*- Кадом сағ аз мост?

Ҷонишини *kum-yor* пайвастагии номуайянии ҷонишини *kum*-ро бо ҷонишинҳои муайянии пасванддори – уор (дигар) нишон медиҳад. Мисол: *Zbi siri kum-yor-ək mə dišt*- Сирамро кадоме нафаҳмад. *Zbi dasti kum-yor-ək wodorti*-Дастамро кадоме қапид. *Maži kumyor tyla dəytəy* -Маро касе тела дод.

Ҷонишини *cum/cumo* (чанд, қадре, як дараҷа //як қадар) тобиши маъноии номуайяни гирифтааст. Мисол : *Də zbi xun cum sol xysi tu*. Дар хонаи ман чанд сол хурсандӣ буд. *Yəz cum nəfər mimon sə šarən spo bar wəzdəy*. Дина аз шахр чанд нафар меҳмон хонаи мо омад. *Cum sol viti ki, wuz biworis*. Чанд сол сипарӣ шуд, ки ман бефарзандам. *Maž yaw cumo sol nəwinətk*.

Ҷонишини *i-ʃun* (гоҳ): *Iʃun mošin mar gand*. Гоҳ мошинатро ба ман бидех . *Iʃun xbar sə məzən dыз*. Аз аҳволам гоҳ хабар гиред. *Iʃun xə kitobvi joy* . *Wuz iʃun dəm soyagi nəzdəm*.

Ҷонишини *i* дар забони ваҳонӣ танҳо ба сифати муайянкунанда ва баъзан шумора истеъмол мешавад: *I kitob tinən təya?*- Ягон китоб доред? *I kitobi baf mar wəzəytm sə šarən*. Ягон китоби назг ба ман аз шахр биёред. *Irələw yaw-ən bar nast*. Як пахлуяш дар надорад.

Ҷонишини *ič-kuu*(ҳеч кас), *ič-čī(z)*(ҳеч) ||*əč čiz* (ягон чиз) танҳо дар вазифаи мубтадову пуркунанда истеъмол мешавад: *Tə xun ič-kuu təya?* *Nəy, ič-kuu nast*.- Дар хона ягон кас ҳаст? - Не, ҳеч кас нест. *Rəč rə bozor, ič-čī dьrз*. – Ба бозор раву ягон чиз хар. *Tu marə əč-čiz mərand, faqat zbi zmanvi mə šəy*. – Ту ба ман ҳеч чиз надех, фақат фарзандонамро накуш. *Sə məzən zbi wətvər iččī əččiz mə xun*. – Дар бораи ман ба бародаронам ҳеч чиз /чизе нагӯй.

Ҷонишини *ič-kum* *ləč-kum*(ҳеч, ҳеч кадом) ба вазифаи муайянкунанда истеъмол мешавад: *Ič-kum xalg xbi aybi nəwind*. *Ҳеч одам айбаширо намебинад*. *Ič-kum sə jayən nə gəzd*. *Ҳеч кас || ҳеч кадом аз ҷояи намехезад*. *Ič-kum xbi zindagiər soib nast*. *Ҳеч кадом ба зинагиашон лоиқ нестанд*.

Ҷонишини *ar* «ҳар, ҳар гуна, ҳар хел» низ, чун ҷонишини *əč* -“ҳеч” метавонад бо пурсиш ҷонишинҳои номуайяни ҳамроҳ ба кор равад: *ar-kuu*-(ҳар кас), (ҳама) (бо исмишавӣ), *ar-čī(z)*, ҳарчӣ, *ar-kum* ҳар кӣ, ҳар кадом.

Мисолҳо: *Ar kuu-ki yawi dišt, slom yarər xənəv*. Ҳар кас, ки ўро донанд, саломаш расонед. *Ar kuu ki zbi pyli gotəy yarər dəo carən*. Ҳар касе ки пули маро ёбад, ман ба ў дуо (-и нек) мекунам. *Ar kuu xbi jwobi rand*. Ҳар кас ҷавоби хушадро диҳад. *Ar kum ki cəm zbi molvən tar xuš dьrз*. Ба ҳар кадом ки аз моли ман хуш аст, бигир. *Ar čiz marək xrid car*. Ҳар чиз ба ман бихар. *Zbi nan ar čiz mar sə xənd* , *wuz aya rang gom*. Ман ҳар чизро иҷро мекунам, ки модарам ба ман мегӯяд.

Ҷонишинҳои ишоратии номуайянии *flon* | *floni*, *bimədon* | *bimədoni*, *bismədon* | *bismədoni*, *čənini* дорои як маъно буда, объекти номуайяно ифода карда, ба шахс нигаронида мешавад, ки ин ҷонишинҳо синоними якдигар шуда метавонанд:

Floni pətrən wudg tuy. Аз фалон шахс имрӯз тӯйи писараш аст. *Floni zəyd ya daf pərcəd*. Фалон кас бисёр духтари нағз дорад.

Ҷонишини *floni* маънои фалон шахс ё фалон касро дода, ба саволи кадом? ҷавоб медиҳад . Ҷонишини *flon* ба маънои як замон ё ҳамин замон омада, дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда меояд. Мисол: *Flon ruз də spo xun tuy wost*. Фалон рӯз дар хонаамон тӯй мешавад. *Šoti tyor carən ki, mimonis flon waxt jətən*. Хӯрокро зудтар омода намоед, ки меҳмонҳо фалон замон мерасанд.

Ҷонишинҳои номуайянии *flon* | *floni*, *bimədon* | *bimədoni*, *bismədon* | *bismədoni*, *čənini* ба шахси номуайян далолат намуда, метавонанд дар вазифаи синтаксис ба вазифаи аъзоҳои ҷумла ояд. Дар мисолҳои зер *flon* | *floni* нисбат ба дигар ҷонишинҳои синонимиаш фаровон истифода мешавад. Мисол:

- **мубатадо:** *Flon xalg tawi winatk.* Фалон одам туро дидааст. *Floni baf raqs kartay.* Фалон кас нағз рақсид. *Сәнини wudg wazyakызg.* **Фалонӣ** имрӯз омаданист.

-**хабар:** *Ҳам соат flonien.* Ин соат аз фалонист. *Ҳам pərcod bismədonien.* Ин духтари фалонист. *Ҳа awqot cəninien.* Ин хуроки фалонист. *Rəm wundr yəm molis bismədonien.* Дар замин гусфандони фалонианд.

-**пурқунанда:** *Мағ flonii də tuy qyw nəkərk.* Ман фалониро дар туй даъват накардаам. *Floniəv də upk dəst gytətk.* Фалониро дар даруни об дарёфтанд. *Ҳав сə flonien pыл qarz dəzğ.* Вай аз фалонӣ пул қарз кардааст. *Sak сə flonien ға хьрсənd.* Мо аз фалонӣ басо хушнудем. *Wudg flonii undən.* Имрӯз фалониро хоҳанд бурд. *Wuzəm flonii wudg windəy.* Ман имрӯз фалониро дидам. *Ҳав bismədonii də хātən utk.* Вай фалониро бо худаш бурдааст.

-**муайянқунанда:** *Wuz bismədon wəxt dra gatən.* *Sak flon rwor tav bar rəсən.* *Floni rang хāt məgo ki, sə ti sar kandən.* *Bismədoni rang nokыrdagi məсар.* *Wuz flon rwor tar zang dim.*

Ҷонишинҳои номуайяни аз рӯи сохт чунин мешаванд:

- сода: соғдәр (кадом/кай), *flon*(фалон), *bismədon*, *bismədon*. (бемадон), *içun*(ягон), *baz-i*, (баъзе);

- мураккаб: *irang* (якранг);

- таркибӣ: *kuy-ki-сəy*(кадоме), *сiz-ki-сəy*(чизе ки), *kumyor-ki-сəy*(кадоме ки), *сum-ki-сəy*(чанде ки), *i-jaу*(як ҷо), *i-soxt*(як сохт), *i-wəxt*(як вақт), *i-xil*(як хел) ва ғ.

Соғдәр метавонад ба вазифаи ҷонишини номуайяни биеъд, ки ба номуайян будани вақт ва ё аломати амал ишора мекунад: *Соғдәр wuz хьи хiçvər yordaməm.* - Кадом вақт ман ба хешонам ёрӣ расонам.? *Соғдәр wuz lup wocəm.* - Кадом вақт ман калон шавам? *Соғдәр mar upk wызəm.* - Кадом вақт ба ман об меорӣ?

а) ҷонишини саволии номуайяни;

Ҷонишинҳои *i-kuy* “ягон кас”, *i-kum* “кадоме”, *i-сiz* “ягон чиз”, *i-сi* “чизе”, *i-rang* “ягон хел”, *i-kum-yor*, “кадом хел” “ягон хеле” асосан муштаканд, яъне онҳо аз шумораи *i* (як) ва пурсишҷонишин сохта шудаанд.

Ин ҷонишинҳо, пеш аз ҳама, ба ду маъно корбурд мешаванд:

а) хангоми пурсиши ба шахси номуайян, ба предметҳо ва амал ишорашаванда: Мисолҳо: *i-kuy сəт nəg yaw сə wыdərt baf wost.* Кадоме агар ўро аз ин самт бикапат хеле хуб мешавад. *ikuy pə зьи zindagi хāti qti məсart.* Ягон кас ба ҳаёти шахсии ман ҳамроҳ даҳолат (қатӣ) накунад.

б) хангоми дар феъл бо инкории *nə омадан*, *чун инкор корбурд мешаванд*: *-əç kuy nə-dišt.* - Ҳеч кас намедонад. *Əçiz nə-goxi pə зьи bar.* - Дар хонаи ман ҳеч кор намекунад. *Ҳав mar əçkuyi nə disovdəy.* Вай ба ман касро нишон наод.

Шакли бевоситаи *i-kuy* хангоми корбурди асосӣ (исмшавӣ) барои ифодаи баён танҳо ба инсон корбурд мешавад. Бинобар ин, ҷонишин ба вазифаи мубатадо медарояд. Мисолҳо: *Mis wəxt i-kuy хьи moli сə сəхtəy yawi pə bizowiz owizon kartəy.* – Пештар вақт ягон кас агар гусфанд ё бузро мекушт, онро ба бузовез (ҳалқай овезон) меовехт. *I-kuy pə sav bar mimon tua nəy.* - Дар хонаи шумо ягон кас мехмон буд ё не? *I-kuy tər yark tua nəy.* - Ягон кас дар кор буд ё не?

Ба *il kuy* дар ин амалқардҳо пайваст мешаванд:

-пасванди *-əк*: *I-kuy-əк taw siroq nəkərtəy.* Касе аз ту пурсон нашуд. *Marər da jəng dəwra i-kuy-əк ll əç-kuy-əк yordam nəkərtəy.* Ба ман дар замони чанг касе(он кас) қўмак накард. *Əç-kuy-əк сə savən хьи aqlər yal soib nast.* Ҳеч кадоме аз шумо ба ақлатон соҳиб нестед. *I-kuyəк tar slom хatəy.* Ба шумо як кас салом гуфт.

i-kuy дар вазифаи хабарии номӣ низ амал мекунад: *Tin dgonai joni i-kuy təya?* Дугонаи ҷониат ягон кас ҳаст? *Ti tat nənis i-kuy wəzga?* Падару модарат ягон кас омадаст?

Шакли бавоситаи *əç-kuy ll i-kuy*(ҳеч кас, ягон кас) дар ин маъноҳо (ифодаҳо) ва функцияҳо ба вазифаҳои зерин меояд:

- **пурқунандаи бевосита:** *i-kuy-i tər зьи bozor stьy.* Касеро ба бозори ман равон созад. *I-kuy-i rə jəngal stьy.* Касеро ба чангал равон созад. *Stьy i-kuyi bər sari baydguuvi.* Касеро барои овардани овозхонон равон созад. *Əç-kuyi də awqot itak majbur məсар.* Касеро дар хуроқхӯрӣ маҷбур нақун.

- пурқунандаи бавосита дар пайвастагӣ бо анҷомаи *-ən, jnib-qti* ва пешояндҳои *-i pə, tər*: *Ҳав əçkuy jnib хāti nə siti.* Вай барои ягон кас худашро накуштааст. *Иç -kuy-ən də spo xun mošin nast.* Дар хонаи мо ягон кас мошин надорад. *Дə əç-kuy-ən qti məwoc.* Бо касе ҳамроҳ нашав. *Naql сarən ki, dəm*

dyor əč-kuvi a naʔd inʔk nəutk. Ривоят мекунад, ки дар он шаб дар деҳот касе нахобид. *Рə əč-kuvi хун gdoi mərət ʔəʔdjon*. Духтарчонам, ба хонаи касе гадоӣ нарав. *ʔ ʔəʔdjon tər əčkuvi awas məsar*. Духтарам, ба касе ҳавас нақун.

Ҷонишини *i-kuvi* (ягон кас) *низ тобиши маъноии номуайяни гурифта*, дар Ҳамаи гуруҳи забонҳо ба маънои «касе, ягон кас» меояд ва танҳо ба шахс далолат мекунад. Мисол: *I –kuvi sav nə windiya?* Ягон кас шуморо надид? *Mazi i-kuvi qyʔw nəkərtəy*. Маро ягон кас фарёд накард. *I-kuvi təm хун ki, wəzdi mazi xbar sar*. Ягон кас, ки ба хона омад, маро огоҳ кунед.

I-čiz- хангоми истеъмоли исмшавӣ (корбурди асосӣ) , ҳамчунин, ба вазифаи пурқунандаҳои бевосита ва бавосита кор фармуда мешавад. Мисолҳо: *Wuz tar wudg iciz randəm*. Ман ба шумо имрӯз чизе медихам. *Maʔ tar iciz nə x̄nətu*. Ман ба ту чизеро нагуфтам. *Niv tar i-čiz disvəm, tu yan ya x̄bʔ woc*. Ҳоло ба ту чизеро нишон медихам, ки хурсанд мешавӣ. *Yəm jrab i-čizi qimat mərət sə ʔbi tum dastən*. Ин чуроб чизи гаронбаҳо аз дасти бибиям ба ман ёдгор аст.

Дар пайвастагӣ бо ҳиссаҷаи *ək*, *i-čiz* ба маҳзан (гунҷоиш) ишора мекунад, яъне ба корбурди предмет барои ниғаҳдории ягон чиз ва ба вазифаи ҳол меояд. Мисол: *Də i-čiz-ək mar ʔaw randət wuz rəsəm*. Дар ягон зарф ба ман каме гандум бидеҳ, ман биравам. *Də i-čiz-ək mar awqot goxət wuz yar undəm*. Дар ягон зарф ба ман хӯрок монед, ки ман ба ӯ барам. *Xə tat nanər i-čiz-ək təxən*. Ба падару модарат ягон чиз нагуӣ.

Ҷонишини *i-čizləč-čiz* – “ягон чиз, ҳеч чиз”, дар алоҳидагӣ наомада, барои баёни ишора ба номуайянии амали иҷрошаванда истифода мешавад ва асосан, ба вазифаи мубтадову ҳол меояд. Мисолҳо: *Əč-čiz yarər nə randəm*. Ягон чиз ба ӯ намедихам. *Tut drəm ic-čiz dərkora?* Ту дар ин ҷо ба чизе кор меоӣ? *Yawis spo bar ic-čizər wəzga?* Онҳо ба хонаи мо барои ягон чиз омадаганд?

Дар тафовут аз (ба) ҷонишинҳои номуайяни *əč-čiz* бо дигар вожаҳои ёвар пайваст намешавад. Ҷонишини *i* (*crəngl |vaxtl |ruz*), *rang* “ягон хел”, “ягон вақт” ягон рӯз”, барои ишора ба номуайянии сифат ва аломат корбурд мешавад. Шакли *i-rang* (як зайл, як навъ, як ранг) дар забони ваҳонӣ кам кор бурда мешавад, асосан, он бо шакли *i-crəng* воҷеҳурд. Ин ҳарду шакл бештар ҳолатҳо ба вазифаи муайянқунанда ва ё ҳол меоянд. Мисолҳо: *I-crəng xətər pəsət yaw*. Ягон хел ба худат пазу хӯрдан гир. *I-rang dərzət und yarər*. Ягон хел гиреду ба ӯ бурдан гиред. *I-crəng goxət yaw pyli yarər rand*. Ягон хел кунед, ки пулашро ба ӯ гардонед (дихед). *I-rang gox-ən, ki yaw xbar məwost*. Коре кунем, ки вай огоҳ нашавад. *I-rang yar xən-əv ki yaw mlol məwost*. Ягон хел ба ӯ гап занед, ки ӯ наранҷад.

Дар ҳолати инкор хангоми корбурди мустақилона . инчунин, дар пайвастагӣ бо ҳиссаҷаи *ək -i*, ҳарду ҷонишинҳо ба хели ҷонишини инкорӣ (манфӣ) мегузаранд. Мисол: *I crəng yəm xək nəkəcrən-* Ҳеч ин корро буд карда наметавонем. *Əc-rəngəki nəgo-* Ҳеч иҷро накард. *Əc -rang-ək-i xət tarif nəkərtəy*. – Ҳеч гуна худашро таъриф накард.

Ҷонишини *i-kum* «ягон хел», «ҳеч хел» барои ишора ба шахсони номуайян ва ё предметҳо ишора мекунад. Бо роҳи исмшавӣ вай дар мавқеи мубтадо ва хабари номӣ меояд. Мисолҳо: *I-kum wizit-ət sak rəsən*. Ягон кас ояд, мо меаравем. *I-kum awqot gox-ət saʔš wəzy-əv*. Ягон кас хӯрок омода намояду шумо биёед. *Yət-ʔš i-kum taw diʔna*. Инҳо ягонто шуморо фаҳмиданд? *Savi diʔəkəva yəmiʔ i kum?* Шуморо шинохтаанд ягон каси инҳо?

Хангоми корбурди исмшавӣ *i-kum* ҳамчунин ба вазифаҳои зерин корбурд мешавад:

- **пурқунандаи бевосита**: *Wuz i-kumi qyʔwəm*. Ман ягонтояшро фарёд меунам. *Tu i-kumi sakər baxšəʔ sar*. Ту ягонтояшро ба мо бубахшо. *Yaw i-kum-i nədiʔš*. Вай ягонтояшро намешинохт.

- **пурқунандаи бавосита бо яқҷоягии пасоянди -ər u ənd** : *I(əčk) kumər x̄bi siri təxən*. Ягон ҷо сиратро фош нақун. *Spo dawlat i-kumər sarxam nəwost*. Давлати мо ба ягон то сархам намешавад. *I-kumən də savən pyl nasto?* Ягон тои шумо бо худ пул надоред? *Yaw-ən əčk də хун bar bənda nast*.

Ба маънои инкорӣ (манфӣ), инчунин, бо ҳиссаҷаи *-əv* ин ҷонишин ҳам ба хели ҷонишини инкорӣ (манфӣ) мегузарад. Мисолҳо: *Spo x̄xənəv wəzdiyət ikumən nədəʔdəy*. Наздамон омадану ягонгаро нагирифтанд. *Sa bətvī dastən i-kumən xrid kərk*. Аз даруни либосҳо ягонторо харидорӣ менамудед.

Хангоми истифодабарии муайянқунандагӣ (атрибутивӣ) ҷонишинҳои саволӣ- номуайянии *əči* (ҳеч чӣ/ягон чӣ), *ə-čiz* (ягон чиз), *i-crəng* (ягон хел), *i-kum* (кадоме) маҳз пеш аз муайяншавандаҳо меистанд, вале дар ҷинсу шумора ва падежҳо алоқаманд намешаванд. Дар ҷунин вазъиятҳо онҳо бештар ба вазифаи муайянқунанда дучор меоянд. Мисолҳо: *I kum moʔini dərzənət rəsən kyk*. Ягон

мошинро гирему ба чашма меравем. *I-čiz yarkš žyin sə nətuaŋtu wuzəš yaw x bargiri rəxtu*. Агар ягон кор намебаромад, ман ўро хабаргирӣ мерафтам. *Wuz-əm yar xəti, i-crəng goxət xbi zmanvi joyəv*. Ман ба ў гуфтам, ягон коре кун, ки фарзандонатро хононӣ. *I-rang goxət mazi xbar car*. Ягон коре, кун ки маро огоҳ намо.

б) Чонишинҳои микдорӣ-номуайяни;

Дар забони вахонӣ як шакли чонишини микдорӣ-номуайяни вомехӯрад: *i-čand*(як чанд). Чонишини *i-čand* иқтибос аз забони форсӣ буда, аз шумораи *i*-(як) ва чонишини *čand* (чанд)сохта шудааст. Вай асосан, барои ишора ба номуайянии микдори шахс ва ё предметҳо истифода бурда мешавад. *I čand za tər məktab nətu*. Якчанд бача дар мактаб набуд. *Maz i-čandi zai də xətnəm uti*.- Ман як чанд одамро бо худам бурдам. *Maz yar i-čand rwor əjəzət rətəy*. Ман ба ў як чанд рӯз ичозат додам.

Инчунин дар забони вахонӣ чонишини *i-crəng*(ягон хел) тобиши иловагии маъноии номуайяниро қабул карда метавонанд ва дар чумла ба вазифаи муайянкунанда мебиёяд. Мисол: *Sak boyad i-crəng xət dra gatvən*. Мо бояд ягон хел карда худро он чо расонем. *I-crəng gylī wəzəym ki yaw toza ətəy*. Ягон хел гулуро ёбед, ки он тоза ва тар бошад. *I-crəng dars yar rənd ki yaw qəy cart*. Ягон хел дарсаш диҳед, ки вай хуб қабул намояд.

Чонишини номуайянии *bazi* (баъзе) ба вазифаи чузъи асосӣ баробар истеъмоли намеёбанд ва ин чонишин хам бо алоқаи изофӣ ва хам бо алоқаи пасояндӣ дигар калимаҳо тобеъ мекунад. Мисол: *Sak bazivi šəxsvən tər dgar gəru*. Мо баъзеҳо ба дигар гуруҳ гузаронидем. *Yəz baziš tər yark nətu*. Дирӯз баъзеҳо ба кор наоманд. *Tu bazi malimvi tər kurs stəy*. Ту баъзе омӯзгоронро ба курс равон созад. *Yəwəš bazi korhonəvər məktəb stəyən*? Онҳо ба баъзе корхонаҳо мактуб равон месозанд.

Чонишинҳои номуайяни дар забони вахонӣ дар ташкил намудани ибораҳо нисбат ба дигар хелҳои чонишин хеле фаъоланд, чунки онҳо метавонанд, хам бо алоқаи изофӣ, хам бо алоқаи пешояндӣ хам бо алоқаи ҳамроҳӣ калимаҳо тобеъ менамоянд.

Гуфтан бамаврид аст, ки чонишини номуайянии *bazi* (баъзе), дар забони вахонӣ хам ба синфи инсон ва хам ба синфи ғайри шахс мутобиқат мекунад. Мисол: *Yaw bazi bucvəm xrid kərtəy*. Баъзе бутҳои ўро харидорӣ намудам. *Bazi šəčš yə škori*. Баъзе аз сағҳоягон хеле шикорианд. *Wuz bazi xišqəmti nədisəm*. Ман баъзе хешу таборҳо намешиносам.

ЛЕТЕРАТУРА

1. Грюнберг. А. Л., Стеблин-Каменский И. М. Языки Восточного Гиндукуша: Ваханский язык. - М. - 1976.
2. М. М. Аламшоев. Система местоимений шугнанского языка. Душанбе, 1994. - 302 с.
3. Пахалина Т. Н. Ваханский язык. - М. Наука, 1975.
4. Пахалина Т. Н. Памирские языки. - М.: Наука, 1968.
5. Соколова В. С. Генетические отношения язгулямского языка и шугнано-рушанской языковой группы. - М. - Л., 1967.
6. Эдельман, Д. И. Сравнительная грамматика восточноиранских языков. Морфология. Элемента синтаксиса. - М. - 1990.
7. Jaroslava Obrtelova. Narrative Structure of Wakhi Oral Stories. - Uppsala. - 2017

ИСПОЛЗОВАНИЕ НЕОПРЕДЕЛЁННЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В ВАХАНСКОМ ЯЗЫКЕ

По сей день, неопределённые местоимения употребляются в ваханском языке/диалекте. Неопределённые местоимения, независимо от того, что отличаются по форме и виду, по морфологической и синтаксической задач соответствуют.

Неопределённые местоимения часто встречаются в ваханском языке, и при этом выполняют полностью свою функцию.

Таким образом, неопределённые местоимения, как *bazi* (некоторые), *yagon* (одно), *əč-kiu* (никто), *əč-čiz* (ничего), *i* (один/или), *fəp* (кто-то), *bismədoni* (кто-либо), *siŋ\siŋto* (сколько), *kiu* (который), *kiŋ-yor* (какое), *iŋiŋ* (иногда), *siŋ \siŋto* (сколько/чуть-чуть), *i-crəng* (чуть-чуть), (какой-нибудь) очень часто употребляются в ваханском языке.

В данной статье больше внимание уделено синтаксическим особенностям неопределённых местоимений.

Ключевые слова: неопределённые местоимения, ваханский язык, функции синтаксиса, неизвестный объект, форма, разработка, тип/вид, определение, дополнение, употребление.

USING GO FINDEFINITE PRONOUNS IN VAKHAN LANGUAGE

Factually, indefinite pronouns are used in Vakhan literally languages well as in dialects. Although there are some differences of indefinite pronouns from the point of their formation and the type, but they have the similarities in their morphological and syntactical functioning.

Indefinite Pronouns are often observed in Vakhan language where they complete their functioning all roundly.

So, indefinite pronouns such as bazi (some), yagon (any), аҷ-куй (nobody), аҷ-ҷиз (nothing), i (no one), flon (somebody), bismadoni (anybody), cum\cumo (how much), kuy (that), kum-yor (which), iʃun (sometimes), cum\cumo (some), i-crəng (some), (anything) are often used in Vakhan language.

Great attention is paid to the syntactical features of indefinite pronouns.

Key words: *indefinite pronouns, Vakhan language, the function of syntactic, indefinite point, form, manual, typeform, definition, object, use.*

Сведения об авторе:

Неъматова Б.М.- аспирантка Хорогского государственного университета им.М.Назаршоева и старший преподаватель кафедры методики преподавания гуманитарных предметов Государственного учреждения республиканского института повышения квалификация и подготовки работников сферы образования, г.Душанбе, ул.Маяковский 70\2, E-mail: bibijon07@mail. ru тел: + (992)50 2075841

About the autor:

Nematova B.M.- postgraduate student of Khorog State University named after M.Nazarshoeva and senior teacher of the Department Methods of teaching humanitarian subjects of the State institution of the republican institute of advanced training and pre-training of education workers, city Dushanbe street Mayakovsky 70\2, E-mail: bibijon07@mail. ru Phone.: + (992)50 2075841

МАХСУСИЯТҲОИ МАЪНОИВУ УСЛУБИИ ТАРЧУМАИ ТАСВИРИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ ТОҶИҚӢ БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ (ДАР ЗАМИНАИ МАВОДИ МАТБУОТ)

Наврузиоев Б.Х.

Донишгоҳи милли Тоҷикистон

Рочёъ ба тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ ақидаи муҳқикон гуногун аст. «Доир ба масъалаҳои гуногуни назарии тарҷума дар асоси маводи мушаххас баҳс кардан мумкин аст. Лекин мулоҳизаи дуруст он аст, ки натиҷа бошад, ба тарҷумон кӯмак расонад, роҳҳои қобили қабули ҳалли ин ё он масъалаи тарҷумаро нишон диҳад» [4, 143].

Қисме аз воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои дигар муодили худро надоранд. Ба онҳо, пеш аз ҳама, фразеологизм ва реалияҳое, ки хоси забони дигар нестанд, дохил мешаванд. Дар баргардондани чунин воҳидҳои фразеологӣ ба забони дигар дар баробари тарҷумаи таҳтуллафзӣ (калка), тарҷумаи тасвири низ истифода бурда мешавад.

Тарҷумаи тасвири фразеологизмҳо дар ҳолати набудани муодил ва ё аналоги воҳидҳои фразеологӣ дар забони тарҷумашаванда бо усули таъбир, тафсир ва шарҳ додан истифода бурда мешавад, ки дар ҷараёни он ифодаи маъноӣ ибораҳои як забон ба забони дигар ба воситаи ибораҳои озоди синтаксисӣ сурат мегирад.

Мо дар ин мақола баъзе мушоҳидаи худро доир ба хусусиятҳои маъноиву услубии тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ баъзе мулоҳизаҳои худро баён мекунем.

Ҳангоми таҳқиқи баррасии мавзӯ мисолҳо аз забони матбуоти муосири тоҷик гирд оварда, таносуби маъноно шакли онҳоро дар забонҳои муқоисашаванда мавриди тадқиқ қарор додем:

Сулҳи милли ва қатъи ҷанги шаҳравандӣ, имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ дар Тоҷикистон дар ҳамин заминаҳо ба даст омад (Садои мардум, 2008, №23); *On this basis General Agreement on the Establishment of Peace and National Accord were achieved* (Реферант).

Иборати ба даст омадан бо маъноҳои *ҳосил шудан, ба вуҷуд омадан* қорбасти мешавад (6, 316) ва дар мисоли мазкур бо маъноӣ *ба ҷизе ноил шудан* истифода шудааст. Мутарҷим онро ба забони англисӣ бо таркиби to be achieve, яъне истифода аз усули тарҷумаи тасвири баргардондааст.

Феъли to achieve дар «Oxford Russian Dictionary» бо маъноҳои зерин шарҳ ёфтааст:

1. *комёб шудан, ноил шудан, расидан ба матлабе; чизеро ба даст овардан; пайдо карда шудан, кофта бароварда шудан;*

2. (*carry out*) *ичро кардан, ба анҷом расондан, ба ҷо овардан*[8, 45].

Инчунин дар «Фарҳанги англисӣ - тоҷикӣ» чунин маъниҳои он зикр шудааст: *ба чизе расидан, ноил шудан* [3, 27].

Аз таҳлили мисоли мазкур бо чунин хулоса омадан мумкин аст, ки тарҷумаи тасвири на ҳама вақт ба қоши маъни оварда мерасонад, баъзан маъниро муассир низ ифода мекунад. Ин навъи тарҷума аслан на бо ёрии воҳидҳои фразеологӣ, балки бо тафсири онҳо сурат мегирад ва одатан бо таъбириҳои фразеологие, ки дар забони тарҷумашаванда муодил надоранд, корбаст мешавад.

Нерӯҳои муайяни сиёсии дохилӣ ба мушкилоти номбурда ҷомаи исломӣ пӯшонда, ба ин ҷаҳдашон барои гурӯҳҳои ноогоҳ ва ғаразнок майдони аммоли харобиоварро фаррохтар месозад(Садои Мардум, 2009, №10); *Some internal political forces give these problems a religious character, thus opening a wide field for subversive actions of self-interested groups* (Реферант).

Таъбири ҷома пӯшондан (ба гап, сухан, дурӯф) (*bring (come) to fruition*) бо маънои *суханорӣ, иборатардози кардан, дар гап муболиға намудан, чизеро аз будаи зиёд карда нишон додан* корбаст мешавад.

Дар мисоли боло таъбири мазкур бо маънои *сӯистеъмол аз чизе* истифода шудааст, ки бо маънии *ба бадӣ кор фармудан, чизеро нодуруст ба кор бурдан* корбаст шудааст (7, 268).

Тарҷумаи он ба забони англисӣ бо усули тасвири сурат гирифтааст: (ҷома пӯшондан - *give something (a religious) character*). Ибораи *give something (a religious) character* бо маънои *ба чизе хусусияти махсус додан* истифода шудааст. Дар фарҳангҳо ҳаммаънои он таркиби феълии *to abuse somebody or something* бо маънии *сӯистеъмол кардан аз чизе (злоупотреблять, - ить)* зикр ёфтааст (9,149). Таркиби *сӯистеъмол кардан* аз чизе дар «The larger Persian-English Dictionary» чунин шарҳ дода шудааст: *to misuse – сӯистифода кардан; put to wrong use – нодуруст истеъмол кардан* [8, 568].

Аз ин мисол маълум мешавад, ки тарҷумаи тасвири фразеологизмҳо метавонад дар шакли муқоиса, шарҳу эзоҳ додан, баён ва тасвири тасниф кардан истифода шавад, ки мундариҷаи воҳидҳои фразеологиро дар шакли кӯтоҳ ва равшан ифода мекунад.

Ин гуна ихтилофот сабаби ошӯбҳои иҷтимоӣ ғайта, метавонистанд ҷомаи замони худро ба кӯйи нобудӣ баранд (Садои Мардум, 2008, №11); *Such contradictions are the causes of social unrest, which may put a society to bring of disappearance* (Реферант).

Ибораи чизеро ба кӯйи нобудӣ бурдан дар мисоли боло бо маънои *чизеро (нест) нобуд кардан, аз байн бурдан* истифода шудааст. Тарҷумаи он ба забони англисӣ бо ибораи *bring of disappearance* сурат гирифтааст, ки бо маънои *ба нобудӣ бурдан, аз миён (бурдан) рафтани* корбаст мешавад (2, 1057). Ибораи *bring of disappearance* маънои ибораи чизеро ба кӯйи нобудӣ бурдан – ро дар шакли кӯтоҳ ва равшан ифода кардааст.

Қуръони Қарим ба забони тоҷикӣ анҷом назирӯфт, ки ҳоло ба китоби рӯйидастии шаҳрвандони кишвар табдил ёфтааст (Чумхурият, 2008, №22); *A new Tajik translation of Koran has been issued which has become a book in constant use for our citizens* (Реферант).

Таъбири китоби рӯйидастии касе (табдил ёфтани) будан бо маънии *ба чизи (касе) азиз (мӯътабар, боиззат, арзишнок) мубаддал ғайтан* омадааст. Аслан чунин тарзи ифода бо китобҳои муқаддас («Қуръон» ва «Инҷил»), нодир ба кор бурда мешавад. Мутарҷим дар баргардондани он ба забони англисӣ аз усули тарҷумаи тасвири истифода намуда, онро бо ибораи *something become in constant use (for constant reference, in constant use)* тарҷума кардааст ва ба мақсад ноил шудааст. Тарҷумаи бомавриди чунин ибораҳо шаҳодат медиҳанд, ки захираи луғавии тарҷумон ғанист, ҷилоҳои маъно ва мавқеи услубии ибораҳоро дар ҳар ду забон нағз медонад.

Бо баҳонаи диндорӣ ё бединӣ оташи ҷанги шаҳрвандиро ҳамчун ҷанги қуфри имон дар медиҳанд (Садои Мардум, 2008, №34); *Abusing religious sentiments of people and having support from extraneous sponsors are destabilizing societal order and provoking civil wars, which they are calling «the wars against infidels»* (Реферант).

Воҳиди фразеологии оташи чизеро дар додан дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо маънои *мачозӣ чунин маънидод* шудааст: *фитна хезондан, миёни одамон бо гаммозӣ ҷанг андохтан* (5, 933). Инчунин таъбири тухми адоват кошта (киноя аз *ихтилоф андохтан байни одамон*) дарҷ шудааст [5, 39].

Дар тарҷумаи таркиби мазкур мутарҷим аз усули тарҷумаи тасвири истифода бурда, онро бо феълии *to provoke* ифода намудааст, ки бо маънои *изво ангехтан, фитна ангехтан, шӯрондан* дар истеъмол аст.

Инчунин дар фарҳангҳо барои ифодаи ин маъни ибораҳои *to sow (the seeds of) discord (dissentation è strife) – тухми адоват кошта* (*сеять семена раздора, сеять раздор*) (2, 855) ва *carry on an intrigue – фитна андохтан/ ангехтан, ҳилаву найрангбозӣ кардан* тафсир шудааст [8, 445]. Агар тарҷумон аз онҳо истифода мекард, маънии ибораи мазкур равшан ифода меёфт.

Халқи мо бо ириоду роҳнамои чунин нобиғаҳо ва бузургони худ забонро ҳамчун гавҳари ноёб дарёфт ва онро ба ҳама васоили имконпазир ҳифз намуд, равнақ бахшид ва шӯҳраи офоқ сохт (Садои Мардум, 2008, №23); *Guided by instruction and prescription of its ingenious and prominent representatives, our people cherished its language as a unique treasure, protected it by all means, developed and spread it across the world* (Референт).

Иборайи шӯҳраи офоқ сохтан, аслан, дар осори классикӣ бисёр дучор мешавад. Дар мисоли овардашуда ба маънои *маишӯр будан дар тамоми ҷаҳон, маишӯр гардидан* корбаст шудааст. Мутарҷим ба ин маънӣ иборайи *spread it across the world* - ро ба қор бурдааст, ки *маишӯр будан дар тамоми ҷаҳон* маънидод мешавад (тахтул. дар ҷаҳон паҳн кардан). Инчунин дар фарҳангҳо таркибу ибораҳои *to glorify - касеро ё чизеро маишӯр кардан; to bring glory (to) – ба касе ё чизе шӯҳрат овардан; to make somebody famous – маишӯр кардан, намудан* [3, 407] дарҷ ёфтаанд, ки дар бобати фаро гирифтани маънӣ бо иборайи шӯҳраи офоқ сохтан баробаранд.

Имоми Аъзам ба ҳаракати шуубия бо назари нек нигоҳ мекард (Садои Мардум, 2008, №18); *The Great Imam had an understanding glance towards the movement of shuubiyya* (Референт).

Таъбири бо назари нек нигоҳ кардан дар мисоли боло ба маънои *нисбат ба касе фикру ақидаи хуб доштан, ба касе хайрхоҳона нигоҳ кардан* истифода шудааст [2, 685]. Мутарҷим дар тарҷумаи он аз маънӣ каме дур рафтааст, яъне онро *had an understanding glance – нигоҳи маънидор* тарҷума намудааст, ки маънӣ иборайи бо назари нек нигоҳ кардан - ро пурра ифода карда наметавонад.

Бори вазнин ва қори зӯри ин ҳавли серодам беитарин ба гардани ман буд (Садои мардум, 2009, №08); *Almost all the heavy household tasks lay on my shoulders and there were chores enough in that densely inhabited courtyard* (Референт).

Таъбири ба гардани касе будан дар ФИР бо ду маъно корбаст мешавад: 1. *чизеро ба ӯҳда, ба зимми худ гирифтани, ба чизе розӣ шудан, чизеро қабул кардан; 2. иқрор шудан* (6, 209). Дар мисоли мазкур он ба маънои *тамоми қору бори рӯзгор ба зимми касе будан* омадааст. Мутарҷим онро ба забони англисӣ бо иборайи *lay on my shoulders* баргардондааст, ки дар луғатномаҳо ба чунин маъно шарҳ ёфтаанд: *боғайрат ба қоре сар кардан; ба ягон қор бо ҷиддият пардохтан (энергично взяться за работу, за дело)* [8, 826].

Дар «Фарҳангҳои фразеологӣ англисӣ - русӣ» бо ҳамин маънӣ иборайи *put on somebody's shoulders (on the shoulders of somebody; shift on to other shoulders)* қайд шудааст, ки бо маънои *ба гардани касе бор шудан, ба масъулияти касе гузоштан шудан (масъулият, ҳароҷот)* (взвалить, переложить на чьи-л. плечи\ответственность, расходы) [2, 825] корбаст мешавад.

Аз таҳлили ин чанд мисол ба чунин хулоса омадем:

- тарҷумаи тасвири на ҳама вақт маънӣи воҳидҳои фразеологиро пурра дар бар мегирад;
- ин навъ тарҷума дар ҳолати набудани муодили таъбирҳои рехта дар забони тарҷума истифода мешавад; - дар тарҷумаи тасвири фразеологизмҳо тарҷумон аз обуранги бадеӣ ва шарҳу маънои ибораҳои рехтаи забони асл даст кашада, онро бо иборайи озоди беобуранг ифода мекунад, ки на ҳама вақт ба нафъи қор аст.

АДАБИЁТ

1. Арзуманов С.Д., Ахрорӣ Х.А., Бехбудӣ М. и др.; Русско-таджикский словарь. - М.: Русский язык, 1985. -1280 с.
2. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. М.: Советская энциклопедия. Ч.1-2. 1984. 942с.
3. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ - тоҷикӣ. – Душанбе: Матбуот, 2007.–1079 с.
4. Тилавов Б. Армуғони мутарҷим // Садои Шарқ. –1967. –№4.–С.143-147.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. –Ч.1. –951 с.
6. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. Ч.1.
7. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1964. Ч.2.
8. Haim. S. The larger Persian-English Dictionary. – Tehran: Farhang Mouser, 2005.
9. Oxford Russian-English, English – Russian Dictionary. – New York. Oxford University Press, 2000. – 1293p.
10. Randall B. Olson, Rochelle A. Olson. Standard Tajik-English Dictionary. – Б.: Аль Салам, 2001. – 624 p.

СЕМАНТИКО - СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОПИСАТЕЛЬНОГО ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Настоящей статье посвящена проблеме описательного перевода фразеологических единиц таджикского языка английским и таджикском языках. Данная проблема является актуальной для научного анализа богатого фонда фразеологизмов двух генетически родственных языков.

Автор представляет широкий спектр фразеологических единиц и показывает их употребление и объясняет пути их перевода на таджикский язык. Для языковых практиков важно помнить и знать законы употребления и перевода идиоматических выражений с таджикского языка на английский язык.

Ключевые слова: *описательный перевод; фразеологические словосочетания, сопоставительно-типологическое исследование, фразеологическая единица, генетически родственные языки, фразеологическая система языков*

SEMANTICO - STYLISTIC FEATURES OF THE DESCRIPTIVE TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE TAJIK LANGUAGE IN THE ENGLISH LANGUAGE

This article is devoted to the problem of the descriptive translation of the phraseological units of the Tajik language in English and Tajik languages. This problem is relevant for the scientific analysis of a rich collection of phraseological units of two genetically related languages.

The author presents a wide range of phraseological units and shows their use and explains how to translate them into the Tajik language. For language practitioners, it is important to remember and know the laws of the use and translation of idiomatic expressions from the Tajik language to English.

Keywords: descriptive translation; phraseological phrases, comparative typological research, phraseological unit, genetically related languages, phraseological system of languages

Сведения об авторе:

Наврӯзшоев Бахриддин Хушкхолович. - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и сравнительной типологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: (+992). 933988045. E-mail: -bakhkhush @ mail.ru.

About the author:

Navruzshoev Bakhridin Khushkholovich. - Tajik National University, candidate of philological sciences, associate professor of the department of English language and comparative typology. Address: 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: (+992). 933988045. E-mail: -bakhkhush @ mail.ru.

ХУСУСИЁТИ ИСМҲОИ ФОИЛИ АРАБӢ ДАР “ЗАЙН-УЛ-АХБОР”-И ГАРДЕЗӢ

Тураев А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Исм ҳамчун ҳиссаи нутқ дар забонҳои арабию тоҷикӣ хусусиёти категориалии гуногун дорад, бинобар ин, семантикаи истилоҳи грамматикӣ “исм” дар ин ду забони қиёсшаванда фарқ мекунад. Вобаста ба ин зарур аст, ки истилоҳи мазкурро танҳо нисбат ба калимаҳои иқтибосии арабӣ кор мефармоем, вагарна исмҳои фоили арабӣ дар забони тоҷикӣ ба сифати феълӣ замони ҳозира, ки бо пасванди **-анда** сохта мешавад, баробаранд: *собир-сабркунанда, ҳоким-ҳукмкунанда, сомеъ-шунаванда, қотил-қатлкунанда, котиб-нависанда, хоин-хиёнаткунанда, толиб-талабкунанда, ровӣ-ривояткунанда, омил-ичроқкунанда, омил-амалкунанда* ва ғайра.

Исмҳои фоили иқтибосии забони арабӣ дар захираи луғавии забони тоҷикӣ мавқеъ ва нуфузи муайян доранд ва дар “Зайн-ул-ахбор”-и Гардезӣ низ хеле серистеъмоланд. Ногуфта намонад, ки дар асар исмҳои фоили феълҳои сулоси мучаррад (феълҳои сеҳарфа) ва ҳамаи навъи феълҳои мазид (феълҳои се-, чор- ва панҷхарфа, аз навъи П то Х), ба истиснои навъи IX, ки дар забони арабӣ низ камистеъмол аст, мушоҳида гардид. Ин исмҳои забони арабӣ дар забони тоҷикӣ низ маъниҳои асосии худро нигоҳ доштаанд.

Дар забони арабӣ исмҳои фоил аз ҳамаи навъҳои феъл сохта мешаванд [8, с.26], аммо аз ҷиҳати серистеъмол будани исмҳои фоили сулоси мучаррад (сеҳарфа) мо дар ин мақола онҳоро ба қадри имкон шарҳ медиҳем.

Исмҳои фоили феълҳои сулоси мучаррад. Исмҳои фоил дар забони арабӣ ба гурӯҳи исмҳои муштак дохил мешаванд [4, с.89] ва ин қоида дар осори илмӣ дигар ҳам таъкид шудааст [5, с.44]. Муштакоти арабӣ дар навбати худ ду хел мешаванд: 1. асмо; 2. афъол. Аз миёни онҳо калимаоти зерин ба исм мансуб мешавад: исми фоил, исми мафъул, сифати мушаббаҳа, сифати муболиға, исми замону макон, исми олат, исми тафзил, исми мусағфар, масдари мимӣ ва масдарҳои мазид [6, с.89]. Амале, ки аз ҷониби ягон шахс ё чизе содир мешавад, ба исми фоил далолат мекунад [3, с.23].

Барои мисол, вожагони *котиб* ба маънии *нависанда*, *ҳомӣ* ба маънии *ҳимоятгар*, *содир* ба маънии *аз ҷой бароянда*, *раванда*, *ворид* ба маънии *дароянда* мустаъмал мебошанд [1, с.3]. Ногуфта намонад, ки дар забони арабӣ истилоҳи исми фоил аз фоил тафовут дорад. Исми фоил ҷанбаи нахвӣ ва ҷобачогузории калимаҳоро иҷро намуда, дар синтаксис мисли дигар ҳиссаҳои нутқ услуби худро тақозо мекунад.

Мисол: *جَانَّتِي زَيْدٌ مُعَلِّمٌ أَبُوهُ غَلَامَةٌ* дар ин ҷумла феъл, фоил ва пуркунандаи бевосита истифода шудааст. Калимаи “зайд” ҳамчун фоил ва мавсуф (васфшуда), калимаи “муаллим” сифат, калимаи “абуху” муайянкунанда ва калимаи “ғуломаҳу” пуркунандаи бевосита мебошад. Ҳар як исми фоил, фоил шуда метавонад, ҳар як фоил исми фоил шуда наметавонад. Аз ин рӯ, калимаҳои мавриди таҳқиқ қароргирифта аз ҷиҳати марҳилаҳои ворид шуданашон ба забони форсӣ-тоҷикӣ, дараҷаи истеъмол ва мавқеашон дар забони зинда ва китобӣ, дараҷаи равшании маъно барои забони форсӣ-тоҷикӣ

дар як зина воқеъ нагардидаанд. Аз ин ҷиҳат онҳоро чунин гурӯҳбанди кардан мумкин аст: 1. Исмҳои фоиле, ки ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз қадим дохил шуда, ба дараҷае ҳазм шуда рафтаанд, ки барои ҳар як фарди тоҷик мафҳуманд. Ба ин гурӯҳ, исмҳои фоили зерин дохил мешаванд: **фориг**- فَارِع (15-407) - озода шудан, ноором, беқарор, холи шудан; **оқил**- عَقِيل (16,456) - боақл, доно, хушёр, соҳиҳирад; **одил**- عَدْل (56)- одил, додгар, додбахш, боинсоф, ситамшиқан, ҳақимшинос, ростнигар; **чомеъ**- جَمْع (65)- гирдоваранда, чамъкунанда, фарогиранда; **мубориз**- مُبَارَز (68)- набарда, чанговар, силаҳшур; **мудаббирон**- مُدَبِّرَان (69) – сарфакор, босаришта, соҳибтадбир, танзимкунанда; **мучрим**- مُجْرِم (70) - гунаҳкор, ҷинояткор, базаҳкор; **муначчим**- مُنَجِّم (166) - ахтаршинос, ситорашинос, муначчим; **оси**- عَصِي (184) - гунаҳкор, гарданқаш, тоғи, осӣ, исёнгар, балвогар; **қохир**- قَاهِر (193)- пирузманд, дастболо, фотех, ғолиб; **фозил**- فَاضِل (194) – 1-донишманд, дорой фазл, фазилатгустар, бахшанда, саховатманд, дорой фазилатҳои нек; 2- бақия, боқимонда, боқимондаи ҳӯрок; **очиз**- عَاجِز (196)- нотавон, дармонда, аз қор афтада, зор; **муфсид**- مُفْسِد (203) – фасодкунанда, вайронкунанда, табоҳкунанда; **мутақаббир**- مُتَكَبِّر (205)- худпараст, худманиш, худбин, худнамо; **муқтадир**- مُقْتَدِر (206) – 1)нерӯманд, боқувват; тавоно, соҳибқудрат; 3) доро, тавонгар, сарватманд; **музтариб**- مُضْطَرَب (208)- 1) шӯрида, нигарон, ошuftа; 2) печида, мубҳам, парешон; 3) ноором, беқарор; 4) тира (об); 5) ноҳамвор (роҳ); 6) саросема, мушавваш; 7) заиф, ноқис (ривоят, қисса); **қохир**- كَافِر (209) мункири неъматҳои Худо, радкунанда, қасе, ки дини исломро қабул накунад, бедин; **омир**- عَمِير (228)- 1) маскун, обод, аҳолидор; 2) қорам, шудгоркардашуда; 3) шуқуфон, пешрафта, раванқефта; 4) аъло, беҳтарин; **носир**- نَاصِر (236)- ёрдамкунанда, ёвар, пайрав, тарафдор, мухлис, пушгибон, ҳомӣ, ташаббускор, партизанҳо; **очиз**- عَاجِز (243)- нотавон, камқувват, солхӯрда, зор, кӯр, нобино; **муҳлид**- مُخْلِد (251)- ҷовидон, ҳамешамонда; **ҳосил**- حَاصِل (252)- 1) қори беҳуда, ҳосил, чамъ кардан, гирифтани; 2) моҳият, мазмун; 3) ҳосил, чамъварӣ, ғунчин; 4) маҳсулот; 5) воридот; 6) амбор, сарой, ҷойи хона; **нуссоҳ**- نَسَاح (14,15) рӯйнавискунандагон, нусхабардорон;

Калимаи “**нуссоҳ**” шакли чамъи “**носих**” буда, бар вазни “фуълун” мебошад. Вазнҳои чамъи музакқар (мардона)- исмҳои фоил: فَاعِلٌ ва فَعْلٌ ва فَعْلَةٌ мебошанд. Вазнҳои чамъи муаннас (занона)-и исмҳои фоил: فَاعِلَاتٌ ва فَوَاعِلٌ мебошанд. Дар навбати худ, исмҳои фоили чамъи мардона ва занона ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: **якум**, **чамъи шикастаи исмҳои фоили мардона**: фуълун, фуълун ва фаълалатун ва **чамъи солим**: фоилуна мебошанд. Исмҳои **чамъи саҳеҳи занона** фоилотун буда, **исми фоили муқассара**: фавоилу мебошад. Дар асар исмҳои фоили сулоси мучаррад (сеҳарфа) ба вазнҳои чамъи солим ва шикаста ҳам дар чинси мардона ва ҳам дар чинси занона бисёр истифода шудааст: **носих**- نَسَخ (16)- нависанда, бекоркунанда, нусхабардор; **ноқис**- نَاقِص (18-25)- ноপুরра, нотамом, дучори камбудӣ, кам кунанда, дучори камбудӣ кунанда кам кунандаи ҳаққи қасе; **чомеъ**- جَمْع (19-130)- гирдоваранда, фарогиранда, чамъкунанда; **ғолиб**- غَالِب (22)- бисёр, басо, бештар; **очиз**- عَاجِز (23-362)- нотавон, зор, дармонда; **нофеъ**- نَافِع (23)- фойдаовар, манфиатбахш; **ноқил**- نَقِيل (24) – нақлкунанда, ровӣ, ҳикояткунанда; **носех**- نَاصِح (33)- насихатгар, маслиҳатчи; **одил**- عَدْل (83)- ҳақшинос, ситамшиқан, додгар; **болиғ**- بَالِغ (209-375)- болиғ, расида, бузург, гаронбаҳо;

Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар китоби “Зайн-ул-аҳбор”-и Гардезӣ бисёр истифода шудааст, вале мо дар боло калимаҳои серистеъмолро мисол овардем, ки ҳар кадоми онҳо дар мисолҳои зерин истифода гардидаанд:

Чун дил аз ҳадиси Муқаннаъ ва фитнаи ӯ **фориг** гашт. Ӯро амин ёфт ба ҳама чизҳо ва **оқил** ва доно ва хушёр, рағбат кард, ки расули алайҳи ва олиҳи ва саллам шӯйи ӯ бошад. Марди **одил** буд, раъиятро адл фармуд ва номаҳо навишт ба атрофи мамлақати хеш. Чун дилаш аз он ҷиҳат **фориг** шуд, хештанро бо шоханшоҳ ном кард, **чомӣ** аз баҳри он хондане ӯро, ки ҳама доноёни порсро чамъ кард. Ӯ марди **мубориз** буд, бо Ҳитолони Суғд харб кард ва эшонро мақхур кард. Чун ӯ бар тахти салтанат биншаст ва марди бадхӯ муъҷабруӣ, ба аҳли мамлақат зиштиҳо кард чунон, ки ҳама вазирон ва **мудаббирон** ва қордорони ӯ, ки муслиҳ буданд даст аз қори ӯ бикашиданд. Марди хунхор ва мустаҳил буд. Ҳарқас ба хусумат пеши ӯ омаде, дар вақти ҳасм ӯро ҳозир карде. Гуфт: донам, ки аз ҳар ду яке мучриманд. Чун Маъмун хабари омадани Али ибни Исо бишид бо Фазл ибни Саҳл тадбир кард, ки ба харби ӯ киро бифиридад? Ва Дубон муначчим ачами гуфт, ки: номи ӯ чаҳор харф буд, ва бар ин гуна Тоҳир ибни Хусайн буд. Бани Шайбон андар бодия **оси** шуданд, роҳҳо ҳаме заданд ва фасодҳои бисёр ҳаме рафт аз эшон. Пас ҳашм гирд омаданд ва мар **Қохирро** халъ карданд андар шуҳури сана иснайн ва ишрина ва салосамиатин. Аррози Биллаҳ ӯ Абулаббос Муҳаммад ибнул Чаъфар Алмуқтадир буд марде, адиб ва **фозил** буд аз ҳар илме бидонист ва адаби некӯ ёддошт ва шеъри бисёр донист ва саҳт фасеҳ ва комил. Ба рӯзгори ӯ ба Бағдод вабо афтад, мардумон бисёр бимурданд ва қор ба онҳо расид, ки аз қор кардани мурдагон **очиз** шуданд. Бахтиёр амми хеш Ҳасани Буяро огоҳ кард ва аз ибни амми хеш Фанои Хисрав боре хост ба қифоят кардани шарру фасоди Сабктегин ва дигар туркони **муфсид**. Тойиъ Булфатҳи Дабирро Зулқифоятайн ном кард ва чунин гӯянд: ки Бушучоъ марди **мутақаббир** ва гардановар буд, қисса навиштанд ба ӯ, ки: лашқар андар сарой нузул кардааст, ки он сарой набудааст. Абунаср Баҳоудавлат қас фиристод, то Аҳмад ибни Исҳоқ ибнул **Муқтадирро** аз Батойиҳи Яман биёварданд. Шаҳри порс ба сабаби берун

омадани эшон **музтариб** шуд ва лашкар мухалиф шуданд якдигарро. Ҳаққи Худованди хеш фаромуш кунанд ва ба неъматии Худованди хеш кофир шаванд. Абдулло ибни **Омир** ба ҳаҷ рафт ва Қайс ибн-ул-Ҳайсам Ассаламиро бар Хуросон халифа кард ва чун ба наздикии Усмон расид, ӯро ба назди хеш биғрифт. Номи ӯ маъруф гашт ба марди, муборизат ва хушӯри, чун хабари Миҳлаб ба Саъд ибни Ваққос расид, бар вай дуои нақӯ кард ва гуфт: ё Рабб ту **носир** ва ниғаҳдори Миҳлаб бош. Бахир марди **очиз** буд ва андар дасти сипоҳиён дармонда, бад ин сабаб ҳоли Хуросон бо ҳалал ҳаме буд. Язид ибни Миҳлаб, Язид писари хеш **Мухлидр** ба халифагии хеш ба Хуросон фиристод ва худ бар асари ӯ биёмад. Язид марди кушанда аст, ӯро чое бехтар аз зиндон нест, пас бифармуд то Язидро мутолабат карданд он хостаҳое, ки дар нома навишта буд сӯи Сулаймон ва он ҳама хостаҳо аз вай ба **ҳосил** оварданд.

2) Гурӯҳи дигари исмҳои фоиле, ки дар асар истеъмол шудаанд, дар таркиби луғавии забони ҳозираи адабии тоҷик зиндаанд, аммо дар забони зиндаи гуфтугӯӣ дараҷаи истеъмолашон нисбатан маҳдуд аст: **собик**-سَبِيحٌ; **фоҳиш** - فَاحِشٌ; соқит – سَاقِتٌ; **собит**-سَابِتٌ; нуссоҳ-نَسَّاحٌ; роқим-رَاقِمٌ; **нофъ**-نَفَعٌ; **ноқил**-نَقَلَ; **носех**-نَصَحَ; **шоръ**-شَرَعَ.

Исмҳои мазкур маъноҳои асосии худро дар асар нигоҳ доштаанд. Ин гуна калимаҳо дар забони ҳозираи адаби бештар дар забони адабии китобӣ, дар услуби бадеӣ ва суҳанрониҳои мутантан ба кор бурда мешаванд. Истеъмоли чунин калимаҳо ба каломии омиёна характернок нест.

Бештари чунин исмҳои фоили иқтибосшудаи забони арабӣ дар «Зайн-ул-ахбор» ду маъноро ифода намуда, ба ду ҳиссаи нутқ мутааллиқ гардидаанд:

а) Ба мафҳуми шахс, соҳиби амал, ҳолат, аломат, хислат ва ғайра далолат намуда, ба исмҳои шахсии забони тоҷикӣ (коргар, парастор, саркор) ва сифатҳои феълии исмшуда (нависанда, сароянда...) шабоҳат пайдо мекунад: *олим, ошӣқ, толиб, тоҷир* ва ғайра. Чунин калимаҳои иқтибосии арабӣ дорои табиат ва хусусияти сифатҳои феълии забони тоҷикианд. Бесабаб нест, ки дар луғатҳо хангоми тафсири маъно шаклҳои гуногуни сифати феълии забони тоҷикӣ оварда мешавад: ошӣқ – дилдода, тоҷир – тичораткунанда, собир – сабркунанда ва ғ.

Калимаҳои иқтибосии мазкур ба мисли сифатҳои феълии забони тоҷикӣ (хусусан шакли замони ҳозира бо пасванди «-анда») ва сифатҳои аслии ифодакунандаи аломатҳои маънавии шахс ба хусусиятҳои грамматикӣ исм молик гардида, субстантиватсия (исм) мешавад. Чунончи, шакли чамъ месозанд ва бо унсурҳои шакли лексикӣ ифодакунандаи муайянию номуайяни меоянд ва пешоянду пасоянд мегиранд: *Ман бо халқ ба либосе баромада будам, ки ба ҳеҷ кадом аз олимӯ чоҳил мувофиқат намекард (35). Мисли исм мустақиман ширҳ меёбад: Фосиқе, ки тавба кунеду зоҳид шавад, мустаҳсан аст (219).*

Бо калимаҳои *одам, инсон, шахс, кас, мард, зан* мувоzanат пайдо намуда, гоҳ ҳамроҳ, гоҳ бидуни онҳо омада метавонад ва ин як омилӣ мӯҷазбаёни дар услуби нигориш ба шумор меравад: *Дигар шарт аст, ки ошӣқ марде донишманд бувад ва аз ҳама улуму фунун бохабар (212).*

Исми фоил дар баробари хусусиятҳои грамматикӣ боз аз калимаҳои тавлид месозад, ки ба исми маъни ё исми шахс далолат мекунад. Дар мутолиаи китобҳои таърихӣ, бадеӣ, китобҳои илмӣ ва дар ҷустуҷӯи луғатҳо ба бисёр номҳои шахс рӯбарӯ мешавем, ки қолаби он исмҳо аз бобҳои серистеъмоли навҳои исми фоил гирифта шудаанд. Чигунае, ки исмҳои фоили сеҳарфа (сулоси мучаррад) нисбат ба дигар бобҳои исми фоил бисёр истифода мешавад, номҳои одамон низ аз ин боб бисёртар ба ҷашм мерасад. Иқтибосот дар забони тоҷикӣ аз забони арабӣ назар ба дигар забонҳо хеле зиёд мебошад, аз ин сабаб мардуми мо низ ҳамон номҳое, ки дар ҳуди арабҳо дидаву шунида мешавад он номҳоро ба фарзандони худ номгузорӣ кардаанд.

Барои мисол як ҷандро онро зикр мекунем: *Нодир, Қобил, Олим, Одил, Қоқил, Қодир, Собир, фозил, Мустақим, Муқтадир, Мухлид*. Калимаҳои мазкур ба вазнҳои مُفَعِّلٌ، مُفَعَّلٌ، مُسْتَفَعِّلٌ، مُفَاعِلٌ мувофиқ буда, решаи ҳарфҳои калимасозии гуногун мебошанд.

Чунин калимаҳо ҳам дар як вақт ҳам маънои исми шахс ва ҳам мисли сифатҳои аслии ифодакунандаи аломатҳо ва амалро ифода мекунад.

б) Қисми дигари исмҳои фоили иқтибосии арабӣ ё, бо истилоҳи дигар, сифатҳои феълии арабӣ мафҳуми аломатро пайваста ба амалу ҳолат ва хислат ифода мекунад. Дар ин қабил калимаҳо ҷанбаи аломат ё сифатӣ кавитар аст. Чунин калимаҳои иқтибосии арабӣ озодона дар забони тоҷикӣ пасвандҳои дараҷаи қиёсӣ ва олии сифатро қабул карда метавонанд: *очизтар (-тарин), оқилтар (-тарин), фозилтар (-тарин)* ва ғайра. Дар «Зайн-ул-ахбор» низ бисёр истифода шудааст

Қобили зикр аст, ки бисёр сифатҳои феълий (исмҳои фоили арабӣ) дар асар ҳамчун исм истеъмол мешаванд ва категорияи хоси исро қабул менамоянд. Нишонаҳои дар забони тоҷикӣ исм (субстантиватсия) шудани онҳоро дар қабули унсурҳои чамбандӣ, қабули пешояндҳо, пасояндҳо ва хусусиятҳои дигарашон дидан мумкин аст. Онҳо ба мисли исмҳои забони тоҷикӣ пешояндҳои аслии қабул карда, чун ҷузъи тобеи ибораҳои вобастагӣ меоянд. Бахусус, пешояндҳои аслии **ба, бар, аз, бо** қабул мекунад: *Ҳар касеро, ки ба наздикии ӯ оварданд аз асирон бифармуде то андар отаи андохтанде (173-174). Ҳусайн бо Абусароё ҳарб кард ва ӯро ҳазимат кард [173].*

Инчунин, онҳо бо пасоянди **-ро** омада мисли исмҳои забони тоҷикӣ пурқунандаи бевоситаи суратёфта месозанд: *Пас Абӯсароё кӯдаки алавиро билишонд (172). Ҳасан ибни Саҳл Убайд ибни Муҳаммад Алмарварудӣ бо ҷаҳор ҳазор мард ба мадади Заҳир фиристод [172].*

Дар қатори исмҳои дигар ба вазифаи ягон аъзои ҷидаи ҷумла омадани сифатҳои феълӣ забони арабӣ (инчунин тоҷикӣ) низ далели мафҳуми ашъӣ пайдо кардани онҳо шуда метавонад. Онҳо ҳамчун калимаҳои дорои нишонаҳои аломат субстантиватсия шуда, бо ҳамин типӣ калимаҳои аслан тоҷикӣ ҷида шуда меоянд. Чунончи, дар матнҳои зерин сифатҳои феълӣ забони арабӣ (исми фоили феълҳои мучаррад): *фосиқ, обид, олим, ҷоҳил, ориф* ва сифатҳои замони ҳозираи забони тоҷикӣ: *парранда, чаранда, раванда, хазанда* дар вазифаи мубтадоҳои ҷида омадаанд: *Фосиқу обид, паррандаву чаранда ва равандаву хазанда дар он мусовианд (78). Подшоҳ низ олимӯ ҷоҳил ва орифӯ олимӣ ҳамаро ба раҳмати хеш мустамал дорад [153].*

Ҳамчунин, баъзе исмҳои фоил дар таркиби изофӣ ба ду маъно: шахс ва сифати шахс меоянд. Масалан, «оқил» мустақил ба вазифаи мубтадо ё пурқунандаи ҷумла омада, шахсро, дар таркиби изофӣ омада, сифати маънавии шахсро ифода мекунад: *Ҳеч оқил ин гумон накунад, ки ин говро бо хоҷа тақаррубест ва васлате (41). Марди оқил дар он ихтиёри таваттун накунад (130). Тағйироти овозие, ки исмҳои фоили феълҳои сулоси мучаррад сеҳарфаи (навъи1) дучор шудаанд:*

Феълҳои, ки бо ҳарфиз (“ҳе”-и хуттӣ) ва ғ (ъайн) ба охир расидаанд, ҳиҷои дуҷуми исмҳои фоилшон дар забони имрӯза ҳарфи **-е** қабул кардаанд:

ҷомеъ (14,15), тобеъ (19), толеъ (298), шореъ (299). Аз сабаби ҳалқи будани, ҳарфҳои **ح** ва **ع** ҳангоми талаффузи инҳо аҷамиҳо каме душворӣ мекашанд. Дар ҳолати риоя нагардидани тарзи дурусти талаффузи ин қабил ҳарфҳо маънои калима ғалат мешавад.

АДАБИЁТ

1. Баранав Х.К. Арабско-русский словарь. - М.:ГИС, 1957. – 1187 с.
2. Капранов В.А. “Луғати фурс” Асади Туғӣ и ӯго место в таджикской (фарси) лексикографии.- Душанбе: АНТ ССР, 1964. - 212 с.
3. Рауфов Ҳ. Ғиёс-ул-луғот. - Ҷ, 1, 2. – Душанбе: Адиб, 1987.
4. Сулаймонов С. Очерки мухтасари сарф (морфология)-и забони арабӣ. – Душанбе: Ирфон, 2005.- 119 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М.: СЭ, 1969. - ҷ.2. – 947 с.

6. ابو الحسن علي ابن محمد الحسين معروف به ميرسيد شريف جزائى صرف مير ٧٦٠-٨١٦ ق.

7. فرهنگ المنجد عربي به فارسي (جلد ١, ٢). ايران: بيام. معلوف لوييس.

8. نور الدين عبد الرحمان الجام. ملا جامي (الفوائد الضيائية) شرح كافيّة ابن الحاجب تشرين الثانى سال ١٣٠٢ هجري.

ОСОБЕННОСТИ АРАБСКИХ СУБЪЕКТНЫХ ИМЁН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В “ЗАЙН-УЛ-АХБОР” ГАРДЕЗИ

В статье автор на основе материала источников показывает субъектных существительных как главного члена предложения, который в арабской грамматической системе играет значимую роль. В арабской грамматике субъект в глагольных предложениях или посредством глагола без указания лица выполняет действия.

Многие арабские слова в таджикском языке заимствованы субъектных существительных которые широко употребляются в различных стилях языка субъектные существительные наряду со своими непосредственными синтаксическими функциями также употребляются как антропонимы в «Зайн-ул-ахбор»-и Гардези субъектные существительные употребляются во всех ее главах кроме IX главы.

Ключевые слова: арабский язык, заимствование, таджикский язык, субъектные существительные, грамматика, глагол, трехбуквенные глаголы.

THE FUTURE OF ARABIC PRESENT PARTICIPLE IN THE “ZAIN-UL-AHBOR”-I GARDEZI

In the article author about present participle by using of prose those has explored and defined that present participle is a group of activities and is one of the important part of Arabic syntax. Doer of the action in the verbal sentences either obvious or is hidden under the verb it does its function.

In Tajik language there are a lot derived words from Arabic which are in the form of present participle, though roughly we can see Arabic derived words in all fields.

However present participle in spite of its syntactic functions, it is used the name of individual. We looked through that the majority of the words in the form of present participle belonged to the name of people. In the book of “Zain-ul-ahbor”-i Gardezi except chapter nine present participle is used in all chapters.

Keywords: Present participle, Verb, Tajik language, Verb of three letters, single verbs, Arabic language, borrow/borrowing word, grammar.

Сведения об авторе:

Тураев Алидҷон Худойназарович - соискатель кафедры “Теории и практики языкознания” Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. E-mail: alijon2017@mail.ru Тел: (+992) 938-770732.

About the author:

Turaev Alijon Khudoinazarovich - entry of third course “Theory and practice language” in Tajik pedagogical university by named after S. Ayni E-mail: alijon2017@mail.ru Tel: (+992) 938-77-07-32.

УДК 809,155.0
ББК 81.2.(2 тоҷик)
Ю-90

**НАҚШИ ПАСВАНДИ -АК ДАР ТАШАККУЛИ КАЛИМАВУ ИСТИЛОҲОТИ
МАРБУТ БА ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВИИ СОҲАИ НАБОТОТ**

Юсуфова С.

Институту забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Дар асоси калимаҳои сода тавассути пасвандҳои сохтани калимаҳо яке аз роҳҳои асосӣ ва меъриии забони тоҷикӣ ва шеваҳои забони тоҷикӣ ба шумор меравад ва ин хусусияти суннатии калимасозӣ дар тӯли садсолаҳо сайқал ёфта, дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти мардум истифода мешавад. Таҳлилҳои гуногуни онанд, ки дар ташаккули калимаҳои сохта дар шеваҳои ҷанубӣ (ШЧЗТ, 1979) ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ (Хоркашев, 2010) нақши пасвандҳои муҳиманд. Маводи дасти мо баёнгарии он аст, ки воҳидҳои луғавӣ, ки дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ бо пасвандҳои сохта мешаванд, барои ифодаи номи меваҳо, номи гулу гиёҳу буттаҳо, номи алафҳои гуногун, ифодакунандаи номи узв ё қисме аз растаниҳо, баёни номи наботот аз рӯйи аломату хусусият, ифодаи номи ҳолати растаниҳо (аз қабилу гул партофтани, пажмурда шудани, ба пухтани наздик шудани меваҳо) ва ғайра истифода мешаванд. Дар шеваҳои номбаршуда дар сохтани калимаҳои ифодакунандаи номи наботот ва мафҳумҳои ба он алоқаманд пасвандҳои **-ак**, **-ӣ** // **-гӣ**, **-ча**, **-а**, **-ин**, **-зор**, **-ина**, **-вара** хизмат мекунанд, вале дар байни онҳо пасванди **-ак** яке аз морфемаҳои вандии сермахсул аст, зеро бо он калимаҳои зиёде сохта шуда ва ин раванд то имрӯз ҳам идома дорад. Таҷқиқоти олимони соҳа ба он шаҳодат медиҳанд, ки пасванди мазкур аз замони қадим то ба мо омада расидааст. Аз ҷумла, Хромов А.Л. менависад, ки **-ак** аз забони суғдии **-ак** «ака» омадааст ва барои ифодаи хурдию навозиш ва сохтани исмиҳо дар забони яғнобӣ хизмат мекунад (ОИЯ, 1982, 666).

Аз баррасии мутахассисон бармеояд, ки дар забони классикиамон пасванди **-ак** истифода шавад ҳам, дар калимасозӣ каммахсул ва ҷайрифаъол будааст ва бештар ҳамчун воситаи шаклсоз намоён гардида, маънои хурдӣ, навозиш, таҳқиру тамасхур, таҳдиду нописандӣ, дӯстдорӣ ва ҷайраро ифода мекунад (Им, 1977; Климчицкий, 1940; Оранский, 1988; Отахонова, 1986; Раупов, 1973; Розенфельд, 1956, 1964, 1971; Ҳалимов, 1975; Шарифов, 1958; Қосимова, 2003).

Ба маънои хурдию навозиш, таҳқиру тамасхур, таҳдиду нописандӣ ва дӯстдорӣ истифода шудани ин пасванди дар осори Рӯдакӣ (Қосимова, 2003, 355), дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ (Шарифов, 1958, 46.), дар забони осори Раҳим Чалил (Гаффаров, 1964, 18), дар забони гилонӣ (Расторгуева, Керимова, 1971, 51) мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар замони имрӯза пасванди **-ак** на танҳо шаклсоз, балки дар калимасозии забони адабии тоҷикӣ ва дар ташаккули воҳидҳои луғавии шеваҳои забони тоҷикӣ фаъолони иштирок мекунад. Дар давраи нави тараққиёти шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ин морфемаи грамматикӣ вариантҳои пайдо карда, яқҳо бо онҳо калимаҳои зиёде сохтааст. Муҳаққиқ Ғ. Ҷураев баррасии вариантҳои аз рӯйи маводи шеваҳо муфид арзёбӣ карда, ба хулосаи дуруст меояд, ки унсурҳои шевагӣ ба тағйироти гуногун дучор мешаванд (Джураев, 1992, 24-25). Ҳамин андешаро тақвият дода, С. Хоркашев зимни баррасии хусусиятҳои калимасозии пасванди мазкур дар шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ доираи истифодаи қаринаҳои онро аз лиҳози теъдод муайян кардааст. Муҳаққиқи мазкур бо истифода аз адабиёти илмии забоншиносӣ муайян мекунад, ки теъдоди вариантҳои пасванди **-ак** дар забон ва шеваҳо як хел нестанд ва “агар дар забони адабии тоҷикӣ вариантҳои **-ак** (**-акак**), дар забони форсӣ **-ак** (**-екак**), пашту **-ак** (**-а/кау**, **-икау**), яғнобӣ **-ак** (**-к**), забонҳои шугнонию рушонӣ **-к** (**-ик**, **-ёк**), язғулумӣ **-ак** (**-ък**, **ʔgllʔk**), ишкошимӣ **-к** (**-ўк**), истифода шавад, дар шеваҳои забони тоҷикӣ сурати зер дорад: лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон **-ак/ек**, ноҳияи Китоб **-ак** (**-йак**), атрофи Андҷон **-ак** (**-ҳак**, **-йак**), лаҳҷаҳои Ромит **-ак** (**-ик**, **-ок**), лаҳҷаҳои Бадахшон **-ак** (**ик**, **-ек**, **-ук**, **-ък**), шеваи ҷанубӣ **-ак** (**-ик**, **-ек**, **-ук**, **-ък**, **-йак**, **-ҳак**), шеваи шимолӣ **-ак** (**-ҳак**, **-йак**), шеваи ҷануби шарқӣ **-ак** (**-ик**, **-к**, **-ък**, **-йак**, **-чък**) (Хоркашев, 2010, 34-35).

Аз ин ҷо маълум аст, ки вариантҳои пасванди мазкур дар лаҳҷаҳо ва забонҳо аз ҷиҳати миқдор баробар нестанд, аммо вариантҳои **-ак** умумиистеъмол ба назар мерасад. Муаллифи “Шеваи ҷанубии

забони тоҷикӣ” Ҷ.Мурватов ба ин ақида аст, ки “суффикси мазкур дар ҳамаи лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ хеле серистеъмол буда, чунин вариантҳои фонетикӣ дорад: -ак, -ик, -ек, -ук, -ък, -йак, -ҳак. Вариантҳои -ик, -ък дар материали лаҳҷаҳои Кӯлоб, Қаротегин, ваҳиёӣ-қаротегинӣ ва Роғу Бадахшон хос буда, аммо дар лаҳҷаҳои кӯлобии Ҳосор қайд нашудаанд” (ШҶЗТ, 1979, 16-17). Муҳаққиқ А.З.Розенфелд дар лаҳҷаҳои қаротегинӣ вариантҳои «-ҳак, -ук, -ък»-ро ба мушоҳида гирифтааст (Розенфелд, 1960, 19-20). Дар ин ҷо ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки вариантҳои пасванди -ак дар дохили лаҳҷаҳо низ тафовут доранд.

Хусусиятҳои калимасозии шаклсозии пасаванди -ак (бо қаринаҳои)ро дар шеваи ҷанубӣ шарқӣ муҳаққиқ М. Маҳадов дар рисолаи номзодиаш “Припанджские говоры таджиков Дарваза” низ баён намудааст (Маҳадов, 1972, 138). Маълум мегардад, ки дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ шарқӣ забони тоҷикӣ дар вазифаи шаклсозӣ бо исмҳои ифодагари ҳайвоноту наботот, ашӣи рӯзгор, узви инсон, шахс, номи амал, макон, топонимҳо, исмҳои маънӣ ва ҷайра омада, ба онҳо семантикаи хурдӣ, навозиш, дӯстдорӣ бахшида, яқчо бо вариантҳои савтиаш ғайб аст. Вале бояд зикр кард, ки ҳам дар забони адабии тоҷикӣ ва ҳам дар шеваҳои забони тоҷикӣ барои ифодаи хурдию навозиш дар баробари пасванди -ак морфемаи -ча низ хизмат мекунад, ки гоҳо метавонанд ҷои ҳамдигарро иваз намоянд. Ин ҳолат асосан дар забони адабии тоҷикӣ ба мушоҳида мерасад, аммо дар лаҳҷаҳо онҳо ҷойгоҳи хоса доранд (ГЗАҲТ, 1981; ШҶЗТ, 1979) ва истифодаи онҳо дар мавқеи муайяншуда зарур мебошад. Масалан, барои шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ шарқӣ истифодаи калимаҳо бо пасванди -ак дар шаклсозӣ ҷойгоҳи хоса дорад ва пасванди -ча наметавонад, онро иваз кунад: нӯҳолак, шохак, қаҳдънак, ғурък.

Ба андешаи муаллифи ШҶЗТ розӣ шудан мумкин аст, ки “суффикси -ак баъзан бо суффикси -ча дар як ҷо қор фармуда мешавад. Дар ин ҳолат -ча ба предмет маъноӣ хурдӣ, вале -ак маъноӣ навозиш мебахшад”. (ШҶЗТ, 1979, 17). Масалан, ин ҳолатро дар калимаҳои хоҳарчаҳак, сандуқчаҳак, дъхтарчаҳак ва ғайра мушоҳида кардан мумкин аст. Лексиконида шудани пасванди -ак ва ҷузъи воҳидҳои луғавӣ шудани онро дар калимаҳои чебак (киса), сичък (меваи норасида), тьрак (сӯроҳӣ дар девор, кӯҳ, пириҳ ва ӯ.), солчък (туҳми мурча), ғомък (ғиёҳест шабех ба мош), ревчък (отаққоб), бийорак (бародар), чағерък (кӯдак) ва ғайра мушоҳида кардан мумкин аст.

Муҳаққиқон бо феълҳои омада, ҳамчун анҷомаи асосҳои феъл, дар шумораи танҳо хизмат кардани пасванди -ак -ро зикр кардаанд. дар ҳақиқат дар калимаҳои гъфтак, рафтак, астак/ҳастак, нестак, бьридак, паридак, гьрьфтак, хурдак, шиштак ва ғайра бо феълҳои омада ба шумораи танҳо далолат мекунад. Ин хусусият дар лаҳҷаҳои забонҳои гуногун аз тарафи донишмандон баён шудаанд (муфассал ниг.: Алиев, 1985, 9; Бахтибеков, 1979, 14; Зарубин, 1928; Мирзоев, 1936; Расторгуева, 1962; Успенская, 1956; Розенфелд, 1976).

Дар баробари шаклсозӣ пасванди -ак барои сохтани калимаҳои нав низ хеле сермаҳсул аст. Ин морфема дар сохтани калимаҳои марбут ба шахс ва ғайришахс истифода мешавад. Муҳаққиқони забони тоҷикӣ (ЗАҲТ, 1973; Рустамов, 1972), забони форсӣ (Пейсиков, 1973) ва шеваи ҷанубӣ забони тоҷикӣ (ШҶЗТ, 1979) дар сохтани исмҳои ғайришахс истифода шудани пасванди мазкурро таъйид мекунад. Аз баррасии муҳаққиқ С.Раҳматуллозода (собиқ С.Хоркашев) дар шеваи ҷанубӣ ва ҷанубӣ шарқӣ маълум мегардад, ки пасванди -ак яке аз морфемаҳои ғайб ба шумор рафта, бо асосҳои гуногун омада, дар сохтани исмҳои марбут ба шахс, сохтани номи ашӣи гуногун, макон ва исмҳои маънӣ иштирок мекунад. Ин муҳаққиқ дар сохтани исмҳои шахс аз асосҳои исмӣ калимаҳои дъмбък, ақлак, мьштък, кавгак ва бо асосҳои сифатӣ калимаҳои майдаак (тифл, кӯдак), гӯлак (тифл) ва вожаҳои хапак, пастак, ғавсак, сийоҳак, сафедак, зардак (калро гӯянд), қобълак ва ҷайраро мисол меорад, ки дар ин калимаҳо пасванди -ак шахс ва лақаби онро аз рӯи ба ин ё он аломат ва ё ба хусусияте, ки дар маъноӣ асоси нухуфтааст, мефаҳмонад (Раҳматуллозода, 2016, 28-29).

Дар забони адабии тоҷикӣ пасванди -ак исмҳои хос намесозад (Рустамов, 1972) аммо мисолҳои фавқ гувоҳи онанд, ки имкониятҳои калимасозии пасванди -ак дар шеваҳо васеътар аст. Имкониятҳои сохтани исмҳои ифодакунандаи номи ашӣи гуногун, номи макон ва исмҳои маънӣ аз тарафи муҳаққиқон баён шудаанд. Дар ҳақиқат пасванди мазкур дар сохтани исмҳои гуногунӣ ғайришахс яке аз морфемаҳои ғайб ба шумор меравад. Пасванди -ак аз асосҳои гуногун исмҳои месозад, ки ифодакунандаи номи қисмҳои асбоби ресандагию бофандагӣ, узви аҷсоми оҳангарии қосибӣ, осийою юғу сипор, номи растани ва ё қисмҳои онҳо, исмҳои ифодагари ҳодисаҳои табиат, номи ҳайвонот, парандаю чаранда, бозичаҳои кӯдакона, маводи истеъмолӣ, ҷою макон, номи узви инсон, сину соли одамон ва ғайраҳо мебошад. Ҳарчанд муҳаққиқони шеваи ҷанубӣ (ШҶЗТ, 1979-1980; Раҳматуллозода, 2016) доир ба хусусиятҳои калимасозии болозикри пасванди -ак андешаҳои муҳими илмӣ баён карда бошанд ҳам, ба таври ҳаматарафа нишон додани имкониятҳои калимасозии ин морфемаро дар доираи вожаҳои ифодакунандаи наботот ба уҳда надоштаанд. Зимни таҳлили вожасозии ин пасванд сохташавии калимаҳои марбут ба растани аз тарафи Ҷ.Муруватов дар шеваи ҷанубӣ зикр шуда, калимаҳои қандак-харбузаи хушк, сарак-хӯша, руғанак-

номи алаф, шибитак – як навъ алаф, шурък- номи алаф, зардак – сабзӣ зикр мешаванд (ШҶЗТ, 1979, 18). Ҳамчунин, муҳаққиқ С.Раҳматуллозода зимни баррасии роҳҳои калимасозии пасвандии шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ дар ҳадди маводи дастрас имкониятҳои сохтани калимаҳои марбут ба набототро тавассути пасванди **-ак** нишон медиҳад, ки аҳамияти калони илмӣ доранд. Номбурда изҳор медорад, ки бо пасванди **-ак** 26 воҳиди луғавӣ дар даст дорад, аммо маҷмуан 11 вожаҳо номбар мекунад, ки ҷунинанд: гушворак, қоғатак, анғыштак, пъхник//пъхнък, сечак//сечък//севчък, одамак, хотънък, кокълак, чолак//чолък, нофак, палчък.

Маводе, ки дар дасти мост, гувоҳи он аст, ки пасванди **-ак** дар сохтани калимаҳои марбут ба наботот фаъол ва серистеъмол аст. Бо ин пасванд дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ калимаҳои ифодакунандаи набототе ба мушоҳида мерасанд, ки номи меваҳо, номи зироати лубиёӣ, номи гиёҳу буттаҳо, номи алафҳо, исмҳои ифодакунандаи узв ё қисме аз растаниҳо, номи калимаҳои ифодакунандаи аломату хусусияти наботот, калимаҳои ифодакунандаи ҳолати растаниҳо ва ғайра мебошанд. Аз ҷумла:

А. Воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи меваҳо. Номи меваҳо дар ҳаёти ҳаррӯзаи мардум нақши калон дорад. Аз ин рӯ, онҳо ҳамагӯна истифода мешаванд ва ташаккул меёбанд. Махсусан, бо пасванди **-ак** сохтани калимаҳои марбут ба номи меваҷот ва дигар растаниҳо гувоҳи он аст, ки дар ташаккули номи растаниҳо пасванди мазкур хеле фаъол аст. Аз осори мунташиршуда маълум аст, ки дар эҷодиёти Абӯабдулло Рӯдакӣ (Қосимова, 2003), дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ (Қасимов, 2006), “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ (Ҳалимов, 1975) ва дар «Бадоеъ-ул-вақоъ»-и Восифӣ (Шарифов, 1958) бо пасванди **-ак** калимаҳои марбут ба растаниҳо сохта нашудааст. Аммо дар маводи шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ калимаҳои зиёдеро мебинем, ки маҳз бо ин пасванд ба вучуд омадаанд. Ҳарчанд ин калимаҳо умри садсолаҳо доранд, аммо дар осори адибон ҷой нагирифтаанд. Шояд осори адибони мо кам омӯхта шудаанд ва ё зимни баррасии осори онҳо ба ин масъала кам тавачҷуҳ шудааст.

Барои ифодаи номи меваҳо дар шеваҳои мазкур 20 адад вожа ба назар мерасад, ки ин калимаҳои **қоғатак** (Қ.) чормағзи пӯчокнафиси сермағз; **пучак** (Тўғ., Тег., Кев. Дарв.) чормағзи пучак (бемағз); **лъчак** (Вқ.) чормағзи аз пӯст ҷудошуда; **дахачак** (Қ.) чормағзи пухтае, ки ханӯз аз шох ҷида нашудааст; **солък** (Қ., Ҷк., Шк.) чормағзи сиёхшудаи пуч; **мавизак // майизак** (Шк.) меваи дар шохи дарахт хушкшуда; **пашмак** (Дах., Зир.) навъи шафтолу; **лашмак** (Дах., Зир., Лағ.) навъи шафтолу; **кърък, курък, курак** (Шк., Ҷк.), **курак** (Нўш., Дҷ., Кан., Шв., Сам., Лахш), **кърък** (Сх., Хов.) чормағзи каммағзи пӯчокаш ғафс; **руҳак** (Кх) як навъи зардолу; **таварак** (Мк., Дор., Қ., Шк., Ҷк., Ҳҷ.) харбузаи хом (и-ш таварак бӯдай ҳоли (Ҳҷ.); **регак** (Кх.) як хел тарбузест, ки мағзаш дар даҳон мисли шакар пош хӯрда об мешавад ва ғайра мебошанд.

Аз мисолҳои овардашуда маълум аст, ки барои ифодаи номи чормағз калимаҳои **қоғатак, пучак, лъчак, дахачак, солък, курък, курак**, ки чун муродиф навъҳои гуногуни чормағзро номбар мекунад. Аммо дар ҳақиқат онҳо муродифи бевосита нестанд ва баназари мо чун калимаҳои алоҳида анвои чормағзро аз рӯйи нишонаҳояшон мефаҳмонанд ва қисме аз вожаҳои мазкур ба маъноҳои дигар чун калимаҳои ҳамгуни луғавӣ (омонимҳо) истифода мешаванд. Аз ҷумла, калимаи **солък** дар баробари ифодаи маънои “чормағзи сиёхшудаи пуч” ба маънои марбут ба растаниҳои дигар низ меояд, ки ҷунинанд: **солък** (Дб., Шлп.) сабӯсаки дарахт, ки аз асари хӯрдани кирм ба вучуд меояд; **солък** (Қ., Қ.) ғӯзай пахта, кӯсак. Лозим ба зикр аст, ки ин калима дар шаклҳои **солък** (Пв., Хм., Шм.) ва **сулък** (Дх., Кав.) ба маънои лонаи занбӯри сиёх ва оруи асал низ меояд ва аз он калимаи муракабитобеи **солъкзамбър** (Қд., Нр., Пшм.) ба вучуд омадааст: и солък-ай, ҷақа нашав, ки мегаза-т (Шм.).

Ҳамчунин, калимаи **курък** ва вариантҳои он **кърък, курак, курък, курак** дар баробари ифодаи “чормағзе, ки мағзашро аз пӯчокаш ҷудо кардан душвор аст” ба маъноҳои “гули ношукуфта”; “қурак, кашқа (пахтаи ношукуфта)” ва ба маънои “навъи ангур” (Оғ.) низ мустаъмал аст. Ин хусусиятро муҳаққиқ Ғ. Ҷӯраев ба мушоҳида гирифта менависанд, ки “аз рӯйи мушоҳидаҳо маълум мегардад, ки калимаи **курак//кърък** фақат маҳзи терминологияи ифодакунандаи чормағз набуда, балки дар ифодаи “хом” хусусияти дигар меваҳоро ҳам нишон дода метавонад. Ҷунончи: бас-ъш къ охи кърък-ъш мереза сев-а! (Шк., Хов.)” ШҶЗТ, 1981, 185, ки ин маъниро дар мисолҳои дар боло овардаамон дидан мумкин аст.

Дар баробари ин, мутобиқи маводи дасти мо дар шеваи ҷанубӣ, ки онро мушоҳидаҳои муҳаққиқон Ғ. Ҷӯраев (ШҶЗТ, 1981, 185) ва А. Сӯфиев (Сӯфиев, 1958) низ тасвиб мекунад, калимаи **курак** (Дб., Қуг., Ҳич., Кан., Қб., Қп.) ба маънои “туман, абри дудмонанд” низ истифода мешавад. Мисол дар ҷумла: ҳаво ҳамику курак қадай, ки пеши по-т-а намебини (Дб.). Дар баробари ин, мутобиқи маводи мо вожаи мазкур ба маъноҳои “бели чубин барои бод кардани ғалладона” ва “мурғи курк” истифода мешавад, ки ба маънии аввалӣ (бели чубин) муродифи калимаи лаҳҷавии **кърчак** мебошад: ма ба **курак** хар дъ тъхм-а бод кардъм (Тк.); мърғо **курък** шидийан, ай тъхмкъни-йам мондан. (Дб.)

Дар баробари лексемаҳои мазкур як идда калимаҳои вомехуранд, ки аз рӯи аломату хусусияте, ки дар асоси (решиа) калимаи сохташуда маҳфуз аст, тавассути пасванди **-ак** ба вучуд омадаанд. Аломату хусусияте, ки дар асосҳои **хом**, **ғура**, **савз**, **тар**, **търъш**, **қанд**, **сьфед**, **чарс**, **зард** мавҷуд аст, ба пасванди **-ак** ва вариантҳои он имкон додааст, ки дар қолаби исму пасванд ва сифату пасванд анвои гуногуни мевачотро ба вучуд оварад: **хомак** (Қлб., Ҳич., Яр., Ҳо.) // **хумак** (Нд., Нз.) харбузаи хом (норасида, нопухта), сабча; **ғурък** // **ғърък** // **ғурик** (ғурък), (Ғк., Вк.) ғураи меваҳои зардолу, ангур ва ғайра; **савчък** (Ғк.) хом; **тарак** (Ёл, Пор.), **тарък** (Вд., Нд., Нз., Хум.) харбузаи норасида; як навъи амрӯд; **қандак** (Кх., Ғк., Вк., Қ., Чк.) як навъи зардолуи ниҳоят ширин ва хушхӯр; (Ғк., Шк., Қ.) харбузақоқ, қоқи харбуза; **търъшак** (Мт.) навъи себ; **сьфедак** (Дм., Лахш) як навъи зардолуи сафеди пешпазак; **чарсак**, (Хм., Шм.) навъи себ, тарбуз, харбузаи сершарбат; **қокандак** (Дах., Зир.) қавуноқ, харбузаи хушконидашуда; **зардак** (Ҳак., Қӯш., Қд., Ҳич., Нӯш., Ҳч.) сабзӣ:

Дар калима **қокандак** лексемаи “қовун”, ки вожаи туркӣ аст, ба ҳодисаи ихтисоршавӣ дучор шуда, аз он шарки “қо” боқӣ монда, яқчо бо исми “қанд” ва пасванди **-ак** калимаи нав сохтаанд ва он вожа дар шева лексиконида шудааст.

Баъзе аз калимаҳои мазкур хусусияти омонимӣ доранд. Аз чумла, калимаи **хомак**//**хумак** (Вк., Қ., Шк.) дар баробари маънои “харбузаи хом” ба маъноҳои “навъи пойафзоле, ки аз пӯсти хоми гов дӯхта мешавад” ва “кӯдаки пеш аз мӯҳлат таваллудшуда” меояд: хумак-а мепушидгъм-ъ мерафтгъм мактав (Ках.); бади ҳами дъхта дига не бачӣ расидаги-ш-а дидгъм, не хомак-ш-а (Ог.). Барои ифодаи “навъи пойафзол” бо калимаи **хомак** ибораҳои “хомаки лок” (Ҳич., Яр.) ва “хомаки пустигӯ” (Нд., Нз.) низ сохта шудааст.

Калимаи **тарак** // **тарък** ғайр аз маънои харбузаи норасида ва навъи амрӯд боз ба маъноҳои “тифл, навзод, ширмак” ва “толор, воиш, хавоза” низ истифода мешавад: бача-ш ҳоле тарак-ай (Тк.); ҳами чуво-ра бьбърем, ангър-мон-а тарак бандем (Ёл).

Лексемаи **търъшак** низ ғайр аз семантикаи “навъи себ” ба маънои “як навъ хӯроке, ки тарзи тайёр карданиш чунин аст: ордро дар маскаи сӯзонидашуда ё дурдаи қаймоқ тафт дода, ба он дӯғоб мерезанд” маъмул аст: търъшак-ъш ай дърдай қаймоқ меша (Ҳо.).

Вожаи **сьфедак** баробари маънои “навъи зардолу” семантикаи сифатии “сафедчатоб, сафедранг” –ро дорад, ки бешубҳа характери омонимӣ пайдо кардааст. Хусусияти омонимии калимаи **зардак** дар он зоҳир мегардад, ки вай маъноҳои “сабзӣ” ва “навъи занбур”-ро ифода мекунад ва ҳарду маъно аз аломати асоси калима зоҳир мегардад: бе зардак ошъ пылов намешава (Қӯш.); намуча хунайи зардак-да сев бьд, калта-ш қадан (Ҳч.).

Б. Воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи зироати лубиёӣ.

Бо пасванди **-ак** ва асосҳои гуногуни исми як идда калимаҳои ифодакунандаи зироатҳои лубиёӣ (10 адад) ба вучуд омадааст, ки аз инҳо иборатанд: **ғовък** (Яр.) як навъи растани кӯҳист, ки бехмевааш картошка монанд буда, гулаш сурхчатоб аст; **карамчак** (Дб., Кан.) растани хушбӯест, ки бехмевааш ба лаблабу монанд аст; **нахутак** (Б.) як навъ растани аз чинси нахӯд; **мьчък** нахӯд; **мьлъкак** (Вд., Ках., Нд., Нз., Ог., Шгд.) мулкак, зироати лубиёӣ, ки донаи он аз донаи мош калонтар буда, нони онро мулкиин мегӯянд; **шамшерак** (Вк., Қ.) мушунг (дар вақти хомиаш); **қавак** (Шк.) 1. пасмондаи шолӣ ва гандуму чав, ки пас аз кӯфтани дар обчувоз ё ӯғурак боқӣ мемонад. 2. қабақ, қадуи хӯрдани; **гандьмак** (Лахш) гандуми биёбонӣ, як навъи гиёҳи даштӣ, ки хӯшааш ба гандум қаробат дорад; Мисолҳо дар чумла: имсол полези мо қавақи хуб кардас (Лахш); ғовък-а гъл-ъш сошти севчък-ай, реша-ш чени тушка вори сийа(Яр.); ба хърдан-шон мьлъкак корида бьдан (Ог.); шамшераки луби-ра -м мехъра(Нӯш.).

Дар байни калимаҳои мазкур вожаҳои **гандьмак** ва **шамшерак** омоним шудаанд. Ба ин маънӣ вожаи **гандьмак** ғайр аз маънои “гандуми биёбонӣ” боз дорои семантикаи “номи гули шерози тоқӣ, ки ба хӯшаи гандум шабоҳат дорад”, мебошад. Вожаи **шамшерак** бошад, дар баробари ифодаи маънои “мушунг” барои ифодаи семантикаи “номи чузъи пояи гаҳвора” ва “асбоби шамшер, шакли чӯбини бофандагӣ” низ истифода мешавад.

В. Воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи гиёҳу алафу буттаҳо. Дар сохтани номи гиёҳу алафу буттаҳо пасванди **-ак** ғаёлол аст. Ба ҳайси асос аз гурӯҳҳои лексикӣ-грамматикӣ исму сифат ва гоҳо асосҳои феълӣ истифода шудаанд. Калимаҳои сохташуда номи гиёҳу алафу буттаҳоеро ифода мекунанд, ки онҳо дар зиндагии мардум барои ҳалли масоили гуногуни ҳаёт истифода мешаванд. Аз чумла, барои истеъмоли худи одамон ва ё барои хӯроқи ҳайвоноти хонагӣ, барои пухтани анвои хӯрок, истеҳсоли ранг, табобати беморон, барои хушбӯӣ, дар истеҳсолот бо мақсадҳои гуногун ва ғайраҳо истифода мешаванд. Калимаҳои ин гурӯҳ, ки бо пасванди **-ак** ва вариантҳои он сохта шудаанд, 36 адад буда, онҳоро ба таври зер овардан мумкин аст:

Воҳидҳои луғавии ифодакунандаи хӯроқи чорво: рьндък// **рьндак** (Вк., Қ., Шк., Вк., Дарв.); **нармак** // **нармака** 1. (Ҳич., Яр.) як навъ растани; 2. (Қ.) қоқи маҳин; **каландак**//**къландак** хори сари девори ҳавлӣ; **сечак**//**сечък** (Вк., Қ.) **севчък** (Шк.) як навъ гиёҳ, ки барги сирмонанд ва гули нилобӣ дорад; **одамак** (Лахш) як навъ растани хордор; **кълък** (Дах., Зир., Мӯм.) як навъи буттаи кӯҳӣ; **гузык**

(Нӯш.) як навъи буттаи кӯҳӣ, ки сӯзанбарг аст; **кайик** (Дч.) як навъи гиёҳи кӯҳии сарсабз; **говък** (Яр.) навъи растанӣ кӯхист, ки бехмевааш ба картошка монанд буда, гулаш сурхчатоб аст; **сийаҳак** (Нӯш., Қлб., Ҳич., Яр.) як навъи растанӣ, ки дар даруни гандум мерӯяд, донааш сийёх аст; **руганак** (Лахш, Хт.) як навъ растанӣ. **гарбъзак** (Хов.) навъи растанӣ; **шупак** (Мӯм., С.Дарв.) навъи растанӣ кӯҳӣ; **сузанак** (Ғк., Шк., Кх.) сӯзанак, газна. Чанд мисол дар ҷумла: Ғовък-а гъл-ъш сохти севчък-ай, реша-ш чени тушка вори сийа; ғармаш-а гъл-ъш сохти севчък-ай (Яр.); ана ҳамино севчък-ан, чӣ кор-ъш менӣ. (Тд.);

Воҳидҳои луғавии ифодакунандаи гиёҳҳои истеъмолии одамон: **туршак** (Мӯм.) // **тършак** (Р.Ванч) шилха, туршак (як хел алафи хӯрданӣ); **гашниҷак** (Ял.) як навъ растанӣ, ки баргу гулаш ба кашниҷ монанд буда, таъми сабзиро дорад; **шънгиллак** (Қал.) як навъ алаф, ки ба шибит монанд аст; **субинак** (К., Шк.) як навъи пудинаи хӯрдани кӯҳӣ, ки ниҳоят хушбӯӣ аст, хулбӯӣ кӯҳӣ; **сабинак** (Шк.) як навъи растанӣ аз чинси пудина, наъно, ки хушбӯӣ бошад; **чамбилак** // **чамилак** // **чамбелақ** (Вк., Ғк., К.) пудинаи кӯҳӣ, хулбӯӣ (растанӣ хушбӯӣ кӯҳӣ); **хубак** (Ҷк., Шк.) хубак, шумтол, шунг, чормоғак (як навъи буттаи кӯҳӣ мевадор): ар руз (бахши) хубак мераван (Ёл); хубак зелло ворӣ кабут-ай, ғурък мекъна (Мӯм.).

Воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи гиёҳҳои давоӣ: **меъдаҳак** (Қ.) навъи растанӣ, ки ба захми меъда даво будааст; **Ҷарчинак** (Қ.) як навъ растанӣ шифобахш; **пайвандак** (Вк., Б.Ванч) як навъ буттаи сӯзанбарг, ки решаашро ба атолаи кочӣ меандозанд ва ба касалии устухон шифо мебахшад; **пуғанак** (Кх.) бӯӣ модарон (растанӣ давоӣ); **ровшък** (Қ.) // **рошак** // **рошък** (Шк., Ҷк.) рошък нъхсбър меша, тез меша, барои халадард даво-йай (Нр.); рошък хуни одам-а меқалида бьдастай (Мӯм.).

Воҳидҳои луғавии ифодакунандаи мақсадҳои гуногун. Аз ҷумла истеҳсоли ранг, сузишворӣ, кирмакпарварӣ, ифодаи номи гул: **испарак** (Кан., Дб.) гиёҳест худрӯӣ, ки аз он дар бофандагӣ ранги зард ҳосил мекунад: бъра иқа испарак бъчи бийор, ҳаму карбос-а: ранг кънем (Кан.); **шурък** // **шурак** шӯра: шурък-а қоқ мекънан, мезанан алов (Мӯм); шурак-а мехърем (Сх.); **рундък** // **риндък** (Ғк.) як навъи растанӣ бутанок, ки хорҳои лӯндаи часпак дорад ва онро ҳамчун дастаи кирмак истифода мебаранд; **хингак** як навъ хорбуттаест, ки дар кирмакпарварӣ (барои печидани пилла) истифода мебаранд; **чанголак** (Шк.) навъи растанӣ, ки барои танидани кирмак истифода мебаранд; **шумақ** (Шх., Хов.) гули хайрӣ: шумақ сохти ғармаш ворӣ бъланд мешава (Шх.). Мисолҳои дигар: курпа –ра руйи карбос –ъш қати партофтас, рундък часпидас (Крз.); **ръндък** – къх-у калот ҳамаш рьндък (Яр.).

Калимаи **печак** // **печък** дар қолаби ҳамин гурӯҳи вожаҳо сохта шудааст ва ба се маъно (номи гиёҳи хӯроки чорво, номи мева, номи ширинӣ) истифода мегардад, аз ин чихат онро калимаи омонимӣ номидан мумкин аст: 1. **печак** (Кх., Шк., К.) // **печък** (Ҳич., Яр.) печак (растанӣ): иқа печак бийор, гусала-ра те (Кан., К.Дарв.); гуспанд-ънда печък дъравида додӣ? (Ҳич.). 2. **печак** (Ғк., Кх.) дастанбӯӣ, ҳандалаки хурди хушбӯӣ: ай бозор дъта печак бъхар (Ст.); 3. **печак** (Қ.) печак, як навъи қанд, ки аз орду қиёми шакар тайёр мекунад.

Г. Воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи узв ё қисме аз растанӣҳо. Дар байни калимаҳои, ки бо пасванди **-ак** сохта шудаанд, вожаҳои ифодакунандаи номи узв ё қисме аз растанӣҳо (17 адад) ба мушоҳида мерасад, ки онҳо дар ҳаёти мадум ҳамарӯза мустаъмаланд. Онҳо ифодакунандаи номи тухми растанӣҳо, хуша ва ё сараки онҳо, гули гиёҳҳо, шоху навдаҳо, пӯст, муғча, ҳолати ҳазонӣ ва ғайра мебошанд: **ховак** (Вк., Дм, Нӯш.) тухми гули як навъ растанӣ. **пъхник** // **пъхнък** (Вк., Шк.) тухми растанӣ лух: лой-да пъхники лъх – а арараш мекардем, мешакидем – ъш (Мӯм.); **шънгиллак** (Дб., Кан., Шлп.) шингил, хӯшачаи (шохчаи) хурди ангур: йа-дъ шънгиллак мундаст, ангър (Кан.). **қокълак** (Вд., Ках., Нд., Нз.) риши (пӯпаки) чуворимакка; **сарак** (Обл.) саракҳои нимқӯфта; **сълтунак** (Вд., Нд., Нз.) гули чуворимакка; **тахак** (Вк.) шоху навдаҳои поёнии дарахт; **къндок** (Ан., Ёл, Пор., Сғ.) шох, навда: дар къндоки тути акай Чабор йаг гъндишк-а задан-ъш, чалакӣ шид (Ёл.); **пуслок** (Ғк., Кх., Қ., Шк.) // **пъслоғ** (Вк.) пӯстлок: даҳани гов-а пуслоқи бед қати мебандем (Ҳал.); **бандък** думчаи харбуза: бандъки харбъза-ра тов метан, мепаз (Дор.); **пундък** // **пъндък** (Вк., Қ., Ҷк., Р.Ванч) пунба, муғча: дар и вахт тутойи Йол-ъ Порвор нав пъндък ка бьдан (Ёл); **лошак** (Б., Шлп., Кан., Дб.) ҳазонак, пасмондаи ҳосили полез ва дарахтони мевагӣ, ки баъди ғундоштани ҳосил боқӣ мемонад: лоши харбъзаҳо йа арасот-ай, мо лошакчинӣ мерем (Дб.); **парғечак** (Шк, Вк., Қ.) мағзи нопухтаи чормағз ва ғайраҳо.

Дар байни калимаҳои боло вожаи **қокълак**, ки риши чуворимаккаро ифода кардааст, дар асл семантикаи “мӯи овезони духтарчаҳо”-ро дорад ва аз рӯи шабоҳат ба мӯӣи духтарон мардум пӯпаки чувориро **қокълак** гуфтаанд. Вожаи **тахак** дар баробари ифодаи маънои шоху навдаҳои поёнии дарахт ба маънои поинаки тухми мурғ низ мустаъмаъ аст: ку, таҳак-ш-а бьдор, бьзанъм (Ёз.). Вожаи бандък ҳам морфемаи луғавии омонимӣ буда на танҳо семантикаи “думчаи харбуза” балки ба маъноҳои “навъи дарахти монанди арча (Дч.)”, “банди пӯпақдори қисми пеши чома (Сам.)” ва шакли **бандък** (Дор., Ёл, Нр., Кд.) // **бандик** (Ках., Обл., Сх., Хов.) барои ифодаи маънои

“бандина” истифода мешавад: иқа бандък бийор дарзаҳо-ра бандем (Ёх.); кавза гърифтем дар болой бандик мундем (Обл.).

Калимаҳои **качак ва қаламак** низ дар ин гурӯҳ серистеъмол ва вожаҳои омонимӣ мебошанд. Вожаи **качак** аз лиҳози хусусиятҳои луғавӣ грамматикӣ ҳам ба исм ва ҳам ба сифат муносибат дорад. Дар гурӯҳе аз калимаҳои номи ашё ва дар ҷойи дигар аломати ашёро мефаҳмонад ва маъноҳои гуногунро ифода мекунад. Лексемаи **качак** дар ифодаи номи растанӣ карҷ, як пораи камоншакли харбуза ё тарбуз аст, аммо ба маънои маҷозӣ семантикаи “бемазза, пастсифат”-ро ифода мекунад ва сифати ашё аст: охи, талбънда-ра чӣ метан, ёа харбъзи качак (Хов.). Дар баробари ин ба маъноҳои “номи қисме аз дастҳои ҷувоз (Вк., Дм., Қлб., Б.Ванч)”, “карнаи печка(Нуш., Лахш)”, “оринчи даст (Лахш, Мт.)”, “качак, думи мурғоби (Лахш, Пд.)” низ дар истифода аст: сари качак-ънда борсанг фър мегарда (Қлб.); лав-лави ғори качак ҳезум-а задам (Хов.).

Ҳамчунин, калимаи **қаламак**, ки дар доираи воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи растаниҳои маъноӣ “тилим, порча, тикаи харбуза”-ро ифода мекунад, ба маъноҳои “қалам, қалами қандакорӣ дар рӯи ҷӯб; қалами филизбури”, “қалама, ҷӯбҳои, ки барои устувори девор дар байни он гузошта мешавад”, роиҷ аст, ки бешубҳа байни онҳо робитаи маъноии омонимӣ мавҷуд аст: ай ҳаму савча-т ёа қаламак те, бачам-да (Кнч.); ёа лахта-да дъ қаламак харбъза-ву чор қаламак тарбъза-а ёа лахта-да пок-поки хърд-у халос кад (Тӯда).

Ғ. Воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи макон ва ҳолати растаниҳо. Теъдоди калимаҳои, ки бо пасванди –ак сохта шуда, номи ҳолати растаниҳоро ифода мекунанд чандон зиёд нестанд (4 адад). Аз асосҳои исмии ҷышм//ҷашм ва **ангуштак // анғыштак // ангуштак** калимаҳои нав месозанд, ки ҳолатҳои гулқунӣ ва ё ба пухтан наздик шудани растаниҳоро мефаҳмонанд: **ҷышмак // ҷышмък** (Ҷк.) ба пухтан наздик шудани мевачот: туто ҷышмак додан, бади ёа ҳафта мечинем-ъш (Сам.); ангур ҷышмък додай, қариби пъхтан-ай (Шгд.); **ангуштак** (Шк., Сх., Хов.)//**анғыштак** (Қ., Нз.), гул партофтани каду, бодиринг, тарбуз, харбуза. Калимаи **ҷышмак/ҷышмък** (Вк., Ҷк.) дар баробари маъноӣ боло чун унсури луғавии омонимӣ ба маъноӣ “ҷашмак; нур, шӯъла”: ҷышмъки афтов ҷышмо-м-а кур кард (Мт.) ва ба маъноӣ “сӯроҳии тиреза”: да ҷышмъки търиза ойна мемунем (Қб.) низ истифода мешавад.

Барои ифодаи макон бо пасванди **-ак** вожаҳои **палак//полак** (Вк., Қ., Шк.) палаки харбуза-ра сармо бърдан (Куч.) ва **ғанак // ғанък** (Обл., Қ., Ёх., Лахш.) ғарами хурди дарзҳои ғалла (дар сари замин): имруз се ғанак-а кашидем (Ёх.), сохта шудааст.

Д. Воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи растаниҳои бемева. Бо пасванди **-ак** ин қабил калимаҳои чандон зиёд нестанд (5 адад). Аз асосҳои исмии калимаҳои зерин сохтааст: **тирак // терак**, (Лахш) дарахти тирак: тирако-ра мън гърди беда-да шинундағи (Ҳд.); **туғък** (Ёл, Пор.) навниҳоли дарахти туғ; **бандък** (Дч.) як навъи дарахт, ки ба арча монанд аст; **килкак** (Хов.) қамиш. Гунаҳои омонимии калимаи **тирак** бо маъноҳои “тираки ош” ва “ҷуъи юғ, ки онро ба чигинаву сипор мепайванданд” вучуд доранд, вожаҳои серистеъмол мебошанд. Ҳамчунин, калимаи **бандък** (Дор., Сам., Ёл, Нр., Қд.) // **бандик** (Қах., Обл., Сх., Хов.) бо семантикаи “банди пӯпақдори қисми пеши чома” ва ба маъноӣ “бандина” истеъмол мешавад.

Ҳамин тавр, аз таҳлили боло маълум мегардад, ки пасванди **-ак** дар ташаккули калимаҳои соҳаи дарахтони мевадор ва бемева, гулу гиёҳ ва буттаҳо, ҳолати растаниҳо ва макони парвариши онҳо сахми калон дорад. Дар сохтани баъзе аз гурӯҳи калимаҳои тавре ки дар боло нишон дода шуд, серистеъмолу фаъол ва дар ҳолатҳои ҳам ғайрифавол ба назар мерасад. Қисме аз вожаҳои сохта хусусияти омонимӣ дошта маъноҳои гуногунро ифода мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Алиев О. Язык таджикского эпоса «Гуругли»: Автореф. дис. канд. филол. наук. -М.1985. -15 с.
2. Бахтибеков Т. Грамматикаи забони шуғнонӣ. -Душанбе: Дониш, 1979. 146 с.
3. Гаффаров Р. Язык и стил Рахима Джаллила (на материале романа «Пулат и Гульру»). Автореф. канд. филол. наук. Самарқанд, 1964.
4. ЗАҲТ, 1981
5. Джураев Г. Система диалектной лексики таджикского языка /на материале южных говоров/: Автореф. дис. д-ра филол. наук. -Душанбе, 1992. -30 с.
6. Зарубин И.И. Очерки разговорного языка самаркандских евреев//Иран. -Л., 1928. Т.П,
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. -Душанбе: Маориф, 1973. Қисми I: Китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии. -464 с.
8. Им С.Б. Морфологические альтернативы в именном словообразовании: Автореф.дис.канд.филол.наук. -М., 1977. 16с.
9. Махадов М. Некоторые особенности консонантизма в припанджских говорах Дарваза // Забонҳои помири ва фольклор. - Душанбе: Дониш, 1972. -С.34-41.
10. Мирзоев А. Фарқҳои семантики суффикси –ак // Барои адабиёти социалистӣ. 1936. № 10-11. -С.16-20.
11. Оранский Н. М. Введение в иранскую филологию. -М.: Наука, 1988. -389 с.

12. Отахонова А. «Фарҳангнома»-и Хусайн Вафой. -Душанбе, Дониш, 1986.
13. Пейсиқов Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. -М.: Изд-во МГУ. 1973. -200 с.
14. Раҳматуллозода С. Словообразования имён существительных в южных и юго-восточных говорах таджикского языка. -Душанбе, 2016, 274с.
15. Суфиев А.Лексикаи шеваи Кангурт ва баъзе хусусиятҳои он //Ученых записки Кулябского пединститута. Вып.IV. – Куляб. 1958. –С.225-232.
16. Касимов О. Деривация в “Шахнаме” Абулкасима Фирдавси. -Душанбе, 2006, 186с.
17. Климчицкий С.Н. Дарвозский фахлавийот//Тр.Тадж. базы АН СССР. 1940.-Т.С 20.С.65-93.
18. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Қисми 1. -Душанбе, 2003. 490 сах.
19. Розенфельд А.З. К терминологии родства и свойства в таджикских говорах // Иранское языкознание. -М.,1976.
20. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. -Душанбе: Дониш, 1972. -79 с.
21. Раупов Ҳ. «Фарҳанги ҷаҳонгирӣ» ҳамчун сарҷаммаи лексикографияи тоҷиқу форс. -Душанбе: Дониш, 1973. -191 с.
22. Розенфельд А.З. Дарвазские говоры таджикского языка // Тр. АН СССР. 1956. Т.6. -С.196-272.
23. Розенфельд А. З. Ванчские говоры таджикского языка. -Душанбе, 1964. -149 с.
24. Розенфельд А.З. Бадахшанские говоры таджикского языка.-Л., 1971. -192 с.
25. Расторгуева В. С., А.А.Керимова ва дигарон. Гилянский язык. М.: Наука, 1971. -320с.
26. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. -М.: Наука, 1962. -188 с.
27. Розенфельд А.З. Говоры Каратегина. -Сталинабад, 1960.
28. Успенская Л.В. Каратагский говор таджикского языка. -Сталинабад, 1956.
29. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо. -Душанбе, 2010, 144с.
30. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик /аз рӯйи забони «Гулистон»-и Саъдӣ // Масъалаҳои забон ва адабиёт. -Душанбе, 1975. Қисми 1/2. С. 283-307.
31. Шеваи ҷануби забони тоҷиқӣ. -Душанбе: Дониш, 1979-1982. Ҷ.1-5.
32. Шарифов Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеул-вақоъ»-и Восифӣ. -Душанбе: Дониш, 1958.

Ихтисораҳо

ШҶЗТ.-Шеваи ҷанубии забони тоҷиқӣ	Кев,Дарв.- Кеврун, Дарвоз
ЗАҲТ.-Забони адабии ҳозираи тоҷик Вқ. - гурӯҳи ваҳиёӣ-қаротегинӣ	Дах.,-Даҳана
Дарв. - гурӯҳи дарвозӣ	Дб.-Данғараи боло
Ёз. - Ёзғанд	Дҷ.-Дашти чум
Кб. - Кулумбаи Боло	Зир.-Зирақӣ
Кҳ. - гурӯҳи кӯлобии ҳисорӣ	Ғк.-Ғарбии кӯлоб
Қ. - гурӯҳи қаротегинӣ	Сх.-Сари хосор
Қӯш. - Қӯшағба	Мк.-Майдони калон
Лан. - Лангар	Дор.-Доробӣ
Нӯш. - Нӯшор	Ҳҷ. -Ҳазорҷашма
Оқ. - Оқсой	Кав.-Каврак
Оқб. - Оқбулоқ	Кд.-Кӯлдара
Сд. - Санғдара (Шк.)	Нр.-Наврӯхо
Сғ. - Сари ғор (Ҷк.)	Шм.-Шулмак
Хов. - Ховалинг (Шк.)	Кп.-Кулумбаи поён
Хм. - Хилмонӣ (Қ.)	Хм.-Хилмонӣ
Ҷк. - гурӯҳи ҷанубии Кӯлоб	Пв.-Порғов
Шк. - гурӯҳи шимолӣ Кӯлоб	Куг.-Куглик
Шх. - Шехмизон (Шк.)	Ҳич.-Ҳичборак
Шв.-Шашволон	С.Дарв.-Сангевн,Дарвоз
Кан.-Кангурт	Б.Ванҷ – бунай Ван
Сам.-Самсолик	ҚХ – Қалъаи Хубм
Тӯғ.-Туғак	Шлп.-Шулупту
Тег.-Тегирмӣ	К.-Кӯлоб
	К.Д. – Курговад, Дарвоз. Оғ.-Оби гарм

РОЛЬ СУФФИКСА -АҚ В ОБРАЗОВАНИИ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ФЛОРЫ

*В южных и юго-восточных говорах таджикского языка употребляются различные лексические тематические слои, одним из которых является лексема, обозначающие флоры. Следует отметить, что в формировании слов, обозначающие флоры, важную роль играет суффиксы, и в указанных диалектах суффикс –**ақ** является одним из активных суффиксов.*

*В данной статье подвергаются анализу словообразовательные особенности суффикса -**ақ**. Указывается, что наряду с формообразующей функцией он широко применяется также в*

словообразовании, посредством которого образованы целый ряд слов, обозначающие флору. В статье также рассматривается статистика слов, образованных с его помощью, и их омонимичность.

Ключевые слова: диалект, флора, суффикс, словообразование, оморфема, имя существительное.

THE ROLE OF SUFFIX –AK IN THE FORMATION OF LEXICAL UNITS DENOTING FLORA

In the southern and south-eastern dialects of the Tajik language, various lexical thematic layers are used, one of which is the tokens denoting flora. It should be noted that in the formation of words denoting flora, suffixes play an important role, and in these dialects the suffix –ak is one of the active suffixes.

This article analyzes the derivational characteristics of the suffix -ak. It is indicated that, along with the form-building function, it is also widely used in word-formation, by means of which a whole series of words representing flora are formed. The article also discusses the statistics of words formed with its help and their homonymy.

Keywords: flora, suffix, homomorphism, word formation, dialect, noun.

Сведения об авторе:

Юсунова Сурайё - аспирант Института языка, литература, востоковедения и письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан, преподаватель кафедры таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, E-mail: surayojon88@mail.ru Телефон: (+992) 901815108

About autor:

Yusupova Surayo - post-graduate student of the Institute language and leaterature by named A. Rudaki, teacher of the chair of tajik language, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, E-mail: surayojon88@mail.ru Телефон: (+992) 901815108

МУҚОИСАИ СОҲТОРИ ИСМҲОИ ЗАБОНИ ОЛМОНӢ БО ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Қаюмова М.А. Маҳмудова С.С.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино

Дар радифи рушди равобиги мамлакатҳо, ки роҳҳои соҳаҳои иқтисод, илму фарҳанг густариш меёбанд, робитаи Тоҷикистони соҳибистиклол низ дар ин ҷараён бо мамолики Чину Англия, Олмону Амрико ва Фаронса таҳким ва густариш меёбад. Барои шиёда гардонидани ин нақшаи стратегӣ моро лозим аст, ки забонҳои пешқадами дунё, тимсоли англисӣ, олмонӣ, русӣ ва дигар забонҳоро азхуд намоем. Зеро технологияи муосир бо ин забонҳо ҳарф мезананд, он бо ҳарфҳои лотинӣ ба ҷаҳони Интернет дохил гардида, ахборот ва иттилооти муҳимро ба мо дастрас мегардонад. Он фарде, ки аз дастранҷи соҳаи илму фарҳанги инсоният бархурдор шудан меҷаҳад, сараввал бояд забони модарии худро хуб омӯзад ва тақия бар он намуда забонҳои хориҷиро азхуд кунад. Мо забони хориҷиро омӯхта, забони модарии худро ғанитар мегардонем, бо ҳамдигар муқоиса мекунем ва ба соҳтору низомии забонҳо заминаҳои мусоид фароҳам меоварем.

Дар забони муосири олмонӣ исм, сифат, феъл, ва қисман зарф дорой баъзе категорияҳои грамматикӣ мебошад. Алалхусус, исм категорияҳои грамматикӣ шумора, муайяниву номуайяни ва падежро дорост [3, с.182].

Аслан дар забони тоҷикӣ падеж вучуд надорад, аммо аъзоҳои ҷумла, аз хиссаҳои нутқ, пешояндҳову пасояндҳо ва изофати “и” вазифаи падежро иҷро мекунанд. Пешояндҳо ва пасояндҳо ҷун хиссаи номуқтақили нутқ барои муайян кардани алоқаи калимаҳо ва ҳамчун падеж дар ҷумла хизмат мекунанд. Пасояндҳо низ монанди пешояндҳо пайдоиши гуногун доранд ва муносибати онҳо боиси гуногунии синтаксисӣ гардида, онро муайян мекунанд.

Пасояндҳои забони тоҷикӣ аз руи пайдоиш ба асливу номӣ ҷудо мешаванд. Бинобар таърихан аз байн рафтани системаи падежҳо ва флексияи падежи дар забони адабии тоҷик системаи пешояндҳо инкишоф ёфта, дар забон микдори зиёди пешояндҳо ба вучуд меояд, ки ба воситаи онҳо муносибатҳои нозуки гуногуни синтаксисӣ ифода меёбанд, ва дар натиҷа ба инкишофи системаи пасояндҳои забони тоҷикӣ эҳтиёҷ намоёнад [6].

Тадқиқоти типологӣ-муқоисавӣ дар айни замон яке аз соҳаҳои тараққиёфтаи стодаи илми забоншиносӣ буда, имкониятҳои навро на танҳо дар доираи истифодаи амали лингвистика, балки дар коркарди масъалаҳои анъанавӣ ва нави забоншиносии фароҳам меорад.

Аҳамияти таркиби луғавии забон дар он аст, ки ҳангоми калимасозӣ исмҳои мураккаб боз ҳам равшантар намоем мешавад, ҷунон ки дар ин тарзи калимасозӣ худ исмҳо бевосита иштирок менамоянд.

Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ исми сохта калима савдо+гар аст, ки аз реша+суффикс иборат аст. Аммо ҳангоми тарҷума намудани ин ҷумла ба калимаи мураккаб мубаддал мешавад, ки аз ду реша

сохта шуда, якҷоя омадааст, (Verkauf+er), ки он бар хилофи калимаи забони тоҷикӣ аст, лекин мазмунан онҳо монанди доранд. Суффикси-(er) дар забони олмонӣ аз феъл исми сохта месозанд, ки (Die Ableitungen Substantiv) он касбу хунарро ифода мекунад: lehren–Lehrer, fahren–Fahrer, arbeiten–Arbeiter, bauen–Bauer. Мисол: “Er ist Lehrer. Вай омӯзгор аст”. “Ich bin Fahrer. Ман ронанда ҳастам”

Дар ин ҷумла исм исми сохта буда, аз реша+суффикс иборат аст. Дар забони тоҷикӣ омӯз+гор низ касбу корро ифода мекунад реша+суффикс. Ягона фарқият дар ин ду ҷумла аз он иборат аст, ки дар ҷумлаи забони олмонӣ пеш аз номи сохта артикл истифода мешавад ва дар забони тоҷикӣ бошад артикл ифода намешавад: “Ihr Mann war Fahrer,„. “Ҳамсари вай ронанда буд”“Er fährt das Auto, „Вай мошин меронад” .

Дар ду ҷумла исмҳои сохта иникос ёфтаанд: дар забони олмонӣ Fahr + er дар забони тоҷикӣ Ронанда. Ҳар дуи онҳо бо суффиксҳои исмосе, ки касбу хунарро ифода мекунад, омадааст. Фарқияти онҳо дар он аст, ки акнун дар ҷумлаи забони тоҷикӣ ба ҷои суффикси исмосӣ эквиваленти дигари он ба суффикси– анда иваз мешавад, ки ин суффикс низ касбу корро ифода мекунад.

Навбӣ исмҳои дар падежи Генитив намуна меорем: Singular Исмҳои хос: Peter, Dshalolov, Puschkin, шумораи танҳо дар Genitiv “von” мегиранд, der Hut von Peter/Peters Hut-, ба забони тоҷикӣ ҷунин ифода карда мешавад қулоҳи Петер. Исмҳои маънӣ: Freundshaft– дӯстӣ азбаски исми ҷинси занона аст, дар Генитив артикли der мегирад, яъне “die Kraft der Freund-schaft”-қувваи дӯстӣ. Дар шумораи ҷамъ бошад, яъне Plural дар Генитив –Die Bucher der Studenten-китобҳои донишҷӯён мешавад. Аз ин рӯ ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки ифодаи Генитив дар забони тоҷикӣ ба воситаи и–изофат (ё ифодаи “азони”, ки соҳибиятро мефаҳмонад) таъмин мегардад.

Мафҳум ва истифодабарии падеж дар забони олмони сермаъно мебошад, аммо ҳар як падеж маънои асосии худро дорад. Ҳар як падеж дар ҷумла вазифаи аъзои ҷумларо ифода мекунад. Аммо дар мувофиқати мафҳуми асосии он функцияи асосии он ба ҳисоб меравад. Падежи Nominativ яке аз шаклҳои асосии исм ба шумор меравад. Ба ғайр аз шакли асоси падежи Nominativ метавонад дар нақши ҳамчун қисми хабари номи бошад, мисол: “Wir sind Sowjetburger”“Мо шаҳрвандони Шӯравӣ мебошем” Ҳамчун муайянкунандаи предикативи, “Er ging an die Front als Major”. “Ӯ ба ҷанг ҳамчун Майор меравад” Ҳамчун муносибат, Genossen! Burger! Рафиқон, Шаҳрвандон”. Дар ҷумлаҳои номбаршуда, “Stille, Dunkelheit, Keine Seele weit und breit”. Маънои асосии падежи Genitiv ифодаҳои маънои васеи калима мебошад.

Муносибати соҳибӣ, кӣ чизро дар ихтиёр дорад. “Die Bucher, dieses Studenten, die Wohnung meiner Schwester, die Kinder dieser Frau, der Herr des Hundes”, Муносибати эҷодкор ба маводи эҷодшуда. “Puschkins Werke, die Erfindung des Gelehrten”, Қисми муносибатҳо дар як мафҳум “Der Anfang des Buches, der Dach der Hauser, die Blatter, des Baumes, die Bucher meiner Schuler, eine meiner Bekannten”. Муносибати ду мафҳум дар макон ва замон “ Die Neubauten der Union, die Pflanzenwelt der Sudens, die Tiere des Waldes, die Post dieser Woche, die Arbeit eines Jahres”, Падежи Genitiv метавонад мафҳуми сифати муайянкунандаро фаҳмонад. “Ein Mann hohes Mutes, der Mut eines Helden, die Leute guten Willens, ein Augenblick der Unschlusslichkeit, das Gefühl der Freude”. Муайянкунанда дар падежи Genitiv ба ҷои пешоянди таркиби иваз мешавад. “Die Werke von Puschkin, ein Mann von hohen Mut, der Anfang vom Buch, die besten von meinen Schulern, die Blatter vom Baum” .

Забони тоҷикӣ ба гуруҳи забонҳои аналитикӣ дохил шуда, категорияи грамматикӣ ҷинс ва падеж надорад, ҳиссаҳои номи нутқ шаклҳои флективӣ надоранд, робитаи онҳо бо ёрии пешоянду пасояндҳо, бандаки изофӣ ва алокаи ҳамроҳӣ ба амал меояд. Бинобар ин дар таснифоти ҳиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ ба ҳисоб гирифтани маънои калима, хусусиятҳои морфологӣ, усулу қолабҳои калимасозӣ ва муносибати калимаҳо, тарзҳои алоқа ва вазифаи синтаксисии он зарурати махсус пайдо мекунад [6].

Аломатҳои морфологӣ феъл басо равшананд. Тарзи омехтаи таснифот, имконият медиҳад, ки ҳиссаҳои номи нутқ, пеш аз ҳама исму сифат (инҷунин зарф), аз ҳам фарқ ва мавқеи калимаҳои сермаъно муайян карда шавад. Шумораи ҷонишинҳо, пешоянду пасоянду пайвандакҳо ҳамчун ҳиссаи махсуси нутқ ба ҳисоб гирифта мешаванд. Бояд гуфт, ки маъно ва вазифаи пешояндҳо ва пайвандакҳои асли аниқ бошад ҳам, ҳудуди пешояндҳои изофӣ, пешояндҳои таркибии номӣ ва пайвандакҳои таркибӣ устувор нест. Ҷунки ба ин вазифа бо пайвандаку пешояндҳои аслии гоҳо бевосита исмҳои истифода мешаванд. Хусусиятҳои

маъноӣ ва синтаксисии калимаҳо имконият медиҳанд, ки нидо ва ҳиссаҳо ба гурӯҳҳои махсус ҷудо карда шаванд. Мушкилтарин масъалаи таснифоти ҳиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ суст инкишоф ёфтани категорияҳои фарқкунандаи грамматикӣ байни исму сифат, аз як тараф, сифату зарф мебошад. Ин ҳодиса ба барҳам хурдани флексияҳои номӣ вобаста мебошад, ки дар забонҳои қадима хеле зиёд будаанд.

Мушкилии дигари таснифоти грамматикии калимаҳо аз он иборат аст, ки баъзе калимаҳои забони тоҷикӣ аз ҷиҳати семантика, яъне кушодани маъноӣ калима хусусияти гуногунрангӣ доранд: онҳо ҳам предмет ва ҳам аломати амалро мефаҳмонанд. Дар забони олмонӣ бошад ҳақиқатан ҳам исмҳои абстракт, ҳам исмҳои модӣ ва ҳатто исмҳои ҳос бо ҷамъсози омада метавонанд.

Пешояндҳои забони тоҷикӣ аз нуктаи назари пайдоишашон ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд. Ба гурӯҳи аввал пешояндҳои асли дохил мешаванд ки пайдоиши онҳо ба давраи қадими инкишофи забонамон таалук доранд. Ба гурӯҳи дуюм пешояндҳои номи таалук доранд, ки бадтар ба вучуд омадаанд, дар марҳилаи миёнаи таракқиёти забон тақсимол ёфтаанд ва дар аёни ҳол васеъ паҳн шудаанд, ки онҳо вазифаи падежро иҷро мекунад. Пешоянду пасояндҳо, чунон ки забоншиносии ҳозира тасдиқ менамояд, дар ибтидо аз калимаҳои мустақилмаъно ба вучуд омадаанд, ки бо мурури замон ба гурӯҳи калимаҳои ёридиҳанда дохил мешаванд. Қисме аз онҳо моҳияти лексикӣ худро гум карда истода, ҳамчун калимаҳои ёридиҳанда танҳо барои алоқамандии калимаҳо истифода мешаванд. Қисми дигарашон бошад барои маъноӣ луғавӣ худро нигоҳ доштан дар айни замон ҳамчун калимаҳои ёридиҳанда дар истемоланд. Бояд қайд кард, ки пешояндҳои аслии забони тоҷикӣ дар ҷараёни таракқиёти дуру дарози худ – аз давраҳои қадим то замони мо маъноҳои асосии худро маҳфуз доштаанд.

Пешоянд ва пасояндҳо дар ҷумла ва ибора муносибатҳои масоҳати замони объекти сабаб, мақсад, восита, тарзи амал ва ғайраро ифода менамоянд. Пешоянду пасояндҳо барои робитаи аъзоҳои ҷумла, инчунин барои аниқ намудани вазифаҳои синтаксисии феъл ва ҳиссаҳои номии нутқ хизмат мекунад.

Пешоянди аз барои ҷӣ? барои кӣ? аз баҳри ҷӣ? аз баҳри кӣ? ба тариқи ҷӣ? аз они кӣ? кадом? ҳиссаи нутқ (сифат) дар маъно ва вазифаи асосии худ барои ифодаи падежи Genitiv меояд, мавқеи баромад сарчашмаи амалро нишон дода, ҷудошавӣ, дуршавиро мефаҳмонад.

Пешоянди аз барои ифода кардани соҳибият ба қор бурда мешавад, Ин китоб аз мо? инаш аз шумо. “Як мактуб аз модар, дигараш аз Зейб, мактуби сеюм, ки Сафар дер боз мунтазири он буд” “Шумо аз кадом шаҳр омадед”, “Aus welchem Land kommen Sie” “Аз тарафи кӣ ин даъватномаро дарёфт кардед”. “Von wem hast du diese schöne Einladung bekommen”, “Дар ҳақиқат ҳам ин мардикорон ба рамаи гусфандон монанди доштанд” Дар ташкили ибораҳои феълии пешоянди “ба” феъл аст. Ибораҳо бо ин пешоянд вобаста ба маънии луғавӣ, ҷузъҳо, муносибатҳои гуногуни синтаксисиро ифода мекунад. Ба сифати ҷузъ тобеъ категорияи гуногуни морфологияи калимаҳо (бештар исму калимаҳои исмшуда ва ҷонишинҳои предмети) истифода мешаванд.

“Пас аз ду дақиқа Салим дуртар аз осие ба як дарахт баста шуд”.

“Шумо ба дӯстатон дар рӯзи зодруз чи тӯҳфа кардед” “Was schenken sie ihren Freunden zum Geburtstag” “Шумо ба саволи ман ҷавоб диҳед!” “Antworten sie auf meine Frage”. Дар ибораҳои феълии бо пешоянди “ба” муносибати объекти бо тобиши маъноӣ муносибат серистемол аст. “Метавонам ман ба шумо ёрӣ расонам?” “Kann ich Ihnen helfen?” “Ман ба касе ҳақиқатро намегӯям” “ich werde niemandem die Wahrheit sagen”. Як гуруҳ ибораҳои феълии ба пешоянди ба, ки ҷузъи тобеашон аз исми номи узви инсон иборат аст, тобиши маъноӣ макону объектро якҷоя ифода мекунад, мисол, пиёдагон бошанд ҷомашонро чорқад карда ба пушташон партофтанд. Як гуруҳ бо пешояндҳои “ба” муносибати объективиро мефаҳмонанд, ки амалашон ба ғайраи касе ё ҷизе равона шудааст. Яке аз маъноҳои пешоянди “ба” дар дохили ибора ва ҷумла нишон додани муносибати замони мебошад. Пешоянди ба дар ҷумла ва ибора ҳамчун синоними дигар пешояндҳо махсусан пешоянди дар муносибати замони нишон дода метавонад. Дар таърихи забони адабии тоҷик сермаъноӣ ва гуногунвазифагии пешояндҳо, яке аз сабабҳои асосии ҷойивазкунии онҳо ба шумор меравад. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик дучор шудани ин тарзи ифода давоми бевоситаи анъанаи забони адабиёти классикӣ ва гуфтугӯ мебошад. Пешоянди аслии “дар” аз пешояндҳои серистемол ва сермаъно буда, дар алоқаманд кардани ҷузъҳои ибора хеле феъл аст [6]. Ибораҳои бо пешоянди дар вобаста ба маъноӣ луғавӣ ҷузъҳо муносибатҳои гуногуни синтаксисиро ифода мекунад. “Дар Швецария ба забони олмонӣ ва италяни ғап мезананд” “In der Schweiz spricht man deutsch und italienisch” “Дар олмон бисёр шароб менӯшанд” “In Deutschland trinkt man viel Bier”. Ин дафъаи аввалин буд, ки кас Мирюсуфро дар кӯчаву дар бепортфел мебинад. Исми номи топонимҳо низ бо пешоянди дар ҷузъи тобеъ шуда меоянд ва маъноӣ маконро хеле аниқ нишон медиҳанд. Исми номи масоҳан ҷой ва тараф ҳамеша ба эзоҳшаванда унсури зарури иборат мебошанд. “Дирӯз дар шаҳр борони саҳт борид”, “Gester in der Stadt es regnet” “Модарам либосҳоро дар ҷевон андохт” “Meine Mutter legt sahen in den Schrank”. дар кучо? саволи падежи Dativ.

Бо ёрии пешоянди дар муносибати замони низ ифода мешавад ки давраи истифодаи он хеле васеъ аст. Исми номи ченаки воҳиди вақт дар ифодаи воҳиди замони бо пешоянди дар серистемоланд. “Начмиддин Умари Қазвинӣ дар асри XIII зиндагӣ кардааст”. “Дар Олмон бисёр мағозаҳо аз соати 8 то соати 20 кушодаанд” “In Deutschland sind viele Geschäfte von 8 bis 20 Uhr geöffnet” “Донишгоҳи Гёте дар Франкфурти лаби Майн соли 1914 кушода шуд” “Die Johann

Wolfgang Geothe-Universitat in Frankfurt am Main wurde 1914 eroffnet”.Бо пешоянди дар барои ифодаи муносибатҳои замони исмҳои амалу ҷараён ва ё бо мафҳуми ҷараён алоқаманд низ васеъ истифода мешаванд. Дар чунин ибораҳо ва пешоянд на исм ва на феъл берун аз ибора ба сари худ маъноӣ замон надорад. Бинобар ин барои ифодаи ин муносибат маъноӣ тамоми калимаҳои ибора аҳамияти калон дорад. “Хамсои мо дар ошхона хӯрок мепазад”

“Unsere Nachbarin kocht in der Küche” “Шумо дар китобхона ҳастед”
 “Seid Ihr in der Bibliothek?”

Бо пешоянди дар исмҳои ифодакунандаи мафҳуми хӯрок низ ба тариқи хеле кам истифода мешавад. Исмҳои вобаста ба ҳодисаи табиат дар ифодаи муносибати замони бо пешоянди “дар” истеъмоли зиёд доранд ва бо баъзе хусусиятҳои худ дар нишон додани маъноӣ замон фарқ мекунанд. Бо ин исмҳо бештар феълҳои амалу ҳаракат меоянд. Ибора дар баробари маъноӣ замон вобаста ба маъноӣ луғавии феъл ва мазмуни тамоми ҷумла тобиши маъноӣ ҳолату вазъият, сабаб ва макон низ дошта метавонад. “У дар торикӣ додартро бароварда ба дасти ту медиҳад”.

“Дар ҷумла маъноӣ замони ибора бо эзоҳдиҳанда возеҳтар мешавад”. Пешояндҳои номи дар системаи пешояндҳо дорои вазифаҳои махсусанд. Онҳо ки аслан калимаҳои мустақилмаъно мебошанд, ба воситаи маъноӣ луғавии худ муносибати синтаксисии байни аъзоҳои ҷумларо аниқтар ва пурратар менамоёнд. Пешояндҳои номи ба мисоли калимаҳои мустақилмаъно ба ҷузъе қоида, ҳамаи хусусиятҳои ки ба исм хосанд, нигоҳ медоранд. Чунончи онҳо суффиксҳои номи, бандакчонишинҳо баъзе ҳиссаҳои грамматикиро ба худ қабул мекунанд.

Таркибҳои дар гузашта, дар оянда, дар қадим, дар асл ихтисори таркибҳои дар замони гузашта, дар замони (давраи) оянда, дар замони қадим мебошанд. “Ман имрӯз дар хона будам, барои ин ки худамро бад ҳис мекардам”-“Ich bleibe heute zu Hause, denn ich fühle mich schlecht” “Дар хӯроки нисфирӯзӣ ман хуришҳо истеъмом кардам”-“In der Mittagspeause habe ich Salate gegessen”.

Артиклҳои **як** ва **-е** низ бо исмҳои ченаки воҳиди вақт омада, ба тамоми ибора маъноӣ номуайяни медиҳанд ва ба ин мазмун дар мавридҳои ҷудоғона муродифи якдигар шуда метавонанд. Вале дар баробари ин онҳо аз рӯи доираи истеъмом ва баъзе тобишҳои маъноӣ дар ибораҳои феълии замони бо пешоянди “дар” исмҳои ченаки воҳиди вақт тафовути муайяне доранд. Масалан, артикли **як** бо исмҳои ченаки воҳиди вақт дар сурате маъноӣ номуайяни медиҳад, ки исмҳои зикршуда эзоҳдиҳандае дошта бошанд [6, с.271]. Дар чунин маврид ибора замони номуайянии амалро, ки дар ягон лаҳзаи амал ва ё дар замони амали дигар ба вучуд омадааст, нишон медиҳад. “Дар рӯзи истироҳат ба кор рафтан мумкин нест” “Am Sonntag muss man nicht zur Arbeit gehen” “Дар вақтҳои холи ман волейбол бозӣ мекунам” “In meiner Freizeit spiele ich Volleyball” - “Кӯдакони хоҳарам дар кӯча бозӣ мекунанд” “Die Kinder meiner Schwester spielen auf der Strasse”.

Артиклҳои номуайяни – unbestimmte Artikel

Singular – шакли танҳо

Kasus - Maskulinum Neutrum Femininum Plural-шакли ҷамъи номуайяни надорад.

N om.	Der-Ein	das-Ein	die-Eine
G en.	Des-Eines	des-Eines	der-Einer
D at.	Dem-Einem	dem-Einem	der-Einer
A kk.	Den-Einen	das-Ein	die-Eine

Артиклҳои муайяни -bestimmte Artikel

Maskulinum Neutrum Femininu Plural

Nom der das die die

Gen. Des des der Der

DAt. dem dem der den

Akk. den Das Die die

Аз рӯи ҷадвали тасвиркарда, мо метавонем артиклҳои дурустро дар сохтани ҷумлаҳои забони олмонӣ интихоб намоем. Масалан: Интихоб нодуруст/ Mein Kind kommt bald aus Schule-фарзанди ман меояд, дар ин ҷумла тарҷумааш хатои грамматикӣ пайдо мекунанд. Зеро ки артикли муайяни интихоб нест. Дар забони олмонӣ 3 намуди тасрифи исм мавҷуд аст.

1. Тасрифи қавӣ

2. Тасрифи заиф.

3. Тасрифи занона.

Ба тасрифи қавӣ ҳамаи исмҳои чинси миёна ва як гурӯҳ исмҳои чинси мардона дохил мешавад. Мисол:

Nom. Das Buch–Китоб

Gen. Des Buches – аз они китоб. Ифодаи Генитив чунин тасвир карда мешавад: Варақи китоб - яъне дар забони тоҷикӣ и-и изофӣ ба ҷои des омадааст. Варақ аз они ҷӣ-азони китоб.

Dat. Dem Buch – Ба китоб

Akk. Das Buch–Китобро.

Ба тасрифи заифи исм ҳамаи исмҳои чинси мардона дохил мешавад.

Nom. Der Mensch–одам

Gen. Des Menschen – аз они одам, мошини одам, борхалтаи одам

Dat. Dem Mensch – ба одам

Akk. Den Mensch – одам

Ба гуруҳи 3-юм тасрифи занонаи исм ҳамаи исмҳои чинси занона дохил мешаванд.

Nom. Die Blume –гул

Gen. Der Blume – аз они гул, масалан барги гул, барг азони ҷӣ, азони гул

Dat. Der Blume –ба гул

Akk. Die Blume–гул.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки дар забони олмонӣ артикл ба чинси занона, мардона ва миёна чудо мешавад. Мисол: **Maskulinum** – чинси мардона: “Der Vater – падар, Der Sohn – писар (фарзанд), Der Mensch – одам, Der Stuhl – миз, Der Tisch – курсӣ”. **Femininum**- чинси занона: “Die Mutter – модар, Die Blume – гул, Die Tochter – духтар (фарзанд), Die Feder – пар”. **Neutrum**- чинси миёна: “Das Buch – китоб, Das Bild – расм, Das Kind – кӯдак, Das Tuch – рӯймол”.

Дар забони олмонӣ падеж вучуд дорад, вале дар забони тоҷикӣ он дида намешавад. Дар забони олмонӣ падеж нақши асосиро бозид, барои муайян кардани артикл дар ҷумла ва ҷумларо дуруст ифода кардан хизмати асоси мерасонад.

Дар ҳар ду забони муқоисашаванда категорияи муайяни ва номуайяни мушоҳида карда мешавад. Дар забони олмонӣ артиклҳо мавҷуданд, ки муайян ё номуайян будани исмро (предметро) нишон медиҳанд, аммо артиклҳо дар ҳар ду забон каме гуногунанд.

Бе донишгари падеж ва тарзу усули сохтан ва истифода намудани он дар забони олмонӣ тоҷикӣ дар ҳақиқат, омӯзиши ин забонҳо басо мушкул мешавад.

Дар забони тоҷикӣ падежҳои забони олмонӣ ба воситаи пешоянду пасоянд, изофату пайвандаҳо ва аъзоҳои ҷумла ифода мегарданд.

Аз рӯи сохтори падежҳо мо дар забони олмонӣ исмҳоро тасриф намуда, чинсияти онҳоро муайян карда, дар ҷумла сохт ва шакли исмро аз рӯи падеж ба воситаи саволҳо метавонем муайян кунем.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоева М. Н. Категория числа в таджикском и русском языках (именные части речи). / М.Н. Абдуллоева // Автореф. канд. дис. Душанбе. 1971. - 248 с.
2. Абрамов Б. А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоста-вительная типология немецкого и русского языков. / Б.А. Абрамов – Москва. Владос, 2001. с.241 .
3. Абрамов Б. А. Типология элементарного предложения в современном немецком языке: Учеб. пособие по курсу теоретической грамматики немецкого языка. / Б.А. Абрамов – М.: МГПИИЯ им М.Тореза, 1972. с.182.
4. Адмони В.Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка. / В.Г. Адмони – М., 1955. - 392 с.
5. С. Айни. Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик. / С. Айни // – Шарқи сурх, 1952, №6, с. 318.
6. Арзуманов С.Д. и Джалилов О. Забони тоҷикӣ. Учебник таджикского языка для высших учебных заведений. / С.Д. Арзуманов, О. Джалилов - Душанбе, 1969. – 271 с.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ СТРУКТУРА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В НЕМЕЦКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье речь идёт о структуре существительных в немецком и в таджикском языках. В обеих сравнительных языках наблюдается определённое и неопределённая категория. В немецком языке имеются артикли, которые указывают определённую и неопределённую существительного (предмета), однако артикли в этих языках имеют разные свойства.

Не зная падеж и способов его использование в немецком и таджикском языке обучение этих языков действительно сложна.

В таджикском языке немецкие падежи определяются по средство предлогов, послелогов, окончаниями, союзами и членами предложениями. Согласно структуре падежей немецкого языка мы

можем спрагать существительное, определить его род, а также определить структуру и форму существительного с помощью вопросов

Ключевые слова: торговец, водитель, колхозник

COMPARATIVE STRUCTURE OF NOUN IN GERMAN AND TAJIK LANGUAGES

The structure of noun in German and Tajik languages is brought in the article. In both compared languages definite and indefinite category is observed. There are articles in German language which indicate the definition and indefiniteness of noun (subject) but articles in these languages have different properties.

Without knowing the cases and ways its use in German and Tajik studying these languages is really difficult.

German cases are defined by means of prepositions, postpositions, endings and subordinate clauses in Tajik language. According to the structure of German cases we can conjugate noun to determine its gender and also determine the structure and form of noun by questions.

Key words: salesman, driver, collective farmer

Сведения об авторах:

Каюмова Майрамой Абдурахимовна, старший преподаватель кафедры иностранных языков и латинского Таджикского государственного медицинского университета имени Абӯалӣибни Сино, **E.mail:** kmairamoy@mail.ru, тел.: (+992) 939211350.

Махмудова Сайёра Сафаровна, преподаватель кафедры иностранных языков и латинского Таджикского государственного медицинского университета имени Абӯалӣибни Сино, тел.: (+992) 988-53-25-03

About the authors:

Kayumova Mairamoy Abdurajimovna, senior teacher of the Department of foreign and Latin languages of Tajik State Medical University, named after Avicenna. **E.mail:** kmairamoy@mail.ru, tel.: (+992) 939211350.

Mahmudova Sayora Safarovna, teacher of the Department of foreign and Latin languages of Tajik State Medical University, named after Avicenna, tel.: (+992) 988-53-25-03

ВОЖАҲОИ ЗАБОН ВА СУХАН ДАР БАЁНИ МАЪНИҲОИ ҒАЙРИВОҚЕӢ

Сулаймон А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вожасозӣ дар забони адабиёти классикӣ, баҳусус дар забони форсӣ–тоҷикии асрҳои нухӯ даҳ, бо роҳи иттисол бахшидани решаҳо бо ҳам ё ба василаи корғирӣ аз пешвандҳо ва сохтмони калимаи нав маҳдуд нест. Ба мафҳуми густардаи калом, калимасозӣ дар ин марҳала бо бахшидан ё гирифтани мазмуни тоза беш алоқаманд аст, яъне бор бастанӣ маънии ғайривоқеӣ ба вожа, ки дархӯри хостгоҳи завқи ҳунарист. Ва аз аҷзҳои сухан исму сифату феъл ба адои чунин маъонӣ бештар моиланд. Инак, чанд шохид хоҳем овард, ки бе тафсир ҳам мазмун ба аҳли назар рӯшан хоҳад шуд:

марди сухан:

*Марди суханро аз ӯ навохтану бир (р),
Марди адабро аз ӯ вазифани девон [1,46].*

забон чарбгӯӣ:

*Чу кофур мӯю чу гулбарг рӯӣ,
Дил озармӯю забон чарбгӯӣ [2-8,185].*

забон рондан:

*Чу бар паҳлавонӣ забон ронданд,
Ҳаме ганҷи Дижхӯхтаи хонданд [2-1,106].*

забон барқушодан:

*Яке пеши Сом омадӣ з-он ду мард,
Забон барқушодӣ ба гуфтори сард [2-5,231].*

забон биёростан:

*Бузург он касе, к-ӯ ба гуфтори рост,
Забонро биёросту қажғӣ нахост [2-8,37].*

забон бар офтоб баркашидан:

*Сари миҷежа карданд ҳар ду тӯроб,
Забон баркашиданд бар офтоб [2-1,276].*

забон биёлудан:

*Ба нафрин забонҳои ирониён
Биёлуду бархост роз аз миён [2-8,46].*

забон додан:

*Шуморо забон дод бояд ҳамон,
Ки бар мо набоишад касе бадгумон [2-9,112].*

забон бичунбидан:

*Зи наззора ҳар кас, ки дуинном дод,
Забонаш бичунбид бар Нӯизод [2-3,143].*

сухан бинҳодан:

*Аз он рафтани Чандалу ройи хеи,
Суханҳо ҳама пок бинҳод неш [2-1,135].*

сухан раҳнамун бардоштан:

*Чу бардошти он сухан раҳнамун,
Шаҳаншоҳ кард-и рӯзи фузун [2-7,254].*

сухан бар рӯи дигар баргирифтан:

*Ки шоҳи қаҳон нештар баргирифт,
Суханро ба рӯи дигар баргирифт [2-1,309].*

сухан бар чуну чаро рафтан:

*Бирафтанд бо ӯ ба хайма дарун,
Сухан бештар бар чаро рафту чун [2-1,63].*

сухан фикандан:

*Суханро фиканданд ҳар гуна бун,
Бар он барниҳоданд яксар сахун [2-1,421].*

сухан пурнигор овардан:

*Ба ҳар кор чарбӣ ба кор оварӣ,
Суханҳо чунин пурнигор оварӣ [2-5,103].*

сухан биҷӯшидан:

*В-ар эдун, ки роз дорӣ зи ман,
Кушода ба ман-бар биҷӯший сухан [2-2,260].*

сухан барафшондан:

*Ба чарбӣ зи раҳ бозгардонамаи,
Сухан бо хазина барафшонамаи [2-6,61].*

сухан парвардан:

*Бад-ӯ гуфт, к-«Эй марди равшан хирад,
Набурдӣ касе, к-ӯ сухан парварад» [2-8,129].*

сухан печидан:

*Чӣ гуна ба роҳ ояд ин тирагӣ,
Чӣ печам суханҳо бад-ин хирагӣ? [2-7,140].*

сухан печондан:

*Чу тирӯз гардӣ, матечон сухун,
Миёнион ба ханҷар ба ду ним кун [2-8,143].*

сухан гусехтан:

*Ба анбӯҳ лаиқар ба нанг андар ор,
Сухан бугсил аз гуфтаи нобакор [2-5,341].*

сухан сохтан:

*Бар ин достон-бар сухан сохтам,
Ба Маҳбуди дастур пардохтам [2-8,203].*

сухан ёд доштан:

*Шавам боз гӯям ба Исфандиёр,
Ки гар шохзодӣ, сухан ёд ор [2-6,331].*

сухан дидан:

*Чу мири дид сухан, дод доди марди хеш,
Зи авлиё-и чунон к-аз амир фармон буд [12,230].*

сухан омадан:

*Чунин дод посух, ки омад сухан,
Аз он гуфтаи рӯзгори кӯҳан [2-8,476].*

сухан бидарридан:

*Чу алмос, к-оҳан бибуррад ҳаме,
Сухан низ дилро бидаррад ҳаме [1,94].*

гуфтор оростан:

*Дурудаи деҳ аз мову некӣ намоӣ,
Биёрой гуфтору чарбӣ физой [2-6,301].*

забон пур зи гуфтор кардан:

*Ҳаме гуфту миҷгон пур аз об кард,
Забон пур зи гуфтори Сухроб кард [2-2,307].*

аз гуфтор сер баргаштан:

*Чу Хумон зи гуфтор баргашит сер,
Барошуфт бар сони шери дилер [2-5,52].*

ба гуфтор нигоҳ кардан:

*Гунаҳкор дорӣ маро беғуноҳ,
Нахоҳӣ ба гуфтор кардан нигоҳ [2-5,99].*

забон аз сутудан кӯтоҳ будан:

*Аз он, к-ӯ на ҳамдигу ҳамроҳ буд,
Забон аз сутудан-и кӯтоҳ буд [2-1,253].*

забон тез гардондан:

*Чаҳондидагонро ҳама гирд кун,
Забон тез гардон ба ширин сӯхун [2-9,478].*

забон гӯё кардан:

*Забон кард гӯёву дил кард нарм,
Биёрист лабро ба гуфтори нарм [2-2,125].*

забон рост кардан:

*Забону дилат ба хирад рост кун,
Ҳамерон аз он сон, ки хоҳӣ сӯхун [2-7,295].*

забон хомӯш кардан:

*Ҳар он кас, ки дониш фаромӯш кунад,
Забонро зи гуфтор хомӯш кунад [2-8,165].*

забон бубастан:

*Забони маро покяздон бубаст,
Ҳаме хира мондам ба ҷойи нишаст [2-5,313].*

забон баста доштан:

*Чунин дод посух, ки ҳар, к-ӯ забон
Зи бад баста дорад, наранҷад равон [2-8,181].*

забон ба оби далерӣ шустан:

*Сухангӯи Харроди Барзин нахуст,
Забонро ба оби далерӣ бишуст [2-9,347].*

забон аз дурӯғ шустан:

*Дигар, к-ӯ бишӯяд забон аз дурӯғ,
Наҷӯяд зи кажҷеӣ ба гетӣ фуруғ [2-8,189].*

бо забон ошноӣ доштан:

*Дилат бо забон ошноӣ надоишт,
Бад он гаҳ, ки ин гуфта бар лаб гумошт [2-5,104].*

забон ранҷа кардан:

*Чаҳондор чанде забон ранҷа кард,
Надид эҷ посух ба ҷуз боди сард [2-8,364].*

забон гаравгон кардан:

*Ки гар бо ман аз дод паймон кунӣ,
Забонро зи паймон гаравгон кунӣ [2-7,360].*

забон суст надоштан:

*Забонро мадоред ҳар ҷой суст,
Ки то роз-тон кас надонад дуруст [1,94].*

забон тавон надоштан:

*Равонаш гумони ниёйиш надоишт,
Забонаш тавони ниёйиш надоишт [2-2,66].*

забон ба банд будан:

*Замона гуфт маро: “Ҳаши ми хеи дор нигоҳ,
Киро забон на ба банд аст,пой дар банд аст” [1,27].*

бар забон подшоҳӣ намудан:

*Ҷавон бар забон подшоҳӣ намуд,
Зи гуфтори ӯ равшаной фузуд [2-8,164].*

бар забон тавоно будан:

*Ба Ирони Нирон ту донотарӣ,
Ҳамон бар забон ту тавонотарӣ [2-9,210].*

бар забон гирех бастан:

*Валекин зи гуфтورات, эй паҳлавон,
Гирех баст гӯйӣ маро бар забон [2-4,74].*

сухан дароз гуфтан:

*Бад-ин хоста нест моро ниёз,
Сухан чанд гӯем чандин дароз? [2-4,182].*

сухан (ҳо) дароз кашидан:

*Чунин гуфт Шангул, ки эй сарфароз,
Чӣ бояд кашидан суханҳо дароз..? [2-4,168].*

сухан ба роз будан:

*Бигӯй, эй хирадманди покизарой,
Сухан гар ба роз аст, бо мо сарой [2-1,265].*

сухан парвардан:

*Ҳама достонро сухан парваранд,
Набояд ки бар нома айб оваранд [2-9,98].*

сухан баста шудан:

*Бубастанд лаб мубадону радон,
Сухан баста шуд бар лаби бихрадон [2-1,279].*

сухан чуз ба шамшер нагуфтан:

*Сухан чуз ба шамшер бо ӯ магӯй,
Маҷӯ аз дари оштии ҳеч рӯй [2-4,28].*

сухан ба тангиву сахтӣ расидан:

*Сухан чун ба тангиву сахтӣ расид,
Фарохи-иро зуд бинӣ калид [2-1,289].*

сухан фурӯ кардан:

*Мабодо лаби ту ба гуфтор чок,
Суханро ҳамин чо фурӯ кун ба хок [2-1,295].*

сухан дар оғӯш доштан:

*Кунун ҳар чӣ гуфтам, ҳама гӯш дор,
Суханҳои хуб андар оғӯш дор [2-4,151].*

сухан бар забон бирондан:

*Ки чандин зи Рустам сухан бар забон
Биронӣ, ситой варо ҳар замон [2-2,262].*

сухан бар шитоб назадан:

*Гунаҳкор чуз ҳеши Афросиёб,
Кӣ донӣ, суханро мазан бар шитоб? [2-4,183].*

сухан кажжӣ гуфтан:

*Сухан кажжӣ гуфтан зи бечорагист,
Бар бечорагон - бар бибояд гирифт [2-8,72].*

сухан танг андаромадан:

*В-ар эдун, ки танг андарояд сахун,
Ба танг ояд ӯ, ҳеч тундӣ макун [2-8,140].*

сухан ба миён омадан:

*В-аз гайри ту ҳар чо сухан ояд ба миён,
Хотир ба ҳазор гам пароканда шавад [12-230].*

сухан пароканда гардидан:

*Ситора занад рой бо чарху мох,
Суханҳо пароканда гардад ба роҳ [2-8,153].*

сухан сабук доштан:**сухан сабук нагуфтан:**

*Сабук дорӣ, акнун нагӯйӣ сухан,
На аз нав, на аз рӯзгори куҳан [2-8,401].*

сухан олуда дидан:

*Ки олуда бинам ҳаме з-ӯ сухан,
Пур аз дардам аз рӯзгори куҳан [2-8,212].*

сухан зи даст бугзарондан:

*Таги рӯзгор аз дарозӣ, ки ҳаст,
Ҳаме бугзаронад суханҳо зи даст [2-4,283].*

суханҳои чарбу дароз овардан:

*Мар ӯро ба домат фароз оварам,
Суханҳои чарбу дароз оварам [2-8,497].*

зи сухан кимӣ начустан:

*Набошам ман ӯро ба гетӣ ниё,
Наҷӯям ҳаме з-ин сухан кимӣ [2-5,121].*

сару пойи сухан пайдо набудан:

*Нишастанду чустанд ҳар гуна рой,
Суханро на сар буд пайдо, на пой [2-1,186].*

сухан бар сухан нагузаптан:

*Падар гар ба мағз андарорад хирад,
Ҳамону сухан бар сухан нағзарад [2-1,312].*

сухан зебову нағз гуфтан:

*Фаровон сухан гуфт зебову нағз,
Ҷавонро зи дониш тижӣ буд мағз [2-1,69].*

сухан бар забон пироя гаштан:

*Дилат ҷодуиро сари моя гашт,
Сухан бар забонат чу пироя гашт [2-5,312].*

чарбӣ фузудан:

*Дурудаи деҳ аз мову некӣ намой,
Биёрой гуфтору чарбӣ физой [2-6,301].*

ба чарбӣ сухан гуфтан:

*Шаби тира Баҳромро пеш хонд,
Ба чарбӣ сухан чанд бо ӯ биронд [2-8,464].*

чарбӣ ба кор овардан:

*Ба ҳар кор чарбӣ ба кор оварӣ,
Суханҳо чунин пурнигор оварӣ [2-5,103].*

чарбугуфтор рондан:

*Гаронмоя Синдухтро пеш хонд,
Басе чарбугуфтор бо ӯ биронд [2-1,349].*

дар сухан чарбӣ фузудан:

*Ту ӯро ба тан зердастӣ намой,
Яке дар сухан низ чарбӣ физой [2-6,528].*

суханро остона будан:

*Бад-он бад, к-аз ин бад баҳона манам,
Суханро нахуст остона манам [2-9,345].*

аз сухан обрӯй тоза кардан:

*Қубоди сароянда гуфтаи: “Бигӯй,
Ба ман тоза кун аз сухан обрӯй” [2-8,55].*

сухан чаҳидан:

*Сухан, к-аз даҳон ноҳумоюн чаҳад,
Чу мор аст, к-аз хона берун чаҳад [1,85].*

сухан аз сиву ду дандон бичастан:

*Сухан, к-ӯ зи сиву ду дандон бичаст,
Басе дар ду гӯшу дил андар нишаст [1,95].*

суханро дод додан:

*Чу ин карда бошад, ки кардем ёд,
Суханро ба пайвастагӣ дод дод [2-8,249].*

Ҳаким Фирдавсӣ дар заминаи чунин иборот вожаи тоза эҷод кардааст. Масалан, аз таркиби **сухан ёд гирифтан** исми **суханёдгирро** сохтааст, ки бас хушоянд аст.

Устодони забони форсӣ–тоҷикӣ дар баёни фикр гӯё, ки вожаҳоро ба бозӣ даровардаанд, ки дар ифодаи маъние бо маънои дигар бурузи хунарашон эҳсос мегардад. Барои мисол, қасди шоир аз **лаб** дар мисоли **лаби пир**:

*Ба Гударз гуфт: “Ин сухан дар (х)вар аст,
Лаби пир бо панд некутар аст” [2-2,240]*

забон ва сухан аст ва аз феълҳои лаб бубастан:

*Фуруд омад аз асту барсам ба даст,
Ба замзам ҳаме гуфту лабро бубаст [2-8,269].*

лаб баста доштан:

*Ба зан гуфт, к-эй зираки хушёр,
Чунон кун,ки ҳамеша лабат баста дор [2-1,294].*

баста лаб:

*Дили ман чу нур дар он тирашаб
Бихуфта кушодадилу басталаб [2-1-,42].*

сухан нагуфтан, аммо ҳадаф аз лаб бикӯшондан:

*Чунин гуфт пас бо дабири бузург,
Ки буқшой лабро ту, эй пиргург [2-8,580].*

лаб бипардохтан:

*Бад-ӯ гуфт Қайдофа, к-аз доварӣ
Лабатро бипардоз, к-Искандарӣ [2-2,78].*

ва лаб бичунбонидан:

*Ду лашкар чунон шуд се рӯзу се шаб,
Якero зи шион начунбид лаб [2-5,242].*

ба гуфтугӯ даромадан аст. Таъбирхое, амсоли забон пур зи бод:

*Пур аз орзу дил, забон пур зи бод,
Ҳаме дошт гуфтори шион ба ёд [2-7,184].*

лабҳо пур зи бод:

*Шуданд андар он паҳлавонон диҷам,
Лабҳо пур зи бод, абрувон пур зи ҳам [2-5,354].*

ба маънои **суханҳои ноумед** ва **хавӣ бар афсӯс**, ки ҳаммафҳум мебошанд, вофир истеъмол ёфтаанд. Ҳамчунин сатрҳои пур аз мачозу киноя дар таълифоти удабои давр бисёр мушоҳида мешавад, ки боиси муассирии тасвир низ гардидаанд. Мисол бигирем вожаҳои

шаккарлабон:

*Аз он шакарлабон аст ин ки доим
Гудозонам чу андар об шакар [1,107].*

шакарпосух:

*Маро талх шуд зиндагӣ бе руҳаи,
Танам шуд асири шакарпосуҳаи [11,400].*

шакарпош:

*Ҳаме то қутб боҳур аст зери гунбади ахзар,
Шакарпоиши зи як палла асту аз дигар фалосангии [12,28] –ро, ки ба мафҳуми*

хушсухан, хушрафтор ва сухангустар басте таъсирбахш баромадаанд.
Дар гуфтору навиштор **забонро** ба

тиру:

*Камон дор дилро, забонат чу тир,
Ту ин достони ман осон магир [2-7,294].*

алмосу:

теғу:

*Шунидам, ки бошиад забону сухан,
Чу алмоси буррону теги қухан [1,85].*

ханҷар:

*Ба боло баланду ба гесу каманд,
Забонаи чу ханҷар, лабонаи чу қанд [2-2,124].*

ва **суханро** ба **ёқуту:**

*Чу ёқут бояд сухан бар забон,
Сабуксанг, лекин баҳояи гарон [1,85].*

қуфлу:

*Сухан ҳамчу қуфл асту посух калид,
Ба посух бад аз нек ояд падид [2-8,434].*

лангару:

*Сухан лангару бодбонаи хирад,
Ба дарё хирадманд чу бигзарад (2-8,202).*

тоҷу:

*Шунида суханҳо фаромӯш мақун,
Ки тоҷ аст бар тахти дониш сахун [2-8,179].*

ганчу (ва дорои ганҷ ганҷур , ки ба маънои луғатдон , вожашинос аст):

*Суханҳо, ки чоңро бувад судманд
В-аз он марди беарҷ гардад буланд.
Аз ин ганҷ гӯё нагирад камӣ,
Шунидан шавад мағзро хуррамӣ [2-8,193].*

дурру (**дурри оганда, дурри нутқ, дури хушоб**):

*Билайваст гӯё парокандаро,
Бисуфт инчунин дурри огандаро [2-8,361].
Балюгатам зи хирад духтаре бизод бадеъ,
Ба дурри нутқ биёростаи рухи зебо-и [1,350].*

*Даҳонаи нур зи дурри хушоб қард
В-аз он пандҳо дида нуроб қард [2-8,188].*

гавҳар (**гуҳарҳои рангин, раҳианда гавҳар**):

*Забони абр бар гулҳои сахро,
Забони хоҷа гашт аз бори гавҳар [1,349].*

*Хирад дар баҳо нақди ҳастӣ фиристод,
Гуҳарҳои рангин чу зояд зи хонам [12,83].*

*Ба Бузарҷмеҳр он замон шоҳ гуфт,
Ки раҳианда гавҳар барор аз нухуфт [2-8,183].*

монанд донистан низ баёнгарии латофати табъи гуҳарбори адибони пурхунар аст ва аз тасвиргароӣ забони адабиёти порсии дариин тоҷикӣ басо бузургӣ ёфтааст.

Ҳамчунонки дарёфтем, сахми намоёндагоии адабиёт дар инкишофи забон бағоят назаррас аст ва маъноии рангомез, ки онҳо офаридаанд, ба вусъат ва густариши сухани ноби форсӣ-тоҷикӣ созгор уфтода ва мучиби эҷоди осори пурмоёву оламгир низ гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Пешоҳангоии шеърӣ порсӣ. Нашри Эрон/ Ба кӯшиши Муҳаммад Дабири Сиёкӣ.–Техрон, 1370.–285 с.
2. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ.1 /Абулқосими Фирдавсӣ. Таҳияи Камол Айни, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус.–Душанбе: Адиб, 1990.–614 сах.
3. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 2 /Абулқосими Фирдавсӣ. Таҳияи Камол Айни, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус.–Душанбе: Адиб, 1987.–320 сах.
4. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 3 /Абулқосими Фирдавсӣ. Таҳияи Камол Айни, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус.–Душанбе: Адиб, 1988.–528 сах.
5. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 4 /Абулқосими Фирдавсӣ. Таҳияи Камол Айни, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус.–Душанбе: Адиб, 1988.–408 сах.
6. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 5 /Абулқосими Фирдавсӣ. Таҳияи Камол Айни, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус.–Душанбе: Адиб, 1989.–496 сах.
7. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 6 /Абулқосими Фирдавсӣ. Таҳияи Камол Айни, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус.–Душанбе: Адиб, 1989.–552 сах.
8. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 7 /Абулқосими Фирдавсӣ. Таҳияи Камол Айни, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус.–Душанбе: Адиб, 1989.–564 сах.
9. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 8 /Абулқосими Фирдавсӣ. Таҳияи Камол Айни, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус.–Душанбе: Адиб, 1990.–614 сах.
10. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 9 /Абулқосими Фирдавсӣ. Таҳияи Камол Айни, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус, Алиқул Девонақулов.–Душанбе: Адиб, 1991.–496 сах.
11. Фарҳанги мухтасари Шоҳнома /Гартибдиҳанда Иброҳим Ализода. Таҷдид, тақмил ва таҳрири Ҳафиз Рауфов ва Зоҳир Аҳрорӣ.–Душанбе: Адиб, 1992.–496 сах.
12. Фарҳанги ашъори Рудақӣ. Таҳияи Амон Нуров.–Душанбе: Маориф, 1990.–368 сах.

РОЛЬ ЯЗЫКА И РЕЧИ В ПЕРЕДАЧЕ НЕРЕАЛЬНОГО ЗНАЧЕНИЯ СЛОВ

Одним из основ развития языка является словообразование, которое производится различным способом. В истории таджикского языка, особенно, в третьем этапе развития таджикско-персидского языка, который называется новым этапом или периодом Фирдавси, словообразование происходит помимо префиксального слово-образования, также другими грамматическими способами.

Одним из эффективных способов образования слова и словосочетаний, является их семантическое изменение, т.е. слово и словосочетания приобретают переносное значение. Из частей речи, способны на это преимущественно, имя существительное, прилагательное и глагол. В статье рассматривается этот вопрос конкретными данными.

Ключевые слова: словообразование, слово, образование, значение, новый, переносный, умение, пополнение, этап, новый.

A ROLE OF LANGUAGE AND SPEECH IS IN THE TRANSMISSION OF UNREAL VALUE OF WORDS.

One of from bases of development of language there is a word-formation that is produced with a different way. In history of the Tajik language, especially, in the third stage of development Tajik - Persian that is named the new stage or period of Firdavsi, a word-formation takes place besides of word-formations, also by grammatical another ways. One of by the objective method of formation of word and word-combinations, there is their semantic changes, those words and word-combinations get of a portable value. From parts of speech, capable on it mainly, noun, adjective and verb. In the article this subject will discussed by certain data.

Keywords: word-formation, word, education, value, new, ability, addition, stage, new.

Сведения об авторе:

Сулаймон Анварӣ - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания языка и литературы Таджикского национального университета. тел.: 2-25-47-37; (+992)936003310.

About the author:

Sulaymon Anvari -Tajik National University, candidate of philological science, associated professor of the department of Tajik language and the method of teaching Tajik literature and language.

КОРБУРДИ ИСТИЛОҲОТИ ОРОИШИ ЗАНОН ДАР ТАРКИБИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИ

Бобомуродова М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Гурӯҳе аз лексикаи марбути ороишоти занонаро воҳидҳои луғавии вобастаи ороишоти рӯй ва чашму абрӯ ташкил медиҳанд. Барои бонувон ба вижа арӯсон оро додани чашму абрӯ, рӯй, даст ва пойҳо мояи зебӣ ва шугли ҳамарӯза ба шумор меравад. Аз ин рӯ, табиист, ки ин амал ҳам боиси ба вучуд омадани як силсила калимаҳои истилоҳот гардидааст.

Аз қадимулайём занони Шарқ бо тарзу усули оро додани худ фарқ мекарданд. Бонувони мо садсолаҳост, ки чашму абрӯи худро бо усмаю сурма, рӯйро бо сафеда ва дасту пойро бо ҳино ороиш медиҳанд. Яъне, яке аз воситаҳои ороишӣ, ки занони Шарқ бештар истифода мебаранд, усма, ҳино ва сурхию сафеда мебошад. Дар "Фарҳанги забони тоҷикӣ" чунин омадааст: "Ҳарҳафт" - ҳафт ҳел зинати занон, ки иборат аз ҳино, усма, ғоза, (сурхӣ), сафедӣ, зирак, ғолия ва сурма мебошад. Дар Эрон низ то имрӯз ин ороишот бо номи "Ҳафтқалам" маъмул аст.

Дар мавриди истифодаи вожаи усма дар ибораҳои таркибӣ ва ҷумлаҳои фразеологӣ дар фарҳанги ибораҳои рехта чунин таркибҳоро дучор омадем: Мазоқи усма рафту абрӯ монд - чизҳои муваққатӣ барҳам хурду аслаш монд, сохта нест шуд, аслаш монд. [16, с. 607].

*Чӣ шуд кор оқибат? Медонӣ акнун
Шуданд онҳо ҳама аз давра берун.
Намебинанд акнун иззати халқ,
Ба худ ҷои гурез аз нафрати халқ;
Кашидем аз ҳамҷо оҳиста ҳар мӯ,
Мазоқи усма рафту монд абрӯ.*

(А. Баҳорӣ Меҳри аввал, саҳ. 607).

Ва ё боз варианти дигар: Шумо қошу мо усма. Рустамҷон, чаро шумо ин қадар ба хучандӣҳо илтифотатон зиёд аст? Хучандӣҳо усмаю шумо қош, онҳо мераванду шумо мемонед.

Калимаи дигаре, ки дар силсилаи воҳидҳои луғавии ифодакунандаи пардозӣ рӯйи даст серистеъмол аст, ҳино мебошад. Дар "Луғати нимтафсилаи забони тоҷикӣ" - и С. Айни чунин оварда шудааст: "Ҳино растаниест, ки бо кӯфтаи барги он дасту поро ранг кунанд" [1, 24]. Бо ҷузъи ҳино бисёр калимаҳои сохта, мураккаб ва ибораҳои ба вучуд омадаанд, ки амалу маросимҳои гуногунро ифода менамоянд. Чунончи, ҳинобандон, маросимро ифода менамояд, ки пеш аз тӯйи арӯсӣ сураи мегирад.

Ҳамчунин калимаи ҳино дар таркиби ибораҳои фразеологӣ низ истифода мешавад. Масалан, иборати ҳинои сари нохун дар "Фарҳанги ибораҳои рехта" ба маънои "ҳар чизе, ки ба нестӣ қоим аст", оварда шудааст ва дар "Фарҳанги забони тоҷикӣ" низ ба ҳамин маъно, яъне "киноя аз сурхӣ, ки қариб ба нест шудан бошад; ҳар чизе, ки ба зудӣ нест шуда меравад", дучор омадем.

*Бе руҳат базми тарабро набувад ранги субот,
Сурхӣи шиша ҳинои сари нохун бошад. Шавкат [12, 2, 746].*

Иборати «ҳино ба каф ниҳодан» ва ё иборати "дар пой ҳино бастан"-ро низ мо дар ҳар ду фарҳанг дар чунин маъноҳо вохӯрем. Иборати ҳино ба каф ниҳодан - дар нисбати шахсе гуфта мешавад, ки бекор мондааст. Дар ФЭТ ба маънои "аз кор боздоштан, бекор мондан" дучор шудем.

*Манъи ҳукмат дастӣ гардунро ниҳад бар каф ҳино
Дар ҳар он азме, ки аз нӯки қалам кардӣ хизоб. Анварӣ [12, 746].*

Ё худ иборати дар пой ҳино бастан сифати шахсест, ки сусти ва оҳиста роҳ мегардад. Ба поят ҳино бастагӣ-мӣ? Зудтар қадам монӣ-чӣ?

Дар Фарҳанги ибораҳои рехта таркиби фразеологӣ ба дасту по ҳино бастанро пайдо кардем, ки аввал ба маънои "аз ҷо начунбидан, бе ҳаракат нишастан" ва дуҷумин ба маънои "ба қоре даст назадан, қор накардан" оварда шудааст. - Саиднисоро ба мактаб наммонда, дар хона ба дасту пояш ҳино баста мондааст. "Хорпуштак" (с. 319).

Ва ё боз дар шакли зарбулмасал : Ҳинои зиёдаро ба пошна банд- яъне, чизи фаровон қимат надорад; боз: Ҳинояш ранге надорад- ба сухани ӯ эътибор нест. (12, с. 76).

Ва ё ин ки баъд аз ид ҳино - (ниг. баъд аз ид нағора) маънои онро дорад, ки ба коре ё амале таъхир нашудааст. Аз ҳоло корро чунон ташкил намояд, ки баъд аз туй нағораю баъд аз ид ҳино нашавад..."Хорпуштак".

Ҳино ороишоти мардуми Эрону Афғонистон низ ба шумор меравад. Чунон ки яке аз муҳаққиқони фарҳанги мардуми даризабони Афғонистон Ҳафизулло-ло-Ҳачвӣ дар маҷаллаи «Фарҳанги халқ» чунин менигорад: «Ҳано гиёхест, ки барги онро месоянд ва дар мавоқеи мухталиф-даст, пой ва мӯйи хешро бо он ранг мекунад. Калимаи ҳиноро дар истилоҳот ва киноёти мухталиф низ истеъмол мекунад. Масалан, «пойдарҳинобудан», ки киноя аз кунд роҳ рафта аст. Агар касе дар коре таҳаммул варзад ва зудтар аз ҷой нахезад, киноятан ба ӯ мегӯянд, ки «нохунҳои дасташ дар ҳиност», ки ин истилохро занҳо дар қисмати духтарони хеш истеъмол мекунад. [Ҳафизулло-ло-Ҳачвӣ, 1357, 37- 49].

Мисли ӯсма ва ҳино вожаи сурма ҳам дар ифодаи пардозии ороиши чашму абрӯвон серистеъмол буда, дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ корбаст гардидааст.

Ҷолиби диққат аст, ки классикони мо калимаи сурма ва ба ин алоқамандро ҳам ба маънои асли, яъне воситаи ороиш ваҳам ба маънии кӯчидаву маҷозӣ дар тавсифи чашму абрувони ёр корбаст кардаанд:

сурма аз чашм бурдан- киноя аз ҷусту чолок будан ва маҳорати баланд доштан дар айёри;

*Он нигори сурмакиро чашм доим сурмасост,
Ҳоки пой ӯ ба чашми шиқбозон тӯтиёст [Сайдо].
сурмаи гетӣ шустан - киноя аз барҳам хӯрдани сиёҳии шаб, дамидани субҳ.
Ғамзаи ахтар бибааст, хандаи рухсори субҳ,
Сурмаи гетӣ бишуаст, гиряи чашми саҳоб [Ҳоқонӣ].*

Ибораи "аз чашм сурмаву аз даҳон сақич задан" дар Фаҳанги ибораҳои рехта ба маънои "фиребгар, қаллоб ва дузди хеле моҳир" оварда шудааст, ки гунаҳои дигар низ дорад: аз даҳон сақичу аз чашм сурма задан ва ё сақич аз даҳону сурма аз чашм задан.

Маълум мешавад, ки бисёр калимаҳое, ки дар фарҳангҳо ва тадқиқотҳои мо арабӣ ба қалам дода мешаванд, заминаи форсӣ дошта, бо қабули қоидаҳои сарфу нахв ва овоии забони араб муарраб гардидаанд. Мисоли ин аз силсилаи калимаҳои марбути лексикаи ороиши занон воҳиди луғавии халқа мебошад. Калимаи халқа мутобиқи маълумоти фарҳангҳо вожаи сермаъност.

Агар маънои "печутоб, ҳаму шикан, чингила дар коқулу зулф"-и ин калимаҳоро ба инобат гирем, ибораи халқаҳои анбарин ба маънои маҷозӣ омада "киноя аз зулфи хушбӯй"-ро ифода мекунад.

*Бастаи занҷири савдо шуд ҷаҳоне бо хатат,
Ҳалқаҳои анбарин гирди маҳи анвар шикаст (Исмаи).
Ва ё ҳалқаи ангуштарӣ - "киноя аз осмон; дунё":
Чист дар ин ҳалқаи ангуштарӣ,
К-он нашавад тавқ, ту чун бингарӣ (Низомӣ).
Ҳалқа дар (ё ба) гӯш- "мутеъ, фармонбардор":
Бандаи ҳалқа ба гӯш ар нанавозӣ, биравад,
Лутф кун, лутф, ки бегона шавад ҳалқа ба гӯш (Саъдӣ).*

*Гуфтаи, ин кӯй чи кӯест, туро хона кучост,
Эй маҳи нав, ҳамӣ абрӯи туро ҳалқа ба гӯш (Исмаи).*

Дар "Фарҳанги ибораҳои рехта" низ ба ҳамин маъно оварда шудааст: ба гӯши худ халқа карда овехтан //Ҳалқаи гӯши худ намудан - "чизро ҳамеша дар хотир доштан, нағз дар хотир доштан. Ба гӯши худ халқа кардан- дар ёду хотири худ нағз нигоҳ доштан, ба хотири худ гирифтани";

- Доништа бош, ба гӯшат халқа карда овоз, ки маро фиреб меодогай одам ҳоло аз шиками модараш зоида нашудааст (П. Толис, Тобистон).

Ва ё ин ки на халқаи заррин, на дарди гӯш даркор - на роҳати чизе даркору на азоби вай.

Беақл набошад, вақти кория ба ҳисоб нагирифта, 2-3 рӯз Фарғоная саёҳат карда оем мегӯяд-мӣ? Саёҳат гуфта аз кор монаму гап шунавам-ми Не, ба ман "на ҳақаи заррин даркору на дарди гӯш".

Мушк.- моддаи сиёҳранги хушбӯй, ки аз нофи як ҳел оху (қабарға) ҳосил мешавад.
мушки бофта- "киноя аз гесу, коқул":

Кушой пардаву бар фарқи офтоб андоз,

Зи мушки бофта бар рӯи маҳ ниқоб андоз (Шоҳин).
 мушки дутаҳ- "киноя аз зулфи пурпечу хам, гесу, кокул, турра":
 Сарви маро ба гирди маҳ ҳалқа занад мори сиёҳ,
 Чун афтад он мушки дутаҳ бар тарфи гулбарги тарам (Бадри Чочӣ).
 мушки тар- а) "киноя аз шабнам"; б) "киноя аз мӯи сиёҳ":
 Гоҳ бар расми нагула пеши сар,
 Бофтӣ занҷирае аз мушки тар (Ҷомӣ).

ба кофур рӯи ниҳодани мушки тар - "киноя аз сафед шудани мӯи сиёҳ":
 Ба кофурам ниҳода мушки тар рӯӣ,
 Ба рӯям во шуда насрин зи ҳар сӯӣ (Бадри Каширӣ).
 мушкин чанбар - "киноя аз зулфи сиёҳи хушбӯӣ ва бо печу тобу хам":
 Гавҳаре гӯё к-аз ӯ шуд дида пургавҳар маро,
 Кард мушкин чанбари ӯ пушт чун чанбар маро (Музӣ).
 мушкин парда - "киноя аз мӯи сиёҳи хушбӯӣ":
 Чу шаб бар чехра мушкин парда баст,
 Чу маҳ дар пардаи танҳо нишаст (Ҷомӣ).

мушк дар остин нуҳуфтан - "ошкор набудани сифати неки касе":
 мушкин синон - "киноя аз миңгони сиёҳ":
 Эӣ тӯӣ, к- аз гамза гавго дар чаҳон андохта,
 Найзоболо хун бад-он мушкин синон ангехта (Ҳоқонӣ).
 мушкин каманд (ё расан) - "киноя аз мӯи ва гесу, кокули сиёҳи хушбӯӣ":
 Яке марғули анбар баста бар гӯи,
 Яке мушкин каманд афганда бар дӯи (Низомӣ).
 Ба шабгун салосил ба банд - андарам,
 Ба мушкин расан дар каманд-андарам (Ҳочу).

Бӯи мушк пинҳон намемонад- "ҳеч сирре, амали хуб ё бад пинҳон нахоҳад монд".

Аммо то ба кай мегурезад? Осиебон Саломатшоҳ беҳуда намегуфт, ки "Бӯи мушк пинҳон намемонад" (Р. Чалил. Шӯроб, 147).

Росту ороста кардан-зебу зинат додан.

Хулоса лексикаи марбути ороиш ва зебу зинати занон, чунон ки қаблан ишора рафт, чузье аз таркиби луғати забон буда, бо такомул ва инкишофи таърихии он мусоидат менамояд. Бинобар ин дар ҳайати лексикаи ороишӣ ҳам унсурҳои дучор омадан мумкин аст, ки бархе аз даврони қадими ташаккули таркиби луғати забон буда, қисми дигар аз вазъи имрӯза ва ояндаи таркиби луғат бозгӯӣ менамояд. Лексикаи марбути ороиш ва зинати занон ҳамчун инъикоскунандаи фарҳанги зебоипарастӣ вобаста ба талаботи ҳар даври замон ва завқу ҳаваси дӯшизагонии маҳаллу минтақаҳои гуногуни интишори забони тоҷикӣ мунтазам такмил ва тағйир ёфта, ин ҳолат махсусан дар заминаи ду меъёри асосӣ - қонунҳои дохили инкишофи забон ва таъсири омили беруна сурат гирифтааст.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Луғати нимтафсилаи забони тоҷикӣ. - Душанбе, 1976.- 769 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. Фонетика ва морфология.- Душанбе, 1995.- 356с.
3. Луғати тоҷикӣ - русӣ.- М., 1954.- 789 с.
4. Луғати омиёнаи форсии Афғонистон. Афғоннавис, 1364х. 197 с.
5. Материальная культура Таджикистана.- Душанбе, 1978.- 253 с.
6. Мачидов Х. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ.- Душанбе, 2007.- 243 с.
7. Мачидов Х. Ибораҳои фразеологӣ ва таркибҳои феълӣ// Мактаби советӣ. №2, 1986.- С.10-14.
8. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик.- Сталинобод, 1959.- 230 с.
9. Таджикского - русский словарь.- М., 1954.- 630 с.
10. Такиуддин Авҳадӣ Балёнӣ. Сурмаи сулаймонӣ. -Хучанд, 2006.- 486с. 11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. -М.: 1969.- 951 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2.- М.:1969.- 949 с.
12. Фарҳанги форсии Амид, Техрон, 1358 х., с.507.
13. Фарҳанги форсии Муин, Техрон, 1388 х., с. 468.
14. Фарҳанги ибораҳои халқӣ.- Душанбе, Адиб, 1988-400 с.
15. 16.Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик.-Душанбе, ҷ. 1, 1963-958 с.
16. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони адабии ҳозираи тоҷик.- Душанбе, ҷ. 2, 1964-802 с.
17. Ҳафизулло - ло -Ҳачвӣ. Фарҳанги халқ. Шумораи аввал.-1357х. С. 37-39.

УПОТРЕБЛЕНИЕ ТЕРМИНОВ ЖЕНСКИХ УКРАЩЕНИЙ В СОСТАВЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

В настоящей статье рассматриваются термины и терминословосочетания, относящихся к женским украшениям в составе фразеологических единиц. По мнению автора, эти термины становились и развивались в течение многих лет и их можно наблюдать в изданных трудах выдающихся лингвистов и литературоведов. Поэтому, в составе этих слов было выделено элементы, которые познакомили нас с некоторыми свойствами терминов того времени. Таким образом, термины, относящихся к женским украшениям играют значительную роль в обогащение лексического состава таджикского языка.

Ключевые слов: термин, терминология, терминословосочетание, употребление терминов, женское украшение, фразеологические единицы, труд, лингвист, литературовед, лексический состав.

USE OF THE TERMS, REGARDING THE WOMEN'S JEWELRY IN THE STRUCTURE OF PHRASEOLOGICAL UNITS

This article deals with terms and terminology related to female ornaments in the composition of phraseological units. According to the author, these terms have become and developed over the years and can be seen in the published works of outstanding linguists and literary critics. Therefore, in the composition of these words were highlighted elements that acquaint us with some properties of the terms of the time. Thus, the terms relating to women's jewelry play a significant role in enriching the lexical composition of the Tajik language.

Keywords: term, terminology, term combination, use of terms, female decoration, phraseological units, work, linguist, literary critic, lexical structure.

Сведения об авторе:

Бобомуродова Махбуба - доцент кафедры методики преподавания таджикский язык и литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

About author:

Bobomurodova Mahbuba - Associate Professor in the Department of Tajik Language and Literature Teaching, TSPU named after Sadriddin Aini

УДК 802.0+809.155.0:656(575.3)

СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ РЕАЛИЙ ТРАНСПОРТА АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Шарифова Д.М.

Таджикский государственный педагогический университета им. С.Айни

В современное время все большую активность проявляет процесс глобальных преобразований, влияющий на все сферы человеческой жизнедеятельности. Реалии транспорта как часть этнографических реалий занимают особое место в процессе общего и профессионального межъязыкового общения. Круг слов, обозначающих транспорт в английском языке, очень широк и разнообразен. Это можно объяснить тем, что, как правило, новые понятия и слова образуются в результате возникновения или изобретения, в том числе, новых объектов, включая транспортных средств, и английский язык занимает особое место в этом процессе, и большинство новых слов, связанных с научно-техническим прогрессом, в том числе и в транспортной сфере, изначально получают английское обличие, распространяясь впоследствии в другие языки. Следовательно, специальное изучение данного пласта лексики в английском и таджикском языках представляет лингвистический интерес с учетом новых условий развития социально-экономических, политических, культурно-гуманитарных и других отношений Таджикистана с внешним миром.

Целью настоящей статьи является анализ особенностей реалий транспорта английского языка с точки зрения восприятия таджикского читателя. При этом для нас представляют интерес наиболее известные и общественно-значимые слова-реалии сферы транспорта в рассматриваемых языках и их отражение в процессе перевода. Признаком подбора лексических единиц сферы транспорта является отсутствие прямых соответствий английских реалий транспорта в таджикском языке и неизбежность применения многословных описаний их значения, нетрадиционных способов перевода. Мы сознательно избегаем подробного терминологического изучения слов сферы транспорта, чему посвящены специальные монографические исследования [4; 6 и др.].

Следует отметить, что слово "*транспорт*" происходит от латинского языка «*transporture*» в значении приносить, отправлять" [1: 703].

Таджикское слово "*нақшӣ*" исходит от арабского слова "*нақл*" и значит: 1. перевоз, перенос, транспортировка, переносить, перевозить; 2. рассказ, пересказ, повесть [8: 844].

У каждого народа есть свое понятие о транспортных средствах. Кроме того, в каждой стране, в зависимости от географических условий, преобладают свои виды транспорта. Например, в Дубае раньше основным средством передвижения людей были верблюды с учетом пустынности местности. А в США широко распространены водные виды транспорта, так как страна окружена океанами. В Таджикистане преобладают наземные виды транспорта из-за географической специфики страны. Здесь раньше пользовались ослами и лошадьми. С помощью ослов на тележке таскали дрова, возили вещи и помогали доставлять фрукты и овощи на рынок. И даже сейчас, в горных бездорожьях люди пользуются ослами как видом транспорта из-за недоступности местностей современным видам транспорта. В Америке также в качестве средств передвижения пользовались популярностью лошади (*horses*), конные повозки (*wagon*), экипажи, запряжённые лошадьми (*carriage*), дилижансы (*stagecoach*) и т.д. [2].

Целесообразно рассматривать реалии транспорта в трех основных категориях:

1. Наземный транспорт- *land transport-нақлиёт заминӣ.*

В рассматриваемых языках наземный транспорт состоит из автомобильного транспорта - *automobile transportation – нақлиёти заминӣ* и железнодорожного транспорта - *railway transportation – нақлиёти роҳи оҳан*.

Первые автомобили появились в развитых странах практически в одно и то же время, что свидетельствует о близости научной мысли и производства.

При анализе нами обнаружены следующие концепты в области автомобиля: 1) *transportation-нақлиёт (перевозка)*; 2) *make of automobiles-намудҳои мошин (марки автомобиля)*; 3) *types of the body of automobiles-намудҳои танкаи мошин, кузов (типы кузова автомобиля)*; 4) *parts of automobiles-қисмҳои мошин (детали автомобиля)*; 5) *road-роҳ (дорога)*; 6) *curb service-хизматрасониҳои сари роҳ (придорожный сервис)*; 7) *driver/passenger –шахси дохили мошин-ронанда ва мусофир (человек внутри автомобиля-водитель и пассажир)*. Эти элементы объединены общим знанием о сфере автомобильного транспорта.

Время, когда началось массовое производство автомашин, называлось "*автомобильной революцией*" ("*automobile revolution*"). Эта революция раньше всех произошла в США. В XX веке произошла вторая "*транспортная революция*", которая связана с развитием воздушного транспорта, и самолёт стал основным средством массовых перевозок [2].

Стоит отметить, что в английском языке наблюдается много разговорных эквивалентов, характерных для сферы автомобиля: *hack-такси (такси)*, *hog - автомобили бузурги пурқувват (огромный, мощный автомобиль)*, *four wheels - чорчарха (квадрацикл)*, *roller skate -роляфзоли/кафиси чархакдор (ролики)* и другие. Также в английском языке есть единицы, обозначающие устаревший, подержанный автомобиль, относящийся преимущественно к американскому варианту английского языка. Например: *ark, beater, chunker, heap, jalopy, shot box*. [6: 38].

Следует отметить, что в настоящее время наблюдается процесс проникновения американских реалий в русскую и таджикскую культуру. Например, появление в нашей стране различных форм обслуживания автомобилистов на дорогах услугами придорожного сервиса.

Вместе с тем, существуют некоторые слова, которые обозначают понятия, связанные со спецификой использования отдельных видов транспорта одним народом, в данном случае английским, и представляют трудности для понимания другими народами, в том числе таджикским. Сюда можно отнести следующие слова, обозначающие виды транспортных средств в английском языке:

Camper- a road vehicle without an engine that is pulled by a car, designed for people to live and sleep in, especially when they are on holiday/vacation-воситаи нақлиёте, ки барои одамон дар вақти дамгири сохта шудааст (транспортное средство с удобствами для выезда в время каникулов);

Pickup Truck- a vehicle with low sides and no roof at the back-воситаи нақлиёт бо девораи паст ва қисмати боргири кушода (транспортное средство с низкими сторонами и открытым багажником);

Tractor trailer- a large lorry/truck with two sections, one in front where the driver sits and one behind for carrying goods- мошинаи калони дуқисматае, ки дар яктоаш ронанда менишинад ва дар дигараш бор кашонида мешавад (большой грузовик с двумя секциями, первая - где сидит шофёр, и другая, где везут товар);

Recreational vehicle- a large vehicle designed for people to live and sleep in when they are travelling- воситаи нақлиёти фароғатӣ (дом на калёсах);

Moving van- a large van used for moving furniture from one house to another- мошини боркаш барои интиқоли мебел (грузовик для перевозки);

Sports utility vehicle- a type of large car, often with four wheel drive and made originally for travelling over rough ground- мошини варзишии ҳамачоғард (внедорожник);

Tow truck- a truck that is used for taking cars away to be repaired when they have had breakdown- мошини ёрии техникӣ (внедорожник, автомобиль технической помощи);

Hatchback- a car with a sloping door at the back that opens upwards-мошине, ки дари пушташ ба боло боз мешавад, хэчбэк (автомобиль с открывающейся вверх задней дверью, хэчбэк);

Saloon car- a car with four doors and a boot-мошини бо танаи навъи седан барои 4-6 мусофир (автомобиль с кузовом "седан" для 4-6 пассажиров);

Two-decker- a car with two floors-воситаи нақлиёти дуошёна (двухэтажный транспорт);

Caravan- a road vehicle without engine that is pulled by a car, designed for people to live and sleep when they are on holiday- воситаи нақлиёти бечарх, ки бо мошини дигар кашада мешавад ва дар он одамон ҳангоми рухсатиҳо истироҳат мекунанд (автоприцеп караван);

Jeep-a small strong vehicle used, especially by the army, for driving over rough ground-чип (джип);

Shuttle bus- a bus using a special route автобус бо хатсайри махсус (челночный автобус);

High-occupancy vehicles- a big car with a large number of passengers-мошин барои ғунҷоиши шумораи зиёди мусофирон (автомобиль с большим числом пассажиров);

Limousin/limo-a large expensive comfortable car-мошини дарози бароҳати қимматбаҳо, лимузин (лимузин);

School bus- a bus which carry pupils to school and from school to their house- автобус барои мактаббачагон (школьный автобус);

Scooter/ motor scooter-a light motorcycle, usually with small wheels and a curved metal cover at the front to protect the rider's legs-рӯдравак, велосипеди безанҷири кӯдакон, скутер (скутер);

Glider-an aircraft similar to an airplane but without an engine-ҳавопаймои бемотор, планёр (планер);

Bicycle-a vehicle with two wheels tandem, handlebars for steering, a saddle seat, and pedals by which it is propelled-дучарха (велосипед);

Tank-an enclosed heavily armed and armored combat vehicle that moves on tracks-танк (танк);

К числу слов-реалий, обозначающих транспорт, также можно отнести слова, обозначающие различные понятия в данной отрасли. Например, toll system-роҳҳо, кӯпрукҳо, туннельҳои пулакӣ (дороги, мосты, тоннели и др. сооружения, за пользование которыми взимается плата). По такой системе в Таджикистане функционирует автодорога Душанбе-Чанак, где также можно наблюдать, кстати, различные виды придорожного сервиса - *curb service*-хизматрасониҳои сарироҳӣ. Данный список можно продолжить следующими словами и словосочетаниями: *cowboy*- ронандаи тезҳаракат (погонщик, водитель-лихач), *road signs* - аломатҳои ҳаракат дар роҳ (дорожные знаки), *roads and lanes on the roads*-роҳҳо ва хатҳои ҳаракат дар роҳҳо (дороги и полосы), *comprehensive insurance* -суғуртаи мошин аз дуздиву шикасту рехт (полное страхование автомобиля в случае угона или аварии) и т.д.

В 1852 г. в США отмечалось самое бурное строительство железных дорог, и этот период в истории страны был назван «железнодорожной лихорадкой» («railroad fever»).

Событием века стало строительство трансконтинентальной железной дороги «Юнион Пасифик» (*Union Pacific Railroad*), соединившей Атлантическое побережье с Тихоокеанским. Связь нового вида транспорта с первым способом передвижения (на коне) проявилась в шутиливом названии паровоза - «*iron horse*» (железный конь) [7].

В Таджикистане, как отмечалось выше, раньше пользовались ослами, лошадьми, велосипедами, и потом со временем появились машины, поезда, самолёты и т.д. Хотя все виды транспорта очень помогли людям, и жить стало легче, но у них также есть и отрицательная сторона. Машины стали загрязнять окружающую среду, что плохо повлияло на людей и стало причиной разного рода проблем, в том числе со здоровьем людей.

Первая железная дорога на территории Таджикистана появилась в 1897 году. Это была линия Урсатьевская - Андижан. Проходя через север страны, она соединяла Ходжент с сетью железных дорог России. В 1926-1930 годах была проложена линия Термез-Душанбе-Янги-Базар (Вахдат). В наши дни железная дорога играет важную роль в социально-экономическом развитии Таджикистана.

К понятиям сферы железнодорожного транспорта в английском языке можно отнести следующее:

Express train- a fast train that does not stop at many places-қаторай зудгард, экпресс (скорый поезд);

Local train- a suburban train-қаторай наздишаҳрӣ (пригородный поезд);

Streetcar- a vehicle driven by electricity, that runs on rails along the streets of a town and carries passengers- трамвай (трамвай);

Subway train-an underground train-метро (поезд метро);

Light Rail-a means of urban railway transportation using trolley cars – трамвай босуръат (скоростной трамвай);

Как видим, специфические понятия наземного транспорта в большинстве своем требуют особой интерпретации, подробного описания значения, а в ряде случаев в таджикском языке по отношению к ним используются русские варианты слов, которые известны таджикскому читателю.

2. Водный транспорт - water transport - нақиёти обӣ.

История США тесно связана с историей развития водного транспорта, что объясняется географическим положением континента. Отделённая от других континентов океаном, Америка была недосыгаемой, пока не появились корабли, способные совершать длительные плавания.

Первостепенную роль в американском обществе играл водный мир, так как в то время было большое количество иммигрантов и это требовало быстрого развития наземного транспорта и совершенствования транспортных средств [2].

С начала пассажиры и грузы перевозились по воде на *каное* (canoe), *лодках* (boat), *кораблях* (ship). Река Миссисипи считалась самой важной «*дорогой*» в США. Реки, являясь единственными внутриматериковыми магистральями, одновременно становились препятствиями на пути путешественников, передвигавшихся по суше. В таких случаях для переправы использовались *паромы* (ferry, ferryboat). Этот вид транспорта сыграл значительную роль в освоении Америки. Первыми паромы были обычные выдолбленные из дерева индейские *челюки* (canoe, dugout, dugout boat, pirogue) и *плоты* (raft). Паромы отличались простотой, но на них плавали президенты и короли. В настоящее время паромы также используются в США, в частности, в экскурсионных целях. Необходимо отметить, что именно водный транспорт первоначально способствовал развитию связей США с другими странами мира.

В качестве примеров понятий, связанных с водным транспортом в английском языке, можно приводить следующее:

Lighter- a boat with a flat bottom used for carrying goods to and from ships-каиқи борандоз, ки барои боргирии киштиҳои калон истифода мешавад (лихтер)

Cruiser- a large fast ship used in war - киштии зананда, чанганда, гардишгар, крейсер (крейсер);

Schooner- sailing ship with two or more masts/posts that support the sails-киштии бодбонии дудикла (скунер);

Подобные слова связаны с лингвокультурными особенностями английского и американского народов и при их переводе переводчику приходится прилагать большие усилия для правильного раскрытия их значений [5: 133].

Уместно будет здесь упомянуть, что в англо-таджикских двуязычных словарях транспортная лексика отражена весьма скудно. Например, словарь 2007 года издания (А. Мамадназарова) содержит около полутора десятка лексических единиц данной категории, главным образом водного транспорта. Для семантизации указанной лексики используются русские синонимы слов, что понятно образованному таджикскому читателю:

Yacht - a large sailing boat, often also with engine and a place to sleep on board, used for pleasure trips and racing-як навъи киштии бодӣ ё бухории хусусӣ, яхта (яхта);

Barge- a large boat with a flat bottom, used for carrying goods a people on canals and rivers-баржа, як навъи киштӣ (баржа, вид судна);

Liner-a large ship that carries passengers-киштӣ ё тайёра, ки дар хатсайри муайян рафтумад дорад (лайнер, движущийся по определённому маршруту);

Встречаются случаи, когда словарная статья содержит подробное разъяснение значения слова на таджикском языке:

Scow- киштии тагпахни боркаш (грузовая баржа);

Steamer- киштии буғӣ (паровое судно);

Trawler - киштии моҳигирӣ (рыболовное судно)[3].

3. Воздушный транспорт - air transport - нақиёти ҳавоӣ

Следует отметить, при развитии новых технологий стала развиваться и авиация, что намного сократило время и расстояния между странами и континентами. Хотя поездка на них намного дороже, чем на других видах транспорта, однако, по мнению пользователей, данный вид транспорта является быстрым, удобным и безопасным. К примеру, если брать расстояние между континентами по водному пути, это намного дольше и может быть намного труднее. Начало «*эры авиации*» («*age of aviation*») связано с именами американских авиаконструкторов, пионеров авиации братьев Райт (*Brothers Wright*). Они вошли в историю, построив в 1903 г. летательный аппарат "*планёр*" (*flying machine, glider*) и осуществив на нём полёт. Следует отметить, что развивающийся одновременно железнодорожный и автомобильный транспорт не решали в полной мере одну из основных проблем всех стран, связанных с большими расстояниями и временем, необходимым для их преодоления.

История авиации Таджикистана началась с 1924 года ещё во время Советского Союза после подписания договора о создании авиалинии Владимиром Лениным. Первый полёт совершил Ю-13 по маршруту Бухара-Душанбе. Так и начала развиваться авиация быстрыми темпами. Во время распада Советского Союза Таджикистан входил в число республик, где было построено большое количество малых аэропортов, однако по объективным причинам развитие авиации замедлилась.

Тем не менее, а с начала 2000-х годов отрасль получила новый импульс в своем развитии. Так, ныне созданы и функционируют такие крупные авиационные компании, как "Сомон Эйр", "Таджик Эйр" и др. Таким образом, можно сделать вывод о том, что авиация упрощает нашу жизнь и экономит наше время [11].

К предметам и понятиям, связанным с воздушным транспортом, можно отнести следующее: *Airplane*- ҳавонаймо (самолёт); *helicopter*- чархбол (вертолёт); *fighter*-чанганда, нобуджунанда (истребитель); *reactive plane*-ҳавонаймои реактивӣ (реактивный самолёт); *aircraft interceptor*-ҳавонаймои раҳгир (самолёт-перехватчик), *war plane*-ҳавонаймои ҳарбӣ (военный самолёт) и т.д. Также к понятиям, связанным с воздушным транспортом можно отнести такие понятия, как *parachute*-парашиот (парашиот), *air balloon* (воздушный шар).

С воздушным транспортом также связано большое количество интересных понятий, встречающихся в жизни людей в рассматриваемых языках. Например, в аэропортах (*airport*) при проходе регистрации перед полётом *passажеры* (*passengers*) получают *посадочный талон-boarding pass*, что можно передать в таджикском языке как *корти саворшавӣ, air ticket*-чиптаи ҳавонаймо (авиабилет), *pilot*-халабон, *лётчик* (пилот), *ladder*-зинапоия ҳавонаймо (трап), *runway*-хати дави ҳавонаймо ҳангоми парвоз (взлётная полоса), *stewardess*-меҳмондор (стюардесса) и т. д.

Следует отметить, что нельзя относить все слова, обозначающие виды транспорта, к числу безэквивалентной лексики в рассматриваемых языках в силу их известности и практической применимости большинством народов, в том числе англоговорящими народами и таджиками. Почти все виды транспортных средств упомянутых групп, относятся к категории *public transport-нақлиёти ҷамъиятӣ* (общественный транспорт). Например, *bus*-автобус, *train*-қатор (поезд), *car*-мошин (машина), *airplane*-(ҳавонаймо), *sheep*- кишти (корабль) и т.п и эти примеры известны и понятны носителям английского и таджикского языков. Необходимо также констатировать, что с момента появления этих транспортных средств большинство из них и были безэквивалентными в отношении таджикского языка. Однако со временем они стали общеизвестными.

Так, реалии транспорта имеются в разных языках, в том числе в английском и таджикском, могут иметь существенные различия с точки зрения форм и способов выражения и актуализации в речи. Также анализ показывает, что в отношении специфических для английского языка реалий транспорта в основном применяется описательный способ перевода.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Булыко, А.Н. Большой словарь иноязычных слов./А.Н. Булыко. Москва: Мартин, 2004.-703 с.
2. Коротаева, И.Э. Лексико-семантическое поле "транспорт" в американском варианте английского языка. Лингвокультурологический и переводческие аспекты: дис... канд. филол. наук: 10.02.20.-М.:РГБ, 2003, -231 с.
3. Мамадназаров, А. Английско-таджикский словарь. -Душанбе, 2007.-1079 с.
4. Олматова, Ш.Ф. Лексико-семантический анализ терминологии железнодорожного транспорта в таджикском, русском и английском языках: дис...канд.филол.наук:10.02.19.-Душанбе,-2017,-192 с.
5. Турсунов, Ф.М. Безэквивалентная лексика в переводе (на материале английского и таджикского языков) Монография. -Душанбе, 2015. -432 с.
6. Фатхуллоев, И.Б. Структурно-семантический и словообразовательный анализ автомобильной терминологии в разноструктурных языках(на материале английского, русского и таджикского языков): дис... канд. филол. наук: 10.02.19.-Душанбе,-2017,-172 с.
7. Mittleman, E.N. Outline of American Geography (An).-USA: United States Information Agency.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Москва: Советская Энциклопедия, 1969.-Ҷ1.-952 с.;Ҷ2.-951 с.
9. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ: Душанбе: "Эр-граф", -2011.-1016 сах.
10. <https://ru.m.wikipedia.org>
11. ru.sputnik-tj.com.

СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ РЕАЛИЙ ТРАНСПОРТА АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье даётся сопоставительная характеристика реалий транспорта как разряда этнографических реалий, в английском и таджикском языках. Известно, что транспорт является одним из важных компонентов быта и общественной жизни человека и, следовательно, лексико-семантическая группа слов, обслуживающих данную отрасль, весьма привлекательна с лингвистической точки зрения. В статье также уделяется внимание средствам выражения английских реалий транспорта в таджикском языке, и лингвокультурологическому аспекту.

Ключевые слова: этнографические реалии, транспорт, сопоставление, семантизация, перевод, английский язык, таджикский язык.

COMPARATIVE CHARACTERISTIC OF ETHNOGRAPHIC REALIA DENOTING THE CONCEPT OF "TRANSPORT" IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGE

The article deals with the comparative characteristics of ethnographic realia denoting the concept of "transport" in the English and Tajiki Languages. In connection with the study, it is revealed that transport is the main way of movement and plays an important role in the life of every nation and many words associated with this industry have their own difficulties in translating and using these words.

Keywords: industry, transcontinental, production, revolution, semantization, update.

Сведения об авторе

Шарифова Дилафруз Масъудовна-аспирант второго курса Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 928000005; эл.почта: dily.sharifova@mail.ru

About the author

Dilafuz M. Sharifova—second year post-graduate student of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Republic of Tajikistan. Tel.: (+992) 928000005; E-mail: dily.sharifova@mail.ru

КОРБУРДИ АНТРОПОНИМҲО ДАР «ТАЪРИХИ ХУМОЮН»-И ГУЛШАНИ

Бобокалоева Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

«Таърихи хумоюн» асарест, ки бо наср навишта шудааст ва баъзан абёти чудогона ҳам оварда мешавад. Забони асар забони тоҷикии маъмулии ҳамон давр, яъне забони муҳити илмӣ Мовароуннаҳри қарни нуздаҳ ва ибтидои қарни бист аст. Чун муаллиф аз калимоту ибороти арабӣ зиёд истифода кардааст, хангоми хондан барои хонандаи одии имрӯз баъзе душвориҳои забонӣ пеш меоянд. Дар муқаддима муаллиф баъди сипосу ситоиши Офаридгор ва ниёишу дуруд бар ҳабиби Ҷ Муҳаммад (с) сабаби навиштани китобро баён карда менависад, ки китоб «бар ҳашт мақола ба адаби ӣелати Бухорои Шариф тартиб намудам». Бояд гуфт, ки таҳлилу таҷқиқ ва маъниқушоии маводи ономастикӣ дар айни ҳол бо назардошти ҷанбаҳои забонӣ, сиеӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва ҷуғрофӣ ба сомон расонида мешаванд, ки хеле ҷолиби диққат аст. Аз ин ҷиҳат мо тасмим гирифтаем, ки дар ин гузориши илмӣ доир ба корбурди маводи ономастикӣ ин асар ибрази назар намоем.

Гуфтаи ҷоиш аст, ки дар адабиёти илмӣ соҳаи ономастика истилоҳи ономастика ва қисмҳои таркиби онро чунин шарҳу эзоҳ додаанд: «Бо маънаҳои ном ва номгузори, хосиятҳои калимаҳои ифодакунандаи номҳо, таърихи тавлид ва маънидои илмӣ онҳо илми махсуси филологӣ – ономастика [юн. *onoma* –ном ва *stilistika* – усули номгузори] машғул аст. Ономастика ба қисмҳои таркибии антропономика [юн.*antro*–одам, *topos*–мавзӯ, *onoma*–ном], этнономика [юн. *ethnos*–халқ, *topos* – мавзӯ, *onoma*–ном], топонимика [*topos* – маҳал, *onoma* – ном], гидронимика [юн. *hidro* – об, *onoma* – ном] ва амсоли инҳо ҷудо мешавад» [Алимӣ, б]. Муодили тоҷикии ин истилоҳи илмӣ номшиносӣ. Ё ба таври дигар, ономастика ё номшиносӣ номи ашхоси асотириву таърихӣ, кишвару мамлакат, шаҳру ноҳия, кӯҳу дара, дарёву баҳр, халқу қавму қabilaҳо, номи забонҳо ва амсоли инҳоро фаро гирифта, вижагҳои маъноӣ, решашиносӣ [этимологӣ], савгӣ, сарфӣ [морфологӣ], калимасозии номҳои меомӯзад.

Ономастика ё номшиносӣ вобаста ба фарогирии мавзӯ ва хусусияти ба худ хос ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад: а) антропономика; б) топонимика. Бояд гуфт, ки доир ба маводи ономастикӣ асари таърихӣ «Таърихи хумоюн» то ҳол дар забоншиносӣ, ба ҷуз ҷанд мақолаи ниғоштаи забоншинос Д.Ҷомидов [Топонимияи Ҳисор дар асари «Таърихи хумоюн»-и Гулшани] то ҳол қори илмӣ бунёдӣ ба анҷом нарасидааст. Аз ин рӯ, таҷқиқу баррасии лингвистии ономастикӣ «Таърихи хумоюн»-и Муҳаммадсодиқҷоаи Гулшани хеле ҷолиб буда, маводи гирдовардаи ин соҳаро аз рӯи ҷанбаҳои лингвистикӣ ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст: а) антропономикаҳои асар; б) топонимикаҳои асар; в) этнонимикаҳои асар.

Яке аз масоили мубрами номшиносӣ тоҷик – пажӯҳиши инкишофи низоми номҳои ашхос мебошад, ки бояд марҳила ба марҳила таҷқиқ гашта, хусусияти инкишофи он дар давраҳои мушаххаси таърихӣ нишон дода шавад. Дар байни осори насриё, ки метавонад камобеш шохисӣ корбурди номҳои ашхос дар забони тоҷикӣ дар охири қарни ва ибтидои қарни ХХ бошад, маҳз ҳамин китоби Муҳаммадсодиқҷоаи Гулшанист. Дар асари мазкур номи зиёди одамон вобаста ба инъикоси воқеаҳо, зикри даҳмаву қалбаҳо, манораҳо ва мазору мавзӯҳои таърихӣ аз ҷониби

муаллифи асар мавриди корбурд қарор гирифтаанд, ки онҳоро вобаста ба муҳтавою мундариҷаашон ба чунин гурӯҳҳои маъноӣ метавон ҷудо кард:

а) Номҳои асотирӣ ва афсонавӣ [мифонимҳо]. Дар асар чунин номҳои асотирӣ ва афсонавӣ [мифонимҳо] мавриди корбурд қарор гирифтаанд: Одам [55], Ҳавво [55], Афросиёб [55], *Тоҳиру Зӯхро* [78], *Пеидодиён* [105], *Каён* [105], *Фарҳод* [109], *Ширин* [109], *ҳазрати Султон* [116]: *Дар ҷавоб гуфтаам, ки дар вақти ҳубути абуну [фуруд омадани падарамон-Б.Р.] Одам алайҳи-с-салом, чун Одам дар Сарандеб афтод ва ҳазрати Ҳавво дар Чидда афтод, мору товус ба фалон шаҳр ва шайтон ба Рометан афтод ва лиҳозо мардумони ин навоҳӣ пуришӯру шагафанд* [55]. Қурғони ин туман аз ҷумлаи абниҳои бисёр қадим аст. Аз ҷумлаи осор *Духти Афросиёб* аст, ки сабаби тасмийи он ба Рометан чунин аст, ки вақте мумо илайҳо мариз будааст, ки аз касрати иштигоди мараз саёҳат намуда будааст [55]. Таҳминан аз ҷумлаи абниҳои қадима дар замони салотини *Пеидодиёну Каён* дар замони ободии умму-л-билоди Балху Тирмиз обод бошад [105]. Ба эътиқоди аҳолии ин вилоят онро *Фарҳоди* ошиқи *Ширин* канда бошад, ин аз ақл берун аст, чаро ки ба кутуби таворихи салаф мазкур аст, ки *Фарҳоди кӯҳкан* ва *Ширину Хусрави Парвиз* дар ин диёр набудаанд, магар он тасвир аз осори айёми ҷоҳилият боқӣ монда бошад [109]. *Одам* آدم исми машҳури асотирӣ ва динӣ, нахустинсон, абулбашар, ҳазрати Одам (а), ҷуфти Ҳавво [ФТЗТ, 18]. *Ҳавво* حوا д. Ҳавво (ба маъноӣ «зиндагӣ»), тибқи таълимоти динӣ, модари инсонҳо, уммулбашар, ҳамсари Одам алайҳиссалом, ки дар фарҳанги аврупоиён ба шакли Ева маъмул аст [ФТЗТ, 774].

Афросиёб افراسياب шоҳи Турон, персонажи асотирӣ ривоятҳо ва достонҳои ҳамосии бостонии мардуми ориёӣ ва «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ аст. Афросиёб дар Авесто ба шакли *Франграсйана*, дар осори паҳлавӣ – *Фрасийк* омадааст. Маъноӣ калимаи *Франграсйана*, *Фрасийк* «касе, ки ба ҳарос меандозад» мебошад. Афросиёб дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ набераи Тур, писари Пашанг аст. Поёни қори Афросиёб дар «Шоҳнома» ба достону ривоятҳои Авесто монанд аст. Афросиёб ба асотирӣ ривоятҳо, достонҳои ҳамосии туркҳо, озарбойҷониҳо, ўзбекҳо, туркманҳо низ роҳ ёфтааст. Дар баъзе ҳамосаҳои туркӣ Афросиёб шоҳи кишвари туркон аст, ки ба кишварҳои ҳамсоя ҳучум мекард. Сулолаҳои туркии Қарахониён, Салҷуқиён худро аз дудмони Афросиёб медонистанд. Сабаби ин таҳаввулот таъсири ҳамосаҳои қаҳрамонии эронӣ ба ҳамосаҳои туркӣ мебошад [М. Диловаров, Донишномаи озод].

Пешдодиён پيش داديان яке аз сулолаҳои қадимӣ ва асотирӣ подшоҳони Ориёи бостон [ФТЗТ, 93].

Каён کيان ч. Кай, унвони подшоҳони Эрони қадим (саромадашон Кайқубод), ки тибқи маълумоти «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ баъди Пешдодиён (ба ақидае дар ҳудуди асрҳои IX-VIII то м.) ҳукм рондаанд [ФТЗТ, 562].

б) Номи шахсони воқеӣ-таърихӣ. Ба ин гурӯҳ ному насаби шахс, таҳаллус ё лақаб, номи авлодӣ дохиланд ва дар асар чунин номҳо Муҳаммад [44], Искандар [45], *Бакри Саъд* [46], *Ҳоҷа Калони Ҷӯйборӣ* [45], *халифа Ниёзқул* [46], *Сӯфӣ Ҷунайд* [51], *Ҳоҷа Пеишқӯҳ* [53], *Бобои Самосӣ* [55], *Нақибанд* [55], *Оғои Бузург* [56], *Сайид Ато* [57], *Абӯмуслим* [58], *Бобо Ато* [61], *малик Искандар* [69], *Шодӣ бобо* [117]...

Антропонимҳои мазкурро аз нигоҳи мансубияти забонӣ ба чунин зергурӯҳҳо ҷудо намудан мувофиқи матлаб аст: **а) тоҷикӣ:** Гулшани Бухороӣ; **б) арабӣ:** Муҳаммад Содик, Муҳаммад Мирсаид, Сайид Аҳмад, Абон ибни Аффон, Абӯмуслим; **в) омехтаи арабӣ – тоҷикӣ:** Сайид Аҳмади Равандӣ; **г) арабӣ – туркӣ – тоҷикӣ:** Муҳаммад Содик *Қаровулбегӣ*.

в) Номи авлиёҳо, шайхҳо ва чехраҳои динӣ. Дар асари «Таърихи ҳумоюн» антропонимҳои марбути номи авлиёҳо, шайхҳо ва чехраҳои динӣ асосан иборат аз номи пешвоёни дин ва чехраҳои динӣ буда, мисолҳои гирдовардамонро метавон ба таври зайл тасниф намуд: *Муҳаммад* [44], *Муовия* [45], *Абдулло ибни Зиёд* [45], *Кутайба* [45], *Саид ибни Усмон ибни Аффон* [45], *Ҳоҷа Калони Ҷӯйборӣ* [45], *халифа Ниёзқул* [46], *Шайх Абдулолиқ* [50], *Баҳроуддин* [51], *Ҳоҷа Орифи Моҳитобон* [57], *ҳазрати Абдулвосеъ* [58], *ҳазрати Қосим Шайх* [60], *Мавлоно Ориф* [64], *Мавлоно Абулҳасани Нури* [69], *Шайх Аҳмад Кабир* [69], *Бобо Қанбар* [70], *Ҳазрати Алӣ* [70], *Имоми Ҳанафия* [70], *Шайх Маъруфи Кархӣ* [73], *Зайд ибни Алӣ ва Зубайд ибни Алӣ* [73], *Имом Ҷаъфарӣ Содик* [74], *Ҳоҷа Чонбоз* [76], *Шайх Абдулҳакими Тирмизӣ* [106], *Саъди Ваққос* [107], *Шайх Шамсуддин* [112], *Сӯфӣаллоҳер* [135], *Ҳоҷа Ҷозиён* [137], *Ҳоҷаи Балҷувон* [145], *Сайид Али Ҳамадонӣ* [143]...

г) Номи шоҳон, шоҳзодагон ва аёнӯ ашроф. Ин зергурӯҳ дар асари «Таърихи ҳумоюн» антропонимҳои фаро мегиранд, ки марбути номи шоҳон, шоҳзодагон ва аёнӯ ашрофанд. Дар ин бахш мисолҳои зеринро нисбат додан мумкин аст: *Сайид Амир Абдулаҳадхон* [44], *Арслонхон* [46], *Мирзо Улугбек* [50], *Сайид Аҳмади Равандӣ* [54], *Шоҳ Нақибанд* [55], *Оғои Бузург* [56], *Искандар Зулқарнайн* [69], *малик Искандар* [69], *Амир Шоҳмурод* [82], *Амир Маъсуми Ҷозӣ* [82], *Саид Амир Музаффархон* [85], *Амир Темур* [87], *Ибни Муқаннаъ* [87], *Саид мир Олимхонтура* [88], *Пеидодиён* [104], *Каён* [104], *Саъди Ваққос* [107], *Хусрави Парвиз* [109]...

ғ) **Номи ҳокимон, волиён ва дигар амалдорони давр.** Дар ин зергурӯҳ антропонимҳое оварда шудаанд, марбути номи ҳокимон, волиён ва амалдорони дигари дарбору дарбориён буда, бо аксари эшон муаллифи асар аз наздик ошноӣ доштааст ё аз зиндагии онҳо андаке бошад ҳам воқиф аст. Дар ин бахш мисолҳои зеринро нисбат додан мумкин аст: *Гулианиш Бухорӣ [44]*, *Муҳаммад Мирсаид [44]*, *Мендурф [44]*, *Мавлоно Ориф [64]*, *Мавлоно Абулҳасани Нурӣ [69]*, *Мирзо Содиқи Муниӣ [82]*, *Амир Маъсуми Ғозӣ [82]*, *Шамсуддинбеки Сомӣ [87]*, *Сӯфиаллоҳёр [135]*, *Қозӣ мулло Мир Садрӣдин [143]*, *Яъқубтӯқсоба [155]*, *Хошиоктӯқсоба [155]*... Чанде аз ин мисолҳоро дар матн меоварем ва мазмуну мундариҷаи онҳоро шарҳу тавзеҳ медиҳем: ...мутахаллис ба *Гулианиш Бухорӣ* валади Муҳаммад Мирсаиди муфтии муддарис...[44]; ...Муҳаммад Содиқ Қаровулбеғӣ, мутахаллис ба Гулианиш Бухорӣ валади *Муҳаммад Мирсаиди* муфтии муддарис...[44];

д) **Номи халифаҳо, сипоҳиён ва лашкаркашон.** Дар ин зергурӯҳи антропонимҳои асари «Таърихи ҳумоюн» асосан номи халифаҳо, сипоҳиён ва дашкаркашон оварда мешаванд, ки дар асар вобаста ба ҷиҳати фаъолияти пайкори ҷарбӣ ин номҳо оварда шудаанд. Дар ин бахш мисолҳои зеринро нисбат додан мумкин аст: *Муовия [45]*, *Қутайба [45]*, *Арслонхон [46]*, *Бақри Саъд [46]*, *халифа Ниёзқул [46]*, *Абӯмуслим [58]*, *Искандар Зулқарнайн [69]*, *малик Исканда [69]*, *Ҳоҷа Чонбоз [76]*, *Ибни Муқаннаъ [87]*... ва ғ.

е) **Номи адибон, муаррихон ва аҳли илм.** Дар асар номи адибону аҳли илм мақому ҷойгоҳи махсусро фаро гирифта, дар ин зергурӯҳи антропонимҳои асар асосан номи адибону аҳли илми машҳури даврони муаллифи асар ва мутақаддамин оварда шудаанд. Дар ин бахш мисолҳои зеринро нисбат додан мумкин аст: *Гулианиш Бухорӣ [44]*, *Мендурф [44]*, *Мирзо Улугбек [50]*, *Баҳоуддин [51]*, *Бӯалӣ ибни Сино [53]*, *Шоҳ Нақибанд [55]*, *Оғои Бузург [56]*, *Абӯмуслим [58]*, *Мавлоно Ориф [64]*, *Мавлоно Абулҳасани Нурӣ [69]*, *Абунасири Форобӣ [80]*, *Шайх Абдулҳакими Тирмизӣ [106]*, *Ёқутӣ Ҳамавӣ [121]*... ва ғ.

ё) **Номи қаҳрамонҳои асар ё номҳои шартӣ.** Дар ин зерфасл номи қаҳрамонҳои асар ё номҳои шартӣ оварда мешаванд, ки муаллифи асар ҳангоми овардани мазмуни ин ё он қисса аз онҳо ёд кардааст. Ҳоло чанд номи ин персонажҳо манзур мегарданд: *Лайлӣ [54]*, *Маҷнун [54]*, *Фарҳод [109]*, *Ширин [109]*, *Тоҳир [78]*, *Зӯхро [78]*... Аҳолии тарокима онро қурғони *Тоҳиру Зӯхро* мегӯянд [78]; Ба эътиқоди аҳолии ин вилоят онро *Фарҳоди* ошиқи *Ширин* қанда бошад, ин аз ақл берун аст, чаро ки ба кутуби таврихи салаф мазкур аст, ки *Фарҳоди кӯҳкан* ва *Ширину Ҳусрави Парвиз* дар ин диёр набудаанд, магар он тасвир аз осори айёми ҷоҳилият боқӣ монда бошад [109].

ж) **Лақаб, таҳаллус ва номҳои ифтихорӣ дар асар.** Тадқиқи биёрҷанбаи ному лақаб ва таҳаллусу исмҳои ифтихорӣ аз нимаи аввали солҳои 70-уми асри гузашта ибтидо гирифта, дар ин боб асару мақолаҳои зиёде ба таъби расонида шудаанд. Тадқиқи исмҳои ифтихорӣ ва таҳаллусу лақабҳо, ба вижа лақабҳои мардуми авом душвор мебошанд, зеро мардум аз ошкор намудани лақабҳои худ худдорӣ мекунанд. Муҳаққиқ Босворт К.Э. дар асараш «Лақабгузории салотини Ғазнавӣ» [1971] дар бобати таърихи лақабҳо ва лақабгузории давраи Ғазнавиён тадқиқот анҷом дода, паҳлӯҳои зиёди масъалаи мазкурро шарҳ додааст [Босворт, 1971]. Муҳаққиқи тоҷик О.Ғафуров дар ин маврид дар асарҳои «Расказы об именах» [1968], «Лев и Кипарис» [1971], «Шарҳи исми лақабҳо» [1981], «Имя и история» [1987] қанбаҳои мухталифи бахши лақабгузориву номҳои ифтихориро дар асрҳои миёна тадқиқ намудааст. Ҳамчунин саҳми муҳаққиқи дигари тоҷик А. Қаландаров низ дар ин ҷода назаррас аст. Ӯ дар як мақолааш «Мавқеи услубии ному лақаб» [1974] роҷеъ ба ному лақаби қаҳрамонҳои осори бадеии устод С.Айнӣ масъалаҳои лақабгузориро пайгирӣ намуда, таҳқиқот анҷом додааст.

Мавриди қайд аст, ки масоили мазкур дорои қанбаҳои шавқангез буда, дар аснои омӯзиши масъалаҳои зиёди ҳаёти мардум, шахсият, фарҳангу тамаддун ва дигар паҳлӯҳои ҳаёти эшон ошкор мегарданд. Боиси хушқолист, ки дар омӯзишу баррасии лақабҳои қаҳрамон [персонаж]-ҳои ягон асари насри ривоятӣ ва адабию бадеӣ, таърихӣ гомҳои нахустин дар забоншиносӣ гузошта шудааст ва мақолаи муҳаққиқи ономастикаи «Қасас-ул-анбиё»-и Э. Давлатовро дар ин самт зикр намудан айни муддаост, ки ин муҳаққиқ дар мақолаи «Корбасти лақаб, таҳаллус ва номҳои ифтихорӣ дар «Қасас-ул-анбиё»»-и хеш лақаб, таҳаллус ва номҳои ифтихорӣ асари насрии ривоятӣ-таърихӣ «Қасас-ул-анбиё»-ро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст, ки хеле ҷолиби тавачҷӯх аст. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи лақаб чунин маънидод ёфтааст: «...Номи иловагӣ, ки ба кас аз рӯи сифати нек ё бад, ё аз рӯи рафтораш дода мешавад; унвон...» [ФЗТ, 125-127].

Дар «Таърихи ҳумоюн» лақабу таҳаллусҳо ба қабати исмҳои хос шомил гардида, аслан ба фонди калимаҳои маъмулии забон мутааллиқанд. Олим ва муҳаққиқи тоҷик Р. Шоев дар тадқиқоташ лақабҳоро аз нигоҳи истеъмол ва баромад ба ду қисмати асосӣ тасниф намудааст: а) лақабҳое, ки аз байни халқ мебароянд; б) лақабҳои ифтихорӣ, ки аз тарафи зимомдорон тақдим карда мешуданд» [Шоев, 46]. Инчунин муаллиф бобати пайдоиш ва зуҳури суннати лақабгузории гуруҳи дуҷумла ишора карда мегӯяд, ки «Лақабҳои гуруҳи дуҷумла дар забони тоҷикӣ ҳанӯз аз асрҳои IX

маъмуланд ва идомаи он хеле тӯлонист» [Шоев,46]. Пас аз гуфтаҳои эшон хулоса намудан мумкин аст, ки гурӯҳи аввали лақабҳо таърихи тӯлонитаре доштааст, зеро маълум аст, ки пайдо шудани санъати лақабгузори ифтихорӣ, ки ҳамчун расм ва анъаноти давлатӣ дар замони салтанати Аморати Бухоро бесабаб нест. Албатта, он дар заминаи суннати аввали лақабгузорӣ пайдо гардидааст, зеро маълум аст, ки ягон сохт, чараён ва омилеро бе заминаи муайян дар ҳавои хушқу холи созмон додан ғайри имкон аст.

Дар асари «Таърихи ҳумоюн» лақабу тахаллуҳои *қаровулбеғӣ, Гулианӣ, Бухороӣ, муфтӣ, муддарис, сайид, амир, муовия, хоҷа, халифа, шайх, мирзо, сӯфӣ, шоҳ, ого, ҳазрат, мавлоно, малик, имом, қозӣ, тӯқсоби* ва монанди инҳо ба қайд гирифта шудааст, ки бештар ин лақабу тахаллус ва унвонҳои эҳтиромӣ хоси табақаи болоӣ ва аҳли тақвою уламои дин ҳастанд. Дар асоси маълумоти фарҳангии тафсирий ва маълумоти сарчашмаҳо дар бобати ба лақабҳо соҳиб гардидани қаҳрамонҳо [персонажҳо]-и асар маълумотҳои ҷолибу саҳеҳро пайдо намудем ва лозим донистем, ки чанде аз онҳоро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор бидиҳем:

Амир *а. امير* 1. амрдиҳанда, фармондиҳанда; ҳукмраво. 2. *таър.* лақаби ҳукмронии Осиёи Миёна ва Афғонистон [ФТЗТ, 61]. Дар асар ҳамчун лақаби шоҳон омадааст, ки далолат ба ҳукмронӣ мекунад ва мансуби забони арабист: ...Сайид **Амир** Абдулаҳадхон ба тахти аморат ва арикаи салтанати Бухорои Шариф дар таърихи санаи 1303 ҷулуси ҳумоюн намуданд... [45]; Дар забони тоҷикӣ муродифоти ин истилоҳ шоҳ, подшоҳ, сарвар, сардор ва калимаи арабии султон ба шумор мераванд.

Имом *а. امام* 1. *кит.* пешво, пешрав, роҳбар. 2. *д.* пешво ва асосгузори ҳар як аз мазҳабҳои расмӣ ислом; *умуман* пешвои дин. 3. *д.* пешвои ҷамоаи намозгузори масҷидҳо; касе, ки намозхонҳо ҳангоми намоз ба вай иқтидо карда намоз мегузоранд; имом шудан пеш гузаштан [-и шахсе дар намози ҷамоат] [ФТЗТ, 568]. Дар асари «Таърихи ҳумоюн» ин истилоҳ ҳамчун унвони динӣ мавриди қорбурд қарор гирифтааст: Ва ба ҷониби шимолии наҳри Ҷайхун ба муҳозии қӯрғони Каркӣ ба домани кӯҳ мазори фоизулан- вори ва қадамгоҳи **Имом Ҷаъфарӣ Содик** мавҷуд аст [74]. Ба тарафи шимолии он масҷид қадамгоҳи **имомии Ҷанафия** аст [70]. **Имомии Ҷанафия** пешво ва асосгузори мазҳаби суннатгароии дини ислом буда, дар таърихи фарҳанги мардуми мо мақоми муҳим дорад ва аҳли мусалмони равияи суннатгароён ўро пешвои худ мехонанд. Ба таври дигар ин антропоним ба сифати пешвои дин мавриди қорбурд қарор гирифтааст.

Қаровулбеғӣ *قراولبيغي* *таър.* сардори посбонони дарбори амирони Бухоро [ФТЗТ, 659]. Ин унвон ё рутбаи ҳарбист ва мансуби забони туркист: Муҳаммад Содик **Қаровулбеғӣ**, мутахаллис ба Гулшании Бухороӣ валади Муҳаммад Мирсаиди муфтӣ муддарис... [44].

Қозӣ *а. قاضى* 1. *кит.* қазоваткунанда, ҳукмбароранда, довар, ҳакам. 2. *таър.* мансабдори шаръӣ дар аморати Бухоро, ки масъалаҳои баҳсноки ҳуқуқӣ ва ҷиноятҳои содиршударо аз рӯйи нишондоди шариат ҳал мекард; фақеҳе, ки мурофиотро дар мавриди ихтилофу низоъ байни мардум мувофиқи қонуни шариат ҳал мекард; *муқ. судя; қозии калон ниг. қозикалон; қозии ҳақиқӣ* а) қозии аз рӯйи ҳақиқат амалкунанда; б) сифати Худо; **қозӣ шудан** а) ба мансаби қозигӣ расидан; б) *гуфт.* ҳакам шудан; **ба тахтаи қозӣ кашидан** *мач.* истинтоқ карда, танбеҳ додан [ФТЗТ, 677]. Дар асар як маротиба ин унвони динӣ ё мансаби шаръӣ омадааст: ...сари мазори фоизу-л-анвори Халилато, ки ҷадди бузургвори қозию-л-қузоти дору-л- фоҳира **Қозӣ мулло Мир Садриддинанд**, хонақоҳу мадраса муштамил бар хучуроти ... мавҷуд аст [ФТЗТ, 143].

Мавлавӣ *а. مولوى* 1. *мансуб ба мавло.* 2. лақабе, ки ба шайхон ва олимони бузург дода мешуд: **Мавлавии Румӣ** [ФТЗТ, 712]. Шакли дигари ин вожа мавлоно буда, дар фарҳанг вожаи мазкур чунин шарҳ дода шудааст: «**Мавлоно** *а. مولانا* лақаби эҳтиромие, ки ба донишмандон ва бузургон дода мешуд: **Мавлоно Ҷомӣ** [ФТЗТ, 712]. Сари мазори фоизуланвори **Мавлоно Ориф** алайҳираҳма як қитъа хонақоҳи сангин дорадаз абнияти қадима ва дигар бисту чаҳор масҷиди панҷвақтӣ дорад [64]. Ба болои чашма ба тарафи ҷанубӣ мадфани қутбулорифин **Мавлоно Абулҳасани Нури** аст [69].

Малик *ملك* соҳиби мулк, шоҳ, подшоҳ, султон [ФТЗТ,747]. **Маликушшуаро** *а. الشعراءملك* *таър.* шоҳи шоирон (*унвони ифтихорие, ки ба сардори шоирони дарбор дода мешуд*) [ФТЗТ, 747]. Қӯрғони мазкура дар камоли рифъату матонат аст ба ҷониби ҷанубии ин қӯрғон миқдори ним фарсах қадамгоҳи **малик Искандар** низ мавҷуд аст машҳур ба Зулқарнайн аст [69].

Мирзо *ميرزا* [қўтҳошудани **амирзода**] 1. котиби ягон идора, котиб, муншӣ, дабир. 2. *таър.* лақаби шоҳзодагони сайиднасаб, ки дар охири номашон зикр мешуд [*мас.*, Иброҳим – Мирзо]. 3. дар гузашта ба аввали номи одамони хатдор ва хушнавис илова мешуд [*мас.*, Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим] [ФТЗТ, 804]. Чунончи **Мирзо Саъфарӣ Муншии Сармечанӣ** мутахаллис ба Абдӣ ин воқеаро дар силки назм кашида мефармояд [57]. Дар ин матн вожаи мирзо ба маънои хушнавис, соҳиби қалам омадааст.

Миршаб *ميرشب* *таър.* мансаби ҳарбию маъмурӣ ва соҳиби ин мансаб дар шаҳру ноҳияҳои Осиёи Миёна, ки риояи тартиботи муқарраркардаи аморат ва хониҳоро назорат мекард, сардори шабгардҳо; сардори политсия дар аморати Бухоро [ФТЗТ, 817]

Муфти *مفتى* 1. *д.* рӯҳонии олимансаб, ки дар бораи ин ё он масъала аз рӯи шариат фатво медиҳад, фатводиханда; қонуншиноси шариат. 2. мансаби олии динӣ дар Тоҷикистон: Муфтии мусулмонони Тоҷикистон [ФТЗТ, 862].

Оғо/Оқо *م. اقا/اقا* *калимаи эҳтиромӣ* чаноб, соҳиб [ФТЗТ, 18]. Ин тумон сивои Пайканд понздаҳ ҳазор хонавор нуфус аст, ҳафт хонақоҳи сангин ва яксаду ҳафтоду панҷ куро аст. Ва мазори фоизу-ланвори ҳазрати **Оғои Бузург** дар ин тумон аст [56].

Сайид *ا. سيد* 1. *д.* он ки аз хонаводаи пайғамбар бошад, он ки шаҷарааш ба Муҳаммад (с) мерасад. 2. бузург, сардор, пешво [ФТЗТ, 198]. ...**Сайид Амир Абдулаҳадхон** ба тахти аморат... [45].

Сӯфӣ *صوفى* 1. пайрави тариқати тасаввуф; *ниг. суфигарӣ*. 2. азонгӯи масҷид, муаззин [ФТЗТ, 290]. Ба сари мазори фоизуланвори Шайх Абдуҳолиқ ба финои шаҳри он як мадрасаи сангин аз абнияти Мирзо Улуғбек мавҷуд аст ва як мадрасаи ҷӯбини дигар низ дорад ва як хонақоҳи сангини дигар ба сари мазори **Сӯфӣ Ҷунайд** низ мавҷуд аст, бағоят рафъ ва матин аст [51].

Тӯқсабо *م. توقسبا* *таър.* яке аз мансабҳои олии сипоҳӣ дар аморати Бухорои давраи амири [ФТЗТ, 374]. ... *Якеи онҳоро Яъқубтӯқсабо меноманд, ки ба тарафи ҷанубии ақабача ба миқдори понздаҳ ҳазор хонавор калон аст...* [154]; *Якеи онҳоро Хошоқтӯқсабо меноманд, ки он ба миқдори понздаҳ ҳазор хонавор ба тарафи шимолӣ ақабачаку даҳит будагӣ калон аст ва воридоти ҳукуматиро инҳаҷамъ намуда ба ҳокими вилояти мазкур месупоранд...* [154];

Халифа *ا. خليفة* *таър.* 1. ҷонишин, касе, ки ҷонишини каси дигаре бошад. 2. лақаби подшоҳони ислом, ки ноиби Муҳаммади пайғамбар (с) ва пешвои мусулмонон маҳсуб мегаштанд. 3. ҷонишин, дастёри усто, косиб [ФТЗТ, 437]. Ва мула ва дастақҳои атрофи хоричи девори онро аз ҳиссату-л-вақфи хитобати он дар замони хитобати худи халифа Ниёзкул бино намудаанд, дар замони хилофати ҳазрати Амири Саъид [46].

Ҳоҷа *ا. خواجه* 1. бузург, соҳиб, соҳибкор, хӯҷаин. 2. *мансуб ба насли хоҷагон* [ФТЗТ, 472]. Мучаддадан онро **имом Бақри Саъд**, ки машҳуранд ба **Ҳоҷа Калони Ҷӯйборӣ** ва бонии манору мадрасаи Говқушон мебошанд солисан бино намуданд [45].

Ҳазрат *ا. حضرت* 1. хузур, ҳозир шудан. 2. даргоҳ, остона. 3. калимаи таъзим ва эҳтиром дар мавриди зикри номи шахсони бузург [ФТЗТ, 500]. Роҳи мутаорифи қадими Миёнкол аз даруни ин тумон мегузарад. Мазори **ҳазрати Абдулвосеъ** дар ин тумон аст [58]. Аз ҷумлаи осори қадима дар ин мамлакат як қитъа хонақоҳи муштамил бар хучурот бар сари мазори фоизу-ланвори **ҳазрати Қосим Шайх** алайҳи-р-рахма мебошад [60]. **Ҳазрати Алӣ [70]**,

Шайх *ا. شيخ* 1. марди пир, кӯҳансол; шайху шоб пиру ҷавон. 2. олим, донишманд; Шайх Саъдӣ, Шайх Аттор. 3. муршид, пешвои рӯҳонӣ, эшон, пир; обид, зоҳид [ФТЗТ, 647]. Мазори фоизуланвори ҳазрати **Шайх Маъруфи Кархӣ** дар ин ҷост ва мазори фоизуланвори Зайд ибни Алӣ ва Зубайд ибни Алӣ ба тарафи ғарбии вилояти мазкур ба миқдори як фарсах роҳ хобидаанд [73]. **Шайх Абдулҳақими Тирмизӣ [106]**,

Шоҳ *ا. شاه* 1. подшоҳ, султон, соҳиби тахту тоҷ. 2. мӯҳраи асосӣ дар шатранҷ-шоҳмот. 3. *ҷузъи насини калимаҳои мураккаб ба маънии* бузургӣ ва баргарӣ нисбат ба ҳаммонандон: шоҳасар, шоҳбайт, шоҳтир [ФТЗТ, 686]. Мазори фоизу-ланвори Бобои Самосӣ, ки муршиди ҳазрати **Шоҳ Нақибанд** алайҳи-р-рахмаанд дар он ҷо аст [55].

Антропонимҳо ахбору маълумотеро дарбар мегиранд, ки дар онҳо ному насаб ва наҷоди ашхос маҳфуз аст. Дар номи ашхос хислату хусусияти инсон, алоқамандии [мансубияти] ӯ бо волидайн, оила, авлод муайян мегардад. Ба ғайр аз ин, дар антропонимҳо ба қадом халқу миллат, қавму қабила мансуб будан, касбу кор ва машғулияти ихтисос, баромад ё мансубияти шахс ба ягон кишвар, мамлакат, вилоят, шаҳру деҳот, мансубияти шахс ба ин ё он табақаи иҷтимоӣ ифода меёбад.

Ҷиҳати дигари забонии антропонимҳо дар он аст, ки онҳо чӣ тарз шакл гирифтаанд? Аз ин нуктаи назар, мо антропонимҳои асари «Таърихи хумоюн»-ро аз нигоҳи сохтор ба гурӯҳҳои **сода, сохта, мураккаб, ибора-антропонимҳо** чудо намуда, вижагиҳои сохтории онҳоро нишон медиҳем:

- **сода:** *Муҳаммад [44], Мендурф [44], Муовия [45], Баҳоуддин [51], Абӯмуслим [58], Тоҳир [78], Зӯҳро [78], Каён [104], Фарҳод [109], Ширин [109]...*

- **сохта:** *Қутайба [45], Арслонхон [46], Пеидодиён [104]...*

- **мураккаб:** *Сӯфиаллоҳёр [135], Яъқубтӯқсабо [154], Хошоқтӯқсабо [154]*

- **ибора-антропоним:** *Гулишани Бухорой [44], Муҳаммад Мирсаид [44], Сайид Амир Абдулаҳадхон [44], Абдулло ибни Зиёд [45], Саид ибни Усмон ибни Аффон [45], Бақри Саъд [46], Ҳоҷа Калони Ҷӯйборӣ [45], халифа Ниёзкул [46], Шайх Абдуҳолиқ [50], Мирзо Улуғбек [50], Сӯфӣ Ҷунайд [51], Бӯалӣ ибни Сино [53], Ҳоҷа Пеишқӯҳ [53], Сайид Аҳмади Ровандӣ [54], Абон ибни Усмон [54], Духти Афросиёб [55], Бобои Самосӣ [55], Шоҳ Нақибанд [55], Оғои Бузург [56], Сайид Ато [57], Мирзо Сафари Муниши Сармечанӣ [57], Ҳоҷа Орифи Моҳитобон [57], Абӯмуслим [58], ҳазрати Абдулвосеъ [58], ҳазрати Қосим Шайх [60], Бобо Ато [61], Мавлоно Ориф [64], Искандари Зулқарнайн [69], малик Искандар [69], Мавлоно Абулҳасани Нури [69], Шайх Аҳмад Кабир [69],*

Бобо Қанбар [70], Ҳазрати Алӣ [70], Имоми Ҳанафия [70], Шайх Маъруфи Қархӣ [73], Зайд ибни Алӣ ва Зубайд ибни Алӣ [73], Имом Чаъфари Содиқ [74], Хоҷа Чонбоз [76], Тоҳиру Зӯхро [78], Абунастри Форобӣ [80], Амир Шоҳмурод [82], Мирзо Содиқи Муниӣ [82], Амир Маъсуми Ғозӣ [82], Саид Амир Музаффархон [85], Шамсуддинбеки Сомӣ [87], Амир Темур [87], Ибни Муқаннаъ [87], Саид мир Олимхонтура [88], Шайх Абдулҳакими Тирмизӣ [106], Саъди Ваққос [107], Хусрави Парвиз [109], Шайх Шамсуддин [112], ҳазрати Султон [116], Шодӣ бобо [117], Ёқутти Ҳамавӣ [121], Хоҷа Ғозӣён [137], Хоҷаи Балҷувон [145], Қозӣ мулло Мир Садриддин [143], Сайид Али Ҳамадонӣ [143]...

Антропонимҳои асарро аз нигоҳи мансубият ё баромади таърихиашон ба антропонимҳои **тоҷикӣ, омехтаи тоҷикӣ-арабӣ, омехтаи ўзбекӣ-тоҷикӣ** ва **русӣ** чудо намудан мумкин аст:

-тоҷикӣ: Гулшани Бухорой [44], Хоҷа Қалони Ҷӯйборӣ [45], Хоҷа Пеиқӯҳ [53], Духти Афросиёб [55], Бобои Самосӣ [55], Шоҳ Нақибанд [55], Хоҷа Чонбоз [76], Пеидодиён [104], Каён [104], Фарҳод [109], Ширин [109], Хусрави Парвиз [109], Шодӣ бобо [117]...

-омехтаи тоҷикӣ-арабӣ: Сӯфӣ Чунайд [51], Бӯалӣ ибни Сино [53], Аҳмади Ровандӣ [54], Бобои Самосӣ [55], Шоҳ Нақибанд [55], Оғои Бузург [56], Мирзо Сафари Муниии Сармечанӣ [57], Хоҷа Орифи Моҳитобон [57], Бобо Ато [61], Мавлоно Ориф [64], Искандар Зулқарнайн [69], малик Искандар [69], Бобо Қанбар [70], Амир Шоҳмурод [82], Мирзо Содиқи Муниӣ [82], Каён [104], Шайх Абдулҳакими Тирмизӣ [106], Хоҷа Ғозӣён [137], Хоҷаи Балҷувон [145], Сайид Али Ҳамадонӣ [143]...

-омехтаи тоҷикӣ-ўзбекӣ ва ўзбекӣ-арабӣ: Мирзо Улғбек [50], Оғои Бузург [56], Бобо Қанбар [70], Амир Темур [87], Саид мир Олимхонтура [88], Яъқубтӯқсоба [155], Хошиоктӯқсоба [155]...

-русӣ: Мендурф [44]: **Мендурфа** ном сайёҳи исавӣ, ки дар санаи 1820 мелодӣ, ки мутобиқи санаи 1228 ҳиҷрӣ аст, омада Бухорои Шариф ва тавобеоту финои онро саёҳат намуда, ҷуғрофияи онро тахминан навиштааст [44];

-арабӣ: Муҳаммад [44], Муҳаммад Мирсаид [44], Сайид Амир Абдулаҳадхон [44], Муовия [45], Абдулло ибни Зиёд [45], Қутайба [45], Саид ибни Усмон ибни Аффон [45], Бакри Саъд [46], халифа Ниёзқул [46], Шайх Абдуҳолиқ [50], Абон ибни Усмон [54], Абӯмуслим [58], ҳазрати Абдулвосеъ [58], ҳазрати Қосим Шайх [60], Шайх Аҳмад Кабир [69], Ҳазрати Алӣ [70], Зайд ибни Алӣ ва Зубайд ибни Алӣ [73], Имом Чаъфари Содиқ [74], Тоҳиру Зӯхро [78], Абунастри Форобӣ [80], Мирзо Содиқи Муниӣ [82], Амир Маъсуми Ғозӣ [82], Саид Амир Музаффархон [85], Шамсуддинбеки Сомӣ [87], Ибни Муқаннаъ [87], Саъди Ваққос [107], Шайх Шамсуддин [112], Ҳазрати Султон [116], Сӯфиаллоҳёр [135]...

Умуман, овардани антропонимҳо дар асари «Таърихи ҳумоюн»-и Гулшанӣ барои боз ҳам ҷолибтару пурратар гардидани ин ё он ҳодиса ё воқеаи аҷибу таърихӣ хидмат намудаанд. Аз рӯи маълумоти маводи ин асар аксари антропонимҳои овардаи муаллифи асар дар тӯли таърих ба тағйироту таҳаввулот дучор гардида, бо баъзе шакливазкунии зоҳирӣ то замони мо расидаанд. Аз ин ҷо, баррасии масъалаи мазкур доманаи фарох дошта, ҳанӯз ҳам масъалаи камтатқиқшуда ба ҳисоб меравад. Анҷоми чунин татқиқотҳо дар равшан намудани паҳлуҳои дигари масъала метавонанд дахл намоянд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоева, С. Ономастикаи «Форснома»-и Ибни Балхӣ. Рисолаи номзадӣ / С. Абдуллоева. – Душанбе, 2003. – 168 с.
2. Абдуллоева, С. Ономастикон суфийской поэзии: структурный, семантический и функциональный аспекты (на материале произведений Абульмаджа Санаи, Фаридаддина Аттара и Джаладиддина Балхи)». Автореф... докт. дисс. / С. Абдуллоева. – Душанбе, 2017. – 48 с.
3. Фафуров О. Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ. / О. Фафуров. - Душанбе: Маориф, 1983. – 144 с.
- 1.4. Давлатов Э.А. «Қасас-ул-анбиё» ва баъзе масъалаҳои ономастикаи он. / Э.А. Давлатов. – Душанбе, 2017. – 112 с.
4. Давлатова Ф. Т. Лингвистическое исследование антропонимии «Таърихи Табарӣ» Бальями: Автореф... канд. дисс... / Ф.Т. Давлатов. – Душанбе, 2019. – 24 с.
5. Курбонмамадов С.Х. Семантико-стилистические особенности поэтонимии «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси: Автореф... дис... канд. филол. наук. / С.Х. Курбонмамадов. – Душанбе, 2014. – 26 с.
6. Майнусов Д. Ф. Антропонимы «Шахнаме» Абулкасыма Фирдавси (лингвистический аспект): Автореф... дис... канд. филол. наук. / Д. Ф. Майнусов. – Душанбе, 2013. – 27 с.
2. 8. Темиров Ч. Таҳқиқи таърихию забоншиносии антропонимияи «Ҳазору як шаб». / Ч. Темиров. – Душанбе, 2018. – 24 с.
1. Хайдаров Ш. Луғати чандомади антропонимҳои тоҷикони райони Ашт. / Ш. Хайдаров. - Душанбе: Дониш, 1986. – 225 с.
2. Хайдарӣ Ш. Луғати басомади номҳои тоҷикони вилояти Хатлон. / Ш. Хайдарӣ. – Душанбе: Ирфон, 2007. - 474 с.
3. Шодиев М. Лингвистический анализ топонимов произведений С. Айни. / Канд. дисс... / М. Шодиев. – Душанбе, 1994. – 191 с.

УПОТРЕБЛЕНИЕ АНТРОПОНИМИИ В «ТАЪРИХИ ХУМОЮН» ГУЛШАНИ

Трактат «Таърихи хумоюн» Гулиани является образцом таджикской научно-географической прозы конца XIX-начала XX, который изложен в исторической среде развития таджикского литературного языка данного периода. Названное произведение дает огромный материал по особенностям использования лексического богатства таджикского литературного языка, особенно его ономастики, эпохи его изложения.

Одним из актуальных проблем таджикской ономастики является изучение развития структуры личных имен, требующей поэтапного исследования и показания особенности ее развития в конкретных исторических условиях. Среди прозаических произведений, которые в той или иной степени могут показать особенности употребления личных имён в таджикском языке конца XIX в. и начала XX века, наиболее значимым является трактат Мухаммад Содикходжы Гулиани. В этом трактате в зависимости от изображения событий, упоминания погребальных сооружений и крепостей, минаретов, мавзолеев и других исторических мест автором использованы множество личных имён, которые в данной статье разделены по лексико-семантическим группам и подвергаются подробному лингвистическому анализу.

Автор статьи подчеркивает, что антропонимы, употребляемые в трактате, содержат информацию об именах, фамилиях, прозвищах людей, указывают на отношении человека к родителям, семье и рода, свидетельствуют об их принадлежности к тем или иным слоям общества или профессиям, кланам и этносам, странам, регионам, областям, городам и селениям и т.д..

Ключевые слова: Гулиани, «Таърихи хумоюн», Бухара, ономастика, антропонимия, имя, прозвище, почетные имена, фамилия, раса, этнос, нация, историческое происхождение, произведение

THE USE OF ANTHROPOLOGY IN THE "TARIHI, HUMAYUN" OF GULSHANI

The treatise of "Tarihi, Humayun" of Gulshani is a sample of the Tajik scientific and geographical prose of the late XIX and early XX centuries, which is set out in historic environment for the development of the Tajik literary language of that period. This work gives a huge material on the peculiarities of the use of the lexical wealth of the Tajik literary language, especially its onomastics, the era of its presentation.

One of the actual problems of Tajik onomastics is the study of the development of the structure of personal names, which requires a step-by-step study and testimony of the peculiarities of its development in specific historical conditions. Among the prose works, which to some extent can show the features of the use of personal names in the Tajik language in the late nineteenth century and early twentieth century, the most important is the treatise of Muhammad Sodikkhoja Gulshani. In this treatise, depending on the image of events, mention of burial structures and fortresses, minarets, mausoleums and other historical sites, the author uses many personal names, which in this article are divided into lexical and semantic groups and are subjected to detailed linguistic analysis.

The author of the article emphasizes that anthroponyms used in the treatise contain information about names, surnames, nicknames of people, indicate the attitude of a person to parents, family and generation, indicate their belonging to certain layers of society or professions, clans and ethnic groups, countries, provinces, regions, cities and villages, etc..

Keywords: Gulshani, "Tarikhi Humoyun", Bukhara, onomastics, anthroponymy, name, nickname, honorary names, surname, race, ethnicity, nation, historical origin, work

Сведения об авторе:

Бобокалонова Раъно – соискатель кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни

About the author:

Bobokalonova Ra'no, researcher in the Department of Theory and Practice of Linguistics of Tajik State Pedagogical University named Sadriddin Aini

БАЪД АЗ ИҚТИБОСШАВӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Абдуллоева М.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Одамон дар протсессии зиндагӣ ва дар тули рушд ва таърих, баробари соҳиби забон гаштанашон кӯшиш мекунанд, ки бо роҳу воситаҳои гуногун онро инкишоф дода ташаққул бахшанд. Барои ба ин мақсад ноил шудан роҳҳои гуногун истифода бурда мешуданд. Яке аз роҳҳои асосии рушди забон дар тамоми давру замон ба истифода гирифтани вожаҳои унсурҳои забони дигар

будаасту то ба ҳол боқӣ мондааст. Аз забонҳои ғайр аксаран вожаҳои қабул мегарданд, ки дар забони хеш ба он маъно мафҳуме дарёфт карда намешуд ва ё ҷавобгӯӣ ба талаботи замон ва рушди он набуданд. Иқтибосот, ки бештар бо тарақиёти фарҳангиву иҷтимоӣ ва иқтисодии мардум вобастаанд, мисли таърихи халқияту миллат инкишоф ёфтаанд. Муҳимтарин хусусиятҳои хоси ҳар забон ва луғати онро забоншиносон дар ташшақкул ва ҳамеша дар тановвул будани он мешуморанд.

Иқтибос чун воҳиди махсуси луғавӣ дорои вижаҳои зиёдест, ки хусусият ва шартҳои онҳо, на танҳо баҳри пурраву комил гаштани таркиби луғавӣ, балки барои ба ҳам наздик овардани фарҳанго ва ташаққулу тақомули гуфтугӯи тамаддуно хизмат мекунад. Аз ин рӯ, ин масъала проблемаи натавоно забоншиносон, балки гоҳе мавриди мутолиаи муҳаққиқони соҳаҳои дигар аз қабилӣ фалсафа, сотсиология, фарҳанг ва таърихнигорону иқтисоддонон ҳам мегардад. Таҳқиқот дар соҳаи забони англисӣ ва мавзуи интиҳобшуда, ки гуфтем хеле актуалӣ ва аҳамиятнок ба назар мерасад ва то ин дам таҳқиқотҳои зиёде дар ин самт ба анҷом расидаанд, вале аксарияти онҳо мушкилоти забонҳои русӣ ва англисиро дарбар гирифтаанд. Бобати омӯзиши муқоисавӣ - типологӣ ва ҳалли масъалаҳои назария ва амалияи тарҷума дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бошад, шумораи қорҳои ҷиддӣ хеле ночиз аст ва ё тамоман вучуд надорад [1;3].

Бесабаб нест, ки муҳаққиқони рус ба мисли Д.С.Лотте, А.А.Реформатский, Г.О.Винокур, В.М.Лейчик, М.Г.Бергер, А.Д.Хаютина, О.С.Ахманова, А.М.Фотиева, В.П.Даниленко, Н.В.Подольский ва дигарон маҳз ба тарафҳои гуногуни таркиби луғавии забон аҳамияти ҷиддӣ дода, таъкид доштаанд, ки баробари рушди илму техника ва фарҳанг мақоми истилоҳот дар забон меафзояд.

Дар як вақте, ки ду миллат ба алоқаҳои наздик меоянд табиатан оқибати он иқтибосҳои возеҳ мебошанд. Алоқаҳо табиатан метавонанд гуногун бошанд. Ба ин мумкин аст ҷангҳо, ҳучумҳои маҷбурӣ, ё истило кардани мамлакат аз тарафи ягон қabila сабаб шавад, ки дар натиҷаи суистифода аз берағбатии (миллат) халқ ғалаба карда, калимаҳои бегона ворид мешаванд.

Инчунин давраҳои сулҳчӯёна дар раванди иқтибосшавӣ ба воситаи тичорат ва муносибатҳои фарҳангии байналхалқӣ буданд.

Олими барҷаста Мария Пей ҳамин гуна қайд мекунад: «Оё калимаҳо ҳангоми гузаштан аз як забон ба забони дигар, чуноне ки одамон дар ин гуна вазъиятҳои монанд муҳочират мекунанд, ворид мешаванд? Оё онҳо ҳангоми падида омадан хоричӣ мемонанд ё мақоми шаҳрвандиро мегиранд?»

Бисёри онҳо роҳи дуҷумро соҳиб мешаванд, ки онҳо ҳудашонро ба муҳити нави худ мувофиқ мекунонанд ва ба нормаҳои забони гузаранда мувофиқ мегиранд. Онҳо дучори дигаргуниҳои муфйяне мегарданд, ки бо мурури замон аз хусусиятҳои ғайри худ тоза мешаванд ва дар охир онҳо ассимилятсия (аз худ карда) мешаванд. Баъзан вақт дар ҷараёни ассимилятсия (ба худ монандкунӣ) нуқтае вусъат меёбад, ки мафҳум ё сарчашмаи ғайри калима тамоман нофаҳмо аст.

Акнун бовар кардан мушкил аст, ки ин гуна калимаҳо ба монанди dinner [ˈdɪnə] (обед/хӯроки нисфирӯзӣ), cat [kæt] (кот/гурба), take [teɪk] (брат/гирифтган), cup [kʌp] (чашка/пиёла) аз ҷиҳати сарчашмаёбӣ англисӣ нестанд. Дигарон бошанд гарчанде, ки калимаҳо хуб (ассимилятсия) аз худ карда шудаанд, то ҳол изи ғайри пештараи худро гум накардаанд. Масалан distance [ˈdɪstəns] (расстоянӣ/масофа) ва development [dɪˈveləpmənt] (развитие/вусъатдиҳӣ) аз рӯи суффиксҳои фаронсавии худ ҳамчун калимаҳои иқтибосшуда шинохта шудаанд, skin [skɪn] (кожа/пуст) ва sky [skaɪ] (небо/осмон) аз саршавии харфҳои sk-и скандинавианиҳо, police [pəˈliːs] (полиция/полис) ва regime [reɪˈziːm] (режим/реча) аз фаронсавӣ, ки дар ҳиҷои охир зада мегиранд.

Калимаҳои иқтибосшуда дар се ҳолати асосии системаи нави забон ба тартиб оварда мешаванд: фонетикӣ, грамматикӣ ва семантикӣ.

Хусусияти доимии мувофиқкунии фонетикӣ дар муқоисаи иқтибосҳои нормани фаронсавӣ ба иқтибосҳои баъдина хеле хуб нишон дода шудааст. Иқтибосҳои нормани муддати зиёд ба системаи фонетикии забони англисӣ ба пуррагӣ мутобиқ шудаанд: ҳамин гунна калимаҳо ба монанди table [teɪbl] (стол/миз), plate [pleɪt] (тарелка/тақсимча), courage [ˈkʌrɪdʒ] (муҳество/ мардонагӣ), chivalry [ˈʃɪvəlri] (рыцарство/ҷавонмардӣ) ягон нишонаҳои фонетикӣ манбаи фаронсавиро надоранд. Чанде

аз иқтибосҳои баъдина (аз форсӣ) ҳатто барвақт дар асри понздаҳ иқтибос шуданд, ки то ҳол хайратангез-фаронсавӣ садо медиҳанд.

Мисол: regime [rei'zi:m] (режим/қоида), valise [və'li:z] (чемодан/сумкаи сафарӣ), matinee ['mæti:nei] (дневной концерт/концерти рӯзона), cafe ['kæfeɪ] (кафе/қаҳвахона), ballet ['bæleɪ] (балет).

Дар ин ҳолатҳо мувофиқии фонетикӣ ба охир нарасидааст.

Се зинаи тадриҷии фонетикӣ аз худ кардашудаи иқтибосҳои фаронсавӣ метавонанд бо ҳар гуна вариантҳои фонетикӣ калимаи garage [gæra:ʒ] (гараж) бо мисолҳо фаҳмонида шаванд.

Мисол: Garage: gə'ra:ʒ > 'gæra:ʒ > 'gæri:ʒ (Amer.)

Мутобиқшавии грамматикӣ тағйирёбии пурраи шакли парадигма ва калимаи иқтибосшударо дар бар мегирад (яъне системаи грамматикӣ махсус ба он ҳамчун қисми нутқ). Агар ин феъл бошад дер ё зуд муайяниро қабул менамояд, яъне системаи нави тасрифро қабул мекунад, агар ин исм бошад мувофиқи қоидаи забони чорӣ чуфт мешаванд. Ҳоло бошад, ин раванди давомнокӣ аст. Исми русии пальто аз калимаи фаронсавӣ дар асри XIX иқтибос шуда буд ва то ҳол дар системаи тасрифии забони русӣ ҷой надоранд.

Ба монанди ҳамин намуд дар бораи калимаҳои иқтибосии ренессанси англисӣ ба монанди datum [deɪtəm] (шакли ҷамъи date/дата/ сана), phenomenon [fɪ'nɒmɪnən] (шакли ҷамъи phenomena/ феномен/хирк), criterion [kraɪ'tɪəriən] (шакли ҷамъи criteria/ критерий/меъёр), иқтибосҳои қадимаи латиниро ба назар гирифта, ба монанди cup [kʌp] (чашка/пиёла), plum [plʌm] (слива/олу), street [stri:t] (улица/кӯча), wall [wɔ:l] (стена/девор) пурра ба системаи грамматикӣ забон хело пеш қабул шуда буд.

Тибқи мутобиқшавии семантикӣ ба системаи маъноӣ луғавӣ ба маъноӣ мувофиққунӣ омадааст. Ин аз он дарак медиҳад, ки иқтибосшавӣ умуман сабаб шуда метавонад, ки ба муҳимияти пур кардани фосола дар луғат ё имконияти илова кардани гузариши муродифи фаҳмиши кӯҳна бо роҳи нав мебошад. То ҳол раванди иқтибосшавӣ на ҳама вақт он қадар сабабноқ мантиқан ва амалан дар навбати аввал ба назар мерасад.

Баъзан калима метавонад «куркурона» иқтибос гардида, талаффуз шавад ва натиҷа маълум нашуда ягон фосола на дар луғат ва на дар гурӯҳи муродифҳо ёфта намешавад ва ин барои пурқунӣ куллай аст. Умуман шумораи чунин иқтибосҳои «ногаҳонӣ» бо зудӣ аз луғат бароварда мешаванд. Аммо дигар иқтибосҳои низ ҳастанд, ки дар раванди мутобиқшавии семантикӣ реша мегиранд.

Масалан сифати «large» [la:dʒ] (широкий/васеъ) аз забони фаронсавӣ ба маъноӣ «wide» [waɪd] (широкий/васеъ) иқтибос шуда буд. Ин дар ҳақиқат ҳам камбудӣ надошт, барои он ки ин пурра бо сифати англисии «wide» [waɪd] (широкий/васеъ) бе иловаи ягон шаклу намуди нав ба маъноӣ аслии он мувофиқаат мекард. Ин метавонад сабаби радшавӣ гардад, то ҳол «large» [la:dʒ] (широкий/васеъ) барқароршавиро ба нақша гирифта, дар луғати забони англисӣ бо роҳи семантикӣ хело устувор барқарор шавад. Ин аз дигар гурӯҳҳои муродифӣ ба маъноӣ умумии «big in size» (калон дар андоза) ворид шудаанд. Дар аввал ин ба ашё амалӣ шуда, хусусияти васеи андозаи уфуқӣ дорад ва ҳамин тариқ ниғаҳдории изи шакли маъноиро нигоҳ медорад ва акнун гарчанде, ки баъзе нишонаҳои маъноиро нигоҳ медорад, муваффақона рақобатпазириро бо «big» [bɪg] (большой/калон) возеху равшан ифода мекунад.

Сифати gay [geɪ] (весёлый/хурсанд) аз забони фаронсавӣ иқтибос шудааст, ки дар аввал маъноҳои гуногун меод.

Мисол: «Nobel of birth» («таваллуди бошарафона»), «bright» («равшанӣ»), «shining» («дурахшон»), «multicolored» («рангоранг»).

Ва ба зудӣ ин калимаҳо ба маъноӣ «joyful» [dʒɔɪfʊl] (радостный/хурсандона), «high-spirited» [haɪ'spɪrɪtɪd] (весёлый/ болидарухӣ) тарақӣ карданд, ки ба ҳар ҳол ин ба муродифи аслии merry [merɪ] (весёлый/хурсанд) ва дар ҳар ҳолат метавонанд зичии маъноӣ худро гум кунанд. Ин дигаргуниҳо дар аввал аз нав дар раванди мутобиқшавии семантикӣ сабабноқ шуда буданд. Дар луғат барои шакли маъноҳои gay [geɪ] (весёлый/хурсандӣ) таъмин шуда буданд.

Сифати nice [naɪs] (хороший/хуб) дар аввал ба маъноӣ «silly» [sɪli] (глупый/соғда) аз фаронсавӣ иқтибос шуда буд. Ивазшавии маъноӣ англисӣ чунин менамуд, ки бо истифодаи калима дар ифодабӣ ба монанди «a nice distinction» (тафовути хуб) дар маъноӣ аввал «a silly, hair-splitting» (беақл, муйҳои ба ду қисм ҷудошуда) баъд дар маъноӣ аниқ қатъиян дар маъноӣ ҷолиби диққат пайдо шудаанд. Аммо зарурати пайдоиш барои иваз шудан ба далелҳо бори дигар сабаб шуда буд,

ки маънои foolish [ˈfuːlɪʃ] (глупый/софда) дар луғат ҷой надошта буд ва барои ҳамин nice [naɪs] (хороший/хуб) барои ишғол намудани фосила дар луғати дигари семантикӣ уҳдадор буд.

Дар хотима бояд қайд кард, ки заминаи асосӣ барои ҳамаи зинаҳои иқтибос дар забонҳои алоқаи пайвастаи байни фарҳангҳо мебошад, ки он дар замони муосир боз ҷиддитар аз он сабаб мегардад, ки тамоми аҳолии руи олам имрӯз иртиботи иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ бо ҳам дорад. Ин алоқаҳо метавонанд характери оммавӣ ва пайвастаи дурру дароз бошанд. Фарқ нест, ки характери он дугона ё ғаразнок бошад. Онҳо метавонанд дутарафа ё яктарафа бошанд. Вақте сухан дар чунин шароит аз забон равад он хоҳ ноҳоҷ ба ҳам наздик мешавад ва дар чунин шароит алақай луғат тағйир меёбад гоҳе иловаҳои навро соҳиб мегардад. Ҳақ аст, ки ягон фарҳанг дар алоҳидагӣ пешрафт карда наметавонад ва забон, ки якҷиҷагӣ аз фарҳанг аст бе тағйир наметавонад.

АДАБИЁТ

1. Англо-русский словарь под ред. В.Д. Аракина М.1970.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М.: Высшая школа, 1975. – 350с.
3. Брауннер. Карл. История английского языка: в 2 томах / К. Брауннер; Пер. с. Нем. С.х. Васильевой; Под ред. и с пред.
4. Б. А. Ильиша. – 2- изд. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 391 с.
5. В. Д. Аракин. Сравнительная типология английского языков. М. 1989.
6. В.К. Мюллер. Новый Англо-Русский Русско- Английский.
7. Варшавская А. И. Смысловые отношения в структуре современного английского языка. // АҚД. – Л.: Наука, 1985. – 237/
8. Иванова И. И., Бурлакова В. В., Поченцов Г. Г.: Теоретическая грамматика современного языка.- М.: Правда, 1981-297с.
9. Ильиш Б. А. Значение и функции слов в предложении (на материале англ. яз.). // Труды и Горковская пед. института ин.яз. Вып. XX. – Горький: Просвещение, 1960.- 342 с.
10. Каушанская В.Л, Ковнер Р. Л. и др. Грамматика английского языка. Пос. для студентов педагогических институтов и университетов. 7-е изд., М: Высшая школа, 2005.-319 с.
11. Крылова И. П., Крылова Е. В.: Английская грамматика для всех.- М.: Высшая школа, 1989- 270с.
12. Русско-Таджикский словарь под ред. члена корреспондента АН СССР. М. С. Асимова. Москва «Русский язык» 1985.
13. Рустамов Ш., Гаффоров Р. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Душанбе, дониш 1986 - 371 с.
14. Смирницкий И.И. Морфология английского языка. Ред. В.В. Пассев М. изд. лит. на иностр. яз., 1959 – 440 с.
15. Секирин В. П. Заимствования в английском языке / В. П. Секирин. Киев, Изд-во Киевск. ун-та, 1954 -151 с.
16. Vaugh A. A. History of the English language. London? 1959.
17. Toller M. A. Outlines of the History of the English language. Cambridge, 1927.
18. Усмонов К.У. Грамматикаи назарии забони англисӣ. Хучанд: Нури маърифат, 2006 – 131 с.

ИЗМЕНЕНИЕ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ ПОСЛЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматривается изменение заимствованных слов после заимствования в английском языке. Надо отметить, что словарный запас английского языка обогащается путём заимствования из других языков, и эта тенденция продолжается до настоящего дня.

Ключевые слова: изменение, заимствованных слов, обогащение, тенденция и т.д.

THE CHANGE OF BORROWING WORDS AFTER THE BORROWING IN ENGLISH LANGUAGE

The change of loan words after the borrowing in English is reviewed in this article. Author focuses on the borrowed words in any parts of speech. It should be pointed that the English language's word stock is enriched through borrowing from other languages, and this tendency is going on up to the present day.

Keywords: change, borrowing words, enrich, tendency and etc.

Сведения об авторе:

Абдуллоева Муниса Нуруллоевна - аспирант кафедры языкознания и сопоставительной типологии ТГПУ им. С. Айни, Тел.: 93-101-10-95.

About the author:

Abdulloeva Munisa Nurulloevna - post graduate student in the Department of Tajik steat pedagogical university named after S.Aini. Tel.: (+992) 931011095.

СИНТАКСИЧЕСКИЙ СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ФОНЕТИКИ ВО ФРАНЦУЗСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Ганиева М.А.

Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни

Настоящая статья посвящена изучению синтаксического способа образования фонетических терминов во французском и таджикском языках. Синтаксический способ это способ образования терминологических единиц путем словосочетаний различных типов. В специальной литературе по терминоведению уделяется большое внимание на вопросы терминообразования, грамматической характеристике терминов и их формальной структуре. Изучив научные исследования терминоведов можно не сомневаясь сказать что, специальная лексика это – слова и словосочетания которые называют предметы и понятия различных сфер профессиональной деятельности человека и не являются общеупотребительными [4, 5, 6, 8, 9, 10,11]. В научных трудах также отмечается что, терминологическое словообразование использует словообразовательные средства литературного языка, хотя имеет особенные черты. Поскольку они созданы для наименований понятий связанных с наукой. А также являются средством общения определенной группы профессионально связанных между собой людей. Словообразующий процесс создания термина сложнее создания общебиходного слова, так как термину необходимо словесное раскрытие содержания терминологической номинации. Оптимальная длина термина связана с его содержательной структурой. Несмотря на многочисленные анализы вопрос о оптимизации формальной структуры термина нельзя считать решенными, потому что, не все современные способы терминообразования рассмотрены в достаточной степени. В настоящей статье мы анализируем синтаксический способ образования терминов и будем придерживаться того что, в сфере терминообразования действует те же закономерности, что в сфере образования любых лексических единиц определенного естественного языка [6,49]. Говоря о структуре термина, называя идеальной структурой такой при которой связи между терминоэлементами однозначно выражают логические связи между понятиями. А оптимальной же структурой называя такую структуру, которой обладает термин в реальной терминосистеме при условии что, состав его терминоэлементов минимально допустимый для этой терминосистемы, а связи между терминоэлементами, как и при идеальной структуре, однозначно выражают связи между понятиями. [6,51-52]. Данное исследование выполняется на материале фонетической терминологии французского и таджикского языков. Фонетика занимается изучением звукового строя языка - его звуковой формы [3,5]. Выбранные фонетические термины являются словами или словосочетаниями, которые номинируют специальные фонетические понятия. В результате выборов из словарей и пособий по фонетике было отобрано 1000 терминологических единиц во французском языке и 624 в таджикском, то есть всего проанализировано 1624 единицы. Как показывает исследование, во французском языке 702 терминологических единиц (70,2%) представлено составными терминами. В таджикском языке выявлено 404 (64,7%) составных терминов. Все термины-словосочетания во французском и таджикском языках представлены простыми словосочетаниями. Они составляют 64,3% (452 единицы) во французском корпусе составных терминов и 54,7% (221 единица) в таджикском языке. Наиболее распространенным типом терминологических словосочетаний является словосочетание, построенное по модели линейной беспредложной структуры N+Adj (C→П) во французском и таджикском языках. Так, во французском языке по указанной модели образовано 452 из 702 составных терминов (т. е. 64,3%). Приведем такие примеры :

N+Adj : *voyelle vélaire* [13,64], *voyelle palatale* [7,74], *variante combinatoire*, *variante individuelle* [7, 50], *son instable* [13,25], *son labiale* [13,64], *assimilation totale*, *assimilation harmonique* [7,42], *articulation buccale*, *appareil phonatoire* [2,10], *appareil respiratoire* [2,10], *point vocalique* [7, 58], *procédé phonique* [7,109], *palais mou* [7,162], *consonne forte* , *consonne douce* [7, 286].

В таджикском корпусе терминов выявлено 221 составных термина (54,7%). Например :

N+Adj : *флексияи дохилӣ* [4,108], *қоидаҳои фонетикӣ*, *аломати фонетикӣ*, *рамзи фонетикӣ*, *қонунҳои фонетикӣ* [4,108], *овонавишти фонетикӣ*, *овонавишти фонологӣ*, *хати арабӣ*, *алифбои арабӣ* [4,109], *коми саҳт*, *коми нарм*, *тағояки забоншакл*, *тағояки ангуштарин* [4,111].

Вторым по продуктивности типом составных терминов представляется словосочетание, образованное по модели N+N (C→C). Во французском языке данная модель представляет собой линейную предложную структуру: N+prép+N (Cпредлог→C). По данной модели образовано 90 составных термина (19,9%). Чаще всего используется предлог *de* (83 случая), а также предлоги *à* (2 примера), *en* (2 примера) и *par* (3 примера). Например :

N+prép+N : *dissimilation en contact* [1,132], *voyelle en hiatus*, *longueur par position* [1,136], *longueur par nature* [1,137], *métathèse à distance*, *dissimilation à distance* [1,131], *mode d'articulation* [2,92], *point d'articulation* [2,92], *base d'alternance*, *base d'articulation* [7,45-46], *muscle de larynx* [13,16], *phonème de position* [7,188], *phonème de transition* [7,207], *organes de la parole* [2,9], *timbre du son* [13,21].

В таджикской терминосистеме фонетики по данной модели образовано 76 составных термина (34,3%). Выявленные словосочетания представляют собой как линейные беспредложные (С→С) (73 единицы – 97%), так и предложные структуры (Спредлог→С) (3 единицы) с предлогом «аз». Например :

N+N : қоидаҳои имло [4,109], дастгоҳи гуфтор, дастгоҳи нафас, узвҳои нутқ, узвҳои нафаскашӣ, пойгоҳи талаффуз, ковокии гулӯ, ковокии даҳон, ковокии бинӣ [4,111], воҳиди талаффуз [4,113].

N+prép+N : истифода аз оина, истифода аз гӯшак, истифода аз кинофотоаппарат [4,120].

А также во французском языке обнаружимо третья модель двухкомпонентных терминосочетаний беспредложной линии Adj+Adj 20 примера. Например :

Adj+Adj : sourdes aspirés [7,76], sonores aspirés [7,107], sonores assourdies [7,108], aspirés fortes, occlusive glottale, occlusive laryngale [7,283], occlusive labiale [7, 294], bilabiale sourde [2,116], antérieure arrondie, palatale non- nasale [2,116], postlinguale constrictive, postlinguale occlusive [13,31], labiale postérieure, labiale antérieure [13,64], nasale apicale [2,116].

В таджикском языке такой модели не обнаружено. Но найдено двухкомпонентных терминосочетаний беспредложной линии N+Adv (9 примера) и модель Adj+N беспредложной линии (3 примера). Например :

N+Adv : чоғи боло, чоғи поён, лаби боло [4,118], лаби поён [12,34], дандонҳои поён, дандонҳои боло [12,14-36], хиссаи поёнӣ, хиссаи васатӣ, хиссаи болоӣ [12,78-79].

Adj+N : оҳангнокии шеър, ҳамоҳангии овозҳо, шиддатнокии овозҳо [4,116]. Сложных терминосочетаний обнаружено мало в сопоставляемых языках. Во французском корпусе фонетических терминов обнаружено всего 131 составной термин (28,9%), в таджикском языке 86 (38,9%) сложных составных терминосочетаний. Из них 98 (74,8) трехкомпонентных терминосочетаний во французском языке и 70 (81,3%) в таджикском. 30 четырехкомпонентных терминосочетаний во французском и 10 в таджикском языке. Найдено также пятикомпонентные терминосочетания в обоих языках. 3 во французском языке и 6 в таджикском. Все сложные терминосочетания в сопоставляемых языках реализуются по разным моделям. Так, самая продуктивная сложная трехкомпонентная модель во французском языке является предложная модель N+prép+N+Adj 40 единиц (30,5%). Например :

N+prép+N+Adj : action des cordes vocales [2,12-15], adaptation des systèmes phonologiques [1,56], accent d'insistance logique, accent d'insistance affective, accent de groupe rythmique [2,177], articulation des consonnes sourdes, articulation des consonnes prélinguale [13,16], alvéoles des dents supérieures [13,105], élément du système phonique [13,10].

В таджикском языке беспредложная модель N+N+Adj 12 единиц. Например :

N+N+Adj : аломатҳои алифбои русӣ [4,109], устухони коми саҳт, гунбази коми саҳт [4,118], фарҳанги истилоҳоти фонетикӣ, муқоисаи овозҳои фрикативӣ, истифодаи коми сунъӣ, шиддатнокии узвҳои овозсоз [4,114-120].

Во французском языке реализуется модель линейной беспредложной структуры N+Adj+Adj (С→П→П). По данной модели образовано 21 составных термина (что составляет 3,4%). Например :

N+Adj+Adj : organes phonateurs actifs [13,105], accent mélodique forte [13,40], consonne occlusive prédorsale, consonne bruit labiodantale, consonne bruit postlinguale, consonne nasale postlinguale [13,32-42], phonème médiolingual occlusif [13,105], voyelle postérieure fermée [13,17], voyelle antérieure fermée [13,27], voyelle orale antérieure [13,56], voyelle antérieure labiale [13,63].

В таджикском языке найдено по такой модели 17 (19,7%) словосочетаний. Например :

N+Adj+Adj : ҳичои кушоди беада [12,66], ҳичои заданоки баста [12,72], ҳамсадоҳои ҳалқии рӯяк, ҳамсадоҳои ҳалқии чуқур [12,76], ҳамсадои зичи бечаранг, ҳамсадои роғи бечаранг [12,121].

Следующая модель N+Adj+N реализуется как во французском, так и в таджикском языке с учетом типологических особенностей разноструктурных языков: во французском языке это модель линейной предложной структуры (С→Ппредлог→С), а в таджикском – модель линейной структуры без предлога С→П←С. Во французском материале по данной модели реализовано 22 термина словосочетаний (что составляет 16,7%). Например:

N+Adj+prép+N : aspect acoustique du son [13,19], organes actifs de la parole [13,16], organes passifs de la parole [13,16], partie supérieure de la trachée [13,14], tension musculaire des organes [13,95], rupture brusque des organes [13,100], forme intérieure de la langue [7, 330], partie postérieure de la langue [13,16], variante instable des phonèmes [13,34], variante sourde de la consonne [13,35], surface intérieure des dents [13,16].

В таджикском языке 12 (13,9%) единиц. Например :

N+Adj+N : механизми физиологии овозҳо [4,108], гурӯҳбандии акустикии фонемаҳо [12,63], олатҳои соқити нутқ, олатҳои ғаъли нутқ, олатҳои ғайриғаъли нутқ [12,82-91], принципҳои фонетикии имло, принципҳои морфологии имло [4,109].

Остальные сложные трехкомпонентные словосочетания реализуются по разным моделям как по предложной линии, так и с беспредложной линии в обоих языках. Например : Во французском :

Adj+N+prép+N : grande cavité de résonance (1 единица) [13,17].

Adj+prép+N+prép+N : long du tuyau du larynx (1 единица) [13,16].

N+prép+N+prép+N : action du voile du palais [2,12-15], position des organes de la parole (2 единицы) [13,12].

В таджикском языке :

N+N+Adv : садонокҳои қатори пеш, садонокҳои қатори қафо, садонокҳои қатори омехта, садонокҳои бардошти боло, садонокҳои бардошти миёна, садонокҳои бардошти поён [12,64] (10 единиц).

N+N+N : машқи назорати забон, машқи назорати лабҳо [4,120], сабку суръати нутқ [12,10], марҳилаи тавлиди овоз [12,78] (5 единиц).

N+N+prép+N : мувофиқати садонок бо ҳамсадо, мувофиқати ҳамсадо бо садонок [4,114], ташкили овоз дар нутқ, ташкили овозҳои дар шеърҳо [4,116] (6 единиц).

N+prép+N+N : таранги дар тавлиди ҳамсадоҳо [4,114] (1 единица).

N+Adv+N : пардаи қафои/пушти ҳалқ [4,118], олатҳои болоии нутқ, устухони зери забон [12,31-81] (4 единицы).

Adj+Adj+N : баланду пастшавии наво (1 единица).

Доля найденных четверёхкомпонентных словосочетаний незначительно в обоих языках, 30 единиц во французском и 9 в таджикском. Они тоже реализованы по разным моделям как и предложной, так и беспредложной линии. Примеры во французском языке :

N+Adj+prép+N+Adj : alternance rythmique des syllabes accentuées [13,41], alternance rythmique des syllabes non-accentuées [13,41], exploration radiologique des organes phonateurs [13,12], hauteur mélodique de la syllabe finale [13,226] (13 единиц).

N+prép+N+prép+N+Adj : longueur de la cavité de résonance buccale [13,92], variation de la hauteur du ton fondamentale [13,211], degré de plénitude du timbre vocalique [2,122] (3 единицы).

N+Adj+prép+N+prép+N : jeu actif du voile du palais [13,126], partie médiane du dos de la langue [13,102], rupture nette des organes de la parole [13,42] (3 единицы).

N+N+Adj+prép+N : mélodie mouvement musicale de la phrase [13,211] (1 единица).

N+prép+Adj+Adj+Adj : série des occlusives bruit non-nasale [13,32] (1 единица).

N+prép+N+Adj+prép+N : bout de la partie antérieure de la langue [13,108] (1 единица).

N+prép+N+Adj+Adj : vibrations des cordes vocales tendues [13,16], série des voyelles labiales antérieures [13,56] (2 единицы).

Таджикские термино-словосочетания :

N+N+N+Adj : суръати ҳаракати узвҳои овозсоз [4,113], қувваи ҳаракати узвҳои овозсоз [4,113], машқи талаффузи ҳамсадоҳои тарқанда, машқи талаффузи ҳамсадоҳои роғ [4,210] (4 единицы).

N+Adj+Adj+Adj : ҳамсадоҳои лабулабии зичи тарқанда [12,87] (1 единица).

N+prép+N+N+N : монеа дар роҳи чараёни ҳаво, монеа дар талаффузи овозҳои ҳамсадо [4,114] (2 единицы).

А также пятикомпонентные термино-словосочетания обеих языков разных моделей. Например, французский язык (3 единицы):

N+prép+N+Adj+prép+N+prép+N : degré de la tension musculaire des organes de la parole [13,121] (1 единица).

N+Adj+prép+N+prép+N+Adj : tension croissante des muscles de l'appareil phonatoire [13,131] (1 единица).

Таджикский язык (6 единиц) :

N+Adj+prép+N+N+N : методи палатография барои ташҳиси вазъияти забон, методи суратгирӣ барои таҳқиқи қори лабҳо, методи кимография барои таҳқиқи овози нутқ [4,120] (4 единицы).

N+Adj+N+N+Adj : методи субъективии омӯзиши нутқи овозӣ [4,120] (1 единица).

Таким образом, проведенный анализ показывает, что синтаксический способ образования терминов фонетики во французском и таджикском языках обладает равной высокой степенью продуктивности. Большинство проанализированных терминов-словосочетаний представляют собой простые субстантивные словосочетания. Основываясь на факты мы пришли к выводу, что преобладания двухкомпонентных и многокомпонентных словосочетаний в исследуемой терминосистеме не только не противоречит требованию краткости терминологических единиц, но и способствует точности и полноте выражения разнообразных признаков базовых понятий фонетики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова. О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. Бурчинский. В.Н. Теоретическая фонетика французского языка. – М.: АСТ Восток – Запад, 2006. – 181 с.
3. Гордина. М. В. Фонетика французского языка. – Ленинград: Издательство ЛГУ им. А. А. Жданова, 1973. – 208 с.
4. Джаматов. С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. – Душанбе: Дониш, 2017. – 412 с.
5. Канделаки. Т.Л. Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки. – М.: Наука, 1977.- 167 с.
6. Лейчик. В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – М.: Издательство ЛКИ, 2007.- 256 с.

7. Марузо. Ж. Словарь лингвистических терминов. – М.: Иностранная литература, 1960. – 435 с.
8. Моисеев. А.А. О языковой природе термина / А. И. Моисеев // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М.: Наука, 1970. – С. 127-138.
9. Реформатский. А. А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. – М.: Наука, 1961. – С. 46-54.
10. Реформатский. А. А. Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1968. – 412 с.
11. Сороколетов. Ф.П. Терминология и лексикография / Ф. П. Сороколетов // Теория языка, методы ее исследования и преподавания. – Л., 1981. – С. 249-253.
12. Хаскашов. Т. Фонетика таджикского современного литературного языка / Т. Хаскашов. – Душанбе: Просвещение, 1989. – 200 с.
13. Шигоревская. Н.А. Теоретическая фонетика французского языка. – М.: Высшая школа, 1982. – 271 с.

СИНТАКСИЧЕСКИЙ СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ФОНЕТИКИ ВО ФРАНЦУЗСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор рассматривает синтаксический способ образования терминов фонетики во французском и таджикском языках. Принимая во внимания то что, синтаксический способ это – способ образования терминологических единиц путем словосочетаний различных типов. Необходимость изучения такого вопроса связана в первую очередь с проблемой оптимальной длины термина, а также с его содержательной структурой. Несмотря на многочисленные анализы вопрос о оптимизации формальной структуры термина нельзя считать решенными, потому что, не все современные способы терминообразования рассмотрены в достаточной степени. Синтаксический способ образования терминов фонетики представляется наиболее продуктивным в изучаемой терминологии. На основе фактического материала двух языков (702 составных терминов во французском языке и 404 – в таджикском) автор показывает, что с помощью синтаксического способа образовано около 80% фонетических терминов. Выявляются основные структурные модели терминов-словосочетаний во французском и таджикском языках. Устанавливается факт преобладания двухкомпонентных и многокомпонентных терминов-словосочетаний в исследуемой терминосистеме, что, по мнению автора, не только не противоречит требованию краткости терминологических единиц, но и способствует точности и полноте выражения разнообразных признаков базовых понятий фонетики.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, французский язык, термин, терминология, терминообразование, синтаксический способ образования, структура, фонетика, фонетические термины, сравнение, различие, проблема, лингвистика, сопоставительная лингвистика, общая языкознания, словосочетание, общая фонетика, фонетическая терминология, лингвистическая терминология.

SYNTACTIC METHOD OF FORMATION OF PHONETIC TERMS IN FRENCH AND TAJIK

In this article, the author examines the syntactic method of forming phonetic terms in the French and Tajik languages. Considering the fact that the syntactic method is the way of forming terminological units by phrases of various types. The need to study such a question is primarily associated with the problem of the optimal length of a term, as well as its content structure. Despite numerous analyzes, the question of optimizing the formal structure of the term cannot be considered solved, because not all modern methods of terminology have been considered to a sufficient degree. The syntactic method of forming phonetics terms seems to be the most productive in the terminology under study. Based on the factual material of two languages (702 compound terms in French and 404 in Tajik), the author shows that using the syntactic method, about 80% of phonetic terms are formed. The main structural models of term phrases in the French and Tajik languages are identified. It establishes the fact that two-component and multi-component term-combinations prevail in the term system under study, which, according to the author, not only does not contradict the requirement of brevity of terminological units, but also contributes to the accuracy and completeness of the expression of various features of basic phonetics.

Key words: language, Tajik language, French language, term, terminology, terminology, syntactic method of formation, structure, phonetics, phonetic terms, comparison, difference, problem, linguistics, comparative linguistics, general linguistics, word combination, general phonetics, phonetic terminology, linguistic terminology.

Сведения об авторе:

Ганиева Мохира Ахмаджонова - соискатель кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, тел.: (+992) 934458663, E-mail: gmohira719@gmail.com.

About the author:

УСУЛҲОИ ОМУЗИШИ ПЕШОЯНДҲОИ IN, ON VA AT ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСИИ МУОСИР

Шарипов Д.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Усулҳои таълими пешояндҳои забони англисӣ ба монанди пешояндҳои забони тоҷикӣ хеле бо ғанӣ буда, таҳлили муфассали онҳо мавзӯи баҳси илми забоншиносӣ мебошад. Дар ин мақолаи мазкур танҳо ба усулҳои омӯзиши якҷандҳои онҳо: in, on va at тавачҷӯх зоҳир карда мешавад. Аз ин рӯ, таълими пешояндҳои забони англисӣ доираи васеи истифода дошта, тарҷумаи лӯғавии онҳо дар забони тоҷикӣ бо як вожаи «дар» мустаъмал мешаванд. Дар баробари ин аз ҳамин сабаб хеле ҳам сода ва одӣ ба назар мерасанд. Аммо ин танҳо дар зиннаҳои аввали омӯзиши пешояндҳо буда метавонад. Шинохту донишҷӯи чою мавриди истифодаи онҳо ба омӯзандагонӣ ин забон махсусан дар давраҳои асримиёнагӣ (pre - intermediate, intermediate) муаммоҳои гуногунро эҷод мекунанд. Чунки дар давраҳои ибтидоии омӯзиши ин забон ба хонандагон ва донишҷӯён дар раванди омӯзиши пешояндҳо дар шакли хело сода ва бо усулҳои гуногун ошноӣ пайдо мекунанд. Дар мисоли: in the morning - дар саҳар, in the house - дар хона, in town - дар шаҳр, in the middle - дар мобайни, on Monday - дар рӯзи якшанбе, on the first of... - дар рӯзи якуми..., on a bus - дар автобус, at home - дар хона, at work - дар кор ва ғайра ки онҳоро пурра ва алоҳида дар ин зинаҳо омӯзондан ғайри имкон аст [5:110].

Муаммоҳое, ки дар шинохту фарқ гузоштани ин пешояндҳо талабагон ва донишҷӯён рӯ ба рӯ меоянд, ки дар забони тоҷикӣ бо як вожаи «дар» тарҷума мешаванд, ки онҳо на танҳо ҳамчун як навъи пешоянд, балки дар вазифаи ду ва зиёда аз ин намуди пешояндҳо қорбаст мегарданд. Мисол: пешоянди in ҳамчун ифодаи давраи тӯлонии вақт - in the winter - дар зимистон, ҳамчунин пешоянди макон in the town - дар шаҳр, ҳамчун ифодагари давомнокии иҷрошавии амал - in the time that I was in Paris, I only once saw the River Seine - дар давоми вақти дар Париж буданам, ман ҳамагӣ як маротиба дарёи Сейнро дидам.

Бояд тазаккур дод, ки ҳамин вазифаҳоро пешояндҳои on va at низ ба ҳуд қасб кардаанд. Аз ҳамин сабаб дида баромалани ваифаҳои ин пешояндҳо мавзӯи баҳси қалон аст, зеро дар ин мақола танҳо вазифаи маконии онҳо омӯхта мешавад ва мавриди баррасии дӯҷониба қарор дода шудааст. Боиси зикр аст, ки пешояндҳо серистеъмомтарин ва мураккабтарин ӯнсӯри забонӣ дар байни дигар ҳиссаҳои нӯтқ ба ҳисоб рафта, дар алоҳидагӣ маъноӣ мушаххаси ҳудро налоранд. Аз ин хотир, метавон гуфт, ки дар рафти созмонёбии ибораву ҷумла маъноҳои ҳамтавбаи худро пайдо мекунанд.

Дар забони англисии муосир пешоянди at – ро истифода карда, дар мавриди маконе ҳарф мезанем, ки онро ҳамчун маҳал ё нуқтаи аз ҷиҳати андоза назар ба минтақа ё шаҳрӯ вилоят бисе ҳуд аст, дар назар дорем. Воқеан, ин навъи пешояндҳо оид ба ҳодиса, воқеа ё рӯйдод, ки гӯрӯҳи одамон ҷамъ меоянд, қорбурд мегардад. Мисол: I arrived at New Street Station at 7:30. Ман дар қӯҷаи Нью Стрит Стешин соати 7:30 расидам. There were very few people at Joan's party. Дар шабнишинии Ҷоан хеле одамони кам омаданд. We last met at the conference in Italy. Мо бори охир дар қонфронс дар Италия вохӯрда будем. We were waiting at the far end of the room. Мо дар гушаи дури ҳуҷра интизор будем [5:113].

Ҷи тавре ки бо мисолҳои дар боло овардашуда америк гардид, маҳдудияти макон дар мисоли истгоҳ ва гӯшаи хона, рӯйдоду воқеа дар мисоли шабнишинии Ҷоан ва қонфронс дар Италия хеле равшан ва возеҳ нишон дода шудааст. Дар баробари ин, мисолҳои фавқуззикр баёнгари мавқеъ ва рӯйдодҳо мебошанд.

Дар мақолаи мавриди назар қарор дода шуда, мо пешоянди on - ро истифода карда, аз хусусияти ҷой ё ин ки маконе ҳадс мезанем, ки марбут ба рӯй ё сатҳи ҳамвор, тахт мебошад ва ё ҷизе, ки мо онро ҳамчун хат, раҳ, тараф, рост ба монанди роҳ ё дарё фикр мекунем. Ин навъи пешояндҳо дар таълими омӯзиши забони англисӣ серистеъмом ва мӯбрам буда, дар раванди иҷроиши амал қорбурд мегардад. Мисол: Is that a spider on the ceiling? Магар он анқабут аст дар шифт? (Дар ёд дошта бошед, ки мо дар девор, дар болои фарш мегӯем). She owns a house on the Swain River. ӯ дар дарёи Св(в)ейн хона дорад.

Дар ҷумлаи якум макон ҳамчун рӯй ё сатҳи ҳамвор муаррифӣ шудааст, вақте ки дар ҷумлаи дуюм дар дарё ба маъноӣ рост, беҳам омада, яъне дар соҳили дарё будани хонаро нишон медиҳад.

Бояд гуфт, ки дар ин чумлаи мазкур ду вожаи ба ҳам наздик яъне, рӯй ва сатҳ нишондиҳандаи макон ва ҳолат мебошанд.

Пешоянди *in* - ро истифода намуда, сухан доир ба макони доираи худудаш калон меравад, ӛ чизе ки дар дохили ҷой ӛ фазои калонтар мебошад. Пешоянди мазкур дар забони англисии муосир басо ҳам доманадор ва фарох буда, дар созмонӛбии ибораву чумла аз рӯйи сохти маъноиашон маконро ифода менамоянд. Мисол: *There' s been another big forest fire in California.* Дар Штати Калифорния як сӯхтори калони дигари чангал шуда буд. *She looked again in her bag and, to her relief, there were keys.* Ӯ боз дар (дохили) ҷузвдонаш нигоҳ кард, барои таскини дилаш, ва калидҳо он ҷо буданд.

Албатта, дар ин ду чумла хусусиятҳо, ки хоси пешоянди *in* аз рӯйи маъноии макониаши мебошанд, баён шудаанд.

Илова ба ин, маълумотҳои доир ба истифодаи пешояндҳои макони *in, on* ва *at* дар боло ироашуда таваҷҷуҳи шуморо ба тафсири бештари онҳо дар чумлаҳои зер ҷалб мекунем: *My dream is to play at Wembley Stadium.* Орзуи ман дар варзишгоҳи Вемблей бозӣ кардан аст. - макон ҳамчун нуқта, мавқеъ, мавзеъ дида мешавад. *Didn't I see you in/at the pool yesterday?* Маргар ман шуморо дирӯз дар ҳавзи шиноварӣ надида будам? - дар ин ҷо макон ӛ дар дохили ҳуди ҳавзи шиноварӣ ӛ ҳамчун нуқта ӛ мавзеъе дар шаҳр дида мешавад [4:25]. *He lives in Perth.* Ӯ дар Перт зиндагӣ мекунад. — Перт номи шаҳр буда дар масоҳати калон ҷойгир аст. *We stopped in/at Milan, Florence and Pisa on our way to Rome.* Мо дар роҳи бозгашт ба Рим дар Милан, Флоренс ва Пиза бозист кардем. Вакте ки мо шаҳрхоро ҳамчун мавзеъ ӛ нуқтае дар давоми сафар мебинем пешоянди *at* - ро истифода мебарем, ва пешоянди *in* - ро он вақте истифода мебарем, ки мо он шаҳрхоро ҳамчун минтақаҳои маҳкам, ки мо мӯддатҳо дар он ҷойҳо маскун гирифта будем. *They were a great success in/at Edinburgh.* Онҳо дар Эдинбург комӛбии калон доштанд. - мо метавонем *at* - ро истифода кунем вақте, ки номи маҳалро ба ҷои муасисса, ташкилот ӛ воқеаву рӯйдод истифода кунем, - инҷо намоишномаи Эдинбург дар назар дошта шудааст; *in* - шаҳрро нишон медиҳад. *He's in Los Angeles on business.* Ӯ дар Лос Анҷелес аст. - ӛ дар онҷо қарор дорад дар ӛ онҷо зиндагӣ мекунад. *He's at Manchester studying Linguistics.* Ӯ дар Манчестер забоншиносӣ меомӯзад. - донишҷӯ дар донишгоҳи Манчестер. *She works at Marks and Spencer.* Ӯ дар Маркс ва Спенсер кор мекунад. - номи як ширкати алоҳида. *She works in a shoe shop.* Ӯ дар мағозаи пойафзол кор мекунад. - намуди ҷой ифода ӛдт аст. *I stopped at the shop on the way home.* Дар роҳи бозгашт ба хона ман ба мағоза даромадам. *I was in the bank when Sue came in.* Ман дар бонк будам вақте ки Сью ворид шуд. - ҳангоми сухангӯӣ дар бораи иморатҳои ба монанди дандонпизишкхона, мағозаи универсалии худхизматрасонӣ (супермаркет), бонк, мактаб ва ғайра *at* истифода карда мешавад; *in* - ро истифода карда таъкид месозем, ки дохили биноро дар назар дорем. *I read the paper in the taxi on the way.* Ман рӯзномаро дар роҳ дар таксӣ хондам. - барои саёҳат аз таксӣ ӛ автомобили сабукрав истифода кардан. *I'll probably go on the bus.* Ман шояд дар автобус равам. - барои саёҳат аз автобус, фойтун(карега), ҳавопаймо ва катора истифода кардан; аммо агар мо дохили автобус ва ғайраро таъкид кардан хоҳем пас метавонем пешоянди *in* - ро истифода кунем [5:88,92].

Одатан пешоянди *at* - ро пеш аз суроға ва *in* ӛ *on* - ро пеш аз номи роҳ ӛ кӯча истифода мекунем. Мисол: *They have opened an office at 28 Lees Road* - Онҳо дар кӯчаи Лиз Роуд 28 идора кушоданд. *The church is in/on Park Road.* Масҷиди калисо дар кӯчаи Парк Роуд ҷойгир аст.

Пешоянди *on* - ро бар ивази *in* истифода мекунем, вақте ки дар бораи роҳ ва кӯчаҳои дароз гап занем. *The town is on the Pacific Highway.* Шаҳр дар Шохроҳи Песифик ҷойгир аст.

Мо метавонем ба ҷои *in* пешоянди *at* - ро истифода кунем, вақте ки номи кӯчаро истифода карда ба идораи дар он кӯча буда муроҷиат мекунем [7:138]. *There was an important meeting of Ministers at Downing Street today.* Имрӯз дар кӯчаи Даунинг Стрит вохӯрии муҳими вазирон доир гардид. Яъне дар ин кӯча бинои идораи вазирон ҷойгир аст.

Пешоянди "at" ба гурӯҳи пешояндҳои содаи забони англисӣ дохил мешавад. Култиева З.Х оиди пешоянди "at" чунин гуфтааст: Пешоянди *at* - барои ифодаи ҷои истиқомат (суроға) ва биноҳои махсус истифода мешавад: *The museum is at 31 Main street.* Осорхона дар кӯчаи Мейн -31 мебошад. Нишондиҳандаи ибораи макон, одатан, пеш аз нишондиҳандаи ибораҳои замон меояд. Мисол: макон, замон:

They were at home at noon. I saw him at the bus at 3:30.

Пешоянди *at* инчунин барои ифодаи вақт истифода бурда мешавад:

I fell asleep at 9³⁰. Ман дар соати 9³⁰ хоб кардам. *The plane left at 8⁴⁵.* Ҳавопаймо дар соати 8⁴⁵ парид.

Пешоянди *at* барои ифодаи макон низ истифода мешавад:

а) ба маъноии «дар назди, наздикӣ»: *The car stopped at the gate.* Мошин дар назди дарвоза қарор кард.

б) бо маъноии «дар» пеш аз шаҳрҳои хурд, деҳаҳо истифода бурда мешавад (ба саволи дар кучо? - where?). *Sobir works at Hisor.* Собир дар Ҳисор кор мекунад.

Бояд қайд намуд, ки пеш аз шаҳрҳои калон ва мамлакатҳо пешоянди in истифода бурда мешавад: Lola was born in Dushanbe. Лола дар Душанбе таваллуд шудааст.

в) бо маънои «дар» пеш аз номҳои корхонаҳо, ташкилотҳо, ҷамъи одамон, бо нишондоди маконе, ки ягон амал, ягон чараён иҷро мешавад (ба саволи дар кучо? – where?): I study at the University. Ман дар Донишгоҳ таҳсил мекунам.

Барои ифодаи замон ба маънои «дар» бо ишораи лаҳзаи вақт:

Habib will return at seven o'clock. Ҳабиб соати ҳафт бармегардад.

Абдусалом Мамадназаров пешоянди "at"-ро чунин тавсиф намудааст:

1. дар пеши, дар назди; 2. дар (макон); 3. дар (вақт); 4. бо, ба, ба сӯи; 5. дар ҳоли;

I. They arrived at a very large old house. (The secret garden). Онҳо ба хонаи калони кӯхнае расиданд.

II. Drew was waiting at the airport. (Joice Hanam. The death of Karen Silkwood). Дрю дар фурудгоҳ мунтазир буд.

Феълҳои, ки бо пешоянди at ибора месозанд инҳоянд: to aim at – нишон гирифтани; to arrive at – омадан ба; to call at – ба ягон ҷой даромадан; to laugh at – ба чизе хандидан; to look at – ба чизе нигоҳ кардан;

Ҳолатҳои асосии истифодабарии пешоянди at: at the age of – дар сини сол; at all – умуман; not at all – на он қадар, намеарзад; at all events – ба ҳар ҳол; at the beginning – аз аввал; at best – дар ҳолати беҳтар; at last – дар охир, дар натиҷа; at first – дар аввал, сараввал; at a time – якбора, якҷумбора;

Дар байни пешояндҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ ҳамеша мувофиқати маъноӣ вучуд надорад. Пешояндҳои забони англисиро метавон ба воситаи пешояндҳои гуногуни тоҷикӣ ифода кард:

His brother works at the factory. Бародари ӯ дар корхона кор мекунад. He laughed at them. Ӯ ба ҳоли онҳо хандид.

Пешояндҳои забони тоҷикӣ дар навбати худ метавонанд ба пешояндҳои забони англисӣ мувофиқат кунанд: The book is on the table. Китоб дар болои миз аст. The teacher looked at me. Муаллим ба ман нигоҳ кард. He is angry with me. Ӯ бо ман қарор аст.

Дар ҷумлаҳои забони англисӣ пешояндҳои истифода бурда мешаванд, ки дар ҳолати тарҷума ба забони тоҷикӣ қорбурд намешаванд: Wait for me. Маро интизор шав. (-). Karim asked for cigarettes. Карим сигор хоҳиш намуд [5;18,20].

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҷумла дар забони англисӣ дар бисёр мавридҳо бе пешоянд сохта мешавад, ки тарҷумаи онҳо бошад баръақс бо пешоянд руҳ медиҳад. Lola followed me. Лола аз қафои ман омад.

Ниҳоятан, бояд қайд кард, ки усулҳои омӯзиши пешояндҳо қисми ҷудонашавандаи грамматикаи забони англисӣ ва тоҷикиро ташкил медиҳанд. Таълими пешояндҳо дар калимасозии забонҳои омӯхташуда дар сомонӣ ибора ва ҷумлаҳои нақши асосиро мебозанд. Дар омӯзиши пешояндҳо натиҷаи омехташавӣ бо пешояндҳои гуногун феълҳои метавонанд маъноӣ худро дар заминаи маъноӣ аслии пешоянд тағйир диҳанд. Масалан, to look after – нигоҳубин кардан; to look at.

Метавон чунин ибори андеша намуд, ки аз маълумотҳо ва мисолҳои дар боло оварда шуда, нигоҳ накарда, мавзӯи дорони бахшҳои ҳалталабе мебошад, ки шарҳи онҳоро дар матнҳои алоҳида додан мумкин аст. Ба ҳар ҳол, бо боварӣ гуфта метавонем, ки тафсири оид ба проблемаҳои таълими пешояндҳои сермаҳсули забони англисӣ дода шуда ёрӣ ва роҳнамои бозғайимод дар шинохт ва истифодаи дурӯсти онҳо барои хонандагон ва донишомӯзони ин забон дорони аҳамияти байналмилалӣ хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Алиев С.Н. / «Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ». Душанбе: - 2013, - 189-196 саҳ.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.- Душанбе: Дониш, 1985. - 473 с.
3. Иқболов О., Ёралиева Н., Тағоева М., / Грамматикаи забони англисӣ. – Душанбе: Эрграф, 2007. – 165 с.
4. Качалова К.Н. / Практическая грамматика английского языка.- Москва: Высшая школа, 2002. - 365 с.
5. Усмонов К. У. / Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёну магистрантони факултети забонҳои англисӣ. Хучанд: 2015, - 230 саҳ.
6. Усмонов К., А Бойматов. / Методикаи таълими забони англисӣ. «Нури маърифат» Душанбе: 2009.

СПОСОБЫ ИЗУЧЕНИЯ ПРЕДЛОГОВ IN, ON И AT В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматриваются способы изучения предлогов in, on и at в современном английском языке. Также рассматривается место и значение данного предлога в фразеологических единицах и их таджикские эквиваленты. Предлог места – это предлог, который используется для обозначения места, где что-то находится. Только три предлога места, однако их можно использовать для обсуждения почти бесконечного числа мест.

At – предлог места, который используется для обсуждения определенного момента

In – предлог места, который используется для обсуждения закрытого пространства

On – предлог времени, который используется для обсуждения поверхности

Ключевые слова: предлог, значения, выражать, глагол, фраза, фразеологические единицы, простое, состав, составной, сложные, предложение, слово, структура, основной, выражение, язык, изучение, метод, грамматика, глагол, имя существительное, воспитание, похоже, современные, пример, тип, различных, автор, характеристика, место, время, функция, надеж и.т.др.

METHODS OF THE TEACHING PREPOSITIONS IN, ON AND AT IN MODERN ENGLISH

The Methods of the teaching prepositions in, on and at in modern English is review in the article. The place and meaning of the preposition in, on and at in the phraseological units and their equivalent in Tajik also analyzed in the article. A preposition of place is a preposition which is used to refer to a place where something or someone is located. There are only three prepositions of place, however they can be used to discuss an almost endless number of places.

At – A preposition of place which is used to discuss a certain point

In – A preposition of place which is used to discuss an enclosed space

On – A preposition of time which is used to discuss a surface

Keywords: preposition, meaning, express, verb, phrases, phraseological units, simple, derivative, composite, compound, sentence, word, structure, main, express, language, teaching, method, grammar, verb, noun, educate, assimilate, modern, example, type, difference, author, feature, place, time, function, problem etc.

Сведение об авторе:

Шарипов Даврон - докторант третий курс общиe лингвистика и сопоставительной типологии ТГИЯ им. С. Улугзода, 734019, город Душанбе, улица Мухаммадиев, 17/6, тел: тел: (+992) 987-15-85-29.

About the author:

Sharipov Davron – PhD, of the third course, the department of general linguistics and comparative typology of Tajik State Institute of Languages named after S. Ulughzoda, 734019, city of Dushanbe, Mukhammadiyev street, 17/6, phone: (+992) 987-15-85-29.

МАФҲУМИ ДИАЛЕКТИЗМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

Саидова Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Диалектизмҳо чунин унсурҳои нутқ мебошанд, ки танҳо дар доираи интишори шеваву лаҳҷаҳои алоҳида амал менамоянд, вале ҳамчун меъёр дар забони адабӣ фаъолият карда наметавонанд. Дар забоншиносии тоҷик ин навъи воҳидҳои забонӣ бо истилоҳоти «калимаи лаҳҷавӣ», «калимаи хоси лаҳҷа», «калимаи шевагӣ», «калимаи хоси шева» ифода карда мешаванд.

Дар забоншиносии рус мафҳуми диалектизм диққати олимонро барвақт ҷалб карда буд. Дар энциклопедияи сечилда, ки соли 1953 ба таъб расидааст, муаллифон мафҳуми диалектизмро ин тавр шарҳ додаанд: «Калима ё ифодаҳое, ки ба ягон лаҳҷа ё мавзеи алоҳида дахл дошта, дар забони адабии умумихалқӣ ба қор намераванд, диалектизм мебошанд» [26, с.247]. Дар бобати мафҳуми ин истилоҳ дар луғати калимаҳои хоричӣ низ сухан рафтааст: «Диалектизм калима ё мафҳуме мебошад, ки хоси ягон лаҳҷа буда, дар забони адабӣ дучор намеояд» [18, с.222].

Истилоҳи диалектизм дар забоншиносии тоҷик аз нимаи дуоми солҳои 50-и асри XX мавриди истифода қарор гирифт. Бори нахуст аз ин истилоҳ В.С. Расторгуева зимни тасвири мухтасари лексикаи лаҳҷаҳои гурӯҳи Хучанд - Конибодом истифода кард [16, с.113]. Дар доираи солҳои 60-уми асри XX А.Л. Хромов [23, с.83] ва М.Эшнӣёзов [27, с.107] аз истилоҳи мазкур қор гирифтанд. Аммо ин олимони оид ба нишонаҳои асосӣ ва фарқкунандаи диалектизмҳо, манбаъҳои пайдоиш ва меъёрҳои шинохта гирифтани онҳо чизе нагуфтаанд. Пас аз он ки луғати баъзе лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ солҳои 70-и асри XX чун мавзӯи алоҳида мавриди тадқиқ қарор дода шуд, дар ин бобат андешаҳои ҷолиби муҳаққиқон ба миён омаданд [11, с.9;12, с.14-17]. Дар ҳамин солҳо мақолаҳои махсус ҳам таълиф ёфтанд, ки дар онҳо нишонаҳои асосӣ, ҳел, сарчашмаҳои зухуроти диалектизмҳо, тафовути онҳо аз калимаҳои меъёрӣ баррасӣ гардиданд [24, с.123-133].

Диалектизмҳо асосан дар мавриде дақиқ муайян мегарданд, ки луғати шева ё лаҳҷа дар муқоиса бо забони адабӣ ва шеваву лаҳҷаҳои дигар омӯхта шавад. Зеро забони адабӣ барои шиноختани диалектизмҳо аз омилҳои асосист. Аз дигар тараф, ҳар як далели лаҳҷа дар қиёс бо забони адабӣ мушаххас мегардад. Ф.П.Сороколетов мегӯяд, ки «Барои аниқ муайян гардидани

диалектизмҳо лозим аст, ки тамоми сарвати лаҳча ба сарвати забони адабӣ, ки шабоҳат доранд, пурра ба муқоиса гирифта шаванд» [19, с.24].

Диалектизмҳо одатан дар ду маврид - дар мавриди тадқиқи луғати лаҳчаҳо ва омӯзиши забони асари бадеӣ боиси таваҷҷӯҳ қарор мегиранд. Олимони соҳаи лаҳчашиносӣ ба онҳо чун воситаи фарқгузор миёни ҳуди лаҳчаҳо ва лаҳчаҳою забони адабӣ мурочиат кунанд, услубшиносон онҳоро чун омилҳои оммафаҳм намудани забони асари бадеӣ, воситаи таъмини бадеият, образнокии сухан, фардӣ кардани нутқи персонаж ва муассир баромадани услуби тасвир мешиносанд. Аз ин мебарояд, ки диалектизмҳо дар лаҳчаҳо як вазифа, вале дар услуби бадеӣ вазифаи дигар доранд. Баъзе аз мутахассисон таҳти мафҳуми диалектизм танҳо чунин унсурҳои лаҳчавиро дар назар доранд, ки дар адабиёти бадеӣ ба қор мераванд. Барои мисол аз В.Н.Прохорова намуна меорем: «Дар забоншиносии адабиётшиносӣ истилоҳи «диалектизм» ба вучуд омадааст. Инҳо калимаҳои хоси лаҳча мебошанд, ки дар забони адабиёти адабӣ ба қор мераванд» [15, с.4]. Мураттибони луғатҳои истилоҳоти забоншиносӣ О.С. Ахманова [2, с.131] Д.Э.Розенталь, М.А.Теленкова [17, с.86] низ дар ҳамин ақида қарор доранд. Аммо боз мутахассисоне ҳастанд, ки тамоми калима, таркибу ибора ва васоити гуногуни грамматикиро, ки дар лаҳчаҳои маҳаллӣ қор фармуда мешаванд, бо номи «диалектизм» ба қалам медиҳанд. Бинобар он, И.А. Осоветский мефармояд, ки «... истифодаи истилоҳи «диалектизм» дар чунин як маънии васеъ ба мақсад мувофиқ нест» [13, с.320]. Дар ҳақиқат, на ҳама унсурҳои лексикӣю грамматикӣ лаҳчаҳо диалектизм буда метавонанд. Зеро дар лаҳчаҳои маҳаллӣ танҳо як гурӯҳи хурди вожаҳо ва таркибу ибораҳо ба меъёрҳои забони адабӣ мувофиқ нестанд, ки онҳо ҳангоми муқоисаи маводи лаҳча бо забони адабӣ ва тадқиқи забони асарҳои бадеӣ аз воҳидҳои меъриӣ нутқ ҷудо шуда меистанд. Маҳз ана ҳамин гуна унсурҳои забонӣ метавонанд таҳти номи «диалектизм» пазируфта шаванд. Диалектизмҳо дар лаҳчаҳои маҳаллӣ ва услуби бадеӣ вазифаҳои гуногун доранд. Дар ин бобат Ф.П.Филин чунин арзи ақида мекунад: «Калимаҳои лаҳчавӣ дар забони адабӣ ва лаҳчаҳо вазифаи якхела надоранд. Диалектизмҳо дар асарҳои бадеӣ чун категорияи услубӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд» [20, с.26-34].

Воқеан, барои соҳибони лаҳча истилоҳи диалектизм вучуд надорад, чунки воҳидҳои лаҳчавӣ дар таркиби ҳуди лаҳча чун унсурҳои ғайримуқаррарӣ шинохта намешаванд. Онҳо дар нутқи ворисони лаҳча бо воҳидҳои меъриӣ баробар истеъмол меёбанд. Аммо дар услуби бадеӣ вазъият дигар ҳел аст. Ин ҷо диалектизмҳо миёни дигар воситаҳои баёни нутқ бо хусусиятҳои услубии худ чун вожаҳои ғайриадабӣ маълум шуда меистанд. Онҳо дар ин маврид ҳам вазифаи номинативӣ, шарҳу баёни ҳодисаҳои тасвиршаванда ва ҳам вазифаи эстетикӣ пайдо мекунад. Вазифаи эстетикӣ диалектизмҳо- ин таъмини нафосати забони асар, муассиру пурқувват намудани нутқи персонажҳо, кушодани олами ботинии онҳо, ба чунбиш овардани эҳсосоти хонанда мебошад. Истилоҳи диалектизм маҳз аз ҳамин ҷо сар мезанад. Зеро диалектизм ба ҳайси истилоҳ, чунон ки зикр ёфт, дар мавриди тадқиқи яке аз услубҳои забони адабӣ-услуби бадеӣ ва муқоисаи маводи ин ё он лаҳча бо забони меъриӣ ба қор меравад. Пас, ин истилоҳ хусусияти умумӣ пайдо менамояд ва дар забоншиносӣ чун категорияи махсуси назарӣ ҳам дар лаҳчашиносӣ ва ҳам дар услубшиносӣ баробар ба қор меравад. Фарқ дар он аст, ки лаҳчашинос аз мавқеи як шоҳаи забоншиносӣ ва услубшинос аз мавқеи дигар шоҳаи забоншиносӣ ба он ҳақгузори мекунад. Масалан, ба ҳайси лаҳчашинос Г.П.Князькова ба истилоҳи диалектизм аз нигоҳи лаҳчашиносӣ чунин баҳо медиҳад: «Дар лаҳчашиносии муосир таҳти истилоҳи «диалектизм» вожаҳои дар назар дошта мешаванд, ки ҳавзаӣ муайяни истеъмол доранд, инчунин ба таркиби луғавӣ забони адабӣ дохил намешаванд. Бинобар он, мондагари диалектизм дар забон, аз як тараф, ба ҳудуди муайяни ҷуғрофӣ доштани он вобаста бошад, аз дигар тараф, ба ҳодисаи дар истеъмол набудани он дар забони адабӣ алоқаманд аст» [10, с.110]. Ба ин монанд А.В. Калинин низ меғӯяд: «Вақте ки сухан аз хусуси диалектизмҳо ба миён меояд, пеш аз ҳама, луғати хоси лаҳча дар мадди назар аст» [8, с.247]. Ҳамин ақида дар асару мақолаҳои шевашиносони тоҷик ҳам ба назар мерасад [12, с.16; 24, с.95-96; 6, с.7; 4, с.24]. Ш.Исмоилов қайд мекунад, ки «...калима ва шакли мафҳумҳои, ки элементҳои забони гуфтугӯӣ ё шоҳаҳои хурд-хурди он (лаҳчаҳои маҳаллӣ) ҳисоб меёбанд ва ба забони адабии умумимиллӣ тааллуқ надоранд, унсурҳои лаҳчавӣ мебошанд» [7, с.8]. Вале, чи тавре ки гуфта шуд, дар луғатҳо ва баъзе асарҳои илмӣ диалектизм аз нигоҳи услубшиносӣ маънӣ шудааст. Барои мисол «Лингвистический энциклопедический словарь»-ро мегирием, ки дар он чунин омадааст: «Диалектизмҳо унсурҳои махсуси лафзии лаҳчаҳои маҳаллианд, ки дар нутқи бадеӣ қор фармуда мешаванд» [26, с.133]. Мисли ин Н.М.Шанский ва В.В. Иванов менависанд, ки «Диалектизмҳо барои забони адабӣ бегона ҳисоб ёбанд ҳам, дар адабиёти бадеӣ истифода мешаванд. Онҳо ба мақсади таъмини образнокии сухан ва бадеияти услуби тасвир мавриди қарор мегиранд» [25, с.45]. Р.Фафоров дар ин хусус чунин меғӯяд: «...як қисми луғатҳои шевагӣ аз рӯи анъана бо мақсади айнияти тасвири ҳаёти воқеӣ, хубтар ошкор кардани характери персонажҳои асар ва дар баъзе мавридҳо ҳамчун манбаи филологӣ ва захираи бойкунандаи забони адабии тоҷик истифода мешаванд» [5, с.45].

Далелҳои боло нишон медиҳанд, ки олимони услубшинос низ чун лаҳҷашиносон дар муайян намудани диалектизмҳо, пеш аз ҳама, интишоори локалии онҳоро меъёр меҳисобанд. Зеро медонанд, ки диалектизмҳо аз рӯи эҳтиёҷ дар услуби бадеӣ истифода шаванд ҳам, дар ҳақиқат, онҳо заминаи лаҳҷавӣ доранд. Лаҳҷаҳо, чунон ки маълум аст, аз гуруҳи забонҳои беҳат мебошанд ва табиист, ки забонҳои беҳат имконияти ба меъёрҳои адабӣ мутобиқ сохтани унсурҳои худро надоранд. Зеро меъёрҳои забони адабӣ маҳз дар қолаби хат суфтаву устувор гардида, қобилияти қорӣ пайдо мекунад. Аз ин сабаб диалектизмҳо чун категорияи услубӣ ба қоидаҳои забони меъерӣ чандон созгор намеафтанд ва ин носозгарӣ ба он мебарад, ки онҳо дар услуби бадеӣ аз дигар воҳидҳои нутқ ҷудо шуда меистанд. Ин падида аз табиати рангини ҳуди диалектизмҳо берун меояд. Дар адабиёти илмӣ калимаҳои лаҳҷавӣ, чунон ки гуфтем, бо номи «диалектизм» шинохта мешаванд ва дар услуби бадеӣ низ онҳо зери ҳамин истилоҳ тадқиқ меёбанд. Вале чунин ақида ҳам ҳаст, ки на ҳама унсурҳои лаҳҷавии асарҳои бадеӣ метавонанд диалектизм бошанд. Тарафдори ин назария М.Х.Партенадзе аст. Ба назари ӯ танҳо вожаҳои мебошад «диалектизм» номид, ки онҳо дар фарҳангҳо ба қайд гирифта шудаанд. Ба ин маънӣ мегӯяд: «Воҳидҳои лаҳҷавӣ дар мавриде чун диалектизм эътибор пайдо мекунад, ки мурағибон онҳоро лар лугатҳо тасвир карда бошанд. Вагарна калимаҳои лаҳҷавӣ, бо вучуди он ки дар адабиёти бадеӣ истифода мешаванд, дар ҳамон ҳолати муқаррарии худ мемонанд» [14, с.75]. Албатта, ин андеша шоистаи қабул нест. Зеро бисёре аз диалектизмҳо, қатъи назар аз он ки аз доираи лаҳҷа берун намераванд, баробари ба услуби бадеӣ роҳ ёфтани худ имкон меёбанд, ки ранги адабӣ пайдо намоянд. Ин аз он ҷиҳат аст, ки онҳо ба системаи нав – дорӣ меъёр ворид гардида, бо синонимҳои адабии худ дар позитсияи муҳолифат қарор мегиранд. Аммо умумӣ шудан ё нашудани онҳо дар забони адабӣ раванди дигар аст, ки ин ба доираву дараҷаи истеъмоли ва фаъолияти онҳо дар услуби бадеӣ ва нутқи фаъоли соҳибони забон вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, то як давраи муайян онҳо метавонанд таҳти мафҳуми диалектизм қарор дошта бошанд. Дар маҷмӯъ гирем, зимни мафҳуми истилоҳи диалектизм дар услуби бадеӣ вожаҳои дар назаранд, ки дар заминаи маводи лаҳҷаҳои маҳаллӣ сар зада, дар шаклҳои гуногуни услубии забони адабӣ вобаста ба аҳдофи муайян истифода мешаванд. Ҳамин далел бори дигар водор месозад, ки ин навъи воҳидҳои луғавӣ бидуни рушди баъдӣ худ дар муҳити нав зери мафҳуми диалектизм пазируфта шаванд. Диалектизмҳо дар услуби бадеӣ гоҳо мавқеи худро тағйир медиҳанд. Ин тағйирот вобаста ба таҳаввулоти ҳуди онҳо ба амал меояд, зеро ки диалектизмҳо дар системаи забон ночунбон нестанд, балки ҳамеша дар ҷунбиш ва таҳаввулот қарор доранд. Дар ин бобат И.А.Оссовский менависад: «Диалектизм- ин категорияи мутаҳаррик (динамикӣ)-и услуби бадеӣ ва забони адабӣ мебошад, ки бо мурури замон тағйир ёфта меистад. Ин категория нисбат ба меъёрҳои адабӣ дар ҳаракати ноҳамвору мавҷмонанд қарор дорад ва вусъати ҷунбиши он гоҳ васеъ, гоҳ танг мегардад» [13, с.193]. Бояд гуфт, ки таҳаввулоти диалектизмҳо, пеш аз ҳама, ба рушди тарқиби луғавии забон, ки дар тағйироти доимист, вобастагӣ дорад. Зеро дар иртибот ба инкишофи таърихӣ забон баъзе диалектизмҳо метавонанд дар як фосилаи муайян хусусияти меъерӣ пайдо кунанд, вале чунин диалектизмҳо низ ҳастанд, ки дар доираи маҳлудии амалиёти худ ба ҳайси диалектизм умрбод боқӣ мемонанд. Аз ин рӯ, диалектизмҳо дар услуби бадеӣ бояд аз нигоҳи таърихӣ (диахронӣ) низ мавриди баррасӣ қарор дода шаванд. Диалектизмҳо дар забон хусусиятҳои гуногун зоҳир менамоянд, ки баъзе аз онҳоро ба таври зерин номбар кардан мумкин аст:

- Монанди унсурҳои меъерии забон диалектизмҳо низ метавонанд хусусияти номинативӣ дошта бошанд ва номи ашъи рӯзгор, асбобҳои хоҷагӣ, либосҳо, суннатҳо, маросимҳои гуногуни мардумро ифода намоянд,

- Диалектизмҳо хусусияти коммуникативӣ пайдо мекунад ва дар ҳавзаҳои буду боши соҳибони лаҳҷа ҳамчун воситаи хуби муошират хизмати онҳоро ба ҷо меоранд,

- Дар услуби публицистӣ (дар рӯзномаҳои ноҳиявӣ, вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ, маҷаллаву моҳномаҳо) диалектизмҳо ба хотири ба хонандагон дастрас гардондани моҳияти ягон ашъи ҳаёт, ҳодисоти табиат, зухуроти матлубу номатлуби ҷомеа метавонанд мавриди истифода қарор гиранд,

- Хусусияти диалектизмҳо дар адабиёти бадеӣ хубтар ба мушоҳида мерасад. Зеро ин ҷо се мавриди қорӣ доранд: а) дар мавриди фардӣ намудани нутқи персонажҳо, нишон додани сатҳи забондонӣ, хислату характери онҳо, б) дар мавриди мазаммати ашҳоси соҳибмансаб, ки нисбат ба тақдирӣ аҳли ҷомеа бетафовутанд, в) дар мавриди тасвир намудани манзараҳои табиат, муҳити ҷуғрофӣ мавзӯ, ҷузъиёти марбут ба рӯзгору фарҳанги мардум. Иҷрои ин амал вазифаи аҳли қалам мебошад.

Ҳамин мавридҳо имконият фароҳам меоранд, ки диалектизмҳо ба забони адабӣ ворид гарданд. Вале на яқбора. Ин ҳодиса дар ду ҳолат ба амал меояд: а) аввал онҳо дар адабиёти бадеӣ ба қор мераванд ва аз ҳамин роҳ оҳиста-оҳиста ранги оммавӣ пайдо мекунад, б) барои истифодаи онҳо эҳтиёҷ ба миён меояд. Эҳтиёҷ ҳангоме сар мезанад, ки диалектизмҳо дар забони адабӣ муродиф надошта бошанд, ё дошта бошанд ҳам, аз нигоҳи маънӣ, бадеият, образнокӣ, услуб аз муродифҳои адабии худ боло истанд. Забони адабӣ дар давраи рушди миллат ногоҳ пояи лаҳҷаҳо суст мегардонад ва фаъолияти диалектизмҳо дар нутқи аҳолӣ маҳдуд

месозад. Сабаб он аст, ки дар ин давра нуфузи забони адабӣ ҳамчун шоҳаи имтиёзноки забони миллӣ хеле меафзояд ва ин ҳодиса ба танг гардидани мавқеи лаҳҷаҳо меорад. Зеро забони адабӣ унсурҳои меъёрбоби лаҳҷаҳо чида - чида мегирад ва ба ин восита луғати худро мукамал месозад. Акнун ниёз ба истифодаи унсурҳои маҳдуди лаҳҷавӣ намоишад, чунки «Истеъмоли зиёди диалектизмҳо ба муоширати мардум ҳалал мерасонад» [13, с.94]. Бинобар он, адибон дар мавриди истифодаи онҳо эҳтиёт мекунад. Медонанд, ки андак беэҳтиётӣ боиси олоиши забони асарҳои онҳо мегардад. Устод С.Айни ҳамин ҳодисаро дар ҳикояи П.Толис «Студентшавандаҳо» дида, ӯро барои бемавқеъ қор фармудани диалектизмҳои **ким, качан, чӯред**, ки доираи гардиши онҳо дар лаҳҷа хеле маҳдуд буда, забони ҳикояро олуандад, саҳт сарзашиш намуд ва афзуд, ки «...шумо, рафиқ Толис, забони вайрони ба мурдан маҳкумшударо дар ҳикояи мазкур зинда кардан хостед» [1, с.37- 40].

Диалектизмҳо ба забони адабӣ бо роҳҳои зерин дохил мешаванд:

1.Ба воситаи забони гуфтугӯӣ. Дар забони гуфтугӯӣ диалектизмҳо ду зинаи тараққиётро аз сар мегузаронанд: а) серистеъмол мешаванд ва вусъати қорӣи онҳо торафт меафзояд, б) аз ҳудуди як лаҳҷа, гурӯҳи лаҳҷаҳо ва ҳатто шеваҳои алоҳида убур карда, то забони гуфторӣ мерасанд ва ареали интишори забони миллиро фаро мегиранд. Ҳамин ду омил имкон фароҳам меоранд, ки диалектизмҳо аз забони гуфтугӯӣ ба осони ба забони адабӣ-китобӣ гузаранд.

2.Ба воситаи адабиёти бадеӣ. М.И.Фомина мегӯяд, ки «Истифодаи диалектизмҳо дар асарҳои бадеӣ ва забони рӯзнамаҳо яке аз омилҳои ворид шудани онҳо ба забони адабист» [22, с.173]. Дар ҳақиқат, аксарияти диалектизмҳо бо ҳамин восита ба меъёри адабӣ табдил меёбанд. Ҳушоҳангӣ, образнокӣ, бадеият ва тобишҳои маъноиву услубие, ки диалектизмҳо беш аз муодилҳои адабии худ зоҳир мекунад, зарурат пеш меоранд, ки онҳо дар адабиёти бадеӣ мавқеъ пайдо намоянд ва дар забони адабӣ воҳидҳои сифатан нави лексикиро ба вуҷуд оранд.

3.Ба воситаи луғатҳо ва асарҳои илмӣ. Баъзе диалектизмҳо тавассути фарҳангҳои диалектологӣ ва рисолаҳои илмӣ соҳаи шевашиносӣ, фолклоршиносӣ мардумшиносӣ аз маҳдудии истеъмоли худ берун баромада, дар доираи васеи интишори лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ, шеваҳо, ки дар вилоятҳо, минтақаҳои фароҳи аҳолинишин паҳн гаштаанд, ҷо мегиранд ва дар иртибот ба равуо, махсусан муносибати таборӣ пайдо кардани аҳолии манотиқи гуногун, хусусияти умумигуфторӣ касб карда, то забони адабӣ - китобӣ роҳ мепаёмоянд. Одатан се навъи диалектизмҳо дар забони адабӣ мавқеъ пайдо мекунад: а) диалектизмҳо, ки мушаххасан дар ифодаи номи ашёи рӯзгор меоянд ва ягон маъниро бо ҳама ҷузъиёти ифода карда метавонанд, б) диалектизмҳо, ки дар забони адабӣ муродиф надоранд, в) диалектизмҳо, ки аз нигоҳи бадеият ва нафосату фасоҳат аз муродифҳои адабии худ боло меистанд. Дар бобати санҷиши диалектизмҳо забони адабиёти бадеӣ меъёри асосист. Зеро диалектизмҳо дар таркиби матнҳои бадеӣ ба қор мераванд ва маҳз ҳамин матнҳо «такдир»-и баъди онҳо ҳал месозанд. Яъне, умумӣ шудан ё нашудани диалектизмҳо ба хусусияти матнҳо, ҷой ва мавриди қорбурди онҳо дар ҳамин матнҳо вобаста аст. Диалектизмҳо, ки дар ин матнҳо аз «санҷиш» гузашта наметавонанд, ба забони адабӣ роҳ намеёбанд. Ҷаро ки забон омилҳои пурқувват аст ва, ба қавли Е.Винокуров вай «...вожаҳоеро, ки ба онҳо эҳтиёт надорад, аз худ берун меандозад ва ҳар чизеро, ки ба руҳаш бегона менамояд, шоистаи пазириш намедонад» [3, с.6]. Ҳамин тавр, диалектизм як категорияи махсусу мутахарриқи услубист, ки дар муқобили луғати адабӣ - китобӣ меистад. Зери мафҳуми ин истилоҳ унсурҳои лаҳҷавие фаҳмида мешаванд, ки дар адабиёти бадеӣ ва рӯзнамаву маҷаллаҳои даврӣ вобаста ба ҳадафҳои муайяни услубӣ аз ҷониби аҳли қалам мавриди истифода қарор мегиранд. Вале қисме аз онҳо, агар аз рӯи ниёз ба меъёрҳои забони адабӣ мувофиқ карда шаванд, қисми дигар ин роҳи тараққиётро аз сар нагузаронида, дар тангҳои истеъмоли худ чун моли лаҳҷа боқӣ мемонанд. Вақте ки зарурат пеш омад, забони адабӣ аз онҳо софтаринашонро пас аз муоина ба ихтиёри худ медарорад ва фонди захиравии имконоти услубиашро мукамал месозад.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Мақтуби кушода ба рафиқ Толис. – Шарқи сурх, № 11, 1948, с.37-40.
2. Аҳманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., 1969, 604с.
3. Винокуров Е. Со словами шутки плохо.- Литературная газета, №7, М., 1972, 16
4. Гадов Н. Лексикаи лаҳҷаҳои Тағнов. Душанбе, 2012, 208с.
5. Фафоров Р. Забон ва услуби Р.Чалил. Душанбе, 1966, 282с.
6. Исмоилов Ш. Лексикаи Каратегинского говора. Душанбе, 1982, 24с.
7. Исмоилов Ш. Баъзе масъалаҳои таълими забони тоҷикӣ дар мактаб. Душанбе, 1994, 96с.
8. Калинин А.В. Диалектизмы в стихотворениях Сергея Есенина. Вопросы стилистики. М., 1966, 247-254.
9. Калинин А.В. Лексика русского языка. М., 1966, 231с.
10. Князькова Г.П. О диалектной лексике в русском языке.- Процессы формирования лексики литературного языка. М. – Л., 1966, с. 107-118.

11. Махмудов М., Чӯраев Ф. Лугати шеваҳои чанубӣ (макети «д»), Душанбе, 1971, 75с.
12. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара. Душанбе, 1977.
13. Оссоветский И.А. Лексика современных русских народных говоров. М., 1982, 146с.
14. Партенадзе М.Х. К вопросу о терминах «диалектное слово» и «диалектизм». Изв. АН СССР, сер. Лит.и язык, т.34, №1. М.,1975, с.72-83.
15. Прохорова В.Н. Диалектизмы в языке художественной литературы. М., 1957, 1957, 172с.
16. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии, вып.3 (Ленинабадско – Канибадамская группа северных таджикских говоров). М., 1956, 190с.
17. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Справочник лингвистических терминов. М., 1976, 495с.
18. Словарь иностранных слов. М., 1954, 476 с.
19. Сороколетов Ф.П. Диалектная лексика и её отношении к словарному составу общенародного языка. Слово в русских народных говорах. Л., 1968, с.221-229.
20. Филин Ф.П. Язык художественной литературы и читатель. Русская речь №4. М., 1977, с.26-34.
21. Филин Ф.П. Проект «Словаря русских народных говоров». М.-Л., 1961, 385с.
22. Фомина М.И. Современный русский язык (лексикология).М.,1983, 335с.
23. Хромов А.Л. Говоры таджиков Магчинского района. Душанбе, 1962, 215с.
24. Чӯраев Ф. Калимаҳои хоси шева ва баъзе аломатҳои фарқкунандаи он. Забоншиносии тоҷик. Душанбе, 1976, 123-138.
25. Шанский Н.М., Иванов В.В. Современный русский язык, ч.1., М., 1981, 191с.
26. Энциклопедический словарь в 3-х томах, т.2. М., ГИС, 1953, 781с.
27. Эшнӣёзов М. Шеваи ҳардури. Душанбе, 1967, 230с.

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ ДИАЛЕКТИЗМОВ

Термин диалектизм в таджикской лингвистике используется начиная со второй половины XX-го века. Впервые этот термин был использован В.С. Расторгуевым для выражения диалектной лексики Худжандско-Канибадамского диалекта северных говоров таджикского языка. В дальнейшем этот термин был использован в работах А.Л.Хромова и М.Эшнӣёзова. Однако, в этих научных трудах не высказаны некоторые мысли об особенностях диалектизмов, факторов и источников их возникновения и принципов их выделения.

Лишь в 70-ые годы, после изучения некоторых диалектных словарей и научных трудов по таджикской диалектологии были высказаны весьма ценные замечания по данной проблеме. В эти годы также написаны ряд статей, где описаны основные признаки, виды диалектизмов их происхождения, а также их отличие от нормативной лексики.

Ключевые слова: термин, диалект, выражение, лексика, Худжанд, Конибодом, северные диалекты, словарь, диалектизм, фактор, научные труды, ценные комментарии, нормативная лексика.

THE CONCEPT AND PECULIARITIES OF DIALECTICISM

The term of dialecticism has been used in Tajik linguistics since the second half of the XXth century. This term firstly was used by V. S. Rastorgueva to express the dialectal lexis of the Khujand and Konibodom dialects of the Northern dialects of the Tajik language. Later this term was used in the works of A. A. Khromov and M. Ishniyozov. However, some thoughts regarding the peculiarities of dialecticism, factors and sources of their origin and principles of their clarification have not been expressed in those scientific works.

Only in the 70s, after studying some dialect dictionaries compiled by Juraev, Mahmudov, Maksudov) and scientific works on Tajik dialectology, very valuable comments were made on this problem. In these years, a number of articles were also written, which describe the main peculiarities, types of dialectics and their origin, as well as their difference from the normative vocabulary.

Keywords: term, dialect, expression, lexis, Khujand, Konibodom, Northern dialects, dictionary, dialecticism, factor, scientific works, valuable comments, normative vocabulary.

Сведения об авторе:

Саидова Джамила - старший преподаватель кафедры таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, тел.: (+992) 915 236-61, 2 24 6554.

About the author:

Saidova Jamila - senior lecturer in the Department of Tajik Language of Tajik state pedagogical university named after S. Aini, phone: (+992)915-23-61-61, 2-24-65-54.

О ХАРАКТЕРЕ СЛОЖНОСТИ СЕМАНТИКИ ГЛАГОЛЬНЫХ ЛЕКСЕМ

Мавлонбердиева О.Э., Юлдашева У.И.

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

Настоящая статья посвящена изучению «внутренних» разновидностей семантического плана глагольных лексем. В качестве иллюстративного материала привлечены глаголы движения русского языка, денотаты значений которых связаны с разными речевыми ситуациями.

Глагол как одна из основных самостоятельных знаменательных частей речи, который отличается от других знаменательных частей речи в отношении сложности грамматического и семантического его планов. Так, семантика глагола – это не только его лексическое содержание. Кроме лексических значений, таких, как значение перемещения, чувства, речи, поведения, физического действия, которые могут быть обнаружены и у слов других лексико-грамматических разрядов (сема движения может быть выявлена и у существительных, и у прилагательных, и у наречий).

Семантика глагольных лексем включает в себя такие категориальные, собственно глагольные признаки, как вид и залог, то есть отношение действия к предмету (во всех его разновидностях) и отношение действия к субъекту и объекту, которые не характерны для семантической структуры лексических единиц других лексико-грамматических разрядов, например, существительных, прилагательных и наречий.

Сложность семантики глагола характеризуется ещё и тем, что в ней синхронно-синкретично совмещены особенности лексического и грамматического аспектов языка, которые проявляются в том, что изменчивость глагольной семантики при лексико-семантическом варьировании в пределах одного слова находит своё отражение в изменчивости категориальных признаков отдельных лексико-семантических вариантов (ЛСВ): наличии - отсутствии объекта, полноте – неполноте префиксальных парадигм разных ЛСВ, в различных типах предельности действия [1:7].

Категориальность нами понимается, вслед за А.А. Потебней и его последователями, как отнесенность данного слова и класса слов к определённому лексико-грамматическому разряду со всеми вытекающими отсюда последствиями. «Для глагола эти последствия в его особом статусе - в высказывании, то есть, во-первых, в его связи с субъектом и объектом того действия, которое названо глаголом, а во-вторых, в том воздействии на субъект и объект, которое этим действием производится» [1: 43].

Таким образом, роль компонентов категориального аспекта семантики может быть определена так:

1) они служат для разграничения значения слов разных частей речи в тех случаях, когда компоненты лексической семантики этих слов совпадают (ср. бегать – бег, беговой, бегом);

2) они объединяют слова разной лексической семантики в одну часть речи (прочитал, бежал, пахать);

3) взаимодействуя с компонентами лексического аспекта, обеспечивают определённое направление семантического развития глагола при аффиксации и суффиксации;

4) следует, очевидно, согласиться с О.М. Соколовым в том, что направленность действия к разным типам предела, то есть типовое значение глагола, «может составлять содержание лексико-семантического варьирования глагольной лексемы». Ср. словосочетания колоть свинью, где глагол содержит информацию о качественном пределе действия, и колоть насмешками, где глагол не даёт такой информации. [2, с. 43]. «Нет сомнения в том, что информация о направленности действия на достижение результата черпается из лексического содержания самого глагола [3, с. 8-9].

Структура лексического аспекта семантики беспрефиксных глаголов движения достаточно сложна и разнопланова. Анализ семантики этих глаголов, основанный на свойствах их внешних валентных связей, позволил выделить такие компоненты значения, как «вид движения или перемещения» (ср.: время летит, годы идут, минуты ползут, бегут – движение во времени; человек идёт//летит//плывёт – перемещение в пространстве; мысли плывут// летят - движение в наиболее абстрактном смысле и т.п.), «способ перемещения» (ср. пароходы идут//ползут//плывут//бегут - движение по воде с помощью специальных механических средств; самолёт летит//плывёт в воздухе – движение по воздуху с помощью тех же средств и т.д.). Этим же способом могут быть выделены компоненты начальной или конечной целевой точки движения, активного или пассивного перемещения субъекта и объекта и другие элементы смысла [4: 20].

Следует отметить, что любое действие, названное глаголом, стремится к своему пределу. Этот предел может быть разным: или действие достигает какой-то точки в пространстве, причём эта точка отсчёта положения в пространстве может быть «справа»; или когда глагол указывает на окончание перемещения (пришёл, долетел, забежал); эта точка может быть и «слева», тогда глагол указывает на начало перемещения субъекта (ушёл, вылетел). Действие может быть ограничено сразу двумя временными точками: побегал.

Имеется исследование, в котором глубоко анализируется транзитивирующая функция префиксации. Например, работа Н.Б. Лебедевой «Лексико-грамматическое исследование глагольной семантики (взаимодействие результативности и объективности)» имеет такой характер.

Глагольные лексико-семантические варианты (ЛСВ), транзитивизируемые приставками, разделены автором (Н.Б.Лебедовой) на две группы: 1) глаголы внутреннего объекта и 2) глаголы, обозначающие параллельные ситуации.

В первую группу входят глаголы, денотаты которых содержит указание на участника действия, что может подвергнуться изменению в результате действия. Этот участник действия и получил условное название «внутренний объект». Глаголы внутреннего объекта могут быть расклассифицированы на несколько подгрупп в зависимости от характера этого объекта, выполняемой им функции. Так, многие глаголы, имеющие при себе одушевлённый субъект действия, характеризуются своеобразным расслоением семантики этого субъекта на две сферы: «предметность» и «ментальность» (одушевлённость). При этом в беспрефиксном глаголе типа бегают (мальчик) у субъекта доминирует признак предметности, так как глагол обозначает перемещение в пространстве определённого типа. В процессе действия изменению может подвергнуться вторая, ментальная, сторона субъекта, связанная с признаками живого. Она и является потенциальным объектом действия, обозначаемого глаголом «бегать». При префиксации эта сторона эксплицируется, внутренний объект получает своё формальное выражение: набегать простуду, кашель, аппетит. Эти конкретизаторы (простуда, кашель, аппетит), занявшие позицию прямого объекта, и указывают на те изменения, которым подверглась вторая, живая, сторона субъекта действия. В качестве внутреннего объекта может выступать орудие действия: ездить на лошади - объездить лошадь.

В силу способности к избирательной сочетаемости с разными значениями многозначного слова префикс может служить дифференциатором значений полисемичной лексемы. Например, разные значения глагола идти по-разному сочетаются с разными приставками:

Идет человек – придёт, войдет, выйдет, зайдёт, отойдёт, подойдет, дойдёт, перейдёт, уйдёт, сойдёт, обойдёт, пройдёт, взойдёт, найдёт, пойдёт;

Идут часы – пойдут,

Идёт дождь – прошёл, ушёл.

Как можно заметить, разные ЛСВ одного глагола в разной степени активно взаимодействуют с разными глагольными приставками. Здесь прослеживается параллель с внешними валентными связями разных ЛСВ одного глагола: прямые номинативные ЛСВ имеют максимальную свободу сочетаемости, производные, особенно переносные ЛСВ, - минимальную.

Обычно не вызывает сомнений выделение значения начинательности (забегать, пойти, взрывать) как лексического значения приставки, но если значение начала действия определяется как лексическое значение приставок, то почему значение конца действия (финитивности) потеряло свой лексический статус?

На необходимость разграничения семантики и функции префиксов указывает и факт существования достаточно большой по объёму группы глаголов, перфективация которых осуществляется суффиксальным и префиксальным способами, но приставки могут присоединяться только для видоизменения лексической семантики этих глаголов при их деривации. Речь идёт о классе глаголов типа толкать - толкнуть, прыгать - прыгнуть, где первый член оппозиции – глагол несовершенного вида, а второй – глагол совершенного вида. При этом первые члены противопоставлений могут перфективироваться и приставками: затолкать, вытолкать, запрягать, которые одновременно реализуют и свою функциональную значимость, и свое лексическое значение. Вторые члены оппозиций также вступают в деривационные отношения с приставками: вытолкнуть, втолкнуть, спрыгнуть и тому подобное, но при этом реализуется только лексическое значение данных префиксов, функциональная же их значимость оказывается избыточной.

Лексическая семантика приставок неоднородна. Весь комплекс значений, весьма разнообразных, можно типизировать следующим образом: значения префиксов, которые характеризуют действие обстоятельственно (количественно), и значения, характеризующие действие качественно. Поскольку префикс фиксирует отношение действия к пределу, то названные два типа значений можно назвать значениями обстоятельственной (количественной) предельности и значениями качественной предельности действия. К первому типу значений относятся значения начинательности (забегать, побежать, взрывать), ограничительности, то есть детерминативности (побегать), и направленности движения в пространстве (доплыть, приехать, зайти) В заключение следует подчеркнуть, что сказанное нами выше не все разновидности семантического плана глагольных лексем, а лишь некоторые их фрагменты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сергеева Т.Д. Вопросы семантической типологии глагольной лексики. - Барнаул, 1984.
2. Маслов Ю.С. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии и вопросы общего языкознания. - М., 1965. – С. 55.
3. Милославский И.Г. Морфология. Современный русский язык.-М.: Русский язык, 1986.-
4. Маслов Ю.С. Вопросы глагольного вида в современном зарубежном языкознании/Вопросы глагольного вида. - М., 1962.

5. Теленкова М.А. К вопросу о лексических и грамматических значениях глагольных приставок в современном русском языке. // Современный русский язык (Морфология и синтаксис). - М., - 1964. - С.140-148.
6. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2т. - М., - 1990. - Т.1.
7. Филлин В.П. ОЛСГ слов // Очерки по теории языкознания. - М., 1982. Фомина М.И. Современный русский язык. - М., 1990.
8. Полюва Т.В. Способы глагольного действия и лексико-семантические группы глаголов/Русская глагольная лексика: пересечение парадигм. - Екатеринбург, - 1997. - С.147-239
9. Лексико-семантические группы русских глаголов // Под ред. З.В. Кузнецовой. - Иркутск, 1989

О ХАРАКТЕРЕ СЛОЖНОСТИ СЕМАНТИКИ ГЛАГОЛЬНЫХ ЛЕКСЕМ

Данная статья предназначена для изучения "внутренних" разновидностей семантического плана глагольных систем. Глаголы движения русского языка, денотата которых связаны с различными речевыми ситуациями и его семантическими планами.

Семантика лексем глагола включает такие категорические, правильные глагольные знаки, как тип и случай, не специфичные для семантической структуры лексических единиц других лексико-грамматических категорий, как существительные, прилагательные и наречия.

Любое действие, называемое глаголом, пытается достичь своего предела. Этот предел может быть другим: или действие достигает такой точки в пространстве, в то время как эта точка отсчета положения в пространстве может быть "справа"; Или когда глагол указывает конец перемещения (пришел, прибыл самолетом, упал); Эта точка может быть на "левом", тогда глагол указывает начало переселения субъекта (слева, вылетел).

Префиксы играют важную роль в реализации отдельных компонентов семантического плана лексем глаголов.

Ключевые слова и выражения: семантика, категориальность, субъект, объект, лексико-семантический вариант (ЛСВ), лексико-семантическое варьирование.

ABOUT NATURE OF COMPLEXITY OF SEMANTICS OF VERB LEXEMES

This article is intended for studying "internal" varieties of semantic plan of verb systems. Verbs of movement of the Russian language, denotata of which are associated with various speech situations and its semantic plans.

Semantics of verb lexemes includes such categoric, proper verb signs, as a type and case, which are not specific for the semantic structure of lexical units of other lexical-grammatical categories like nouns, adjectives, and adverbs.

Any action, called a verb, tries to its limit. This limit may be different: or an action reaches such a point in space, while this position reference point in space may be "on the right"; or when the verb indicates end of relocation (has come, arrived by plane, dropped in); this point may be on the "left", then the verb indicate the starting of relocation of the subject (left, flew out).

Prefixation plays an important role in implementation of individual components of a semantic plan of verb lexemes.

Keywords and expressions: semantics, categoricity, subject, lexical-semantic variation (LSV), lexical-semantic varying.

Сведения об авторе:

Мавлонбердиева О.Э. – Государственное образовательное учреждение «Худжандский государственный университет имени академика Бабаджана Гафурова», доцент кафедры современного русского языка и общего языкознания факультета русской филологии. Телефон: (+992) 92 787 42 51

Юлдашева Умида Ибрагимовна - доцент кафедры современного русского языка и общего языкознания, факультет русской филологии. Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова.

About the author:

Mavlonberdiyeva O.E. – State educational institution "Khujand State University of a Name of the Academician Babadzhan Gafurov", associate professor of modern Russian and general linguistics of faculty of the Russian philology. Phone number: (+992) 92 787 42 51

Yuldasheva Umida - Egamerdiyevna associate professors of modern Russian and general linguistics, faculty of the Russian philology. Khujand state university of a name of the academician B. Gafurov.

ЭТИМОЛОГИЯ И ЭЛЕМЕНТХОИ ХИМИЯВИИ ЗЕРГУРҶИ АСОСИИ ГУРҶИ ЯКУМ ВА ДҶУОМИ ҶАДВАЛИ ДАВРИИ Д.И. МЕНДЕЛЕЕВ

Жумаев М.Т., Солиева У.Л., Утаев М.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар забонҳои гуногун микдори ҳарфҳо на он қадар зиёд буда (масалан, дар забони русӣ 33, забони англисӣ 26 ва забони тоҷикӣ 35), калимаҳо бошанд ҳеле зиёданд – даҳҳо ҳазор. Ҷи тавре, ки ҳарфҳо якҷоя шуда калимаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳо ташкил медиҳанд, ҳамин тавр он муҳите, ки моро ихота кардааст аз

элементҳои химиявӣ ташкил ёфтаанд. Дар табиат қариб 90 элементи химиявӣ мавҷуд буда, боз зиёда аз 20 элементи химиявӣ дигар бо роҳи сунӣ ҳосил карда шудаанд.

Мақсади мақолаи зерин хонандагон ба химия рағбатдоштаро бо таърихи номҳои элементҳои зергурӯҳҳои асосии гурӯҳи якум ва дуҷуми чадвали даврӣ бо забонҳои русӣ, англисӣ ва тоҷикӣ шинос кардан мебошад, ки то маънои онҳоро фаҳманд, зеро дар истилоҳҳо аз аввал иттилооти пурра оиди ҳисмҳои, ки ба воситаи онҳо номгузорӣ карда шудаанд, ҷой доранд. Маводи зерин ба донишҷӯёни химия метавонад манфиати калон орад. Омӯзиши фан ба фаҳмиши мафҳумҳои махсус асоснок карда шудааст, ки қисми муҳимтарини онро элементи химиявӣ ташкил медиҳад. Донишҷӯёни маънои аслии мафҳум – этимологияи он (аз забони юнонӣ *etymon* – «ҳақиқат», «мафҳуми асосии калима» ва *logos* – «фаҳмиш», «омӯзиш») пурра ва саҳеҳтар фаҳмидани маънои он мебошад. Фаҳмиши ҳосиятҳои он аз сабабе, ки дар асоси номгузорӣ ҳамавақт аломати хусусиятнок гузошта шудааст, ба дарки ҳодисаи ишорашуда имконият медиҳад. Масалан, дар номҳои элементҳои химиявӣ маънои ранг, ҳосиятҳои физикӣ, макони мавҷудаи он, ҷои кашф ва номи олиме, ки дар кашфи он саҳм гузоштааст, меёбем. Илова ба ин, рӯ овардан ба этимология ҳаваси омӯзиши забонҳои хоричӣ ва муносибати бодикқатона ба забони модарии худ, алоқаи байни забонҳои гуногунро бедор месозад. Чи тавре, ки академик Л.В. Шерба қайд карда буд, «Забони дуҷоме, ки дар заминаи муқоисавӣ омӯхта мешавад, ба дарёфти навҳои гуногуни ақида, ки то ҳол ба назар намерасид, ёрӣ медиҳад» [1, с. 291]. Таърихи пайдоиши элементҳои химиявӣ ҳазорсолаҳоро дар бар мегирад. Дар ин ҳолат хонанда мехоҳад ба саволҳои зерин ҷавоб пайдо намояд: қадом элементҳо аввал кашф шуда буданд ва барои чӣ? Чи тавр онҳо номҳои худро соҳиб шуданд? Дар номгузори элементҳо дар забонҳои гуногун чи ҳамбастагӣ (умумият) мавҷуд аст ва ғайраҳо?

Дар ин ҳолат мо сароғоз маънои мафҳумҳои «элемент» ва «химия» - ро муайян менамоем. Дар забони русӣ калимаи «элемент» дар аввали асри VIII маълум буд. Этимол он решаи калимаи олмонӣ «Element» ва латинӣ «Elementum» гирифта шудааст, ки маънояш «ибтидо», «асос», «пайдоиш», «ҳодисаи табиат» мебошад. Дар умум «Elementum» маънои «ҳарфҳо», «қоидаи аввалин» - ро дорад [2, с. 446]. Мувофиқи баъзе аз фарзияҳо элемент аз номи ҳамсадоҳои латинӣ «*l*», «*m*», «*n*» («*el*», «*em*», «*en*») ва пасванди «*tum*» ба вучуд омадааст [3, с. 18].

Системаи аломатҳо барои элементҳои химиявӣ соли 1811 аз ҷониби химик Швед Я.Берселиус пешниҳод шуда буд. Одатан ба ҳайси аломатҳо ҳарфҳои аввали номҳои латинӣ элементҳоро мегиранд, масалан, Li – литий (Lithium), K – калий (kalium), Ca - калсий (calcium). Аҷиб ин аст, ки мафҳуми «химия» низ дар забони русӣ дар аввали асри XVII пайдо шудааст. Дар забонҳои гуногуни аврупоӣ калимаи химия бо ҳам наздик аст: chemistry – дар забони англисӣ; chemie – дар забони олмонӣ, чехӣ, ҳолландӣ, фаронсавӣ ва руминӣ; chemica – дар забони италиявӣ; chemia – лаҳистонӣ, словакӣ ва латинӣ; química – дар забони испанӣ ва ғайраҳо. Гурӯҳе аз муҳаққиқон мафҳуми «Химия»-ро муродифи мафҳуми мисри қадим шуморидаанд. Калимаи «Хёми» (Хюми) ба сифати номи мамлақати мисриён истифода шуда, дар айни замон маънои «сиёҳнок» - ро дошт, бо тавачҷӯх ба лойбаи фаровони дарёи Нил [4, с. 6].

Дар зергурӯҳи асосии гурӯҳи якум ва дуҷуми чадвали даврӣ элементҳои, аниқтараш металлҳои литий, натрий, калий, рубидий, сезий, франсий (дар зергурӯҳи асосии гурӯҳи якум) бериллий, магний, калсий, стронсий, барий, радий (дар зергурӯҳи асосии гурӯҳи дуҷум) ҷойгир шудаанд, ки истилоҳи химиявӣ ва номҳои англисии онҳо дар чадвал оварда шудааст.

Чадвал

Истилоҳи химиявӣ ва номи англисии элементҳои зергурӯҳи асосии гурӯҳи якум ва дуҷуми чадвали даврӣ

Р/т	Истилоҳи химиявӣ	Аломати химиявӣ	Номи англисӣ	Транскрипт	Номи тоҷикӣ
1	2	3	4	5	6
<i>Элементҳои зергурӯҳи асосии гурӯҳи якум</i>					
1.	Литий	Li	Lithium	[ˈliːiəm]	Литий
2.	Натрий	Na	Natrium Sodium	[ˈneɪtriəm] [səʊdiəm]	Натрий
3.	Калий	K	Kalium Potassium	[kəliəm] [pəˈtæsjəm]	Калий
4.	Рубидий	Rb	Rubidus	[ruːˈbiðiəm]	Рубидий
5.	Цезий	Cs	Caesium	[ˈsiːziəm]	Сезий
6.	Франсий	Fr	France	[fræns]	Франсий
<i>Элементҳои зергурӯҳи асосии гурӯҳи дуҷум</i>					
1	2	3	4	5	

1.	Бериллий	Be	Beryllium	[be`niliəm]	Бериллий
2.	Магний	Mg	Magnesium	[mæg`ni:ziəm]	Магний
3.	Калсий	Ca	Calcium	[kælsiəm]	Калсий
4.	Стронсий	Sr	Strontium	[struntiəm]	Стронсий
5.	Барий	Ba	Barium	[beəriəm]	Барий
6.	Радий	Ra	Radium	[reidiəm]	Радий

Элементҳои зергурӯҳи асосии гурӯҳи якум

Литий: соли 1817 аз ҷониби химик швед ва минералог Йоган Арфведсон аввал аз таркиби минерали петалит ва баъд дар сподумен муайян карда шудааст. Литийи металлро маротибаи аввал соли 1818 Гемфри Деви ҳосил кардааст. Номи худро литий, аз сабаби он, ки аз таркиби «сангҳо» (юнонӣ – λίθος – санг) ёфта шуда буд, гирифт. Элементи литий аввал номи «литион» - ро дошт, номи ҳозираашро бошад олими швед Я. Берселиус гузоштааст. Дар забони англисӣ элементи литий – «Lithium» ном дорад [5, с. 234].

Натрий: номи «натрий» аз калимаи латинӣ – «natrium» ва юнонии «νίτρον» ба амал омадааст. Дар Миср номи элементи натрийро «ntr», ки дар он ҷо байни дигар калимаҳо маънои «сода», «содаи каустики» - ро дошт иқтибос шудааст. Символи натрий «Na» ва калимаи «natrium» бори аввал аз ҷониби Я.Берселиус (дар заминаи калимаҳои мисрии «натрон» ва «нитрон» - маънояш «ишқор») барои ишораи намакҳои табиӣ минералӣ, ки дар таркибашон сода мавҷуд буд, истифода шудааст. Бинобар ин онро дар баъзе адабиёт «natrium» ҳам меноманд. Пештар, инчунин то ҳол дар забонҳои англисӣ, франсузӣ ва як қатор забонҳои дигар элементи мазкур «sodium» ном бурда мешавад, ки он эҳтимол аз калимаи арабии «suda», ки маънои «дарди сар» - ро дорад бармеояд, зеро сода он вақт ҳамчун дору барои бартараф кардани дарди сар истифода бурда мешуд [6, с. 412]. Натрийи металлро бори аввал химик англис Гемфри Деви соли 1807 бо роҳи электролиз аз ғудохтаи гидроксиди натрий ҳосил кардааст [7, с. 467].

Калий: 19 ноябри соли 1807 дар лексияи Байкероӣ химик англис Гемфри Деви оиди ҷудокунӣ «калий», ҳангоми электролизи ғудохтаи гидроксиди калий (KOH), хабар дод [6, сах 127] (дар навиштаҷоти лексия Деви нишон додааст, ки ӯ калийро 6 – уми октябри соли 1807 кашф карда, онро «поташӣ» (аз латинӣ «potasium») ном гузоштааст, ки ин ном дар якҷанд забонҳо бо ду ҳарфи «s» навишта шудааст. То ҳол дар забони англисӣ, франсузӣ, испанӣ, португалӣ ва полӣ (полшагӣ) чунин ном истифода шуда истодааст. Соли 1809 Л.В.Гилберт номи «калий»-ро бо истифода аз решаи калимаи латинӣ «kalium» ва аз калимаи арабӣ «ал-калий» пешниҳод намуд. Ин ном бо забони англисӣ қабул шуда, аз он ба бисёр забонҳои Аврупои шимолӣ ва шарқӣ, аз он ҷумла ба забони русӣ, ворид гашт ва ҳангоми интиҳоби аломат барои ҳамин элемент «K» - ро ҷоиз шумориданд [8, с. 144].

Рубидий – соли 1861 олимони олмонӣ Роберт Вилгелм Бунзен ва Густав Роберт Кирхгоф бо ёрии таҳлили спектри аминокислотаҳои табиӣ, дар онҳо элементи навро мушоҳида намуданд. Аз ин лиҳоз номи онро «Рубидий», аз калимаи латинӣ «rubidium» - маънояш «зебо» номиданд. Барои он, ки дар спектрҳои рубидий ду хати зебо намоён шуда буд [7, с. 357]. Дар забони англисӣ низ элементи рубидийро «rubidium» меноманд [11, с. 1002].

Сезий – соли 1860 аз ҷониби олимони олмонӣ Роберт Вилгелм Бунзен ва Густав Роберт Кирхгоф дар обҳои минералии Бад-Дюркхайм – и Германия бо усули спектроскопияи оптикӣ муайян карда шуд ва сезийи элементи аввалинест, ки бо чунин усул муайян карда шуда буд. Дар намуди тоза сезий бори аввал соли 1882 аз ҷониби химик швед Сеттерберг, ҳангоми электролизи ғудохтаи сианиди сезий ва барий, ҳосил карда шудааст [7, с. 257].

Франсий – металл ишқории радиоактивӣ мебошад. Ин элементро Дмитрий Иванович Менделеев ҳамчун «эка-сезий» пешгӯӣ карда буд ва соли 1939 аз ҷониби Маргарита Перей, ки коргари Институти радий дар Париж буд, кашф карда шуд. Ӯ соли 1946 ба шарафи давлати худ ба ин элемент «Франсий» ном гузошт [9, с. 201]. Элементи франсий бо забони англисӣ «France» ном бурда мешавад [11, с. 1001].

Элементҳои зергурӯҳи асосии гурӯҳи дуҷум

Бериллий – аломаташ Be, аз калимаи латинӣ «beryllium» ҳамчун моддаи содда металл нисбаттан саҳт буда, ранги хокистарии равшан ва арзиши хеле баланд дорад. Бериллийи элементи хеле захрнок аст. Соли 1798 аз тарафи химик франсуз Луи Никола Воклен кашф шудааст, ки онро «глюцинием» (аз калимаи юнони «глюкос» - «ширин») меноманд. Номи ҳозираи он бо пешниҳоди химик немис Клапрот ва химик швед Экеберг гузошта шудааст. Дар ҳолати озод элементи бериллийро новобаста аз ҳамдигар соли 1828 аз тарафи химик франсуз Антуан Бюсси ва химик немис Фридрих Вёллер ҷудо карда шуд. Бериллийи металлӣ тоза соли 1898 аз тарафи физик франсуз Полем Лебо ба воситаи электролизи ғудохтаи намакҳо ба даст омада буд [6, с. 365]. Ин элементро бо забони англисӣ «Beryllium» меноманд [11, с. 1001].

Магний – соли 1695 аз таркиби оби маъдани чашмаи «Эпсомский» - и Англия намаке ҷудо карданд, ки модда тез ва таъсири дарунравонӣ (слабительный) дошт. Дорусозон онро «Намаки талх» инчунин «англисӣ» ё «намаки эпсомӣ» номиданд [6, с. 153]. Минерали эпсомӣ кристаллогидрати сульфати магний буда чунин формула $MgSO_4 \cdot 7H_2O$ дорад. Номи латинӣ элемент аз номи шаҳри қадимаи «Магнезия» дар

Осиёи хурд, ки дар атрофаш кони минерали магнезит вучуд дошт гирифта шудааст. Дар соли 1972 Антон Фон Рупрехт аз магнезияи сафед бо усули барқароркунӣ металлиномаълумро чудо намуд ва онро «Австриат» номид. Соли 1808 химики англис Гемфри Деви бо ёрии усули электролизи омехтаи маҳлули оби магнезит ва оксиди симоб амалномаи металлиномаълумро ҳосил кард ва онро «магнезиум» номгузорӣ кард, ки то ҳол дар бисёр мамлакатҳо чунин ном боқӣ мондааст. Дар Россия аз соли 1831 ин элемент бо номи «магний» қабул карда шудааст. Металли магнийро соли 1829 химики франсуз А.Бюсси дар натичаи барқароркунии гудохтаи хлоридаш бо ёрии металли калий ҳосил намудааст [6, 153]. Соли 1830 бошад М.Фарадей дар натичаи электролизи гудохтаи хлориди магний ҳосил намудааст. Дар забони англисӣ низ ин элементро «Magnesium» меноманд [11, с. 1002].

Калсий – аз тарафи химики англис Гемфри Деви соли 1808 зимни электролизи омехтаи оҳақоб бо оксиди симоб ҳосил намуд. Номи он аз калимаи латинӣ «Calcium» гирифта шуда, маъноаш «оҳақоб» мебошад [7, с. 484].

Стронсий – соли 1764 дар Шотландия дар наздикии деҳаи Стронсиан (аз забони англисӣ «Strontian» гэльск «Stron an t - Sithean», ки кони сурх ном дошт ёфт шуда буд. Онро соли 1808 Гемфри Деви ҳангоми электролизи оксиди стронсий ҳосил намудааст. Ин элементро олимони Т.Е.Ловис ва Гоп «Стронсиан» ё ки «Стронсианит» ном гузоштаанд ва дар адабиётҳо бо забони англисӣ «Strontion» меноманд [7, с. 488].

Барий – соли 1774 олимони Карл Шееле ва Юхан Ган барийро дар намуди оксидаш кашф карданд. Химики англис Гемфри Деви соли 1808 дар натичаи электролизи барит (гидроксиди барий) аввалин маротиба элементҳои барийро ҳосил намуд. Номи барий калимаи юнонӣ буда, «барос» - «вазнин» мебошад. Пайвастагии табиӣ барий сульфати барий мебошад, ки онро «шпати вазнин» низ меноманд [10, с. 96]. Дар забони англисӣ элементҳои барий - «Barium» хонда мешавад [11, с. 1001].

Радий – донишмандони франсуз Пер ва Мария Кюри нишон доданд, ки партови баъди тақсимшавии уран аз маъдани уранӣ (зифти уранӣ), ки дар шахри Йохимстали Чехия боқи мемонад, нисбат ба урани холис радиоактиваш бисёртар аст. Аз ин партов ҳамсарони Кюриро баъди якҷанд соли фаъолият ду элементҳои хеле радиоактивро чудо намуданд, ки онҳо полоний ва радий мебошанд. Онҳо аввалин маълумотро дар бораи кашфи радий (дар намуди омехтагӣ бо барий) 26 декабри соли 1898 ба академияи илмҳои Франция пешкаш намуда буданд [10, с. 172]. Радийро соли 1910 Мария Кюри ва Андре Деберн ҳангоми электролизи хлориди радий ҳосил намуданд. Пер ва Мария Кюриро ба ин элемент номи «радий» - гузоштаанд, ки маъноаш «нурафкан» мебошад [7, с. 491]. Бо забони англисӣ «Radium» ном гирифтани ин элемент ҳам ба номгузориҳои Кюриро вобаста аст [8, с. 348].

АДАБИЁТ

1. Астафьева А.Е. Вестник Казанского технологического университета, 2014, 17, № 5, с. 289-292.
2. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка, в 2 том. Москва, 1999, Т. 1, 624 с.
3. Леесон И.А. Удивительная химия. ЭНАС, Москва, 2012, 176 с.
4. Солиев Л. Донишномаи химия. (Барои наврасон ва ҷавонон). – Душанбе, 2016. - 416 с.
5. Mary Elvira Weeks and Mary E. Larson. J. A. Arfwedson and his services to chemistry (англи.) // J. Chem. Educ.- 1937.-Vol. 14, № 9.-PP. 403.
6. Трифонов Д.Н. Трифонов В.Д. Как были открыты химические элементы. Просвещение, Москва, 1971, 542с.
7. Николаев Л.А. Общая и неорганическая химия, Просвещение, Москва, 1974, 610с.
8. Concise Oxford Russian Dictionary. Издательство «Весь Мир», Москва, 2009, 1007с.
9. Бусев А.И., Ефимов И.П. Словарь химических терминов, Просвещение, Москва, 1971, 208с.
10. Гайсинский М. Ж. Аллов, Радиохимический словарь элементов. Атомиздат, Москва, 1968, 256с.
11. Mamadnazarov A. Standard English – Tajik dictionary. Dushanbe, «Er-graff», 2011, 1015

ЭТИМОЛОГИЯ ХИМИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ ГЛАВНЫХ ПОДГРУПП ПЕРВОЙ И ВТОРОЙ ГРУППЫ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ТАБЛИЦЫ Д.И.МЕНДЕЛЕЕВА

Статья посвящена истории открытия (этимологии) химических элементов главных подгрупп первой и второй группы периодической таблицы. Цель статьи помочь читателям, в особенности начинающим химикам, более глубоко понимать значения названия элементов главных подгрупп первой и второй группы. Исследование основано на анализе этимологических словарей и книг по истории названий химических элементов.

Ключевые слова: химический элемент, этимология, английский язык, истории происхождения, периодическая таблица

ETYMOLOGY CHEMICAL ELEMENTS OF THE MAIN SUBGROUPS OF THE FIRST AND SECOND GROUPS OF THE PERIODIC TABLE D.I. MENDELEEV

Article devoted the history of the origin (etymology) of chemical elements of the main subgroups of the first and second groups of the periodic tables. The purpose of the article is to help readers, especially chemists, to more deeply understand the meanings of the names of the elements of the main subgroups of the first and second groups of terms. The study is based on an analysis of etymological dictionaries and books on the history of the names of chemical elements.

Key words: chemical element, etymology, English, history of origin, periodic table

Сведения об авторах:

Жумаев Маъруфҷон Тағоймуротович – кандидат химических наук, и.о. доцент кафедры «Общая и неорганическая химия» Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Тел. (+992)-904444100, **E-mail:** jumaev_m@bk.ru

Солиева Умеда Лутфуллоевна - соискатель кафедры «Английской филологии» Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Тел. +992-985-76-23-03, **E-mail:** umeda.soliyeva@bk.ru

Утаев Маъмурдҷон Махмадалиевич – кандидат педагогических наук, доцент кафедры «Английской филологии» Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Тел. (+992) 934000788, **E-mail:** mahmadullo67@mail.ru

About the authors:

Jumaev Ma'ruffon Tagoymurotovich – Ph. D. in chemistry, docent department of General and inorganic chemistry Tajik State Pedagogical University. Tel. (+992) 904444-100, **E-mail:** jumaev_m@bk.ru

Soliev Umeda Lutfulloevna – the applicant department of the English philology Tajik State Pedagogical University. Tel. (+992) 985762303, **E-mail:** umeda.soliyeva@bk.ru

Utaev Ma'murdzhon Makhmadalievich - Ph. D. in pedagogy, docent department of the English philology Tajik State Pedagogical University. Tel. (+992)934000788, **E-mail:** mahmadullo67@mail.ru

АФКОРИ ЗАБОНШИНОСИИ САЙИДРИЗО АЛИЗОДАИ САМАРҚАНДӢ

Додаров О.М.

Коллеҷи муҳандисӣ техникаи н.Нуробод

Пеш аз он ки перомуни афкори забоншиносии Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ маълумот диҳем, мехоҳем, роҷеъ ба таърихи афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои миёна андак таваққуф намоем, чаро ки Сайидризо Ализода парвардаи низоми классикии илму таълим буд ва афкори забоншиносии ӯ, асосан, дар заминаи ҳамон афкори забоншиносии классикӣ шакл гирифтааст.

Афкори забоншиносии тоҷик яке аз бахшҳои нисбатан нави забоншиносии имрӯзи тоҷик маҳсуб мебад. Ба таъкиди бисёр донишмандон асосгузори тадқиқи ин бахши илми забоншиносии тоҷик дар Тоҷикистон профессор Д. Хоҷаев маҳсуб мегардад [7, с.128].

Дар давраҳои ҳокимияти Шӯравӣ аз ҷониби баъзе забоншиносон ақидае пайдо шуда буд, ки масоили забони тоҷикӣ дар гузашта омӯхта ва муҳокима намешуд, яъне онҳо ба ин фикр буданд, ки забоншиносии тоҷик маҳсули Инқилоби Октябр аст. Аммо як чизро ба назар гирифтани зарур аст, ки масъалаҳои забони тоҷикӣ аз асри X сар карда, то солҳои бистуми садаи XX ба таври пароканда ҳам бошад, дар осори донишмандони асримиёнагии форсу тоҷик мушоҳида мешавад.

Аввалин маротиба профессор Д. Хоҷаев оид ба таърихи афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои миёна соли 1994 дар маҷаллаи "Садои Шарқ" мақолаеро бо номи "Аз таърихи илми забоншиносии тоҷик" рӯйи ҷоп оварда, паём дод ва исбот намуд, ки илми забоншиносии тоҷик таърихи қадима дорад. Минбаъд, аз ҷониби ин донишманди варзида мақолаҳои зиёде дар бораи таърихи илми забоншиносии тоҷик рӯйи ҷоп омаданд, ки ҳақ аз ташаккули таҳаввули илми забоншиносии тоҷик мебошанд. Масалан, "Аз таърихи забоншиносии тоҷик", Баҳрабардорӣ аз анъаноти гузашта дар таҳқиқ ва таълими забоншиносии", "Андешаҳои Ибни Сино дар бораи забон ва забоншиносии", "Илми наҳв аз назари донишмандони асримиёна", "Баҳси забоншиносии тоҷик дар "Ҷомеъ-ул-хикматайн", "Носири Хусрав дар бораи хелҳои ҷумлаи сода", "Андешаҳои Насируддини Тусӣ дар бораи маъноҳои қалима ва арзиши илми онҳо", "Қайси Розӣ ва лафзи шеваи дарӣ", "Ҳоча Ҳасани Нисорӣ дар боби феъли забони тоҷикӣ", "Қайдҳои сарфии Ҳоча Ҳасани Нисорӣ", "Воҷидалихони Мучмаӣ ва асари ӯ "Мағлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун", "Сайидризо Ализода дар сари дастгоҳи забон", "Назари устод Айни дар бораи афкори забоншиносии гузаштаи тоҷик дар маҷаллаи маҷмӯаҳои илмӣ ба таърихи расида, баъдтар дар маҷмӯаи мақолаҳои муаллиф зери унвони "Гуфтори нақӯ куҳан нагардад", гирд оварда шудаанд.

Мазмун ва мундариҷаи ин мақолот ба он далолат мекунад, ки манзараи забоншиносии тоҷик дар гузашта тамоман беҳосил набудааст.

Натиҷаи таҳқиқоти чандинсолаи профессор Д. Хоҷаев роҷеъ ба таърихи афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои миёна дар се асари ӯ: "Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна", "Ҳоча Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ", дар китоби "Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI" ҷамъбаст гардидааст, ки таҳқиқи наву бунёдие дар таҳқиқоти забоншиносии тоҷик мебошанд.

Донишмандони гузаштаи мо ин маъниро, ки забон асоситарин рукни шинохти халку миллат ва кавитарин василаи мавҷудияти он аст, хуб дарк кардаанд. Аз инҷост, ки ҳамеша бевосита ё ба воситаи осори фалсафии мантиқӣ, мусиқию нақди адабӣ аз боби асосҳои дастури он ва усули таълимиаш сӯҳбатҳо кардаанд ва ба ин восита афкори забоншиносии тоҷикро поягузорӣ намуда, онро рушд додаанд [1, с.48].

Тазаккур додан ба маврид аст, ки ниёгони мо дар асрҳои миёна ақидаҳои забоншиносии худро дар асоси дастурнигории араб иброз намуда, ҳамзамон барои рушду такомули он саҳми арзанда гузоштаанд. Ин анъана то солҳои 20-30-юми асри XX идома меёбад.

Бояд қайд кард, ки баъди Инқилоби Октябр дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъият дигаргуниҳо ба амал омад. Яке аз он дигаргуниҳо ин таъвири (тағйири) алифбо ва ислоҳоти забон ба шумор мерафт. Дар матбуоти даврии ҳамонвақта фикру ақида ва пешниҳодоти гуногун нисбат ба забон ва адабиёт сурат мегуфтафт, чунки забон на танҳо воситаи баёни фикр, балки василаи асосии шинохти миллат ва арзиши маънавии ҳар як халқ мебошад. Аз ин рӯ, фарзандони фарзонаи миллат ба воситаи забон барои худшиносии миллӣ ва таҳкими давлатдорӣ нави тоҷик бар зидди касоне, ки инқори ҳастии миллати тоҷикро менамуданд, мубориза мебарданд. Маҳз дар ҳамаин давраи тақдирсоз устод Айни ба чопи "*Намунаи адабиёти тоҷик*" (М., 1926) аз адабиёти қадиму оламшумули тоҷик башорат дод ва нашри "*Сарфу наҳви тоҷикӣ*"-и Сайидризо Ализода дар ҳамон сол муждаи фараҳбахш аз таърихи афкори забоншиносии мардуми тоҷик буд [7, с.5].

Яке аз он фарзандони фарзонаи миллат, ки дар мақолаю дастур ва китобҳои дарсии таълифнамудааш ба анъана ва асолати таърихию миллии гузашта арҷ гузошт Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ мебошад.

Сайидризо Ализода 11-уми марти соли соли 1887 дар деҳаи Боғишамоли шаҳри Самарқанд ба дунё омада, мактаби усули ҷадидро хатм кардааст. (1912). Ӯ ба ҳайси иштирокчи фаъоли корпартоиҳои шаҳри Самарқанд (1905-1907), коргари корхонаи бофандагӣ, хуруфчини матбааҳои Самарқанд (1909-1919), котиби якуми Ҷиҳзи болшевикии ш. Самарқанд, муҳаррири аввалин нашрияи шӯравии тоҷикӣ "*Шӯлаи инқилоб*" (1919-1921), муаллими забони арабӣ, форсӣ ва тоҷикӣ (1933-1937) фаъолият намудааст.

Сайидризо Ализода муаллифи аввалин алифбои тоҷикӣ "*Китоби нахустин*", "*Дабистони тоҷик*" (1920), "*Маданияти ислом*", "*Саодатнома*", "*Сарфу наҳви тоҷикӣ*" (1926), муҳаррир ва мурағибии аввалин луғати рӯсӣ-тоҷикӣ (1933-1934), муаллифи маҷмӯаи мақолаҳои "*Ба ҳам бигайвандед, эй ранҷбарони ҳамаи ҷаҳон!*", "*Сарватмандон навмед мешаванд*", "*Инглиспарварон бихонанд*", "*Имрӯз наврӯз аст*", "*Ба муносибати хабарҳои Бухоро*", "*Мотами бузург*", (дар бораи ба таври фоҷиавӣ кушта шудани Маҳмудҷоҳа Бехбудӣ (1918) ва ғ. мебошад. Шерҳои "*Зан ва мулло*", "*Ба порахӯр*", "*Боймак*" ба қалами ӯ тааллуқ доранд.

Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ соли 1936 ба сабаби забондонияш (гӯё гумоштаи империализми ҷаҳонӣ бошад) гирифтори таъкиб ва шиканҷаи НКВД-и шӯравӣ мегардад, ки соли 1945 (дар маъхазҳои давраи Шӯравӣ соли 1938 нишон дода шудааст) баъд аз маҳрумияти ҳаштсола дар зиндонҳои Самарқанду Тошканду Тоболск, риштаи умраш дар зиндони шаҳри Владимирӣ Русия қанда мешавад. Дар давоми ҳашт соли маҳрумият аз озодӣ Ализода ба номи сарварони Шӯравӣ 400 нома менависад, ки ҳамааш бечавоб мондааст.

Афкори забоншиносии Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ дар китоби "*Сарфу наҳви тоҷикӣ*" ва мақолаҳои ӯ баён гардидааст. "*Сарфу наҳви тоҷикӣ*"-ро Сайидризо Ализода соли 1926 таълиф намудааст.

"*Сарфу наҳви тоҷикӣ*"-и С. Ализода аз дебоча ва 11 боб иборат аст. Дар дебоча муаллиф сабаби таълифи асар ва сарчашмаҳои истифодашуда дар асарро нишон медиҳад. Ӯ қайд мекунад, ки: "Агарчи дар забони ҳар миллате лаҳҷа ва шеваҳои гуногун мавҷуд аст, вале забони расмӣ ва адабии он ягона мебошад, ҷамеи қабила ва тоифаҳои гуногуни он миллат ба он забон китобат, таълим ва тааллум менамоянд.

Ҳамчунин миллати тоҷик ҳам назар ба ихтилофи мавқеи ҷуғрофӣ ва шароити маҳаллӣ забони тоҷикиро ба ҷанд лаҳҷа ва шева тақаллум мекунад. Ҳол он ки забони адабӣ ва умумии эшон ҳамон забони форсӣ аст, ки имрӯза забони расмии мамлақати Эрон ва Афғонистон ва забони нимрасмии Ҳиндустонро ташкил медиҳад. Сарфу наҳви ин забони форсӣ ва тарзи китобат ва имлои он дар ҳар ҷо яксон аст. Чунончи ҳазор сол боз адибон, шоирон ва муаррихони тоҷик (дар Бухоро, Самарқанд, Хучанд, Истаравшан ва дар шаҳрҳои дигар) ба ҳамин забон ва имлои умумии форсӣ китоб ва адабиёт менависанд.

Инак, мо ҳам ба ҳамин мулоҳиза сарфу наҳви тоҷикиро татбиқан ба забони адабии форсӣ, вале ба шеваи миёна тартиб додем [7, с.2].

Сайидризо Ализода китоби худро нахустин иқдом дар ҷодаи сарфу наҳвнигории тоҷик медонад. Ӯ қайд мекунад, ки: "Чун ин сарфу наҳви тоҷикӣ нахустин бор таълиф мешавад, аз ин рӯ

табиист, ки аз хато ва нуксон вораства набошад. Инак ислоҳ ва ихтори онро аз худованди дониш ва арбоби маориф дархост менамоем" [7, с.22].

Ҷои зикр аст, ки Сайидризо Ализода забонҳои арабӣ, туркӣ, арманӣ, тотторӣ, ибрий, русӣ, фаронсаӣ ва дар маҷмуъ 12 забонро медонист. Дар ин бора аз адабиёти истифодакардаи ӯ дар таълифи "*Сарфу наҳви тоҷикӣ*" пай бурдан мумкин аст, чунончи: "Ҳангоми таълифи ин сарфу наҳви тоҷикӣ аз асарҳои зайл истифода шудааст: аз "*Дастури забони форсӣ*"-и Ғуломхусайн Кошиф ва Мирзо Абдулазими Эронӣ, аз "*Сарфу наҳви арабӣ*"-и Аҳмад Ҳодим Мақсудии Қоронӣ, аз "*Сарфу наҳви туркӣ*"-и Исмоил Ҳикмат ва Абдулло Шоиқи Озарбойҷонӣ, аз "*Сарфу наҳви форсӣ*"-и Муҳаммад Рифъати Истонбулӣ, аз "*Сарфу наҳви русӣ*"-и Сухоруф, аз сарфу наҳви гуногуни фаронсаӣ [7, с.22].

Муаллиф боби аввалро **сарфу наҳв**, боби дуюмро **ақсоми калима**, боби сеюмро **сифат** ва боби чорумро **адад** (шумора) ном ниҳодааст. Боби панҷум ба масоили **замир** (ҷонишин), боби шашум ба масъалаҳои **фeyл**, боби ҳафтум ба мавзуоти перомуни **зуруф** (зарфҳо), боби ҳаштум дар бораи **адот** (пасоянд ва пешояндҳо) бахшида шудааст. Боби нухум **робита** (пайвандак), боби даҳум, **асвот** (?) ва ниҳоят боби ёздаҳум ба **қоидаҳои муҳим дар бораи наҳв тааллуқ дорад**.

Ҳамчунон ки аз номгузории бобҳои боло маълум мегардад, пайдост, ки аввалин маротиба Сайидризо Ализода ҳиссаҳои нутқро ба 9 навъ тасниф намудааст.

Муаллиф дар боби якуми китоб ҳалли масъалаҳои алифбо ва фонетикаро матраҳ намудааст: 1. Алифбо; 2. Ҳуруфи мутғасила ва мунфасила (харфҳои часпанда ва ҷудогона); 3. Ҳуруфи мусаввата ва сомита (садок ва ҳамсадо); 4. Ҳичо; 5. Ҳаракот (замма, фатҳа, касра); 6. Суқун ва ташдид; 7. Ҳамза ва алиф; 8. "Вов"-и маъдула ва "ё"-и алифия.

Боби дуюми китоб "Ақсоми калима" ном дошта, муаллиф дар ин боб исм ва навъҳои онро баён менамояд: 1. Исм; 2. Исми хос ва ом (ҷинс); 3. Исми зот ва маънӣ (конкрет); 4. Зируҳ ва беруҳ (исмҳои ҷондор ва бечон); 5. Муфрад ва ҷамъ; 6. Қоидаи ҷамъ; 7. Исми ҷомид ва муштак; 8. Исми басит ва мураккаб; 9. Исми замон ва макон; 10. Исми ҷамъ; 11. Исми тасғир (исми хурдӣ); 12. Маърифа ва нақира (муайян ва номуайян); 13. Ҳолоти исм ва ғ.

Тавре аз номгӯи исм бармеояд, муаллиф ақсаран истилоҳоти арабии классикии гузаштаро, ки дар таълифоти Абуалӣ Сино, Носири Хусрав, Насируддини Тусӣ, Шамси Қайси Розӣ, Маҳмуди Омулӣ, Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ, баъзе луғату фарҳангҳои гузашта истифода шудаанд, ба қор бурдааст.

Дар ин боб муаллиф роҷеъ ба ҳиссаҳои нутқ маълумот дода, минбаъд ҳар як қисми онро ҳамчунон ки пештар иттилоъ додем ба бобҳо ҷудо намуда, чунин мегӯяд: "Калима нух қисм аст: **исм, сифат, адад, замир, фeyл, зарф, адот, робита, асвот**" [7, 29].

Исм калимаест, ки, - менигорад С. Ализода, ба номи касе, ё чизе далолат кунад. Монанди: Баҳром, мард, асп, хона [7, с.29].

Дар боби сеюм мавзӯҳои сифат ва анвои он мавриди таҳлил қарор гирифтааст: 1. Сифат; 2. Таркиби тавсифӣ (сифату мавсуф); 3. Дараҷаҳои сифат; 4. Сифати самоӣ ва қиёсӣ; 5. Сифати фоилӣ; 6. Сифатҳои муштак аз фeyл; 7. Сифати нисбӣ; 8. Сифати ташбеҳӣ; 9. Сифати алвония ва ҳолати таркиби тавсифӣ.

Муаллиф сифатро чунин таърифбандӣ кардааст: "Сифат калимаест, ки ҳолат ва ҷигунагии касе ва чизро фаҳмонад. Ҳамчун: марди доно, сухани рост" [7, с.40].

Боби чоруми китоб дар бораи мавзуоти мутааллиқи адад, яъне оид ба шумора ва навъҳои он нақл мекунад: 1. Адад; 2. Дараҷаҳои адад; 3. Навъҳои адад; 4. Қоидаҳои муҳим дар бораи ададҳо; 5. Ҳолоти таркиби теъдодӣ ва ғ.

Адад калимаест, ки шумораи касе ё чизро бифаҳмонад. Ҳамчун: як мард, ду боғ, се гов, - қайд менамояд С. Ализода (с. 47). Дар давоми ҳамин мавзӯ фикрашро идода дода, мегӯяд, ки: "Он кас ва ё он чизе, ки шумурда шуда бошад, маъдуд гӯянд. Масалан, дар таркибҳои боло "як", "ду", "се" адад аст ва "мард", "боғ", "гов" маъдуд. Маъдуд ҳамеша пас аз адад ояд ва муфрад ояд. Монанди: панҷ одам, даҳ асп, сад дарахт" [7, с.47].

Муаллиф дар боби панҷуми асар ба шарҳи мавзӯи замир (ҷонишин) ва навъҳои он мепардозад: 1. Замир (ҷонишин); 2. Замири шахсӣ; 3. Замири мунфасила ва мутғасила; 4. Замири ишоратӣ; 5. Ҳолати замиро; 6. Замири мавсулӣ; 7. Замири истифҳомӣ; 8. Замири ибҳомӣ ва ғ.

Сайидризо Ализода дар бораи ҷонишинҳо чунин қоида медиҳад: "Замир калимаест, ки ҷойи исро бигирад. Чун: Аҳмадро дидам, ки ӯ ба мадраса мерафт. Дар ин ҷумла "ӯ" замир аст, зеро ки ҷойи исро гирифтааст, ки Аҳмад мебошад" [7, с.50]. Дар боби шашум масъалаҳои марбути фeyл ва навъҳои он мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд: 1. Фeyл; 2. Масдар; масдари доил ва той; 3. Масдари асли ва таҳфифӣ; 4. Исми масдар; 5. Моддаи фeyл; 6. Фeyлҳои ёвар; 7. Фeyли басит ва мураккаб; 8. Шахсо; 9. Замонҳо; 10. Фeyли музореъ; 11. Ташкили замонҳо; 12. Навъҳои мозиҳо; 13. Ташкили замонҳои мозӣ; 14. Вучуҳи фeyлҳо; 15. Фeyли иншой; 16. Фeyли шартӣ; 17. Фeyли амрӣ; 19. Фeyли илтизомӣ; 20. Фeyли вучубӣ; 21. Фeyли иқтидорӣ; 22. Фeyлҳои ёвар; 23. Маълум ва маҷҳул; 24. Лозим ва мутааддӣ; 25. Мусбат ва манфӣ ва ғ.

Дар шарху тавзеҳи феъл низ муаллиф аз истилоҳоти арабии классикӣ бештар истифода кардааст. Истилоҳоте, ки феълан дар дастурҳои забони арабӣ роиҷ аст. Ҷои хушнудист, ки муаллиф феълро ҳамчун ҳиссаи нутқ хеле содаю ихчам таъриф додааст: "Феъл калимаест, ки вуқуи кореро дар яке аз замони сегона фаҳмонад. Монанди: кардам, мекунам, хоҳам кард" [7, с.57].

Муаллиф боби ҳафтумро зуруф (зарфҳо) номгузори карда, масъалаҳои зеринро ҳаллу фасл намудааст: 1. Зуруф; 2. Зуруфи замон; 3. Зуруфи макон; 5. Зуруфи замон ва тартиб; 6. Зуруфи ҳол ва кайфият; 7. Зуруфи сабаб ва мақсад; 8. Зуруфи эҷоб ва тасдиқ; 9. Зуруфи нафӣ ва ғ.

Сайидризо Ализода зимни таҳлилу баррасии мавзӯи зарф онро чунин таъриф менамояд: "Зуруф калимаҳои ҳастанд, ки тағйирнопазир, яъне тасрифнашаванда, ки маънои феъл ва сифатро дар ҷумла тамоми менамояд. Ва замон, макон, ҳол, миқдор, сабаб ва мақсадро нишон медиҳанд" [7, с.74].

Дар боби ҳаштум мавзӯоти зерини адот, яъне пешояндҳо, дар боби нухум робита, яъне пайвандакҳо, дар боби даҳум асвот, яъне ҳиссаҷаҳо ва дар боби ёздаҳум қоидаҳои муҳим дар бораи наҳв матраҳ шудаанд.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки бобҳои ҳаштуму нухуму даҳум, ки ба ҳиссаҳои номустақили нутқ бахшида шудаанд, муаллиф оид ба он маълумоти мухтасар додааст.

Масалан, муаллиф дар бораи адот ин тавр гуфтааст: "Адот калимаест ғайримунсариф, ки ба ҳудуди худ маъно надорад ва ба аввали калима омада, муносибати онро ба калимаи дигар мефаҳмонад. Монанди: Дар Наврӯз шогирдон ба дашт барои гардиш рафтанд" [7, с.77].

Қайди дигари муаллиф оид ба робита, яъне пайвандакҳо мебошад. Масалан, ӯ чунин мегӯяд: "Робита калимаест ғайримунсариф, ки барои рабт намудани ду калима ва ё ду ҷумла ба қор меравад. Масалан: Агарчи дер омад, вале хуш омад. Инак, дар ин ҷумла калимаи **агарчи?** ва **вале** робитаанд, зеро ду ҷумларо ба якдигар рабт намудаанд" [7, с.78].

Дар боби ёздаҳум бошад, дар бораи таърифи илми наҳв ва мавзӯҳои зерин маълумот додааст: 1. Ҷумла; 2. Ҷумлаи исмия ва феълӣ; 3. Мутобиқати феъл бо фоил, мубтадо ва хабар; 4. Ҷумлаи мучаррада ва ҷумлаи музайяна; 5. Ҷумлаи мутлақ, ҷумлаи ибтидоия ва мутаммима; 6. Ҷумлаи шартӣ ва ҷазоӣ; 7. Ҷумлаи муътариза; 8. Ҷумлаи мунтазама ва ғ.

Дар ҳамин боби ёздаҳум муаллиф роҷеъ ба яке аз мавзӯоти муҳим баҳс мекунад, ки аз нигоҳи забоншиносии муосир низ ҷолиби тавачҷуҳанд. Ӯ бо номи "Ишороти эҷомия" дар бораи аломатҳои китобат маълумот дода, қайд менамояд, ки: "Барои ҷудо кардани ақсоми иборат ва тасхили (осонии) фаҳмидани матлаб дар миёнаи калимаҳо ва ҷумлаҳо бархе ишоратҳо мегузоранд. Инак, ин ишоратҳоро *ишороти эҷомия* номанд.

Ишороти эҷомия нух гуна аст: 1) сакта (вергул); 2) нукта; 3) нукта бо сакта (нуктавергул); 4) ду нукта (аломати баён); 5) ишорати истифҳом (аломати савол); 6) ишорати нидо (аломати хитоб); 7) фориқа (нимтире); 8) муътариза (қавсайн); 9) муайиза (нохунак)" ва ғ. (7, 85-86).

Дигар аз қайдҳои ҷолиби тавачҷуҳи Сайидризо Ализода ин аст, ки дар охири китоб намунаҳои таҳлили сарфӣ ва наҳви меорад.

Таҳлили сарфӣ он аст, ки – менависад С.Ализода, - аз аҳволи калимаҳо ва сурати тағйироти онҳо баҳс кунад. Таҳлили наҳвӣ он аст, ки аҳволи ҷумлаҳо ва тариқи ташкили онҳоро баён намояд. Ҳар ҷумларо бояд нахуст ба қоидаҳои сарфӣ ва сипас ба қоидаҳои наҳвӣ таҳлил кард [7, 87].

Аҳмад рӯзномаро хонд.

Таҳлили сарфӣ:

Аҳмад – исм, хос, зот, басит, зирӯх, маърифа, муштак (аз ҳамди арабӣ), муфрад

рӯзнома – исм, ом, зот, мураккаб, берух, маърифа

ро – адот барои мафъули бевосита (пуркунандаи бевосита)

хондан – феъл, басит, ахборӣ, маълум, мутааддӣ, мусбат, мозӣ, мутлақ, ғоиб, муфрад, масдараш "хондан" моддааш "хон".

Аҳмад китобро хонд.

Таҳлили наҳвӣ:

Аҳмад – фоил (аз барои феъли "хонд")

китобро – мафъули бевосита

хонд – феъл, фоилаш "Аҳмад"

ҷумлаи феълӣ мутлақаи музайяна.

Ҳамчунон ки мушоҳида мешавад, муаллиф зимни таҳлили сарфию наҳвӣ муҳимтарин категория ва аломатҳои грамматикӣ калимаю ҷумлаҳоро мушаххасан номбар кардааст [7, с.13].

Ҷиҳеле ки аз номи асар "*Сарф ва наҳв*" маълум аст, Сайидризо Ализода аз номи ҳуди асар сар карда, то истилоҳоти забоншиносӣ ба дастури забони арабӣ тақия карда, аз он фаровон истифода намудааст. Истилоҳоте, ки Сайидризо Ализода қорбасти намудааст, аксари он дар дастурҳои таълимии забони арабӣ мушоҳида мешавад.

Ҳарчанд ки истилоҳоти қоидаҳо арабӣ ва барои фаҳмидани хонанда мушкил эҷод мекунад, лекин ҳангоми баёни қоидаҳо ва мисолҳо душворие ба назар намерасад.

Маҳз ба иллати қорбурди фаровони истилоҳоти забони арабӣ "Сарфу наҳви тоҷикӣ"-и Сайидризо Ализода ба танқиди устод Айни дучор мешавад. Инак, мехоҳам мақолаи устод Айниро дар бораи "Сарфу наҳви тоҷикӣ"-и Сайидризо Ализода айнан ироа намоям: "Сарфу наҳви забони тоҷикӣ. Ин китоб асари Сайидризо Ализода буда, дар 128 саҳифа ду ҳазор дона аз тарафи Нашриёти давлатии Тоҷикистон дар соли 1926 дар Самарқанд чоп шудааст, нарҳаш 90 тин аст.

Ин китоб (чунончи дар дебоча гуфта шудааст) аввалин китобест, ки дар ин мавзӯ ба забони тоҷикӣ таълиф ва таъб ёфтааст, бинобар ин аз ҳар гуна камбудӣ ва қўтоҳиҳо чашм пӯшид.

Дар ин китоб қоидаҳои сарфу наҳви тоҷикӣ ба қадре, ки тамомқунандагони мактаби миёнаро кифоя мекунад, дарҷ ёфтааст. Чумлаҳое, ки ба тариқи мисол оварда шудааст, бисёртарашон сода, осон ва пурманфиат аст. Аммо дар мавриди баёни қоидаҳо луғатҳои арабӣ бисёр ба қор бурда шудааст. Хусусан истилоҳҳои фанниаш арабист, ки бисёртарини муаллимони ҳозира ҳам намефаҳманд, чӣ расад ба шогирдон.

Чунончи: исми басит ва мураккаб, исми тасғир, фоилият, мафъулият, татобуи изофат, изофаи мақлӯбӣ, изофаи ломия ва баёнӣ, мафъули фик, мафъули маъа ва монанди инҳо.

Лекин мо аз ин хусус муаллифро бозхост карда наметавонем, зеро то ҳол дар бораи истилоҳҳо муҳаррирони тоҷик ба як қарор наомадаанд, ҳатто на дар рӯзномаҳо ва на дар маҷлисҳои илмӣ дар ин бобат гуфтушунид ҳам накардаанд. Истилоҳҳои фаннӣ ва илмӣ он қадар қизи ғайримухиме нест, ки як муҳаррир ба ихтиёри худ вазъу қабул намояд...

Ногуфта намонад, ки то таълифи дастури таълимии "Сарфу наҳви тоҷикӣ"-и Сайидризо Ализода ҳар дастуре, ки ба миён омада буд, бо номи дастури форсӣ ёд мешуд, пас Сайидризо Ализода ин маҷроро дигаргун намуда, дар соҳаи илми забоншиносии тоҷик инқилоб кард ва барои илми забоншиносии муосири тоҷикӣ асос гузошт.

Ҳарчанд ки ин китоб ҳамчун дастури таълимӣ таълиф шудааст, вале грамматикаи илмӣ низ нахустин пойдевор ба шумор меравад. Гуфтан ба маврид аст, ки "Сарфу наҳви тоҷикӣ"-и Сайидризо Ализода танҳо аз назария иборат набуда, балки баъди баёни ҳар як қоида барои хонанда ба унвони "вазифа" машқ пешниҳод мекунад.

Сайидризо Ализода бо таълифи ин асари арзишманд самтҳои инкишофи грамматикаи минбаъдаи тоҷикро муайян намуда, барои рушди тақомули он заминаи муҳиме гузоштааст.

Профессор Д.Хочаев дар бораи ин китоби таълимии Сайидризо Ализода мегӯяд: "Сарфу наҳви тоҷикӣ"-и Сайидризо Ализода агар андаке аз нигоҳи фарогирӣ маълумоти назарӣ содатар ва қорбасти истилоҳоти арабӣ маҳдудтар карда шуда, муодили тоҷикии истилоҳоти забоншиносии он рӯйи қор оварда мешуд, бехтарин китоби дарсӣ аз сарфу наҳви тоҷикӣ имрӯз ҳам маҳсуб меёфт" [10, с.89].

Метавон гуфт, ки Сайидризо Ализода барҳақ яке аз асосгузори забоншиносии навини тоҷик маҳсуб ёфта, тавассути таълифи "Сарфу наҳви тоҷикӣ"-и худ барои маърифатнокии мардуми тоҷик саҳми қалон гузоштааст.

АДАБИЁТ

1. Додаров О. Лексикологические заметки в «Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун» Воджидали Муджмалӣ// Вестник Таджикского национального университета. Серия филология. (научный журнал). – Душанбе, 2016, №4/7.- С. 48
2. Искандарова, М.Н. Взаимовлияние лингвистических школ и традиции в истории мирового языкознания // Забон – рӯкни тоат. Китоби дуҷум / М.Н. Искандарова. – Душанбе, 2008. – С. 128 – 134.
3. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 102 с.
4. Муҳаммад, Ғ. Ғиёсу-л-луғот. Дар 2 ҷилд / Ғ. Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, 1987. – 896 с.
5. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо / С.Назарзода. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 371с.
6. Низомулмулк, Ҳоча. Сиёсатнома / Ҳ. Низомулмулк. – Душанбе, 1971. – 62 с.
7. Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ. Сарфу наҳви тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 92 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ, дар 2 ҷилд, – М.: Сов. Энцикл., 1969. -1900 с.
9. Хочаев, Д. Воджидали Мучмалӣ ва асари ӯ «Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун» // Маърифати омӯзгор, №1, 1992. –С. 8-9.
10. Хочаев Д. Сайидризо Ализода дар сари дастгоҳи забон. Дар кит: Д. Хочаев. Гуфтори нақӯ куҳан нагардад. – Душанбе, 2011. – 230 с.
11. Хочаев Д., Додаров О. Шарҳи баъзе масъалаҳои марбути феъл дар «Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун» -и Воджидали Мучмалӣ// Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филологӣ. (мачаллаи илмӣ). – Душанбе, 2012, №4/1. – С. 3-9

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ МИСЛЫ САЙИДРИЗО АЛИЗОДЕ САМАРКАНДИ

В статье рассматривается жизнь и творчество известного таджикского лингвиста Саидризо Ализода, который всю свою жизнь отдал развитию школы, просвещения, науки и литературы. По мнению автора, заслуга Садризо Ализода заключается в усовершенствовании синтаксиса таджикского литературного языка. Здесь особое внимание затрагивает его труды, которые стали основой для дальнейшего изучения таджикского языка.

Ключевые слова: лингвист, творчество, развитие, синтаксис, таджикский язык, изучение.

LINGUISTIC IDEAS OF SAYIDRIZO ALIZODA SAMARKANDI

The article considers the life and creativity of the famous Tajik linguist Saidrizo Alizoda, who has given his whole life to the development of school, education, science and literature. According to the author, the merit of Sadrizo Alizoda is to improve the syntax of the Tajik literary language. Here, particular attention is paid to his works, which have become the basis for further study of the Tajik language.

Key words: linguist, creativity, development, syntax, Tajik language, study.

Сведения об авторе:

Додаров Оятулло Мирзошарифович – директор технический и инженерский колледж района Нуробод. Тел.: (+992) 918679441

About the author:

Dodarov Ayatolla Mirzosharipov – Director of technical and engineering College of Nurobod district. Phone: (+992) 918679441

ОБЩИЕ ОСОБЕННОСТИ КОРЕЙСКИХ И ТАДЖИКСКИХ ПОСЛОВИЦ

Чой Мухи

Таджикский государственный институт языков имени С. Улугзоде

Пословицы изначально серьёзным образом являлись особенностью языковых форм, с повествовательного значения переходили в воспитательную форму дополняя фразеологические единицы вливались в общественную жизнь и передавались из поколения в поколения. Пословицы переобразовываясь в изречения и поговорки, основываясь на жизненных проблематиках дошли до современности. Все пословицы во всём мире имеют общесемантические точки соприкосновения.

Пословицы имеют широкое значение, природный характер, выбраны из жизни простого народа, являлись наставлением, писатели и просветители включают их в свои художественные произведения. Пословицы живут в народе и являются культурным достоянием народного творчества.

Общие значения пословиц имеют метафорический аспект и как поговорки, понятны и доступны. Они отражают поведение народа, его привычки, образ жизни и конечно же имеют воспитательный характер. Они призывают людей быть осторожными во всех случаях моральных поведений. Основная особенность пословиц это их современность, воспитательный аспект значений, привычность, краткость, постоянство, устойчивость, изменчивость значений при различных условиях.

Периодичная особенность и социальный характер пословиц

Пословица это литературное достояние, которое появилось в процессе развития общества. Хотя пословицы имеют древний характер появления отражают общественную жизнь имеют социальный, культурный и политический характер. Сонг Хёго (2001) говорил: “Из-за того что многие пословицы появились очень давно, отличаются от современного мышления, многие из которых имеют феодальное умозаключение. Из за этого многие пословицы утратили свое значение и отошли на второй план. Развитие современного общества повлияло на значение пословиц и стала выдвигать свои права семантических разнообразий. Пословицы имеют природный характер появления, являются самородками в обществе, но имеют конкретный характер появления в результате исследования жизни - деятельности человека”.

Например:

(1) **Корейский:** 가는 정이 있어야 오는 정이 있다. – 가는 매너 있어야 오는 매너 있다. [kaneun jongi issoya oneun jongi ittda] – [kaneun maenoga issoya oneun maenoga ittda]

Перевод: Если полюбишь, то взамен получишь любовь. – Поведёшь себя хорошо - поведут с тобой себя также хорошо.

Таджикский: Ба қӯҳ овози хуш дех то хуш ояд.

Перевод: Как аукнется, так и откликнется.

К примеру (1) обращаясь к нынешней молодёжи, можно сказать следующее, “가는 매너 있어야 오는

매너 있다. – “КАК ПОВЕДЕШЬ СЕБЯ, ТАК И ПОВЕДУТ СЕБЯ С ТОБОЙ” в этой пословице слово “любовь” синонимична по значению слову “поведение”.

В таджикском языке изучение пословиц является примером для рассуждений и умозаключений, которые влияют на повседневную жизнь и имеют в литературе свой статус, как и другие жанры. Тематика, образы и мативы в жанре пословицы, с темпом развиваются, расширяют аудиторию своих поклонников и в литературе являются материалом для размышления.

Современные пословицы появились на базе новых условий жизни и потребностей общества. Они шагают в ногу с современностью и общеупотребительны в варианте своего использования. Например:

“Даже бог не желает добра злему” - “Лентяев бог не любит” сейчас часто в форме выше названных пословиц употребляются следующие варианты.

“Много деток-много бедок” вот в условиях советского союза был принят следующий вариант. “Много детей –много радости.

Особенности краткости характера пословиц

Сонг Чесон в 2000 году в книге “Словарь пословиц нашего народа” приводит в примеры около 25,557 пословиц, относящихся к народу и исследовав их значения, определил по объёму следующую схему их различия.

Пословицы менее из 5 букв	5.33%
Пословицы от 6 до 10 букв	42.5%
Пословицы от 11 до 15 букв	35.25%
Пословицы от 16 до 20 букв	13.05%
Пословицы от 21 до 30 букв	4.02%

Значит в данном словаре отмечены 25,557 пословиц, имеющие не менее 20 букв, и в результате составляют 95,78%.

Как стало заметно, все пословицы просты, но имеют широкое воспитательное значение, имеют краткий характер изречения. В простых словосочетаниях все пословицы кратки и просты имеют конкретную структуру. В обыкновенных простых словосочетаниях имеется очень чёткий характер мысли, наставления, сатира и моральная поддержка.

Например:

(2) **Корейский:** 꿩 대신 닭. [kkwong daeshin dak]

Перевод: Вместо павлина курица

Все пословицы имеют краткий словообразовательный характер, но широкий смысловый поток значений и эта особенность распространена во всех народах.

Одной из особенностей рождения чётких и простых пословиц заключается в особенностях воспроизведения лексического жанра - это краткие но полнозначные слова. Они составляют 53,2% словарного состава и 83,2% их употребления. Остальную часть составляют сложные слова и составные по тематике словообразования. Есть в пословицах и сложные словосочетания. Например:

(3) **Таджикский:** Якта нон балои чон,

Нимта нон роҳати чон. [6;14]

Перевод: Одна лепёшка в горе,

Пол лепёшки в радость.

Юмористические особенности пословиц

Издревле люди стремились к правде и справедливости, к красоте и к добропорядочности. Это означает, что жизнь человека состоит из уважения к другим, поведения и этики, воспитания, в которых нуждается человек. Например:

(4) **Корейский:** 개구리 올챙이적 생각 못 한다. [kaeguri olchaengijok saengak mot handa]

Перевод: Лягушка забывает, что когда то была головастиком.

Таджикский: Аёз қадри худ ишинос.

Перевод: Аёз знай своё место.

В (4) примере юмор именно направлен на людей с более или менее имеющими какие -нибудь пассивные отклонения в поведении или в моральных качествах.

Особенности переносного значения пословиц и поговорок

В мире пословиц очень много переносного значения. Переносное значение или метафора - это изменение форм значений, или какая нибудь безобидная фраза имеющая тождественность в значении. Она изображает происшествие более эмоционально, даёт оттенок привлекательности и многообразности значений.

Переносность значений пословиц имеет распространённый характер. Изображает правдивость, более утончённый характер, силовую особенность. Мы эти особенности можем увидеть и в корейских, и в таджикских пословицах.

Например:

(5) **Корейский:** 무 밑 둥 같다. [mu mit dung katda]

Перевод: человек, который одинок.

Как переносное значение (5) человека без цели и без определённого места жительства

В пословицах показывается, как правильно жить или как правильно шагать по жизненной дорожке, не боясь трудностей. Пословицы очень распространены именно в народе. Только простой народ может понять их смысл, так как человек из общества, пренёсший на своих плечах трудности жизни может оценить жизненные события.

В таджикском языке тоже пословицы имеют переносное значение, их можно распознать только после того, когда человек подумает, или человек с большим интеллектом. В пословицах отражается психология и поведение людей. Рассмотрим следующие пословицы:

(6) **Таджикский:** *Забони мурғонро мурғон медонанд.*

Перевод: Птичий язык понимают только птицы.

Многие пословицы не имеют буквального перевода, но можно найти им эквиваленты в значении, эти пословицы являются жемчужиной человеческого мироощущения. *Птичий язык понимают птицы* отражает то, что только человек или люди одного круга понимают друг-друга. Все пословицы имеют народный характер. Пословиц не счесть, они бесконечно рождаются и исчезают, они многозначно осуждают одно явление и вдруг переносятся на другое. Каждая пословица целенаправлена по значению [1;11].

Воспитательный характер пословиц и поговорок

Пословицы в жизни человека отражают его превосходства во всех отношениях. В развитии человеческого идеала пословицы имеют воспитательную цель, готовят человека к жизни или заставляют его измениться. Пословицы не просто обыкновенные словосочетания а намёки на то, что человечество должно постоянно стремиться к лучшему и быть идеальным во всех отношениях. Пословицы учат жить и понимать суть жизни, различать добро от зла, правду от лжи.

(7) **Корейский:** 벼는 익을수록 고개를 숙인다. [byeoneun igeulsurok kogaereul suginda]

Перевод: Рис как поспевает, начинает тяжелесть и опускает голову.

Таджикский: *Сари дарахти мевадор хам аст.*

Перевод: У плодового дерева ветви опущены.

В отношении, того что жизнь заставляет опустить голову под натиском жизненных проблем. Или то, что ты знаешь говори, что знаешь - если не знаешь, не говори, что знаешь, а говори правду.

Во всех смысловых аспектах пословицы имеют познавательно-воспитательный характер. Учат человека жить и творить, обмениваться знаниями и повлиять с лучшей стороны на человека.

В пословицах таджикского и корейского народов главную роль играет человеческий фактор. Образ человека стоит в центральном месте.

Национальные черты отражаются в лексике и особенности их употребления. Это воспитательная лексика типа - труд, творить добро, учить, помогать, показывать недостатки, высмеивать всё чуждое человеческой морали. Это и является особенными чертами пословиц во всём мире, где фигурирует человек и его поведение. А метафорические примеры только дополняют и подчёркивают семантические точки соприкосновения.

Особенности ритмичности пословиц

Ритмичность пословиц замечаются и в корейских пословицах. Они позволяют вникнуть в значение и делают их звучными и легко воспроизносимыми.

(8) **Корейский:** 우물을 파도 한 우물을 파라. [umureul pado han umureul para]

Перевод: Хотя роешь колодец вырой один

Таджикский: *Дарахт дар як чой месабзад.*

Перевод: Дерево даёт корни в одном месте.

В пословицах обоих народов, для звучности и ритмичности используются рифмы и однозвучные по интонации слова. Они отражают литературную и грамматическую особенность выражений. Эти пословицы публикуются в печати, передаются из уст в уста, меняя диалектность, остаются незаменимым источником культурного народного достояния.

(9) **Таджикский:** *Ёр дар хонаву мо гурди чаҳон мегардем,*

Об дар қўзаву мо таинслабон мегардем [1;12].

Перевод: Любимая дома, а мы по миру ходим,

Вода в кувшине, а мы томимся жаждой

Пословицы могут для человека стать и уроком и напутствием. Научит его осторожности и бережливости. Если мы обратим внимание на различные виды пословиц, то мы узнаем в них отражение своей культуры, берём уроки жизни, учимся ораторству и самоотверженности. Она может устами великих людей с сатирической точки зрения воспитывать в нас мораль. Только устами и намёками отражается и высмеивается в пословицах наши недостатки.

В основном, именно те пословицы, которые дошли до нас от наших давних предков до сих пор,

имеют ценность и неповторимость смыслового богатства, мы должны, смотря на их значения, исправлять свои негативные повадки и поведения.

Пословицы влияют на развитие и политические преобразования в обществе. Они дают толчок в стремление к чему то новому или в борьбе со злом. Пословицы в обществе на сегодня отражают моральный облик, критикуют неравенство, наблюдают за порядком и закономерностями. Они показывают путь правильного мировоззрения, соблюдения правильного поведения человека в обществе.

По собранному материалу мы разделили пословицы по сопоставляемым языкам. Как в корейском, также и в таджикском языках пословица разделились следующим образом. 1) Периодичная особенность и социальный характер пословиц, 2) Особенности краткости характера пословиц, 3) Юмористические особенности пословиц, 4) Особенности переносного значения пословиц и поговорок, 5) Воспитательный характер пословиц и поговорок, 6) Особенности ритмичности пословиц.

Важно отметить, что таджикские и корейские пословицы близки по значениям.

В данной статье мы определили общие особенности и схожесть корейских и таджикских пословиц, они заключаются в семантических, грамматических и словообразовательных формах. Пословицы являются литературным жанром и отражают действительность человеческой жизни, являются воспитательным орудием для регулирования моральной и психологической деятельности человеком всего общества в целом.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Асрорӣ В., Таджикские пословицы и поговорки, Сталинобод, 1956
2. Калонтаров Я. И., Таджикские пословицы и поговорки в аналогик с русскими., Д., 1965
3. Мирзоев А., Таджикские пословицы (дар контекст), Сталинобод, 1940
4. Тилавов Б., Знаменитые пословицы, Д., 1983
5. Тилавов Б., Сердечные солова, Д., 1973
6. Тилавов Б., Хисомов К., Муродов Ф., Зехниева Ф., Отражение таджикского фольклора, Душунбе “Адиб”, 1990
7. Фозилов М., Пословицы и поговорки в стиле сказок, Д., 1963
8. Фозилов М., Напутствия и советы Д., 1963
9. 국어사전편찬위원회 (2001), 새로 나온 국어대사전 민중서관.
10. 국립국어연구원(1999), 표준국어대사전 두산동아.
11. 서정수(1998), 『세계속담대사전』, 한양대학교출판부.
12. 송재선(1997), 『동물 속담 사전』 동문선.
13. 송재선(2006), 『우리말 속담 큰사전』, 서문당.
14. 이기문(1982), 『속담사전』, 서울 일조각.
15. 이희승(1998), 국어대사전 민중서림 제3판.

ОБЩИЕ ОСОБЕННОСТИ КОРЕЙСКИХ И ТАДЖИКСКИХ ПОСЛОВИЦ

Автор статьи рассматривает особенности корейских и таджикских пословиц, высказывая свое мнение об истории появления пословиц, широкое значение пословиц. По мнению автора, пословицы влияют на развитие и политические преобразования в обществе и показывают путь правильного мировоззрения.

В данной статье определены общие особенности и схожесть корейских и таджикских пословиц, которые заключаются в семантических, грамматических и словообразовательных формах.

Ключевые слова: корейский, таджикский, особенности пословиц, юмористические особенности пословиц, национальный характер пословиц, переносного значения.

COMMON FEATURES OF KOREAN AND TAJIK PROVERBS

The author of the article considers features of Korean and Tajik proverbs, speaking about the history of proverbs, a wide meaning of proverbs. According to the author, proverbs affect the development and political transformations in society and show the way of the right ideology.

This article identifies common features and similarities between Korean and Tajik proverbs that are semantic, derivational and grammatical forms.

Keywords: Korean, Tajik, particularly of proverbs, humorous features of proverbs, national proverbs, portable meaning.

Сведения об авторе:

Чой Михи – старший преподаватель кафедры Восточной филологии Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. 44-640-08-52

About the author:

Choi Mihi – is the senior teacher of department of Eastern philology of the Tajik State Institute of Languages of Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Dushanbe, Mukhammadiyev St. 17/6, ph. 44-640-08-52.

ҶОӢГОӢИ САИДРИЗО АЛИЗОДА ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСИИ ТОЧИК

Саидмуроди Х., Алиев О.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Дар сарғаҳи фаъолияти таҷаддудхоҳӣ ва таҳаввулотӣ бузурги таърихиву фарҳангӣ шахсиятҳои алоҳидае буданд, ки танҳо зикри ном ва осорашон ишора ба сарвати пурмоҷи маънавии халқамон мекунад. Аз ҷумлаи онҳо, ки дар як давраи нави таърихи халқи тоҷик бо меҳнат ва машаққат ва фаъолияти рӯзмараи худ дигаргун сохтаву пайи танвири афкори нав дар ҷомеа кӯшидаанд, Саидризо Ализодаи Самарқандист. Ин шахсияти наҷиб дар муддати хеле кӯтоҳ корҳои пуарарзишро анҷом додааст.

Саидризо Ализода ба ҳайси як намоёндаи афкори рангину таҳаввулхоҳи таърихи халқи тоҷик рисолати ҳешро маҳз дар бунёди воқеии муҳимтарин рукнҳои ташаккули таърихи халқ ва меҳнат эҳсос кард ва хизматеро ҳамзамон дар паҳлӯҳои гуногуни таърихи афкори ҷадида ва рушди мактабу маорифи тоҷикон ба ҷо овард. Заҳматҳои ӯ дар роҳи таъсису таҳкими мактаб ва маорифи нави тоҷик, танзиму тадвини китобу дастуру барномаҳои таълими усули ҷадид ва ғайра як самти муҳими қори Саидризо Ализода дар ҷомеа буданд. Муҳимтарин қори таърихии номбурда собит намудани мавҷудияти миллати тоҷик мебошад. Профессор Иброҳим Усмонов дуруст қайд мекунад, ки Сайидризо Ализода шахсе буд, ки дар Туркистон, дар ҳукумати он шӯъбаи тоҷикиро ба вучуд овард. Дар ин ҳукумат миллатҳои асосӣ ин халқҳои туркии Осиёи Миёна ба ҳисоб мерафтанд: ўзбекҳо, туркманҳо, қирғизҳо, қазокҳо. Афғонҳо, яҳудиҳо, хиндуҳо ва ба ин монанд халқҳои хурду майда ба ҳисоб мерафтанд. Аввал номи тоҷик на дар миллатҳои асосӣ ва на дар миллатҳои майда набуд. Ализода ба мақомоти болоӣ дархост карда, муваффақ шуд, ки дар Ҳукумати Туркистон шӯъбаи тоҷикӣ ташкил карда шавад. Ин шахсият мудирӣ шӯъбаи тоҷикӣ шуд ва дар ин замина расо сад сол пеш, моҳи апрели соли 1919 рӯзномаи тоҷикии «Шуълаи инқилоб»-ро таъсис дод. Бо наشري ин рӯзнома манфиатҳои халқи тоҷик ҳимоя ва соҳибӣ мешуданд [6].

Фаъолияти эҷодии номбурда гуногунҷанба аст: ӯ муаллифи нахустин алифбо ва грамматикаи забони тоҷикӣ, аввалин тарҷумони русӣ ба тоҷикӣ, созмондиҳанда ва аввалин муҳаррири доимии маҷаллаи тоҷикии «Шуълаи инқилоб», публитсисти оташинсухан, нависандаи пурқор ва рӯзноманигори бомаҳорату мушоҳидакор буд. Тарафи дигари зиндагиномаи ӯ аз бори кӯшиши таҳриру таълиф пур буд. Ба фаъолияти ибратбахши ӯ дар ин ҷода метавон танҳо бо зикри таъсиси маҷаллаи «Шуълаи инқилоб», ки ӯ дар он муҳит чун ҷароғи роҳнамо барои ҷомеа хизмат намудааст, зиёда арҷ бидод, зеро он дар таърихи ташаккул ва раванги рӯзноманигории тоҷикон падидаи муҳим буд.

Шумораи аввалини «Шуълаи инқилоб» 10-уми апрели соли 1919 ба дасти хонандагон расид [4, с. 3]. Муаллиф дар шумораи нахуст мақсаду мароми маҷалларо чунин баён доштааст: «мо қалам меронем барои озодӣ ва осоиши ранҷбарон, мо суҳан мегӯем барои бехбудӣ ва хайрияти ҳоли ситамкашон, мо ҳарф мезанем ҷиҳати ба даст омадани ҳуқуқи поймолшудаи мазлумон. Маслаки мо ҳақ ва мо фидои ҳақ ҳастем» [7, с. 1]. Аз мароми маҷалла бармеояд, ки созмондехони он бори вазнини ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои қишри мазлуми ҷомеаро ба дӯш гирифта, пайи амалӣ намудани онҳо пайваста ҷаҳд варзидаанд. Барои амалӣ намудани ин ормонҳо, қабл аз ҳама насли ҷадиди дорой ҷаҳонбинии нав зарур буд ва ба ақидаи Саидризо Ализода танҳо «инқилоб давоест, ки кӯҳнаро нав, харобро обод, инқилоб ҷораст, ки пирро ҷавон ва мурдаро зинда мекунад» [7, с. 3]. Саидризо Ализода ба сифати шахси пешқадами ҷомеа дар саҳифаҳои «Шуълаи инқилоб» гоҷҳои озодиро месутуд, зиндагии навро тарғиб менамуд, саводнок шудани мазлумон ва ҳимояи онҳоро барои ҳуқуқи озодӣ тараннум мекард, аз манфиатҳои миллии тоҷикон ситқан пуштибонӣ менамуд. Дар мақолаи «Ба муносибати хабарҳои Бухоро» аз соҳти пӯсидаи феодалии Аморати Бухоро шиква намуда, бо ҳасрат таъкид менамояд, ки «ҳамаи дунё тоза шуд, ҷавон гашт, таҷдид ёфт, таракқӣ кард, магар ту, ки ханӯз дар замони кӯҳнаи Доқиюнус боқӣ мондаӣ» [8, с.2]. Ӯ бочуръат, бидуни тарс ҳукумати амириро барои дар водии зулмот нигоҳ доштани дар дарёи ҷаҳолат ғарқ намудани ҷомеа мазаммат менамояд ва бо ҷасораи ҳоса таъкид менамояд, ки «ҳукумати Бухоро шабпарвор ҷашми худро аз рӯшноии тамаддун пӯшида, дар водии зулмот пӯё ва дар арёи ҷаҳолат шиновар мешуд» [9, с. 2-3]. Саидризо Ализода дар матбуоти даврӣ бо имзоҳои мустаори «Нештар, Ҷарандгӯй, Мулло Ҷубул, Занбур, Муртад» [3, с. 337] ва ғ. ҳикояву мақолаҳои ҳаҷвӣ ба таъб расонидааст ва ҳамчун мунавварфикри замони худ хоҳони бунёди ҷомеаи боадолат ва мактабҳои усули нав буд. Зеро ӯ «бо

ризоияти падараш дар мактаби усули наведе, ки Абулқосим Ганҷавӣ таъсис карда буд, 14 сол ёрдамчи муаллим кор кардааст ва яке аз русидонҳои замони худ буд” [2, с. 3]. Таҳсил ва фаъолият дар мактаби усули нав ҷашми Саидризо Ализодро кушод, ақли ӯро барои дарки ҳаводиси замон мукамал кард, роҳи ӯро барои омӯзиши ҷандин забонҳо ҳамвор намуд. Аз ин рӯ, дар таърихи тарҷумаи замони нави тоҷик низ осори ин шахсияти адабиро аз рӯи инсоф бояд зикр намуд. Танҳо таъкиди ҷунин қазия, ки фаъолияти тарҷумони Саидризо Ализодро ҳам аз лиҳози сифат, ҳам аз лиҳози теъдод дар қатори мутарҷимони касбиву пурқори таърихи адабиёти нави тоҷикӣ, шуруъ аз устод Лохутӣ, Ҳабиб Юсуфиву Ҳаким Карим ва Раҳим Ҳошим бояд омӯхта шавад, бешубҳа, қобили дастгирӣ аст.

Тарҷумаи китобҳои дарсӣ ва ҳам силсилаи осори бадеии адабиёти ҷаҳон, ки Саидризо Ализода анҷом додааст, дар мактабҳои истифода шудаву беҳтарин китобҳои рӯйимизии хонандагони тоҷик ҳисоб мешуданд. Саидризо Ализода дар ин радиф дар байни солҳо 1935-1938 панҷ асари калони назму насри А.С. Пушкинро тарҷума намудааст.

Саидризо Ализода на фақат чун публицисти оташинсухан, тарҷумони маъруф ва нуқтадон, ҳамчунин чун луғатшиноси моҳир низ шинохта шудааст. Ӯ яке аз тартибдиҳандагон ва дар айни ҳол, аввалин муҳаррири “Луғати русӣ-тоҷикӣ” ба шумор меравад, ки соли 1933 аз ҷоп баромада буд. “Нағз дар хотир дорам,- навишта буд Абдусалом Деҳотӣ, яке аз тартибдиҳандагони он луғат Саидризо Ализода, - муаллифи аввалин “Сарфу наҳв”-и тоҷикӣ ва аввалин тарҷумони ҷандин китобҳои фанӣ ба забони тоҷикӣ – кӯча ба кӯча, дар ба дар гашта, ба аҳли касб-деҳқонон, боғдорон, оҳангарон, қассобон ва ғайра мурочиат карда, ислоҳот ва таъбирҳои халқиро ҷамъ мекард” [5, с. 330].

Хизмати Саидризо Ализода дар соҳаи забоншиносии тоҷик низ беназир аст. Номбурда муаллифи аввалин алифбои тоҷикӣ бо номи “Китоби нахустин” (1920) мебошад. Нахустин китоби дарсии “Сарфу наҳви тоҷикӣ” низ ба қалами ӯ тааллуқ дорад, ки соли 1926 ба таърифи расида буд. Ин китоб барои мактабҳои ибтидоӣ ва миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода шудааст. Муаллиф дар таълифи ин асар аз маъхазҳои мухталиф истифода кардааст. Дар пешгуфтори китоб таъкид гардида, ки ҳангоми таълифи он аз китобҳои зерин: “Дастури забони форсӣ”- и Ғулмуҳсаини Кошиф ва Мирзо Аюдулазизи Эронӣ, “Сарфу наҳви туркӣ”- и Исмоил Ҳикмат ва Абдуллоҳ Шоики Озарбойҷонӣ, “Сарфу наҳви форсӣ”- и Муҳаммад Рифъати Истамбулӣ, “Сарфу наҳви русӣ”- и Сахаруф ва Учукуф ва “Сарфу наҳви фаронсавӣ” истифода шудааст [2, с. 3]. Аз грамматикаи забонҳои гуногун истифода бурдани Саидризо Ализода бесабаб нест; ӯ забонҳои русӣ, туркӣ, франсаӣ, арманӣ ва курдиро хеле хуб медонист, ба ин забонҳо тарҷума мекард. Ба фикри мо, маҳз тадрис дар мактаби усули нав, забондонӣ, воқиф будан аз сарфу наҳв ва дигар қонуниятҳои забони тоҷикӣ ва муқоисаи онҳо бо забонҳои дигар ба Саидризо Ализода имкон дод, ки аввалин грамматикаи забони тоҷикиро таълиф намояд.

“Сарфу наҳв”-и Саидризо Ализодро шартан ба ҷор бахш тақсим кардан мумкин аст. Дар бахши аввал, агар ӯ, аз як тараф, дар хусуси таърифи сарф, наҳв, ҳичо, калима, ҷумла маълумот дода бошад, аз тарафи дигар як қатор масъалаҳои алифбои арабиро шарҳ додааст. Қоидаҳои сарфу наҳв, калимаҳо, ҷумла ва ҳичоро мушиқофа баён намудааст, ки аҳамияти худро то ҳол гум накарда, баръакс барои грамматикаҳои минбаъда ҳамчун замина хизмат карда истодааст. Ҷунончи, ӯ навиштааст: “Сарф илмест, ки аз аҳволи ҷумлаҳо ва тариқи таркиб ёфтани онҳо сухан меронад: калима луғатест, ки як маъно дода тавонад; ҷумла ибораест, ки дар бораи касе ё чизе ҳукмеро баён менамояд” [1, с.3]. Бо забони сода шарҳ додани қоидаҳо, аз як тараф, барои ҳифзи онҳо ёрмандӣ намояд, аз ҷониби дигар, барои дарки моҳияти онҳо мусоидат намуда, зуд дар хотири хонандагон нақш мебандад.

Бахши дуюми грамматика, ки қариб тамоми хусусиятҳои сарфи забони тоҷикиро дар бар мегирад, нисбат ба қисмҳои яқум ва сеюм васеътар тадқиқ ёфтааст, муаллиф ба таври алоҳида ҳар як ҳиссаи нутқ, категорияҳои он, роҳҳои ташкилу таркиб ва вазифаи синтаксисашонро баён кардааст.

Дар “Сарфу наҳв” ҳиссаҳои зерини нутқ оварда шудаанд: 1) исм, 2) сифат, 3) адад, 4) замир 5) феъл, 6) зарф, 7) одот, 8) робита, 9) асвот. Саидризо Ализода ҳар як ҳиссаи нутқро асосан дуруст таъриф карда, аломатҳои сарфии онҳоро хуб маънидод намуда ва ҷумлаҳоеро, ки барои тасдиқи қоидаҳо овардааст, ҷунонки устод Айни гуфта буд, “бисёртарашон сода, осон ва пурманфиатанд”.

Исмҳоро ба ҳосу ом, зот ва маънӣ, зирӯҳ ва берӯҳ, муфрад ва ҷамъ, басид ва мураккаб, ҷомид ва муштак, маъруфа ва нақра, исми ҷомеа, исми навозиш тасниф намуда, дар охир вазифаҳои синтаксисии исмҳоро таҳлил менамояд. Исми ҷомеъро дар ниҳояти дурустӣ маънидод кардааст, ки то ҳол ҳамин қоида риоя мешавад. “Исми, ки дар сурат танҳо ва дар маънӣ ҷамъ бошад, онро исми ҷомеъ номанд, монанди: гурӯҳ, гала, даста, рама” [2, с. 10-11]. Зери сарлавҳаи “Изофаҳои пайдарҳам” доир ба изофат маълумот дода, Саидризо Ализода таъкид менамояд, ки “гоҳо ҷанд

калима ба якдигар изофа мешаванд, ки онро изофаҳои пайдархам гӯянд, изофаҳои пайдархам дар форсӣ (тоҷикӣ) то се ҷоиз аст ва беш аз се фасоҳатро халалдор мекунад” [2, с. 12].

Саидризо Ализода сифатҳоро ба асли ва нисби чудо кардааст: шаш аломати сифатҳои нисби ро қайд карда, се дараҷаи сифат – оддӣ, тафсилий ва олиро нишон додааст [2, с. 20]. Муаллиф сифатҳоро аз рӯи аффиксҳои ба сифатҳои танбех ва сифатҳои алвония чудо кардааст.

Дар бобати шумораҳо низ маълумоти муфид оварда шудаанд. Саидризо Ализода шумораҳоро ба се дараҷа чудо кардааст: якҳо, садҳо даҳҳо. Аз як то нӯҳро якҳо, аз даҳ то навадро даҳҳо ва аз сад то нӯҳсадро садҳо номида, сипас дар хусуси чор навъи шумора: асли- (як, ду, се, чор), таркибӣ (панҷум, шашум), касрӣ (ним, сеяк, чаҳоряк), тавзеҳӣ (ду-ду, се-се) маълумот додааст [2, с. 26]. Пас аз шумораҳо вобаста ба предметҳои ҷондор ва бечон истифода шудани нумеративҳои муносибро пешниҳод кардааст: ба инсон-нафар, ба ҳайвон-сар, ба китоб-ҷилд, ба олот ва зарфҳо-адад, ба либос-даст, ба силоҳ ва ярок-қабза.

Саидризо Ализода хусусиятҳои сарфӣ феълро хеле хуб тадқиқ карда, дар бораи замонҳои феъл, шахсу шумора, сохти феълҳо тарзҳои феълӣ, феълҳои ёвар фикрҳои ҷолиби диққат гуфтааст. Дар боби феъл оид ба категорияҳои маълум ва маҳҷул (бавосита ва бевосита), лозим ва мутааддӣ (феълҳои монда ва гузаранда), дар хусуси ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ-одот (пешояндҳо) ва асвот (нидо) низ фикрҳои бикр ва қобили қабул гуфтааст.

Бахши сеюми “Сарфу наҳв”, ки “Қоидаҳои муҳим дар бораи наҳв” ном дорад шарҳи мухтасари масъалаҳои синтаксисро дар бар мегирад. Саидризо Ализода дар “Сарфу наҳв” доир ба ҷумлаҳои мураккаби пайваст чизе нагуфта бошад ҳам, аммо дар хусуси ҷумлаҳои мураккаби тобеъ баъзе маълумотҳои хуб додааст.

Дар бахши чоруми грамматика зери сарлавҳаи “Ишоратҳои китобат” муаллиф дар хусуси аломатҳои китобатӣ маълумотҳои зарур фароҳам овардааст. Ба қавли Саидризо Ализода, “барои чудо кардани ҷумлаҳо ва барои нағз фаҳмонидани матлаб дар миёни калимаҳо ва ҷумлаҳо баъзе ишоратҳо мегузоранд, ин ишоратҳоро ишоратҳои китобат меноманд”. Навиштаҳои муаллиф дар ин хусус аз он ҷиҳат арзишманд ҳастанд, ки то Инқилоби Октябр аломатҳои китобат истифода намешуданд, ба ин вачҳ асарро хонда фаҳмидан душвор буд. Муаллиф нӯҳ аломатро қайд кардааст: чапапеч (вергул), нуқта, нуқтапеч (нуқтавергул), дунуқта, ишоратпурсиш, ишорати хитоб, ҷудой (тире), камонак (қавсайн) [2, с. 62-65]. Яке аз ҷиҳатҳои хуби грамматика боз дар он аст, ки Саидризо Ализода дар охири асари худ таҳлили сарфӣ ва наҳви маънидод карда, якҷанд ҷумларо ҳам аз ҷиҳати морфологӣ ва ҳам аз ҷиҳати синтаксисӣ ба тарзи намуна таҳлил намудааст.

Хулоса баровардан мумкин аст, ки Саидризо Ализода чун поягузори маҷаллаи “Шӯълаи инқилоб” барои ташаккул ва рушди матбуоти тоҷик, тарғиби забони тоҷикӣ, ҳифзи манфиатҳои миллӣ, бозтоби масоили худшиносии миллӣ ва инъикоси маъалаҳои марбут ба таълиму тарбия сахми муносиб гузоштааст. Дар ҷодаи тарҷума низ мактаби хосеро падида овард, ки баъдан ташаккул ёфт.

Саидризо Ализода ро яке аз поягузори мактабҳои усули нав номидан мумкин аст, ки бо таълифи китобҳои дарсӣ, бахусус, нахустин алифбои тоҷикии “Соли нахустин” ва аввалин грамматикаи забони тоҷикӣ усули таълимиро нав кард, пояи тадриси мактабҳои тоҷикиро дар асоси расмулхати ниёгон ва забони миллӣ устувор намуд, заминаро барои таълифи китобҳои дарсӣ ба забони тоҷикӣ фароҳам овард ва дар рушди илми забоншиносии тоҷик заминаи бозғайимод гузошт. Аз ин рӯ, “Сарфу наҳв”-и Саидризо Ализода ҳамчун нахустин грамматикаи забони тоҷикӣ дар илми забоншиносии тоҷик то кунун маъқули босазо дорад ва аз бисёр ҷиҳат қимати худро гумона кардааст. Ба ин хотир, шахсият ва корҳои мондагори Саидризо Ализода дар илми забоншиносии тоҷик ҷойгоҳи муҳим доранд.

АДАБИЁТ

1. Ализода С. Сарфу наҳви тоҷикӣ/С. Ализода.-Самарқанд. 1334.- 40 с.
2. Ализода С. Сарфу наҳви тоҷикӣ/С. Ализода.-Душанбе:Сабох, 2006.-70 с.
3. Ализода Саидризо. ЭСТ. Ҷ.1.-Душанбе:1978.- 672 с..
4. Атобуллоев С. Саидризо Ализода/С. Атобуллоев.-Душанбе:Ирфон.1976.- 48 с.
5. Дехотӣ А. Кулӣёт. Ҷ.5/А. Дехотӣ.-Душанбе:Ирфон.1966.-350 с.
6. Ба таърих бо ҷашми хирад бингарем //Чумхурият. 2018, 31.01. №24
7. Шӯълаи инқилоб. 1919. № 1.
8. Шӯълаи инқилоб. 1919. № 8.
9. Шӯълаи инқилоб. 1920. № 49.

НАУЧНАЯ ПОЗИЦИЯ САИДРИЗО АЛИЗОДА В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

В период деятельности Саидризо Ализоды выявлялась то, что он был основателем журнала «Шӯълаи инқилоб» («Луч революци») для развития печатной продукции, обогащения таджикского языка, для

пользы таджикской национальной культуры, для суверенитета и поднятия нравственного статуса. Он явился основателем переводческой деятельности.

Авторы в период исследования пришли к заключению о том, что Садризо Ализода явился основателем новых школ и методических разработок и разработчиком букваря «Соли Нахустин» («Первый год») также обновил таджикскую грамматику. Садризо Ализода определил позицию таджикского языкознания в науке, издал множество книг на таджикском языке.

В данной статье отмечается, что Садризо Ализода явился одним из первых исследователей таджикской грамматики. В связи с этим имя Садризо Ализода занимает важную позицию в таджикской грамматике.

Ключевые слова: Садризо Ализода, грамматика, школа, новшество, образование, букварь, мыслитель, «Луч революции», учебные направления, таджикский язык, знание, воспитание, наука языкознания.

SCIENTIFIC POSITION OF SADRIZO ALIZODA IN TAJIK LINGUISTICS

During the period of activity of Sadrizo Alizoda it was revealed that he was the founder of “Shu 'lai Inqilob” (“Ray of Revolution”) magazine and he made a great contribution to the development of printed materials, enrichment of the Tajik language for the benefit of the Tajik national culture, sovereignty and raising moral status. He was the founder of translation activity.

As the results of research the authors concluded that Sadrizo Alizoda was the founder of the new schools and the methodological developments and designer of the primer “Soli Nakhustin” (“First year”) also he updated Tajik grammar. Sadrizo Alizoda determined the position of Tajik linguistics in science, published a lot of books in the Tajik language.

It is mentioned in the article that Sadrizo Alizoda was one of the first researchers of Tajik grammar. In this regard, the name Sadrizo Alizoda occupies an important position in Tajik grammar.

Keywords: Sadrizo Alizoda, school, innovation, education, primer, thinker, “Rays of revolution”, educational directions, Tajik language, knowledge, education, linguistic science.

Сведения об авторах:

Саидмуроди Ходжазод – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета им С.Айни. Тел: (+992) 938555299. E mail: Saidmurod70@mail.ru

Алиев Одилджон – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета С.Айни. Тел: (+992) 985122828

About the authors:

Saidmurodi Khojazod – Doctor in philological sciences, professor of the Tajik language at Tajik Pedagogical Institute after Sadriiddin Aini. Phone: (+992) 938555299. E mail: Saidmurod70@mail.ru
Aliiev Odiljon – candidate of philological sciences, associate professor of the Tajik language at Tajik Pedagogical Institute after Sadriiddin Aini. Phone: (+992) 985122828

ХИДМАТИ НОМАҲО ДАР ШИНОХТИ ОСОРИ АСЛИИ СУХАНВАР

Зоиров Ҳ.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Номаҳои Мавлоно Ҷомӣ аз шеваи муншиёнаи аҳди хеш фарқ мекунад. Агар муншиёни он давр дар иблӯги салому таҳийят ва зикри иштиёқ такаллуфи зиёд мекарданд, Мавлоно Ҷомӣ баръакси онҳо тариқи ихтисор ва эҷозро ихтиёр намудааст. Гоҳе риояти сачъ мекунад ва бештар бо шавоҳиди шеърӣ муносиб ба мазмуни нома ва ҳолу мақоми мухотаб номаҳо ва муншаот ораста месозад. Аксари ашъори номаҳо сурудаи худи суҳанвар мебошанд ва ҳамчун сарчашмаи нахуст аз замони эҷоди онҳо иттилоъ медиҳанд. Яке аз вижагиҳои дигари номаҳои ӯ муаммогӯӣ аст, ки дар макотиби суҳанварони қаблӣ ба назар намерасад.

Мавлоно Ҷомӣ аксари авҷот дар номаҳо ва муншаоти худ номи мухотабро зикр намекунад. Бештари номаҳо баъд аз зикри номи нигоранда – «алфақир Абдурахмон ал-Ҷомӣ» бо лафзи «Баъд аз арзи ниёз маъруз он ки» ё порчаи шеърӣ оғоз шуда, бо дуои «тавфиқ рафиқ бод», «тавфиқ рафиқ бод, вассалом», «тавфиқ рафиқ бод, вассалому валиқром» ба поён мерасанд. Аксари номаҳои ихвонии Абдурахмони Ҷомӣ ба монанди номаҳои суҳанварони дигар аз се қисм-муқаддима, матни асли ва хотима иборат аст. Аммо чанд номаи манзум, ки ба Алишер Навоӣ ва дигарон навишта шудаанд, танҳо номи нигоранда ва намунаи ашъори тозаи суҳанварро дошта, қисмати салом ва дуо надоранд. Чунончи, номаи шумораи ҳаштум, ки шомили як ғазаласт, аз меҳру

вафо, обрӯ ва эҳтироми мухотаб- Алишер Навоӣ ва аз ғами ҳаҷру талаби дидори дӯст сӯхтан ва чиҳати расидан ба мақсуд ҷонро дарег надоштани нигорандаи он- Мавлоно Ҷомӣ ба таври зер ҳикоят мекунад:

*Мурғи ҷон кардӣ ҳавои донаҳои холи ӯ,
Гар набинӣ ришти логар тани ман боли ӯ.
Гар ба қасди ҷон фириствад қосид он мақсуди дил,
Дил кунад фарсангҳо ҷон бар каф истиқболи ӯ.
Баски бар дил хоса бори гам ниҳод аз шарҳи ҳаҷр,
Ҳамчу «нуи» дар нома ҳам шуд пушти «лом»-у «дол»-и мо.
Хун кунам дигрову молам дар рикоби ӯ зи чаши,
То чу пой андар рикоб орад шавид помолӣ ӯ.
Рӯяи ар бинад фаришта гар кушад сад беғуноҳ,
Як гунаҳ нависад андар номаи аъмоли ӯ.
Сӯфи дил ҳолҳо кардаст дӯи аз зикри дӯст,
Синаам чун хирқа чок инак гувоҳи холи ӯ.
Ёрҷӯён Ҷомиву таъни рақибон аз қафо,
Дарбадар дарешу гавғои сагон дунболи ӯ [5, 99-100].*

Чунонки ишора шуд, дар оғози номаи фавқ нахуст номи нависандаи он ба сурати «ал-фақир Абдурраҳмон ал-Ҷомӣ» оварда шуда, сипас ғазали мазкур, ки шомили ҳафт байт аст, омадааст. Дар поёни нома монанди номаҳои дигари суҳанвар қисмати сеюми нома- дуои мухотаб («вассалом» ё «вассалому валиқром») ба назар намерасад.

Мавлоно Ҷомӣ ба монанди Ҳаким Санои Ғазнавӣ, Муҳаммади Ғаззоли, Аҳмади Ғаззоли, Айнулқузоти Ҳамадонӣ, Мавлоно Чалолуддини Балхӣ ва расми дабирону оини номанигорӣ номаҳои худро мувофиқи фаҳми мухотаб нигоштааст. Номаҳои, ки ба бузургон ва аҳли ҷоҳу мансаб аз номи бечораю дармондагон навиштааст, бисёр кӯтоҳ, соддаю оммафаҳм ва холи аз абёту саноати шеърӣ мебошанд. Дар номаҳои, ки ба султон Ҳусайн Бойқаро навишта шудаанд, бештар дуо ва васфи мухотаб мекунад ва камтар порчаҳои шеърӣ меоварад. Номаҳои, ки ба номи Алишер Навоӣ навишта шудаанд, арзиши зиёди адабӣ доранд ва бештар аз хунари нависандагӣ ва номанигорӣ Мавлоно Ҷомӣ хабар медиҳанд. Шоҳиди ин ҳарф метавонад номаи шумораи 16-ум бошад, ки Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ ба Алишер Навоӣ навиштааст:

*«Зиҳӣ, карда аз шавқи шаҳбози табъат
Ҳумоёни қудсӣ ҳавои тазарвӣ.
Зи Марвам фириствадӣ матлае хуи,
К-аз аҳли суҳан мисли он нест марвӣ.*

Алҳақ, матлае аст аз маонии он анвори зако толеъ ва аз ибороти он осори хусни адо ломеъ. Агар дар баъзи авҷот ба итмоми он пардозанд ва партави андеша бар тақмили он андозанд, шак нест, ки байтулқасидаи назми айём ва воситатулиқди шухур ва аъвом хоҳад буд. Ҳақ субҳонаху аз ҳар чи набояд масундорад ва аз ҳар чи нашояд маъмун, вассалом» [5, 105].

Дар китоби «Номаҳо ва муншаоти Ҷомӣ» аз «Мураққаъ»-и Навоӣчанд номаи Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ оварда шудааст, ки бевосита ба Алишер Навоӣ навишта шудаанд ва аҳамияти зиёди адабӣ доранд [5, номаи шумораҳои 2,6, 7,8, 11, 13, 14, 16, 18, 28, 35, 42, 49, 74, 76, 87, 95, 98, 110, 132, 159, 163, 195, 280, 286, 288, 290, 317]. Аз мазмуни чанд номаи дигари «Мураққаъ» метавон тахмин намуд, ки мухотаби онҳониз Алишер Навоӣ аст [5, номаи шумораҳои 17, 19, 25, 33, 41, 45, 48, 112, 117]. Афзун ба ин, дар китоби мазкур чанд номае аз «Муншаот» [5, номаи шумораҳои 366, 367, 369, 370, 371, 372, 374] ва сарчашмаҳои гуногун [5, номаи шумораҳои 417, 419, 420] оварда шудаанд, ки зоҳиран мухотаби онҳо низ Алишер Навоӣ аст.

Таҳқиқ ва баёни арзиши адабии номаҳои мазкур баҳси чудо меҳодад ва дар ҳаҷми як мақола изҳор намудани хулосаҳои таҳқиқ ғайримумкин аст. Аз ин нигоҳ, чиҳати дурӣ аз итолаи калом ба таври мухтасар дар атрофи чанд номае, ки чиҳати шинохти мероси асли ва замони таълифи осори Мавлоно Ҷомӣ аҳамият доранд, суҳан намуданро савоб медонем.

Номаи шумораи шашум аз замон ва макони эҷоди як ғазали суҳанвар маълумоти пурқимат медиҳад. Номаи мазкур бино ба таъкиди нигорандаи он- Мавлоно Ҷомӣ дар авосити моҳи шаввол берун аз хиттаи Бағдод, замони сафар ба Маккаи мукаррама чиҳати адои ҳаҷ ба Алишер Навоӣ ирсол гаштааст ва бо абёти зер оғоз мешавад:

*Бар канори Даҷла дур аз ёру маҳҷур аз диёр,
Дорам аз шиқи чигаргун Даҷлаи хун дар канор.*

Чун саводи дидаам дарё кунад Бағдодро,

Сели чаими Дачлаборам гар шавад бо Дачла ёр [5, 98].

Бино ба ахбори муаллифони муқаддимаи китоби «Номаҳо ва муншаоти Ҷомӣ»- Асомуддин Ҷунбуев ва Асрор Раҳмонов Мавлоно Ҷомӣ ҳангоми сафар ба Маккаи мукаррама аз миёнаи моҳи ноябри соли 1472 то авосити моҳи март соли 1473, яъне худуди чаҳор моҳ дар Бағдод иқомат намудааст (5, 28). Аз ахбори донишмандони мазкур метавон хулоса намуд, ки Мавлоно Ҷомӣ ин номаро байни моҳҳои ноябр ва март соли 1472-1473 замони иқомат дар Бағдод нигошта ва ба Мир Алишер Навоӣ ирсол намудааст.

Ховаршиноси маъруфи рус Евгений Эдуардович Бертелс низ дар китоби «Навоӣ ва Ҷомӣ» аз номаи мазкури Ҷомӣ ёд намудааст [2, 123]. Донишманди мазкур дар фасли «Абдураҳмони Ҷомӣ ва дӯстии ӯ бо Навоӣ» ба мукотибаи байни ин ду суҳанвар ишора намуда мегӯяд, ки замони хуруҷ аз Хирот намудани яке аз онҳо байнашон мукотиба мешуд ва аксари ин номаҳо ба сурати шеър иншо мешуданд. Дар соли 1472 Мавлоно Ҷомӣ сафари ҳаҷ ихтиёр кард ва дар Бағдод қасидае навишт бо матлаи зер ва онро ба Навоӣ ирсол намуд:

Бар канори Дачла дур аз ёру маҳчур аз диёр,
Дорам аз ашки шафақгун Дачлаи хун бар канор [2, 123].

Е.Э. Бертелс дар қиёс бо донишмандони мазкур замони иншои нома ва абёти мазкурро соли 1472 медонад.

Ба андешаи мо ахбори мазкур ҳолӣ аз иштибоҳ нест ва таҳқиқ меҳаҷад.

1. Мавлоно дар номаи мазкур мегӯяд: «Ин руқъаи тазарруъ ва ибтиҳол дар авосити шаввол берун аз хитгаи Бағдод дар ҳини иртиҳол ба ҷониби Ҳарамайнӣ шарифайн- зодаҳумуллоҳу таъоло шарафан (Худованди таъоло шарафи ин дуру зиёда гардонад-З.Х.)- сурати ирсол ёфт» (5, 98-99). Аз ахбори бевоситаи Мавлоно Ҷомӣ маълум мешавад, ки ӯ ин номаро дар «авосити шаввол берун аз хитгаи Бағдод», яъне миёнаи моҳи шаввол-моҳи даҳуми солшумории ҳичрии қамарӣ берун аз Бағдод, яъне дар канори Дачла навишта ва ба Навоӣ ирсол намудааст.

Мавлоно Алии Сафӣ дар китоби «Рашаҳот» маълумоти нисбатан саҳеҳ медиҳад. Бо тақия ба ахбори Мавлоно Алии Сафӣ метавон хулоса намуд, ки Мавлоно Ҷомӣ миёнаи шавволи соли 877 (тахмин 15-уми март соли 1473) бар канори Дачла расида ва 20-уми шавволи ҳамон сол (тахмин 20-уми март соли 1473) аз канори Дачла ҷониби Макка равона шудааст (р.к: 5, 29). Дар сурати дуруст будани ин қавл метавон хулоса намуд, ки Мавлоно Ҷомӣ номаи мазкури худро баъд аз 15-уми март соли 1473 ва наздик ба 20-уми моҳи март соли 1473 ҳангоми аз канори Дачла ба Макка равона шудан навишта ва ба Алишер Навоӣ ирсол намудааст.

2. Ховаршиноси мазкур бо тақия ба ахбори «Ҳамсат-ул-мутаҳаййирин» байти фавқро мисраъҳои аввали қасидае медонад, ки зоҳиран Мавлоно Ҷомӣ онро дар Бағдод суруда ва сипас дар шакли комил ба сурати нома ба Алишер Навоӣ ирсол доштааст [2, 123].

Номаи шумораи шашуми Мавлоно Ҷомӣ, ки зери дасти мо қарор дорад, баргирифта аз «Маҷмӯаи муросилот» буда, дар он ҳамагӣ чор сатр дар оғози нома оварда шудааст (5, 98-99), на сурати комили он, ки Е.Э. Бертелс мегӯяд. Аз ҷониби дигар ин абёт баргирифта аз як ғазали Мавлоно Ҷомӣ аст, на қасида.

Муаллифони муқаддимаи «Номаҳо ва муншаоти Ҷомӣ» абёти мазкурро чор сатри аввали ғазали ҳафтбайтӣ медонанд, ки Мавлоно Ҷомӣ онро дар Бағдод сурудааст (5, 28). Бешак, ин мисраъҳо ду байти аввали яке аз ғазалҳои Ҷомӣ аст, ки дар девони суҳанвар чой дорад. Ба андешаи мо Мавлоно он ғазалро замони берун аз Бағдод будан, яъне дар канори Дачла сурудааст, на дар Бағдод. Зеро Мавлоно худ дар мисраи аввал гуфта «Бар канори Дачла дур аз ёру маҳчур аз диёр».

3. Байти мазкури Мавлоно Ҷомӣ, ки Е.Э. Бертелс овардааст [2, 123], аз байти аввале, ки дар номаи мавриди баҳс (5, 98) ва матлаи ғазале, ки дар девони суҳанвар [3, 509] омадааст, фарқ мекунад. Агар дар номаи мавриди баҳс ва девони суҳанвар мисраи дувум «Дорам аз ашки **чигаргун** Дачлаи хун дарканор» омада бошад, дар китоби Е.Э. Бертелс мисраи мазкур ба гунаи «Дорам аз ашки **шафақгун** Дачлаи хун бар канор» омадааст (2, 123). Ин ҷо саволе ба миён меояд, ки қадоме асл аст? Ба андешаи мо зоҳиран нусхаи асл ҳамон аст, ки дар номаи суҳанвар омадааст.

а) Номаи мазкур сарчашмаи дасти аввал ва навиштаи бевоситаи Мавлоно Ҷомӣ аст, вале байте, ки дар китоби мазкури Е.Э. Бертелс омадааст, баргирифта аз «Ҳамсат-ул-мутаҳаййирин»-и Алишер Навоӣ мебошад.

б) Замони иншои номаи мазкур нисбат ба замони таълифи «Ҳамсат-ул-мутаҳаййирин» пештар аст ва ҷунонки ишора шуд, Мавлоно Ҷомӣ онро баробари эҷоди ғазал дар канори Дачла нигошта ва ба Алишер Навоӣ ирсол доштааст.

в) Байте, ки дар номаи мазкур омадааст, айнаи матлаи яке аз ғазалҳои суҳанвар мебошад.

Аз ин ҷо метавон хулоса намуд, ки номаҳои Мавлоно Ҷомӣ арзиши зиёди матншиносӣ дошта, метавонанд ҳамчун сарчашмаи бозғатимод, қадимтарин, нусхаи муаллифӣ ва дасти аввал ҷиҳати шиноختи осори аслии суҳанвар хидмат намоянд.

Чиҳати итгилои бештаре ба дасти хонандаи ин сутур додан овардани шакли комили ғазалро аз девони аввал- «Фотиҳат-уш-шубоб» савоб медонем.

*Бар канори Даҷла дур аз ёру маҳчур аз диёр,
Дорам аз ашики чигаргун Даҷлаи хун дар канор.
Чун саводи дидаам дарё кунад Бағдодро,
Сели чаиши Даҷлаборам гар шавад бо Даҷла ёр.
Гар набурдӣ орзуи Ясрибам аз каф зимом,
Кай фитодӣ бар харобободи Бағдодам гузор?!
Ин на боги дод хористони бедод аст, лек
Нест чуз арбоби дилро дил зи хори ӯ фиғор.
Вақти кӯч омад, бибанд, эй сорбон, бори сафар,
То ба кай бошад дил аз бағдодиёнам зери бор?!
Ҳар дам аз шавқи сафар чун уштурони сурхмӯй
Мекашад бар рӯи зардам қатраҳои хун қатор.
Пушт ҳам гардад чу гардан ноқаро дар бодия,
Гар шавад бо борҳои дил бар ӯ Қомӣ савор (3, 509).*

Номаи шумораи ҳафтум ва чанд номаи дигар аз муносибатҳои дӯстона ва шоиронае, ки байни Мавлоно Қомӣ ва Мир Алишери Навоӣ чой дошт, хабар медиҳанд. Номаи шумораи ҳафтум, ки омехта бо назми ширин ва насри дилкаш аст, аз хунари нависандагии Мавлоно бештар иттилоъ медиҳад ва бо арзиши адабии худ аз номаҳои дигар, ки аз номи табақаи ниёзманд ба салотин ва соҳибони мансабҳои давлатӣ навишта шудаанд, ба кулӣ фарқ мекунад. Таваҷҷӯҳ намоед:

*«Ҳумоюн номае чун ёри дилбар,
Ба рӯй аз анбари тар баста зевар.
Хати мушқину назми ҷонфазояи
Чу гесӯи мурассаъ дар қафояи.*

*Дар атиби авқот ва ашрафи соёт аниси хилвати даврон ва ҷалиси сӯҳбати маҳчурӣ гашт.
Гаҳе парда зи рӯи ӯ кушиоданд,
Зи шавқии бӯсаҳо бар рӯй доданд.
Гаҳе сӯи қафояи даст бурданд,
Зи уқди гесуяи гавҳар шумурданд.*

Дар муқобалаи ҳар карашма аз он шохиди ғайбӣ, ки бар минассаи покӣ ва беайбӣ чилваи зухур намуд, анвои тааллуқ ва дилбастагӣ ва ниёзмандию шикастагӣ ба мавқифи арз расонида мешавад ва таҳошиян ғани-л-итолати-л-мафзийатин ила-л-малолати бар ин ду байт иқтисор карда меояд:

*Бувад восиқ раҷои ман, ки воҳиб,
Зи маҳзи ваҳб дар боги макосиб.
Чунонаи дар бар орад шохи уммед,
Ки бошад меваси иқбол ҷовид.
Вассалому валиқром» [5, 99].*

Дар миёни номаҳои, ки ба номи Алишер Навоӣ навишта шудаанд, чанд номае ба назар мерасад, ки Мавлоно Қомӣ аз замони таълифи китоби «Нафаҳот-ул-унс»-и худ хабар медиҳад. Ин ҷо хидмати номаҳо шоистаи таъкид аст, зеро ин гуна маълумоти беназирро аз ҳеч як сарчашмаи дигар наметавон ба даст овард.

Мавлоно дар номаи шумораи дувум аз таълиф ва муқобала намудани ҷузъе аз китоби «Нафаҳот-ул-унс» ва ирсол намудани он ба Алишер Навоӣ чунин ёд намудааст:

*«Эй мусаллам туро мусалмонӣ,
Коми исломиён саломати туст,
Сӯят аркони хамсаи илом,
Мефиристам ба ғайри рукни нахуст.
К-он на бо ҷонам ончунон омехт,
Ки ҷудой аз он тавонам ҷуст.*

Баъдуҳу, маъруз он ки аз ҷумлаи китоби «Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс» ҷузъе чанд, ки навишта шуда буд ва муқобала ёфта, сурати ирсол ёфт ва тамомии химмат масруф ба он аст, ки он ҷӣ боқӣ монда, анқариб бо он самт инзимом ва иттисол ёбад. Лоязол машоми завқашон аз равоеҳи нафаҳоти унс мутанассим бод ва лаби инбисот аз буроқи Ҳазрати қудс мутабассим, вассалому валиқром» [5, 95-96].

Дар номае, ки зери рақамаи 74-ум оварда шудааст, Мавлоно Қомӣ аз замони нигориши китоби «Нафаҳот- ул-унс» ба таври зайл хабар медиҳад:

«Баъд аз арзи ниёз маъруз он ки шаби панҷшанбе, шашуми зулҳичча хидмати шотири рукаи шариф расониданд ва бар мазмуни он иттилоъ афтод. Шукри бисёр ба чой оварда шуд, ки иттифоқи сафар наҷфтода буд ва агарна азимат, баъди қазоуллоҳ, он буд, ки пеш аз моҳи зулҳичча ба ҳар ҳол, ки бошад, берун омада шавад, аммо ба ҳасби иттифоқ чанд кас дар ҳаволи, ки фақирон мебошанд, мариз шуданд, чунончи аз баъзе умед мунқатеъ шуда буд, аммо бихамдуллаҳ, ки аксарро мараз ба сиҳҳат бадал шудва баъзе дигарро қониби сиҳҳат ғолиб аст ва дар хотир чунон мебуд, ки баъд аз ид муяссар шавад, аммо он низ дар нофеъ шуд, аҷзои «Нафаҳот» чанде навишта шуда буд, аммо муқобала наҷфта буд ва доранда мустаҷил буд. Умед чунон аст, ки баъд аз ин Ҳақ субҳонаху ва таъоло тавфиқ диҳад, ки ҳар чӣ зудтар саранҷом ёбад. Тавфиқ рафиқ бод, вассалому валиқром» [5, 127].

Қои дигар дар поёни номаи шумораи 163-юм аз замони таълифу такмил ва китобати «Нафаҳот-ул-унс» ба таври зер ёд намудааст:

«Аз китоби «Нафаҳот-ул-унс» ба чиҳати баъзе мавоней, ки котибро буд, он миқдор, ки тавон фиристод, такмил наҷфта буд, аммо баъд аз ин ба қадри вуъш иштиғол ба он воқеъ хоҳад шуд, иншоаллоҳи таъоло» [5, 156].

Мавлоно Қомӣ дар номаи 259-ум, ки муҳотаби он Алишер Навоӣ аст, аз навишта шудани қузв аз китоби «Нафаҳот» ва бинобар муқобала нағаштан ирсол нағардидани онроба таври зер хабар додааст:

«Баъд аз арзи ниёз маъруз он ки чун хидмати Мавлоно Шамсуддин ташриф меоварданд, аз китоби «Нафаҳот-ул-унс» қузв чанд навишта буд, аммо ҳанӯз муқобала наҷфта буд, аз ин чиҳат дар ирсол он таваққуф афтод. Дар хотир чунон аст, ки ба зудӣ муқобала карда, ба он қониб бирасад. Тавфиқ рафиқ бод» [5, 185.]

Аз мазмуни номаҳои мазкур маълум мешавад, ки Мавлоно Қомӣ пас аз таълифи ҳар қузви китоби «Нафаҳот» нахуст онро ба дасти котибе маҳсус меода, то ки онро аз нав тозанавис намояд, сипас нусхаи асли таълифнамудаи ҳешро бо нусхаи котиб муқоиса ва муқобала намуда, ниҳоят ба Алишер Навоӣ мефиристадааст.

Чанд номаи суҳанвар аҳамияти зиёди тарҷумаиҳолӣ доранд ва чиҳати шинохти зиндагиномаи Мавлоно Қомӣ сарчашмаи ягона ва беназир ба ҳисоб мераванд. Чунончи, Мавлоно Қомӣ дар номае аз таърихи сафари ҳеш ба шаҳри Тошканд чунин хабар додааст: «...дар понздаҳуми моҳи рабеъулхир ба чиҳати истифҳои ҳазрати Хоча ба қониби Тошканд таваҷҷуҳ воқеъ шуд. Ҳамаи ёрон дар замони сиҳҳат ва саломатанд, умед аст, ки анқариб мурочаъат воқеъ шавад. Маъзур доранд, ки ин китобат бар пушти асп воқеъ шудааст...» [5, 132]. Аз тавзеҳоти китоб маълум мешавад, ки ин нома 15-уми рабеъулхори соли 884 ҳиҷрӣ, баробар ба 6-уми июли 1479 милодӣ дар Фороб навишта шудааст. Мавлоно ин мактубро зоҳиран ба Алишер Навоӣ дар замоне, ки тариқи Фороб озими Тошканд буд, навиштааст [5, 42].

Аксари номаҳои, ки ба номи Алишер Навоӣ навишта шудаанд, бевосита аз шахси дилсӯзу меҳрабон ва дастгири ниёзманду дармондагон, муҳтоҷу дарвешон, маҳбусу бечорагон, занҳои заиф, толибилмон ва табақоти дигари қомеъа будани Мавлоно Қомӣ хабар медиҳанд. Қомишиноси беназири тоҷик Аълоҳон Афсаҳзод ба ин маънӣ ишора намуда мегӯяд: «Дар миёни номаҳои Қомӣ ба Навоӣ, паҷӯшишгарон яке ҳам пайдо накардаанд, ки хоҳиши хусусиро дар бар карда бошад. Тамоми дархостҳои Қомӣ марбутанд ба дифоъ аз мановеи ақшори гуногуни қомеаи он рӯзгор- аз вазиру фармондеҳ ва рӯҳонию бозаргон ва саркарда то як заҳматкаши оддӣ, аз қорафтодаи дармонда, ҳамчун беваи камнаво ва ё шогирди мадраса» [5, 14].

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод Аълоҳон. Қомӣ – адиб ва мутафаккир. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 384 с.
2. Бертелс Е.Э. Избранные труды. Навоӣ и Джами. Москва: Издательство «Наука», 1965. 499 с.
3. Қомӣ, Абдураҳмон. Осор: Иборат аз ҳашт ҷилд. Ҷилди 1. Девони аввал «Фотиҳат-уш-шубоб». – Душанбе: Ирфон, 1986. – 560 с.
4. Қомӣ, Абдураҳмон. Осор: Иборат аз ҳашт ҷилд. Ҷилди 8. – Душанбе: Адиб, 1990. С. 299-430.
5. Қомӣ, Нуриддин Абдураҳмон ибни Аҳмад. Номаҳо ва муншаоти Қомӣ. Муқаддима ва тасхеҳи Асомуддин Ёрунбоев ва Асрор Раҳмонов. – Техрон: Мероси мактуб, 1378. – 353 с.

ЗНАЧЕНИЕ ПИСЕМ В ОЗНАКОМЛЕНИИ ПОДЛИННОГО ТВОРЧЕСТВА ЛИТЕРАТОРА

В этой статье рассматриваются те письма, которые написал Мавлоно Дждоми и здесь речь идёт о значениях данных писем. А также в данной статье идут споры о квалифицированных письмах Мавлоно Дждоми, о степени изучения писем литератора, об универсальных и уникальных черт писем Мавлоно Дждоми от других литераторов, об искусстве Дждоми как письмоводителя, о научных и литературных значениях его писем, и об их место в ознакомлении биографии, творчества, времени и места сочинения

творчества литератора. Становится известно, что письма, написанные Мавлоно Джоми как и “Мақотиб” Санои Газнави, “Номаҳо” Айнулкузоти Хамадони, “Мақтубот” Мавлоно Джалоуддини Балхи и другие письма таджикско-персидских художников считается первым источником, с помощью которых определяется подлинное творчество литератора, и они имеют неоценимое значение.

Ключевые слова: письмоводительство, письма, написанные Джоми, письма Навои, литературное и автобиографическое значения письма, текстология, “Нафакхот-ул-унс”

THE VALUE OF LETTERS IN TERMS OF KNOWING THE ORIGINAL CREATIVITY OF A WRITER

This article reviews Maulana Jami letters and communication, and the importance of the letters. Also this article discusses the qualified letters of Maulana Jami, the degree of study of the letters of the writer, the universal and unique features of the letters of Maulana Jami compared with other writers, the skills of Jami as a writer, the scientific and literary importance of his letters, and their place in terms of knowing the biography, the creativity, the time and the place of publication of the writer's works. The study shows that Maulana Jami's letters, like “Makatib (Letters)” by Sanai Ghaznavi, “Namaha (Letters)” by Aynulkuzat Hamadani, “Maktubat (Letters)” by Maulana Jalaluddin Balkhi and other Tajik and Persian poets and writers' letters are considered as the first source to reveal the true work of the poet and to know about his life, and that they have invaluable importance in this term.

Keywords: writing letters, letters written by Jomi, letters of Navoi, literary and autobiographical importance of letters, textology, “Nafakhot-ul-uns”.

Сведения об авторе:

Зоиров Халимджон – кандидат филологических наук доцент зав кафедрой общиёуниверситетской таджикский языка Худжандский государственный университет имени академик. В. Гафуров

About the autor:

Zoirov Halimdzhon - Candidate of Philological Sciences, Dentist, Head of the Department of General University of the Tajik language of Khujand State University named after academician. B. Gafurov

НАЗАРЕ БА «ХАТМ-УЛ-ҒАРОИБ»-И МАНСУБ БА ҲОҚОНӢ

Шарифов Б.Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Афзалиддин Бадил ибни Алӣ Ҳоқонии Шарвонӣ (1126-1199) аз зумраи суханваронест, ки дар Тоҷикистон кам тақдир шудааст. То ба имрӯз, на танҳо оммаи мардум, ҳатто мутахассисони соҳаи адабиёт перомунӣ осор, мартабаи суханварӣ ва шухрати шоирӣ ӯ маълумоти кофӣ надоранд.

Тайи даҳсолаҳои охир дар кишвари Эрон муҳаққиқону суханшиносон дар бораи рӯзгору осор, фазилаҳои эҷодӣ, сабаки шеър, хусусиятҳои мундариҷавӣ осори Ҳоқонӣ қорҳои зиёдеро анҷом додаанд. Душворбаёнӣ печидагӣ ва ҷанбаи кавии илмӣ ашъори шоир аз асрҳои миёна то кунун суханшиносонро барои шарҳи осори ӯ водор намудааст ва тайи бист соли охир дар Эрон ҳоқонишиносон шарҳҳои зиёде бар ашъори ӯ навиштаанд, ки қобили таҳсин аст. Махсусан, қорҳои анҷомдодаи Абдулҳусайни Зарринқӯб (3;4), Зиёуддини Сачҷодӣ (6;7), Мирҷалолиддини Қаззозӣ [1; 12;13;14], Маъсумаи Маъданқан (8;9;10), Аббоси Моҳёр [1;2], Алии Даштӣ (5) ва дигарон қобили зикр аст.

Аксари муҳаққиқони Ҳоқонӣ ҳангоми таҳқиқоти худ бештар ба девони шоир, ки онро Зиёуддини Сачҷодӣ ба ҷоп омода кардааст, таъя мекунад. Дар баробари ин девони омодакардаи Мирҷалолиддин Қаззозӣ, ки дар ду ҷилд нашр шудааст, диққати ҳоқонишиносонро ба худ ҷалб мекунад.

Дар муқаддимаи муфассале, ки Зиёуддини Сачҷодӣ бар девони Ҳоқонӣ навиштааст, ҳангоми баррасии мероси шоир осори ӯро зикр намуда, менависад, ки «Яке аз осори дигаре, ки барои Ҳоқонӣ навиштаанд, китоби «Хатм-ул-ғароиб» аст. Оқои Ибни Юсуф дар феҳристи китобхонаи Маҷлис зимни шарҳи ҳоли мухтасари Ҳоқонӣ ҷузъи осори ӯ китобе ҳам ба номи «Хатм-ул-ғароиб» ном бурда...» (7, панҷову нуҳ)

Муҳаққиқ ва шорҳои дигари шоир Мирҷалолиддин Қаззозӣ ҳам зимни баррасии осори Ҳоқонӣ менависад, ки «Ҳоқонӣ сурудаи дигаре доштааст ба номи «Хатм-ул-ғароиб». Ӯ дар ин суруда барои Сифоҳон сано ронда ва Садриддини Хучандиё Ҷамолиддини Мавсилӣ-аз бузургони Сипоҳонро сӯтуда будааст...» (11,248)

Дар китоби «Ахтарони адаб», ки ҷанд сол пеш дар Тоҷикистон нашр гардидааст, таҳиягари мунтахаби осори Ҳоқонӣ Тоҷибой Султонӣ «Хатм-ул-ғароиб»-ро асари Ҳоқонӣ гуфтааст. [17,303]

Дар натиҷаи тадқиқоти муҳаққиқон солҳои охир ба чунин хулоса омаданд, ки маснавии «Хатм-ул-ғароиб», ки аз 638 байт иборат аст асари Хоқонӣ нест.

Соли 1994 муҳаққиқи эронӣ Эраҷи Афшор қадимтарин нусхаи «Хатм-ул-ғароиб»-ро пайдо кард ва яқин гардид, ки «Хатм-ул-ғароиб»-и воқеӣ ҳамон «Тухфат-ул-Ироқайн» аст. Дар мақолае, ки ба қалами Насруллоҳ Имомӣ ва Алиасғари Баширӣ тааллуқ дорад воқеияти масъала бо мисолҳо ва далелҳои зиёд таҳлил гардидааст.[15]

Мавриди зикр аст, ки Зиёуддини Сачҷодӣ ҳарчанд матни «Хатм-ул-ғароиб»-ро соли 1966 дар ҷилди сенздаҳуми маҷаллаи «Фарҳанги Эронзамин» ба ҷоп расонида буд, дар муқаддимаи девон маснавии мазкурро қатъан асари Хоқонӣ нагуфтааст, балки ҳамчун маснавии мансуб ба Хоқонӣ аз ӯ ёд кардааст. Дар фарҳанги луғот ва таъбирот бошад менависад, ки «Номи яке аз маснавиест аз Хоқонии Шарвонӣ, ки нусхаи ноқису мунҳасир ба фарди он дар китобхонаи Мадрасаи олии Сипаҳсолор (Шаҳиди мутаҳаррӣ) ҳаст ва ба василаи нигоранда аз рӯйи он нусха дар нашрияти «Фарҳанги Эронзамин», соли 1344 шамсӣ [саҳ.155-187] тасҳеҳ шуда ва ба ҷоп расидааст. Ин маснавӣ бар вазни «Тухфат-ул-Ироқайн»-и ва дар нусхае, ки инҷониб тасҳеҳ ва ҷоп карда ҷамъан 638 байт омадааст...»[6,392]

«Аммо акнун бо ёфта шудан ва муаррифии қадимтарин нусхаи «Тухфат-ул-Ироқайн» муаррих ба соли 593 ҳ.қ.(1197 м.) ба ҳиммати устод Эраҷи Афшор, ки бе ҳеҷ шакку шубҳае унвони «Хатм-ул-ғароиб»-ро бар худ дорад, эҳтимол ба яқин мубаддал мешавад, ки «Хатм-ул-ғароиб» ба он тафсиле, ки пиндошта мешавад, вучуд надорад ва «Хатм-ул-ғароиб»-и воқеӣ ҳамон «Тухфат-ул-Ироқайн» аст.»[15,23]

Дар асл Хоқонӣ ҳам ба ин маснавии худ «Тухфат-ул-Ироқайн» унвон надодааст ва аз он ҷо ки дар қисмати поёни маснавӣ онро «тухфа» гуфтааст:

*Мадҳаи пас аз ин нагустирад қас,
Ин тухфа Ироқу Шомро бас. [18,250]*

Далели дигар барои «Хатм-ул-ғароиб» ном гирифтани сафарномаи манзуми Хоқонӣ он аст, ки ӯ дар қасидае, ки радифи «Сифоҳон» дорад, навиштааст:

*Он-к хатм-ул-ғароиб охир диданд,
То чи сано рондаам барои Сифоҳон. [7,355]*

Ҳамин байт сабаб шудааст, ки ба маснавии гумном унвони «Хат-ул-ғароиб» диҳанд ва онро ба Хоқонӣ нисбат диҳанд.

Муҳаққиқон бар ин ақидаанд, ки маснавии мансуб ба Хоқонӣ ҳам аз нигоҳи сабк, ҳам аз нигоҳи мушахассоти лафзӣ маънавӣ наметавонад асари Хоқонӣ бошад. Ҳарчанд Хоқонӣ дар ғазалу рубоӣташ сабки соддаву оммафаҳмо ба қор мебарад, аммо дар қасоиду тарҷеот ва маснавию номаҳояш шеваи баёнашро ҳифз мекунад. Барои мисол яке аз вижагиҳои тасвир дар шеъри Хоқонӣ суарнигорӣ ӯ аз манзараҳои табиат, хосса субҳ, тулӯби офтоб ва амсоли ин мебошад, ки дар маснавии мансуб ин ҷиҳат ба назар намерасад.

Аз нигоҳи адабӣ ҳам унсурҳои мундариҷавии каломи Хоқонӣ дар маснавии мансуб дида намешавад. Чунончи, мавзӯи фахр ва худситоӣ дар шеъри Хоқонӣ доманаи густурда дорад. ӯ аз зумраи он суҳанваронест, ки пояи ҳунари шоириашро бар дигарон тарҷеҳ додааст, чунончи:

*Нест иқлими суҳанро беҳтар аз ман подшо,
Дар ҷаҳон мулки суҳан рондан мусаллам шуд маро. [7,17]*

Дар «Тухфат-ул-Ироқайн» (Хатм-ул-ғароиб) ҳам шоир дар мавқеи худситоӣ фазилятҳои зиёди худро баршумурдааст, ки ин дар маснавии мансуб ба ӯ дида намешавад.

Дигар хусусияти мундариҷавии ашъори ӯ ҷанбаи мадҳии осораш аст. Хоқонӣ чун шоири маддоҳ на танҳо шоҳону вазирон, балки аҳли дину, аҳли илму дигар табақаҳои ҷомеаро ситоишу мадҳ намудааст. Аммо дар маснавии мансуб шеваи ситоиш тақрибан вучуд надорад, балки он ҷо мамдӯҳонро бо як лаҳни таҳқиромез ёд мекунад:

*Гар шаҳвату хаширо асирӣ,
Ҳастӣ хару сағ агар амирӣ. [15,27]*

Ва ҷои дигар:

*Хар наиносад, ки аҳли қоҳ аст,
Шаҳ наиносад, ки аҳли гоҳ аст. [15,27]*

Заъфи дигари маснавии мансуб истифодаи қофия ва радифҳо мебошад. Хоқонӣ аз зумраи суҳаваронест, ки дар қорбурди қофия ва радиф аз пешоҳангони шеъри асримиёнагӣ ба ҳисоб меравад, дар ҳоле, ки бисёр қофияҳои маснавии мансуб сусту заифанд, ба монанди тараққӣ-боқӣ,

амр-бахр, ояд-н-ояд, дуй-туї ва амсоли ин, ки маҳсули зеҳни шоири моҳире чун Ҳоконӣ буда наметавонанд.

Девони Ҳоконӣ ва ҳам маснавии «Тухфат-ул-Ироқайн» аз талмеху асотир, шахсиятҳои динию мазҳабӣ ва истилоҳоти илмҳои гуногун оганда мебошад. Дар ҳоле, ки ин чиз дар маснавии мансуб ба мушоҳида намерасад. Хосса номи маконҳои таърихӣ саропои осори Ҳокониро ташкил медиҳад, ки маснавии мансуб дар макони ҷуғрофиёӣ маҷхул суруда шудааст.

Муҳаққиқон барои барқарор кардани муаллифи маснавии мансуб ба Ҳоконӣ мулоҳизаҳои ҷолиб баён кардаанд. Ба ақидаи муаллифони мақолаи «Хатм-ул-ғароиб» маснавии саргардон» бар ин ақидаанд, ки «Аввалин нуктаи мусаллам он аст, ки сарояндаи маснавии саргардон ба маснавиҳои Саной ва сабки шеърӣ ӯ таваҷҷуҳ доштааст. Қаринаи ин даъвӣ мушобихатҳои мазмунӣ миёни бархе аз абёти ин маснавӣ бо осори Саной, ба вижа «Ҳадиқат-ул-ҳақиқа» аст. Ба унвони мисол байти зайл дар маснавии саргардон:

*Дар нақши қачи шутур мабин беи,
З-ӯ ростравӣ бубину биндеи.
Ёдовари байти маиҳур аз «Ҳадиқат-ул-ҳақиқа»-и Саной, ки мегӯяд:
Дар қажиям макун ба нақши нигоҳ,
Ту зи ман роҳи рост рафтаи хоҳ.» [15,29]*

Воқеан дар пайравӣ ба осори Саной суханварони зиёде баъди ӯ таъъозмӯӣ кардаанд. Ба вижа дар пайравии «Ҳадиқа»-и Саной «Тухфат-ул-Ироқайн» ва «Махзан-ул-асрор»-и Низомӣ иншо шудаанд. Тавре маълум аст, Ҳоконӣ ҳам дар ибтидо ба татабуъу пайравии Саной бо таҳаллуси Ҳақоқиқӣ вориди адабиёт гаштааст. Шояд ҳамин падида ҳам боис гаштааст, ки Ибни Юсуф маснавии гумномро ба Ҳоконӣ нисбат диҳад ва ба ин ақида бошад, ки Ҳоконӣ хостааст дар пайравии «Ҳадиқа» монанд маснавие бисозад ва имрӯз қисме аз он аз байн рафтааст. Муҳаққиқон бар ин ақидаанд, ки «Дар оғози маснавӣ сухан дар бораи робитаи ҷисму ҷон ё рӯҳу тан меравад ва агар қарор бошад, ки онро сирфан ҷиҳати мазмунӣ (на вазнӣ) бо яке аз маснавиҳои Саной муқоиса кунем, шабоҳаташ бо «Сайр-ул-ибод-ила-л-маод» бештар аз «Ҳадиқат-ул-ҳақиқа» аст. Ба унвони намуна дар маснавии саргардон омадааст:

*Сағ лаззати устухон ишносад,
Ҳар қимати қоҳдон ишносад.
Ва дар «Сайр-ул-ибод» ин байтро мебинем:
Ҳар найӣ, қоҳдон чи хоҳӣ қард,
Сағ найӣ, устухон чи хоҳӣ қард. [15,30]*

Пас аз муқоиса ва муқобалаи маснавиҳои асримиёнагӣ Насруллоҳи Имомӣ ва Алиасғари Баширӣ ба ҳулосае меоянд, ки маснавии саргардони мансуб ба Ҳоконӣ бештар аз нигоҳи вазн, мавзӯ ва бархе муштарақоти мазмунӣ ба Мисбоҳ-ул-Арвоҳ»-и Авҳаддидини Кирмонӣ (асри сездах) шабоҳат дорад. Авҳаддидини Кирмонӣ ҳам дар эҷодиёташ ба Ҳоконӣ бештар пайравӣ намудааст.

«Мисбоҳ-ул-арвоҳ» манзумаест, ки мавзӯяш сафар ба дунёи дигар ва дидани аҳволи одамони некӯкор ва бадкор дар дунёи охират аст. Ин манзума низ ба монанди маснавии саргардон дар бораи баргариӣ рӯҳ бар ҷисм маълумот медиҳад.

Муҳаққиқоне, ки ин ду маснавро муқоиса намудаанд, шабоҳатҳои зиёде миёнашон ошкор намудаанд. То ҷое, ки бисёр абёт дар онҳо такрор омадаанд. Инак, чанд байт аз «Мисбоҳ-ул-арвоҳ»:

*Имрӯзу пареву диву фардо,
Ҳар чор яке бувад ту фардо.*

*Бар нақши худ аст фитна наққош,
Қас нест дар ин миёна ҳуш бош.
Ва ҳамин байтҳо дар маснавии мансуб ба Ҳоконӣ айнан такрор шудаанд:
Имрӯзу пареву диву фардо,
Ҳар чор яке бувад ту фардо о.*

*Бар нақши худ аст фитна наққош,
Қас нест дар ин миёна ҳуш бош. [15,31]*

Инчунин, абёти зиёде метавон пайдо кард, ки бо тағироте андак дар маснавии саргардон меоянд:

*Гусолаи Сомирӣ бидида,
Аз гояти Сомирӣ бурида?*

Дар маснави саргардон ба чунин тарз такрор шудааст:

Гусолаи Сомирӣ чӣ бинӣ,

Он гояти Сомирӣ чӣ бини? [15,32]

Муҳаққиқон ба ин минвол мисолҳои зиёде оварда, хулоса мекунанд, ки маснави «Хатм-ул-ғароиб» мансуб ба Ҳоконӣ маҳсули эҷоди ягон шоири асрҳои чордаҳ ва ё понздаҳ буда, дар пайравӣ ба «Мисбоҳ-ул-арвоҳ»-и Авҳадиддини Қирмонӣ эҷод шудааст.

Хулоса, матни «Тухфат-ул-Ироқайн»-ро бори аввал Яҳёи Қариб соли 1955 ба нашр омода карда буд (18), ки дорои нуксонҳои норасоии фаровоне мебошад. Нашри нави ин маснави бо муқаддима, тасҳех ва таълиқоти дуктур Юсуф Олӣ Аббособод соли 2008 аз нав рӯи чопро дид. (16) Таҳиягари мазкур маснави бо истифода аз қадимтарин нусхаҳо бо истинод ба манобеи муътабари хаттӣ, низ бо тавачҷуҳ бо осори дигари шоир тасҳех ва шарҳ кардааст. Дар қисмати оғози китоб таҳиягар арзиши аввалин сафарномаи манзуми адабиёти классикии форсу тоҷик «Хатм-ул-ғароиб»-ро ба таври муфассал шарҳ додааст. Воқеан ин маснави дар баробари ин ки ба бисёр паҳлӯҳои торики ҳаёти шоир равшанӣ меандозад, инчунин дорои арзиши баланди таърихӣ, ҷуғрофӣ, фарҳағо адаби мебошад. Ин маснави ҳамаи муҳаққиқони адабиёт доиратулмаорифе медонанд, ки дар он оид ба ҳамаи улум ва расму оинҳои замони зиндагии Ҳоконӣ маълумоти густурдае медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Аббоси Моҳёр. Хорхори банду зиндон: Шарҳи қасидаи маъруф ба тарсоия.- Техрон: Қатра, 1376.-173 с.
2. Аббоси Моҳёр. Шарҳи мушкилоти Ҳоконӣ, Дафтари яқум. Сарӣ то Сурайё.- Карач: Чоми гул, 1382.-349 с.
3. Абдулхусайни Зарринқуб. Бо қорвони хулла. Дар бораи бист тан шоири форсигу. Аз Рудакӣ то Баҳор.- Техрон, 1343, саҳ. 187-195;
4. Абдулхусайни Зарринқуб. Дидор бо қаблаи қон: Дар бораи зиндагӣ, осор ва андешаи Ҳоконӣ.- Техрон: Сухан, 1378.-324 саҳ.
5. Алии Даштӣ. Ҳоконӣ- шоири дерошно.- Техрон: Амири қабир, 1380.- 180 саҳ.
6. Зиёуддини Саҷодӣ. Фарҳанги луғот ва таъбирот бо шарҳи аълум ва мушкилоти девони Ҳоконии Шарвонӣ Афзалиддин Бадил ибни Начор.- Техрон: Заввор, 1373; Зиёуддини Саҷодӣ. Муқаддимаи муқаммал бар девони Ҳоконии Шарвонӣ. Девони Афзалиддин Бадил ибни Алӣ Начор Ҳоконии Шарвонӣ.- Техрон: Заввор, 1338, саҳ. 5-70;
7. Ҳоконӣ, Бадил ибни Алӣ. Девони Афзалиддин Бадил ибни Алӣ Начор Ҳоконии Шарвонӣ/ Бо муқобалаи қадимтарин насаҳ ва тасҳеху муқаддима ва таълиқот ба кӯшиши Зиёуддини Саҷодӣ.- Техрон: Заввор, 1357.-1085 с.
8. Маъсумаи Маъданқан. Базми дерина арӯс. Шарҳи понздаҳ қасида аз девони Ҳоконӣ.- Техрон: маркази нашри донишгоҳӣ, 1372.-574 саҳ.
9. Маъсумаи Маъданқан. Бисоти қаландар: Баргузида ва шарҳи ғазалҳои Ҳоконӣ.- Табрез: Ойдин, 1384.-447 с.
10. Маъсумаи Маъданқан. Нигоҳе ба дунёи Ҳоконӣ. Дар 3 ҷилд.- Техрон: маркази нашри донишгоҳӣ, 1375
11. Ҷалолиддини Қаззоӣ. Рухсори субҳ: Гузориши чомае аз Афзалиддин Бадил Ҳоконии Шарвонӣ бар бунёди вожашиносӣ, зебошиносӣ, жарфошноӣ бо дебочае пурдомана дар зиндагӣ ва шеваи шоирии ӯ.- Техрон: Нашри марказ, 1368.-631 с.
12. Ҷалолиддини Қаззоӣ. Сарочаи овову ранг: Ҳоконишиносӣ.- Техрон: Самт, 1376.- 279 с.
13. Ҷалолиддини Қаззоӣ. Сӯзани Исо: Гузориши чомаи тарсоия аз Афзалиддин Бадил Ҳоконии Шарвонӣ.- Техрон: Интишороти Донишгоҳи Аллома Таботабой, 1376.- 254 с.
14. Ҷалолиддини Қаззоӣ. Гузориши душвориҳои девони Ҳоконӣ.- Техрон: Нашри марказ, 1378.-996 с.
15. Насруллоҳ Имомӣ, Алиасғари Баширӣ. Хатм-ул-ғароибӣ Ҳоконӣ ва маснави саргардон. //Забон ва адаби форсӣ. Нашри Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонӣ, шумораи 209 (соли 53), баҳор ва тобистони 1388, с.21-35
16. Ҳоконии Шарвонӣ. Хатм-ул-ғароиб» (Тухфат-ул-Ироқайн). Муқаддима, тасҳех ва таълиқоти дуктур Юсуф Олӣ Аббособод.- Техрон: Сухан, 1386.- 720 с.
17. Хони маънӣ (Мунтахаби ашъори Анварии Абевардӣ, Адиб Собирӣ Тирмизӣ ва Ҳоконии Шарвонӣ).- Душанбе: «Адиб», 2011.-480 с.
18. Ҳоконии Шарвонӣ. Тухфат-ул-Ироқайн. Бо эҳтимоми дуктур Яҳёи Қариб.- Техрон, 1333.- 425 с.

КРАТКИЙ ВЗГЛЯД НА МЕСНЕВИ «ХАТМ-УЛ-ГАРОИБ» («ОКОНЧАНИЕ УДИВИТЕЛЬНОГО»), КОТОРОГО ПРИПИСАЛИ НА ИМЯ ХАКАНИ

В статье автор подробно рассматривает историю создания и распространения месневи «Хатм-ул-гароиб» Хакани. По мнению автора, «Тухфат-ул-Ироқайн» («Подарок двух Ираков») является первым поэтическим путевым дневником в средневековой персидско-таджикской литературе, первоначальное название которого был «Хатм-ул-гароиб». Автор приходит к выводу о том, что тот экземпляр месневи, приписываемое Хакани под названием «Хатм-ул-гароиб», на самом деле,

принадлежит другому неизвестному автору, жившего примерно в XIII-XIV вв. Он сочинен в подражании к месневи Авхадуддин Кирмани «Мисбох-ул арвох» («Зерцало духов умерших»).

Ключевые слова: «Хатм-ул-гароиб», «Тухфат-ул-Ирокайн» «Мисбох-ул арвох», месневи, смысл, речь, отношение, путевой дневник, текст.

A BRIEF LOOK AT MASNAVI «KHATM-UL GARAIB" ("THE END OF THE AMAZING") ASCRIBED BY KHAKANI SHIRVANI

An author reviews in detail the history of the creation and dissemination of masnavi "Khatm-ul-gharaib" of Khakani. According to the author, "Tuhfat-ul-Erokain" ("the Gift of two Iraqs") is the first poetic travel diary in the medieval Persian-Tajik literature, the original name of which was "Khatm-ul-gharoib". An author comes to the conclusion that the copy of masnavi ascribed to Khakani under the name "Khatm-ul-garoib", in fact, belongs to another unknown author who lived approximately in the XIII-XIV centuries. It was composed in imitation to masnavi Akhvaduddin Kirmani "Misbah-ul arwah" ("the Mirror of the spirits of the dead").

Keywords: "Khatm-ul-gharaib", "Tuhfat-ul-Erokin" "Misbah-ul arwah", mesnevi, sense, speech, attitude, travel diary, text.

Сведения об авторе:

Шарифов Боймурод Бобоевич - кандидат филологических наук, декан факультета филологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Телефон: (+992) 937971022 электронная почта Boymurod@inbox.ru

About the author:

Sharifov Boimurod Boboevich, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, the Dean of Philology Department in the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, E-mail Boymurod@inbox.ru

УДК 77+891.550-1:82

САНЪАТИ МЕЪМОРИЙ (АРХИТЕКТУРА) ДАР “НАВОДИРУЛВАҚОЕЪ”-И АҲМАД МАҲДУМИ ДОНИШ

Олимова Х.Х.

Донишқадаси давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улугзода

Архитектура ҳамчун тавсифкунандаи фарҳанг ва завқи эстетикӣ миллатҳо вобаста ба ҷазо ва вақти зиндагии инсонҳо марҳилаи муайяни таърихро аз сар мегузаронад. Архитектура дар асоси ҷаҳонбинии фалсафӣ таҳия гардида, таъсирпазирӣ ба муҳитро дорад ва ҷанбаи асосии омӯзиширо дар самти дарёфти рамзҳои шаҳрдорӣ ба худ касб менамояд. Ин барои дарки гуногунонагии дар тӯли асрҳо ва ҷазои истиқбол дар муҳити муҳталифи идеологӣ пайдо мегардад, ки дар бисёр маврид меъморӣ ба ҳайси тазоди тафаккурҳо ба вайроншавӣ оварда мерасонад. Дигар ин ки меъморӣ ва ё тасвири он дар адабиёт аҳбори муфид роҷеъ ба осори меъморӣ асрҳои қаблӣ дода метавонад. Тасвири иморат, шаҳрҳо, роҳҳо ва рустоҳо дар адабиёти форсу тоҷик хеле зиёд ба назар мерасад ва адабиёт дар ташаккули фарҳанги шаҳрсозӣ саҳми босазое бозидааст. Адибон ба шаҳрҳои муҳталиф сафар намуда, фарҳанги шаҳрсозӣ шаҳрдориро ҳар яке бо усули нигориши ба худ хос тавсиф менамоянд. Гузашта аз ин, дар дostonҳои ишқӣ фалсафӣ тасвири шаҳрҳо ва ободии гулбоғҳо моҳирона инъикос ёфтаанд. Маҳз дар адабиёти маорифпарварӣ тасвири меъморӣ шаҳрҳо ва мушкилоти роҳҳо бо дарназардошти таассурот аз сафарҳо ва андешаҳои зебопарастӣ таҷассум гардидааст. Дар ин гуна ҳолат мавқеи муаллиф ба ҳайси мушоҳидакор ва таҳиякунандаи қолаби иморатҳо дар заминаи таҷрибаҳо ба назар мерасад. Барои тасвир намудани фарҳанги иморатсозии як кишвари бегона ва онро ба таври амиқ баррасӣ намудан аз нависанда на фақат мушоҳида, балки донишҳои муҳандисиро тақозо менамояд. Иншо гардидани муҳити меъморӣ дар асар аз ҷаҳонбинӣ ва завқи зебопарастии нависанда вобастагӣ дорад.

Масалан, Абулқосим Фирдавӣ дар оғози “Шоҳнома”-и безаволаш ишора ба харобшавии биноҳои обод намудааст. Вожаи “бино” ба мазмуни иморат дар “Шоҳнома” муайян аст:

*Басо шаҳри хуррам бино кард Кай,
Чу сад деҳ бино кард бар гирди Рай. [1,63]*

Дигар вожае, ки ба маънии қалъа ва айвони қабулгоҳи шоҳон омадааст, истилоҳи “бор” мебошад:

*Ки то буму бор асту фарзанди ту,
Бузургон кӣ бошад пайванди ту? [1,73]*

Бора дар “Шоҳнома”-и безавол ба мазмуни қалъа омадааст, ки то имрӯз дар забони мардум ба маънои болои хона истифода мегардад:

*Синаҳбуд чу аз бора ово шуд,
Нигаҳ кард хуриедруҳро бидид. [1,73]*

Дар навбати худ, вожаҳои боргоҳ (қалъа), бурҷ (манора), диҷ, диз (қалъа), айвон (даромадгоҳ) ва дигар дар “Шоҳнома” истифода гардидаанд, ки ин маъноӣ аз санъати меъморӣ шаҳрсозӣ оғаҳ будани эронӣҳои қадим мебошад. Вожаи “хона” дар сохтани исми мураккаб ғаёҷ аст ва аксаран хонаҳои махсуси тоҷикӣ барои фарқияти вазифавӣ онҳо бо исми баён мегарданд ва таъсири худро дар забонҳои туркӣ низ гузоштаанд. Мисли: чойхона, ошхона, сартарошхона, майхона, расадхона, ибодатхона, рӯдхона, мабразхона, амборхона, анҷомхона, алобхона, болохона, меҳмонхона, собунхона, девонхона, девонахона, бутхона, давлатхона, чилахона ва мисли ҳаминҳо. Дар мактуботи Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ биноӣ давлат чунин омадааст: Мисли: «Баъд аз арзи ниёз ба лисони ихтисору эҷоз маърузи ходимони он остона ва мулозимони он давлатхона он, ки хидмати мавлавӣ қарам намуда буданд ва ташрифи кудуми шариф арзонӣ фармуда.» [2,463]

Аз ин вожа истифодаҳои зиёде дар наср ва наз оварда шудааст, мисли хонаи чашм, хонаи дил, хонаи меҳр, хонаи қас, хонаи ишқ, хонаи ғам... Дар адабиёт хона ҳам ба мазмуни асосӣ ва ҳам ба мазмуни маҷозӣ истифода мегардад. Дар воқеъ, инсон, ки дар як муҳити муайяни шаҳр умр ба сар мебаранд, ба меъморӣ он аҳамият намедихад, аммо чун сафар намуд, завқи эстетикӣ, ҳиссиёт ва истиқболи ҳунари нафаре ӯро водор менамояд, ки бештар муттаваҷҷеҳ бигардад. Ба зами ин, осори адибони классик дар марҳилаҳои мухталиф таълифи зиёде дар бораи шаҳрсозӣ ва меъморӣ дорад. Дар адабиётшиносии ҷаҳонӣ мавзӯи муайяни омӯзиши архитектура дар адабиёт ба роҳ монда шудааст, ки ба таҳқиқи тасвири саноеи меъморӣ дар иртибот бо баррасии адабии аҳли қалам пардохтааст ва инчунин тасвирҳои мо бештар дар сафарномаҳо ҷустуҷӯ мекунем. Ҳатто дар адабиёт шаҳрҳои таҳайюлии тасвир гардидаанд, ки сарчашмаи он аз муайян намудани соҳти иморат ва шаҳрдорӣ дар умқи муаллиф мебошад.

Дар “Наводирулвақоъ”-и Аҳмади Дониш низ фаслҳои махсусе ҳаст, ки дар он иншоот ва имороти Петербург (Фетербурх) замони сафар намудани тасвир гардидааст. Аҳмади Дониш ченак ва лоиҳаи иншооти дидаашро амиқ тасвир менамояд ва омили чунин амиқпардозии мутафаккир дар таҳияи сафарномааш ҷиҳати тасвири биноҳо ба хоҳири ба муҳандисӣ шуғл доштани дониш мебошад. Дар “Намунаи адабиёти тоҷик” дар бораи Муҳандис таҳаллуҷ доштани Дониш зикр менамояд: “Аҳмад-Маҳдуми муҳандис бар хилофи ҷадвали дарси пурғиромии мадрасаҳои Бухоро илми ҳандаса, хайъат, нучум, мусиқа, нақшу тасвир, тиб ва амсолашро биззот саъй карда омӯхтааст”. [3,200] Ин нуктаро Музтариб бар муҳаммаси Шоҳин бениҳоят баланд нишон додааст ва ӯро сарвар-раиси муҳандисон менамояд:

*Эй афзалулафозилу раъсулмуҳандисин,
Фазли Худо ҳамеша ба зотат бувад қарин.
Оядбари ту тухфазиҳуҷкоми Руму Чин,
Ё раб, фуруғизоти ту монод бар замин,
Човидчунталиғаи хуриед бар фалак. [3,202]*

Худи Аҳмади Дониш аз лаёқати баланди муҳандисияш дар “Наводирулвақоъ” тазаққур гардида, меорад, ки ҳатто дар хурдияш рӯи деворҳо бо кулӯҳ нақшҳои ҳандасӣ мекашид. Дониш тазаққур аз он менамояд, ки асосан рағбат ба касби лавоҳиро ба дилаш як дӯсташ андохт ва чун писандаш гашт, пайи тақмили он пардохт ва дар як сол тамоми санъати онро омӯхт. Аҳмади Дониш умед бар он дошт, ки шояд рӯзе дар соҳтмони мадрасае ӯро салотин ҷалб намоянд: “Ва маро дар ҳамаи ин саъю тараддуд доя дар замир ин будааст, ки мабод агар султон иморати мадраса ва хонақоҳ кунад ва бад-ин саноеъ эҳтиҷ афтад, масдари он ту бошӣ ва дигарон очиз оянд, ё агар

китобе мусаввар ва музайян хоҳад, ту саранҷом диҳӣ ав дар мулку давлат шарикбошӣ. Ва баъд аз он ки ман ин корҳо аз таҳқиқу тазкия берун кашадам, ҳеҷ касе иморате сар накард, то бар он китобат зарур ояд ва ҳеҷ кас китобате нафармуд, ки бар он тасвиру тазҳиб бақор бошад.” [4, с.144].

Аммо хубии касбашро дар он медонад, ки ўро ба дарбор ҷалб намуданд ва дар вақтеки ба султон муаррифӣ намуданд, гуфтанд, ки «фалон ном дар мисли ин бадоеъ ва саноеъ назире ҳамто надорад ва сеҳри қаламаш насхи эъҷози монавӣ ва беҳзодӣ мекунад ва ба аснофи хутути расмӣ ва ғайрирасмӣ вуқуфв тамом дорад». [4, с.144] Дар дарбор ҳарчанд ки ба китобат машғул буд, аммо ба қавли Дониш “Ва ба савобдиди ман меъморону наққошон ба шугле мепардохтанд.” [4, с.144]

Маҳз аз муҳандисӣ огоҳ будани Дониш боиси ба таҳқиқи имороти Петербург шавқ пайдо кардани ӯ мегардад. Аҳмади Дониш, ки дар тўйи арўсии фарзанди имперетори Рус иштирок намуда буд, имороти қасро ин гуна тавсиф менамояд: “... шабе, ки моро дар маҷлиси ақд биталабиданд дар урдӯи салтанат. Ва он иморатест шарқан ва ғарбан дусаду чиҳил газ, шимолан ва ҷанубан дусаду бист газ [1, ҷаҳорошӯна, муштамил ба хонаҳои зарандуда, дару девор аз берун ва дарун музайяну мусаввар ва шаффоф ва ҳама дарҳо ойина кардагӣ. Шимолии ин иморат баҳрест азим аз Мухити Аъзам муншаиб гашта, ба ҷониби Маскав ва Самар ва Макариё меравад ва дутарафа аз ин дарё ба сангҳои сафеди мучалло рост бардоштааст ва ҳар ҷое ба зина фаромада дорад барои об гирифтани ва ба дарё рафтани. Ва шабу рӯз ҷандин ҳазор киштии оташӣ ва бодӣ бар ин баҳр ҷорист, ки аз Рум ва Фарангистон меояд ва мегузарад”. [4, с.173]

Мухити Аъзам маъноӣ укёнусро дорад ва Санкт Петербург дар сарҳадии як самт сӯи баҳр ва укёнус меравад. Дар идомаи тасвир Аҳмади Дониш масофа, ченак ва меъёри пасту баландии Қасри зимистонаро инъикос намудааст: “Ва ба ҳар понздаҳ газ ҷойи пилпоя ба қадри ду газ санги мучалло, мудаввар ва мусамман ва мусаддас бароварда ва миёни ҳар ду пилпоя бар он панҷара хулаи мучалло ва мунаббат ва гулдор банд кардаанд, ки ба қадри панҷ ваҷаб иртифоъ дорад, то муҳофазати оянда ва раванди кунад ва бар он пуле ва ҷисре бастаанд, ба қадри ҷаҳордах хона. Ҳар хона тақрибан бист газ меояд ва ду хона аз он ҳамчу ду табақаи дарвоза аст, ки назди ҳар омадани киштӣ кушода мешавад ва боз чун киштӣ бигузарад, фароҳам меояд. Ва ин ҷиср ҳама аз санги руҳом ва шаффоф аст, ки акспазир аст. Ва ба навъе часпонкорӣ намудаанд, ки мобайни қитъаоти ахҷор як мўяк ҷадвал гоҳе маръӣ мешавад”. [4, с.173]

Воқеан, Санкт Петербург роҳи сангфарши ҳамвор дорад ва аз дохили ҳамон биное як роҳе ва як дарёе равона аст. Ин роҳи пиёдагузар аз ду самт ва мошингузар ва дар дарё киштиҳо оромона мегузаранду хангоми омадани киштиё имкони кушода гардидани пулҳо ба вучуд меояд: “Арзаш тақрибан бисту панҷ газ мунқасим ба ҷаҳор роҳ; – ду роҳ ароба, ду роҳ пиёда аз ояндаву раванди, ки ҳеҷ кадом ба ҳамдигар музоҳим нашаванд ва ҳар кадом ба роҳи худ мегузаранд ва аз ду сӯи ин ҷиср ҳам мазбут ва маҳфуз ба панҷараҳои хула, ки мусаддас ва мучалло аст. Самти шимолии иморати арки подшоҳӣ ҳама сарқуб ба ин дарёст, ки баҳр бевосита аз тахти ӯ мегузарад ва ҷониби ҷанубии арк ҷилавхонаи аскарӣ аст. Соҳати фароҳ ва васеъ, ки дар он миқдори панҷоҳ ҳазор аскар дар меоянд ва асп медавонанд. Заминаш мусаттаҳ ва ҳамвор ҳамчун замини ҳашр”. [4, с.176]

Тасвири дигар дар “Наводирулвақоеъ”, ки пай дар ҳам муаррифӣ намудааст, ин майдони Қасри зимистона мебошад, ки хеле васеъ буда, дар манораи баланде мучасаммаи як фариштае истодааст ва ба қавли мардуми ин минтақа ин фаришта тўли асрҳо шаҳрро ниғаҳбон аст. Ин хиссиётро Дониш чунин ифода намудааст: “Ва наздики дарвозаи арк манорае бародштаанд аз як қитъа санги сумоки мулавван ба қадри панҷоҳ арчин. Зери сангаш қитъаи хулае мусамман ва мунаққаш ва мусаввар ва мунаббат. Бар сари манора сурати малике (фаришта О.Х.) қоим аст, болҳо афрохта, интизории мақдами рӯхуллоҳ мебарад ва он ҳам аз хулаи мучалло аст”. [4, с.178]

Аҳмади Дониш дар идомаи тасвираш саисхона ва боғчаи шоҳиро инъикос менамояд ва аз дарахтони он ва обҳои ҷорӣ ишора намудааст: “Ба самти шарқии арк ошӯнаи тахт аз хишти пухта саисхонаи подшоҳист, болояш саросар боғча аст. Анвои гулу раёҳин дар он шуқуфтааст муштамил ба сабзаву оби равон ва анвои мурғони хушалхон ва дарахтҳои гулкарда ва мусмир чун финдуқ ва бодом. Қадаш ба қадри иморат баробар рафта, бараш бисту панҷ газ муштамил ба раста ва қуҳсорҳои маснӯи сабзу хуррам. Тахти ин боғча саисхонаи шоҳист ва иморати шарқӣ ҳама дарҳояш ба даруни ин боғча фароз мешавад.” [4, с.179]

Доҳили бино низ аз диди Аҳмади Дониш дур наместонад ва нависанда дар тасвир намудани намои доҳили бино низ аз лаёқати нотакрори худ истифода мекунад: “Ва ин хона, гӯй, ҷаҳор айвоне буд муқобили ҳамдигар ва миёна пӯшида, муштамил бар шаст устувои сангии шаффоф ва мусаффо ва мучалло. Зеро сутун мураббаъ ва мусамман, забари сутун мудаввар ва мунаббат. Ва аз васати ин хона азсақф ҳашт қандили бузурги булӯрӣ ва муталло овехта, ки ба ҳар қадам то сад шамъ афрӯхта шавад ва дару девор музаҳхабу мусаввар ва гулдорт.” [4, с.179]

Аз матнҳои овардашуда маълум гардид, ки нависанда чӯз ба чӯз дохил ва беруни арки Петербургро тавсиф намудааст ва аз рӯи таҳқиқ муайян намудан мумкин аст, ки ин Қасри доманадори зимистона мебошад. Ҳамзамон, Аҳмади Дониш доҳили қасро ва мавзеи баргузори тӯи арӯсии фарзанди императорро тасвир менамояд, ки дар ин тасвиrot нависанда чӯзҳо инъикос мегарданд, ки аз мусаввирии ин мутафаккири барҷаста гувоҳӣ медиҳад: “Ба ҳамаи устувоҳо як қатор гули печон шуқуфта то сақф печида бароварда буданд. Ва як қатор шамъ морпеч дода ва аз забари устувоҳо дар рӯтаи сақф ба як вачаби арзи шамъҳо ба шамъдонҷаҳои тиллоандуда, давродавр чида, мобайни ҳар даре оинаи бузург баробари қадӣ одамӣ ниҳода ва аз ду бараш ба шамъдони сесараи деворӣ шамъ ниҳода ва аз тахти ойнаи кастале ниҳода....” [4, с.179]

Ҳарчанд Аҳмади Дониш қаср ва иморатҳои императорони русро тавсиф намуда бошад ҳам, аммо дар мавриди муҳандисони қаср маълумот намодааст ва ҷое ҳам зикр накардааст, ки аксари муҳандисон аз ҳисоби аврупоӣ ҳастанд. Иморатҳои асосии он Қасри зимистона (1754-1762) аз ҷониби архитектор Бартоломео Франческо Растрелли таҳия гардидааст. Дар бунёди дигар иморатҳои Жан Батист Мишел Валлен-Деламот, Юрий Фелтен, Василий Стасов, Чакомо Кваренги ва дигарон саҳм гузоштаанд, ки аксари меъмори дар охири асри 18 ё аввали асри 19 таҳия гардиданд, ки тарҳи онро мо овардаем.

“Дар баёни ҳикояти гирдоби Искандар ва ғиноӣ марди аҷамӣ” Дониш аз забони ҳамсухбаташ дар бораи зебоии кишварҳои Фаранг мисол меорад. Дониш дар тасвири иморот ва иншоот нозукбаён аст ва онро бо ифодаҳои мувофиқ ба суратгаре нишон додааст. Ин ошноӣ Дониш дар бораи марди эронӣ, ки дар Ҳиндустон ба тичорат машғул буд, тамоми воқеаҳои дидааш ва шаҳрҳои сафар намудаашро инъикос менамояд. Марди эронӣ дар Париж забони фаронсавӣ меомӯзад ва аз он ки ба шаҳрҳои гуногуни Фаранг рафта буд, оиди бартарияти се шаҳр аз дигар шаҳрҳои рӯи олам ин гуна зикр меорад: “Фарангииён гӯянд: Дар арсаи олам се шаҳр аст; – аввалаш Ландан, дуввум Порис, сеюм Фетербурх. Дигари билод ҳукми қаря ва қишлоқ дорад ва вуллои онҳо ҳукми арбоб ва раис”. [4, с.193]

Дар ин ҷо Дониш аз Қасри зимистонаи императорони рус ёд менамояд ва онро ингуна тавсиф намудааст: “... вақте ки муҳаррири сутур ба ҷаҳорбоғи замистонии императур рафтам, баъд аз хуруҷ хостам, ки тасвири он дар сафҳаи расм кунам, натавонистам, локин ақли ман аз забти он аз бисёрии уҷбат мутаҳайир шуда буд, чи вақти духул дар зехн забти худуду ҷиҳоти он мекардам, аз бисёрии ҷаманҳо ва хиёбонҳои дарун ба дарун қуввати ҳофизаам лол шуда, баъд аз хуруҷ ҳеч қиз ба хотирам нарасид, илло нақле аз ғайри тартиб”. [4, с.120] Яъне Аҳмади Дониш хостааст, ки тарҳи иморотро тарқи лоҳа бикашад, аммо бинобар зиёд будани биноҳо вай натавонистааст, ки тарқи онро бикашад ва фақат бо забон нақл пеш овардааст.

Аҳмади Дониш таассуфи худро дар қиёс бо зебоӣҳои нотакрори Петербург ва шаҳрҳои Осиёи Миёна баён менамояд ва меорад, ки тамоми сабъи талоши мардум ин аз донишу тавсеаи пешаҳост. Чун дар мадрасаҳо тадрис коста буд ва ҷадвали дарсӣ фақат аз рӯи фанҳои хоси дин таҳия гардида, дар асри XIX бо ташаббуси уламои динӣ ба омӯзиши фанҳои дақиқ умуман тавачҷух намедоданд.

Воқеан, Аҳмади Дониш сабъи намуд, ки тағйироте баҳри ободии давлату шаҳрдорӣ намуда бошад, аммо бенатиҷа анҷомида буд. Аз ин хотир, ҳар нафаре, ки ба кишварҳои мутамаддин мерафт, орзу менамуд, ки шаҳрҳои Бухоро ва атрофи он озода бошад. Аз ин ҷо чунин хулоса намудан мумкин аст, ки Аҳмади Дониш чун муҳандис тавонистааст, ки амиқ Қасри зимистонаро тасвир намояд ва вачди Дониш аз он буд, ки имкони ободии кишвар бо ҳама роҳҳо мавҷуд аст. Гузашта аз ин, тасвири иморот ва биноҳои аҳамияти таърихӣ доранд ва барои дарёфтани вазъи шаҳрсозӣ дар гузашта шароит фароҳам меорад.

АДАБИЁТ

1. Фарханги мухтасари “Шохнома”. Тартибдиҳанда Иброҳим Ализода. – Душанбе: Адиб, 1992. – 496 с.
2. Аълохон Афсаҳзод. Мавлоно Абдурахмони Чомӣ- адиб ва муттафаккири номӣ. – Душанбе: Адиб 2014 - 463саҳ.
3. Садрӣддин Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик. – Душанбе: Адиб, 2010 - 448 с
4. Аҳмади Дониш. Наводирулвақоъ. Китоби 1. – Душанбе: Дониш, 1988 - 288 с.

АРХИТЕКТУРА В "НАВОДИРУЛВАҚОЪ" АХМАДА ДОНИША

В мировой цивилизации есть такие исторические здания, которые дают известия об античности архитектуры, как один из видов мировой культуры. Зимний дворец Санкт Петербурга один из тех архитектурных комплексов мира и история создания этого комплекса считается более двух веков. Ахмад Дониш во время поездки в Россию восхищается ее красотой и в «Наводирулвақоъ» описывает Зимний дворец. Известно, что одним из псевдонимов Ахмад Махдума был мухандис (инженер). Описать и наслаждаться архитектурой другой нации в конце XIX века в отсталой Бухаре удалось из числа послов, туристов и торговцев. Остраумность и восприятие архитектурной красоты другой страны дал Донишу возможность написать воспоминание в книгах и оставить хорошую память в таджикской литературе. В статье автором изучен талант Ахмада Махдума Дониша в описании Зимнего дворца.

Ключевые слова: архитектура, дизайн, проект, культура, эстетика, нация, мировоззрение, Зимний дворец, город, здание, пространство, время, император, путеводитель, проза, недостаток общества, текст, сложный, философский, время, смелость, информация, изучение, жизнь.

ARCHITECTURE IN AHMAD DONISH'S "NOVODIRULVAKOE"

In the world civilization, there are such historical buildings, which give news about the antiquity of architecture, as one of the types of world culture. The winter Palace of St. Petersburg is one of those architectural complexes of the world and the history of the creation of this complex is considered more than two centuries. Ahmadi Donish during a trip to Russia admires its beauty and in "Novodirulvakoe" describes the Winter Palace. It is known that one of the aliases of Ahmad Mahdum was muhandis (engineer). Describe and enjoy the architecture of one nation at the end of the XIX century in the backward Buhari managed from the number of ambassadors, tourists and merchants. Wit and perception of architectural beauty of another country gave Donish the opportunity to write a memory in books and leave a good memory in Tajik literature. In the article, the author studied the talent of Ahmad Mahdum Donish in the description of the Winter Palace.

Keywords: architecture, design, project, culture, aesthetics, nation, worldview, Winter Palace, city, building, space, time, Emperor, guide, prose, lack of society, text, complex, philosophical, time, courage, information, study, life.

Сведения об авторе

Олимова Хосият Хакимовна - 1971 г.р., к.ф.н., доцент, докторант Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе ул. Мухаммадиева 17/6, тел: (+992 37) 917160791, эл. почта: hosiyaat.olimova@mail.ru

About the autor:

Olimova Khosiyat Hakimovna - born in 1971, Ph.D., associate professor, doctoral student of the Tajik State Institute of Languages named after Sotima Ulugzod. Address: 734019, Dushanbe, ul. Muhammadiyeva 17/6, тел: (+992 37) 917160791, E - mail: hosiyaat.olimova@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ТАДЖИКСКОГО ПЕРЕВОДА РОМАНА Н.С.ГУМИЛЕВА ЧЁРНЫЙ ГЕНЕРАЛ

Саидова М.Ш.

Бохтарский государственный университет им. Н.Хусрава

В настоящее время на разных этапах формирования в рамках ограничительной формы какой-либо нации в истории своего народа играет важную роль. Формирование русского народа развивается в таком русле, когда искусства каждого народа имеют в большем взаимодействии с другими национальными литературами в их художественном обогащении.

На развития этого время развивается субъективное формирование мировой литературной работы, которой взаимодействия мировой литературы и национальные художественные литературы разных народов, а также поиски типологического метода и преемственность, традиций одного народа и формирование единичные закономерной художественной литературы, которой развивается на основе нового метода. Поэтому изучение того и иного метода исследует в ракурсе взаимодействия литератур, поэтому любая литература показывает в себе чужой культуры.

Надо показать, что этот метод был центральным в формировании художественного произведения в двадцать первом веке. Поэтому в это время появляются необходимые формирования взаимодействия литератур и связи в хорошем уровне, который закладывают основой для развития литератур народов мира на новом отношении. Одной из центральных методов взаимовлияния в национальной литературе бывает философски - литературные взаимодействия нашего народа с русской литературой, которые продолжались в течении многих лет.

Следует сказать, что влияния одного народа на другой продолжается разными путями, который может быть художественный перевод, где особое место занимает в формировании многих литературной связи.

Алексеев Н.П. писал: «Надо выделить две стороны русско- таджикских литературных связей и взаимодействия. Одна сторона – это влияние литературы народов Востока, в том числе таджикского народа, на русскую литературу, а вторая заключается во влиянии русской литературы на таджикскую литературу XX века, в особенности советского периода» [1,с.34].

Сейчас имеется очень много методическая и научная литература, которые посвящены формированию различные вопросы взаимодействия литературы, в частности русско-таджикской литературной связи.

Эта проблема в течение многих лет был в центре внимания отечественных и зарубежных ученых.

Центральное место в этом вопросе, которые имеют связи с таджикской литературы, в частности великие русские поэты и писатели как основоположник русской классической литературы А.С.Пушкин, русский поэт и писатель 19 века Михаил Юрьевич Лермонтов, Александр Фет, русский писатель Бестужев- Марлинский, русский поэт XX века Сергей Есенин и другие, где особое место имел русский писатель и поэт XX века Николай Степанович Гумилев.

Это исследование имеет перед собой центральное место формирование и изучение русско-таджикской литературной связи и философски – литературных влияния, которые испытал на себя известный русский писатель XX века Н.С.Гумилев, который получил косвенного отражения в своих произведениях.

В этой работе исследуется анализ и характер появления переводы известного романа русского писателя XX века Николая Гумилева «Черный генерал» в Республике Таджикистан

Впервые о художественном переводе романа известного русского писателя двадцатого века Николая Гумилева «Черный генерал» на таджикский язык мы нашли в научной работе таджикского ученого и писателя Рахима Хошима «Гарчумаи осори Н.Гумилев», который опубликовано в таджикском журнале “Садои Шарк” за 1950 году, где анализируется роман известного русского писателя Николая Степановича Гумилева, а также в журнале «Шарки Сурх» за 1951 год была опубликована научная статья, которая была посвящена анализу романа русского писателя.

Поэтому, в средстве массовой информации Республики Таджикистан в эти годы были небольшие научные статьи о художественном переводе романа Николая Гумилева «Черный генерал», которые выполнении возложили на себя таджикские переводчики Рахим Хошим, а затем перевел этот роман русского писателя известный таджикский писатель XX века Сотим Улугзода.

Закономерно, что национальное многообразие современной прозы служило стимулом к подъему художественной переводческой деятельности в Республике Таджикистан. Разноязычное произведение не помешало индивидуальностями тянуться к родственным дарованиям, обогащая их собой и себя ими. Недавно, перечитывая произведения Николая Степановича Гумилева, который его перевел известный таджикский переводчик Шамси Собир на таджикский язык, дает анализ этого произведения русского писателя. Могучие характеры в прозе великого русского писателя как бы срослись с самой природной, они как бы продолжение ее. Это так близко Н.С.Гумилеву с его сосредоточенной думой о жизни и смерти.

Русского писателя называи «пантеистом». А он просто глубоко проник в философии природы.

Недостатки были в том, что массовый знакомств с художественный перевод на русский язык не было, поэтому литературные контакты было очень мало, но несмотря на это информацию о творчестве русского писателя на таджикский язык были через учителя, туристы и эмигранты, которые работали в Республике Таджикистана.

Несмотря на это интерес творчеству Николая Гумилева показал единственное издание в 1966 году, который был роман русского писателя «Черный генерал» на таджикский язык.

В дальнейшем в Таджикистане выходят несколько книг на таджикском языке, которые были произведений русского писателя. Все переводы на таджикском языке являются результат перевода разных переводчиков на таджикский язык.

Надо отметить, что не все художественные переводы имели одушевленное и неодушевленное категории не только грамматики, но и этики художественного перевода. Может быть, об этом и не стоило бы говорить так подробно, памятуя, что значение Николая Гумилева для современной русской прозы несравненно больше, нежели это признала пока наша критика, но речь сейчас идет не только и не столько о русской прозы, сколько о принципах художественного перевода в Республике Таджикистан. А качества некоторых художественных переводов для таланта переводчика, в данном случае вносят известный

диссонанс в само звучание таджикской прозы. «Некоторые критики, писал А.Евтушенко,- упрекали меня за то, что я слишком вольно обращаюсь с оригиналом» [3,с.66].

«Некоторые критики» не ошибались. Переводя, например, Н.Гумилева, Шамси Собир внес в форму последнего некоторую шеголеватость и звонкость содержания, что свойственно таджикскому переводчику, но абсолютно не свойственно другому переводчику. Переводы этого романа русского писателя лишь до известной степени. Речь тут идет не о «скрупулезности» и «вольности», а о переделах «вольности». Нет слов, смелые, талантливые переводы несравненно предпочтительнее, нежели просто грамотные и покорные. Но сам смысл перевода оказался бы утраченным, если бы таджикские переводчики предстали перед нами на одно лицо. К счастью этого не случилось. Именно потому, что через переводы мы лучше узнаем, друг друга, мы считаем, что точность перевода, максимальное сохранение специфических особенностей переводимых произведений как раз то необходимое качество, без которого идея многообразия и взаимообогащения поэтических культур остается нереализованной. Но само собою, разумеется, что точность хороша лишь «счастливая» Прав русский поэт XX века Е. Евтушенко, который писал: «Беречь «музыку» значит сохранить те звуковые, смысловые ассоциации, которые уходя в глубь слова, которые надо знать в подлиннике. Вот почему так часты досадные ляпсусы, грубая» неточность» образа, когда вникнут в природу ассоциаций художественного переводы произведений» [3,с.66].

Художественный перевод произведений великого русского писателя XX века Николая Гумилева является новое качество, где сплавлено воедино общее достоинство двух индивидуальностей как нечто самостоятельное третье изучение качество перевода произведений. Вот что такое точность перевода в неплоском, небуквальном смысле. Чтобы не быть голословным – примеры из Николая Гумилева. Он был отличным – на взгляд одних теоретиков перевода – и плохим на взгляд других переводчиком. Конечно, красноречивее было бы проанализировать перевод «Черный генерал» Николая Гумилева, который перевел таджикский переводчик Шамси Собир, существующего XX столетие. Об этом была в прессе дискуссия. Точнее сперва таджикский перевод осудили. Через несколько лет опубликовали статью А.Сайфуллоева с некоторыми его оценкой. Но мы не будем выходить за рамки нашей темы, ограничусь примерами из переводов Николая Гумилева.

Таджикский переводчик казался уязвимым, где рисунок образа или другие элементы формы, весьма характерные для оригинальных его переводов, оказывались в особом фокусе восприятия. Тут мы сразу чувствовали некоторые насилие над первоисточником. Либо его модернизацию, либо «остроту» и сложность образа мы встречаем в переводе романа Николая Гумилева «Черный генерал».

Никонов И.П. отмечает: «Анализа текстов переводов таджикского издания свидетельствует о несогласованности переводчиков в работе над переводом романа и об отсутствии единого редактора текстов (нет единого принципа передачи топонимов, реалий казачьей действительности, особенностей авторского стиля в целом и синтаксиса повествования)» [3,с.66]. Надо отметить, что русский писатель Николай Гумилев не мог так бытовое «опредмеченное» показать «взгляды» с «ножницами» (уж на худой конец романтический канон позволил бы сравнение остроты зора с ножом.

В настоящее время после русской прозы нам не покажутся странными эти «ножницы», напротив сравнении таком больше жизненной убедительности, нежели в отвлеченном «кинжале». Женщина, согласитесь, даже оставляя за собой, на крайний случай, право общения с кинжалом, большей частью имеет дело с ножницами. Однако реалистический резон в применение к поэзии русского поэта неуместен Принцип перевода таджикского переводчика на том и основан, что

главное для автора сделать классика предельно близким современнику.

И то, что поэтический образ мог быть в собственной его поэзии, для него уже достаточный повод применения этого образа в переводной ткани стиха. Такт большого художника чаще удерживал Гумилева в русле применения таких современных художественных средств, которые, приближая к нам подлинник, делая его живым, понятным, продолжающим волновать нас, в тоже самое время не разрушали могущественную иллюзию перенесения читателя в ту эпоху, в какую он создавался. Местами своеобразная форма Н.С.Гумилева просто поразительное соответствие оригиналу (по поэтической эквивалентности образов). Конечно, это – Гумилев. Конечно «ходячей» в применении к жизни – сложно сказано. «Ходячей» может быть «фраза», скажем. Языковой изыск. строго говоря, современная. «Что я не прост» разговорность, быть может, чуточку сниженной лексики для объяснения с любимой в устах дворянина прошлого века. И все – таки здесь есть то «чут-чут», что оставляя произведений русского писателя отлично передает главное:

герой русского писателя романтик, и сетует он на кажущееся непонимание его, и обращается к солнцу, звездам, цветам и птицам арбитрам романтическим героям.

Мы взяли пример не очевидный (чего стоит, например гениальное произведение того же Гумилева «Черный генерал», где все

Выпеклось просто, ясно и мудро!). В Республике Таджикистан переводы Шамси Собира из Николая Степановича Гумилева давно признаны классическими. И надо сказать, что достигает таджикский переводчик в них редкого даже для него сплава – стиливого, синтаксического, ритмического, - сплава

оригинальной формы стиха, как бы напоенного интонациями речи. Это уже не просто вольное приложение таджикского переводчика, а именно русская форма романа Николая Степановича Гумилева. Может быть, это покажутся субъективным, но мы, например, слышим русскую интонацию в таких, скажем, фразах, как в концовке романа. Таким образом, надо отметить, что все публикации специалистов-литературоведов, посвященные Н.С.Гумилеву, создают фрагментарную картину анализа и интерпретаций творчества писателя, поэтому вопрос взаимовлияния Н.С.Гумилева и персидско-таджикской литературы требует специального монографического исследования. История таджикского художественного перевода и проблемы взаимосвязи, взаимодействия и взаимообогащения литератур отражают многовековые контакты между русской и таджикской литературами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев Н.П. О жизни на Востоке.- М.: Наука, 2003.- 254 с.
2. Гумилев Н.С. Генерали сиёх .- Душанбе: Ирфон, 1976.- 265 с.
3. Никонов И.П. Об особенностях художественного перевода.- М.: Наука, 2007.- 143 с.
4. Рябов Г.И.Характеристика перевода.- М.: Наука, 2006.- 196 с.
5. Смирнов Н.С. О творчестве Н.Гумилева .- Душанбе: Ирфон, 1976.- 265 с.

ОСОБЕННОСТИ ТАДЖИКСКОГО ПЕРЕВОДА РОМАНА Н.С.ГУМИЛЕВА «ЧЁРНЫЙ ГЕНЕРАЛ»

В этой статье автор показывает тему перевода романа Н.С.Гумилева «Черный генерал». Автор статьи рассматривает развитие перевода в Таджикистане. Она на основе обширного материала рассматривает тему таджикского перевода романа Н.Гумилева «Черный генерал». Следует показать, что многие мотивы и образы поэзии Н. Гумилёва следует рассматривать в контексте ориентальной традиции. Современники поэта часто истолковывали его увлечение Востоком односторонне — как модный неоромантический экзотизм. То, что Гумилёв испытывал не любительский, а исследовательский интерес к восточной культуре, можно подтвердить рядом биографических фактов. Достаточно ярко об этом свидетельствует перевод вавилонского эпоса «Гильгамеш», при первоначальной работе над которым поэту помогал его друг В. К. Шилейко.

В статье наметили ряд важнейших идей и мотивов, составляющих буддийский контекст творчества Н. Гумилёва. Однако тема ориентализма в творчестве Н.Гумилева ещё далеко не исчерпана. Отметим лишь, что обращаясь к теме Востока, поэт выступал в авангарде эпохи, одной из характернейших тенденций которой стало стремление к диалогу, синтезу, как в русле философской, так и эстетической мысли.

Ключевые слова: *Восток, Н.Гумилев, творчество, перевод, интерес, русский писатель, контекст.*

EAST IN CREATIVITY N.S.HUMILEV

In this article the author shows the theme of the East in the work of the Russian writer NS Gumilev. The author considers the development of the East in the work of Nikolai Stepanovich Gumilev. She, on the basis of extensive material, examines the theme of the East in the work of the Russian writer.

It should be shown that many of the motifs and images of N. Gumil'ov's poetry should be viewed in the context of the oriental tradition. Contemporaries of the poet often interpreted his enthusiasm for the East one-sidedly - as a fashionable neo-romantic exoticism. The fact that Gumilev experienced not an amateur but a research interest in Eastern culture can be confirmed by a number of biographical facts.

This is clearly shown by the translation of the Babylonian epic "Gilgamesh", during the initial work on which the poet was helped by his friend VK Shileiko. The article outlined a number of important ideas and motives that make up the Buddhist context of N.Gumilev's creativity. However, the theme of Orientalism in the work of N. Gumil'ov is far from exhausted. Let us only note that, referring to the theme of the East, the poet acted in the vanguard of the era, one of the most characteristic tendencies of which was the desire for dialogue, synthesis, both in the channel of philosophical and aesthetic thought

Keywords: *East, N.Gumilev, creativity, translation, interest, Russian writer, kontekst.*

Сведения об авторе

Саидова Мархабо Шохолмахмадовна - Преподаватель кафедры русского языка и литературы Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава Тел: (+992)918110650

Information about the author

Saidova Sh.M. - Teacher of the Department of Russian Language and Literature of Bokhtarskogo State University named after Nosir Khusraw Tel.: (+992) 918110650

МАҲҶУМИ ОДОБИ ГУФТОР АЗ НИГОҶИ ОЛИМОНИ ҒАРБ ВА РУС

Аминов Ф.С.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Имрӯзо таваччуҳи муҳаққиқон асосан ба ҷанбаи инсонгароии он, ҳосатан ба категорияи одоби муошират равона гардидааст. Ин мавзӯ ё дар доираи маданияти лингвистии як забон ва ё дар асоси маводи ду ва ҳатто якҷанд забон омӯхта ва тадқиқ гардида, ба паҷӯиши қиёсии байнифарҳангӣ мусоидат мекунад, ки ин, албатта, талаботи замони муосир ва тақозои илм аст.

Асоси хусни рафтору гуфтори инсонро назокату одоб ташкил медиҳад. Шартҳои одоб - ҳисси меъёр, самимияти муносибат, маҳорати ба иззати нафси дигарон нарасидан, қобилияти худидоракунии, мулоҳизакорӣ дар муомила бо дигаронанд.

Яке аз зухуроти одитарини маърифати инсон ҳалимӣ ва хушмуомилагии ӯ мебошад.

Одоби гуфтор фазилати инсон аст. Хусни сухан ҳам дар шакл ва ҳам дар мазмуни гуфтор зоҳир мегардад. Аз ҷиҳати шакл риояи оҳанг ва низоми сухан, шево ва бурро талаффуз намудани ҳар як калима шартӣ асосист. Аз ҷиҳати мазмун донишҳои маънаӣ ва маҷозии ҳар як калимаву ибора ва бамавқеъ истифода намудани он, интихоби калимаҳои беҳтарин ва фаҳмотарин, ки ба ифодаи матлаб мувофиқ бошад, хеле муҳим аст. Дар сурати ба ҳам мутобиқати комил пайдо кардани ҷиҳатҳои шаклӣ ва маънавии гуфтор арзиш ва таъсири сухан хеле зиёд мешавад. Аз ин рӯ, сухандонӣ ва махсусан, боодобона ва бо назокат ифода намудани фикрро муҳимтарин фазилати инсон медонанд.

Дар забоншиносии умумӣ масъалаи одоби муошират ҳам ба маънои васеъ – муносибати забонӣ ва ғайризабонӣ ва ҳам ба маънои маҳдуд – одоби сухан мавриди баҳси доманадор қарор гирифтааст. Дар ин бобат қорҳои Н.И.Формановская [6, с.77] ва Т.В.Ларинаро [4, с.56] махсус бояд қайд кард. Т.В.Ларина, аз ҷумла, назокат ва одоби муоширатро чунин шарҳ додааст: «Одоби муошират гуфта, категорияи муоширавии миллии хосро дар назар дорем, ки он мазмуни рафтори системаноки расмишудаи одамонро дар муносибат (забонӣ ва ғайризабонӣ) ифода мекунад ва он барои бемуноқиша ва дар ҷаҳорҷӯбаи меъёри аз тарафи ҷамъият муқарраргардида анҷом додани муносибат равона шудааст» [4, с.17]. Ин забоншинос мегӯяд, ки «Мафҳуми одоби гуфтор вобаста ба мансубияти фарҳангиаш гуногун мешавад ва он ба воситаи забон таҷассум мегардад» [4, с.14].

Н.И.Формановская мафҳуми мазкурро чунин таъриф додааст: «Одоби муошират ин категорияи ахлоқӣ ва фардӣи ашхоси муайян мебошад, ки дар забон ифода мегардад ва онро, албатта, дар илми забоншиносӣ бояд таҳқиқ кард» [6, с.77].

Дар луғатномаҳои англисӣ ба вожаҳои зиёди ифодакунандаи мафҳуми одоби муошират дучор омадан мумкин аст, аз ҷумла: politeness, courtesy, civility, comity, urbanity, courtliness, decency, suavity, affability, mannerliness [10]. Ба забони тоҷикӣ ин калимаҳо асосан ба маъноҳои **назокат, одоби сухан, хушмуомилагӣ, меҳрубонӣ** ва ба ҳамин монанд тарҷума мешаванд. Мафҳуми асосии вожаи politeness дар луғат «боадабӣ, хушмуомилагӣ, боназокатӣ ва дар вақти муносибат бо касе вобаста бо вазъияти мусоҳиба дуруст ва ботамкин рафтор кардан» маънидод шудааст.

Ба назари мо, категорияи одоби гуфтор маҷмӯи нишондиҳандаҳои забонӣ ва аломатҳои дорои мебошад, ки онҳо дар шаклҳои овозӣ, лексикӣ ва грамматикӣ зоҳир мегарданд. Вобаста ба ин аломатҳо ва вазъияти нутқ баъзе аз олимони ғарб, ба мисли Патриция Браун ва Стивен Левинсон [9, с.28] одоби муоширатро ба ду шоха ҷудо кардаанд: одоби мусабтаи манфӣи гуфтор. Одоби гуфтори мусабта ба ифодаи забонии муштарак ва ҳамбастагии байни гӯянда, мухотаб ва дигар иштирокдорони мусоҳиба алоқамандии комил дорад, аммо одоби манфӣи гуфтор ба мартаба, мансубияти иҷтимоӣ ва фосолаи иҷтимоии гӯянда ва ашхоси дигар бастагидорад [11, с.27].

Чунон қикайд гардид, баробарӣ ва ҳамбастагии байни гӯянда, мухотаб ва дигар иштирокдорони мусоҳиба асоси одоби гуфтори мусабтро ташкил медиҳад ва он дар ҷараёнҳои зерини амалкарди нутқ ифода мегардад:

- диққатро пурра ба шунаванда равона кардан, яъне иқтибоси бевосита, шунавандаро ба мусоҳиба ҷалб кардан, ба ризоият кӯшиш намудан ва майлу хоҳиши шунавандаро ба инобат гирифтан;

- фазои ҳосаи дохилигурӯҳиро созмон додан. Ин ба он маъно аст, ки дар доираи шароити нутқ аз лаҳҷа, жаргон ва дар мурочиат аз ҷонишини «ту» истифода бурдан.

Одоби гуфтори манфӣ бошад, ба муҳаё намудани вазъияти ҳарчи озодтар барои шунаванда асос меёбад ва ин равиш асосан ҳоси расму оини маданияти ғарб аст. Ҷараёни амалкарди ин навъ одоби нутқ ба тариқи зайл аст:

- аз хоҳишҳои рӯйрост худдорӣ намуда, воситаҳои ғайримустақими нутқро истифода намудан;

- матлабро дар шакли ҳарчи мулоимтар ифода намудан;

- мақому мартабаи худро нисбат ба мусохиб паст зада, эхтироми ӯро ба чо овардан;
- дар мурочиат аз чумлаҳои бешахс ва бидуни чоғишинҳои шахси истифода намудан.

Аммо олимони рус - А.П.Володин ва В.С.Храковский [7] пешниҳоди дигареро доир ба муқаррароти С.Левинсон ва Э.Хофман ба миён гузоштаанд. Онҳо, он чиро ки дар боло одоби гуфтори мусбат номгузори шуда буд, шакли эхтиром ва одоби манфии гуфторро қолаби одоби гуфтаанд.

Ҳадафи мақолаи мазкур бознигарии одоби гуфтор аз нигоҳи олимони Ғарб ва рус махсус меёбад.

Мувофиқи назарияи муоширати байнифарҳангӣ, категорияи одоби гуфтор ҳамчун қарордоди муошират баррасӣ мегардад, ки он риоя кардани ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои иштироқдорони муносибатро дар вазъияти муоширати муайян тақозо мекунад. Аз ҷумла, П.Браун ва С.Левинсон перомунӣ истифодаи шаклҳои нутқ вобаста ба вазъият ва шароити он қоидаҳои ҳудашонро пешниҳод намудаанд. Дар ин қоидаҳои пешниҳодкардашон муҳаққиқони номбурда таваҷҷуҳро асосан ба мазмуни нутқ, масъалаҳои табу дар забони англисӣ (маош, эътиқоди мазҳабӣ, мансубияти миллӣ) ва исту сукут, ки ҳамчун воқидҳои зиёдвазифаи муошират шумурда мешаванд, равона кардаанд. Қоидаҳои мазкур муқаррароти зайлро рӯйи қор овардаанд: дар вақти мусохиба сухани ҳамсухбатро набуридан, бо овози шунаво ва фаҳмо гап задан, истифодаи забони «умумӣ» ва риояи талаботи нутқ. Баъдгар Г.П.Грайс [3, с.238-241] назарияи онҳоро тақвият дода, аз рӯйи талаботи пешниҳодкардаи онҳо чаҳор қоидаи рӯйи қор овард:

- қоидаи сифатӣ/воқеӣ (маълумот бояд дурӯғ ва ё носоҳеҳ набошад);
- қоидаи миқдорӣ/пуррагӣ (фаҳмогии маълумот аз пурра ва дар шакли дуруст ифода гаштани он вобаста аст);
- қоидаи муносибатӣ/моҳиятноқӣ (сухан бояд асоси воқеӣ дошта бошад, ба вазъият ва шароит ҳамон лаҳзаи нутқ мувофиқ бошад);
- қоидаи модалӣ (гӯянда бояд воситаҳои луғавию грамматикӣ ба ҳамон лаҳзаи нутқ заруриро интихоб намояд, ки дар суханаш вожаҳои номафҳум ва зиёдтӣ барои шунаванда набошад).

Дар асоси қоидаҳои дар фарқ овардашуда, муҳаққиқи дигари англис – Ч.Лич роҷеъ ба одоби сухан тадқиқот гузаронда, зарурату талаботҳои дигареро ба онҳо илова мекунад, ки иборатанд аз:

- қоидаи адаб (гӯянда, мурочиаткунанда нороҳатии камтаринро барои худ раво дида, барои шунаванда (-гон) роҳати ҳарчи бештарро муҳайё карданд);
- қоидаи ҳиммат (роҳати камтаринро барои худ ва ниҳоят роҳатро барои дигарон раво дидан);
- қоидаи таҳсин (ба ҳадди пасттарин расондани баҳои манфӣ ба дигарон ва кӯшиши сазовор шудан ба баҳои мусбати ниҳии дигарон);
- қоидаи фурутани (худро ба ҳадди ниҳоят кам сутудан ва ба ҳадди баланд мазаммат кардан);
- қоидаи ризоият (ба ҳадди ниҳоят поин бурдани норозигии байни худ ва дигарон ва кӯшиши ба ҳадди ниҳоят баланд расондани муросо бо дигарон);
- қоидаи маҳбубият (ба ниҳояти пастӣ расондани танаффур байни худ ва дигарон ва саъй намудан ба маҳбубияти байни худ ва шунавандагон);

Чорч Лич [12] назарияи С.Левинсон ва П.Браунро дастгирӣ менамояд. Аз нигоҳи ӯ, одоби гуфтори мусбат ин саъйи гӯянда ба баланд бардоштани чеҳраи мусбати ҳамсухбат, бо роҳҳои гуногун нисбат ба ӯ иштиёқ ва маҳбубият нишон додан, талоши ба ҳамдигарфаҳмӣ ва мувофиқати комил расидан мебошад. Одоби манфии гуфтор бошад, даст кашиданро аз истеъмоли вожаҳо, имову ишора ва оҳанге, ки «шахсият» ва «минтақа»- и шунавандаро таҳдид мекунанд, талаб менамояд. Таҳти мафҳумҳои «шахсият ва минтақа» фаза ва замони шахсии шунаванда дар назар аст, ки **фармон, танқид, саволҳои бечо ва дарҳостҳо** метавонанд онҳоро ҳалалдор созанд. Агар вожаҳои таҳдидангез аллакай гуфта шуда бошанд, барои ба эътидол овардани вазъият ва ислоҳи лаҳзаи нугувор одоби муоширати манфӣ бо кумаки узру маъзарат ба қор бурда мешавад.

Асосҳои одоби гуфтор дар ҳолатҳо ва лаҳзаҳои нутқ, албатта, аз лиҳози хусусиятҳои миллӣ аз ҳам фарқ карда метавонанд, ки ин ба вижагиҳои таърихӣ, ҷамъиятӣ ва маданияти мардуме, ки бо он забон ҳарф мезананд, вобастагии устувор дорад. Аммо ҷомеаи имрӯза аз ҷамъияти асрҳои миёна ва ҳатто садаи ХХ фарқ мекунад. Дар робита бо пешравии илму техникаи муосир мардумони дурдасттарини Сайёра ҳам имрӯз бо ҳамдигар дар муносибати хеле зич қарордоранд ва хоҳу ноҳоҳ барои ба тафохум расидан қоидаҳои умумие дар муошираташон ба вучуд меоянд. Хосатан, дар муоширати қорӣ ва ё илмӣ ифодаҳои ба мисли *дар доираи асли мавзӯ гап зан (-ед)–**be relevant**, қутоҳақак фаҳмон (-ед)– **be brief**, он ҷӣ бар он асоси қофӣ надорӣ (-ед), нагӯ (-ед)–**do not say that for which you lack evidence*** ва ба монанди инҳо ба қор бурда мешаванд. Лекин ифодаҳои боло на ҳамеша ба дарди мусохибон даво мешаванд, бавижа, агар суҳбат оҳанги ранҷиш ва муқаррарӣ дошта бошад. Маҳз барои ҳамин ҳам мантиқшиносон ва забоншиносони муосир ин масъаларо омӯхта,

қонуният ва принципҳои одоби муоширатро рӯйи қор меоваранд, ки бархе аз онҳо дар болотар зикр гардиданд. Илова бар ин муқаррарот, олими дигари англис Р. Лакофф [11] одоби муоширатро дар шакли се қоида ироа намудааст:

- *Ақидаи худро зӯран ба қасе талқин нанамудан – do not impose;*
- *Ба мусоҳиб имконияти интихобро додан – give options;*
- *Бодигаронхайро хоҳбудан – make the listener feel good. Be friendly* [11, с.45].

Қонунияти одоби гуфтор баъзе маҳдудиятро дар рафтори аъзои муошират тақозо мекунад, ки иборатанд аз: таваччуҳи аҳли суҳбатро дар назар доштан, ба ақида, хоҳиш ва эҳсосоти онҳо эҳтиром гузоштан, яъне то ҳадди имкон фазои муносибатро озод ва ором нигоҳ доштан ва вазифаҳои бар дӯши онҳо гузошташударо то ҳадде сабук намудан.

Дар назарияи прагматикаи муоширати гуфтор одоби сухан ҳамчун усул ва принциби умумӣ шинохта шудааст, ки дар амалқарди муоширати сухан мавқеи муҳими танзими нутқро дорад. Муайян гардидааст, ки усул (принципи) одоби гуфтор ҳамчун аслиҳаи махсуси ҳолати нутқ, ки барои «барҳам додани вазъияти муноқишавӣ» равона шуда, мақсади асосии он «муҳофизати чеҳра» дар ҳолати бавучудомадани вазъияти «аз даст додани чеҳра» мебошад.

Дуруст аст, ки муҳаққиқон барои ба як ҷаҳорҷӯбаи муайян даровардани одоби муошират қоидаву муқаррароти зиёдеро ироа намудаанд, ки ҳамдигарро пурраву мукамал сохтаанд, аммо дар лаҳзаҳои нутқ ба гӯянда наҳамеша дар доираи он қавонин амалқардан муяссар мешавад. Дар ин бора Н.Д. Арутюнова чунин назар дорад: «...гоҳе лозим меояд, ки аз баъзе қоидаҳо сарфи назар бояд кард: барои боодобона сухан қардан гӯянда дар аксар ҳолатҳо ба муошират пурра ғайӣ нест, ӯ аз пайвастан ба муошират, шаффофият ва қатъият худдорӣ мекунад, ҳатто гоҳе дар қиболи ростӣ гуноҳ анҷом медиҳад». Барои исботи ин фикр муҳаққиқ якҷанд мисоли аҷиб меорад ва мо лозим мешуморем, ки дутояшонро дар инҷо ҳамчун намуна оварем:

«– *Чӣ фарқ аст миёни ценглмен ва ценглмени ҳақиқӣ? Ценглмен нохост дарро бозқарда, зани бараҳнаеро мебинад ва мегӯяд: «Бубахшиед, мисс», аммо ценглмени ҳақиқӣ дар инҳолат «Бубахшиед, мистер» мегӯяд.*

«*Хонуми синнаи ба ҷойе расида назди журналисти шуҳратӣ омада ба ӯ мувоҷиҳат мекунад: – Шумо ба як тиразан соядаст додан метавонед?*

– *Бале, қароне, – мегӯяд журналист, – аммо қучост ӯ?»*[0, с.112].

Дар ҳар ду ҳолат ҳам гӯянда дидаву доништа дурӯғ гуфт, аммо ин гуна дурӯғҳоро дар урфияти тоҷикӣ «**дурӯғи маслиҳатомез**» мегӯянд ва Н.Д. Арутюнова низ маҳз ҳамин чизро дар назар дорад. Дар мисоли аввал хонуме аз ҳичолат амон бурд ва дар мисоли дуюм дурӯғ хонумеро хурсанд намуд.

Нутқи дуруст ва бобарор аз гӯянда танҳо дониши ахлоқӣ (этикетӣ) ва меъёрҳои нутқ, интиҳоби мавзӯ барои гуфтугӯ, оҳанги гуфторро талаб надорад, балки ӯ бояд шаклҳои ҷамъиятии забон – адабии бадеӣ, лаҳча ё шева ва усули мувофиқи забонро интиҳоб ва қор фармуда тавонад. Категорияи одоби гуфтор дар қараёни муошират дар матни комил зоҳир шуда метавонад, дар ифодаи он ҳамаи воситаҳои қабатҳои забон ва ғайризабонӣ иштирок мекунанд ва дар амали он омилҳои ғайризабонӣ низ таъсир мегузоранд. Аз ин ҷост, ки гоҳе барои муносибати матлуб аз баъзе қоидаҳои одоби сухан сарфи назар мешавад, ки дар мисолҳои фавқ мушоҳида гардид.

Дар назарияи одоби гуфтор олими рус – Г.Каспер [10] саҳми сазовор гузоштааст. Ин муҳаққиқ масъалаи тундмуомилагиро зеро таҳқиққарор медиҳад. Ӯ муомилаи дуруштро ба **тундмуомилагии бедалел ва далелнок** ҷудо намудааст. Сабаби дағалмуомилагии бедалелро нодонӣ, хоҳили ва беадабӣ нишон медиҳад ва тундмуомилагии далелнокро дар навбаташ ба се қисмат ҷудо мекунад: **дурушгӣ**, ки аз идора қарда натавониستاني рафтори гӯянда сар мезанад, **тундии стратегӣ** ва **тундии истехзоомез**. Тундии стратегӣ, ба мисли одоби гуфтори стратегӣ, барои ба даст овардани матлаби муайяни гӯянда истифода мешавад. Гоҳе гӯянда барои вазифаҳои иҷтимоиаш ҳаққи қонунии дағалиро пайдо мекунад, масалан, раиси ширкати дар муошират бо зердастонаш. Аммо ин ба он қасе, ки чунин муносибат ба вай равона шудааст, ҳуқуқи айнан бо ҳамин тарз ҷавоб доданро намедиҳад [10, с.107].

Дар муоширати боодобонаи нутқ хоҳ-нохоҳ назокати нутқ ва ё фасоҳати забон таъсири бевосита дорад. Яке аз ҷанбаҳои муҳими одоби нутқ, ки ин **расмияти** он мебошад, аз тарафи муҳаққиқони забон қайҳо боз таҳти омӯзиш ва таҳқиққарор гирифтааст. Чунон ки маълум аст, аввалин шахсе, ки хусусияти расмидоштаи одоби муоширатро дарк намуда, аҳамияти онро баррасӣ қардааст, Э.Г.Оффман мебошад. Ӯ одоби муоширати расмиро шакли ахлоқӣ ҷамъият ном мебарад.

Дар мавридҳои гуногуни муоширати дуруст гӯянда бояд аз вариантҳои мавҷуда истифода наояд, ки ин ба мафҳуми меъёр саҳт алоқаманд мебошад. Аз як тараф, агар меъёр «танзимгари устувори амалқарди системаи забон бошад, ки ҷамъият онро ҳамчун ченаки дуруст, намунавӣ ва муҳим эътироф қардааст» бошад, аз тарафи дигар, меъёр «маҷмӯи қоидаҳои аст, ки дар мавриди зарурӣ ва вобаста ба вазъияти ҷомеа яке аз вариантҳои имконпазир интиҳоб мегардад». Мафҳуми меъёр барои баёни нутқ мафҳуми марказӣ аст ва барои муайян қардани мафҳуми одоби гуфтор

нуктаи асосӣ мебошад. Меъёр шакли беҳтарини ифодаи фикр дар типикунонии шароити муошират ба ҳисоб меравад. Сарфи назар кардан аз меъёри муошират мумкин аст, ки ҳам ба тарафи муносибати мусбат барад (дар ин ҳолат натиҷааш назокати гуфтор хоҳад буд) ва ҳам метавонад ба тарафи муоширати номатлуб ё манфӣ нисбати мусоҳиб барад (натиҷаи ин ҳолат, албатта, гундӣ ва дағали аст). Барои ифодаи эҳтиром ва ё беэҳтиромӣ дар ҳамаи забонҳо ғайр аз воситаҳои умумӣ боз воситаҳои мавҷуданд, ки ҳолати этикии онҳо вобаста аз вазъият ва шароити муошират муайян мегардад. Мушаххас намудани шакли одоби гуфтор – мусбат ё манфӣ дар аксар ҳолатҳо марбут ба он аст, ки дар вазъияти муайян барои маданияти миллат чӣ меъёр шуда метавонад.

П.Браун ва С.Левинсон барои ба танзим даровардани ҳолатҳои нутқ якҷанд усулро пешниҳод кардаанд, ки гӯянда дар ҳолати зарурӣ аз онҳо метавонад истифода кунад. Гӯянда вазъияти нутқро дар асоси се ҳолати тағйирёбандаи мустақил муайян карда метавонад:

- 1) фосилаи иҷтимоӣ байни гӯянда ва шунаванда;
- 2) кудрати як мусоҳиб нисбат бар мусоҳиби дигар;
- 3) дараҷаи фазои маънавии шунаванда.

Яъне гӯянда бояд то оғози сӯҳбат аз муқаррароти дар боло қайдшуда бархурдор бошад, он гоҳ метавонад вазъияти нутқро муайян ва идора кунад. Вай акнун медонад, ки аз қадом шакли одоби гуфтор истифода кунад ва ё умуман гӯяд ё нагӯяд. Гӯянда аз қолабҳои тайёри ахлоқи муошират истифода мекунад, ки нақши онҳо чи дар муоширати шахсӣ ва чи дар муоширати ҷамъиятӣ басо муассир аст. Рӯ тофтан аз ин стандартҳои муошират пеш аз ҳама ба таҳаллуфи қолабҳои одоби гуфтор ва нутқ бурда мерасонад. Мантӣ дар чунин муошират комилан аз байн меравад. Масалан, писари хурдсол барои рафтор ва кори хубе аз падар таҳсину офарин мешунавад ва дар навбати худаш ба ҷойи ифтихор ва хурсандӣ падарро таърифу ташвиқ кунад. Ё талабае барои баҳои мондаи омӯзгор ӯро – муаллимро таърифу ситоиш кунад.

Ҳамин тавр, одоби гуфтор ё назокати сухан ҳамчун мавзӯи забоншиносӣ чандин бор аз тарафи олимони хоричӣ (ба таври васеъ) ва дохили кишварамон (маҳдудтар) таҳти омӯзишу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин раванд асосан масъалаҳои ба мисли назарияи одоби гуфтор, омӯзиши омилҳои ҷамъиятӣ-равонӣ, ки вазифа ва шакли муносибатро муайян мекунанд, муқаррар кардани робитаи мутақобилаи одоби гуфтор ва шакли муошират, тасвири ифодаи зибонии принципҳои назокати сухан ва ба монанди инҳо ба миён гузошта шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Арупонова, Н.Д. Типы языковых значений / Н.Д. Арупонова. - Л.: 1988. - 388 с.
2. Бобоҷонова, Б.Ш. Категории вежливости в таджикском языке: дис. канд. филол. наук, / Бобоҷонова Бунавша Шарофиддиновна. – Душанбе., 2011. 167 с.
3. Грайс Г.П. Логика и речевое общение / Г.П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике: Сб. статей. Вып. 16. - М.: Прогресс, 1985. - С. 238-241.
4. Ларина, Т.В. Концепт «Вежливость» в коммуникативном сознании русских и англичан / Т.В. Ларина // Czlowiek Swiadomosc Komunikacja Internet. - Warszawa, 2004. - С. 284-293.
5. Ларина Т.В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах / Т.В. Ларина. - М.: Академия, 2003. - С. 23-29.
6. Формановская, Н.И. Речевой этикет и культура общения / Н.И. Формановская. - М.: ЭКСМО, 1989. - 150 с.
7. Храковский, В.С. Семантика и типология императива. Русский императив / В.С. Храковский, А. П. Володин. - М.: Просвещение, 2003. - 90 с.
8. Юсупова, М.И. Структурно-семантические особенности подлежащего в современном таджикском и английском языках: дис. канд. филол. наук, 10.02.20 / Юсупова, Манзурадҷон Ибрагимҷонова. – Душанбе., 2005. 163 с.
9. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge, 1987. - P. 28-39.
10. Kasper, G. Linguistic politeness - current research issues / G. Kasper // Journal of Pragmatics. - 1990. - Vol.14 (2). - P. 193-218.
11. Lakoff, R.T. The Logic of Politeness or Minding Your P's and Q's / R.T. Lakoff // Papers from the 9th Regional Meeting, Chicago Linguistic Society. Chicago: Press, 1983. - P. 13-22.
12. Leech, G.N. Principles of Pragmatics / G.N. Leech. - London, 1983. - 125p.
13. Rintell, E.M. Language variation and pragmatic ability: the influence of social context on the production of speech acts by second language learners / E.M. Rintell. - 1982. - 302c.
14. Robins, L. Confrontation and politeness strategies in physician-patient interactions / L. Robins, F. Wolf // Social Science & Medicine. - 1988. - Vol.27 (3). - P. 217-221.
15. Spiers, J. The use of face work and politeness theory / J. Spiers // Qualitative Health Research. - 1998. - Vol. 8 (1). - P. 25-47.

КОНЦЕПЦИЯ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЗАПАДНЫХ И РУССКИХ ЛИНГВИСТОВ

В статье рассматривается понятие речевой культуры с точки зрения западного и русского языкознания. Автор учитывает мысли таких западных и русских лингвистов как Н.И. Формановская,

Т.В.Ларина, П.Браун, С.Левинсон, А.П.Володин, В.С.Храковский, Э.Хоффман, Г.П. Грайс, Н.Д.Арутюнова, Г.Каспер и анализирует их теоретические точки зрения.

С точки зрения автора, базовая концепция речи в момент речи может отличаться от национальных особенностей, которые зависят от исторических, социальных и культурных особенностей говорящих людей. Но современное общество отличается от общества времён Средневековья и даже XX-го столетия. В связи с развитием науки и современных технологий дальние люди также находятся в тесной связи, и в их речи будут использоваться общие правила, чтобы понимать друг друга.

Концепция речи как лингвистического предмета изучалась зарубежными учеными (широко) и внутри страны (ограниченно). В этом процессе принимаются во внимание такие проблемы, как теория понятия речи, изучение социальных и психологических факторов, определяющих задачу и форму взаимоотношений, взаимосвязь понятия речи и формы общения, средство выражения языковой деликатности речи и другие.

Ключевые слова: речевая культура, речевые стандарты, гуманизм, вежливость, доброта, отношение, общение, конверсия, стандарт, западная и русская лингвистика.

THE CONCEPT OF SPEECH CULTURE FROM THE POINT OF VIEW OF THE WESTERN AND RUSSIAN LINGUISTS

The article considers the concept of speech culture from the point of view of the Western and Russian linguistics. The author takes under consideration the thoughts of the Western and Russian linguists such as N.I. Formanovskaya, T.V. Larina, P. Brown, S. Levinson, A.P. Volodin, V.S. Khrakovskiy, E. Hoffman, G.P. Graiss, N.D. Arutyunova, G. Kasper and analyses their theoretical points of view.

As the author states the basic concept of speech at the moment of speech can differ from the national characteristics, which depend on the historical, social and cultural peculiarities of the speaking people. But today's society differs from the Middle Ages and even the XX century. In connection with the development of science and modern technology, the distant people are also in close relation, and general rules would be used in their speech in order to understand each other.

The concept of speech as a linguistic subject has been studied by foreign scientists (widely) and within the country (limited). In this process, the problem such as the theory of concept of speech, the study of social and psychological factors that determined the task and form of relationships, the mutual relation of the concept of speech and communication forms, ways expressing linguistic speech *delicacy* and others are taken into consideration.

Keywords: speech culture, speech standards, humanism, politeness, kindness, attitude, communication, conversion, standard, Western and Russian linguistics.

Сведения об авторе:

Аминов Фируз Саидмирзоевич - соискатель кафедры общего языкознания и сопоставительной типологии языков Таджикского государственного институт языков имени Соти́ма Улуғзода, 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 935588723.

About the autor:

Aminov Firuz Saidmirzoevich - reasercher of the department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev str., phone: (+992) 935588723.

АФКОРИ АДАБИ ВА ТАНҚИДИИ ПАЙРАВ СУЛАЙМОНӢ

Бойзода М.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Отачон Пайрав Сулаймонӣ (1899-1933) аз зумраи суханваронест, ки дар ибтидои садаи бистум чун шоири навоар бо маҳсули эҷодии ноби худ мақому мартабаи хоси эҷодӣ дошт. Оид ба ҳаёти фаъолият ва махусиятҳои эҷодӣ ӯ солҳои шастуми садаи XX адабиётшинос Соҳиб Табаров тадқиқоти муқаммалӣ илмӣ анҷом додааст[4].

Зиндагӣ ва эҷодиёти Пайрав Сулаймонӣ ба замоне рост меояд, ки онро метавон марҳилаи гузариш номид. Дар ин марҳила, ки ҳоло барои адабиёт ва санъати Шӯравӣ методи ягона қабул нашуда буд, ташкилотҳои гуногуни адабӣ амал мекарданд. Солҳои 1920 ва ибтидои солҳои 1930, яъне то ташкил шудани Иттифоқи нависандагони ИҶШС ва Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон (1934) дар муҳити адабии тоҷикон панҷ ҷамъияти адабӣ – «Ҷамъияти шоирон» (1922), «Ҷамъияти муҳаррирон» (1925), «Қалами сурх» (1930), «Сексияи нависандагони шӯроии тоҷик» (1930) ва «Ассотсиатсияи нависандагони пролетарии Тоҷикистон» (1931) фаъолият карданд (3, 20). Ҳамаи ин ҷамъиятҳо нисбат ба адабиёт ва санъати Шӯравӣ назари худро доштанд. Шоирон «Барои адабиёти пролетарӣ!»-ро на ҳамаи адибон дарк карда метавонистанд. Ба қавли адабиётшиноси

шодравон Маъруф Рачабӣ, «Шиори «Барои адабиёти пролетарӣ!» аслан мазмуни эстетикӣ надошт, ба бадеияти адабиёт даҳолат намекард.»[3, с.21]. Тавре бармеояд, Ҳизби коммунистӣ зиёёнро мисли дигар синфу табақаҳо ба гурӯҳҳои сиёсӣ – зиёёнҳои буржуазӣ (аз рӯи баромади иҷтимоӣ), ҳамсафарон (онҳое, ки аз лиҳози эҷодӣ байни адабиёти пролетарӣ ва буржуазӣ мекалавиданд) ва адибони пролетарӣ ҷудо карда, ба ҳар яке муносибати махсус пеш гирифта буд. Ба ақидаи Маъруф Рачабӣ: «Адабиёт дар солҳои бистум ва сиюм асосан аз ҷониби адибони аз лиҳози баромади иҷтимоӣ ғайрипролетар эҷод мешуд, зеро адибони пролетариати ҷанговар, ки аксар бесавод буданд, адибону зиёёнҳои зиёде ба майдон наомада буд» [3, 23]. Ҳадафи асосӣ аз шиори «Барои адабиёти пролетарӣ!» ба майдони адабиёт ворид кардани шоирону нависандагон буд, ки дар сохтори нав тарбия ёфтаанд ва ҳамаи онҳое, ки дар мадрасаҳо таҳсил карда буданд, бояд батадриҷ аз адабиёт берун мешуданд.

Пайрав Сулаймонӣ дар солҳои 1920 ва ибтидои солҳои 1930 шоири бомаърифат ба ҳисоб мерафт. Яке аз фазилатҳои шоир огоҳии комили ӯ аз забон ва адабиёти рус буд. Ба қавли Соҳиб Табаров: «Дар ҳақиқат, аз байни шоирони тоҷики солҳои бистуму оғози сивум донандаи хуби забони русӣ Пайрав, ки дар омӯзишгоҳи реалии Когон таълим гирифта буд, аз байни насрнависон Ҳаким Карим, аз байни адабиётшиносон Нарзулло Бектош, ки мактаби русиву маҳаллиро хатм карда буданд ва Сотим Улуғзода дар Тошканд дар байни русбачагон тарбия ёфта буд, ҳисоб меёфтанд. . .»(355). Фазилати дигари русидонии Пайрав дар он зоҳир мегашт, ки ӯ аз забони русӣ ба тоҷикӣ шеър, наср, асарҳои драмавӣ, осори илмӣ, публицистӣ ва ғайраро тарҷума мекард, ки дигар русидонон ба ин чиз қодир набуданд. Аввалин асарҳои тарҷумакардаи ӯ «Сели оҳанин»-и Серафимович ва драмаи «Балво»-и Фурманов, ки дар он замон баҳои баланд гирифта буданд. Аз рӯи нақли яке аз дӯстони Пайрав - Раҳим Ҳошим: «Як сол баъд дар Самарқанд, шабе операи «Чиочо сан»-и Пучиниро тамошо мекардем. Дар барномаи опера тарҷимаи русии ин ду мисраи шеъри японӣ навишта шуда буд:

*В нитку скручу я звуки рыданий, вздохов моих,
На нить нанизю я жемчужины слёз!
Ман варақро ба вай дароз карда:*

-Ин байт ба тоҷикӣ чӣ мешуда бошад?- гуфтам. Дарҳол матлаби маро фаҳмид, аммо чизе нагуфт. Дар ин байн чароғҳо хомӯш ва парда кушода шуд, мо машғули тамошо гардидем. Пас аз пӯшида шудани парда ба ақиб кутии папирози худ чизе навишта ба ман дароз карда гуфт:

- Он чиз ба тоҷикӣ ҳамин хел мешудагист.

Дар ақиби сарпӯши кутии папирос ин байт навишта шуда буд:

*Аз оҳу фиғон тор кашам баҳри ҳамоил,
В-аз дида гӯҳар резаму чинам ба сари дил» [1, 18].*

Дар ин хотираи Раҳим Ҳошим чанд нукта қобили тавачҷуҳ мебошад. Пеш аз ҳама, завқи солим ва ҳунари баланди Пайрав, ки дар як муддати кӯтоҳ матни русиро ба риштаи назм даровардааст ва дар баён қудрати беандоза нишон додааст. Аз дигар тараф, вуқуфи комил доштани ӯ аз забони русӣ.

Дар он рӯзгор барои огоҳии комил пайдо кардан аз сиёсати давр, хосса сиёсат дар соҳаи адабиёт, донишани забони русӣ муҳим буд.

Пас аз барқарор шудани ҳокимияти Шӯравӣ адибони тоҷик моҳияти адабиёти Шӯравиро дарк намекарданд. Нақди адабӣ ҳам ташаккул наёфта буд. Суханварон танҳо ҳамин нуктаро риоя мекарданд, ки каломӣ бадеъ, хоҳ назм, хоҳ наср бояд омиёна шавад. Адабиёт роҳнамо ва таблиғтари сиёсати замон бошад. Дар яке аз мактубҳои худ ба идораи рӯзномаи «Тоҷикистони Сурх» Пайрав менависад, ки «Адаби танқидчиёни адабиёти имрӯзаи тоҷик ҳам бисёр кам буда ва бештарини онҳо, чи аз ҷиҳати адабиётшиносӣ ва чи аз ҷиҳати танқиди марксистӣ- ленинӣ ва сталинӣ камқувват васуст ҳастанд. Баъзе аз танқидчиёни мо масъаларо ба таври объективӣ таҳлил накарда, гузаштаи нависандагон ва шоиронро ҷуқуртар ва равшантар тафтиш накарда, тамоми асарҳои нависандаро аз назар нагузаронида, ҳатто бедалел ва исбот чашмро пӯшонда рӯякӣ ҳучумҳои саҳт ва дурушт мекунанд. . .» [1, 23].

Афкори адабӣ ва танқидии Пайравро аз рӯйи баҳо додан ба арзиши осори суханварон метавон ба чанд ҷиҳат таҳлил кард. Ӯ дар бораи ашъори чанд нафар шоиртарошони шеърнофаҳм, аз қабилҳои Бектош, Ализода, Суҳайлӣ ҳаҷвия навишта, навиштаҳояшонро саҳт мазаммат менамояд. Чунончи, дар бораи Бектош менависад:

*Эй, олимӯ файласуфи маъруф,
Педагогу критику тасаввуф.
Муסיқшиносу ҳам забондон,
Ҳастӣ ту адиб, бетакаллуф.*

*Ҳар чиз, ки дар замона дидӣ,
Дар калла намудаи тасарруф.
Лекин зи мизочи тунду тезат
Олам шуда ҳочу воч, уф-уф!
Ҳарчанд, ки пеи меравӣ ту,
Чун нас нигарӣ, кунӣ таассуф.
Сад ҳайф, ки «халқ бесавод аст»,
Бозори фазилатат касод аст. [2, 175]*

Нарзулло Бектош (Ҳайдарӣ), тавре Соҳиб Табаров қайд кардааст, ҳангоми дар Комитети тоҷикшиносии Комиссариати халқии маориф ва баъдтар дар Академияи педагогии Тоҷикистон (ДДОТ ба номи С.Айнии имрӯз) кор карданаш пайваста ба тарғиби ақидаҳои пантуркистӣ машғул буд. Ба эҷодиёти бузургтарин суҳанвароне мисли Айни ва Лоҳутӣ баҳои ғаразнок меод. Пайрав бемаърифатӣ ва аз санъати суҳан дур будани Бектошро мазаммат намуда, ҳатто намунаҳои шеъри туркий ӯро мисол меорад.

Бектош барои мунташиршудани маҷмӯаи Пайрав низ монеа шуда будааст. Шоир менависад, ки маҷмӯаи ашъорашро Нашриёти тоҷик дар соли 1927 талаб кардаанд, ки нашр месозанд. Аммо ин маҷмӯа муддати 4 сол (то соли 1931) даст ба даст мегашт. Шоир менависад, ки аз чоп шудани маҷмӯа ноумед гашта будам. Барои он ки маҷмӯа нашр шавад бояд як нафар мунаққид ба он муқаддима менавишт. Ин маҷмӯаро нашриёт ба дасти Бектош медиҳад. Шоир менависад, ки «Бектош ҳам ба фикри худаш ҳар чи мехост, навишт ва инро ҳам гуфта мегузарам, ки ман тамоман бо фикр ва қимат додани Бектош розӣ нестам. Рафиқ Бектош маро монанди тӯби футбол дар майдони ҷидол андохта баъзан ба осмон бардошта, баъзан ба замин лагадқуб менамояд. . . Аз аввал то охири муқаддима ғайр аз сафед буд, сиёҳ шуд, кабуд буд, сурх шуд, дигар чизеро намебинед.» [1,26]

Дигар аз шоиртарошоне, ки мавриди мазаммату ҳаҷви Пайрав қарор гирифтааст, Ғулом Ализода мебошад. Ғулом Ализода роҳбари Иттиҳодияи нпависандагонии пролетарии Тоҷикистон (Тоҷ АПП) буд ва назро ба манбаи масхарабозию хандахаришӣ табдил дода, шеърҳои беамзунӣ аз санъат дурро навишта, зераш «ба ҳавои махсус» менавишт. Пайрав бо услуби худ аз забони Ғулом Ализода як шеърашро чунин қаламдод намудааст:

*Дар майдони пахтазор
Трактор замин меронад.
Нақарот:
Ҳой-ҳой чоне!
Ёр-ёр чоне!..*

*Эй меҳнатқашон, камбағалон!
Батракон!
Деҳқонони яккадаст, колхоз,
Занону духтарон!
Бозӣ кунед, шодӣ кунед!
Шоирон, комсомолон!
Маза кунед, маза кунед!*

Пайрав дар мазаммати шеъри Ғулом Ализода шеъре навиштааст, ки чунин сар мешавад:

*Эй шоири шеърҳои «махсус»,
То кай бофӣ «ҳавои махсус»?
Аттор най, чӣ мефурӯшӣ
Беҳуда ту ин «давои махсус»?
Не қофия, вазн, на сару дум
Охир чӣ бувад «балои махсус»[2, 181].*

Чаро дар нақизаи худ Пайрав калимаи «махсус»-ро ҳам радиф ва ҳам асоси ғоя қарор додааст? Дар ин бора Соҳиб Табаров менависад, ки «Солҳои бистум ва сивуми асри XX қисме аз шеърҳои иҷтимоӣ, граждонӣ ва инқилобиро ҳамун шарқӣ, ҳамчун суруди умумӣ. . . дар ҳама маъракаҳо, намоишҳо, майдонҳо, ҷамъомадҳо, митингҳо бо савту оҳанг ва ҳавои махсус ва ҳатто мутантан тараннум мекарданд. . . (344) Ба ақидаи С. Табаров, дар он замон шоирони замонасоз ду навъи шеър: шеърҳои таронавӣ- «оҳанги махсус» ва шеърҳои «декламатсионӣ»-ро дар пайравии Маяковский месурӯданд. Шеърҳои бевазну қофия, бе оҳанг, бе тактеъ, ки ба ягон қонуну қоидаи назм мутобиқат намекарданд. Агар шеърҳои «ҳавои махсус»-ро тӯдаи мардум дар кӯчаю роҳҳо бо овози баланд мехонданд, шеърҳои «декламатсия»-ро ягон хушовоз, нотик ва ё артист дар байни анбӯҳи мардум

бо овози буррову баланд қироат мекард. Пайрав Сулаймонӣ дар нақизаи худ Лохутиро тимсоли шеърӣ нав ҳисобида, ба Ғулом Ализода маслиҳат чунин медиҳад:

*Ҳоҳӣ, ки зи шеър баҳра ёбӣ,
Ё халқ барад сафои маҳсус.
Аз Лохутиву санъати ӯ
Ибрат гиру ғизои маҳсус.*

Тӯракул Зехнӣ, ки дар он замон яке аз донандагони хуби адабиёти классикӣ буд, чунин шеърҳои аз хунар дур гуфтааст. Пайрав дар нақизаи худ шеърҳои шиормонанди Тӯракул Зехнӣро бо як шеваи марғуб мазаммат карда, менависад:

*Шеъри пайдарнаи дабардуқӣ,
Ғилдиракдор ҳамчун санги харос.
Борику тез чун дуки момо,
Паҳну тешик чу бурёю палос.
Чусту чолок ҳамчу боди саҳар,
Хушику холи чу киси каннос.
Шеъри тақлидии «футуристӣ»,
Рақиши ӯ чу уштири ҳаллос... [2, 180]*

Ба ақидаи Раҳим Ҳошим: «Пайрав низ эътироз ва мулоҳизаҳои танқидии худро ба шеърҳои баъзе шоироне, ки ба паст шудани бадеияти шеър роҳ медоданд ва баъзе шоиртарошоне, ки навиштаҳои бевазну қофия ва дарҳаму барҳами худро навоарӣ номида, бо ин роҳ беҳунарӣ, балки бесаводии худро рӯпӯш кардани мешуданд, баён намудааст [2,8].

Пайрав дар ҳаҷв ва нақӯҳиши шеърҳои подарҳавои баъзе аз суҳанварони муосири худ танқиду танзро аз ҳадди эътидол гузаронидааст. Чунончӣ дар «Намунаи шеъри Сухайлӣ» маҳсули эҷоди Сухайлӣ Чавҳаризодаро нақӯҳиш намуда, қабехтарин ифодаҳоро ба қор мебарад:

*Шӯла аст ин шеър, ё мошоба ё угрост ин,
Ҳома аст ин, хода аст, ё халаҷуби говрон?
Ё ки шоҳи гов, ё ғӯши хари Исост ин?
Ҷақра аст ин, ё сиёҳӣ, ё ки зардобу фасод.
Ё ки оби бини шоридаи момост ин?
Қоғаз аст, ё машиқи қуҳна, ё ки полони шутур,
Турбаи поруст, ё лавҳи «адиб»-и мост ин?
Он ки гур-гур мекунад чун гурмағас ҳар субҳу шом,
«Нутқи тӯтӣ, ё Сухайлии ҳазоровост ин» [2, 174].*

Дар таърихи нақди адабии тоҷик, хосса афкори адабӣ ва эстетикӣ суҳанварон мулоҳизаҳои танзомез зиёд ба мушоҳида мерасанд. Суҳанварони асримиёнагӣ ҳам оид ба шоирони ҳамасри худ ҳаҷвияҳо навишта, маҳсули эҷоди онҳоро ба риштаи тамасхур кашидаанд. Дар ин навъ мулоҳизот, ки бо ҳаҷву танз омехтаанд андешаи дақиқ дар бораи арзиши осори суҳанварон дида намешавад, балки аз тариқи муболиға паст задани шахсияти шоир ва шеъри ӯ ба миён гузошта мешавад. Сухайлӣ Чавҳаризода ҳам чун шоири суннатгаро аз шеъри пешин огоҳии комил дошт, аммо бо тақозои давр мисли дигар ҳамқаламонаш ашъори публитсистии дур аз хунар сароидааст ва эроди Пайрав ҳам ба ҳамин ҷанбаи фаъолияти ӯ нигаронида шудааст. Сухайлӣ дар ибтидо чун пайрави сабки бедилӣ ғазалҳои суннатӣ менавишт. Ин паҳлӯи фаъолияти ӯ аз назари Пайрав дур намондааст ва дар шеъри «Сухайлӣ» суннатгароии ӯро маҳкум менамояд:

*Эй шоири гулиану гулистон,
В-эй булбулаки ҳазордастон.
Аз оинаи ҳаёлу фикрат,
Ҷӯшида чу мавҷ баҳри Уммон.
Дар рамкаи асри Доқёнус,
Афтада ба чоҳи Зобулистон...
Ғар шоири тоҷикон ту боӣ,
Эй, вой ба ҳоли Тоҷикистон [1, 177]*

Ҳамин паҳлӯи масъаларо он солҳо Сотим Улуғзода, ки чун мунаққид шуҳрат дошт, дар ашъори Сухайлӣ пай бурда, дар пешгуфтори ба китоби шоир навиштааш гуфта буд: «Сухайлӣ низ монанди як қатор шоирони дигар тақрибан дар тамоми эҷодиёти шеърӣ худ аз қайдкунии ҳолиси чизҳои мавҷуд ва кашидани сурати тахминӣ манзараҳои кунунӣ, агар муболиға накарда ғӯем, ҳанӯз ҳам пеш намеравад; мактаб кушода шуд, роҳи оҳан кашида шуд, қорхона бино гардид, зану

мард дар ҳуқуқ баробар, «ҳар тараф, ҳар сӯ илму фан» нашъунамо мекунад, айроплонҳо дар парвоз, ҳамаи мо озод. . . Зинда бод фирқаи коммун!...» [6,3-4].

Ба ақидаи Сотим Улуғзода, шоир бояд дигар аз образҳои фарсудаи классикӣ мисли гулу булбул истифода набарад. Сухайлӣ бошад, савти фабрика, нағмаи радио, нафасҳои голибонаи саноатхонаҳои сотсиалиститро фақат ба хондани булбул монанд мекунаду бас.

Пайрав Сулаймонӣ шояд ягона аз он суҳанвароне бошад, ки ба ашъори ҳуша хам назари танқидӣ баён кардааст. Дар ғазали мустазоди зерин ӯ ҳам андешаҳои ғаразнокӣ нокидону суҳаншиносон ва ҳам ҳолати рӯҳии ҳуду як қатор шеърҳои шро аз қабилӣ «Корвон», «Ду хучум», «Якуми май», «Навиди Вахшстрой» достони «Тахти хунин» мазаммат кардааст:

*Эй шоири отаиқалами бо қадами нав,
савдогари Маскав,
Дар даиниши ишканиши танқид забаррав,
афтада ба тиргав.
Аз зарбаи танқид дамодам шуда беҳол,
афсурдаву помол,
З-он аст, ки худро шумарӣ «кӯру кару лол»
тарсида зи чанҷол.
Ҳон, эй асари «Курси хунин»-и ту хун-хун,
эӣ шоири маҷнун!
Чон хуну чаҳон хуну замин хуну замон хун,
олам шуда гулгун.
Ҳарчанд пессимист шуморанд азизон,
танқиднависон,
Лекин ту далеронаву мардона қадам мон,
дар соҳаи майдон. [2, 171]*

Адабиёти Шӯравӣ аз рӯи моҳияти худ адабиёти ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ буд. Махсусан, баъд аз соли 1934, яъне пас аз қабул шудани методи ягонаи реализми сотсиалистӣ меъёрҳои мушаххас барои эҷод ва нақди адабиёт пайдо шуд. Аммо аз нақзиҳои барои худ навиштаи Пайрав аён аст, ки пеш аз ин ҳам маҳзунӣ дунёбедорӣ дар адабиёт маҳқум мешудааст. “Ҳарчанд пессимист шуморанд азизон..” гуфтани шоир ишора дорад ба қиссаи ошиқнавиши Пайрав ба Нина ном тотордухтар. Ин ишк ӯро ба ҳолати чунунӣ оварда буд ва падару амакҳои маҷбур шуданд, то ӯро як муддат ба Эрон баранд. Ҳамаи шеърҳои пурсӯзу гудози шоир дар фироқи ҳамин маъшуқааш суруда шудаанд ва худӣ шоир менависад, ки “Ин ғазали “Чӣ шуд, ки боз фалак мекашад ба кунҷу канорам”-ро, ки имрӯз дар дасти танқидчиён барои сарқубиям дастак шудааст, дар он рӯзҳои дар Маҷҳад навишта будам.” [1,10]

Дар эҷодиёти худӣ Пайрав ҳам намунаи шеърҳои публицистии шиорӣ, ки дар пайравии шеъри Маяковский шоирон дар он солҳо менавиштанд мавҷуданд. Чунончи, дар шеъри зерин:

*Гурум, гурум, гурум, гурум,
Ба фаранҷӣ кунед хучум.
Яку дуву саду ҳазор,
Капиталистро кунед торумор.
Ҳон, ҳон, ҳон, ҳон!
Эӣ пролетариш рӯи чаҳон!
Хун, хун, хун, хун,
Замину замон гулгун... [2, 172]*

Чунин намунаи шеърҳо дар адабиёти солҳои сиюму чилуми садаи ХХ дар осори ҳамаи суҳанварон ҷой доранд. Баъди солҳои панҷоҳум ноширони осори суҳанварони садаи ХХ аз маҷмӯаҳо чунин шеърҳо баровардаанд. Аммо ашъори лирикии Пайрав то кунун ҳам арзиши эстетикӣ худро гум накардааст. Пеш аз ҳама устод Садриддин Айни дар қисми дуоми «Намунаи адабиёти тоҷик» ба ашъори лирикии Пайрав баҳо дода гуфта буд: «Пайрав ошиқ аст. Шеърҳои ошиқонаро аз мағзи чон месарояд. Билхосса порчаи охири (Шаби ҳичрон ё ҳаёли чонон) ба ғоят пурсӯзу гудоз аст. . . Пайрав соҳиби истеъдоди комил аст ва бӯстони адабиёти тоҷик аз оби равони сунӣ ин чавон бисёр сарсабзиҳо умед дорад.» [1, 5].

Аммо дар маҷмӯъ Пайрав дар зиндагии на чандон тӯлонии худ пайваста бо разолату чаҳолат дар мубориза буд. Тибқи шаҳодати ҳолдонҳо, ҳатто пас аз маргаш ҳам ӯро ором намегузоштанд. Ба қавли Ҳазрат Сабоҳӣ: «Аз байни онҳое, ки Пайрав ҳаҷв мекард, одамоне ёфт шуданд, ки хона ба хона мегаштанд ва мегуфтанд, ки ба чанозаи Пайрав наравед. Вай шоири буржуазист. Кухнапараст аст. Мабодо ягон гап нашавад.» [7]

Хулоса афкори адаби ва танқидии Пайрав Сулаймонӣ ифшоғари манзараи сахнаи адабиётшиносӣ ва нақди адаби дар солҳои бистуму сиёми садаи ХХ буда, аз рӯи мулоҳиза ва андешаҳои шоир метавон ба хулосае омад, ки гусастани пайванди нақди суннатӣ аз адабиёт дар ин марҳила ҳукмфармо будааст. Як даврае, ки барои шинохти шеър меъёр на хунари, балки иҷтимоӣ сиёсат қарор гирифта шудааст. Ин марҳилаест, ки ҳоло барои адабиёти Шӯравӣ меъёру маҳаки дақиқи санҷиш таъин нашудааст.

АДАБИЁТ

1. Пайрав Сулаймонӣ. Маҷмӯаи осор. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1959.–229 с.
2. Пайрав Сулаймонӣ. Девон.– Душанбе: Ирфон, 1971.–301 с.
3. Раҷабӣ, Маъруф. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ (Асосҳои назариву эстетикаи адабиёти тоҷикии марҳалаи якум. Солҳои 1920-1954).– Душанбе: Адиб, 1997.– 207 с.
4. Соҳиб Табаров. Пайрав Сулаймонӣ. Очерки ҳаёт ва эҷодиёт.– Душанбе: Дониш, 2012.– 538 с.
5. Худойназар Асозода. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав).– Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014.– 672 с.
6. Сухайли Чавҳаризода. Таронаҳои зафар. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1933.– 123 с.
7. Ҳазрат Сабоҳӣ. Баҳри кайе пӯстин оташ задем/Тоҷикистони советӣ, 24 март 1989.

РИТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ ПАЙРАВА СУЛАЙМОНИ

В статье рассматривается литературно-критическая мысль одного из известных таджикских поэтов начала XX века – Пайрава Сулаймони. Литературно-критическая мысль Пайрава Сулаймони является показателем общей картины развития литературоведения и литературной критики 20-х и 30-х годов прошлого столетия, и судя по высказываниям и размышлениям поэта, можно заключить, что в этом периоде господствует разрыв связи классической критики от литературы. Данный период известен тем, что для советской литературы ещё не определены точные стандарты и меры контроля.

Ключевые слова: поэзия, проза, стих, критика, литературная мысль, эстетическая мысль, пародия, юмор, стихотворение-лозунг, публицистический стих, мера познания стиха, интеллект, революционный стих, социальная критика.

LITERARY AND CRITICAL THOUGHTS OF PAIRAV SULAIMONI

Literary and critical thoughts of one of the most distinguished poets of the beginning of the XXth century, Pairav Sulaimoni, are reviewed in this article. Literary and critical thoughts of Pairav Sulaimoni is an indicator reflection of the overall picture of the development of literature and literary criticism of the 20 and 30 years of the last century, and judging by the statements and reflections of the poet, we can conclude that this period is dominated by the disconnection of criticism from classical literature. This period is known for the fact that the Soviet literature has not yet defined accurate standards and control measures.

Keywords: poetry, prose, verse, criticism, literary thoughts, aesthetic thought, parody, humor, poem-slogan, journalistic verse, measure of verse cognition, intellect, revolutionary verse, social criticism.

Сведения об авторе:

Марворид Саидмуроди Бойзода – ассистент кафедры методики начального образования факультета дошкольного и начального образования Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни.

Author the author:

Marvorid Saidmurodi Boizoda - an Assistant in the Department of Method of Primary Education, Faculty of Preschool and Primary education, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini.

ТАҲЛИЛИ ҚИЁСИИ ОБРАЗИ ГУРДИЯ ДАР "ШОҲНОМА"-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ ВА НУШОБА ДАР "ИСКАНДАРНОМА"-И НИЗОМИИ ГАНҶАВИ

Ашурова Н.Ч.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Дар “Шоҳнома”-и Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ мавзӯи бозтоби чехраи зани тоҷик ҳамчун баёнғари бархурдории эронитаборон аз фарҳанги парваришӣ ва маниши додхоҳӣ ҷои вижаеро ишғол мекунад. Дар ин шоҳасар, ки дар замони чирамандӣ ва таҳмили фарҳанги араб бар сари эронитаборон офарида шудааст, Ҳаким Фирдавсӣ нишон додааст, ки ҷойгоҳи зан дар миёни эронинажодон нисбат ба фаҳмиши тозиён тафовут дошта, ин мардумони дорои андешаву фарҳанги пурхирад буда, ба занон ҳама ҳуқуқхоеро фароҳам оварда буданд, ки мардон аз он бархурдор буданд. Занон дар тасаввури ин мардум на танҳо ёри вафодор, ҳамхонаи меҳрубон ва офарандаи

зебову ороишу оромиш мебошанд, балки мушовирони шоҳон, шаҳбонувон, ҳокимони вилоят ва паҳлавонбонувон буданд.

Таърихи ҳазорсолаҳои фаротаърихии миллати тоҷик то замони мо нарасидааст ва ба маълум нест, ки дар он гузаштаҳои дур ҷойгоҳи зан дар ҷомеа дар кадом сатҳ қарор доштааст, аммо бо нигариш ба овардаҳои "Шоҳнома"-и Абулқосим Фирдавӣ метавон дид, ки шоҳони пешин ҷомеаро ҷи гуна бунёд кардаанд ва шаҳрҳои сарзамини ориёӣ ҷи сон ҳуқуқи занонро муайян карда буданд. Бояд гуфт, ки Ҳаким Фирдавӣ дар баробари таърихнигорӣ навиштаҳои паҳлавиро низ баргардон мекардааст ва ҳамин аст, ки бисёре аз рӯйдодҳои таърихи дури худро ғолибан аз достонҳои "Шоҳнома" бардошт мекунем.

Таърихнигорон ба сабаб овардаанд, ки дар бостон подшоҳони кишвари тоҷикону порсӣ дар умури давлатдорӣ ба машварати шаҳбонувони хирадманд эҳтиром дошта, онҳоро шарикони умури кишвардорӣ медонистанд. Дар он замон, бавижа дар давраи салтанати шоҳаншоҳон Фарҳоди IV ва Фарҳоди V, шаҳбону рӯи тахт дар паҳлӯи подшоҳ менишаст. Фарҳоди V мисли замони падараш ҳатто рӯи сикка акси шаҳбонуро нақш мезад.

Дар замони Ҳахоманишиён, ки дар бораи давраи салтанати шоҳони ин сулола дар "Шоҳнома"-и Ҳакими Ғус низ сухан рафтааст, гарчи мақоми зан ба манзалати пешин намерасид ва ҳуқуқи ӯ дар умури иҷтимоӣ бо мардҳо баробар набуд, вале муносибот бо занон одилона буда, онҳо ҳатто дар қорҳои лашкардорӣ низ ширкат доштанд ва мард наметавонист иродаи худро ба занон бор кунад. Дар ин бора донишманди Эрон Ғуломризи Инсофпур дар таҳқиқоти худ чунин зикр кардааст: "Занон дар давраи ҳахоманишиҳо монанди давраи пеш аз зуҳури Зардушт бо рӯи қушода ҳама ҷо рафтуомад мекарданд ва шаҳбону ҳамчун подшоҳ тоҷ бар сар менишода ва бар тахти шоҳӣ таъя мезада ва ба таври қулӣ занон дар умури сиёсӣ муҳофизат мекарданд" [3, с. 7].

Дар замони Ҳахоманишиҳо, инчунин ба худбонуи Аноҳид арҷгузорӣ мекарданд, ки ин дорони нишони эҳтиром ва мақоми баланд доштани занон мебошад. Чунон ҷи, муаррихи бобулии асри III пеш аз милод Берос дар навиштаҳои овардааст, ки шоҳи бузурги сулолаи Ҳахоманишиён Ардашери II барои эҳтиром муҷассамаи олиҳа Аноҳиторо дар ҳама шаҳрҳои пешрафтаи давлати бузурги Ҳахоманишӣ, ба монанди Бобул, Шуш, Эқбатон, Истаҳр, Бохтар, Димишқ ва Сардах гузошт [2, с. 113].

Дар рӯи сиккаҳои нуқрагин ва тиллоии шоҳони сулолаҳои ҳахоманишӣ, ашқонӣ, қӯшонӣ акси эҷадбону Аноҳиторо нақш мезаданд. Масалан, дар тангаҳои шоҳи бузурги сулолаи Қӯшонӣён – Канишқа (278 – 301 милодӣ) худоҳои атиқӣ, аз ҷумла Аноҳитои машхур, тасвир шудаанд [2, с. 204].

Мақоми зан аз диди Куруши Бузург он гуна бозбаста будааст, ки ба писаронаш васият кардааст, то барои иҷрои қораз аз модари худ иҷозат бихоҳанд. Дориюши Бузург аз ҳамсари худ ҳатто дар мавридҳои лашкарқашӣ машварат мегирифтааст ва дар даврони мушкилиҳо аз маслиҳати малика Отусо доимо қор мегирифтааст. Шаҳбонувон дар интиҳоби валиаҳд ҳаққи муҳофизат қардан дошта, раъӣи ҳалқунанда доштаанд. Чуноне ки малика Отусо бо истифода аз нуфузи ҳеш бар ҳилофи раъӣи муҳолифон, аз ҷумла вазири дастии ростии шоҳ, тавонист писараш Хишоёршоҳро ба тахти салтанат барнишонанд. Дар давраи салтанати Дориюши Кабир беш аз нисфи қорҳои истеҳсолиро занон иҷро мекарданд.

Барои исботи фикрҳои боло овардани андешаҳои ховаршиносии маъруфи фаронсаӣ Филип Ғюизро лозим медонем: "Омузиши навиштаҳои рӯи тахтаҳои Тахти Ҷамшед ба таври олий бозтоб менамоянд, ки дар баъзе мавридҳо занҳо дар зиндагии иҷтимоӣ ҷойгоҳи намоён ва пурмасъулиятро ишғол мекардаанд. Маҳз занон дар раъсии қоргоҳҳои дӯзандагӣ ва монанди он қарор доштаанд. Метавон, ҳамчунин бо таъкид ишора дошт, ки маоши онҳо аз рӯи баъзе нишондодҳо тақсим мегардаст ва ҷинсияти қоргар дар ин маврид аҳамияте надоштааст" [10, с. 284].

Афзун ба гуфтаҳои боло, ховаршиносии аврупоӣ навиштааст, ки занон, аз ҷумла ҳамсари шоҳи бузург Дориюши I, ҳатто салтанати якҷанд вилоятҳои тобеи қаламрави Эрони бузургро ба уҳда доштааст ва шаҳбонувони дигари шоҳаншоҳии Эрон дар идора намудан ва рушд додани қоргоҳҳои ҳунармандӣ шарик будаанд. ӯ менависад: "Дар рӯи он тахтаҷаҳо ҳамчунон нигошта шудааст, ки шаҳбону Артистон – Отусо, духтари Куруш ва ҳамсари дӯстдоштаи Дориюши I, дасткам ба се вилояти қалон сарварӣ мекардааст, ки шояд байни он музофот пайваста бо дарбориёни бешумори худ сайр мекардааст. Маҳз худӣ ӯ ба таври ҳаттӣ ба сардабири дастгоҳ ва шахси ҳисобдор дастур дода, бо худ муҳри ҳуқуқматронӣ мегардондааст" [10, с. 284].

Ногуфта намонанд, ки дар дини монӣ занон бо мардон баробар шумурда мешуданд ва дар паҳлӯи пешвоёни дин занон низ ҷой доштаанд [3, с. 8].

Ҷеҳраи занон дар ин давра рӯи тангаҳо сикка мезаданд. Дар замони Сосониён ҳатто якҷанд занон то ба мақоми подшоҳӣ расида буданд. Ховаршиносии машхур Артур Кристенсен дар ин бора чунин навиштааст: "Рафтори мардон нисбат ба занон ба қадре аз рӯи эҳтиром ва бар пояи одоб будааст, ки инсонро ба ҷои чунон даврони дур ба ёди рафтори назокатомези қарни ҳаҷдаҳум меандозад. Дӯшизагон на танҳо бо вазоифи ҳонаводагӣ ошно мешуданд, балки усули ахлоқӣ ва

қавонини мазҳабии "Авасто"-ро низ фаро мегирифтанд. Онон чи дар зиндагии хусусии хонаводагӣ ва чи дар иҷтимоъ аз озодии амал бархурдор буданд" [12, с. 28-43].

Занони "Шоҳнома"-и Ҳаким Фирдавӣ на танҳо бар он буданд, ки паҳлавонро ба дунё оваранд, то битавонанд, нангу номуси авлоди хешро ҳифз кунанд, балки аксаран худ паҳлавонбонувон мебошанд, ки далериву часораташон дар қорзор на кам аз аз паҳлавонмардон мебошад. Онҳо шахсан силоҳ гирифта, рӯёруи душман мечангиданд, дар қорҳои ҳарбӣ низ муҳоҷила карда, дар масъалаҳои низомӣ бо мардон машварат мекарданд.

Дар дostonҳои "Ҳамса"-и Низомии Ганҷавӣ низ чанд тан занони размандаву силаҳшӯро метавон мушоҳида кард, ки дар паҳлавонӣ чанговарӣ аз мардон кам набуданд. Аз байни занони "Ҳамса"-и Ҳаким Низомӣ дар симои Нӯшоба – ҳокими кишвари Бардаъ ва занони силаҳшӯри ин шаҳр, ки бо часурию паҳлавонӣ шоҳи бузурги макдунӣ – Искандарро дар ҳайрат гузоштанд, занони ватандӯсту меҳанпарварро бозтоб намудааст ва шоири тавоно ба он андеша аст, ки барои ҳифзи Ватан қанон низ метавонанд бо мардони пайқорҷӯ разномзмой кунанд ва баҳри дифои марзу буми сарзамини аҷдоии хеш бо душманон ҳамнабард бошанд.

Муқаддимаи андаке тӯлонии мазкур ва таъкид рӯи шахсиятҳои зан дар "Шоҳнома"-и Ҳаким Фирдавӣ ва дostonҳои "Ҳамса"-и Низомӣ шоҳиди ҳузури ғайри занон ҳамчун образи бадеӣ дар асарҳои мавриди назар мебошад. Муқоисаи образҳои занон дар ҳар ду асар имкон медиҳад, ки нақши онҳоро ба сурати табиқӣ мавриди баррасӣ қарор бидеҳем. Дар ин мухтасар тасмим гирифтём, ду тан аз занони силаҳшӯро разманда ва ҳамзамон хирадманди "Шоҳнома"-и Ҳаким Фирдавӣ ва "Искандарнома"-и Низомии Ганҷавиро, ки дар масъалаҳои ҳукмронӣ лашкардорӣ бо мардон ҳамради мебошанд, ҷумла Гурдия ва Нӯшобаро мавриди таҳлил қарор диҳём ва он ҳамгунӣ дигаргунӣ, ки дар ин образҳо ба мушоҳида мерасанд, баён намоем.

Дар ҳислати ин қанон чунин вижагиҳо ба ҷашм меҳӯранд: пеш аз ҳама, паҳлавонӣ ва сипас зебӣ, чанговарӣ, набард бо хостгор, ватанпарастӣ, расидан ба мартабаи фармонравӣ.

Маъмулан адабпажӯҳои форс – тоҷик ба симоҳои лирикии занони осори классикон тавачҷуҳ карда, ба занони разманда, силаҳшӯр, шаҳбонувон камтар аҳамият додаанд ва ҷеҳраҳои онон таври боиста кушода нашеданд. Ҳаким Фирдавӣ, ки ҳадафи асосии ранҷҳои дар дарозии сию панҷ сол бурдааш сурудани саргузашти ҳазорсолаҳои ориёӣ ва баргардондани рӯҳи миллии ин мардум буд, ба тавсифи ҳатту ҳолу зулфи мушкини қанон аҳамияти камтар дода, диққати қонандаро бештар ба хирадмандӣ, чанговариву размандагӣ ва ватанпарастии қанон ҷалб намудааст.

Занони "Шоҳнома" на танҳо дар разномҳои ишқу ошиқӣ аз ҳатари марг натарсида, барои ноил шудан ба ҳуқуқҳои худ қоннисорӣ мекунанд, балки шахсан силоҳ ба даст гирифта, рӯёруи душман меразманд. Фаронак пас аз марги шавҳар дар майдони набард мардонавор бар зидди Заҳҳок мечангад ва то охир пеш меравад. Қарира пас аз кушта шудани Сиёвуш диҷро оташ мезанад, аспони тозиро мекушад ва дар охир худкушӣ мекунад, то ба дасти душман наафтад. Қатон – зани бохираду меҳрубон то охир дар қанори писари худ – Исфандёр меистад ва бо шавҳари хеш – Гуштосп аз сабаби писарро ба қанги бехирадона равона намудан муқобила мекунад ва ё қангоме ки паҳлавонӣ эронӣ аз муқобила бо Суҳроб метарсанд, Гурдофарид пеш метозад.

Паҳлавонбонувони "Шоҳнома"-и Абулқосим Фирдавӣ, монанди паҳлавонӣ бузурги ин асар, соҳиби лақаб ва унвонҳои барсохта аз вожаҳои ҳастанд, ки расонандаи чанговарии онон мебошад. Монанди Гурдофарид, Гурдия, Бонугушасп (бонӯи соҳиби аспӣ қаҳанда) ва ё Бӯрондухт, ки маънои духтаре бо руҳсори барафрӯхтаро медиҳад ва дар худ боре аз қанговарӣ ва ситезачӯиро дорад [13, с. 3].

Худи номи Гурдия ишора ба паҳлавонӣ дорад. Ё ба ибораи шоир, "Зани пурхунар", "Зани паҳлавон", "Моҳи пайқорҷӯ", "Зани неқхӯй", "Зани неқсиришт" ва монанди инҳо мебошад.

Бояд гуфт, аз байни занони нақшофарӣ размандаву қаҳрамони "Шоҳнома"-и Абулқосим Фирдавӣ беш аз ҳама симои ду зан: Гурдофарид – духтари сардори қалъаи сарҳадии Эрон – Гиждаҳам ва Гурдия – ҳоҳари Баҳроми Қӯбина ҳамчун занони қанговари пурхунар, қангдида, ватандӯст ва адолатхоҳ бозтоб шудаанд.

Қунон ки дар боло ишора шуд, Гурдия ҳоҳари Баҳроми Қӯбина аст. Агар Баҳроми Қӯбина шахси таърихӣ (Ваҳраи Қӯбин – сарлашқари шоҳи сосонӣ Ҳурмузи 4 (579 – 590) бошад, ҳоҳари ӯ низ чунин аст [6, с. 403, 407].

Донишманди Эрон Муҳаммадали Исломи Нудушан дар асари худ "Зиндагӣ ва марги паҳлавон дар "Шоҳнома" ба он нуқта ишора дорад, ки Гурдия ҳам ҳоҳар ва ҳам ҳамсари Баҳроми Қӯбина аст [7, с. 403, 407].

Ин зани далеру шучоъ ғае бо часорату диловарӣ аз гурдони размовари мард бартар аст. Гурдия на танҳо бонупаҳлавон, балки лашқарқашест, ки лашқарашро худ аз "ҳазору саду шаст барғузид":

Биёмод, синаҳ сарбасар бингарид,

Ҳазору саду шаст ял барғузид [9, с. 157].

Гурдия дар "Шоҳнома"-и Абулкосим Фирдавсӣ он лаҳзае ба майдон омадааст, ки Баҳроми Чубина ба муқобили Хусрави Парвиз исён карда, худро подшоҳ эълон кардааст. Фирдавсӣ ўро на аз рӯи хусну ҷамол, балки аз ҷиҳати ақлу фаросат тасвир кардааст:

*Паси пардаи номвар паҳлавон
Яке хоҳараш буд равшанравон.
Хирадмандро Гурдия ном буд,
Парирух дилороми Баҳром буд [8, с. 379].*

Чунон ки ба мо маълум аст, "Шоҳнома" достони бузурги эпикӣ буда, яке аз концепсияҳои асосии он ватанпарастӣ ва ҳисси баланди ифтихори миллист. Аз ин ҷост, ки фаъолият, мақсаду мароми тамоми қаҳрамонон, аз он ҷумла занон низ, ба бозтоби ин концепсия нигаронида шудааст.

Гарчанде дар "Шоҳнома" вазифаҳои асосии давлатию ҳарбию мардон иҷро мекунанд, аммо занон низ дар ҳалли бисёр проблемаҳои печидаву ҳалнопазири ҳаёти иштирок намуда, бо рафтори зарифу дурбинона, бо дипломатияи нозуки занона, бо қалбу эҳсоси жарфи инсонӣ кӯшиши бартараф намудани бисёр сарчашмаҳои мочароҳо ва ихтилофҳои дарборӣ, паст кардани оташи кину адоват барои тахту тоҷ, пешгирии намудани хунрезӣ ва наҷоти ватанро мекунанд.

Фирдавсӣ дар "Шоҳнома" Гурдияро ватандӯсти содиқ тасвир кардааст. Олами маънавии ӯ пайваста густариш меёбад, доираи амалиёташ низ хеле васеъ буда, перомуни кодексҳои сиёсӣ ахлоқии ҷамъияти худаш афкори мустақилона дорад. Ў хуб медонад, ки тоҷу тахти Эрон меросӣ буда, танҳо ба хонадони шоҳон ва қасони тахти шоҳӣ дошта мутааллиқ аст. Бинобар ин, бародараш Баҳромро, ки ба муқобили Хусрави Парвиз исён бардошта, ҳокимиятро ба даст оварда, адлу додро дар Эрон ҷорӣ карданӣ буд, сарзаниш намуда, талқин менамояд, ки исёни Баҳром барои ватанаш оқибатҳои фоҷивӣ дорад, чунки ӯ қонуни ниёконро вайрон мекунад. Гурдия ҳамчун зани доно ба бародар ва саркардагон андарз медиҳад, ки ба муқобили подшоҳ исён накунанд:

*Агар ман занам, панди мардон диҳам,
На бисёр сол аз бародар кеҳам.
Мадех коркарди ниёкон ба бод,
Мабодо, ки панди ман ояд-т ёд [8, с. 387].*

Гурдия бародарашро сарзаниш намуда меғӯяд:
*Гумонат чуни аст, к-ин тоҷу тахт,
Сипоҳу бузургиву фирӯзбахт,
Зи гетӣ касеро набуд орзӯй,
Аз он номдорони озодаҳӯй?!
В-агар шоҳӣ осонтар аз бандагист,
Бар ин дониши ту бибояд гирифт [8, с. 383].*

Гурдия бародарашро ба вазнину ботамкин, бурдбору ватандӯст будан даъват мекунад. Вай ба гузашта муроҷиат карда, бо далел исбот мекунад, ки одамони шоистаи шоҳӣ набуда, ҳатто ба ҳангоми ҳолӣ будани тахт ҳам, орзуи онро накардаанд. Ҳатто Рустам ба ҳамаи тавоноияш орзуи тахт намекард, зеро тахту тоҷ меросист. Фирдавсӣ ба ин ақида пайравӣ карда, онро аз забони Гурдия ифода кардааст:

*Басе буд, ки бекор буд тахти шоҳ,
Накард андар ӯ ҳеч кеҳтар нигоҳ....
На бегона зебои афсар бувад,
Сазои бузургӣ ба афсар бувад....
Ту хоҳӣ, ки шоҳӣ кунӣ бе наҷод,
Ҳама дударо дод хоҳӣ ба бод [8, с. 384-386].*

Ў лашкариёни ҳешро мефаҳмонад, ки бибояд сӯи ватани падарон, яъне Эрон раванд, зеро дар Чин, дар миёни бузургони ин кишвар хор хоҳанд буд. Аз ин даъвати бохирадонаи Гурдия гурдони эронӣ ўро сарвари худ донистанд. Ин ҳол нишоҳҳои доноӣ, чораандешӣ ва обрӯву эҳтироми вай аст:

*Бад-ӯ гуфт, ҳар кас, ки: "бону туй,
Ба Эрон Чин пушту бозу туй.
Наҷунбонадат кӯҳи оҳан зи ҷой,
Ялонро ба мардӣ туй раҳнамой.
Зи марди хирадманд бедортар,
Зи дастури донанда ҳушёртар.
Ҳама кеҳтаронему фармон турсот,*

Бад-он орзу рой, паймон турост" [9, с. 157].

Гурдия қарор дод, ки бо ҳазору саду шаст паҳлавони далеру часур, ки лашкари ўро ташкил меоданд, ба Эрон равад. Вақте ки чиниён аз ҳадафи Гурдия огоҳ мешаванд, бо сарвари Тувург – бародари Ҳокони Чин лашкар кашада дар муқобили лашкари Гурдия меистанд. Гурдия бо зиреху силоҳи гарон ба чанги тан ба тан бар зидди Тувург мебарояд. Тувург мегӯяд, ки "он хоҳари шоҳи кушта кучост, ки бо ӯ чанд сухан дорад". Гурдия чуниин ҷавоб медиҳад:

*Бад-ӯ Гурдия гуфт, к-инак манам,
Ки бар шери дарранда асп афканам [9, с. 160].*

Ин суханҳоро гуфта, мифар аз сар бармегирад ва хешро нишон медиҳад, ки кист ва найза ба камари Тувург мезанад: "Ҳама рег шуд аз ӯ ҷӯйи хун". Пас аз шикаст додани лашкари чиниён ва куштани Тувург Гурдия бо лашкараш ба Эрон бармегардад. Дар Эрон ӯ моёи пазирой ва болонишинӣ бо шоханшоҳ Хусрав мегардад. Бо хоҳиши подшоҳ Гурдия хунари аспсаворӣ ва найзаронии худро намоиш дода, ҳамаро дар ҳайрат меоварад:

*Буни найзаро бар замин барниҳод,
Ба болои зин андаромад чу бод [9, с. 175].*

Баъд аз ин шоҳ Гурдияро бо ҷоми май санҷидани мешавад:

*Яке ҷом тур бодии хусравон
Ба каф барниҳод он зани паҳлавон,
Ки гаитӣ гурезон аз он аҳриман,
Ниҳода бар ӯ дидаҳо анҷуман.*

*Ба ёди сипаҳбад ба як дам бих (в)ард,
Баровард аз он чаимай зард гард [9, с. 176-177].*

Ҳамин ҷасорату дипломатии паҳлавонбонуро дида, Хусрав ўро "шўҳи лашкаршикан" меномад:

*Бихандид Хусрав зи гуфтори зан,
Бад-ӯ гуфт к-эй ишўҳи лашкаршикан! [9, с. 182].*

Фармон медиҳад, ки баъд аз ин ниғаҳбони қасру аскарони ӯ бошад.

Бархе пажўҳишгарони "Шоҳнома" бар ин назаранд, ки симои Гурдия зишт буда, шавҳари худ – Густаҳамро мекушад ва ба Хусрави Парвиз мепайвандад, то ки дар ҳарамсарои ӯ мақоми волое дошта бошад. Дар назар аст, ки пас аз бозгашт аз Чин ба Эрон Гурдия даъвати ҳамсариини Густаҳамро мепазирад, вале дере нагузашта бо супориши Хусрави Парвиз ин лашкаркаши исёнгарро мекушанд [11, с. 251].

Ба назари мо, чун ин иддао наметавонад симои паҳлавонии Гурдияро тира созад, зеро ки ӯ шавҳарро ба хогири қиём карданаш бар зидди шоҳ мекушад ва барои раҳонидани эронииён аз банди Чин қиём карда, лашкар меорад.

Хирадмандии Гурдия дар "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ боз дар он лаҳза падидор мешавад, ки ӯ хабар меёбад, шоҳ Хусрави Парвиз ба вазифаи ҳокими шаҳри Рай, ки зодбуми Баҳроми Чубина ва хоҳари ӯ Гурдия буд ва мардумони он шаҳр дар исён бардоштан ба муқобили шоҳ ба Баҳром ёрӣ расонда буданд, марди беҳираду бераҳм, "бадандешу баддилу сифлаву бефурӯғ"-ро мефиристад. Аз беадолатиҳо ва кажрафторихои ин мард мардуми шаҳри Рай дар азоб мемонанд. Гурдия пайи тадбирҷӯӣ ва баргараф намудани ҳолати руҳдода мегардад.

Гурдия чун дармеёбад, ки фармонравои Рай шаҳси "зишти бадкомаи шумпай" аст ва он "шаҳри ободро яксар хароб кардааст" "ва ҳама шаҳр яксар пур аз фарёду дард" гаштааст, азми шаҳрдори Рай шудан мекунад. Барои фаҳмондани вазъи ҳукуматронӣ дар устони Рай Гурдия шоҳро барои меҳмонӣ ба боғи худ даъват мекунад. Ҳангоми рӯи сабза нишаставу майгусорӣ кардан Гурдия гурбоякero меоварад бар асп нишаста, гӯшвораҳои заррин бар гӯш, рӯйи зини зарбофт нишаста, бо чашмони пурҳумор ба сони майзадаҳо. Ва ҳамин ки гурбоякро аз болои зин раҳо мекунад, "чун кӯдаке гирди боғ метозад". Шоҳ аз ин ҳаракатҳои гурба ба ханда омада, аз Гурдия мепурсад, ки чӣ орзу дорӣ, бигӯ то бароварда созам. Гурдия часуруна мегӯяд, ки ба ман Райро бидех, то фармонравой кунам, дили ғамгини мардумро шод гардонам.

Хусрав бо қаноатмандӣ хандида, Райро ба Гурдия мебахшад ва сари ин пешниҳоди пандомези Гурдия андешида, марзҳои подшоҳиро бахш карда, ба одамони боҳираду бодониш медиҳад ва ба марзҳои кишвар лашкар мефиристад.

Оқибати кори Гурдияро бо адолати ӯ ба поён расонидани Ҳаким Фирдавсӣ ақидаи додҳоиин ўро бозтоб кардааст.

Дар пайвастагӣ ба ин мавзӯ адабиётшиноси тоҷик Ҷонон Бобокалонова дар асари худ "Нақши занон дар номаи шоҳон" андешаҳои ҷолиб овардааст, ки овардани онҳоро дар ин ҷо бамаврид мешуморем: "Гурдия занест ватандӯст... Ӯ нисбат ба чанг ва куштор сулҳу салоҳро авло

медонад ва осоиштаги ро маҳз ба воситаи сулҳ таъмин кардан мақсади асосии ӯст. Дар фаҳмиши Гурдия тохту тозҳои шадиди чангҷӯна, шӯришу исёнҳо зидди шоҳи кишвари худ нишонаи беакливу беҳирадист, зеро ин ҳама мамлакатро хароб мекунад мулкро вайрон ва мардумро кашшоқ. Дар тасавури Гурдия, тохту тозҳои чангӣ, шӯришу исёнҳо зидди шоҳи ватани хеш ба парокандагии миллат ва харобии мамлакату наслу наҷод меорад" [1, с. 90].

Аз гуфтаҳои боло метавон ба натиҷае расид, ки қанон дар ҳама давраи замони қонибдори сулҳу осоиштагӣ буда, ҳамеша барои оромии хонавода ва амниятӣ суботи Ватанашон мекушиданд. Дар ин росто метавон ба симои қани боҳираду сулҳпарвар ва ватандӯсти дигар аз асарҳои классикони мо – ба образи Нӯшоба, ҳокими шаҳри қанон бо номи Бардаъ аз достони "Искандарнома"-и Низомии Ганҷавӣ тавачҷуҳ кард, ки дар бештар маврид бо ҳислату рафтор ва хирадмандии худ ба образи қанони муборизи "Шоҳнома"-и Ҳокими Тӯс, бавижа ба нақши паҳлавонзан Гурдия ҳаммонанд мебошад.

Яке аз чехраҳои тобноки "Ҳамса"-и Низомии Ганҷавӣ Нӯшоба – ҳокими шаҳри қанон бо номи Бардаъ аз зумраи қанони хушманду ботадбир, боирода, ғамхору чорасоз ва силаҳшӯру ватанпарвар буда, дар "Искандарнома" бо қунин сифатҳо тасвир шудааст.

Боқад тазаккур дод, ки шаҳри батасвиравардаи Ҳоким Низомӣ, ки дар он қо танҳо қанон зиндагӣ мекунанд, дар адабиёти қаҳонӣ қизи нав нест.

Донишманди тоҷик Зафар Мирзоён дар бораи сарзамини қанони разманда – "амазонқанон" таҳқиқоти пурақиш бурда, онро баргирифта аз устураҳо ва ривоеҳои қадими қонӣ доништа, менависад: "Дар адабиёти асотирии қонӣ оид ба сарзамине гуфта шудааст, ки бошандагонаш ҳама қанони шамшерзани разманда – "амазонқанон" (амазонки) буда, мардон ба он қо роҳ надошта буданд. Амазонқанон бо мардоне, ки дар қанг аз онҳо шикаст хӯрдаанд, омезиш пайдо карда, танҳо фарзандони духтарро дар шаҳри худ ниғаҳ медоштанд, аммо фарзанди писарро аз шаҳрашон берун мекарданд, ба падаронашон месупориданд ё аз байн мебарданд. Ҳамқунин, онҳо сини рости духтаронро низ дар қӯдакӣ мебариданд, то ки битавонанд моҳирона тирандозӣ қунанд. Дар бораи шаҳри қанон ривоятҳои гуногун вучуд дорад, ки аз миёни онҳо се ривоят – яке асотирии қонӣ, ки дар осори қатгӣ, аз қумла дар қамосаи Ҳомер "Одиссея" (Odysseia), асарҳои суратқашии бостон Микон ва тандисҳои пайқартарошон Фидий ва Поликет бозтоб шудааст, дувум дар қитобҳои таърихии Ҳеродот, Эврипид, Плутарх ва сеум бозтоби амазонқанон дар "Шоҳнома" и Ҳоким Фирдавсӣ мебошанд" [5, с. 190].

Дар ривоятҳои таърихӣ ёдкарде вучуд дорад, ки охири қаси ба он сарзамин расида Искандари Мақдунӣ будааст. Аз рӯи он қиссаҳо шаҳрону амазонқанон Искандари Мақдуниро даъват мекунад, ки ба сарзамини онҳо омада, ӯро ба қамсарӣ биқазирад [5, с. 191].

Дар "Шоҳнома"-и Ҳоким Фирдавсӣ ва "Искандарнома"-и Низомии Ганҷавӣ ин устура дар шакли дигар, вале хеле зебову қаминӣ бозгӯ шудааст.

Дар қар ду асар омадааст, ки пас аз қирамандӣ бар қишварҳо Искандар хоҳиши дидан ва сафар намудан ба қишвари овозаманди қанонро орзу мекунад. Ӯ ба шаҳри қанон наздик шуда, қун дар бораи далериву хирадмандии қанони он шаҳр огоҳ шуда буд, қуръати ворид шудан ба он нақарда, эҳтиёт пеша мекунад ва бо дастӣ файласуфе пайғом мефиристад, бар маънии азми қанг надоштани танҳо орзуи дидани шаҳри онҳоро доштан. Дар "Искандарнома"-и Низомии Ганҷавӣ оварда шудааст, ки қуди Искандар қамқун сафир ба шаҳри қанон ворид мешавад.

Ҳокими шаҳр – Нӯшоба, ки қани ботадбири роӣ буд, аз наздик шудани лашқари Искандар огоҳ шуда буд ва ба сарзамини онҳо омаданаширо низ боқар дошт, пешақӣ тасвири Искандар ва дигар мулкдорони қаҳонро дар даст дошт ва бо дидани "фиристода" пай мебарад, ки ин мард қуди Искандари қаҳондор аст. Дар номааш барои дидори сарзаминаш пеш аз он ки ба Искандар барои дидани сарзаминаш иҷоза диҳад, ӯро хушдор медиҳад, ки дар мамлақати ӯ ҳама қанон размандаанд ва баҳри диқои шаҳри худ қар қи онҳо омадаанд қони қудро нисор қунанд. Низомӣ ин маъниро қунин бозтоб намудааст:

*Зане ҳокима буд, Нӯшобаном,
Ҳамасола бо ширату нӯши қом.
Қу товуси нар, қоса, дар неқӯи,
Қу оҳуи мода зи беоҳуи.
Қавирою равшандилу нағзгӯи,
Фариштаманиши, балки фарзонаҳуи.
Ҳазораи қани биқр дар пешгоҳ,
Ба қидмат қамар баста, қар як қу моҳ.
Бурун аз қанизони қобуқсавор
Қуломони шамшерзан сӣ қазор.
Нағаштӣ зи мардон қасе бар дараи*

*В-агарчанд наздик будӣ барои
Ба ҷуз зан касе корсозаи набуд,
Ба дидори мардон ниёзи набуд [4, с. 152-153].*

Зӯрмандӣ ва қавиירוдагии Нӯшобаро Низомии Ганҷавӣ аз забони ин шерзан бозгӯ кардааст:
*Агарчи занам, зансияр нестам,
Зи ҳоли қаҳон беҳабар нестам.
Манам шерзан, гар тӯӣ шермард,
Чи мода, чи нариер вақти набард.
Чу барҷӯшам аз хаши чун тундмег,
Дар об отаи ангезам аз дуди тег.
Кафалгоҳи шерон бароам ба доғ,
Зи тӯхи наҳангон фурузам чароғ [4, с. 159].*

Ў Искандарро хушдор месозад, ки агар вай бо зане сарбасар шавад, дар ҳар ду маврид: ё мағлуб шудан ва ё ғалаба кардан шармсор мегардад.

Гуфтумонҳои Нӯшоба бо Искандар саҳнаи ҷанги Гурдия бо Тувургро мемонад. Гурдия низ монанди Нӯшоба аз қувваю нерӯи худ бовар дошта, дар набард бо мардони майдон шоистагии худро изҳор медорад, аммо дар он ҳолате, ки метавон корро бо сулҳ анҷомид, дари ҷанг намеқӯбанд.

Гурдия то охир баҳри он талош дошт, ки лашкари дар Чин мондаи бародарашро бе талафот ба Эрон баргардонад. Исёнгаронро нобуд карда, ба шоҳи Эрон ҳадяҳои зиёд мефиристад ва иҷозаи ба ватан баргаштанро мепурсад, бо сарсупурдагӣ ва хидмати софдилонаю садоқати худ ба боварии шоҳ сазовор мегардад ва барои барқарор намудани сулҳу осоиштагӣ кӯшиш карда, барои ободии ватан то охир мубориза мебарад.

Нӯшоба низ бо чарбзабонию меҳмоннавозӣ ба дили Искандар роҳ ёфта, сарзамини худро аз ҷангу вайронӣ нигоҳ медорад.

Дар тасвири ҳам Фирдавсӣ ва ҳам Низомӣ ин ду зан, пеш аз ҳама, фармонравоянд ва ба қавли сухансароёни бузурги номбурда, аз мардон ҳам болотар меистанд. Ҳар ду ба шоҳони замон: Хусрави Парвиз ва Искандари Мақдунӣ ҳамсару вафодоранд, аммо рисолати худро назди халқ дар мадди аввал гузошта, баҳри беҳбудии рӯзгори мардумонашон меқӯшанд. Онҳо шоҳони замонро на танҳо бо хусну ҷамол, балки бо хиради расо, тадбирҷӯӣ, нерӯмандӣ, тавоноӣ ва корнамоиҳои худ қоиладор кардаанд. Низомӣ аз забони Искандар дар ҳаққи Нӯшоба чунин суханҳо меорад:

*Ба Нӯшоба гуфт: Эй шаҳи бонувон,
Беҳ аз шермардон ба тӯиҷу тавон....
Ҳазор офарин бар зани хуброӣ,
Ки моро ба мардӣ шавад раҳнамоӣ [4, с. 163].*

Ба назар мерасад, ки Ҳакими Тӯс ва Низомии Ганҷавӣ бо офаридани ин ду образи зани ҷасуру паҳлавон, фармонравоёни қордон, ватандӯстони беназир хостаанд, бифаҳмонанд, ки қореро мебоюд мардон барои дифои марзу бум ва зану фарзанди худ анҷом диҳанд, на ҳама вақт онро уҳда карда тавонистаанд, аммо занон барои аз ҷангу хунрезӣ нигоҳ доштани сарзамини падарон, барқарор намудани сулҳу осоиштагӣ ва обод сохтани мамлакат тавоноии хешро нишон додаанд.

АДАБИЁТ

1. Бобокалонова, Ҷ. Нақши занон дар номаи шоҳон / Ҷ. Бобокалонова. – Душанбе: Адиб, 1998. – 163 с.
2. Гафуров Б. Тольикон (Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна). Китоби 1 / Боболон Гафуров. Душанбе: Ирфон, 1983. – 700 с.
3. Инсофпур, Ғуломризо. Ҳуқуқи мақоми занон дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ / Ғуломризои Инсофпур. – Техрон, 1368.
4. Низомӣ, Ганҷавӣ, Ҳамса: Искандарнома / Ганҷавӣ, Низомӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
5. Мирзоён, Зафар. Офаридгори сухан: Занони разманда, амазонзанон дар “Шоҳнома” / Зафар Мирзоён. – Душанбе: ТоРус, 2018. – 272 с.
6. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 1 (1) / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1989. – 487 саҳ.
7. Нудушан, Муъаммадалӣ Исломи. Зиндагӣ ва марги паҳлавонон дар “Шоҳнома” / Муъаммадалӣ Исломи Нудушан. – Теҳрон: Обон, 1349. – 435 с.
8. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ: таҳияи К. Айни, З. Ахрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – Ҷилди 9. – 480 с.
9. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ: таҳияи К. Айни, З. Ахрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – Ҷилди 10. – 416 с.
10. Филипп Гюиз. Древняя персия / Гюиз, Филипп. – Москва: Вече, 2007. – 336 с. : ил. – (Гиды цивилизаций).
11. Лъавоншерӣ М. Ҳамосаи дод / М. Лъавоншерӣ. – Теҳрон, 1380 (2001).

12. Љалол Холиќи Мутлаќ. Эрон дар гузашти рӯзгорон аз маъаллаи «Эроншиносӣ» / Мутлаќ, Љалол Холиќ. – Теърон, 1373, №1, С. 28-43.
13. Шаъин Сироль. Ченъра ва шахсияти занони лянговар дар намосаҳои миллӣ / Сироль, Шаъин. Торнамои «Шоённома» ва Эрон, баргирифта аз доктор Шаъин Сироль, 18. 21. 1392, исфанд, 02.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОБРАЗА ГУРДИИ ИЗ "ШАХНАМЕ" АБУЛЬКАСИМА ФИРДОУСИ И НУШОБЫ ИЗ "ИСКАНДАРНАМЕ" НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

В немеркнувшей "Шахнаме" Хакима Фирдоуси в поэтические рамки внесены проявления формирования жизни и истории классового строя людей. «Шахнаме» по своей тематике является произведением, которое отражает жизнь человека от начала до сегодняшнего времени. Среди тем, входящих в этот ряд, особое место занимает тема раскрытия образа таджикской женщины как носительницы иранской культуры, в которой развиты идеи справедливости.

В этом древней произведении, которое было создано в эпоху насаждения арабской культуры на ираноязычном пространстве, Хаким Фирдоуси продемонстрировал, что статус женщины отличается от представлений народов арабского происхождения. Эти люди с мудрой культурой предоставили женщинам все права, которыми пользовались мужчины. Более того, истинное лицо женщины арийского происхождения проявляется в ее особой культуре, аристократичности, специфике одежды и праведности на полях сражений. Она не только стремится защитить женскую честь, является верной подругой, нежной супругой и создательницей красоты, спокойствия, но и консультирует царей, правителей и правительниц и сама являет собой облик женщины - воительницы.

В нашей статье исследованием охвачены образы двух женщин-воительниц из "Шахнаме" Хакима Абулькаси́ма Фирдоуси и из "Искандарнаме" Низами Гянджеви, которые стоят в одном ряду с мужчинами в вопросах правления и руководства войском, то есть образы Гурдии и Нушобы.

Персидско-таджикскими исследователями литературы ещё недостаточно уделяется внимания лирическим образам женщин в классических произведениях, образом женщин-воительниц, правительниц, их облик до сих пор не раскрыт в достаточной мере. Поэтому наша цель как можно более полном исследование и отображении соответствий и отличий этих образов.

Ключевые слова: Шахнаме, Искандарнаме, Фирдоуси, Низами, Гурдии, Нушобы, сопоставительный анализ, женщины воительницы.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE IMAGE OF THE GURDIA FROM "SHAKHNAME" ABULKASIMA FIRDOUSI AND NUSHOBS FROM "ISKANDARNAM" BY NIZAMI GANJEVI

In the unfading "Shahname" of Hakim Firdousi, manifestations of the formation of life and the history of the class system of people are included in the poetic framework. "Shahname" in its subject matter is a work that reflects a person's life from the beginning to the present. Among the topics included in this series, a special place is occupied by the theme of the disclosure of the image of a Tajik woman as the bearer of Iranian culture, in which ideas of justice are developed.

In this ancient work, which was created in the era of the planting of Arab culture in the Iranian-speaking space, Khakim Firdousi demonstrated that the status of a woman is different from the representation of peoples of Arab origin. These people with wise culture gave women all the rights that men enjoyed. Moreover, the true face of a woman of Aryan origin is manifested in her particular culture, aristocracy, the specifics of clothing and righteousness on the battlefield. She not only seeks to protect women's honor, is a faithful friend, a tender wife and a creator of beauty, tranquility, but also advises kings, proviters and rulers, and she herself is the image of a female warrior.

In our article, the study covered the images of two female warriors from Shahname Hakim Abulkasim Firdousi and Iskandarname Nizami Ganjavi, who are on a par with men in matters of government and leadership of the army, that is, images of Gurdia and Nushoba.

Persian-Tajik literary scholars have not paid enough attention to the lyrical images of women in classical works, the image of female warriors, rulers, their appearance has not yet been revealed sufficiently. Therefore, our goal is to study as much as possible and display the correspondences and differences of these images.

Key words: Shahname, Iskandarname, Firdousi, Nizami, Gurdia, Nushoby, comparative analysis, women warriors.

Сведения об авторе:

Аиуорова Нодира Джумаевна - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы филологического факультета Кулябского государственного университета им. Абуабдуллаха Рудаки.

Адрес: Республика Таджикистан, 735340, г.Кулябул. С.Сафарова 16. E-mail: Shokhnoma@mail.ru

About the author:

Ashurova Nodira Jumaevna - Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Tajik Literature of the Philological Faculty of Kulyab State University. Abuabduallah Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, 735340, Kulyab city, Str.S. Safarov 16. E-mail: Shokhnoma@mail.ru

**АҚИДАҲОИ ЭСТЕТИКИИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ АЗ НИГОҲИ
ДОНИШМАНДОНИ ТОҶИК**

Ҳайитбоева М.А.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Гафуров

Эҳёи маънавиёту тамаддуни халқи тоҷик, бозгашт ба фарҳанги аслии ва ба худ хос имрӯз барои пешрафти муваффақона бо роҳи дигаргунсозиҳо аҳамияти ҳалқунандаро касб мукунад. Бозгашт ба сарчашмаҳо ва асолати хеш, тавзеҳи фалсафӣ ва муаррифии он ба ҷаҳониён, дарки умқи ва бузургии мероси фарҳангии рӯҳонии аҷдодони бузург, ки дар бадастоварии фарҳанги ҷаҳонӣ, тарбияи муносибати эҳтиёткорона ба гузаштаи худ, ба анъанаҳои муқаддаси динӣ ва миллӣ саҳми бориз гузоштаанд.

Дар таълифоти мутафаккирони тоҷик ба афкори аҷибе оид ба масоили таълиму тарбия, тамоюли асосии ҷустуҷӯҳои илмӣ, кӯшишҳои пешниҳоди асоснокунии худии ақлонии васоит ва аҳдофи тарбияи ақлӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ, меҳнатӣ ва ҷисмонии инсон хело рушан ва наҷиб инъикос ёфтааст.

Омӯзиш ва эҳёи афкори фалсафии мардумони Осиёи Миёна, аз ҷумла халқи тоҷик, барои ташаккул додани инсонии комил, дарёфти рисолат ва асолати муҳимтари инсонӣ, мафкураи соҳа, пок сохтани зеҳни ҷомеаи муосир, муаррифи намудани он ба ҷаҳониён мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Осори бадеии суҳанварони форсу тоҷик, ки дар байни халқҳои Машриқзамин мақоми хосаро ишғол менамоянд, то ҳол ниёз ба таҳқиқи фалсафӣ доранд. Зеро дар байни ҳар як достону маснавиҳои суҳансароёни форсу тоҷик, ки дар осорхонаву китобхонаҳои маъруфи ҷаҳон маҳфузанду интизори таҳқиқанд, дурдонаҳои зиёди афкори фалсафӣ нухуфтаанд, ки кашфи яқояки онҳо илмҳои фалсафиро гановат мебахшанд.

Барои ташаккул додани худшиносии миллӣ, ифтихори миллӣ тафаккури фалсафӣ, ахлоқи ҳамида, шуури эстетикӣ асарҳои гаронбаҳои мутафаккирони тоҷик манбаи муҳими илмӣ, фарҳангӣ ба шумор меравад.

Дар қарни XV шаҳрҳои Самарқанду Ҳирот аз марказҳои бонуфузи илму фарҳанги мардуми форсу тоҷик маҳсуб мегардид, ки дар онҳо намояндагони бузурги илму фарҳанг, адабиёт, фалсафа, илмҳои дақиқ умр ба сар мебуданд. Яке аз ҷеҳраҳои маъруфи ин доираҳои илму фарҳанг Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ маҳсуб меёфт, ки осораш саршор аз ақоиду андешаҳои фалсафист.

Мутобиқи биниши фалсафии М. Раҷабов омӯзиши мукаммали ҷаҳонбинии мутафаккири бузург Абдурахмони Ҷомӣ нишон медиҳад, дар радифи таҳқиқи ғояҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ-сиёсии ӯ инчунин афкори эстетикӣ ӯ низ бояд мавриди омӯзиш қарор ёбад, бе омӯзиши ғояҳои эстетикӣ ҷаҳонбинии Ҷомӣ мукамал нахоҳад гашт.

М. Раҷабов қайд менамояд, ки боиси таассуф аст, ки ҷабҳаи эстетикӣ осори Ҷомӣ то кунун ба таври мукамал омӯхта нашудааст ва тадқиқотҳои махсус, оид ба омӯзиши ақидаҳои эстетикӣ Ҷомӣ башуморанд.

Ғояҳои адабӣ - эстетикӣ Абдурахмони Ҷомӣ аз ҷониби муҳаққиқони Аврупо ва Шарқ, хоса донишмандони тоҷик як андоза мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Аз пажӯҳишҳои М. Раҷабов маълум мешавад, ки Мавлоно Ҷомӣ оид ба илми эстетика асари махсусе аз худ боқӣ нагузоштааст, вале дар осори пурғановати ӯ “Ҳафт авранг”, “Баҳористон”, “Рисолаи мусиқӣ” ва девонҳои лирикийи ӯ ғояҳои дилангезу дилошӯбе вомехӯранд, ки дар онҳо моҳияти шеър, тарзу услуб ва мазмуни он, мавқеи он дар ҳаёти ҷомеа хело ба таври воло, орифона ба риштаи назм кашафта шудаанд.

М. Раҷабов қайд менамояд, ки Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар таърифи афкори донишмандони бостонӣ мафҳуми шеърро чунин таъриф медиҳад: “...Мутобиқи таърифи донишмандони бостонӣ, шеър гуфторест, ки аз муқаддимаҳо иборат буда, ин муқаддимаҳо тавассути тахайюлот (ҳаёлотҳо) бо ҳам пайваस्त мегарданд” [3, 150].

Ҷомӣ ҳангоми таъриф додани мафҳуми “шеър” аз назарияҳои файласуфи бузурги Юнони бостон Арасту истифода менамояд ва муҳимтар ин ки ҳангоми таърифу тавсифи шеър, услуб ва мазмуни он тахайюлоте дар назар дошта мешавад, ки он тахайюлоти одӣ набуда, як истеъдод,

маҳорате (муъчизанокке) буд, ки тавассути он “образ” тавлид меёбад, яъне пайдоиши тахайюлотии образнок, маҳз рисолати шеърят ба шумор меравад.

Ҷомӣ нишон додан мехоҳад, ки шеър танҳо тавассути образнокии худ ба қалби инсонҳо роҳ меёбад, ба ақлу фаросат, ба ҳолати рӯҳии инсон таъсири худро мерасонад.

Назарияҳои эстетикӣ Мавлоно Ҷомӣ аз ҷониби М.Раҷабов, дар муқоиса бо ақидаҳои файласуфони Юнони Қадим, аз ҷумла Арасту мавриди омӯзиш қарор ёфтааст.

М.Раҷабов қайд менамояд, ки Ҷомӣ аз ақидаҳои донишмандони бузурги бостонӣ бархӯрдор мегашт ва ҳамзамон аз ғояҳои илмӣ мутафаккирони замони худ низ огоҳ буд; ҳаммаслақони Ҷомӣ оид ба муҳтавои мафҳуми шеър ақидаи шахсии худро доштанд, ки аз таърифи қаблан овардаамон комилан фарқ мекунад, ки он чунин аст:

“...Донишмандони муосир, мегӯяд Ҷомӣ, вазн ва қофияи шеърро дар мадди аввал мегузоранд. Дар ҳолати таърифи умумӣ додан ба мафҳуми шеър, моҳияти асосиро танҳо дар вазни шеър ва қофияи он мебинанд. Ҳамин тариқ, шеър ин гуфтори қофиябандшуда ва ба вазн андохташудае мебошад, ки дар он вучуд доштан ё надоштани тахайюлот, инчунин, мавҷуд будан ё набудани ҳақиқат муҳим нест” [3, 150].

Ҷомӣ бо шукӯҳи шаҳомат аз шеър ёдовар шуда, онро ба зебогии моҳи шаби чаҳордаҳ шабоҳат мебахад, таъсири сеҳрангези онро ба қалби инсон ва таслим гардонидани дилҳоро таъкид менамояд:

*Ҳеч шохид чу сухан мавзун нест,
Сирри хубӣ зи хаттаи берун нест.
Сабр аз ӯ сазбу тасалӣ мушкул,
Ҳоса вақте ки пайи бурдани дил...
Рух зи ташбеҳ диҳад ҷилва чу моҳ,
Бибарад ақли сад афтада зи роҳ...[2, 85]*

М.Раҷабов мафҳуми шеърро аз нуқтаи назари Ҷомӣ хело муфассал омӯхта, ақидаҳои бузурги Ҷомиро бо ғояҳои файласуфони бузурги Юнони бостон, мутафаккирони бузурги асримиёнагии Шарқ, инчунин, файласуфони давраи Нав муқоиса намуда, мегӯяд: “Ҷомӣ дар баррасии мафҳуми шеър дар мадди аввал на тахайюлотро, балки образнокии онро ба ҷои аввал мегузорад ва чунин меҳисобад, ки маҳз бо қувваи образнокӣ, бадеият дар шеър он таъсирбахш гашта, қувваи бузурги сеҳрангезеро дар худ ба бар мекунад” [7, 188].

Ғояҳои эстетикӣ Ҷомӣ аз нигоҳи М.Раҷабов дар муқоиса бо ақидаҳои файласуфони Аврупо, аз ҷумла, Гегел таҳқиқ гашта, нуқтаи назари Гегел оид ба муҳтавои шеър оварда шудааст: “Моҳияти шеър на дар шайъ ва мавҷудияти реалии он, балки дар образ ва сеҳри сухан ифода меёбад. Шеър вақте пайдо шудааст, ки инсон гуфторро омӯхт, гуфтор дар шеър ба он хотир мавҷуд аст, ки гуфта шавад” [7, 170].

М.Раҷабов дар асари номбурда чунин ибрози андеша менамояд, ки Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ дар як қатор асарҳои вожаи “сухан “-ро мавриди таърифу тавсиф қарор додааст. Сухан аз диди Ҷомӣ ҷавҳари муқаддасест, ки Худованд ба инсон ҳадя намудааст, вай ягона пайвандгари наслҳост; танҳо тавассути сухан ашъори пурғановати ниёғонамон то ба мо расидааст. Достонҳои пураризиши бадеӣ, ки рӯҳи инсонро фараҳ мебахшад, дар қалби инсон фараҳи эстетикиро тавлид менамояд, танҳо ба тӯфайли сухан то ба мо омада расидааст.

Мутобиқи андешаи М.Раҷабов, Ҷомӣ на танҳо ба осмонбӯс гаштани образнокӣ дар шеър, балки мазмуни волои онро низ меписандад. Ӯ андеша дошт, ки танҳо шеъре, ки ҳикмату ахлоқи ниёгон дар он маҳфуз аст, ғояҳои ҳақиқӣ ва шаффофу ҷадид, метавонад ба қалби инсон қора кунад, дар дили ӯ тухми некиро гузорад ва инсонҳоро ба роҳи рости ҳақиқӣ раҳсипор намояд. Ҷомӣ шеърро ба чашмаи зулолу шаффофе шабоҳат мебахад, ки дар умқи он ҷилои дурдонаҳои гаронбаҳои ахлоқи ормонӣ намудор бошад. Мутафаккир дар “Силсилат-уз-заҳаб” менависад:

*...Гар бувад лафзу маънӣ бо ҳам,
Ин дақиқу латифу он маҳкам.
Сити ӯ роҳи осмон гирад,
Номи шоир ҳама чаҳон гирад.
В-ар бувад аз табиати торик,
Маънӣ ӯ нафису лафз рақик,
Наравад аз бурутти ӯ боло,
Пеши ришати бимонад он коло [1, 106].*

М. Баҳоваддинов мегӯяд, ки Ҷомӣ дар даврони худ ҳамчун шоир ва мутафаккир дорои обрӯю нуфузи баланде буд, ки ҳатто Султон Хусайн борҳо бо нишондоди сухани Ҷомӣ ақидаи худро тағйир меод. Сипаҳсолорон, дарбориён на танҳо ӯро гиромӣ медоштанд, балки ба ӯ зару зевар,

тиллоу тангаҳои зиёдеро ҳада менамуданд. Ҷомӣ ин ҳадяро мепазирофт, вале ҳеч гоҳ онро ба зиндагии хеш сарф намекард, ин маблағ барои офаридани мадраса, хонақоҳ ва масҷид сарф мегашт [6, 309].

Ҷои дигар М.Баҳоваддинов мегӯяд: “Ҷомӣ инсонии бениҳоят хоксор буд. Зимистону тобистон танҳо як пирохонеро ба бар мекард, худро аз сардиҳои зимистон бо пирохане ҳимоя менамуд. Дар сар қулоҳе дошт, ки бениҳоят хоксорона оро ёфта буд. Ягона нафосате, ки ӯ ба худ раво медид, ин китоб буд. Бидуни ин ҳамсафари ростқавл, Ҷомӣ ҳаёти худро тасаввур карда наметавонист” [6, 321].

Аз осори пурарзиш ва ҷаҳонбинии гуногунҷабҳаи Ҷомӣ М.Раҷабов ёдовар шуда мегӯяд, ки Ҷомӣ дар баробари девонҳои мухташами лирикӣ, осори пурғановати ахлоқӣ-фалсафӣ, асарҳо оид ба тасаввуф, корҳои илмӣ-тадқиқоти мухталиф оид ба муаммоҳои гуногуни забонҳои арабӣ, форсӣ-тоҷикӣ офаридааст, гузашта аз ин ба қалами ӯ асари бузург бо номи “Рисолаи мусиқӣ” низ шомил аст, ки ин бори дигар аз ҷаҳонбинии гуногунҷабҳа ва ғояҳои пурарзиши эстетикӣ ӯ шаҳодат медиҳад.

М.Раҷабов қайд менамояд, ки Ҷомӣ ин асари худро дар асоси омӯзиши манбаъҳои бузург ҳоса, асарҳои мусиқии Абӯнаصري Форобӣ, Сафи ад-Дина, Абдулқодир ва дигарон иншо намудааст. М.Раҷабов дар мақолааш аз тавачҷуҳи ҳосаи мардуми тоҷик ба суруду мусиқӣ ёдрас гардида, мутрибони бузурги тоҷикро дар қарни XV-XVII ёдрас ва номбар намудааст.

Зимни омӯзиши ақидаҳои эстетикӣ Ҷомӣ дар “Рисолаи мусиқӣ” М. Раҷабов ду нуқтаи муҳими илми эстетикаро дарёф намудааст:

Зарурияти дорои мазмуни баланд будани санъат;

Мавқеи муҳим доштани эҷодиёти бадеӣ дар тарбияи маънавӣ ва рӯҳии инсон.

Ҷомӣ дар муқаддимаи “Рисолаи мусиқӣ” менависад: “Ҷуршавии овозҳо дар мусиқӣ як хусусияти хело муҳим дорад, ки он дар пайвастишавии дигар садоҳо дида намешавад; маҳз дар ҳолате, ки овози ҳассоси мусиқӣ якбора ба рӯҳ мерасад ва онро таскин дода, фараҳ мебахшад, дар ин ҳолат рӯҳ ба ҳолати ҷунунӣ (ваҷд) меафтад, ин ҳодисаи фараҳовар ба якборагӣ фарогири рӯҳ мегардад. Вале рӯҳ, ки ба тозагӣ, зери оҳанги дилнавози мусиқӣ ба ҳолати ваҷд омада буд, ин оҳанг (овоз)-и худро ноаён зери парда гирифта, нопадид мегардад ва рӯҳ аз фироқи дурӣ азият мекашад, мехоҳад бори дигар аз дарди фироқ ба ваҷд гузарад [4, 15].

Ҷомӣ дар муқаддимаи асари худ, “мусиқӣ”-ро илм дар бораи офариниши «зебогии мутлақ» доништааст, таъкид менамояд М. Раҷабов ва қайд менамояд, ки ин фикри Мавлоно нуқтаи олии афкори эстетикӣ ӯст.

Дар таҳқиқи осори Абдурахмон Ҷомӣ хизмати адабиётшиносии варзидаи тоҷик Аълоҳон Афсаҳзод ниҳоят бориз аст. Мавсуф ҷанбаҳои мухталифи эҷодиёти ин суҳанвар ва мутафаккири барҷастаро муфассал баррасӣ ва таҳлил намуда, зимни мулоҳизоти хеш дар ҷанди маврид перомуни афкори эстетикӣ Мавлоно Ҷомӣ низ изҳори назар кардааст. Масалан, Аълоҳон Афсаҳзод дар хусуси мукофоти амал андешаронӣ намуда, чунин сатрҳои суҳанварро барои исботи андеша зикр менамояд:

Ахлоқи неку бад ҳама тухм асту ту замин,

Аҳволи охираат зи ту рӯянда чу гиёст.

Тухм, ки дар замин бувад, охир ҳамон дамад,

Гар арғувониву лолаву гар гиру ганданост [5, 332].

Ё ҷои дигар дар хусуси андешаҳои ахлоқии Ҷомӣ изҳори ақида намуда, даъвати Мавлоно барои ба ҷо овардани хизмати халқро мавриди таҳлил қарор медиҳад ва барои мутлақои фикр ин порҷаро мисол меорад:

Шамъ шав, шамъ, ки худро сӯзӣ,

То ба он базми қасон афрӯзӣ...

Абр шав, то ки чу борон резӣ,

Бар гулу хас ҳама яксон резӣ [5, 358].

Дар ин ду порча баробари андешаҳои иҷтимоиву ахлоқии Абдурахмони Ҷомӣ афкори эстетикӣ вай низ тазоҳур кардааст. Зеро агар инсон хоҳад, ки зиндагиаш зебо бошад, орому осуда нафас кашад амалҳои хайро анҷом бояд диҳад. Дар фарҷоми амали зебо подоши хуб инсонро истикбол менамояд. Дар ҳубӣ қардан инсонҳоро интиҳоб қардан нашоад, балки мисли абр бар сари гулу хас як хел борон бояд рехт, ки баробар баҳраёб гарданд.

Ба ақидаи донишмандони тоҷик Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ тавонистааст, тавассути осори пурарзиш ва гуногунҷабҳаи худ давоми ҷанди қарн ба наслҳои оянда завқии эстетикӣ бахшад.

Ҷаҳонбинии эстетикӣ Ҷомӣ барои ташаккули худшиносии миллӣ, афкори эстетикӣ ҷомеаи муосир, хусусан, ҷавонон аҳамияти амалӣ дошта, дар тарбияи эстетикӣ насли ҷавон бетаъсир нахоҳад буд.

Дар мақола нишон дода мешавад, ки бо мақсади амалӣ намудани ғояҳои фарҳангпарварона ва инсондӯстонаи (гуманистии) Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, баҳри муаррифи намудани осори пурарзиши мардумони форсу тоҷик ба ҷохониён, инчунин аҳамияти амалӣ ва пурарзиш доштан он ба тарбияи ҷавонон, ҷаҳонбинии Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ мавриди омӯзиш қарор ёфтааст. Дар мақола зикр мегардад, ки ғояҳои фалсафӣ, адабиву эстетикӣ Абдурахмон Ҷомӣ ханӯз ба пуррагӣ омӯхта нашудааст. Омӯзиш ва баррасии ақидаҳои эстетикӣ Абдурахмон Ҷомӣ аз ҷониби донишмандони тоҷик, хосатан М.Баҳоваддинов ва М.Рачабов дар муқоиса бо бархе аз ақоиди файласуфони Аврупо нишон дода шудааст. Ҷаҳонбинии А.Ҷомӣ барои ташаккул додани худшиносии миллӣ, худгоҳӣ, ҳештаншиносӣ, афкори фалсафӣ ва эстетикӣ замони муосир, хосатан ҷавонон аҳамияти амалӣ хоҳад дошт.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Силсилат-уз-заҳаб. Осор Ҷилди 3- Душанбе: Адиб, 1987.- 288 с.
2. Абдурахмони Ҷомӣ. Хирадномаи Искандарӣ. Осор. Ҷилди 5.- Душанбе: Адиб, 1986.-320 с.
3. Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон. Осор. Ҷилди 7.- Душанбе: Адиб, 1989.- 540 с.
4. Абдурахмони Ҷомӣ. Рисолаи мусиқӣ. Осор. Ҷилди 8- Душанбе, Адиб, 1990.- 494 с.
5. Аълоҳон Афсаҳзод. Ҷомӣ - адиб мутафаккир. Душанбе: Ирфон, 1989.- 380 с.
6. Баҳоваддинов М. Асарҳои мунтахаб.- Душанбе: Ирфон, 1980.- 412 с.
7. Рачабов М. Абдурахман Джами и таджикская философия XV века.- Душанбе: Ирфон, 1968.- 317 с.

ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ АБДУРАХМОНА ДЖАМИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ТАДЖИКСКИХ МИСЛИТЕЛЕЙ

В статье показывается что Основатель мира и национального единства - Лидер нации Эмомали Рахмон постоянно указывает на роль и значение освоения духовного наследия персo-таджикского народа, его роли в воспитании современной молодежи, формирования ее национального и патриотического самосознания. I

Одной из жемчужин духовного наследия персo-таджикской культуры является творчество Абдурахмона Джами.

В статье говорится о том, что философские и художественно-эстетические идеи А.Джами в существующих на сегодняшний день научно-исследовательские М.Баховаддинов, М.Раджабов и другие мыслители в своих научных трудах уделяют большое внимание художественно - эстетическим воззрения А.Джами.

Почеркивается огромная роль эстетических воззрений А.Джами на формирование национального самосознания, понимания категорий мира и дружбы, правильное осмысление современной эстетики, которое будет иметь практическое значение в эстетическом и нравственном воспитании современной молодежи.

Ключевые слова: эстетическое сознание, бытие, слово, эстетическое наслаждение, радость, нравственный идеал, изысканность.

AESTHETIC VIEWS OF ABDURAHMON JOMI FROM THE POINT OF VIEW OF THE TAJIK THINKERS

The article shows that the founder of peace and national unity, the leader of the nation Emomali Rahmon constantly points out to the role and importance of the spiritual heritage of the Persian-tajik people, it's role in the education of modern youth and formation of it's national and Patriotic self-consciousness.

Key words: aesthetic consciousness, existence, word, aesthetic pleasure, joy, moral ideal, delicacy.

Сведения об авторе:

Хайитбоева Мукаддас Ахмадҷоновна - старший преподаватель кафедры политологии и культурологии Худжандский государственный университет имени Б.Гафурова.

About the author:

Haitboeva Mukaddas Ahmatjonovna - senior lecturer, Department of political and cultural studies of Khujand state University named after Bobojon Gafurov, Republic of Tajikistan.

ТАРЧЕЪБАНД ВА ТАШАККУЛИ ОН

Абдуллоҳи У.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Донандагони илмҳои калом, бадеъ ва арӯзи тоҷикӣ дар ҳар давр мувофиқи фаҳмиш ва дониши худ дар бораи ин навъи шеър (тарчеъбанд) сухан рондаанд. Аз ин ҷост, ки оид ба пайдоиш ва маъноӣ луғавию истилоҳии ин навъи шеър ақидаҳои гуногун ба миён омадааст.

Дар аввал маълумотҳои муаллифони луғатҳои тафсириро аз назар гузаронидан зарур аст. Чунончи, Муҳаммад Ғиёсиддин муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» тарчеъбандро чунин таъриф кардааст:

«Тарчеъбанд – маънии ин дар луғат баргардонидани банд аст ва дар баҳри мувофиқ ва дар истилоҳ он ки шоир чанд банд дар баҳри мувофиқ ва қавофии мухталиф тасниф намояд ва баъди ҳар банд як байти маинро, ки муттафиқ алвазну мухталиф ба қавофии ҳар банд бошад ҳар бор биёрад, ба шарте ки он байт ба мазмуни байти охири ҳар банд марбут бошад» [4, 150].

Ҳасан Амид мегӯяд: «Тарчеъбанд – дар истилоҳи илми бадеъ он аст, ки шоир чанд ғазал ё чанд банд шеър дар баҳри мувофиқ ва қофияҳои мухталиф биғӯяд ва баъд аз ҳар банд як байти мукаррар ё қофияи ҷудогона биёварад ва ин байтро тарчеъ ё баргардон ё бандгардон мегӯянд» [11, 289].

Дар дигар луғатҳо низ айнан гуфтаҳои мазкур такрор шудаанд. Аз ин рӯ, маълумоти беҳтарин ҳамоно гуфтаҳои Муҳаммад Ғиёсиддин ва Ҳасан Амид мебошанд. Дар асарҳои адабиётшиносӣ ҳам дар бораи тарчеъбанд баҳсу мунозираҳо ба назар мерасанд, ки мо дар бораи онҳо дар ин ҷо сухан меронем.

Ҳанӯз дар асри XI Шамсиддин Муҳаммад Қайси Розӣ тарчеъбандро чунин таъриф карда буд:

«Тарчеъ – он аст, ки қасидаро бар чанд қитъа тақсим мекунанд, ҳама дар вазни мувофиқ ва дар қавофии мухталиф ва шуаро ҳар қитъаеро аз он хонае хонанд он гоҳ фосила миёни ду хона байти муфрад созад ва он (байт)-ро тарчеъбанд хонанд. Пас агар хоҳад, ҳамон байтро тарчеъбандии ҳама хонаҳо созад ва дар охири ҳар қитъа бинависад, агар хоҳад ҳар хонаро тарчеъбанди алоҳида гӯяд ва агар хоҳад тарчеъбандҳо бар як қофият ниҳад, то қитъаи муфрад бошад» (9, 400).

Агар мо ин гуфтаи Шамс Қайси Розиро дар баробари ақидаи дигар адабиётшиносон санҷем, он асосан дуруст мебарояд. Лекин дар баробари дурустии таъриф мисоли овардаи Шамс Қайс нодуруст аст. Зеро байтҳои василаи он якранг набуда, балки гуногунанд. Мо медонем, ки байтҳои тарчеъбанд мухталиф набуда, балки як байт баъди тамоми шудани ҳар банд оварда мешавад. Агар байтҳои такроршуда мухталиф бошанд (тағйир ёбанд), он гоҳ вай таркиббанд мешавад.

Шамс Қайси Розӣ ба ҳамин таъриф қаноат карда дар бораи дигар хусусиятҳои тарчеъбанд чизе нагуфтааст.

Муаллифи «Ҳадоиқ-ус-сеҳр фи дақиқ – уш-шеър» Рашиди Ватвот тарчеъбандро нисбат ба Шамс Қайси Розӣ дурусттар таъриф карда ин байти зиёдатиро бар се навъ доништа мегӯяд: «... ва ин байти бегона бар се навъ бувад яъне ки дар охири хона ҳамоно боз оранд ё байтҳои мухталиф бувад ҳар яке бар қофияти хос ё байтҳои бувад, бар як қофият ба адади абёти тарчеъ чунон, ки чун ин абётро чамъ кунанд хонаи абёти тарчеъ чунонки чун ин абётро чамъ кунанд хонаи дигар гардад» (6, 606).

Аз ин тақсимоте, ки Рашиди Ватвот байти тарчеъро кардааст фақат якумаш ба тарчеъбанд тааллуқ дорад. Агар шоир шеъри худро мувофиқи навъи дуом ва сеюм созад, он гоҳ шеъри вай доираи тарчеъбандро тарк карда ба навъи таркиббанд дохил мешавад.

Алӣ бинни Муҳаммад асари худ «Дақиқ – уш-шеър» - ро харчанд як аср баъд аз ду асари номбаршуда таълиф карда бошад ҳам, вале асосан ҳамон фикри Рашиди Ватвотро пайравӣ кардааст. Худи асар ҳам, чӣ хеле ки худи муаллиф қайд кардааст, дар пайравии асари Рашиди Ватвот навишта шудааст.

Тақсимоте, ки вай оид ба навъҳои байти тарчеъ гузаронидааст, ба тақсимоти гузаронидаи Рашиди Ватвот монанд аст. Вай барои тасдиқи фикраш тарчеъбанди Фаҳриддини Ироқиро (610 – 688), ки бо байти зерин оғоз меёбад овардааст:

«Дар майкада бо ҳарифи қаллош,

Биншину шароб нӯшу хуш бош.

ва байти тарчеш чунин аст.

Дар майкада мекашам сабӯе,

Бошад, ки биёбам аз ту бӯе» [1, 67].

Дар адабиётшиносии рус шарҳиносон В. Жуковский ва Е.Э. Бертелс оид ба тарчеъбанд изхори ақида кардаанд [2, 386], [2, 470].

Вале гуфтаҳои онҳо низ асосан такрори фикри ақидаҳои гузаштагон мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар байни адабиётшиносони форсу тоҷик то нашри асарҳои олимони муосири Эрон – Саид Маҳмуд Нишот ва Муҳаммад Ҷаъфар Маҳҷуб касе аз доираи ақидаи Шамс Қайси Розӣ ва Рашиди Ватвот берун набаромадааст.

Саид Маҳмуд Нишот тарҷебандро чунин таъриф кардааст:

«Тарҷеъ – ба маънии баргардонидан аст ва дар илми бадеъ иборат аз риштаи ашъорест, ки дар бахшҳои ҳамвазн суруда мешавад, вале қофияҳо мухталиф ҳастанд ва дар фавосили ҳар бахш як байти муффрадро айнан такрор мекунад ва ин байти аҷнабии муқарраршударо воситатулиқд ё баргардон ном ниҳода ва бахшҳои ҳамвазнро «хона ё ришта ё банд истилоҳ кардаанд»... [8, 128].

Саид Маҳмуд Нишот миқдори байтҳои ҳар банди тарҷебандро иборат аз панҷ- шаш ва аз ин ҳам зиёдтар медонад.

Муаллиф тарҷебандро зодаи ғазал медонад ва меғӯяд, ки ҳамон байти тарҷеъ изофа шудааст. Инчунин мавзӯёҳое, ки дар онҳо ғазал суруда мешавад. Чизи тозаи дигаре, ки Саид Маҳмуд Нишот меғӯяд ин матлаъ доштани тарҷебанд аст. Вай дар аввали ҳар банд овардани матлаъро чизи зарурӣ мешуморад ва меғӯяд:

«...ва ҳамчунон ки қасоиди тамои матлаъ дорем чӣ монъе дорад, ки тарҷеоти тамои матлаъ дошта бошем» [8, 129].

Муаллиф дар бораи пайдоиши ин навъи шеърӣ ба ҳулосае омадааст, ки тарҷебанд аз қасида пайдо шудааст ва барои тасдиқи фикраш аз мақолаи Муҳаммад Тақии Баҳор иқтибос овардааст, ки он чунин мебошад:

«Марҳум Муҳаммад Тақии Баҳор менависад: «ва мусаммату тарҷебанду мустазодҳо чузъе аз қасоид маҳсуб мешаванд, аъробӣ маснавиётро ҳам қасида меноманд ва қитъа як порчаи қасида аст, ки дорои матлаъ набошад» [8, 129].

Азбаски ин мақолаи Баҳор дастраси мо нашуд, дар бораи ақидаи муаллифи он чизе гуфта наметавонем. Вале аз навиштаҳои муаллифи «Зеби сухан» равшан мегардад, ки ҳардуи онҳо тарафдори ақидаи аз қасида ба амал омадани тарҷебанд мебошанд.

Саид Маҳмуд Нишот инчунин, тарафдори аз рӯи миқдори байтҳои ҳар банд чудо кардану ном гузоштани тарҷебанд (ба монанди мухаммаси тарҷеъ, мусаддаси тарҷеъ) мебошад. Аммо ин таклифи муаллиф ҳеҷ чои дастгирӣ надорад. Зеро ба ғайр аз як ду шоир дигар касе баробарии байтҳои ҳамаи бандҳои тарҷеъро риоя накардааст.

Чизи дигаре, ки дар ин ҷо қайд кардан зарур аст, ки ақидаи муаллифи асари «Сабки хуросонӣ дар шеъри форсӣ» Муҳаммад Ҷаъфар мебошад.

Муҳаммад Ҷаъфар яке аз он олимони муосири Эрон аст, ки нисбат ба дигарон дар асари худ дар бораи пайдоиши тарҷебанд бештар таваққуф намудааст.

У дуруст қайд мекунад, ки тарҷебанду таркибанду мусаммат ба қатори он намудҳои шеърие медароянд, ки дар аҳди Сомониён вучуд надоштанд ва намунаҳои онҳоро фақат дар ашъори шоирони охириҳои асри X ва аввалиҳои асри XI во мехурем.

Асосан, дар байни ин се навъи шеър (тарҷебанд, таркибанд ва мусаммат) ягон фарқи қиддие гузоштан мумкин нест. Инро Муҳаммад Ҷаъфар низ қайд карда менависад:

«Табии аст, ки ин навъ шеър, пас аз ривоч ёфтани ва тақомули нисбии ғазал суруда шуд. Аммо он нуқтае, ки то кунун дар бораи ин ду навъи шеър ва тафовути зохирии он бо мусаммат гуфта нашуда ин аст, ки ҳар гоҳ тамоми мисраъҳои таркибанду тарҷебанд дорои қофия бошад (чунон ки ду тарҷебандии Фарруҳӣ, ки яке дар мадҳи Муҳаммад ибни Маҳмуди Ғазнавий дорои бисту панҷ банд ва дигар дар мадҳи Амир Юсуф бародари Маҳмуд дорои бисту чаҳор банд) дигаргунӣ асосие бо мусаммат надорад ва танҳо тафовути он зиёдтар будани теъдоди мисраъҳои ҳар банд аст ва метавон онро навъе мусаммат дар шумор овард» [5, 159].

Муаллиф дар аввали боби оид ба тарҷебанду таркибанд таълиф кардаи худ ин ду жанрро зодаи қасидаву ғазал донистааст, вале дар ин ҷо тарҷебанди Фарруҳӣ (асри XI) – ро ки дар мадҳи Амир Юсуф сурудааст ва банди аввалаш чунин аст:

*«Зи бог, эй богдон, моро ҳаме бӯи баҳор ояд,
Қалиди боги моро дех, ки фардомон ба қор ояд,
Қалиди боги фардоро ҳазорон хостгор ояд,
Ту лахте сабр қун чандон, ки қумрӣ бар чанор ояд.
Чу андар боги ту булбул ба дидори баҳор ояд,
Туро меҳмони ноҳонда ба рӯзе сад ҳазор ояд.
Қунун гар гулбунеро панҷ- шаши гул дар шумор ояд,
Чунон донӣ, ки ҳар қасро ҳаме хуштар зи нор ояд.
Баҳор имсол тиндорӣ ҳаме хуштар зи пор ояд,
Аз ин хуштар шавад фардо, ки Хусрав аз шиқор ояд. [10, 403],
байти тарҷеаи:*

*Бад-ин шоистагӣ ҷашине, бад-ин боистагӣ рӯзе
Маликро дар ҷаҳон ҳар рӯз ҷашине боду наврӯзе» [10, 405].*

зодаи мусаммат медонад. Дар ҳақиқат ҳамаи бандҳои ин тарҷеъбанд дорои панҷбайтӣ мебошанд ҳамаи мисраъҳо ба монанди мисраъҳои мусаммат қофияву радиф доранд.

Масъалаи дигаре, ки Муҳаммад Ҷаъфар қайд мекунад ин сарчашмаи ба вучуд омадани тарҷеъбанд аст.

Дуруст аст, ки ҳар чизи нав дар заминаи чизи кӯҳна ба вучуд меояд ва он чизи нав чанд муддат бо собиқаи худ умр ба сар бурда дар охир шакл гирифта ба як предмети мустақил табдил меёбад. Тарҷеъбанд ҳам ҳамин равандро аз сар гузаронидааст. Зеро навъи шеърӣ тарҷеъбанд якбора ба вучуд наомадааст ва имконнопазир аст, ки шоире бе ягон чустучӯ, илҳомгирӣ ягон навъи шеъриро кашф кунад. Агар ин қор имконпазир мешуд аз замони зиндагии устод Рӯдакӣ то замони мо чунин навъҳои зиёди шеърие ба вучуд меомад, ки ба тарзи арифметикӣ ҳисоб кардани онҳо аз имкон берун мебуд.

Дар ин бора Муҳаммад Ҷаъфар менависад: «Намунаи комили ду навъ аз ин таркиббандҳоро тарҷеъбандҳо аз даврони Ғазнавӣ боз мондааст. Аммо дар миёни устодони салаф низ ба шеърҳои бармехурем, ки дар ҳамин шароит аст ва гарчи фақат ҷузъе ноқис аз он бозмондааст, метавон гуфт, ки агар қисмате аз таркиббанд ё мусаммати комил набошад, боре сармашқи шоирони назир ва Манучехрӣ дар сурудани мусамматҳоро тарҷеъбандҳои хеш воқеъ шудааст. Аз қитъаи маъруфи Рӯдакӣ дар васфи шароб, ки бо ин матлаъ оғоз мешавад:

*Биёр он май, ки тиндорӣ равон ёқути ноб астӣ,
Ва ё чун барқаида тег пеши офтоб астӣ...*

оё наметавон қитъаро қисмате аз таркиббанд, тарҷеъбанд ё мусаммате пиндошт ва агар чунин набошад лоақал наметавон онро илҳомбахши шоирон монанди Фаррухӣ донист» (5, 159).

Бояд эътироф кард, ки ин навъи шеърӣ (тарҷеъбанд) маҳз маҳсули аҳди Ғазнавиён аст ва Фаррухӣ, ки яке аз шоирони бомаҳорати ин давра мебошад, мумкин аст аз ин қитъаи устод Рӯдакӣ илҳом гирифта тарҷеъбанд суруда бошад.

Зеро ин қитъаро ӯ дар тарҷеи «Дар мадҳи Амир Юсуф» сурудааш ду бор истиқбол кардааст, ки яке дар байти аввали банди сеюм:

*«Замин аз хуррамӣ гӯӣ қушода осмон астӣ,
Қушода осмон гӯӣ шуқуфта бӯстон астӣ» [10, 403].*

ва дигаре дар банди сенздаҳум:

*«Гар аз даҳ фазл ту шоҳо яке дар офтоб астӣ,
Ҳамон дар парастидан-и ҳар касро иштиоб астӣ» (10, 409),*

гуфтан лозим аст, ки банди сеюми тарҷеъбанд аз аввал то ба охир дар қофия ва радифи ҳамон қитъаи устод Рӯдакӣ суруда шудааст.

Мумкин аст Фаррухӣ ба ғайр аз ин қитъа боз аз ягон сарчашмаи дигар илҳом гирифта бошад, лекин ин тарафи масъала ба мо норавшан аст.

Сарчашмаи дигаре, ки Фаррухӣ мумкин аст аз он илҳом гирифта тарҷеъоти худро навишта бошад, ин мусамматҳои Манучехрист. Манучехрӣ пеш аз Фаррухӣ умр ба сар бурда, яке аз ин чоргонаи дарбори Ғазнавиҳо ба ҳисоб меравад.

Ӯ бештари мусамматҳои худро дар мадҳи Султон Масъуди Ғазнавӣ ва баҳору ҷашни Наврӯз навиштааст, ки байтҳои зерин аз як банди мусаммати ӯ мебошанд:

*«Хезеду хаз оред, ки ҳангоми хазон аст,
Боди хунук аз ҷониби Хоразм вазон аст.
Он боди вазон бин, ки бар шоҳи ризон аст,
Гӯё ба масал тираҳани ранги ризон аст,
Деҳқон ба тағҷуб сари ангушт гизон аст,
К-андар чаману бог на гул монду на гулзор» [3, 170].*

Дар эҷодиёти Фаррухӣ боз як тарҷеъбанди дигар мавҷуд аст, ки вай аз мусаммат ба кулӣ фарқ мекунад. Ин тарҷеъбанд аз ҳафт банд иборат буда, дар мадҳи Абулҳасан Алӣ бини Фазл бини Аҳмади маъруф ба Ҳачҷоч суруда шудааст, ки банди аввалаш чунин оғоз мешавад:

*«Моҳи фарвардин ҷаҳонро аз дари дидор кард,
Абри фарвардин заминро нур бути фарҳор кард.
Бод гӯё нофаҳои тийбатро бардарид,
Бог гӯё қорвони шуштарӣ овард кард...
байти тарҷеъаш:*

*Човидона хоҷаи ҳар хоҷае Ҳаҷҷоч бод,
Бартарини меҳтарону кехтарини муҳточ бод» [10, 427].*

аз мусаммат тафовути чиддӣ дорад.

Ҳаминро бояд қайд кард, ки ин тарҷеъбанд мумкин аст, баъди шакл гирифтани таркиббанд ба вучуд омада бошад.

Зеро таркиббанд аз тарҷеъбанд дида ба мусаммат наздикӣ дорад. Шояд, аввал мусаммат пайдо шуда ва он барои ба вучуд омадани тарҷеъбанду таркиббанд замина гардида бошад.

Баъд аз он ки мо дар бораи маъноӣ луғавию истилоҳии тарҷеъбанд фикри баъзе олимониро қайд карда гузаштем, инчунин, дар бораи наздикӣ ва ҳамчинсии тарҷеъбанд бо дигар навъҳои шеърӣ каму беш маълумот пайдо кардем, мавриди он расидааст, ки баъзе масъалаҳои дигари баҳсталаби ин навъи шеърро аз назар гузаронем.

Масъалаи нахусти баҳсталаб ин хусни матлаъ доштан ва ё надоштани тарҷеъбанд мебошад.

«Хусни матлаъ – чи тавре ки муаллифони «Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ» қайд мекунанд, - он аст, ки шоир аввали ғазал ё қасидаашро бо байте сар мекунад, ки аз ҷиҳати шаклу мазмун дар ниҳояти зебӣ бошад ва зуд диққати хонандаро ба шунидани боқимондаи шеър ҷалб намояд» [7, 151].

Чи хеле ки дар боло гуфта гузаштем, таърихи пайдоиши тарҷеъбанд бо ғазал алоқаи зич дорад. Модоме, ки масъала чунин бошад, пас яке аз хусусиятҳои муҳими ғазал ин хусни матлаъ доштани он аст ва ҳамон ғазал ғазали беҳтарин эътироф карда мешавад, ки дар баробари дигар хусусиятҳои хусни матлаъ низ дошта бошад. Аз ин рӯ, ин хусусияти ғазал ба тарҷеъбанд нагузашта наметавонист.

Дар адабиёти классикии форс- тоҷик матлаъҳои беҳтаринро Саъдӣ Ҷомӣ ва дигарон сурудаанд.

Сарояндагон тарчеот кӯшиш кардаанд, ки ҳар банди тарчеоти худро бо байти хусни матлаъ сар кунанд, вале ин кор на ба ҳама муяссар гардидааст. Шоирон – Саъдӣ, Ҷомӣ, Қосими Анвор ва дигарон тарчеоти худро бо матлаъҳои хеле хуб сар кардаанд, ки мо дар поён аз онҳо якчанд намунаҳо меорем:

1. Аз Ироқӣ:

*Эй мутриби шиқ соз бинвоз,
К-он ёр нашуд ҳанӯз дамсоз.*

2. Саъдии Шерозӣ:

*Шуд мавсими сабзаву тамошо,
Бархезу биё ба сӯи сахро.*

3. Қосими Анвар.

*Зи сӯи дарди бедармони ошиқ,
Ба гардун мерасад афғони ошиқ.*

Масъалаи дигар ин овардани байти тахаллус дар тарчеот мебошад.

Байти тахаллуси шоир дар тарҷеъбанд ҳам мавқеи арзанда дошта барои шакли хос гирифтани ин навъи шеърӣ нақши калон мебозад.

Бояд гуфт, ки дар пайдоиш, шаклгирӣ ва тақомули тарҷеъбанд хизмати адибони асри XI хеле бузург мебошад. Шоирони машҳури ин аср Манучехрӣ, Носири Хисрави Кубодиёнӣ, Фаррухии Систонӣ, Масъуди Саъди Салмон, Муиззии Самарқандӣ ва дигарон пояи шеърӣ тоҷикиро боз ҳам пайдор гардонидани онро машҳур кардаанд. Махсусан, дар пайдоиш ва шакл гирифтани тарҷеъбанд хизмати Фаррухии Систонӣ хеле калон аст.

АДАБИЁТ

1. Алӣ ибни Муҳаммад. «Дақоик- уш-шеър».- Техрон, 1962.
2. В. Жуковский «Песнь Носири Хосрова», журн. «Записки восточного отделения», том. IУ. вып. 111- IУ. Петербург, 1890, и ЕЭ. Бертелс. «Избранные труды» ч. 3.- М, 1965.
3. Манучехрии Домғонӣ. «Девон».- Техрон, 1338 шамсӣ.
4. Муҳаммад Ғиёсиддин. «Ғиёс – ул-луғот».- Ҳиндустон, 1330 ҳиҷрӣ.
5. Муҳаммад Чаъфар. «Сабки Хуросонӣ дар шеъри форсӣ».- Техрон, 1345 шамсӣ.
6. Рашиди Ватвот. «Девон».- Техрон, 1339 шамсӣ.
7. Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдуҷабборов. «Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ».- Душанбе, 1964.
8. Саид Маҳмуди Нишот. «Зеби сухан».- Техрон, 1342 шамсӣ.
9. Шамс Қайси Розӣ. «Ал – муъҷам фи маойир – ил-ашъор- ил - Аҷам».-Техрон, 1338, шамсӣ.
10. Ҳаким Фаррухии Систонӣ. «Девон». Техрон, 1337 шамсӣ.
11. IҲасан Амид. «Фарҳанги Амид».- Техрон, 1345 шамсӣ.

ТАРДЖЕЪБАНД И ЕГО ВОЗНИКНОВЕНИЕ

Тарджеъбанд является одним из видов персидско-таджикской поэзии, что берет своего начало с конца X-го и начало XI вв. Впервые в персидско-таджикской классической литературе на этом виде поэзии написали такие поэты как: Манучехри Домгони, Фаррухи Систони, Носир Хусрав, Рашид Ватвот, Масъуд Саъди Салмон, Саид Хасан Газнави и другие, что в последующие века тарджеъбанд получил широкое распространение. В статье мы постарались дать словарное и терминологическое значение тарджеъбанда на основе высказывания Мухаммада Гиёсиддина, Хасана Амида и теоретиков литературоведов Шамса Кайса Рози, Рашида Ватвота, саид Махмуда Нишота и Мухаммад Таки Бахар. В ходе исследования выяснено, что тарджеъбанд является одним из распространённых жанров персидско-таджикской классической литературы.

Ключевые слова: тарджеъбанд, возникновение, псевдоним, поэзия, газель, вид поэзии, строка, развитие, Мухаммад Гиёсиддин, Хасан Амид, теоретик.

TARJEBAND AND ITS OCCURRENCE

Tarjeband is a type of Persian-Tajik poetry, which originates from the end of the 10th and beginning of the 11th centuries. For the first time in the Persian-Tajik classical literature on this kind of poetry wrote such poets as: Manuchehri Domgoni, Farruhi Sisoni, Nosir Khusrav, Rashid Watvot, Masud Sadi Salmon, Saeed Hasan Ghaznavi and others, which became widespread in subsequent centuries. In the article we tried to give the dictionary and terminological meaning of the teyard based on the statements of Muhammad Giyosiddin, Hasan Amid and literary theorists Shams Kais Rozi, Rashid Watchot, Said Mahmud Nishot and Muhammad Taki Bahar. In the course of the study, it was found out that the tardjeband is one of the widespread genres of Persian-Tajik classical literature.

Keywords: targeband, occurrence, pseudonym, poetry, gazelle, type of poetry, line, development, Muhammad Giyosiddin, Hassan Amid, theorist.

Сведения об авторе:

Абдуллохи Усмонали - доктор PhD. филологического факультета ТГПУ им. С. Айни, тел.: (+992) 988403445. @email. ru.

About the author:

Abdulloi Usmonali - doctor PhD. Of the philology faculty, TSPU named after S. Aini. Tel.: +992988403445. @email. ru.

ШОҲ НЕЪМАТУЛЛОҲИ ВАЛӢ ДАР ТАҲҚИҚИ САИД НАФИСӢ

Абдуллоева С.К.

Донишканди давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода

Яке аз намояндаи силсилаи маъруфи тасаввуф Сайид Нуриддин ибни Амир Абдуллоҳ машхур ва маълум ба Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ соли 1329-и мелодӣ дар шаҳри Моҳони наздикии Кирмон, Ҷумҳурии имрӯзаи исломии Эрон ба дунё омадааст. Ӯ шоир, ориф ва мутафаккири бузурги асрҳои XIII-XIV ба шумор рафта, дар рушду нумӯи илму адабиёт ва фарҳанги тоҷику форс сахми арзандае гузоштааст. Дар давраи ҷавонӣ дар шаҳрҳои Самарқанд, Ҳирот ва Язд зиндагӣ карда, дар синни 24-солагӣ ба зиёрати Маккаи муаззама рафта муддати 7-сол он ҷо иқомат намудааст. Сабаби ҳафт сол иқомат кардани шоир беҳуда набуда, балки тӯли ин муддат шогирдии яке аз олимони забардасти соҳаи дину шариат Абдуллоҳи Ёфёиро ба ӯҳда доштааст, ки аз дасти ин олими забардасти қуръонӣ хирқа гирифта ба ин васила дар пайдоиши тариқаи Неъматуллоҳӣ асос гузоштааст. Дар дарбори Темуриён, махсусан Шоҳрух эътибори зиёде дошта, ҳатто Аҳмадшоҳи темурӣ низ ӯро ба дарбор даъват карда будааст.

Дар мақолаи мазкур мо кӯшиш намудаем, ки назари иҷмолии адабиётшинос Саид Нафисиро оид ба Шоҳ Неъматуллоҳӣ баррасӣ намоем. Шоҳ Неъматуллоҳи Кирмонӣ дар ҷаҳони маърифат бо номҳои Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ, Шайх Сайидшоҳ Неъматуллоҳи Кирмонӣ ва Шоҳ Неъматуллоҳи Зарробӣ маълуми машхур аст. Аксари муҳаққиқони ватанию хориҷӣ санаи валодати ӯро тақрибан соли 1329 ва қалам додаанд. Дар аксари манбаъҳо омадааст, ки ин алломаи улуми қуръонӣ ва пешвои ҷамоаи бонуфуз 103-сол умр дида, соли 1431-мелодӣ аз олам даргузаштааст. Мақбараи ӯ дар шаҳри Моҳон, ки 35-км дуртар аз вилояти Кирмони Ҷумҳурии исломии Эрон аст, воқеъ гардида имрӯзҳо зиёратгоҳи қулли мусулмонон ва оламиён аст.

Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ дар олами тасаввуф шоир ва мутафаккире ба шумор меравад, ки ҳанӯз дар айёми зинда буданаш хосу ом номи ӯро ба бузургӣ ёд мекарданд. Аз сарчашмаҳои адабию таърихӣ бармеояд, ки дар баробари шоирони дигари тасаввуф чун Ҷалолиддин Румӣ, Аттот, Саной, Ҳофизӣ Шерозӣ, Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ низ мақому мартабаи ҳешро соҳиб

будааст. Вале мутаассифона дар бораи зиндагиномаи Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ имрӯз маълумоти дақику аниқ кам аст.

Муҳаққиқи барӯманди эронӣ Саид Нафисӣ оид ба санаи валодати ӯ чунин андеша дорад:

“Саид Нуриддин Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣи Моҳонии Кирмонӣ аз ақтобу урафои машхури садаи ҳаштум ва нӯҳуми ҳичрӣ аст, ки тасаввуфи эрониро тавҷам бо шарии исломӣ бо марҳалаи тозае раҳнамун гардонид ва пайравони соири тариқатхоро низ таҳти таъсири худ қарор дод. Таваллуди Шоҳ Неъматуллоҳро бархе аз қавли Амир Халилуллоҳ - наваи он ҷаноб, рӯзи чаҳоршанбеи чаҳордахуми рабъ-ул-аввали 731 ҳичрӣ дар шаҳри Халаб (аз билоди Лубнони феълӣ) ва бархи дигар панҷшанбеи бисту дувуми рачаби 730 дар қасабаи кӯхбунони Кирмон зикр кардаанд. Падари вай Мир Абдулло аз бузургони муҳтарами араб ва модараш аз хавонини шубонқораи форс будаанд. Нисбати ӯ бо нӯздаҳ насл ба ҳазрати Расули Ақрам (с) мерасад, ҷунонки худ фармудааст:

Неъматуллоҳам в- аз оли Расул,

Муҳаррамии орифони раббонӣ.

Ё

Нуздаҳум ҷаддӣ ман Расули Худост,

Ошқор аст, нест тинҷонӣ” [1, сах. 21]

Ба Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ рисолаҳои бисёри тасаввуфиро нисбат медиҳанд, вале асари асосии ӯ «Девони ашъор» аст, ки дар байни аҳли мутасаввиф маълуми машхур мебошад. “Девони ашъор”-и Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ бо тасҳеҳу муқаддимаи Саид Нафисӣ ба таърифи расида, дар он ашъори муҳталифи шоир ҷой дода шудааст, ки чунин қисматхоро дорост: “Ғазалиёт”, “Тарҷеъот”, “Қасоид ва мулҳақот”, Маснавиҳо”, “Ғазалиёти нотамо”, “Қитъаот”, “Рубоӣҳо”, “Дубайтиҳо”, “Муфрадот”, “Феҳристи эълот”, “Мустанҷаҳот ва таъбирот”. Мазмуни ашъори суфиёнаи ӯро бештар масъалаҳои ваҳдати вучуд, марҳилаҳои тараққиёти солиқ ва ғайра дар бар мегиранд. Ғазалҳои ӯ аксар мазмуни ирфонӣ доранд. Мувофиқи маълумоти муаллифи «Силсилат-ул-орифин» Ҳофизи Шерозӣ дар ғазалсароӣ пайрави Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ будааст. Ҳамчунин дар баъзе маъхазҳо омадааст, ки илоҳиёт дар ашъори суфиён, аз қабиле Ҷалолуддин Румӣ ва девони Шоҳ Неъматулло Валӣ хеле ривож ёфтааст.

Чуноне ки аз осори ӯ ва нигоштаҳои тазкиранависон маълум мешавад, ӯ бештари умри худро сарфи илмомӯзии худ ва омӯзонидани илм ба шогирдон гузаронидааст, ки ба қавле 30-ҳазор шогирд ӯро фаро гирифта будааст. Ашъори ӯро аксари муҳаққиқони адабпажӯх дорои ҳолу завқи ирфонӣ дарёфтанд. Дар Девони Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ шеър василааст, ки ӯ онро баҳри баёни афкори ҳақимонаву ирфонӣ ва таълими дақиқи ирфон ба қор мебарад.

Устод Саид Нафисӣ дар пешгуфтори китоби “Девони ашъор”-и Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ доир ба тартибу тарикқи илмомӯзии шоир чунин овардааст: “Чун улуми зоҳирӣ ӯро сероб накард, дар ҷустуҷӯи муроди хеш ба сайру сафар пардохт, то ба Маккаи Муаззама расид ва пас аз солҳои гашту гузор ба зиёрати шайх Абдуллоҳи Ёфеъӣ аъозими урафои он диёр ноил омад ва дар нахустин дидор ба ӯ дил бохт. Ҷаноби Шоҳ дар васфи ӯ чунин гӯяд:

Қутби вақту эмоми одил бувад.

Ёфеъӣ бувад ному Абдуллоҳ,

Роҳбари раҳравони он даргоҳ

Шоҳ Неъматуллоҳ ин орифи раббониро ягона авлиёи ҷаҳон хонда ва нафаси ӯро дами исавӣ - зиндақунандаи мурдагон доништа аст:

Шайхи мо бувад дар ҳурам муҳаррам,

Қутби вақту яғонии олам.

Зи дамаи мурда мешудӣ зинда,

Нафасии ҳамчу Исои Марям (1, сах 20).

Дар идомаи ин гуфтаҳо дар бораи ҷи гуна ба тарикқи Неъматуллоҳӣ соҳиб шудани ӯ Саид Нафисӣ меафзояд: “Боре Ҷаноби Шоҳ пас аз ҳафт соли касби файз дар хидмати вай ба муроди хеш ноил омад ва аз дасти ӯ хирқа гирифт. Худи шайх Абдуллоҳи Ёфеъӣ на танҳо ба улуми зоҳирӣ тасаллут дошт ва аз бузургтарини фуқаҳо ва муҳадисони асри хеш ба шумор мерафт, балки саршор аз камолоти ботинӣ низ буд. Шайх Абдуллоҳ низ хирқаи хешро аз Шайх Солеҳи Барбарӣ гирифта буд, дар миёни силсилаи урафое, ки ҷаноби Шоҳ ақтоби силсилаи хешро пас аз шайх Абдуллоҳ Ёфеъӣ ва шайх Солеҳи Барбарӣ ба онҳо муттасил мекард, силсилаи мазкур, ки аз замони Маъруфи Карҳӣ бо номи силсилаи Маъруфия машхур буд, ба воситаи мақоми баланде, ки ҷаноби Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ дар сайру сулук эҳзор кард, аз он пас ба силсилаи Неъматуллоҳӣ таъйири ном дод ва ҳам акнун ба ҳамин ном машхур аст” [1, сах. 21].

Бояд зикр намоем, ки аксари шоирони мутасаввиф баъди ба мартабаи баланди динӣ расидан пайрави ягон тариқае мегардиданд.

Дар асри XIV баъд аз ба ҳавзаи илмҳои расмӣ даромадани тасаввуф ва низоъҳои фирқаҳои мухталифи шиаву суннӣ осори манзуму мансури суфиёна, ки руҳияи сулҳталабӣ дошт, аҳамияти махсус пайдо кард ва тарғиби осори суфиёни намоеъни ин давра васеъ ривоч ёфт. Бино ба маълумоти муҳаққиқони асрҳои миёна баъд аз ғалабаи мазҳаби шиа дар Эрон, баробари нуфузи зиёд пайдо кардани осори тасаввуфӣ аз фирқаҳои он бештар силсилаи Неъматуллоҳия, Ҳайдария ҳамчун ифодакунандаи манфиатҳои табақаи миёнаи аҳоли, хусусан тоҷирон ва қосибон дар Эрон ва Ҳиндустон интишор меёбад. Бисёр муҳаққиқони муосири тасаввуф ба мисли Қосим Ғанӣ, Абулхусайни Зарринқуб ва ғайра дар асоси таҳлили ташаккул ва инкишофи тасаввуф мӯътақиданд, ки дар Эрон пас аз асри XIV силсилаи Неъматуллоҳия ва заҳабия на фақат ривоч ёфтааст, балки аз ин силсилаҳо бисёр фирқаҳои дигари тасаввуфӣ низ ба вучуд омадаанд.

Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ асосгузори силсилаи тариқаи Неъматуллоҳӣ буда, ин тариқа аз Ибн-ул-арабӣ сарчашма гирифтааст. Ӯ тариқаи мазкурро, ки пештар бо номи тариқаи Маъруфия, ки асосгузориаш Маъруфи Карҳӣ будааст, баъди аз устодаш Абдуллоҳи Ёфеъӣ хирқа гирифтани табдили ном кардааст ва баъд аз он писараш Халилола Сонӣ идомадиҳандаи тариқаи Неъматуллоҳӣ будааст. Бояд тазакурр дод, ки ин тариқа дар Эрон бо ҳамин ном маълуму машҳур аст:

*Донишони илми дин шариат бошад,
Ғар дар амал оварӣ тариқат бошад.
В-ар чамъ кунӣ илму амал бо ихлос,
Аз баҳри ризои Ҳақ ҳақиқат бошад [1, саҳ.25].*

Бояд зикр намуд, ки дар бораи Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ ва тариқаи Неъматуллоҳӣ шарқшиноси франсуз Анри Корбен силсилаасарҳо ва мақолаҳои бешумори худро оид ба ҳаёт ва фаъолияти Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ ва тариқаи Неъматуллоҳӣ рӯи чоп овардааст. Ӯ дар асараш “Материалы о тарикате Ниматуллахи” овардааст, ки тариқаи Неъматуллоҳӣ чунин зикр мекунад, ки дар Эрон яке аз тариқаҳои маълуму машҳур дар асрҳои XIII- XIV махсуб меёфт ва нисбат ба равияи Нақшбандия, ки дар Хуросону Мовароуннаҳр буд, зуд рушду нумӯ карда, то Шероз, Бағдод омада расид. Равияи тариқаи Неъматуллоҳӣ бо мурури замон дар асри XVI рӯ ба инкироз овард ва дар асри XVIII паҳнкунадагон ва ҷонноккунандагони ин равия Нуралишоҳ ва Қосими Анвор ба ҳисоб мерафтанд, ки тариқаи Неъматуллоҳиро дар дарбори Сафавиён ҷоннок намуда, то ба Ҳиндустон паҳн гардонид. То кунун шаҳри Моҳони Кирмон маркази тасаввуф ба ҳисоб рафта, тариқаи Неъматуллоҳӣ дар ин шаҳр намояндагони бешумори худро дорад [10, саҳ.87].

Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ сафарҳои зиёде кардааст. Дар ин бора Саид Нафисӣ дар пешгуфтори “Девони Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ” чунин овардааст: “... ҷаноби Шоҳ сафарҳои бисёре ба мамолики мухталиф кард. Ин бор на ба унвони як талабаи сода ва ҷустуҷӯгари мушток, балки ба унвони қутбу муршиде комил, ки ба анфоси қудсии хеш, дилҳои афсурда ва зангордари ба вачд оварда, ҳаёти тоза мебахшад ва толибони маърифату ошиқони тариқатро сероб мекард. Ӯ тамоми мардумро шоистаи иршод медонист ва дар ба рӯи ҳамаи муштокон ҳатто матрудин мегушуд [1, саҳ. 23].

Неъматуллоҳи Валӣ ибтидо ба Миср ва сипас ба Мовароуннаҳр сафар кард ва муддате дар Самарқанд раҳли икомат афканд ва ғунд, ки дар ин сафар бо амир Темур мулоқот кард. Пас аз муддате ба Ҳирот рафт ва дар он ҷо издивоҷ кард самарайи он фарзанде бо номи Бурҳониддини Халилуллоҳ буд, ки пас аз вай макоми роҳбарии силсилаи Неъматуллоҳиро бар ўҳда гирифт. Ҷаноби Шоҳ аз Ҳирот ба Машҳад ва аз онҷо ба Тафти Язд мусофират кард ва муддате дар он ҷо икомат гузид ва саранҷом дар кӯҳбанони Кирмон сукунат намуд. Пас аз муддате ба Кирмон ва аз он ҷо ба Моҳон рафт ва қариб бисту панҷ соли охири умри хешро дар Кирмон ва гоҳе дар Моҳон сипарӣ кард. Дар ин муддат муштокони вай аз аксои нуқоти Эрон Ҳиндустон ба зиёрати ӯ меомаданд ва ҳатто аз Ҳиндустон тақозои мусофирати ҷаноби Шоҳро ба он диёр кардаанд, ки вай дар посух ба муқаддамоти интиқоли хонаводаи худӣ - Шоҳ Халилуллоҳи Сониро ба он кишвар фароҳам намуд” [1, саҳ 23-24].

Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ дар муддати умри дароз ва бобаракати худ бар хилофи бархе аз суфиён қору фаъолият барои маошро дар барномаи зиндагонии худ ва муридонаш қарор дода буд. Ҷаноби Шоҳ ҳамвора ба муридони худ тавсия ба қору фаъолият мекард ва худ низ дар ин замина сармашки дигарон буд. Вай зимни иршоди муридон авқотеро дар маҷраи хеш ба кишварзӣ мепардохт. Вай мегуфт беҳтарин риёзат барои тавсия ва таҳзиби нафс қору фаъолият ва хидмат ба халқ аст:

*Зикри Ҳақ эй ёри ман бисёр кун,
Ғар тавонӣ қор кун дарқор кун [1, саҳ.43].*

Шоҳ Неъматуллоҳ ҳамвора таъкид менамояд, ки гушанишӣ ва танбалӣ сабаби касолату сустӣ ва диноят мешавад ва муридонро ба фаъолияти иҷтимоӣ ва муошират бо мардум ва дурӣ чустан аз маводи муҳаддир даъват мекард.

Дар навбати дигар Шоҳ Неъматуллоҳ дар ашъори худ ба андешаҳои Ҳофиз назар дошта, ба ӯ киноёте ҳам задааст. Мисли ин шеър:

*Гар маънии танзил бидонад Ҳофиз,
Танзил ба шиқу дил бихонад Ҳофиз.
Ҷукард нузул, мо тараққӣ кардем,
Таҳқиқ кучо чунин тавонад Ҳофиз [1, сах. 68].*

Ва ин шеъри Ҳофиз:

*Онон, ки хокро ба назар кимиё кунанд,
Оё бувад, ки гӯшаи чаиме ба мо кунанд?*

Киноя ба шеъри Шоҳ Неъматуллоҳи Вали аст:

Мо хокро ба назар кимиё кунем,

Сад дардро ба гӯшаи чаиме даво кунем. [1, сах. 72].

Ба ҳукми хулоса гуфтан мумкин аст, ки Шоҳ Неъматуллоҳи Валии Моҳони Кирмонӣ шоир, суфӣ ва мутафаккири бузурги XIII-XIV ба шумор рафта, бо осори гаронмои бадеӣ ва тасаввуфӣ дар рушду нумӯи илму адабиёт ва фарҳанги тоҷику форс саҳми босазое гузоштааст. Ӯ қариб сад сол зиндагӣ кард ва саранҷом дар рӯзи панҷшанбе бисту савуми моҳи раҷабӣ соли 832 ва ба қавле 834 - ҳиҷрий 1431 – мелодӣ дар Кирмон ҳаёти фониро падруд гуфтааст. Мақбараи ӯ дар шаҳри Моҳони Ҷумҳурии исломии Эрон мавҷуд аст, ки то ба имрӯз ин мавзъ барои кулли мусулмонони дунё зиёратгоҳи абадӣ қарор гирифтааст.

АДАБИЁТ

1. Девони Шоҳ Неъматуллоҳи Вали. Бо муқаддима ва тасҳеҳи Саид Нафисӣ – Техрон, 1374.- 762 сах.
2. Кирмонӣ, Шоҳ Неъматуллоҳи Вали. Девон. Бо қўшиши Халифаи Баноравонӣ.-Техрон, 1381.
3. Зарринқуб, Абдулхусайн. Чуштуру дар тасаввуфи Эрон. – Душанбе: Ирфон, 1992.
4. Фарҳанги истилоҳоти ирфонӣ. Чопи дуюм. – Техрон, 1386.
5. Нафисӣ, Саид. Сарчашмаи тасаввуф дар Эрон. – Техрон: Иттиҳод, 1343.
6. Ҳазратқулов, М. Тасаввуф. – Душанбе: Маориф, 1988. – 125 сах.
7. Ҳодизода, Расул. Тасаввуф дар адабиёти форсу тоҷик. – Душанбе: Адиб, 1999 – 188 сах.
8. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон.-Техрон, 1373.- 307 сах.
9. Муҳаммади Шоҳ. Саду як ғазали Шоҳ Неъматуллоҳи Вали, – Душанбе: Ирфон, 2011.- 103 сах.
10. Анри Корбен. Световой человек в Иранском суфизме Москва, 2013 – 238 стр.
11. Философско-религиозные воззрения и ирфан Шах Ниматуллаха Вали Кирмани, - Душанбе 2014. - 114 стр.

ШАХ НЕГМАТУЛЛАХИ ВАЛИ В ИССЛЕДОВАНИИ САИДА НАФИСИ

В данной статье автор рассматривает жизнь и поэзию Негматуллахи Вали с точки зрения литературоведа Саида Нафиси. Негматуллахи Вали является великим поэтом, суфием и мыслителем 13-14 вв., который внес свой огромный вклад в развитие персидско-таджикской культуры и литературе. Поэт положил основу религиозному течению Негматуллахи, предпосылки которого исходят из суфизма Шаху Негматуллахи Вали переписывают многочисленные суфийские трактаты, но его Диван является самым основным произведением. Данный Диван был подготовлен к печати с предисловием и комментарием Саидом Нафиси.

Ключевые слова: Шах Негматуллахи Вали, одежда дервиша, течение, мыслитель, редактирование, предисловие, поэзия, диван, трактат, суфизм.

SAH NIMATULLAH WALI IN SAEED NAFISI'S RESEARCHES

The author in this article analyses the point of view of Saeed Nafisi, the Iranian literary critic, about Sah Nimatullah Wali's life and poetries. Sah Nimatullah Wali is considered as one of the great poet, mystic and thinker of XIII-XIV centuries and had a worthy part on the development of the science, literature and culture of Tajik-Persian people. The poet was the founder of Nimatullahi Order, which has its roots in Sufism and Islamic mysticism thoughts. A number of mystical treatises are referred to Sah Nimatullah Wali's pencil, but his main work is his "Divan of poems" which is popular amongst Sufi mystics. The "Divan of poems" of Sah Nimatullah Wali was published by preface and editions of Saeed Nafisi which consists of different poems of the poet.

Keywords: Sah Nimatullah Wali, cloak, order, birth, thinker, edition, compare, axis (qutb), mystics (arifs), along, khans, shepherd, arif of God, fakih.

Сведения об авторе:

Абдуллоева Сафармоҳ Камоловна - соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотиима Улугзода. Адрес: 734019,

г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул.Ф. Мухаммадиева, 17/6 Тел: (+992 37) 278650 E-mail: abdulloeva.safarmokh@mail.ru

About the autor:

Abdulloeva Safarmoh Kamolovna - scientific reargher of department of the theory and history of Literature in Tajik State institute of Languages by S. Ulugzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhammadiev st. 17/6 Tel: (+992 37) 278650. E-mail: abdulloeva.safarmokh@mail.ru

НАЗАРИ БОЗОР СОБИР МАҚОМ ВА МАРТАБАИ ШОИРОНИ ҲАМЗАМОН ВА ШЕЪРИ МУОСИР

Талъзода М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Бозор Собир аз зумраи он шоиронест, ки ашъораш тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоии халқро фаро гирифтааст. Ӯ на танҳо ба проблемаҳои дохили, балки ба бурунмарзи он низ рӯ овардааст. Аз ин рӯ ашъори ӯ гуногун чанба буда, соҳаҳои гуногунро дар бар мегирад, ки афкори адабӣ ва эстетикӣ ӯ аз зумраи онҳост.

Дар ашъори Бозор Собир масоили мухталифе доир ба адибону шоирон метавон дарёфт, ки тафаккури ӯро доир ба ашхос ва ақоиди шоирони ҳамзамон ва арзиши шеърӣ онҳоро муаян мекунад. Ӯ вобаста ба идроки ашъори ҳар шоир ба он аз диди худ баҳо додааст. Ӯ ба шеър таваҷҷуҳ ва ба шоир эҳтиром мегузорад.

Бозор Собир аз вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ солҳои 1991-92 оғаҳии комил дошта, хизмати фарзанди фарзонаи ватан, шоир ва қаҳрамони миллат Садриддин Айниро дар шеърӣ ба ӯ бахшидааш «Айнӣ» чунин ба риштаи назм мекашад:

*Умри Айнӣ аз барои халқ сарфи хома шуд,
Халқи моро дафтари Айнӣ шаҳодатнома шуд.
Сарзамини мо худ аз осори ӯ сар мешавад,
Ин замин бо ӯ ба дунёе баробар мешавад. [2, с. 34]*

Шоир хизматҳои нависанда ва шоири советии тоҷик Садриддин Айнаро, ки барои ба истиклолият ва давлати худро ба даст овардани тоҷикон кардааст, моҳирона ба қалам дода, дафтари («Намунаи адабиёти тоҷик») ӯро шаҳодатномаи халқ номидааст. Ӯ ашъори то ба замони Айниро ба дарёе шабоҳат додаст, ки соҳилнишинонаш бе об мондаанд. Дар идома норасоӣ, ки халқи тоҷик то ба даст овардани истиклол доштаре зикр карда, шикоят мекунад, ки Рӯдакӣ бо ин бузургӣ дар зогоҳаш Панҷруд гумном буд. Бухоро, ки маркази илму адаб буд мардум аз Али (яке аз чорёрони Муҳаммад с. ва сарлашқари араб.) бохабар буд ва аз Абуалӣ, ки табиб, шоир, файласуф ва астраноми машҳури классики мардуми форсу тоҷик аст, бехабар буданд. Ӯ менигорад, ки маҳз бо заҳмати Айни Рӯдакӣ ва Сино дар арсаи олам ҳамчун намоёндогони миллати тоҷик шинохта шудаанд.

*Ин ҳақиқат мекунад чаини маро ҳар бор тар:
Кас набуд дар Панҷрӯд аз Рӯдакӣ гумномтар.
Дар Бухоро бохабар буд мардум аз дунё агар,
Аз Али буд бохабар, аз Бӯалӣ буд бехабар. [3, с.34]*

Дар таҳлили порчаи мазкур адабиётшиносии варзидаи тоҷик докиори илмҳои филология Риҳим Мусулмонӣ назарони зайлро овардааст. "Муҳимтарин ҳадафе, ки дар шеърӣ Бозор Собир ҳаст ин таърихи халқ аст. Халқе, ки тақрибан ҳазор сол давлаташро аз дасташ гирифта буданд" [11.7]

Бозор Собир ин нуктаро хеле моҳирона ба қалам додаст, ки агар таъби Рӯдакӣ шеърӣ асил офарид, Айнӣ ин шоири асилро ба халқу ватанаш ошқору ифшо кард:

*Гарчи таъби Рӯдакӣ шеърӣ заки эҷод кард,
Офарин бар таъби Айнӣ – Рӯдакӣ эҷод кард.
Гар ба дунё рафт Сино чун табиби иллате,
Кард ӯро ҳиммати Айнӣ табиби миллате. [2, с.34]*

Бозор Собир Айниро аз ҷумлаи он шоироне номидааст, ки таҳаввулу татаввуре муназзам доштааст ва дар ҳар як мароҳили такомули иҷтимоӣ осору анвоеро, ки муктазои он марҳила аз таҳаввул будааст, ба вучуд овардааст. Инчунин Айниро мисли сарлавҳаи таърих муарифи кардааст.

Ту дар нушти сару дар лавҳа Айни,

Ба мисли сангаре дар чабҳа Айни,

Ба таърихи ту чун сарлавҳа Айни,

Ало шахри ҷавонӣ, шахри ҷонӣ. [3, с.31]

Пас маълум мегардад, ки арзиши шеъри Айни аз назари Бозор Собир баланд тасдиқ шуда, аз ҷавҳари нуфузи маънавӣ барканор набудааст. Бозор Собир Айниро чун шоири муарифгари таъриху миллати тоҷик эҳтиром ва эътирофу муарифи кардааст.

Афкори адабии Бозор Собир назми муратаб ва мазмуни баланд дошта, ба ашъору афкори ҳар адиб аз диди нав ва нигоҳи тоза баҳо дода, ақидаи хешро шоирона ва мунаққидона иброз кардааст.

Ақоиди Бозор Собир доир ба ашъору афкори Мӯъмин Қаноат низ мавриди таваҷҷуҳ ва таҳлили мо қарор гирифт. Бозор Собир нисбат ба шеъру шоирии Мӯъмин Қаноат назари мутафовит дошта, шеъру ашъори ӯро вобаста ба давраҳои эҷодӣ гуногун баҳо додааст. Масалан соли 1974 дар маҷмуаи ашъораш «Оташбарг» шеъри озод, ки иборат аз ҳашт банд аст бо номи «Дарахти шеър» ба Мӯъмин Қаноат бахшидааст:

Дарахти шеър ҳам дар асли худ тир аст,

Ки аз мили камони вақт барҷаста,

Ва дар ҳуни ҷигар раста,

Ҳуш он тире, ки ӯ сабзад ба ин сомон,

Бигирад дар тани ман ҷои ранҷеро,

Бигирад дар дили ман ҷои дардеро,

Ки бисёр аст дарду ранҷи инсонӣ... [2, с.6]

Бозор Собир дар ин шеъри баландмазмун пурра машақати эҷодии шоиронро бо бадохату фасоҳат тасвир кардааст, гарчанде дар ягон мисра исми Мӯъмин Қаноат бурда нашудааст, аммо бахшидашудааст ба ӯ. Бозор Собир да мақолаи худ «Завқи шеър» ёддовар мешавад, ки Мӯъмин Қаноат баъзан ба ӯ устои кардааст, «Ба шеърҳои ман баъзан Мӯъмин Қаноат қалам мезад ва аввалин шеърчаи маро дар «Садои Шарк» низ ӯ чоп кардааст, ки абадан миннатдорам» [3.66]. Соли 1971 ба маҷмуаи ашъори Бозор Собир «Пайванд» Мӯъмин Қаноат пешгуфтор навиштааст, ки дар он Бозор Собирро дар сину сол ва дар суҳанвари шоири баркамолрасида ва шеъри ӯро ба ҷавони навхате монанд кардааст, ки гӯбори роҳ дар пояш, навои обшору мурғон дар гӯшаш ва бори эҳтироми модару аҷдодон дар душаш ба мардум хизмат мекунад, муарифи кардааст. Аммо минбаъд диди адаби ва эстетикӣ Бозор Собир нисбат ба Мӯъмин Қаноат иваз шуда, шеъри «Дарахти шеър»-ро, ки ба ӯ бахшида буд дар маҷмуаи «Аз «Гули хор» то «Симхор» пурра хат задааст. Инчунин соли 2011 дар шеъри «Шоиронро насупоред набусида ба хок» гуфтааст «Ин шеър ба шоироне ҳамчун Халилӣ, ки дар мазаммати Инқилоби Савр «хунномаҳо» мегуфт ва Мӯъмин Қаноат, ки «болшевикони лаънатӣ» мегӯяд, дахл надорад». [3, с.79] Пас маълум мегардад, ки ҳар ду шоир ба вазъи сиёсии ҷомеа аз диди мутафовид нигариста ақоиди мухталифдоранд, ки дар ашъорашон вобаста ба мафкура ва дарки он ибрази ақида кардаанд. Ин мухолифат дидӣ Бозор Собирро ба шеъри Мӯъмин Қаноат дигаргун кардааст. Аммо боиси ёддоварист, ки ин гунна баҳо додан ба шахсият ва ашъори шоирони ҳамзамон аз назари Бозор Собир танҳо ба Мӯъмин Қаноат хулоса ва ҷамъбаст нашуда, ба баъзе шоирону адибони муосирри худ низ дахл кардааст. Масалан Боқӣ Раҳимзодаро нолоиқ ба ҷоизаву унвонҳои соҳибгаштааш шуморида, мепиндорад, ки дар си соли эҷодиёташ соҳиби маҷмуаи ашъор нагардидааст.

Шеъре насурӯда шоири даврон буд

Дорандаи сад ҷоизаву унвон буд,

Сӣ сол қассе натурсид аз эҷодаш

Маҷмуаи шеъри Боқӣ «Мирзочон» аст. [2, с.240]

Боиси зикр аст, ки Боқӣ Раҳимзода маҷмуаи ашъор бо номи «Мирзочон» надорад, ин киноя ба мурочиатҳои Боқӣ Раҳимзода ба Мирзо Турсунзода аст. Аз ин афкори Бозор Собир дар хусуси Боқӣ Раҳимзода ба хулосаи дақиқ омадан имкон надорад, вале ба ҳар ҳол ин ақидаи ӯст. Бозор Собир афкори танқидиашро дар назму наср ошкоро баён кардааст. ба ин гурӯҳи эҷодиёташ зиёдтар

шеърхое дохил мешаванд, ки ба ашхоси алоҳида бахшидааст, вале бо мурури замон вобаста ба вазъи сиёсӣю иҷтимоӣ ақидааш иваз шуда, ё аз баҳри шеърҳо комилан гузаштааст ва ё онҳоро таъғир додааст. Масан шеъри «Замини бетараф» дар ҳаҷми бисту чаҳор мисраъ ба Муҳаммадҷон Шақурӣ бахшида шуда буд, вале баъди таҳрир Бозор Собир онро ба ҳаҷми ҳашт мисраъ расонида, аз исми Муҳаммадҷон Шақурӣ хат задааст. Сабабашро низ дар муҳити сиёси ва афкори мутафовит бар он номидааст.

Бозор Собир шеъре дорад бо номи "Бо доғҳо дар боғҳо", ки бахшида шудааст ба Мирзо Турсунзода, Файзуллоҳ Ансорӣ, Маҳмудҷон Воҳидов ва Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ. Шоир зътимоди кавӣ дорад, ки шоиронбояд созанда бошанд. Дар шеъри зикршуда низ бо тақвияти фикри мазкур тасвирпардозӣ кардааст, ки бо чунин мақтаъ оғоз мегардад:

*Шоиронро, ки чадал доранд,
То аҷал зинда расидан иҷикил.
Ҳар киро сактаи ашъор накушит,
Мекушид оқибатаи сактаи дил. [2, с.12]*

Афкори эстетикӣ Бозор Собир ва нуктаи назари он ба ашъори ҳамзамону ҳамқаламаш Муҳаммадҷон Раҳимӣ мутафовит мебошад:

*Шеъри нав гӯфтам рафта ба дари хонаи ӯ,
Лек ман даст набурдам тарафи дастаи дар.
Дар гулӯям нафаси шоири яқбора ишқаст,
Ки мабодо дигаре ояд аз ин қулба ба дар...*

*Шеъри нав дар лабам аз пуити дараи баргаишам...
Вазн ноҷур, қофия ғалат, маънӣ носоз,
Оҳ шуд дар лаби ман шеъри мани бе устоз. [2, с.70]*

Бозор Собир Муҳаммадҷон Раҳимиро дар мисраҳои боло ба ҳайси устози худ муарифи карда, набудашро шикасти азиме дар фаъолияти шоиронаш муарифи кардааст. Чуноне ки мебинем, яке аз унсурҳои умда ва марказии афкори назарии Бозор Собирро масъалаи зебоишиносӣ ташкил медиҳад. Ӯ бузургии суханро дар барангезандагии ҳиссиёт, афзудани донишу маърифат, раҳнамунӣ мардум ба ҳамидаҳисолӣ, расондани инсонҳо ба камолоти маънавӣ ва монанди инҳо дида, таъкид медорад, ки қариб ҳеч илме бидуни сухан вучуд надорад, яъне ҳама гуна олим ба сухан муҳтоҷ аст, ҳукамо афкори худро ба сухан ифода мекунанд, чавҳари аслии амали соҳирон тавассути сухан сурат мегирад, вале шоирон бошанд, офарандагони сухану маъниянд. Пас, қору амали шоирон бартару афзалиятноктар аз дигар табақаҳост. Бозор Собир зинданомии Фиръавнро дар офаридани аҳромҳо ёддовар шуда, барои мисли ӯ зинда ном мондан аҳроми китоб офариданро таъкид кардааст:

*Аҳром агар ниҳода фиръавн, чи ғам,
Аҳроми китобро барафроз ту ҳам,
Фиръавни қалам шавӣ, ки баъд аз мурдан
Нобуд нашавӣ ба мӯмиёи қалам. [4, с.70]*

Тасвирҳои Фиръавни қалам будан ва нобуд нашудан ба мӯмиёи қалам, маҷозӣ буда, манзури Бозор Собир шоири асил шудан ва шеъри хуб офаридан аст то дар қалби хонандаи шеъри худ мавқеи худро пайдо карда тавонӣ. Ҳамин андешаронии баркамолрасидаи Бозор Собир мебошад, ки ба ҳамаи соҳибқаламон хушбин нест ва орои ӯ дар интиқоди ашъор дар баъзе маворид хеле зишт ва мушавваш тасвир шудааст, масалан ёддовар мешавад, ки дар рӯзҳои нотенҷии Душанбе ҳамсояҳои ҳамқаламаш хомуш ва бетараф менишастанд ва ба онҳо ин мисраҳоро мебахшад.

*Аҳли қаламе дар тағи дуди борут
Дар тахтакате нишаста карданд сукут,
Чун мурда, ки рӯи тахтааш меиҷанд,
Хомӯш чу мурдае ба рӯи тобут. [3, с.156]*

Андар ин абёт шоиронеро, ки ба дарди чомеа шарик нестанд ба мурдаи хомуш, ки болои лаҳад хобидаст ташбеҳ кардааст. Аз гӯфтаҳои шоир бармеояд, ки ӯ аз аҳли қалам тақозои шеър ё асари шоистаро дорад, ки ба чомеа ҳамдард ва манфиатбахш бошад. Ҳар он шоире, ки аз ўҳдаи баъни матлаби мардум намебарояд ва дар интиқоби мавзӯӣ ва мазмун рӯ ба костагиҳои иҷтимоӣ наорад,

пас ӯ набояд қалам ба даст бигирад, чун ки шоир аз диди Бозор Собир муарифгари халқу миллат мебошад. Бар тазоди ақидаҳои дар боло баён шуда ба Ҳабиб Юсуфӣ чунин баҳо додааст:

*Чатре ба сараш набуд аз бориши тир,
Сад пора пароканда шуд аз таркиши тир;
Аз ӯ, ки дар ин ҷаҳон дигар пой намонд,
Ғайр аз «Раҳи нотамо» бар ҷой намонд. [3, с.156]*

Дар шеъри «Шоиру шеъре агар ҳаст» Бозор Собир ҳастии шоирро ба пойдории миллат алоқаманд шуморида, шоирро қалб дар синаи миллат медонад ва миллати бе шоирро анбори гил номидааст:

*Шоиру шеъре агар ҳаст,
Арсан сарбозие ҳаст,
Аз худову шоху аз пайгамбари дунё
Як нафар норозие ҳаст,
Ёғие ҳаст,
Осие ҳаст.
Шоиру шеъре агар бошад,
Дар сари дасти баланди халқ чарме ҳаст,
Парчаме аз домани оҳангаре ҳаст, [2, с.64]*

Бозор Собир дар хусуси доираи адабии замони ҳеш андешарони карда ёддовар мешавад, ки аз адибони насли нави доираи адабӣ, ки бо шоир ошноӣ доштанд, устод Улуғзода бештар ба китобхонию адабиёти классики тавачҷӯх дошт. Мирсаид Миршакар бештар алоқаманди маорифпарварони ҳинду афғон буд. Устод Иқромӣ ба девони Ҳофиз тавачҷӯҳи бештар зоҳир мекард. Пас маълум мешавад, ки манбаи илҳому завқ ва идеали ҳар эҷодкор ҳатто бо вучди фаъолияти ҳамзамон ва қарордоштан дар як доираи адабӣ фарқкунанда ва дигаргун аст. "Чуноне Бозор Собир дар шеъри "Мадду ҷазр" ёддовар мешавад, кидарё дар ҳолати номбурда ҳама чизи бегонаю нодаркорро ба сохил меафканад. Дарёи ҳамеша равони адабиёти тоҷик, масалан кам ҳазафпораҳоро берун наандохтааст. Тасавураш хайратовар аст, ки танҳо дар як замони Ғазнин асри XI ва Ҳироти садаи XV ҷаҳорсад шоирӣ зиндагӣ ва эҷод мекард, ки то замони мо буду шуд се-чор нафарӣ расидаанду бас!" [11, с.7]

*Чӣ мегӯед?
Мо ҳам мисти дарёем,
Саропо дар тақоҷӯем,
Вамо ҳам мадду ҷазри хешро дорем.
Ҳар он чизе, ки дар мо ҳасту бо мо нест,
Ҳар он чизе, дар мо ҳасту аз мо нест,
Аз ӯ худро мубарро мекунем охир... [4, с.78]*

Бозор Собир дар маҷмуаи шеърӯ мақолаҳои «Шоиру шеъре агар ҳаст...» як мақоларо пурра бо номи «Рафиқи нимароҳ» ба ифтихори дӯстии 36 сола ба шоири бачагонаи адабиёти тоҷик Убайд Раҷаб бахшидааст. Ба ақидаи Бозор Собир шоирон маъмулан бад зиндагӣ мекунанд, вале дар миёни садҳо нафари ингуна Убайд Раҷабро истисно шуморидааст. Бозор Собир шахсияти Убайд Раҷабро поксирӣ ёддовар шуда, ӯро ба хусус дар доираи оилаи шахси хушмуомила номидааст ва ин хислатҳо ҳамеша Убайд Раҷабро сарихолу хушбахт мегардонанд. Ин хушбахти сабаб мешавад, ки ӯ ҷавон ба назар биёяд. Аз ин ҷост, ки ин мисраҳоро ба ӯ бахшидааст:

*Сад сар сафед шуд
Дар рӯбарӯи ту,
Аммо нашуд сафед
Як тори мӯи ту.
Дар базми қӯдакон
Қӯдактар аз ту нест,
Резад ба номи шеър
Шир аз гулӯи ту. [3, с.114]*

Бозор Собир аз дӯстӣ бо шоирони ҳамзамон дар мақолаҳои ҳеш зиёд ёд мекунад ва ин андешаронии ӯро зерин назар гирифта метавон афкори адабии ӯро доир ба шеърӯ шоирӣ ҳамзамон ва доираи адабие, ки шоирро ихота карда буд маълумотҳои муҳим ба даст овард. Масалан Бозор

Собир бо самимияту меҳру ақидаи хоса гузаштани маҳфилҳои шеърӣ худро дар иштироки ҳамкасбон ва дастгирии онҳо ёддовар шуда, менигорад, «Агар, ки бисёр чапак мезаданд, дар давоми барномаи ман шеърҳои Гаффор Мирзо, Убайд Раҷаб, Нӯмон Розик, Гулҷеҳра Сулаймонӣ ва устод Мирсаид Миршакар буданд, ки мехондам» [3, 114] пас аз ин андешарони метавон муаян кард, ки алоқаи адабии фарҳанги дар миёни шоирони зикршуда ва Бозор Собир ҷо дошта, ин ҳамбастагӣ ба ашъори онҳо бетаъсир намондааст.

Бозор Собир аз шоири дигари ҳамзамони ҳеш Мирсаид Миршакар бо эҳтироми хоса ёд карда, ашъори ӯро баҳои баланд додаст. «Мирсаид Миршакар барҳақ классики адабиёти бачаҳои тоҷик мебошад.» [3, с.70] гуфтааст Бозор Собир. Бояд ёддовар шуд, ки манзур аз классики адабиёти бачагона ин дар сатҳи баланди эҷодӣ офаридани шеърҳои бачагона мебошад. Бозор Собир дар маҷмӯаи охиринаи худ «Лолаи сиёҳ» бахшида ба ин устоди суҳан гуфтааст:

*Ба санги марқадат таъзим-таъзим,
Ба қабри барқадат таъзим-таъзим,
Ба қабри ҳамқадат таъзим-таъзим,
Баробар бо қадат таъзим-таъзим. [4, с.76]*

Аз тасвирпардозии Бозор Собир маълум мегардад, ки ӯ ба шеърӯ шахсияти Мирсаид Миршакар диди адабӣ ва эстетикӣ фарқкунанда нисбат ба дигар шоирони муосираш дорад.

Афкори адабӣ ва тафаккури эстетикӣ Бозор Собирро доир ба шоирони ҳамзамонаш дар симои Мастон Шералӣ низ то андозае муаян ва мушахас кардан мумкин аст. Ба ақидаи Бозор Собир Мастон Шералӣ шоире буд, ки ғайр аз шеър ҳеҷ чизӣ дигарро ҷиддӣ намегирифт. «Ғайр аз мавзӯи шеър дар мавзӯи дигаре сӯхбат намекард. Ғайр аз шеър дар забонаш чизе набуд. Ғайр аз шеърӣ нағз ҳаҷ гапӣ дигаре аз ин гӯшаш даромада аз он гӯшаш баромада мерафт», [4, с.83] инчунин аз дӯстиаш бо Мастон Шералӣ ёддовар шуда, мегӯяд «Ҳар боре, ки аз тағӣ тирезааш мегузаштам, сари сафедашро бароварда байтӣ тозае мегуфт. Як дафъа аз шеърӣ ман ҳам хонд:

*... Гар яке ғайри рӯйи аслии худ
Боз ҳам гуна-гуна рӯ дорад,
Дигаре бо тамоми берӯй
Обшоре аз обрӯ дорад.*

«Нағз, нағз» - гуфт ва илова намуд, ки «ба Қутбӣ низ маъқул шуд.» [3, с.85]. Аз мушоҳидаи ин порчаҳо равобити адабии ду шоири ҳамзамон, ки аз ҷараён ва вижагиҳои шеърӣ якдигар боҳабар буданд маълум гашта, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар интиҳоби мавзӯ ва мазмуну мундариҷаи ашъори якдигар бетаъсир нестанд.

Ҳулоса афкори адабии ва эстетикӣ Бозор Собир паҳлуҳои гуногуни доираи адабии ӯ худ муҳити адабие, ки шоир дар он фаъолият доштро дар бар гирифта, аз бараси ва таҳқиқ дар хусуси он ҷанбаҳои муҳими кашфношудаи адабиётро метавон дарёфт. Чуноне худӣ шоир дар шеърӣ «Шафақи ранг» мегӯяд:

*Ҳар гаҳ, ки ман ба шоирӣ оҳанг мекунам,
Садҳо варақ пур аз шафақи ранг мекунам,
То офтоби шеър барояд аз ин шафақ
Дар субҳи содиқе, ки маро нест ҷуз варақ. [4, с.59]*

Омӯзиши ҳаматарафаи равандҳои эстетикӣ ва адабии Бозор Собир таҳлилу баррасии фаъолияти эҷодии ӯ дар рушди мафкуравии ҷомеаи муосираш ва баъд аз он таъсир гузор буда, барои рушди ҳамҷонибаи на танҳо афкори шоири балки ба дигар табақаҳои иҷтимоӣ низ поягузор шудааст. Афкори адабӣ ва эстетикӣ Бозор Собир дар талотум ва ҷӯшиши воқеаву ҳаводиси ду марҳала – марҳалаи шӯравӣ ва истиқлолияти миллӣ инкишоф ёфта, дар рангин шудану такмил ёфтани тафаккури бадеии ҳамзамонон муассир будааст. Зиёиёну равшанфикрон ва аҳли адабии тоҷик, аз ҷумла Бозор Собир бо мусоидат ба ҳаллу фасли масоили муҳими иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ, шинохти арзишҳои суннатӣ ниёгон дар рангину ғанӣ ва пурмазмун шудани саҳифаҳои афкори милливу меҳани халқи тоҷик хидмати арзанда карданд.

*Аз шиқи китобӣ хомаҳо суфта шуданд,
Сад нома ба хуни хома биништа шуданд,
Охир ҳама аз хотираҳо руфта шуданд,*

АДАБИЁТ

1. Зарринқуб, Абдулхусайн. Нақди адаби, ҷустуҷӯ дар усул ва равишҳои мабоҳиси наққодӣ бо баррасӣ дар таърихи нақд ва наққодӣ. – Техрон: Амири Кабир, 1373. – 921 с.
2. Собир, Бозор. «Аз «Гули хор» то «Симхор».-Москва: Инстрандорнаука, 2003. – 250 с.
3. Собир, Бозор. Шоиру шеъре агар ҳаст... (маҷмӯаи ашъор ва мақолаҳо). – Душанбе: Адиб, 2006.- 121с.
4. Собир, Бозор. Лолаи сиёҳ. – Душанбе: Адиб, 2013. – 88 с.
5. Низоми Ганҷави. Кулиёғ. Иборат аз 5 ҷилд. Ҷ.2. бо тасхеҳи Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе, «Ирфон», 1982.- 186 с.
6. Бертельс Е. Э. История персидско-таджикской литературы. Москва, 1960. – 556 с.
7. Шиблии Нуъмони. Шеърул аҷам. Қ.1. 1360.
8. Муллоаҳмадов М. Суннатҳои пайдори даврони пурбори адабиёт.- Душанбе, Дониш 2008. 160 с.
9. Р. Мусулмониён. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990.
10. Л. И. Тимофеев. Основы теории литературы. М.: Просвещение, 1968. -480 с.
11. Мусулмонқулов Р. Шоир ва таърих// Тоҷикистонӣ советӣ, 1988, 10 ноябр

ВЗГЛЯД БОЗОР СОБИРА НА СОВРЕМЕННУЮ ПОЭЗИЮ

Бозор Собир участвует во множестве современной поэзии. Бозор Собир обладает поэтическим восприятием, часто выражая свои взгляды на поэзию и свою историю это зависит от восприятия сущности поэта.

Ключевые слова: *поэт, стих, литературная деятельность, современная литература, литературная грамотность.*

BOZOR SOBIR'S VIEW OF THE MODERN POETRY AND CONTEMPORARY POETHY

Bozor Sobir is involved in a variety of contemporary poetry. Bozor Sobir has a perception of poetry, often expressing his views on poetry and his story. It depends on the perception of the poet's essence.

Keywords: *interest, creation, literature, literature literacy, critical thought,*

Сведения об авторе:

Мавҷуда Талбаде - аспирант 3 курса кафедры таджикской литературе Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни тел: (+992) 985 45 1077

About author:

Mavjudai Talbzoda - 3rd year postgraduate student in the Department of Tajik Literature, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini. tel: +(992) 985 45 1077

УРФИ ШИРАЗИ И ИНДИЙСКИЙ СТИЛЬ ПОЭЗИИ

Аминджанова Р.Х.

Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова

Индийский стиль поэзии один из лучших стилей персидско-таджикской поэзии, восхищающий умы своим блеском и изяществом уже в течение многих веков, привнес в литературу безбрежный океан новых смыслов и мотивов. Популярность индийского стиля поэзии, по мнению исследователей, обусловлена следующими факторами:

1. Развитие поэзии и поэтических кругов данного периода при дворах индийских правителей, миграция и странствия, проживание большинства персидско-таджикских поэтов в Индостане;
2. Пренебрежение и равнодушие сефевидских правителей к персидской поэзии и исход поэтов в Индостан;
3. Индийское происхождение некоторой части известных поэтов данного периода.

По мнению доктора Забехулло Сафо, исход персоязычных поэтов в Индостан не может стать основанием для присвоения их поэзии названия «индийский», поскольку «если уж решено, что один поэт проживает в какой-то местности многие годы, и не принимается во внимание место его воспитания, так почему же должно иметь значение место его странствий?» [5, 523]. Более того, те, кто считает исход и странствия персоязычных поэтов в Индостан причиной получения названия поэзией, несомненно, пренебрегли теми десятками лет управления Кандагара Аббасом Вторым Сефевидом после его захвата, так называемыми «красношапочными» сефевидами, путешествий в Индостан стало больше, вместо Исфохана и его чарующей красоты пришли к власти суматошные, горячие дни и отрадные ночи, и

зовущих множество паломников навстречу к себе даже из Индостана» («Возвращение индийского стиля в Иран» Саид Мухаммад Табатабаи и «Саиб и индийский стиль», 198-206).

Доктор Амири Фирузкухи в своих мемуарах под названием «Против именованя сефевидского стиля поэзии индийским стилем и устранения этого искажения» отмечает: «Если основываться на том, что данный стиль следует назвать по имени или относительно чего-то, правильно называть его исфаханским стилем, поскольку тогда Исфахан был бурлящим центром Ирана, местом собрания мастеров, местом становления их славы и величия, начиная с поэтов и ученых и заканчивая художниками и музыкантами, и только местом их средоточия и явления миру, или же стилем Саиба, на основании отношения предмета к какой-то конкретной личности, и также по мере более популярности и относительной полноты в целом назвать его сефевидским стилем поэзии [10,44-45].

В контексте данного исследования мы изучили особенности поэзии Урфи Ширази, который считается одним из основателей указанного стиля и получившего славу одного из величайших поэтов. Стиль поэзии Урфи известен как индийский и, по мнению Забехулло Сафо, Урфи Ширази один из тех, кто показал совершенство мастерства в этом стиле [6,72].

В его поэзии наблюдаются нововведения и особенности данного стиля, которым мы уделили наибольшее внимание:

1. Сотворение темы. В поэзии индийского стиля, поэты стремились и уделяли все свое внимание поиску новых смыслов и образов, которые, по словам представителей данного стиля, были совершенно «необычайными», в связи с этим, индийский стиль отличается от других стилей, читая его, человек ощущает себя в совершенно новой долине поэзии, где встречается точные описания и новые, невиданные смыслы [4,340].

Урфи также относится к плеяде таких поэтов. По мнению Шибли Нумани: «Вкратце можно сказать, что у Урфи присутствуют величие и пышность слов, и красота словесных конструкций, взаимосвязь предложений, полет фантазии и в конце, необычайное могущество смыслов и образов» [8, 83]

Далее можно привести примеры из его поэзии:

*Покуда утром смело встав она, начнет,
Указывать - эй, жасмин, поберегись и ты нарицисс.
Жасмин, как мак горящий, кинет в воду искру,
Нарицисс из ножен вынет меч, кривой, как ветка ивы. [3,60]*

Слова "нибеҳ" - указание, упреждение, "ҳину ҳон" - "эй и берегись, "аз миён кашидан"- вынуть из ножен, уподобление "акси лола" - мак красный, "шохи бед" - ветка ивы говорят о необычайном поэтическом мастерстве и таланте.

2. Использование новых оборотов и словесных конструкций.

В творчестве сподвижников Урфи, таких, как Калим Кошони, Бобо Фигони, Назири Нишопури, Гани Кашмири, встречаются новые и не обычные словосочетания, однако, на наш взгляд, в использовании этих словесных конструкций Урфи имеет явное превосходство. Его диван почти полностью состоит из новых словосочетаний, играющих большую роль в тематическом и идейно-содержательном обновлении стиха. По утверждению автора антологии «Мей-хана», он не имел себе равных в новых словесных конструкциях [7, 215].

Автор «Поэзия Аджамы» об особенностях поэзии Урфи отмечает: «Урфи в творчестве является новатором, хоть и не единственным, однако он есть новатор» [8,87]. Приведем несколько отрывков из поэзии Урфи, в которых видна красота присущих ему словосочетаний и оборотов:

*Вуалью месяца Ханаана, что красотой блистал,
Пристанницей Зулейки, где Юсуф страдал [3,36]*

*Из катапульты укоров она сожжет тебя дотла,
Не говори: в огне ее моя жемчужина в раздумье (3,315)*

*В цвете шафрана померкла стыда краснота,
В смеющихся уста наши налей крови пригориню (3, 315)*

*Не гордись красою своею, подумай о райском саде,
Урфи пришел из рая боли с собой веселье захватив (3, 256).*

*Читал когда-то я, что нет трудностей без выхода,
Продавец горечи разлуки твоей сахарником стал для меня (3,236)*

*Приди скорей, чтобы лекарством стали валуны разлуки,
Что в прах измельчаются под лопатой Фархада (3, 236)*

Такие словосочетания, как “хусравсез, маломатдест, шиваоин, [ирмонолой, зе[расез оташиго[и иам, байтул[арами сул], хорзори офият, хабраили шавг, хилваткадаи маънб, шаробнамо, дукончай гудс, дудмони тафрига, зулфи шиканфуреи, се[ри таманно, шабнами гуно], сул[и нозомез, сайдого[и хафо, галами шеълахез, кофиристон, гулгаити куфрбод, майкадаи ошеб, наитари алмос, [уд]уди боичай савмаа” являются примерами новых словосочетаний и множество раз мастерски используются в диване Урфи.

3. Использование метафоры и сравнения.

Использование средств выразительности и фигур речи как метафора и сравнение для более полного выражения поэтического замысла является одной из главных особенностей индийского стиля поэзии. Поэты предшествующих веков не использовали метафору и сравнение в такой выдающейся степени, как поэты индийского стиля поэзии. «Метафоры и сравнения, встречающиеся у поэтов данного периода в большинстве, отличаются новизной и необычностью. Некоторые поэты, такие как Урфи, Саиб, Шавкат, Бедил и Назим достигли в этом совершенства, хотя словосочетания ими используемые, в большинстве мифичны (воображаемы) и очаровательны, однако трудность состоит в том, что можно ошибиться в их понимании», - отметил Забехулло Сафо [5, 560]. Приведем примеры использования метафор и сравнений в творчестве Урфи:

*Стяг на твоём копье на ристалище шумном,
Трепещется, как ночь судьбы в день судный* (3,13)

*Заре горностаем накрытой, вечерей во власянице,
Миром водою покрытым, войною огнедышащей* (3, 66)

*В навруз на заре в сад, как солове, я приходил,
Ночью, словно в трауре, я с кладбища уходил* (3, 94)

*Словно птица Симург, небеса каждый день,
На землю яйцо золотое приносят* (3, 40)

4. Использование поговорок

В индийском стиле поговорки в качестве фигуры речи для придания большей образности изложения, используются широко. “Использование поговорок это то, что украшает поэзию и прозу предложениями с поговорками или подобным им мудрыми высказываниями” [8,299]. Урфи, будучи истинным последователем индийского стиля, также пользовался поговорками, придавая поэзии присущую народным поговоркам плавность и точность речи, однако вместе с характерными индийскому стилю оригинальными и интересными образами, сразу притягивающими к себе внимание читателя. В стихотворении поэт, приводя поговорку, в следующей строке приводит изящное пояснение или схожее обстоятельство. К примеру,

*Под вечными муками душа не перестанет думать о друге,
Она ведь не воск, стекающий из мёда под силой огня* (3,53)

5. В индийском стиле поэзии встречаются двустишия, которые благодаря своей оригинальности стали поговорками, хотя они не рождены устами народа, а являются плодами мастерства и таланта Урфи. Урфи оставил несколько стихотворений, которые стали очень популярными. К примеру:

*Коль древно верности не цветет, полны слез глаза,
Пока у древа корень в воде, душа надеждою полна* (3, 216)
*Я мир обошел, но жаль нигде - ни в городе или стране,
Нет места такого, где б продавали счастье для людей* (3, 35).

6. Одной из особенностей поэзии Урфи является то, что в касьдах и газелях он размышляет о темах и смыслах с удивительным изяществом и необычайно красочно, и согласно утверждению автора “Шеруладжам”: “Это присуще ему”.

Таким образом можно утверждать, что индийский стиль, одним из основателей которого является Урфи Ширази, предоставил поэту возможность бесподобно выразить космические высоты поэтической фантазии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Урфи, Ширази. Полное собрание сочинений, Т.1 / Состоит из касьд, таркиббандов, тарджебандов, кыг`а на основе рукописей Абулькасима Сироджо Исфакхани и Мухаммад Садика Назима Табреси. Усилиями Валиюллаха Ансари/Урфи Ширази - 1378. (на персидском языке).

2. Урфи, Ширази. Полное собрание сочинений, Т.2 / Состоит из касид, таркиббандов, тарджебандов, кыг'а на основе рукописей Абулькасима Сироджо Исфохани и Мухаммад Садики Назима Табреси усилиями Валиюллаха Ансари/Урфи Ширази - 1378. (на персидском языке).
3. Поэтический диван Урфи Ширази /Стараниями и под редактированием Джавахири (Ваджди)/Урфи Ширази.- Тегеран: Библиотека Санаи, изд. третье, 1369. (на персидском языке).
4. Мутамаи, З. Развитие персидской поэзии. /З. Мутамаи - Тегеран: Библиотека Тахуро, 1373. (на персидском языке).
5. Забехулло, С. История литературы в Иране. Т. 5 /Сафо Забехулло – издательство Фирдоуси, изд. 7-е- Тегеран, 1373. (на персидском языке).
6. Забехулло, С. Сокровищница поэзии /Сафо Забехулло - Библиотека Тегеранского университета, 1339 (на персидском языке).
7. Фахруззаман, Абдуннаби Казвини. Мейхана/Абдуннаби Казвини Фахруззаман. – Тегеран, 1368. – 999 С.
8. Шибли Нумани. Поэзия Аджамы или история поэтов и литературы Ирана /Шибли Нумани. Т.2 - Тегеран, Мир книги, 1. 1363. (на персидском языке).
9. Хумаи, Дж. Средства красноречия и художественной выразительности/Дж. Хумаи - Издательство Хумо, 1377. (на персидском языке)
10. Зипполи, Рикардо. Почему индийский стиль поэзии называют на западе барокко?/ Зипполи Рикардо – Тегеран: Симпозиум итальянской культуры, 1343.

УРФИ ШИРАЗИ И ИНДИЙСКИЙ СТИЛЬ ПОЭЗИИ

Статья посвящена вопросам индийского стиля поэзии, представителем которого является Урфи Ширази. Автор указал в статье на нововведения и особенности данного стиля, отразившиеся в поэзии Урфи, характерные образы и выразительные средства, мастерски использованные им для демонстрации собственного поэтического таланта. Урфи Ширази прославился мастерством создания и использования новых словосочетаний и словесных конструкций, отличающихся особым изяществом и глубоким смыслом, подчеркивающим его индивидуальность. Автор статьи отметил характерные Урфи художественные средства выразительности, в частности фигуры «ирсоли масали», плавно и естественно вписанных в поэтическое полотно. Исследованы особые черты поэзии Урфи, сыгравшие огромную роль в тематическом и идейно-содержательном обновлении стиха.

Ключевые слова: Урфи Ширази, индийский стиль, развитие поэзии, метафора, сравнение, поговорка.

URFI SHEROZI AND INDIAN STYLE POETRY

The article dwells on the issue concerned with Indian style poetry, Urfi Sherozi who is the representative of the relevant style. In her article the author presents the innovation and peculiarities of this style reflecting in Urfi's poetry, characteristic image and meaningful device, resorting to them aimed at demonstration of his own poetical talent masterfully. It is underscored that Urfi Sherozi became famous for the mastership of creation and usage of new word-buildings and word-combinations distinguished with peculiar grace and profound meanings stressing his individuality. The author of the article lays an emphasis upon the idea beset with Urfi's belles-lettres devices, in particular figure referred to as a "irsoli masal" smoothly and fluently. The author canvasses the specific features of Urfi's poetry occupying the main role to thematic and ideological-content renovation of poem.

Keywords: Urfi Sherozi, Indian style, development of poetry, metaphor, comparison, sayings.

Сведения об авторе:

Аминджанова Рухшона Хакимовна - кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры английского языка Худжандского государственного университета имени академика Б.Г.Гафурова (Республика Таджикистана, г. Худжанд), E-mail: aminzhonova@list.ru.

About the author:

Aminjonova Rukhshona Hakimovna - Candidate of Science in Philology, lecturer of English Language Department, Khujand State University named after academician B.G.Gafurov (the Republic of Tajikistan, Khujand), E-mail: aminzhonova@list.ru.

ЗИКРИ ҲУНАР ВА ПЕШОВАРОН ДАР «ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ

Воҳидов Ш., Шарифова Г.

Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Асарҳои безаволи Садрӣдин Айнӣ, чун «Ёддоштҳо», роману повест ва ҳикояҳои на фақат асари бадеии тарҷимаиҳолӣ, балки манбаи муҳими таърихӣ, намунаи беҳтарини насли тоҷик низ мебошанд. Ин осори пурмухтаво чун сарчашмаи муҳими омӯзиши таърихи халқи тоҷик дар Бухорои охири асри XIX ва

аввали асри XX имкониятҳои маълумотдиҳандаи худро пурра сарф накарда аст. Хонандаи имрӯз аз матни онҳо маъно ва мазмуни навро пайдо менамояд.

Дар асарҳои Садриддин Айни дар иртибот бо рӯзмарра будани мавзӯи хунар ва хунармандон, эълон шудани соли 2018 Соли рушди сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ маълумоти хеле зиёди таърихӣ дар бораи касбу кор ва хунару аҳли хунар метавон пайдо намуд. Дарин мақола муаллифон ахбор ва маълумоти “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айниро оид ба хунар ва хунармандон таҳлил менамоянд [3].

Муаммои мазкур дар асоси маводи илмӣ ва этнографӣ, маълумоти бойгонӣ аз тарафи олимони О.А.Сухарева [21;22; 23], Л.И. Ремпель [20], Н.А. Кисляков [17], Д.Ю. Арапов [4], Р.Қиличев [16;18;19], Г.Агзамова [1;2], Д. Атаджанова [5-12] ва дигарон баррасӣ шудааст. Аз асарҳои олимони номбаршуда навиштаҳои О.А.Сухарева, Р.Қиличев, Д.Атаджанова хеле муҳим аст (ба рӯйхати адабиёт рӯчӯш шавад).

Маълум аст, олима О.А.Сухарева дар як қатор асарҳои пурмуҳтавои худ дар бораи аҳолии Бухоро ва шугли онҳо, хунар ва хунармандон, табақаҳои ҷомеаи пойтахт, савдогарон ва ғайра маълумоти басо бой медиҳад. Аз ҷумла, ӯ асари худ “Бухоро шаҳри феодалии дерин” (Позднофеодальный город Бухара)-ро пурра ба таҳқиқи хунар ва хунармандон бахшида, дар ҳафт боби он шарҳи умумии пеша ва касбу хунар, коркарди металл, коркарди пахта ва абрешим, касбу кори меъморӣ, коркарди пӯст, дӯхту дӯзи сару либос, соҳаи гуногуни хӯрокворӣ (орд ва рағванкашӣ, нонвойӣ, қассобӣ, ошпазӣ, қаннодӣ, ҳалвопазӣ ...), кулолгарӣ, дуредгарӣ ва харротӣ, собунпазӣ, шамъсозӣ, саҳҳофӣ ва мағзисозӣ, хаймадӯзӣ, бӯрбӯфӣ маълумот медиҳад. Олими нуктасанҷ дар бораи маркази саноатӣ будани Бухоро, техникаи саноатӣ, тақсими меҳнат, сохти иҷтимоии саноати феодалии ва масоили ба он иртиботдошта тадқиқот бурдааст [23]. Дар асарҳои О.А.Сухарева мо маълумоти муҳимро доир ба маҳаллаҳо, бозору қорвонсаройҳо, масҷид ва мадрасаҳо, мазору қабристон, ҳавзҳо ва ҷоҳҳои Бухоро, боғу замониҳои обёришавандаи шаҳр ахбори бехтарини илмӣ ва этнографиро пайдо менамоем.

Адиб, шоир, публицисти тавоно ва нависандаи машҳур Қаҳрамони Тоҷикистон Садриддин Айни низ дар асарҳои худ доир ба Бухорои охири асри XIX ва аввали асри XX маълумоти хеле бойи таърихӣ ва этнографиро медиҳад. Аз ёддоштҳо ва роману повест, ҳикояҳои Айни бо муҳити сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, фарҳангию илмӣ-адабии пойтахт метавон шинос шуд. Мутаассифона маълумоти бойи тарҷимаҳолии Айни ба тарзи бояду шояд ба доираи тадқиқоти илмӣ ҷалб нашудааст.

Устод Садриддин Айни дар муҳити аз воқеаҳои гуногуни сиёсӣ, иқтисодӣ, маданӣ ва илмӣ-адабӣ бой зиста дар бораи кишри мухталифи иҷтимоии давр ва аморати Бухоро, шаҳри Бухоро ва туманҳои он маълумоти басо бой медиҳад. Ҳамзамонон ва атрофиёни нависанда ва адиб Айни, аксаран, соҳиби касбу кори гуногун, пешоварон ва хунармандони одӣ ва аз ҳар гӯшаю қанори аморат ва Осиеи Миёна буданд.

Садриддин Айни маълумоти бойи этнографӣ ва фарҳангии худро оид ба мавзӯҳои мавриди назар дар фасли “Ҳалвогархона”, “Устомак”, “Дехқонӣ”, “Аҳволи деҳаи мо дар он солҳо”-и қисми якуми “Ёддоштҳо”; “Шайхи рехтагар ва қорхонаи ӯ”, “Устохонаи қашқадӯзӣ”, “Бобои пойафзолдӯзон”, “Доши шиннипазӣ”-и қисми дуюм ва ҷой-ҷой дар дохили дигар ҳикояҳои қисми сеюм ва чоруми “Ёддоштҳо” оварда аст. Дар доираи ин маълумот нависанда дар бораи касбу кори аҳолии деҳот ва пешаву хунарҳои мардуми пойтахти аморат шаҳри Бухоро ахбори ҷолиби диққат ва муҳимро меорад. Падари нависанда низ дар мавриди аз қорҳои деҳқонӣ фориғ буданаш ба бофандагӣ (қарбосбофӣ) машғул мешуда аст. Тамоми деҳқонони атрофи шаҳри Бухоро дар мавсими зимистон бо ягон касбу кори пешоварӣ ё хунармандӣ машғул буданд. Айни дар ин асари худ дар бораи касбу кор ва намоёндагони онҳо, ҷамъияти ҳар қадом хунар, идораи онҳо ва мақоми қосибон дар ҳаёти иҷтимоии шаҳри Бухоро маълумот медиҳад.

Дар қисми аввали ёддоштҳои худ Айни дар бораи ҳалво, ҳалвогархона ва устоҳои ҳалвогари деҳаи худ маълумот медиҳад. Аз маълумотҳои этнографӣ маълум аст, ки аз ширинӣ ва шинниҳои мевагӣ ва ангур зиёда аз сад намуди ҳалворо аҷдодони мо омода месохтанд. Дар асари “Хони неъмат ва қони лаззат”-и Возеҳи Бухороӣ дар бораи тарзи омода сохтани чандин навъи ҳалво дар Бухоро маълумот дода мешавад [13].

Айни ба ёд меорад, ки баъди сӯхбати ба хонданравии бародари ӯ Муҳиддин, субҳи рӯзи дигар модараш ба вай “ҳалвои қоқтӣ” пухта медиҳад. “Модарам...аввал як миқдор ордро дар дег бо рағван бирён карда гирифт. Баъд аз он аз шиннии тут, ки аз Сокторе пухта оварда буд, як қоса барин дар дег андохта қиём гирифт. Вақте ки ғафсии шинни атола барин шуд, орди бирёнро дар вай ҳамроҳ карда лат зад. Баъд аз лат задан орду шинни ҳамир барин шуд. Баъд аз он ба рӯи лаълӣ орд пошида, он ҳамирро бар рӯи вай гардонида паҳн кард ва баъд аз сард ва саҳт шудан аз вай як порча бурида ба дасти ман дод...” [3, 16]. Аммо дар давоми ин ёддошт Айни менависад, ки бародарам Муҳиддин ин ҳалворо дар дасти ӯ дида мегӯяд, ки ин ҳалвои ҳақиқӣ нест, балки “ҳалвои рағванӣ” ҳалвои ҳақиқист.

Падари Айни ба ӯ ва бародараш як танга (15 тин) дода онҳоро ба деҳаи Болои рӯд, ба ҳавлии усто Бароти ҳалвогар барои як “лӯнда” ҳалво мефиристад.

Дар ҷараёни баёни воқеаи ҳалвохари Садриддин ва Бадриддин мо аз қорхонаи ҳалвопазии усто Бароти ҳалвогар ва тартиби ҳалвопазӣ бохабар мешавем. Бо назардошти тағйироти технологияи маводи хӯрокаи қадима ва фаромӯш шудани анвоҳои зиёди ширинҳои тоҷикӣ, маълумоти муаллифи “Ёддоштҳо”

басо муҳим аст. Дар асоси он ҳалвогарони муосир метавонанд истехсоли ин навъи ҳалворо аз сари нав барқарор намоанд.

Дар рӯи ҳавлии усто Барот "...як хонаи бисёр калон ва баланди похсагин буд, ки калониаш аз хонаҳои нишастии нӯхболорӣ муқаррарӣ қариб чор баробар меомад. Ин аз тарафи ҷануб як дари дугабақа ва як дари яктабақа дошт, ки ҳар дуи онҳо ҳам пӯшидагӣ буд.

Мо дари яктабақаро, ки ба даромадгоҳи дарвоза наздик буд, кушода ба даруни хона даромадем. Дар тарафи пойни хона як қатор оташдонҳо буд, ки дар онҳо дегҳоро қач, яъне лабҳои пушти онҳоро баланд ва лабҳои пешашонро ба тарафи пеш паст ва ҳам карда шинонда буданд. Дар баъзе ин дегҳо шинӣ ҷӯшонидани қиём мегирифтанд, дар баъзе дег оби беҳро бо як даста химчаи ба ҳам басташуда, ки вайро чилҷӯб меномиданд, зада кафк мекушониданд. Дар охири қатори оташдонҳо як дегро бар рӯи оташдон ба тарзи одӣ монда буданд, ки дар вай равған доғ мекарданд. Дар як деги калони қач шинонидашуда қасе орди бирёнро кам-кам ба қиём мерехт ва ду каси дигар бо ду бели ҷӯбин он қиёмро лат меоданд ва қиёми бо орд омехтаро ба рӯи бел ба ҳаво бардошта бо шиддати тамои баргардонида ба даруни дег мезаданд..." [3, 18-19].

Ба тамоми кори ҳалвопазон "як одами миёнсоли гандумгуни ришқалон (технолог – Ш.В.Г.Ш.), ки қади баланде дошт, ба дигарон корфармой мекард ва роҳи корро нишон меод", менависад Айнӣ.

Дар тарафи дигари ин хона як суффаи васеи баланд буд ва бар рӯи вай як лаълии тахтагини бисёр васеъ, ки қутраш – кӯндалангиаш тахминан ду метр меомад, ниҳода шуда буд. Бар гирдогирди ин лаълӣ пӯстакчаҳое ба замин паҳн карда шуда буданд. Дар канори суффа ва наздик ба лаълии ҷӯбин дар як қуттӣ орд буд.

Як вақт корфармо омада бо бели оҳанини новашакл аз он қуттӣ орд гирифта бар рӯи лаълии ҷӯбин пошида ва баъд аз он боз ба сари деге, ки дар вай ордро бо қиём меомехтанд, рафта ба рафти кор нигоҳ карда истод. Вақте ки орди бо қиём омехташуда монанди хаамири нон ғафс шуд, корфармо ба белзанон:

Бас кунед, кашонед! – гуфт.

Белзанон бар рӯи белҳои худ хаамири қиёминро бардошта бурда, бар рӯи лаълии ҷӯбин рехтан гирифтанд.

Хаамири қиёминро бар рӯи лаълии тахтагӣ кашонидани шуда ҳамаи он қасоне, ки дар сари дегҳо буданд, дастхояшонро то оринҷ шуста пок карда, омад дар гирдогирди лаълии тахтагӣ бар рӯи пӯстакчаҳо дузону нишастанд. Ҷавони хурдсола бели оҳанини новашаклро гирифта ба пеши қуттии орд рост меистод.

Ҳалвогарон хаамири қиёминро бо дастони худ як лӯлаи дарозе сохта, ду нӯги он лӯларо бо ҳам пайванд дода як ҳалқа карданд ва ҳамашон бар рӯи лаълӣ ҳам шуда, он ҳалқаро молиш дода-молиш дода як ҳалқани васеи карданд, ки канорҳои ҳалқа ба канорҳои лаълӣ расид. Баъд аз он ҷавони белдор бар рӯи он ҳалқани хаамирин қадаре орд пошид ва ҳалвогарон он ҳалқаро чапу рост дуқат карда бар рӯи ҳам партофта як ҳалқани дуқабатаи хурд ба вучуд оварданд ва баъд аз он боз он ҳалқаро молиш дода-молиш дода як ҳалқани васеи мисли аввала ба вучуд оварданд; боз ҷавони белдор бар рӯи он ҳалқа орд пошид, боз ҳалвогарон он ҳалқаро ду қабат карда, як ҳалқани хурд сохтанд, ки дар вай чор қабат хаамир буд.

Ҳалвогарон кори худро ҳамин тарз давом доданд: дар дафъаи сеюм як ҳалқани 8-қабата, дар дафъаи 4-ум як ҳалқани 16-қабата, дар дафъаи 5-ум як ҳалқани 32-қабата, дар дафъаи 6-ум як ҳалқани 64-қабата, дар дафъаи 7-ум як ҳалқани 128-қабата, дар дафъаи 8-ум як ҳалқани 256-қабата, дар дафъаи 9-ум як ҳалқани 512-қабата, дар дафъаи 10-ум як ҳалқани 1024-қабата пайдо шуд ва ба ҳамин тарика кор давом намуда, дар 25 дафъа ҳалқае пайдо шуд, ки қабатҳои вай монанди торҳои калова борик менамуд.

Дар охир онро бо корди қалоне як вачаб-як вачаб бурида, дар тарозу баркашида мемонданд.

Дар фасли "Ҳалвоисобунипазии Мирзо Абдулвоҳид" муаллифи ёддоштҳо дар мавриди надонистани сирри пухтани ширинӣ ва бетачрибагӣ хеле мушқил ва заҳматталаб будани ҳалвопазӣ сухан меронад [3, 448-451].

Дар фасли "Доши шиннипазӣ" Айнӣ дар бораи шиннипазӣ ва корхонаи он, технологияи тайёр намудани ин ширинии мардуми тоҷик сухан меронад.

Дар чуқурии ҳавзмонанд пайваста ба девораи суффаи ҳавз як охури қалони хиштипухтагӣ буд, ки дарунаш бо гач сафед кардагӣ менамуд. Чуқурии ин охур тахминан яку ним метр, баландиаш ҳам яку ним метр, дарозииаш дуним метр ва бараш ду метр меомад. Дар зери он охур як сӯроҳи обгурез буда, ба даҳани сӯроҳ аз берун як новачаи ҷӯбин шинондагӣ буд. Дар зери он новача як ёми (кӯза) сафолин, ки тахминан **дах** сатил об мебурд, гузошта шуда буд (он охур охури ангурзеркунӣ буд, ки «испор» ва дар баъзе ҷоҳо «чорхишт» менаманд).

Дар канори ҷанубии чуқури пайваста ба девораи он як оташдони плитамонанди дарози гачкорӣ буд, ки бари вай яку ним метр ва дарозииаш ду метр меомад. Нои оташмонии ин оташдон аз тарафи пеш, аз тарафи шимолаш буда, мӯрӣ ва дудкашаш аз тарафи пушт ва пайваста ба канори ҷанубии чуқури буд. Ин дудкаш аз хишти пухта сохтагӣ буда, баландиаш ду метр меомад.

Бар рӯи оташдон пайваста ба мӯрӣ як деги қалони ҷӯянии одӣ, ки панҷ сатил обро ғунҷоиш меод, шинондагӣ буд ва дар поёни ин дег бо фосилаи чорангуштӣ се чуфт дегчаҳои даҳанпаҳн шинондагӣ буданд, ки чуфти дуҷум аз якум ва чуфти сеюм аз дуҷум хурдтар шуда мерафт.

Дар пахлуи ғарбии оташдон, дар фосилае, ки дар байни оташдон ва канори ғарбии чуқурӣ воқеъ шуда буд, се адад ёми пуршарбат то пеши охур чой гирифта буданд. Дар наздикии оташдон ва дар канори шарқии он ду хуми мисини пур аз шинӣ буд.

Мӯйсафед ба миёни худ як пешгир баста, обгардончаи нӯлдороро ба даст гирифта, ба сари он хумҳои мисин рафт. Чавони лоғар, ки аз тарафи пирамард «махдум» хитоб карда шуда буд, хикеро гирифта ба пахлуи мӯйсафед рост истода, даҳони вайро яла карда дошт. Мӯйсафед бо обгардонча аз хуми мисин шинӣ гирифта, ба даҳони хик рехтан гирифт. Ҳар хик ки пур мешуд, мӯйсафед даҳони вайро баста бардошта бурда, ба девораи чуқурӣ тақя кунонда рост мегузошт ва махдум хики холиеро меовард, ки боз ба вай мӯйсафед шинӣ рехтан мегирифт.

Мақсудҷон ва Тоҳирҷон бо панҷшоҳаҳо дастаҳои хори тарро оварда, дар даруни охур андохта, ҳамвор карданд ва баъд аз он бо занбар аз канори чанубии сарҳавз, ки дар он чо чоши ангур буд, ангур кашонда оварда, ба даруни охур аз рӯи хор рехтан гирифтанд. То ба хикҳо бардошта шудани ду хум шиниоҳур ҳам аз ангур пур шуд.

Баъд аз он Тоҳирҷон ва Мақсудҷон чомаҳои дарози худро аз тан кашида, барҳои куртаҳои худро ба даруни лозимиҳошон тикқонданд, эзорпочаҳошонро то болои зону бар зада, бо ресмончае баста монданд ва баъд аз он поҳои худро то ба зону покиза шуста, ба даруни охур даромада, ангурҳоро бо қуввати тамом бо поҳои худ зер кардан гирифтанд. Шираи ангур, ки ба сабаби зер кардан ҷудо мешуд, аз байни хорҳои тар софӣ шуда, аз таги охур гузашта, аз он чо ба сӯроҳи обгурези вай рафта, ба воситаи новача ба ём рехтан гирифт.

Пирамард баъд аз фориғ шудани аз кори шинибардорӣ бо обгардони калон аз ёмҳои пур шарбат кашонда, ба дегҳои бар оташдон шинонидашуда рехтан гирифт. Махдум бо панҷшоҳа аз хорҳои хушк, ки дар канори шимолии чуқурӣ ғарам карда мондагӣ буданд, даста-даста оварда, дар пеши оташдон ғун кард ва баъд аз он бо оташкови оҳанини сарманҷадор як даст хорро ба даруни оташдон дароварда, оташ даргиронд ва пеш-пеш дастаҳои хорро бо оташков ба даруни оташдон тела меод ва аз ғарам бо панҷшоҳа боз дастаҳои хорро кашонда, дар пеши оташдон ғун мекард.

Пирамард баъд аз пур кардани дегҳо як ҷуволӣ шолро ба даҳонаш аз ду тараф ду ҷӯб баста, ба ду арғамчини ғафсе, ки аз як шоҳи ғафси ғучум бар болои чуқурӣ овезон истода буд, аз он ду ҷӯб овехта, дар зери ҷувол як ёми сафолин гузошта ва лойи тағшини ёми аз шарбат холишударо бо обгардон гирифта ба даруни он ҷувол рехт, ки шарбати аз ҷувол софӣ шуда гузаранда ба даруни ёмча чакидан гирифт.

Мӯйсафед ба сари оташдон рафта, аз як дегча ба деги дигар бо обгардонча шарбат гузаронида меистод ва бо белчаи кафгирмонанди сафед кардашуда даруни дегчаҳоро мекофт. Ҳар вақт монда шавад, ба лаби суффачае, ки дар пахлуи оташдон, дар пеши девораи чуқурӣ сохта шуда буд, нишаста дам мегирифт, чой менӯшид ва баъд аз он боз ба атрофи дегҳои шиннипазӣ давр мезад, шарбат мегардонд ва дег мекофт.

Вақте ки шарбати як ҷуфт дегча аз ҳама охири ва аз ҳама хурдтар ғафс шуда, дар вақти ҷӯшиш бар рӯи худ хубобчаҳои чашмимурғӣ пайдо кардан гирифт, мӯйсафед шарбати он дегро, ки акнун шинӣ шуда буд, бо обгардонча ба ёми мисин гардонд; ба он як ҷуфт дегча аз ҷуфти болои вай будагӣ ва ба ин ҷуфт аз ҷуфти сарғаҳубудагӣ шарбатҳои нимпазро гузаронида, ба ҷуфти сарғаҳ аз деги калон шарбат рехт ва аз ём бо обгардони калон шарбат оварда, деги калонро пур кард. Ба ҳамин тариқа шиннипазии пирамард давом кардан гирифт.

Вақте ки бо шарбати аз охур рехтаистода ёми зери нова пур шуд, мӯйсафед шарбати он ёмро бо обгардони калон ба ёме, ки лойи тағнишинаш покиза гирифта шуда буд, гузаронида рехт ва аз охур ба ёми холишудаи зери нова боз шарбат рехтан гирифт.

Шиннипазӣ то бегоҳонӣ давом кард...

Мақсудҷон ва Тоҳирҷон ангурзеркуниро тамом карда, аз охур баромаданду дубора пойҳошонро шуста, кафшҳо ва либосҳошонро пӯшиданд.

Мақсудҷон кулӯҳҳои танбусӣ (тамузӣ) - яъне кулӯҳҳои офтоби тобистон хӯрдаи хуб хушкидаро оварда, ба даруни ёмҳое, ки аз шарбати нав аз ангур ҷудошуда пур буданд, рехт ва бо Тоҳирҷон ҳар ду дастҳошон ду ҷӯбӣ думетриро, ки ғафсиашон баробари дастаи каланд меомад, гирифта, он шарбатҳоро қаллоқ задан гирифтанд, ба ҳадде, ки кулӯҳҳо ба шарбат ҳал шуда, ранги сафеди сабзтоби вайро ба ранги лойоби баҳорӣ гардонданд.

Вақте ки Мақсудҷон ва Тоҳирҷон аз қаллоқзанӣ фориғ шуданд, пирамард ба Мақсудҷон фармуд, ки шӯрбо пазад, чой ҷӯсонад ва ба Тоҳирҷон фармуд, ки ба чои махдум дар оташдони шиннипазӣ ҳезум монад, ки ӯ шиннии кӯзагириро пухта гирад ...

Ману махдум бо чойи гарму нони гарм кома хурдем (кома мураббои пӯчоқитарбузӣ буд, ки ба чои шакар бо шинӣ пухта буданд ва ҳар мураббое, ки бо шинӣ пазанд, кома номида мешавад).

Мӯйсафед ба пухтани шиннии кӯзагӣ сар кард: ӯ шарбати софи аз ҷувол гузаштаро бо як ёми шарбати софи дигар, ки вай аз лойи шарбатҳои кулӯҳзада ба воситаи аз ҷувол гузаронидан тоза карда монда шуда будааст (дар ин бора махдум ба ман маълумот дод), дегҳои шиннипазиро пур кард ва Тоҳирҷон оташ мондан гирифт. Мӯйсафед ин шарбатро ба дарачае ҷӯшонд, ки хубобҳои дар вақти ҷӯшиш бар рӯи шинӣ

пайдошуда ба дарачаи калонии чашми шугур расиданд. Ранги ин шиннӣ ҳам аз ранги шиннии аввали фарк дошт: шиннии аввали сиёҳчагоб буд, ин шиннӣ ранги тиллоӣ пайдо кард.

Муйсафед ин шинниро ба ёмҳои мисин бардошта монда, баъд аз сард шуданаш ба кӯзаҳои сафоли обнорасида, ки гарданхошон аз шикамхошон дарозтар буданд, андохт ва даҳони кӯзаҳои аз шиннӣ пуршударо бо хамираи гач баста маҳкам кард.

Мақсудчон ва Тоҳирчон баъд аз хӯрдани шӯрбо ба воситаи панҷшохаҳо хорҳои даруни охурро бо тагасҳо, донаҳо ва пӯстҳои ангур бардошта ба занбар андохта бурда, ба канорае, ки аз ҷои нишастии боғ дуртар буд, рехтанд ва охурро покӣза шуста, бар рӯи вай бурё пӯшонда, барои кори фардо тайёр карда монданд [3, 399-403].

Дар бораи бофандагии падари Айни дар мавриди фароғат аз кори деҳқонӣ дар боло зикр шуда буд. Карбоси падари Айни бофтара шуштагар дар об зада-зада шуста тоза мекард. Аз он барои худаш курта-лозимӣ, абра ва астари кӯрпа, кӯрпача, болиш дастархон мекард. Матои қаламӣ бофида ба фарзандон курта-лозимӣ, яктаҳ медӯзонд. Аз матои алоҷаи бофтааш ҳамаи аъзоёни оиларо бо чомаҳои таҳлӯшӣ ва рӯпӯшӣ таъмин менамуд. “Падарам бештарин ранги чизҳои бофтаниашро ҳам худ тайёр мекард: аз испарак (ғиёҳи зардранг) ранги наҳӯдии зард, аз норпӯст ранги сиёҳча, аз омехтани испарак намедонам бо кадом чизи сиёҳранг ранги пистагӣ, аз рӯяш ранги сурх ва дигархоро месохт. Танҳо ранги зайтунӣ (ранги бунафши баланди моил ба сиёҳӣ) ва нилобино ба рангрез ранг мекунонид, ки онҳо ин рангхоро аз нили Ҳиндустон тайёр мекарданд” [3, 49].

Модари нависанда бошад баъд аз ғундоштани сардарахтиҳо ба чархресӣ-ресмонресӣ, калова, зағӯта ва ночатайёркунӣ машғул мешуд [3, 49].

Муаллифи “Ёддоштҳо” дар бораи касбу кор ва намоёндаи баъзеи онҳо маълумот дода, шароити кор, музди меҳнат, идораи ҳунармандон аз тарафи халифа ва пири онҳо, шогирду шогирдпешагон, унвон ва амалҳои пешоварон, мақоми онҳо дар ҳаёт ва муносибатҳои иҷтимоӣ маълумоти муҳим медиҳад. Масалан, Айни дар бораи маҳдуми Муҳаммадӣ, ки марди мардонӣ олуфта ва айёрони Бухоро буд маълумотҳо дода аз пешаи ӯ, ки шоҳибобӣ буд, ёдовар мешавад: “Пешаи маҳдуми Муҳаммадӣ шоҳибобӣ буд, ки дар яке аз корхонаҳои шоҳибобии Ҷӯбор халифакорӣ (коргарӣ) мекард. Азбаски дӯконҳои шоҳибобфон торики сернам буда, бофанда дар вақти кор то миён дар даруни чоҳча менишаст, ин шароит ба тандурустии шоҳибобфон бетаъсир наменонд.

Музди кори ин касб ҳам коргаронро бо серино пурӣ таъмин намекард: мебоист халифа ҳар ҳафта ба миқдори муайян моли беайб бароварда диҳад ва дар бадали он дар охири ҳафта суми кори (музди кори) ночизе гирад. Коргарони бофанда, ки дар корхонаи касе кор кунанд, монанди коргарони касбҳои дигар як ҳафта шабу рӯз кор мекрданд, хобашон ҳам дар ҳамон корхона мешуд. Фақат рӯзи панҷшанбе соати дувоздаҳи рӯз аз кор озод шуда, ба хонаҳояшон ва ба сайру гашт мерафтанд. Рӯзи чумба дар сари шом боз ба корхона ҳозир шуда, кор сар мекарданд” [3, 340].

Пешаи дигаре, ки устод Айни аз он ёдовар мешавад ҳунари рехтагарист, ки дар фасли “Шайхи рехтагар ва корхонаи ӯ” меояд. Дар ин фасл дар бораи муносибати рехтагарони камбизоат ва рақобати носолими шайхи сердастмоя Бобоҳоча, ки бо номи “Шайхи рехтагар” машҳур будааст, сухан меравад. Аз маълумоти ин фасл барои омӯзиши ҳунар ва ҳунарварӣ аҳбори муаллиф дар бораи ҳуди корхонаи рехтагарӣ, коргарони он ва маҳсулоти онҳо истехсол мекарда муҳим аст.

Айни менависад, ки рехтагарони яккадаст ба рақобати саҳти ин шайх тоб наоварда ба коркунони ӯ табдил ёфта, ба тартиби корбайъ кор мекардагӣ шуданд. “Дар корхонаи шайх даҳ кӯра ва даҳ сандон буд, ки дар онҳо тахминан чил нафар одам кор мекард: баъзе аз онҳо дампахшкун, баъзеашон гудозгар, қолабгир, сӯхонгар, бӯтасоз (зарфи гудозиши маъдан) ва монанди инҳо шуда кор мекарданд. Моли хоми дар ин корхона сарфшуданӣ: мис, биринҷӣ, руҳ, қалъагӣ ва кӯрғошим барин фулузот (металҳо) буд. Ангишташ – ангишти қандум буд, ангиштгарон аз ҷӯби дарахтони мевадор тайёр карда оварда медоданд. Қолибҳои чизҳои рехташуданиро аз регии сиёҳ месохтанд. Бӯтаҳо ба шакли қадаҳи хурду калон сохта мешуданд, ки фулузотро ба қадри даркорӣ ва мувофиқи талаби чизҳои рехташуданӣ майда карда, ба ҳам омехта, дар бӯта андохта, ба кӯра ниҳода мегудохтанд ва он фулузоти омехтаи гудохташударо ба қолибҳои чизҳои сохташуданӣ мерехтанд. Ин фулузоти омехта баъд аз гудохта шудан номи ҳар кадоми аҷзҳои таркиби худро гум карда, як номи нав мегирифт, ки вайро “хӯла” мегуфтанд.

Маҳсулоти корхонаи рехтагарӣ гуногун буда, аз ҳама бисёртараш зангӯлаи шугур буд...Ғайр аз ин, асбоби металлӣ асп, ҳалқаҳои куббаҳои дарвоза ва дарҳо ва монанди инҳо дар рехтагарӣ аз хӯла сохта мешуд [3, 347].

Маълумоти бойи Айни дар бораи сеҳи косибон, ки дар асоси “Рисола” муайян мешуд хеле ҷолиби диққат аст. Дар солҳои охир оид ба омӯзиши ҷамъияти ҳунарварон ва косибони аморати Бухоро, ҳосатан пойтахти он баъзе тадқиқот ва рисолаҳои илмӣ, мақолаҳо ба ҷоп расиданд, ки онҳо низ рӯзмарра ва мубрам будани ин мавзӯро исбот менамоянд [9-12; 19]. Ин муаммо, идораи ҳунармандон ва косибон, соҳибпешагон аз назари устод Айни низ берун намондааст. Садриддин Айни дар бораи ҷамъияти косибону пешоварон чунин маълумот меорад:

Дар Бухорои амирӣ ҳамаи касибон ва пешаварон чамъият доштанд: аъзои ҳар пеша ба чамъияте, ки ба пешаи худаш дахлдор аст, дохил ҳисоб меёфт. Аммо барои ба чамъият дохил шудан ариза додан ё ҳаққи аъзогӣ додан барин шартҳо набуда, модоме ки ӯ (масалан) бофанда аст – аъзои чамъияти бофандагон, ё кафшдӯз аст – аъзои чамъияти пойафзолдӯзон ба шумор мерафт.

Аҳли ҳар пеша бо талқини рӯҳониён яке аз одамони таърихӣ ё афсонавӣ-диниро ба худ «пир» (роҳбар) қарор додаанд. Чунончи, пири бофандаҳо – Имоми Аъзам аст, пири пойафзолдӯзон – Бобои Порадӯзи бухороист, ки дар замони худ кӯҳнадузӣ карда будааст, пири машқобон – Аббос (амаки пайғамбар) аст, ки дар воқеаи Карбало ба гуруҳи Имом Ҳусайн аз дарёи Фурот бо машқ об кашонда будааст, пири оҳангарон – Довуд-пайғамбар аст, ки ӯ дар замонаш гӯё зирехсозӣ карда будааст, пири саисон Қанбар аст, ки саиси Алӣ (ёри чоруми пайғамбар) будааст ва монанди инҳо [боз нигаред: 16, 49-53; 19; 23].

Қоида ва қонуни пешоварон дар “Рисола” ном асарҳои оид ба касбу кори гуногун навишта шуда буданд. Муносибати пешаварон бо бобо ё оқсақол, соҳибқори худ дар ин рисолаҳо таъин карда шуда буд. Қадом пешоваре ки яке аз қоидаҳои дар рисола навиштагиро вайрон кунад, ба бобо (оқсақол) маблағе бо номи “беқоидагӣ” (ҷарима) меод.

Бобо ё оқсақол як қисми он пулҳои аз «беқоидагӣ» чамъшударо харҷ карда, ҳар сол чанд бор (ба миқдори пули чамъшуда нигоҳ карда) бо номи «арвоҳи пир» зиёфат меод. Он зиёфат дар шакли динӣ ташкил ёфта, бо хатми Қуръон мегузашт. Ҳурандагони он зиёфат ҳам аввал рӯҳониён, дуном устокорон (соҳибони корхона), устоҳои калон ва воғурушон (қасоне ки маҳсулоти пешоваронро харида мефурӯхтанд - савдогарон ва чаллобон) буда, вазифаи пешаварони одӣ дар он зиёфат хизмат кардан буд. Агар чизе аз ҳурандагони калон зиёдатӣ кунад, ба қадри расамааш меҳӯрданд, вагарна аз он зиёфат хушқлаб мерафтанд.

Шогирди ҳар пеша ҳар чӣ хунарманд шуда бошад ҳам, то зиёфате ташкил дода миёнашро набандонад, аз мартабаи шогирдӣ ба мартабаи устоӣ гузашта наметавонист. Дар зиёфати «миёнбандӣ» одатан устои бевоситаи он шогирд бо калоншавандагони он пеша - бобо ва оқсақол ҳозир мешуд ва албатта ду-се нафар рӯҳониҳо ҳам пешгоҳи маҷлиси зиёфати миёнбандиро ишғол мекарданд [боз нигаред: 16, 49-53].

Шогирд дар охири зиёфат ба устои бевоситаи худ пешкаши калоне мекашид; рӯҳониён, бобо ва агар шогирд шогирди устоҳона бошад, устокорро ҳам аз пешкаш ҳоли наменонд.

Устокор баъд аз гирифтани пешкаш як рӯймолро ба миёни шогирд баста, ба дасти ӯ аз абзортҳои он пеша ягон чизро (агар дуредгар бошад - теша ё арра, гилқор бошад - андова, сартарош бошад - поку ё қайчӣ ва монанди инҳоро) месупурад ва ба ӯ бо шартӣ мувофиқи рисола рафтор кардан ба сари худ (мустақилан) қор карданро руҳсат ва фотиҳа меод. Рӯҳониҳо Қуръон хонда, ба арвоҳи пири он пеша мебахшиданд ва бо ҳамин зиёфати «миёнбандӣ» тамом мешуд [боз нигаред: 16, 52].

Дар ҳар чамъияти пешаварӣ як бобо (ё оқсақол) буд, ки қорҳои он чамъиятро бевосита ӯ идора мекард ва инчунин як пойқор буд, ки ӯ дар вақти дарқорӣ аҳли он чамъиятро хабар дода, дар як ҷо чамъ мекард ё дигар қорҳои майда-чуйдаи чамъиятро бо фармоиши бобо (ё оқсақол) адо менамуд.

Одатан дар ҳар чамъият бобо (ё оқсақол) интиҳоб мешуд. Лекин дар интиҳоб (ғайр аз чамъияти бофандагон ва пойафзолдӯзон – шарҳи устод Айни) фақат устоҳои калон, устокорҳо ва воғурушон иштирок мекарданд. Дурустараш, ин «интиҳобқунандагон» байни худ машварат ва созиш намуда, як қасро бобо (ё оқсақол) таъин мекарданд ва пойқорро бошад, худӣ бобо (ё оқсақол) таъин мекард. Пешаварони одӣ хоҳ дар маҷлиси «интиҳоб» ҳозир шуда бошанд, хоҳ не, вазифаашон қӣ «интиҳоб шудан»-ро шундан буд.

Қалонтарини ин чамъиятҳои пешаварӣ чамъиятҳои пойафзолдӯзон, машқобон, саисон ва бофандагон буданд. Аз ин чамъиятҳои калон чамъиятҳои саисон ва машқобон як дараҷа маҷфияти пешаваронро риоя мекарданд ва интиҳоботи инҳо ҳам ба шакли умумӣ буд.

Чунончи, оқсақоли машқобони ҳар ҳавзро оммаи машқобони он ҳавз ба тарзи қушода интиҳоб мекарданд. Машқобони ҳавзҳои хурд, ки шумораашон кам бошад, дар интиҳоби оқсақол ба машқобони ягон ҳавзи қалонтаре, ки ба худашон наздик бошад, ҳамроҳ мешуданд.

Вазифаи асосии оқсақоли машқобон мудофия кардани ҳуқуқи машқобон буд нисбат ба обҳӯрон. Масалан, як машқоб бо як соҳибҳавлӣ бо музди муайян созиш мекунад, ки ҳар рӯз як машқ ё ду машқ об кашонда медиҳад. Агар дар байни соҳибҳавлӣ ва машқоб ҷанҷол бархезад ва соҳибҳавлӣ ҳақи машқобро пурра надихад, машқоб дигар ба он ҷо об намекашонд ва ин ҳолро ба оқсақол хабар меод. Дар ин маврид ҳарчанд соҳибҳавлӣ пули зиёд диҳад ҳам ягон машқоби дигар ба ӯ об намекашонд. Агар ягон машқоб ба пул фирефта шуда, ба он гуна соҳибҳавлӣ об кашонад, оқсақол аз ӯ ба номи беқоидагӣ пул меситонид (штраф мегирифт) ва ӯро манъ мекард, ки дигар ба он ҷо об накашонд. Агар он машқоб боз қоидаҳо вайрон карда, дуҷумбора ба он ҷо об кашонад, оқсақол ӯро аз ҳуқуқи обкашонӣ маҳрум карда, аз қатори машқобон мебаровард. Хулоса, то соҳибҳавлӣ машқоби аввалии худро розӣ накунад, машқоби дигаре ба ӯ об намекашонд. Баъд аз созиш кардани соҳибҳавлӣ бо машқоби аввалиаш, ҳақи ба он ҳавлӣ обкашонӣ дар мартабаи аввал аз онӣ ҳамон машқоби аввалӣ буд. Агар ӯ ба ихтиёри худ ба он ҷо обкашониро нахоҳад, машқоби дигар ҳақ дошт, ки ба он ҷо об кашонад.

Бо ҳамин тартиб мудофия кардани ҳукуқи машқобон дар рисолаи онҳо набуд. Лекин зиндагонӣ онҳоро маҷбур карда буд, ки дар мудофияи ҳукуқи худ ин қоидаи наонавиштаро байни худ чорӣ кунанд. Вазифаи дигари оқсақол назорат кардан ба тарзи обқашонӣ буд. Машқобро лозим буд, ки машқро ба замин нагузорад ва дар вақти об пур кардан, ки ба рӯи зинаи ҳавз гузоштани як тарафи машқ лозим меояд, машқоб мебоист аввал ҷои машқгузориро шӯяд ва баъд аз он як тарафи машқро ба он ҷо ниҳода, об пур кунад. Инчунин дӯлчаи чарминро, ки бо вай ба даҳони машқ об мерезанд, ба замин гузоштан мамнуъ буд. Машқоб баъд аз об пур кардани машқи худ, мебоист дӯлчаро ба мех ё дарахт овехта монад. Агар машқоб яке аз ин қоидахоро вайрон кунад, оқсақол аз вай ду танга ба номи «беқоидагӣ» (штраф) меситонид ва маблағи бо ин роҳ ҷамъшударо дар зиёфати «арвоҳи пир» сарф мекард. Зиёфати арвоҳи пири машқобон ҳам бо руҳи динӣ мегузашт.

Ҷамъияти гилкорон ва дуредгарон ҳам як дараҷа ҳукуқи аъзоёни худро мудофия мекард: агар байни як усто ва соҳибкор вайрон шуда, усто бинокориро ботамом партофта равад, устои дигар ҳақ надошт, ки он иморатро тамом кунад. Баъд аз розӣ кардани соҳибкор устои аввалиро, агар он усто дубора дар он ҷо кор карданро нахоҳад, устои дигар метавонист, ки дар он ҷо кор кунад Аммо «арвоҳи пири» ин ҷамъият ҳам бо руҳи динӣ мегузашт.

Демократитарини ҷамъиятҳои пешаварон ҷамъияти саисон буд, ки аробакашҳо ҳам ба ҳамин ҷамъият дохил буданд. Бобои ҷамъияти саисон аз байни куҳансолтарин саисоне интиҳоб мешуд, ки онҳо феълан дар ҳамон касб машғул буда, дар ҷое кор мекарда бошанд. Инчунин дар интиҳоби бобо умуми саисҳо ғайбона иштирок мекарданд. Саисон ҳам рисолаи дар руҳи динӣ навиштагӣ доштанд, лекин онҳо мундариҷоти он рисолаҳо ҳеч гоҳ ба амал намеоварданд ва зиёфати «арвоҳи пир» ҳам намедоданд. Шогирдони ин пеша «навча» номида мешуданд, ки баъд аз ҳунари саисиро ба даст даровардан, бе маросими «миёнбандӣ» мустақилан кор кардан мегирифтанд.

Пуле, ки дар ин ҷамъият ҷамъ мешуд, аз роҳи беқоидагӣ ва штрафҳои аъзоён набуд, бо роҳи ба кор даровардани аъзоҳо буд. Дар ҳар корхона (аспхона) саис даркор шавад, ба бобои саисон мурочиат мекард. Бобо як саис ё чанд саисе, ки даркор бошад, ба он корхона дода, моҳонаи ӯ ва озӯкаи ҳаррӯзаи ӯро муайян мекард. Дар вақти ба кор мондани ҳар саис бобо аз соҳибкор ду танга ва аз саис ду танга мегирифт. Лекин ӯ ин пулро барои худаш ва ё ба ҷои дигаре сарф намекард, балки ҳар гоҳ, ягон саис бекор монад ва ё бо соҳибкор созиш накарда корро партофта барояд, ба пеши бобо меомад ва бобо ӯро то ба кори нав ҷойгир кунондан меҳӯранд, ки он маблағ дар ҳамин кор сарф мешуд.

Агар байни яке аз он саисон ва соҳибкор вайрон шуда, он саис корро партофта барояд, дигарҳояшон ҳам корро партофта, аз он ҷо мебароманд ва ҳамаашон ба бобохона омада, хӯрда мехобиданд. То вақте ки соҳиби корхона ба восилаи бобо он саисонро розӣ накунад, саиси дигаре дар он ҷо кор намекард. Агар ягон касе, ки касбаш саисӣ набуд, ҳаваскорона ба он корхона рафта кор кунад, саисони дигар ӯро мурдавор мезаданд ва маҷбур мекарданд, ки дигар дар он ҷо кор накунад (ин тартиб ба аспхонаҳое, монанди аспхонаҳои саркардагон, аҳли дарбор чорӣ буд, ки онҳо чанд сар асп дошта, саисҳои касбиро аз бобохона мегирифтанд. Аммо касони хусусӣ, ки як асп доштанд, ягон ҳаваскори саисиро ба кор мегирифтанд ва ба онҳо касе дахл намекард).

Аммо ҷамъиятҳои дигари пешаварон тамоман бар зарари пешаварони одӣ ташкил ёфта буданд. Хусусан, бофандагон ва пойафзолдӯзони одӣ то мурданашон аз чанголи бобо ва устокор раҳой намеёфтанд (нигаред: 3, ба фаслҳои «Устохонаи кафшдӯзӣ» ва «Бобои пойафзолдӯзон»).

Қоидаи бунак ҳам бештарин дар байни пешаварони ҳамин ду пеша чорӣ буд. Чунки бобо ва устокор музди корро ба он дараҷа паст қарор дода буданд, ки маишати пешавари одӣ бо он музд таъмин намеёфт. Бинобар ин он пешавар маҷбур буд, ки бо номи «бунак» аз устокор қарз кунад. Агар пешавар аз устокор як бор бунак гирад, маблағи бунак дар андак вақт қалон шуда мерафт. Чунки музди кори пешавари бо бунак коркунанда аз музди кори пешавари озод камтар мешуд, бинобар ин зуд-зуд ба бунаки нав гирифтани муҳтоҷ мешуд ва дар натиҷа бунакаш вазнин шуда, ба дараҷаи адо карданашуданӣ мерасид.

Калимаи «бунак» дар зиндагии пешаварон ба ҷои «музди пешакии кор» (аванс) кор фармуда мешуд. Аммо калимаи «бунак»-ро махсусан ба маънои «музди пешакии кор» истеъмол кардан барои ин аст, ки ҳамин музди пешакии барои устокор буни корро (беҳи корро) таъмин мекард. Зеро ҳар устокоре, ки ба коркунӣ устохонаи худ музди пешакии корро гузаронда тавонад, дар амал кори он пешаварро ба манфиати худ то мурдани ӯ таъмин кардагӣ мешуд.

Бинобар ин устокорон, ҳарчанд дар шаҳри ҷудогона зиндагонӣ кунанд ва яқдигарро нашиносанд ҳам, коркунӣ бунақдори яқдигарро ба устохонаи худ намегирифтанд ва агар надоништа гирифта бошанд, бо маълум шудани бунақдориаш ӯро ба хӯчаини аввалиаш месупурданд.

Баъзан ду устокор бо ризои яқдигар, масалан, яке аз онҳо устохонаашро хурд кардан ё бастан хоҳад, ин устокор як пешавар ё яқчанд пешаварони бунақдори худро ба он устокори толиб бо гирифтани маблағи бунак аз вай месупурд ва ба сабаби ҳақи бобоёна, ки бобо дар ин радду бадал мегирифт, бунаки пешавар дар вақти гузаштанаш ба устохонаи дигар вазнинтар мегардид, Хулоса карда гӯем, пешавари бунақдор мисли ҳайвоноти қорӣ дар байни ду хӯчаин хариду фурӯш мешуд ва ҳақи бобоёна, монанди ҳақи даллолии бозори ҳайвонот, ба қисаи бобо медаромад.

Ҳамаи ин корҳо дар ҳузури бобо ва бо адо кардани ҳақи бобоёнаи ӯ ба амал оварда мешуд ва ҳар коре, ки бе ҳузури бобо карда шавад, расмӣ ба шумор намерафт. Азбаски бобо ба итоат кунонидани коргари пешавар ба устокор, ба ёфта додани ӯ дар вақти гурехтанаш ва ба рӯёнда додани бунак дар мавриди табдили ҷои кори он пешавар мутасаддӣ буд, лозим буд, ки ӯ аз ҳар кор хабардор шуда, дар ҳар маврид ҳақи бобоёна гирифта истад.

Пешаварон ва ҳунармандоне, ки ба чамъиятҳо дохил набуданд ва мустақилона қору ғаболият мебарданд ба устокорон, бобоён, вофурушон ва умуман қасоне, ки аз пешаҳо онҳо бе меҳнат ғоида мебарданд, итоат намекарданд. Онҳоро бобоён ба таҳқир «демонабача» номида буданд. Рафта-рафта худӣ онҳо ҳам ин номро қабул карда, дар вақтҳои бо устокор ҷанҷол қардан, ёки устоҳонаро партофта баромадан ва дар мавриди гурехтан «мо девонабача мебошем, мо ҳар коре, ки хоҳем, мекунем, хоҳ аз он кор ба мо зарар расад, хоҳ ғоида, то даррад - даррад, то дорад – дорад, бало ба паси дунё, ҳамин дам ғанимат аст!» меғуфтанд.

Маълумоти “Ёддоштҳо”-и устод Садриддин Айний бинобар серкира ва аз тарафи иштирокчи ва шоҳиди воқеаҳо баён шуданашон хеле муҳим ва ноёб мебошанд. Аҳбор ва далелҳои таърихӣ дар ин асар овардашударо мутахассисон ва тадқиқотчиёни таърихӣ гузаштаи халқи тоҷик бояд ҳамагарафа баррасӣ ва таҳлил намоянд.

АДАБИЁТ

1. Агзамова Г. Города и городская жизнь Узбекистана в XVI-XIX вв. дисс. докт.ист.наук. – Тошкент: ИИ АН РУз, 2000. – 348 с.
2. Агзамова Г. Ремесла и торговля в Средней Азии в позднем средневековье. – Ташкент, 2000. – 52 с.
3. Айний Садриддин. Ёддоштҳо / Энциклопедияи насри муосири тоҷик. – Душанбе: Сарредаксияи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
4. Арапов Д.Ю. Бухарское ханство в русской востоковедческой историографии. – Москва: МГУ, 1981.
5. Атаджанова Д. Вопросы ремесленного производства в городах Бухарского ханства в работах востоковедов 1920-1970-х годов // Материалы научной конференции молодых ученых в Институте истории АН РУз. Т. II. – Ташкент, 2007. – С.211-218.
6. Атаджанова Д. История изучения "рисола" стран Востока // O'zbekiston tarixi /История Узбекистана. –Тошкент, 2007. – №3. – С.37-47.
7. Атаджанова Д. Некоторые сведения из рисола о развитии отдельных отраслей ремесла // O'zbekiston tarixi /История Узбекистана. 2005. – №5. – С.73-84.
8. Атаджанова Д. Проблемы ремесленного производства в городах Средней Азии в отражении российской историографии XIX века - второй половины XX вв. // Сибирь и Центральная Азия: взаимодействие народов и культур. Вып. V. – Барнаул, 2005. – С.71-76.
9. Атаджанова Д. Ремесленные уставы, как важнейшие источники по изучению торговли на примере "рисола-и баколи" // Ўзбекистон фанлар академиясининг 60 йиллигига бағишланган Республика ёш олимлар илмий конференцияси. – Ташкент, 2003. – С.134-136.
10. Атаджанова Д. Рисола - и бофандаги как источник о ткацком ремесле в Средней Азии // Академик У.Каримов номидаги ёш шарқшунослар илмий конференцияси тезислари. – Ташкент, 2005. – С.81-85.
11. Атаджанова Д. Ритуально-обрядовая сторона деятельности металлостроителей охангари по данным "Рисола-и охангари" (кузнечное ремесло) // Ўзбекистон этнологияси: янгича қарашлар ва ёндашувлар. К.Шониевнинг 80 йиллигига бағишланган халқаро конференция материаллари. – Ташкент, 2004. – С.242-254.
12. Атаджанова Д.Ш. Историография ремесленного производства Бухарского ханства XIX в. (на основе изучения литературы и ремесленных уставов «рисола»). Дисс. ... канд.истор.наук. – Ташкент, 2008. – 165 с.
13. Возех, ибни Муҳаммадшўр Раҳматуллоҳи Бухорӣ. Кони лазғат ва хони неъмат // Дастанвиси Институты шарқшиносии АФ ҚЎз. Ба номи Абурайҳони Берунӣ, № 3949. – 120 в.
14. Вохидов Ш. Тарихи Нафеи – важный источник по истории Бухарского эмирата // Общественные науки в Узбекистане, 1997. – №91011. – С.150-154.
15. Гаврилов М. Рисаля сартовских ремесленников. Исследование преданий мусульманских цехов. – Ташкент, 1912. – 80 с.
16. Кисляков Н.А. Патриархально-феодальные отношения среди оседлого сельского населения Бухарского ханства в конце XIX – начале XX в. – Москва-Ленинград, 1962. – 230 с.
17. Қиличев Р. Ҳунармандчилик пирлари ва «миёнбанди» маросими (Покровители ремесленников и обряд «миёнбанди»(посвящения)). // Тарих тафаккури, 2011, №4. – С.49-53.
18. Қиличев Р. Э. XIX асрнинг II ярми XX аср бошларида Бухоро шаҳрида ҳунармандчилик (Ремесла в городе Бухаре во второй половине XIX – начале XX века). Тарих фан. ном. дисс. ... – Тошкент, 1996. – 180 с.
19. Қиличев Р.Э. Ҳунармандлар рисоласи (Рисаля ремесленников). / Нашрга тайёрловчи, сўз боши ва изоҳлар муаллифи Р. Қиличев. – Бухоро, 2007. – 130 с.
20. Ремпель Л.И. Далекое и близкое. Страницы жизни, быта, строительного дела, ремесла и искусства Старой Бухары. – Ташкент, 1982. – 450 с.
21. Сухарева О.А. Бухара XIX - начало XX (позднефеодальный город и его население). – Москва: Наука, 1966. – 330 с.

22. Сухарева О.А. Квартальная община позднефеодального города Бухары (в связи с историей кварталов). – Москва: Наука, 1976. – 370 с.
23. Сухарева О.А. Позднефеодальный город Бухара. – Тошкент: Фан, 1962. – 235 с.

УПОМИНАНИЕ РЕМЕСЕЛ И РЕМЕСЛЕННИКОВ В «ВОСПОМИНАНИЯХ» САДРИДДИНА АЙНИ

В статье анализированы автобиографические данные произведения известного таджикского писателя, Героя Таджикистана, Садриддина Айни «Ёддоштхо» («Воспоминания») о ремеслах и ремесленниках города Бухары. Авторы впервые стараются анализировать данный пласт сведений «Воспоминания» Айни, привлечением информации научной литературы по интересующей теме. Они пришли к выводу, что устод Айни в этом произведении приводит важные исторические и этнографические данные о ремеслах и ремесленниках и их месте в социальных отношениях жителей столицы эмирата города Бухары.

Ключевые слова: ремесла, ремесленники, ремесленное дело, ткачество, литейное дело, приготовление халвы и сладостей, рисола - трактат ремесленников, старец – глава и наставник ремесленников, сапожное дело, водовоз, конюх, бунак-аванс.

THE MENTION OF CRAFTS AND ARTISANS IN SADRIDDIN AINI'S "MEMORIES"

The article analyzes the autobiographical data of the work of the famous Tajik writer, Hero of Tajikistan Sadriddin Aini "Yoddoshtho" ("Memories") about crafts and craftsmen of the city of Bukhara. The authors for the first time try to analyze this layer of information "Memories" by Aini, by introducing information from scientific literature on the topic of interest. They concluded that Ustod Aini in this work provides important historical and ethnographic data on crafts and artisans and their place in the social relations of the residents of the emirate of the city of Bukhara.

Key words: handicrafts, artisans, handicraft, weaving, foundry, making halvah and sweets, risol - a treatise of artisans, the elder is the head and mentor of artisans, shoemaking, water carrier, groom, bunac-advance.

Сведения об авторе

Вохидов Шодмон Хусейнович - доктор исторических наук, профессор, Таджикского педагогического института в городе Пенджикент. E-mail: pamir555@inbox.ru

Шарифова Гулпарӣ Хамдамовна - старший преподаватель кафедры Таджикского языка и литературы Таджикского педагогического института в городе Пенджикент (Таджикистан).

About the author:

Vohidov Shodmon Huseinovich - doctor of historical sciences, Professor of the Tajik State Pedagogical Institute in the city of Penjikent. E-mail: pamir555@inbox.ru

Sharifova Gulpari Hamdamovna - senior lecturer of the Tajik language and literature department of the Tajik Pedagogical Institute in the city of Penjikent (Tajikistan).

МАНБАЪҲОИ МАСЕҲИИ ДОСТОНҲОИ «ҶОСУФ ВА ЗУЛАЙХО»-И ХОВАРИИ ШЕРОЗӢ ВА АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Чавҳарова М.О.

Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон дар шаҳри Исфара

Дар адабиёти форсии тоҷикӣ достонсароӣ таърихи кухан дорад ва дар тӯли таърихи беш аз ҳазорсолаи ҳеш марҳила ба марҳила рушду таракқи намуда, ифодагари розу ниёз ва афкори мардуми форсиабон ва инчунин тамоми инсоният гардидааст.

Аксари достонҳои форсии тоҷикӣ аз китобҳои «Авасто», «Таврот» ва «Қуръон» сарчашма гирифтаанд, ки ин нукта беамина нест, чунки дар ин китобҳои муқаддас садҳо қиссаҳо аз рӯзгори паёмбарону ёрони онҳо ва шахсиятҳои бузурги диниву мазҳабӣ омадаанд, ки рафтори ҳамашон сазовори омӯзиш ва пайравӣ аст.

Дар имтидоди асрҳои X-XV дар адабиёти форсии тоҷикӣ достонҳои зиёди ишқӣ, ишқӣ-романтикӣ, фалсафӣ, таърихӣ, паҳлавонӣ, ирфонӣ, маснӯъ, динӣ, мазҳабӣ ва ғайра офарида шудаанд, ки аз осори фолклорӣ, диниву мазҳабӣ ва китобҳои муқаддаси «Авасто», «Таврот» ва «Қуръон» сарчашма гирифтаанд.

Нависандаи бузурги рус А.М.Горкий дуруст таъкид кардааст, ки: «Ибтидои калом бадеъ дар фолклор аст» [9, 452].

Воқеан, ҳамин сюжети гуфтори мардумӣ асоси достони «Юсуф ва Зулайхо»-ро гардидааст, ки дар қатори дostonҳо дар жанрҳои хурди лирикии фолклорӣ, ба мисли муфрадот, дубайтӣ, рубоӣ, қитъа, сурудҳо ба назар мерасад.

Маврид ба зикр аст, ки аксари шоироне, ки достони «Юсуф ва Зулайхо»-ро нигоштаанд, баромади Зулайхоро аз мулки Мағриб, духтари шоҳ Таймус донистаанд ва ин нуктаро луғатшиноси эронӣ Алиакбари Деххудо бо таъя ба «Ғиёс-ул-луғот», «Фарҳанги Онандроч» ва «Фарҳанги форсӣ» чунин шарҳ додааст: «Мавлиди Зулайхо Мағриб аст, номи аслии ӯ ба забони суриёни Рӯбил буд. Исми Зулайхо, ки шухрат дорад, вазъкардаи араб аст» [1, 424]

Сюжети қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» дар бобҳои 37-50-и «Библия» (6, 57-92) ва сӯраи 12-и «Қуръон» (12, 234-237) омадааст. Дар «Библия» хатми қисса бо тавфиқ хостани Юсуф ба бародаронаш ва худопараст будани онҳо ва дар синни 110-солагӣ вафот кардани ӯ ба поён расидааст. Дар «Қуръон» бошад хатми қисса бо дуъои Юсуф ба даргоҳи Худованд, баҳри ғалабаи раҳмон бар шайтон, ба Худо имон овардани мардум ва парастии Худои яқто ба охир мерасад.

Дар адабиёти форсии тоҷикӣ ҳамаи он шоироне, ки қиссаи пуршӯри «Юсуф ва Зулайхо»-ро ба тасвир гирифтаанд, аз сюжет ва мазмуни дар китоби муқаддаси «Қуръон» омада истифода кардаанд, аз ҷумла Абдурахмони Ҷомӣ ва Ховарии Шерозӣ. Онҳо низ мисли шоирони дигар ба Юсуф ҳамчун образе, ки ҳамаи ҳодисаҳои қисса дар номи ӯ мечарҳад ва қаҳрамони асосӣ мебошад, танҳо аз назари фарогирии масъалаҳои шариати исломӣ сухан гуфтаанд ва аз хати сюжети дар «Қуръон» буда берун нарафтаанд. Агар Абдурахмони Ҷомӣ дар достони худ бештар масъалаҳои ишқи ирфониро баррасӣ карда, ба образи Юсуф бештар тавачҷуҳ карда бошад, Ховарии Шерозӣ дар баробари баррасии ишқи ирфонӣ ишқи заминиро низ ситоиш мекунад ва дар баробари Юсуф ба образи Яъқуб бештар тавачҷуҳ дорад.

Дар «Библия» ва «Қуръон» фаслҳои дар орзуи фарзанд будани шоҳи Мағриб – Таймус, таваллуди Зулайхо, хоб дида, ошиқ шудани ӯ ба Юсуф, аз дарди ишқ занҷирбанд гаштани Зулайхо, ишқварзиҳои Зулайхо ва аз ғами ишқу васли Юсуф пир гашта, дар сари роҳи Юсуф хона сохтани Зулайхо, бо дуъои Яъқуб ҷавонзани бокира гаштани Зулайхо ва бо Юсуф издивоҷ кардану фарзандҳо дидан ва марги Юсуфу Зулайхо нишон дода нашудааст, ки «зодаи тахайюл ва эҷоди шоирон буда, баҳри рангинтару муассиртар гардидани сюжети дostonҳои худ ин қисматҳоро бар мавзӯи асосӣ афзудаанд» [7, 43].

Тавре қаблан ёдрас шудем, ин қиссаи кӯҳани фолклориро дар адабиёти форсии тоҷикӣ бори аввал Абулмуайяди Балхӣ (асри X), баъд Бахтиёрӣ (асри X) ҳамчун достони алоҳида нигоштаанд, ки ин дostonҳо то рӯзгори мо нарасидаанд. Сюжети достони «Юсуф ва Зулайхо»-ро ба наср бори аввал адиб ва сӯфии машҳур Абдуллоҳи Ансорӣ (1006-1088) ба тасвир кашидааст, ки он бо номи «Анис-ул-муриддин ва шамс-ул-маҷолис» ба шакли як достонт ирфонӣ ва панду насиҳатӣ дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ «чун намунаи хуби насри бадеӣ, чун қиссаи романмонанд, аз ҷиҳати мавзӯ мақоми хос дорад» [2, 162]

Дар адабиёти форсии тоҷикӣ баъдан оид ба ин қиссаи машҳур силсилаи дostonҳо ҳам ба назм ва ҳам ба наср офарида шуданд, ки аз ҷиҳати сюжет ягона бошанд ҳам, аз нигоҳи хунару маҳорати шоирӣ, фарогирии мавзӯ, бадеият ва сабк аз ҳам фарқдоранд, чунки дар баъзе дostonҳо мавзӯи динӣ, дигар таърихӣ, сеюм ишқ, ҷаҳорум ирфонӣ тасвиру баррасӣ шудаанд.

Сюжетҳо ва воқеаҳои таърихӣ, ки ба ин ё он адабиёти хатии олам роҳ ёфтаанд, умри ҷовидонӣ доранд, ки ин нукта тавассути тахайюли гурӯҳи шоирон ва нависандагон ин осори ноб тадричан ҷузъи фарҳанги умумибашарӣ мегарданд.

Қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» яке аз чунин осори мондагор ва ҷовидонӣ аст, ки аз қадимтарин қиссахост, вале ҳамеша тару тоза ва дилкаш аст ва ба ҳазинаи адабиёту фарҳанги ҷаҳонӣ кайҳо роҳ ёфтааст. Дар алоҳидагӣ ҳар як сахнаҳои ин қиссаи пуршӯр метавонад як асари томи бадеӣ бошад. Дар ин маврид таъкиди Е.Э. Бертелс ҷолиби диққат аст: «Ин қисса, дар воқеъ, яке аз саҳифаҳои дурахшони таърихии фарҳангии ҷаҳонӣ аст. Сахнаҳои гуногуни он, аз қабилӣ даврони ороми кӯдакӣ, нобасомонии хонаводагӣ, манзараи ғажеъи фуруҳта шудан ба ғулумӣ, пайдоиши имкони озодӣ, сукути боз ҳам ваҳшатноктар, даҳшати зиндон ва ғайра – тамоми инҳо осоре ба вучуд меоварад, ки на танҳо тайи қарнҳо, балки ҳазорон сол зинда мемонад» [4, 243].

Ин баҳодихии Е.Э. Бертелс ба ин қиссаи хеле шӯрангезу ҷаззоб ҳақиқати воқеӣ дорад, чунки ин сахнаҳо, ки аз сюжет баён кардааст, дар воқеъ бори як як асари алоҳидаро мекашанд ва образҳои Юсуф ва Зулайхо тадричан, зина ба зина, баъд аз паси сар кардани азобу кулфатҳо ва ранҷу азоб ташаккул ва тақомул меёбанд, ки хоси асари бадеии арзишманд аст.

Даврони кӯдакии Юсуф, ки дар оғуши волидайн калон шудааст, давраи зебои бачагист, фавти модар барои кӯдаки нав ҳафт-ҳаштсола шуда худ як фоҷиаест, дар байни бародарони бемехр ва модарандар ба азобҳо гирифтдор шудан, бо роҳи фиреб аз назди падар бурда, азобу машаққат додан ва ба ғулумӣ фуруҳтан, дар хонаи каси бегона тарбия дидан, бо мапқру фиреб зиндонӣ шудан ва дигар мушкилот, ки ин сахнаҳо фоҷиаи зиндагӣ ҳастанд, ва дар атрофи як ё ду-се образи бадеӣ

мечарханд, унсурҳои фочае ҳастанд, ки дар достонҳои «Юсуф ва Зулайхо» дар баробари масъалаҳои ишқу муҳаббат, ҷанбаҳои таърихӣ ва бадеиву ахлоқии асарро пурқувват гардониданд.

Баъд аз фолклори яҳудиён инкишоф ва интишори қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» ба адабии мухталифи олам тавассути китоби «Таврот» сурат гирифтааст ва он дар исроилиёт ва фарҳанги масеҳӣ ҷойгоҳи шоиста ва махсус дорад. Қисмати «Аҳди қадим»-и Библия, ки қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» дар он ҷо омадааст, ба забони ибронӣ навишта шудааст. Доктор Букой дар китоби «Таврот, Инҷил, Куръон ва илм» мегӯяд, ки: «Таврот номи сомӣ аст ва ҳикоеҳои ин вақоеъ ҷаҳорҷӯбааст барои шарҳи муқарработи марбут ба зиндагии динӣ ва зиндагии иҷтимоии қавми яҳуд ва номи қонун ё Таврот аз ин ҷост» [5, 24].

Таврот ё Библия асосан аз як китоби муқаддас, ки аз ду қисм: Аҳди қадим ва Аҳди ҷадид иборат аст, ба ду қавм: 1) яҳудиён ва 2) масеҳиён мансуб буда, мусаннифони Таврот Мӯсо ва Библия Исо мебошанд. Вожаи Библия дар лугат низ мисли Таврот ба маънои қонун омадааст: «Библия – қонун ва таҳкурсии бонуфузи дин ва ахлоқ мебошад» [11, 33].

Нахустин сабти пурраи хаттии қиссаи «Юсуф»-ро (асри XI-и қабл аз мелод) дар таърихи илм дар Таврот мебинем.

Боби 37-и Таврот аз қисмати «Ҳастӣ», ки бо фасли «Яъқуб ва хонаводаи ӯ» сар мешавад, чунин оғоз мегардад:

1. Ва Яъқуб дар замини мусофирати падари худ, дар замини Канъон маскан гирифт.

2. Ин аст насаби Яъқуб. Юсуф дар синни ҳафтаҳсолагӣ бо бародарони худ ҷорво мечаранд ва ин навҷавон бо писарони Билҳо ва бо писарони Зилфо, занони падараш буд. Ва Юсуф рафтори бади онҳоро ба падарашон хабар медод.

3. Ва Исроил (Яъқуб) Юсуфро аз ҷамаи писарони худ зиёдтар дӯст медошт, чунки ӯ писари овони пиронсолониаш буд ва барои ӯ пирӯҳани рангин кард.

4. Ва чун бародаронаш диданд, ки падарашон ӯро аз ҷамаи онҳо зиёдтар дӯст медорад, аз ӯ нафрат карданд ва бо ӯ осуда сухан гуфтан наметавонистанд» [6, 69].

Яъқуб дар фарҳанги масеҳӣ ҳамчун пайғамбари соминаҷод дар Таврот бо лақаби Исроил ёд шуда, яке аз образҳои асосии қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» мебошад ва дар бораи шарҳи маънои ин вожа ақидаҳои гуногунанд ва яке аз ин андешаҳо, ки дар китоби «Тафсири сӯраи Юсуф» омадааст, чунин бозгӯӣ шудааст: «Пирӯз аз сӯи Худо ва баргузидаи Худо» [3, 2].

Муҳтавои асосӣ ва сюжети қиссаи «Юсуф»-ро, ки дар Таврот омадааст, метавон ба ҷаҳор қисмати асосӣ ҷудо кард:

1. Фуруҳта шудани Юсуф – боби 37.

2. Дар Миср будани Юсуф – бобҳои 37 – 41.

3. Юсуф дар Миср хонаводаи худро қабул мекунад – бобҳои 41-49.

4. Вафоти Юсуф – боби 50.

Достонҳои «Юсуф ва Зулайхо»-и Ховарии Шерозӣ ва Абдурахмони Ҷомӣ аз сарчашмаи масеҳӣ – Таврот асоси бунёди сюжети худро гирифтаанд ва ин 4 қисмат, ки номбар кардем ва қисматҳои дигар дар ин достонҳо хеле равшан ва ҷолиби диққат тасвир гардидаанд. Ховарии Шерозӣ ва Абдурахмони Ҷомӣ дар достонҳои худ аз хати сюжети дар Таврот ва ҳатто Куръон омада берун рафта, ба сюжети асосӣ иловаҳои зиёд ворид кардаанд, то достонҳо муассиру арзанда нигошта шаванд.

Ҷаҳор қисмати баёнгардида асосан сюжети қиссаро ба пуррагӣ фаро мегиранд ва лаҳзаҳои гуногуни дар қисса омада як робитае ва монандие дар таърих ва фарҳанги ҷаҳонӣ доранд ва ҳамин робита ва умумият ин қиссаро дар байни мардумони гуногун, новобаста аз миллат ва маҳабб маҳбӯб гардонидаст ва паҳн кардааст. Ин ҷо метавон андешаи донишманди озарӣ Аббосалӣ Гулиевро тарафдорӣ кард: «Гарчи достони «Юсуф ва Зулайхо» аввалин бор дар Таврот ба риштаи таҳрир кашида шудааст, вале сабаби муваҷҷаҳ гаштани он ба мавзӯи мавриди алоқии халқҳои ҷаҳон иборат аст аз он саҳнаҳо ва ҳаводисе, ки дар он вучуд дора два бо зиндагӣ ва сарнавишти инсонҳо, пайвандони хонаводагӣ ва масоили давлатӣ ва иҷтимоӣ алоқаманд аст. Агар чунин намебуд, ҷамаи афсонаҳо ва ривоятҳои Таврот монанди қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» шуҳрати ҷаҳонӣ медошт» [13, 7-8].

Сюжети қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» дар фарҳанги масеҳӣ аз фолклор ибтидо гирифта, ба адабии хатгӣ ворид гардида, дар байни мардуми гуногун паҳн гардида, тавассути ҳамин алоқамандии воқеӣ, ки аз қонуниятҳои адабии бадеӣ мебошад, баёнгарии рӯҳияи фардӣ гардидааст.

Ҳодисаву воқеаҳо, ки дар сюжети қиссаи Юсуф аз тарафи ӯ иҷро гардидаанд, ба фолклори асрҳои ХУI-УIИ-и пеш аз мелод, ки ба аҳди подшоҳии фиръавнҳои Миср баробаранд, ба қиссаҳои бадеӣ табдил ёфта, то рӯзгори мо ба таври афсонаҳои мифологӣ ва устуравӣ расидаанд.

Дар рисолаи худ С. Азорабеков дар бораи пайдоиш ва паҳншавии ин қиссаи шӯрангез дар фарҳанги масеҳӣ чунин гуфтааст: «Пайдоиши ин қисса аслан аз рӯзгор ва қиссаи мардуми

соминажоди Миср аст ва пас аз тақрибан шашсад сол ба китоби ибронии Таврот дохил гардид ва баъд аз ин ҳамчун қиссаи динии яҳудӣ шинохта шуд. Қаҳрамони он Юсуф шахсияти таърихӣ буда, ҳамчун шахси хирадманд ва начотбахши халқ ба нақлу қисса ва ривоят табдил ёфтааст» [14, 27].

Шоири масеҳии суриягӣ Ефрема Сири (ваф.373-и мелодӣ дар аввалҳои асри IУ «асареро бо номи «Қиссаи Юсуфи соҳибчамол» эҷод кардааст» (11, 81) . Дигар аз шоирони масеҳии суриягӣ Нарсай (410-505 м.) достони манзуми «юсуф»-ро навиштааст, ки аз 4 боб иборат буда, «сарчашмаи асосии он на Таврот, балки афсонаҳои мардумии яҳудӣ» мебошад [11, 367].

Яке аз муҳаққиқони аврупоӣ Марк Пилоненко чунин андеша дорад, ки: «достони «Юсуф ва Оснат», ки дар асри яки мелодӣ ба забонҳои лотинӣ, юнонӣ ва суриёний аз ҷониби масеҳиён дар пайравии Таврот нигошта шудааст, илҳомбахши Абдурахмони Ҷомӣ будааст, ки дар асл қиссаи яҳудист ва қадоме аз нависандагони масеҳӣ онро нигоштааст» [15, 50].

Ин қиссаи «Юсуф ва Оснат»-ро, ки Марк Пилоненко номбар кардааст, В.Элбоев тадқиқ намуда, андешаи М.Пилоненкоро рад мекунад, ки: «Вале ин қиссаи «Юсуф ва Оснат», ки муаллиф ном мебарад, ба сюжети «Юсуф ва Зулайхо ҳаргиз робитае надорад ва исми Оснат, ки дар он ҷо омадааст, номи зани асосии Юсуф аст, ки духтари яке аз коҳинони Миср аст» (8, 406 ва дар ин бора дар Таврот чунин омадааст: «Ва Фиръавн Юсуфро Софнат – фаънеах номид ва Оснат, духтари Фүтифаръ, коҳини Ҷнро ба ӯ ба занӣ дод» [9,77].

Муҳаққиқи тоҷик С.Азорабеков низ дар мавриде ҷонибдори ҳамин андешаи Марк Пилоненко аст, ки: «Аз эҳтимол дур нест, ки Ҷомӣ ҳам дар эҷод намудани асари тасаввуфияш (манзур «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомист, - Ҷ.М.) аз ин ҳикояти мистралӣ (ирфонӣ)-и («Юсуф ва Оснат» - Ҷ.М.) илҳом гирифта бошад» [14, 32].

Ҳамеша ва дар ҳар даври замон сюжети қиссаи «Юсуф ва Зулайхо»- манбаи илҳоми шоирону нависандагон ва адибони олам ва хусусан масеҳиён будааст. Дар ибтидои қарни XX нависандаи олмонӣ Томас Манн, дар мавриде ки фашизм дар Аврупо реша давонида ба марги мардум табдил меёфт, ба сюжети қиссаи Юсуф рӯй оварда, бо унвони «Юсуф ва бародарони ӯ» ҷаҳор романи арзишмандро бо номҳои «Таърихи Яъқуб», «Юсуфи ҷавон», «Юсуф дар Миср» ва «Юсуф – мураббии халқ»-ро навиштааст, то ишорае ба ҳокимони замони худ кунад, ки мисли Юсуф пешвои начотбахши мардум бошанд.

Дар Таврот қиссаи Юсуф чунин ба охир мерасад: «Ва Юсуф ба бародарони худ гуфт: «Ман мемирам ва Худованд шуморо аз ин замин сӯи замин, ки барои Иброҳим, Исҳоқ ва Яъқуб қасам хӯрдааст, берун хоҳад овард». Ва Юсуф бани Исроилро қасам дода гуфт, ки: «Худо шумо ҳатман тафакқуд хоҳад кард ва он гоҳ устухонҳои маро аз ин ҷо берун хоҳед овард.

Ва Юсуф дар синни саду даҳсолагӣ вафот ёфт. Ва ӯро хунут карданд ва дар Миср дар тобут гузошта шуд» [6, Ҳастӣ, 92].

Ба як маънӣ, дар фарҳанги масеҳӣ қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» мавқеъ ва мақоми шоиста дошта, аз тарафи нависандагону шоирони зиёд асарҳои ҷолиб офарида шудаанд ва шоирон Ховарии Шерозӣ ва Абдурахмони Ҷомӣ низ ин сюжети масеҳиро мавриди истиқболи худ қарор дода, дар адабиёти форсии тоҷикӣ дostonҳои хеле боарзиш офаридаанд. Ин шоирон танҳо нуктаҳои асосии сюжетро истифода карда, ба сюжети асли, ки дар Библия омадааст, тағйиротҳо ворид кардаанд.

Ҳамаи он қисматҳо, ки аз Библия қаблан баён доштем, ба пуррагӣ дар таркиби дostonҳои Ховарии Шерозӣ ва Абдурахмони Ҷомӣ оварда шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Алиакбари Деххудо. Луғатномаи Деххудо.-Техрон, силсилаи 68, 2001.
2. А.Афсаҳзод. Ҷомӣ- адиб ва мутафаккир.-Душанбе:Дониш, 1987.
3. Атори Нишобури. Тазкират-ул-авлиё.-Техрон, 1370 х.
4. Бертельс, Е. Э. Узбекский поэт Дурбек и его поэма о Иосифе прекрасном. Альманах дар/ Е. Э. Бертельс. - Ташкент, 1944.
5. Б.Хуррамшоҳӣ. Куръоншинохт. -Техрон:Ноҳид, 1386 х.
6. Библия. Институти тарҷумаи Библия:Стокгоlm,1999.
7. В.Элбоев. Хоча Масъуди Кумӣ ва достони ӯ «Юсуф ва Зулайхо»-Душанбе:Дониш, 2012.
8. В.Элбоев. Қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» дар адабиёти форсии тоҷикии асҳои X-XV. -Душанбе:Дониш, 2016.
9. Дехлавӣ, Фатҳ Муҳаммад Соҳиб. Қасас-ул-анбиё. Таҳиягарони матн: Саидбеки Маҳмадуллоҳ, Аъламиён Маҳдуми Абдусаттор, Саидиён Исмаатуллоҳи Ахрор/ Фатҳ Муҳаммад Соҳиби Дехлавӣ. -Душанбе:Ориёно, 1991.
10. Косидовский, З. Библейские сказки/ З. Косидовский. - Москва, 1990.
11. Куръон. Матни асл ва тарҷумаи маъноҳои он ба забони тоҷикӣ. Тарҷума ва тавзеҳоти М.Умаров. – Душанбе.:Ирфон, 2007.
12. Лихачев Д.С. Развитие русской литературы X-XV11 веков. Поэтика древнерусской литературы. Избранные работы в трёх томах. Том 1/ Д. С. Лихачев.- Ленинград, 1987.

13. М.Горький. Избранные сочинения. -Москва:Наука, 1977.
14. С.Азорабеков. Қиссаи «Юсуф» ва бозтоби он дар наср.-Душанбе, 2002.
15. Siderski, D. Les origines des legends musulmanes danshe Coran at dans les vies des Prophetes/ D. Siderski. - Paris, 1933.

ХРИСТИАНСКИЕ ИСТОЧНИКИ ПОЭМ «ЮСУФ И ЗУЛЕЙХА» ХОВАРИИ ШЕРОЗИ И АБДУРАХМАН ДЖАМИ

Поэма «Юсуф и Зулейха» является одним из древних сюжетов в истории персидско-таджикской классической литературе, где еще в X-ом веке были сочинены в форме отдельных поэм. Сюжет этой прекрасной поэмой начинается в древнем еврейском фольклоре, и постепенно вошёл в состав Библии, (37-50-я глава).

В VII веке нашей эре сюжет «Юсуфа и Зулейхы» мы встречаем в 12-ю суру священной книге Коран.

В статье проанализировано христианские источники поэм «Юсуф и Зулейха» Ховарии Шерози и Абдурахман Джамии, что оно является несомненно Библии.

Ключевые слова: Библия, Коран, христианство, христианские источники, сюжет, поэма, еврейский фольклор, сура, священная книга, Ховари Шерози, Абдурахман Джамии.

CHRISTIAN SOURCES OF THE POEM “YOUSUF AND ZULAIHO” OF HOVARII SHEROZI AND ABDURAHMONI JOMI

Poem “Yousuf and Zulaiho” is one of the ancient plots of a Persian –Tajik classical literature which was published in the form of separate poem in the X-th century. The plot of this wonderful poem begins in ancient Jewish folk art and by was included into Bible (37-50 chapters).

In the VII century of our eras we met “Yousuf and Zulayho” plot in the 12-th chapter of holy “Qoran”

The article analyzes the Christian sources of the poem “Yousuf and Zulayho” of Hovarii Sherozi and Abdurahmoni Jomi, that it is undoubtedly from Bible.

Keywords: Bible, Qoran, Christianity, Christian sources, plot, poem, Jewish folk art, chapter, holy book, Hovarii Sherozi, Abdurahmoni Jomi.

Сведения об авторе:

Джавхарова Мужибахон Одиловна – директор Исфаринского филиала Таджикского технологического университета Тел.: (+992) 935221004

About the author:

Javharova Mujibakhon Odilovna – The Director of Isfara Branch of Technological University. Tel: (+992) 935221004

МАСЧИДИ НУХГУНБАД Ё ҲАЧЧИ ПИЁДА

Умеди Х.

Балхский государственный университет

Масчиди Нухгунбад ё нухгумбадон ё ҳаҷчи пиёда, ба воситаи Абухолиди Бармак аз тоҷикони Балх пас аз соли 107-и ҳиҷри қамарӣ мутобиқ ба 725-и мелодӣ замоне, ки аз ҷониби Асад ибни Абдулло Алқусри (давраи ҳукмронӣ дар Хуросон 107-120 х/қ мутобиқ ба 725-738-и мелодӣ масъули бозсозии Балх буд, ва ё ба воситаи Фазил писари Яҳё, аз тоҷикони Бармакӣ, ки дар соли 178-и х/қ мутобиқ ба 794-и мелодӣ аз тарафи Ҳорунарашид, халифаи Аббосӣ, волии Хуросон буд. Дар соли 179 х/қ мутобиқ ба 795-и мелодӣ дар Балх сохта шуд. Маликони Шервонии ҳамон замон сохтаанд. Онро байни солҳои 107 то 179 х/қ мутобиқ ба 725-795-и мелодӣ яъне саддаи дувуми х/қ метобиқ ба 8-уми мелодӣ (даврони Умавиён ва оғози даврони Аббосиён) медонад. Аммо Путочинково саддаи сеवуми х/қ мутобиқ ба нухуми мелодӣ (давраи Тоҳириён ва Саффаориён) ва Лисо Гламбик ва хонми Нонси Дупри саддаи чаҳоруми х/қ мутобиқ ба даҳуми мелодӣ (давраи Сомониён) донистаанд. Ин бинои таърихӣ дар бахше аз ситоишгоҳи меҳрии – Зардушти, Будой, навбахори Балх бо ҳунари меъмории даврони Сосонӣ сохта шудааст ва дар се километрии ҷануби шаҳри кунунии Балх қарор дорад. Ба гуфтаи муҳандис Ораши Бусонӣ, ки қори наққошӣ ва ҳифозатии ин биноро аз соли 1392 х/х мутобиқ ба 2013-и мелодӣ ба пеш мебард. Ин бинои таърихи, ки дар замони сохтумони Нухгумбад доштааст, дорои нақшаи Шабистонӣ мебошад, ки аз қисмат (шимол, ғарб ва ҷануб) маҳсуб ба деворҳои паҳни оҳақӣ (поҳсаи) буда ва аз дохил дорои 16-сутун аз ҷинси хишти пухта бо гач мебошад. Дахто аз ин сутунҳо, ки ба деворҳои маҳсус ихота карда шудаанд ба сурати ду доирагӣ пайваस्त ва шаш сутуни марказии он ба шакли ду доирагӣ ва дохили он ба андозаи 152см ва баландиаш 450см аз замини асҷид то сақфи масҷид мебошад. Дар ҳоли ҳозир аз ҷиҳати хароб нагардидани гунбадҳои масҷид сутунҳои он ба андозаи 1.50метр дохили он гардида аст. Даҳанаи ин қамонҳо 4.20метр аст, ки бо истифода аз хишти пухта дар шакли чоркунҷа аст ва ҳама тарафҳоиаш 20.50метр аст. Агар ҷи

имруз ҳеч яке аз нух гумбади ин масҷид боқӣ намондааст вале бо таваҷҷуҳ ба техникаи бино ба боқимондаи камонҳояш меточон андеша намуд, ки баланди аз зер то болои гумбад дар худуди 9.50 метр будааст. Дохил шудан ба масҷид аз тариқи се дарвозаи шарқӣ будааст. Тамоми сағхҳои болотар то заминни онҳоро ранги лочварди ташкил медиҳад пушонида шудааст. Ҳамчунин сугунҳои хиштии миёни дорои ду ҳатти зебои гачи дар поён ва миёнаш ба паҳноии худуди 50см аст. [1: саҳ 52-55].

Масолеҳи сохтумонии ин бинои таърихро дар айни сохтумон, очарҳои чоркунча ба андозаи дарозииаш 35 ва паҳноииаш 21см мебошад. Ва дар сугунҳои гирдӣ ва сугунҳои атрофи деворҳои он санге ба андозаи 10-15, ва дарозии девор 10 –и дар 10метр мебошад.

Ба гуфтаи Муҳаммадазим Азимӣ ин масҷид ба шакли чор гушаи бо тарафҳои 20 дар 19.50 метрро дошта сугунҳои мобайни он бо паҳноии 156см ва сугунҳои пайваст ба девор ба гунаи чуфт, андозаи дохили ҳар кадоми он 74см аз хишти пухта сохта шудааст, ки дар муҳити берунӣ, ин сугунҳо ба шакли рушноӣ омода гардидаанд. Камонҳо аз сари сугунҳо оғоз мешавад ва бештар ба худ шакли ним доираро дорад ва танҳо дар қисмати болоии он каме нукдор мешаванд. Ин мавзу дар мавриди тоқнамоҳо низ мутобиқ аст. Ин сугунҳо бо расмҳои гачӣ наққошӣ шуда аз гул ва гиёҳ ба хусус бодомчаҳо, баргҳои тут, баргҳои печакҳои тоқ, тирезаҳои хурдбо гулҳои нилуфар, ки аз гиёҳони муқаддаси оинҳои кӯҳани ориёӣ зебо гадида шудааст. Вайронаҳои ин масҷид имруз масоҳати 390метри мураббаъро дар бар мегиранд. [1: 63-64].

Ба гуфтаи хонум Нонси Дупрӣ бостоншиноси Амриқори ин масҷид аз намунаҳои зебо ва нозуки даврони Сомониён аст ва ба бовари муҳандис Шикеби Солиқ, бостоншиноси Афғонистон комилан зери таъсири меъморӣ ривочи аз хунари Сосонӣ, Будой ва Гандҳоро сохта шуда аст. Тарзи берунаи ин масҷидро бо сохтумонҳои аввалҳои давраи Иломӣ дар Қоҳира пойтахти Миср монанд медонанд. Ибни Батута ҷаҳонгирд шинохта шуда сохтумонҳои масҷиди Балхро аз нигоҳи зебогӣ бо Масҷид-ул-Ҳамроӣ шаҳри Ғарнота дар Испания ва аз нигоҳи бузургии сугунҳо бо масҷидҳои Рибот-ул-фатҳи мағриб баробар мекунад, ва ҳатто зеботар аз онҳо медонад. Ва аммо гумон меравад, ки мақсади вай аз масҷиди Балх масҷиди дигаре ғайр аз Нуҳгумбад буд. [2: саҳ 85].

Ба далели гуфтаҳои Шаҳриёр Одил, бостоншиноси Эронӣ ба нависандаи ин китоб ин масҷид дар ҳамон солҳои нахустин пас аз сохта шудан (дар соли 203 х/қ матобиқ ба 819 мелодӣ) бар асари заминларзаи шадид, ки дар Балх руй дод аз чор як ҳиссаи Балхро вайрон кард ва чун дар митақа ибодатгоҳи Навбаҳор мавқеият дошт, ҳам фармонравоен ва ҳам тамоми мардум ба хотири пешинаи ғайри Исломии маҳали он чандон ба бозсозии он алоқамандӣ нишон надоданд ва ҳаминтавр вайрона боки монд. [2: саҳ 93].

Вазорати иттилоот ва фарҳанги кишвар дар соли 1352 ҳикрӣ шамси матобиқ ба 1973-и мелодӣ ин масҷиди таърихро барои пешгирӣ зарари бод ва борон ба он бо болопуши оҳанин пушониданд ва аз соли 1384 х-ш мутобиқ ба 2005-и мелодӣ бо ҳамкориҳои ҳайати бостоншиносии Фаронса дар Афғонистон зери ҷимояи ҷиддӣ ва майдони атрофи онро зери паҷуишҳои бостоншиносӣ қарор доданд. Вазорати иттилоот ва фарҳанги шаҳри Балх аз Озар то баҳман 1384 мутобиқ ба моҳи ноябри соли 2005 то июни 2006-и мелодӣ ду тарафи онро бо пардае аз матоъи навъи “Жиутақстол” ки аз бориши барф ва борон ва таъсири расиши офтоб монёе мешавад, аммо роҳи ҷараёни ҳаворо намебандад. Бо ёрии ҳайати бостоншиносии Фаронса дар Афғонистон ва дафтари Фаронсавӣ “Ақтид” пушонида, дар соли 1385 ҳичри хуршеди мутобиқ ба 2006-и мелодӣ баштар аз 48000 метри мураббаъ замин ишғол шуда аз тарафи ин бинои таърихро ва пас ба даст оварда ва онро бо кумаки ҳайати бостоншиносии Фаронса дар Афғонистон бо девори гилӣ пайваст намуд ва дар соли 1387 хуршеди мутобиқ ба 2008-и мелодӣ дар даромаҷгоҳи он дар девори ҷанубӣ дарвозаи қандакорӣ шудаи қалони ду тарафа аз ҷудӣ ҷанорро насӣ гардида аст. Аз оғози соли 1387-и хуршеди мутобиқ ба моҳи март соли 2008-и мелодӣ кори ободии техникаи пештоқи шикастаи масҷид бо ҳамкориҳои бостоншиносии Фаронсавӣ оғоз гардид. Аз соли 1391-и ҳичрӣ хуршеди мутобиқ ба 2012-и мелодӣ ин бинои таърихи аз тарафи вазорати фарҳанги шаҳри Балх зери навсозии ҷимоявӣ қарор гирифт. Ва дар марҳалаи якум, бо маблағи 460 ҳазор долари Амриқои, пас аз анҷом додани ак қатор озмоишҳои техникаӣ аз ҷумла санҷиши тавонии ин бино дар баробари заминларзаҳои эҳтимоли, пештоқи шикастаи он бо пуркунии масолеҳи махсуси сохтумонӣ тармими сугунҳо ва пештоқҳо бо гилҳо ва масолеҳи махсуси сохтумони муҳкам карда шуд. [5: саҳ 235].

Ҳамчунон кори сохтани ҳучраҳо дар паҳлуи рости дари дохилшавии саҳни ин бинои таърихи аз 12-и ардибиҳишт то 9-и шаҳринори соли 1393-и ҳичри хуршеди мутобиқ ба 2014и мелодӣ ба маблағи 15 ҳазор долари амриқои аз кумақҳои ИМА тавассути бунёди фарҳангии Оғохон анҷом дода шуд. [3: саҳ 66].

Марҳалаи дувуми бозсозии ҳифозатии масҷиди нуҳгумбад аз обони соли 1393-и ҳичри хуршеди мутобиқ ба ноябри соли 2014-и мелодӣ барои бозсозии деворҳои таърихи бинои масҷид ба кумақҳои ИМА тавассути бунёди фарҳангии Оғохон оғоз шуда ва қарор аст то соли 1396-и ҳичри хуршеди мутобиқ ба 2017-и мелодӣ идома ёбад.

Кори сарсабзсозии майдон оид ба ин бинои таърихи дар соли 1385-и ҳичри хуршеди мутобиқ ба 2006-и мелодӣ тавассути ҳайати бостоншиносии Фаронса дар Афғонистон оғос ёфт ва сипас аз тарафи идораи

итгилоотӣ ва фарҳанги шаҳри Балх ва шаҳрдории шаҳри Балх ва соли 1392-и ҳичри хуршедӣ мутобиқ ба 2013-и мелодӣ аз тарафи бунёди фарҳангии Оғохон идома дода шуд. [5: саҳ 241].

Дар зери девори шимолии ин бино оромгоҳи Қози Юнус ибни Тоҳири Насирӣ, донишманди тоҷик ва нависандаи китоби “Албехҷад” дар зикри асҳоби Имом Абӯҳанифа (Р) ва нахустин шайх-ул-Исломи Балх дар замони Ғахнавиён (соли вафоташ 411-и ҳичри қамари мутобиқи 1020-и мелодӣ) воқеъ аст. Дар ру ба руи масҷиди Нухғумбад як ҳави, ки атрофашро чанорҳо кӯҳани таърихӣ ихота кардааст мебошад. Ва мардум аз асрҳои газушта то имруз дар арафаи ид гусванд кашон дар ин ҷои таърихи дар зери сояи чанорҳо гирд омада ва хайру эҳсонот мекунанд ва боварӣ доранд, ки савоби ҳаҷро мегиранд. Ва аз ин ҷиҳат ин масҷидро ҳаҷчи пиёда низ меноманд. Мардум ҳамчунон дар остонаи ҷашни бостонии навруз ва дар рузҳои навруз ва жар чоршанбеҳо дари ин маҳал ба анҷом додани назр ва хайрот мепардозанд. [6: саҳ 132].

Аз ин масҷид дар матоби фазоили Балх навиштаи Абубақр Абдуллоҳ ибни Умар Воизи Балхӣ (навишта шуда дар асри шашуми ҳичри қамари мутобиқ ба 12-уми мелодӣ) ҳангоми муаррифии қози Юнус бини Тоҳири Насирӣ чунин ёд мешавад: “(Шайх) Апҷо Сим, Юнус бини Тоҳири Насирӣ аст ва кунияи у Абулқосим (Р) ва сокини Балх буда, ва аз раисони уламои Балх мебошад. Ҷро ривоятҳои зиёде аст”, ва китоби Баҳча дар зикри асҳоби Имом Абӯҳанифа аз таълифоти уст. Ва аввалин касе, ки ба номи Шайх-ул-Ислом дар Балх номбурда шуд ӯ мебошад. Дар соли 411-и ҳичри қамари мутобиқ ба 1020-и мелодӣ вафот кард ва дар мақбараи Панҷраш ба хок супорида шуд ва оромгоҳи у ошкор аст. Дар мақолаи 9-гумбадон ва ба иҷобати дуёҳо ва ёфтани мақсадҳо ва қазои ҳоҷатҳо маъруф аст. [4: саҳ 135-141].

АДАБИЁТ

1. Султон Муҳаммади Ансорӣ. “Балх дар гузари замонаҳо”. Кобул - Интишороти маслакии “Афғон”-1387.
2. Наривол Розикӣ. “Соҳот ва осори бостонии Балхи таърихӣ”. Кобул – интишороти “Майванд”-1394.
3. Муҳаммад Солеҳи Холиқ. “Соҳаҳои бостонӣ ва биноҳои таърихии Балх”. Техрон – 1394.
4. Муҳаммад Азим Азимӣ. “Ошнои бо биноҳои таърихии Афғонистон”. Интишороти “Илму дониш”. Хуросон-Терон – 1391.
5. Мирғулом Муҳаммад Ғубор. “Афғонистон дар масири таърих”. Кобул – интишороти “Майванд”-1387.
6. Мир Обидинӣ. “Балх дар таърих ва адабиёти форси”. Кобул – интишороти “Майванд”-1371.

МЕЧЕТЬ С ДЕСЯТЬЮ КУПОЛАМИ И ПУТЕШЕСТВИЕ ПЕШКОМ ДЛЯ СОВЕРШЕНИЯ ХАДЖА

В статье рассматривается исторический облик мечети с десятью куполами. Предоставляется подробная информация о здании мечети и всех этапах ее реконструкции. Автор статьи приложил усилия, чтобы предоставить точки зрения разных ученых об этой мечети.

Ключевые слова: мечеть, хадж, архитектор, строительный материал, историк, реконструкция, Мухаммадазим Азими, Шахриёри Одил, Нэнси Дюпри и др.

MOSQUE WITH TEN DOMES AND TRAVELING ON FOOT FOR HAJ

The article deals with the historical appearance of mosque with ten domes. The detailed information is provided about the mosque building and all phases its renovations. The author of the article made efforts to provide opinions of different scholars about this mosque.

Keywords: mosque, haj, architector, construction material, historian, renovation, Muhammadazim Azimi, Shahriyori Odil, Nancy Dupree etc.

Сведения об авторе:

Хашматулла Оmid Ширмухаммад, преподаватель исторического факультета Балхского государственного университета, Исламская Республика Афганистан, E-mail: hashmatullahomid@gmail.com; тел. (+992) 93788749433

About the author:

Hashmatullah Omid Shirmuhammad, Lecturer, Faculty of History, Balkh State University, Islamic Republic of Afghanistan, E-mail: hashmatullahomid@gmail.com; tel. (+992) 93788749433

ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ НАРОДОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ НАКАНУНЕ И В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Валиев А.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Мирзоев М.

Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни

Всестороннее изучение этнографии народов республик Центральной Азии началось после создания в них базы Академии наук СССР. В 30-е годы в этих республиках сначала были созданы базы, а затем филиалы АН СССР. В частности, в 1932 году в Таджикистане была создана Таджикская база АН СССР с историко-лингвистическим центром в ней. В том же году в Таджикистане работали два больших этнографических отряда Таджикской комплексной экспедиции АН СССР, в задачу которых входило изучение быта колхозного кишлака, труда и быта местной женщины [20,62].

В 1934 г. молодой ученый-этнограф Н.А.Кисляков был командирован Таджикской базой АН СССР и Институтом этнографии АН СССР в долину Хингоу для изучения остатков больших патриархальных семейных общин. Результатом этих исследований являлся ряд работ по проблемам социальных пережитков, а также по описанию различных сторон быта населения долины Хингоу [17]. Почти одновременно в том же направлении вел работу А.Н.Кондауров, который посвятил свои исследования пережиткам патриархальной домашней общины, общинным домам у ягнобцев [22]. В.В.Гинзбург опубликовал большую монографию «Горные таджики», посвященную антропологическим исследованиям, попутно с которыми были приведены сведения, характеризующие кишлаки и жилища, демографические данные о заболеваемости населения и т. п. [5].

В 1935-1936 гг. Н.А.Кисляков проводил стационарную этнографическую работу, главным образом, в бассейне реки Хингоу (Вахио) и лишь отчасти в Каратегине. Н.А.Кисляков, в отличие от более ранних исследователей горных таджиков, занимавшихся в основном материальной и духовной культурой, главное внимание обращал на вопросы общественной организации, в частности, на изучение многочисленных пережитков в общественной жизни населения, материальная и духовная культура населения изучалась им попутно, в процессе комплексного этнографического обследования таджиков бассейна реки Хингоу [18].

Исследователь О.И.Шацкая в 1936 опубликовала статью «Туркменские колядные песни в связи с бытом и религиозными верованиями» [35].

В 1936 году А.К. Писарчик выезжает вместе с М.С.Андреевым и фотографом А.Д. Стародубцовой в многомесячную экспедицию в Хиву и в Бухару. В Бухаре были собраны все виды изделий народного ремесла, был вывезен целый вагон резных и расписанных ганчевых панно, относящихся к концу XVIII – 30-м гг. XX в., рисунки и припорохи местных мастеров-строителей, чеканные изделия и многое другое. Затем экспедиция переехала в Хиву, где ей удалось собрать большое количество архитектурных деталей – резных дверей, колони, деревянных решеток и т.д. [26].

Наряду с этим А.К.Писарчик вместе с М.С.Андреевым участвовала в экспедиции в Нурату и Маргелан. Нуратинские вышивки, газганские мраморные изделия, маргеланские набойки и образцы архитектурной декорации пополнили фонды Узбекского музея искусства. В 1938 году А.К. Писарчик прожила полгода в Нурате, в семье братьев Абдурахимовых. Это была неоценимая языковая практика и вместе с тем – детальное знакомство со всеми тонкостями семейного быта местного населения.

От мастера Мулло Самада А.К.Писарчик записала сведения о строительстве кяризов, артелях кяризных мастеров, различных обычаях и обрядах, связанных с кяризами. Одновременно А.К.Писарчик проводит большую музейно-собирательную работу, подбирая и приобретая в Нурате экспонаты для Самаркандского областного краеведческого музея, этнографического кабинета Узбекского государственного университета (Самарканд), Музея антропологии и этнографии АН СССР (Ленинград). Тогда же были собраны материалы для работ «Нуратинская вышивка» и «Женская одежда населения Нураты».

Исследователь З.Л.Амитин-Шапиро в 1938 году опубликовал интересную статью «Среднеазиатские евреи после Великой Октябрьской социалистической революции», в которой автор подробно останавливается на те изменения, которые происходили в жизни и быте этого народа после установления Советской власти в Центральной Азии [4]

Н.А.Кисляков в 1939 году в сборнике «Советская этнография» опубликовал интересную статью «Жилище горных таджиков бассейна реки Хингоу» [15,149-170].

В 1940 году в Сталинабад (Душанбе) и Каратаг была командирована Е.М.Пещерева. Она занималась в основном сбором материалов по ремеслам. В последующие годы изучение ремесленного производства таджиков стало основным объектом научно-исследовательской деятельности ученого[25].

Вопросами социальной жизни, главным образом вопросами семьи и семейных отношений у таджиков равнин и городов, занималась этнограф О.А.Сухарева. Наряду с другими работами, она написала и опубликовала очень интересную статью «Свадебные обряды таджиков города Самарканда и некоторых других районов Средней Азии»[29,172-176].

Первая этнографическая публикация в Таджикистане появилась в Трудах Таджикской базы АН СССР в 1940 году. Н.А.Кисляков опубликовал в них «Ишан-феодал Восточной Бухары»[16]. Кроме того, он написал свою заметку «К истории Каратегина», а С.И. Климчицкий «Ягнобцы и их язык».

В 1940 году А.Н. Кондауров после изучения жизни и быта ягнобцев опубликовал ценную статью «Патриархальная домашняя община и общинные дома у ягнобцев»[22], в которой рассматривает пережитки патриархальной домашней общины и общинные дома, а также различные общинные навыки у ягнобцев. В том же году исследователь С.М.Абрамзон опубликовал статью «Творчество киргизского народа»[1]. М.С.Андреев организовал специальную экспедицию для изучения арка Бухары.

В 1939-1940 гг. историко-лингвистический сектор Базы совместно с Институтом этнографии АН СССР приступил к составлению монографии «Таджики». Для этой монографии приглашенными учеными были написаны следующие главы: «Одежда таджиков» и «Пища», «Напитки и наркотики таджиков» (Е.М. Пещерева), «Семейные отношения» (Н.А.Кисляков), «Ислам» (О.А.Сухарева). В связи с началом Великой Отечественной войны эта работа была прервана, и монография осталась незаконченной.

В предвоенные годы Таджикской базой АН СССР был дан заказ ученым-библиографам Публичной библиотеки в городе Ташкенте, составить под руководством видного библиографа И.К.Бетгера «Указатель историко-этнографической литературы о Таджикистане». Работа была завершена в декабре 1940 года. Она охватывала все публикации до 1940 года включительно. «Указатель» был составлен на основании литературы, которая имела в городе Ташкенте, преимущественно в Государственной публичной библиотеке Узбекистана. Помимо богатого книжного фонда библиотек Ташкента в нем взято в учет громадное количество заметок и статей, разбросанных по различным местным газетам и журналам[27].

Для своего времени составленный «Указатель» был самым полным из существовавших библиографических справочников историко-этнографической литературы по таджикам и Таджикистану, в связи с начавшейся Великой Отечественной войны издание «Указателя» было отложено.

О.А.Сухарева собирала сведения о пережитках доисламских религиозных верованиях среди равнинных таджиков. В результате написала и успешно защитила кандидатскую диссертацию на тему «Пережитки анимизма у равнинных таджиков»[30].

В 1940 году в научной жизни Таджикистана произошло крупное событие. По Постановлению Совнаркома СССР от 10 ноября 1940 года Таджикская база АН СССР была преобразована в Таджикский филиал АН СССР. В его составе начал работать Институт истории, языка и литературы. Этот институт осуществлял этнографические исследования. Эту работу в основном вели русские ученые, которые были приглашены из Москвы, Ленинграда и Ташкента.

В 1940 была опубликована интересная статья Г.В.Григорьева «Кустарное производство бумаги в Узбекистане», в которой автор вкратце останавливается на истории возникновения бумаги в Узбекистане [10]. В том же году исследователь П.П.Иванов опубликовал статью «Каракалпаки», в которой автор останавливается на этническую историю, материальной и духовной культуре этого народа[13].

Этнографическая работа в республиках Центральной Азии не прекращалась и в тяжелые военные годы. В 1942 году в городе Ташкенте состоялась научная сессия по этногенезу народов Центральной Азии. На этой сессии среди докладов наиболее интересными были: доклад М.М.Герасимова «Восстановление типа ископаемого человека и его значение для решения вопроса этногенеза узбеков»[7], В.В.Гинзбурга «Этногенез таджиков в свете данных антропологии»[9], С.П.Толстова «Основные проблемы этногенеза народов Средней Азии»[32], А.Д.Удальцова «Теоретические основы этногенетических исследований»[34], Л.В.Ошанина «Этногенез народов Средней Азии в свете данных антропологии»[24] и др. В том же году А.Н.Бернштам проводил этнографическое исследование на территории Киргизии. Позже он опубликовал в сборнике «Советская этнография» свои сообщения «Этнографическая работа в Киргизии»[6]. В 1943 году была создана Академия наук Узбекистана. В составе академии работал Институт истории, сотрудники которого исследовали историю и культуру населения республики. В том же году, несмотря на трудности военного времени, Институт истории, языка и литературы Таджикского филиала АН СССР организовал экспедицию в верховья Пянджа. Члены экспедиции работали под руководством М.С.Андреева над изучением хозяйственной деятельности, материальной и духовной культуры, а также семьи и семейных отношений. В составе экспедиции кроме М.С.Андреева были А.К.Писарчик, Е.А.Мончадская, художница Т.В.Саглина. Кроме того, к участию в работах были привлечены два шугнанца – уроженец Дарморахта (Припянджский Шугнан), учитель и поэт Тилло Пулуди и работник советского аппарата С Худойбердиев, которые работали главным образом в качестве информаторов по

Шугнану. Экспедиция работала на поле около 4 месяцев. Из них 2 месяца она провела в долине Хуф (Рушанского района), где был продолжен сбор материалов для монографического описания этой долины. Описание долины Хуф М.С.Андреев начал еще в 1901 г. в г. Ташкенте от приходящих на заработки хуфцев. В 1929 году им была снаряжена экспедиция в эту долину. В дополнение к записанному ранее, были собраны новые сведения о быте, хозяйственной деятельности, в частности, о земледелии, животноводстве, промыслах, семейных обычаях, обрядах, верованиях и суевериях хуфцев и по ряду других тем. Наряду с этим М.С.Андреевым была продолжена работа по изучению хуфского диалекта, входящего в группу припамирских языков. Затем экспедиция работала в селении Ба-Рушан и закончила свою работу в Хороге. Повсюду продолжался сбор сравнительных материалов по темам, разрабатывавшимся в Хуфе. Записывались также сведения от специально вызванных в Хуф информаторов из Язгулема и верховьев Барганга. Особенно интересные материалы были собраны по Язгулему.

«В Хороге были сделаны некоторые записи от встреченных там ваханцев и горонцев. М.С.Андреев стремился сделать со слов представителей разных долин возможно более подробные варианты записи празднования Нового года (Навруз), первой весенней ритуальной запашки и других, так как при таких сравнительных записях нередко картина изучаемого явления становится точнее и яснее и нередко выявляются совершенно новые важные детали и варианты»[19,24]. Все материалы экспедиции 1943 года вошли в архив ученого, который находится в Архиве АН Республики Таджикистан. Позже по инициативе А.К.Писарчик работа М.С.Андреева «Таджики долины Хуф» была подготовлена и издана[5].

Кроме сбора научных этнографических и лингвистических материалов, экспедиция занималась и сбором этнографических коллекций. Всего было собрано свыше 350 предметов – орудия труда, предметы местных промыслов, украшения и др. Часть их хранится Национальном музее Таджикистана, часть – в Музее этнографии АН Республики Таджикистан, куда вошли и все коллекции, собранные отделом этнографии за минувшие годы его собирательские работы.

Кроме вышеуказанной экспедиции, Институт истории, языка и литературы Таджикского филиала АН СССР в 1943 году организовал поездку Н.Н.Ершова в Гармскую область для сбора этнографических материалов по народной медицине. Эти материалы позже были опубликованы Н.Н.Ершовым в виде отдельных статей[11].

В 1945 году Е.М.Пещерева совершила поездку в Гармскую область для сбора материалов по женскому гончарству, искусству[17].

В годы войны не прекращалась работа по изучению традиционной культуры и других народов Центральной Азии. В частности, Т.А.Жданко исследовала этнографии каракалпаков, Л.Т.Потапов изучал материальную и духовную культуру казахов[28].

Этнограф О.А.Сухарева несколько лет изучала материальную культуру населения Самарканда и его окрестностей. В результате она опубликовала интересную статью «К истории костюма населения Самарканда»[29]. В ней вкратце даются сведения об истории традиционной одежды коренных жителей этого древнего города.

В 1945 Б.Г.Мошкова организовала этнографическую экспедицию в Самаркандскую область для изучения жизни и быта туркмен, проживающих в этой области[23].

Таким образом, при большой научной ценности всех организовавшихся и финансировавшихся местными научными учреждениями этнографических работ, они осуществлялись от случая к случаю. Тем не менее, эти работы в целом способствовали накоплению фактических материалов по этнографии народов Центральной Азии и в известной мере служили подготовкой к созданию в центральноазиатских республиках собственного исследовательского центра по этнографии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамзон С.М. Творчество киргизского народа // Советская этнография: сб. статей. – 1940. - №3. – С.77-88.
2. Абрамзон С.М. Этнографические сюжеты в киргизском эпосе «Манас» // Советская этнография. – 1947. - №1. – С.134-154.
3. Амитин-Шапиро З.Л. Среднеазиатские евреи после Великой Октябрьской социалистической революции // Советская этнография: сб. статей. – 1938. - №1. – С.53-56.
4. Андреев М.С. Таджики долины Хуф (верховья Аму-Дарьи). - Вып. 1.- Сталинабад, 1953; Вып. 2.- Сталинабад, 1958.
5. Бернштам А.Н. Этнографическая работа в Киргизии // Советская этнография.: сб. статей. – 1947. - №6-7. – С.325-326.
6. Герасимов М.М. Восстановление типа ископаемого человека и его значение для решения вопроса этногенеза узбеков. Тезисы докладов на научной сессии по этногенезу Средней Азии. 27-29 августа 1942. – Ташкент // Советская этнография: сб. статей. – 1947. - №6-7. – С.313-314.
7. Гинзбург В.В. Горные таджики // Труды Института антропологии и этнографии АН СССР – М., Л., 1937. – Т.16.
8. Гинзбург В.В. Этногенез таджиков в свете данных антропологии. Тезисы докладов на научной сессии по этногенезу Средней Азии. 27-29 августа 1942. – Ташкент // Советская этнография: сб. статей. – 1947. - №6-7. – С.319-324.
9. Григорьев Г.В. Кустарное производство бумаги в Узбекистане // Советская этнография: сб. статей. – 1940. - №3. – С.142-160.

10. 11. Ершов Н.Н. Народная медицина таджиков Каратегина и Дарваза // История, археология и этнография Средней Азии. – М., 1968.; Он же. Народная медицина // Таджики Каратегина и Дарваза. – Душанбе, 1970 – Вып. 2.
11. Жданко Т.А. Каракалпаки Хорезмского оазиса (Материалы полевых исследований Каракалпакского этнографического отряда Хорезмской экспедиции АН СССР. 1945-1948 гг.) // Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции. – М., 1952. – Т.1. – С.325-326.
12. Иванов П.П. Каракалпаки // Советская этнография: сб. статей. - 1940 - №4. – С.53-56.
13. Карпов Г.В. К истории туркмен Али-Эли (Али-эль) // Советская этнография. – 1947. - №3. – С.145-149.
14. Кисляков Н.А. Жилище горных таджиков бассейна реки Хингоу // Советская этнография: сб. статей. – 1939. - №2. – С.149-170.
15. 16. Кисляков Н.А. Ишан-феодал Восточной Бухары // Труды Таджикской базы АН СССР. – 1940. – Т.9.
16. Кисляков Н.А. Патриархальная семья у таджиков долины Ванджа // Вопросы истории докалассового общества. – Л., 1936.
17. 18. Кисляков Н.А. Следы первобытного коммунизма у горных таджиков Вахио-боло. – Л., 1936.
18. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна реки Хингоу // Советская этнография. – М., 1947. - №1. – С.108-125.
19. 20. Кисляков Н.А. Этнографическое изучение Таджикистана // Труды Таджикского филиала АН СССР. – Сталинабад, 1951. – Т.29. – С.53-66.
20. 21. Кондауров А.Н. Некоторые материалы по этнографии ягнобцев // Советская этнография. – 1935. - №6.
21. Кондауров А.Н. Патриархальная домашняя община и общинные дома у ягнобцев. – М.-Л., 1940.
22. Мошкова Б.Г. Этнографическая экспедиция к туркменам Самаркандской области // Советская этнография. -1946. - №1. – С.241-242.
23. 24. Ошанин Л.В. Этногенез народов Средней Азии в свете данных антропологии. Тезисы доклада на сессии по этногенезу Средней Азии. 27-29 августа 1952 г. Ташкент // Советская этнография: сб. статей. - 1947. - №6-7. – С.305-307.
24. 25. Пещерева Е.М. Поездка к горным таджикам // Краткие сообщения Института этнографии АН СССР. – 1947. – Т.2.
25. Писарчик А.К. Жилой городской дом Бухары // Архитектура СССР. – 1937. - №1.
26. Писарчик А.К. Этнографическая наука в Таджикистане (1920-1990). – Душанбе, 2002.
27. Потапов Л.Т. Особенности материальной культуры казахов, обусловленные кочевым образом жизни // СМАЭ. – 1949. – Т.12. – С.43-77.
28. 29. Сухарева О.А. К истории костюма населения Самарканда // Бюллетень АН Узбекской ССР. Ташкент, 1945. №11-12.
29. 30. Сухарева О.А. Пережитки анимизма у равнинных таджиков: дис. . канд ист. наук. Л., 1939.
30. Сухарева О.А. Свадебные обряды таджиков Самарканда и некоторых районов Средней Азии // Советская этнография: сб. статей. – 1940. - №3- С.172-176.
31. 32. Толстов С.П. Основные проблемы этногенеза народов Средней Азии. - Тезисы докладов на научной сессии по этногенезу Средней Азии. 27-29 августа 1942. – Ташкент // Советская этнография: сб. статей. – 1947. - №6-7. – С.303-305.
32. Троицкая А.Л. Женский зикр в старом Ташкенте // СМАЭ. – 1928. – Т.7. – С.173-189.
33. 34. Удальцов А.Д. Теоретические основы этногенетических исследований. Тезисы докладов на научной сессии по этногенезу Средней Азии. 27-29 августа 1942. – Ташкент // Советская этнография: сб. статей. – 1947. - №6-7. – С.301-303.
35. 35. Шацкая О.И. Туркменские колядные песни в связи с бытом и религиозными верованиями // Советская этнография. – 1936. - №3. – С.45-60.
36. 36. Якубовский А.Ю. Из истории этногенеза туркменского народа в VIII-X вв. Тезисы докладов на научной сессии по этногенезу Средней Азии. 27-29 августа 1942. – Ташкент // Советская этнография: сб. статей. – 1947. - №6-7. – С.384.

ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ НАРОДОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ НАКАНУНЕ И В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье рассматриваются и анализируются работы советских ученых-исследователей, которые изучали традиционную и новую культуру, в частности этногенез и этническую историю, хозяйственную деятельность (земледелие, скотоводство, ремесленное производство), материальную и духовную культуру, семейный и общественный быт народов Центральной Азии накануне и в годы Второй мировой войны.

Ключевые слова: этногенез, этническая история, земледелие, скотоводство, ремесленное производство, религия, духовная культура

ETHNOTIC RESEARCHES OF THE CENTRAL ASIA PEOPLE ON THE EVE OF AND DURING THE SECOND WORLD WAR

This article is considered and analyzed the works of soviet scientists-researchers who studied traditional and new culture, particularly ethnogeny and ethnic history, economical activity (farming, cattle breeding, artisan product) material and spiritual culture, family and a social way of life of Central Asia people on the eve of and during the Second World War.

Keywords: ethnogeny, ethnic history, farming, cattle breeding, artisan product, religious, spiritual culture.

Сведения об авторах:

Валиев Абдусалом - кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей истории Российско-Таджикского (Славянского) университета, тел.: (+992 37) 227-55-08;

Мирзоев Мирзо - преподаватель кафедры всеобщей истории Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, тел.: (+992) 881-888-501

Information about authors:

Valiev Abdusalom, candidate of historical sciences, associate professor of the chair of the general history of the Russian - Tajik (Slavonic) university,

tel.: (office) (+992 37) 227-55-08;

Mirzoev Mirzo, lecturer of the chair of the general history of the Tajik state pedagogical university named after Sadriiddin Aini. Tel: 881-888-501

ТАЪРИХИ ТАШКИЛИ НАЗОРАТИ ГУМРУКӢ ДАР БУХОРОИ ШАРҚӢ (ХУДУДИ ИМРӢЗАИ ТОЧИКИСТОНИ МАРКАЗӢ ВА ЧАНУБӢ)

Азизов Ш.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Дар замони муосир омӯзиши асосҳои илмию назариявии фаъолияти гумрукиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол беомӯзиши таърихи гузашта баррасӣ намудан душвор аст. Аммо таърих барои мо дар бораи пайдоиши гумруку бочбандии гумрукӣ дар қаламрави гумрукии имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон хуччатҳои тасдиқкунандаро нигоҳ надоштааст.

Сарчашмаҳои илмӣ-таърихӣ, аз он ҷумла «Таърихи Табарӣ», «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров, «Таърихи тамаддуни Ориён»-и Иброҳим Умарзода, «Тоҷикон дар оина таърих»-и Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон муайян намуданд, ки миллати тоҷик аввалин қавмест, ки дар рӯи Замин ҳастӣ кардааст. Дар давраҳои муайяни таърихӣ аз миллати тоҷик ҳазорҳо подшоҳону амирон, халифаҳо давлатдорӣ намудаанд, ки дар ҳар як низоми давлатдорӣ соҳаи молиёту хазинадорӣ фаъолият мекарданд.

Дар давраи давлатдории Сомониён солҳои (875-1258) Исмоили Сомонӣ бо истифода аз таҷрибаи давлатдории пешин бо низоми идораи қавӣ давлати бузурги мутамарказро бунёд намуда, барои идораи мулкашон низоми сиёсиро ба даргоҳ ва девон тақсим карда буданд. Девонҳо, ки миқдори онҳо ба даҳ адад мерасид, нақши муҳимро дар идора намудани давлат доштанд. Девоне, ки масъалаҳои молиявӣ, аз ҷумла ҷамъоварии молиётро идора менамуд девони истифода ном дошт ва масъули онро муставфӣ меномиданд. Дар аҳди Амир Исмоил шаҳри Бухоро марказ ва пойтахти давлати пуровозаи Сомониён буд, ки бо бунёди бозору дуконҳо, корвонсароҳо, гузарҳои нав ва рушди хунармандию тичорат натавонанд аз дигар давлатҳо фарқ мекарданд, балки бо серию пурӣ ва фаровониаш шуҳратманд буд. Чуноне, ки академик Ғафуров Б. қайд намудаанд: «Дар ҳамаи даврае, ки ҳокимият дар Мовароуннаҳру Хуросон дар дасти Сомониён буд, ташаккули халқи тоҷик анҷом ёфт» [1, с.494].

Яқубов С.Х. дар мақолаи худ «Нигоҳе ба вазъияти илмӣ ва фарҳангии даврони Абумансури Мотурудӣ» ибраз намудаанд: «Бо умри таърих сарнавишти Бухоро, сарнавишти Амир Исмоили Сомонӣ ва сарнавишти тоҷикон чунон бо ҳам пайвастан, ки ин се ном, ки аз ҷумлаи муқаддасоти миллии ақвоми ориёӣ ба шумор мераванд, бидуни ҳам қобили тасаввур намебошад» [6, с.100-109]. Дар қаламрави давлати Сомониён тичорати байналмилалӣ ва бозоргонии дохилӣ хеле авҷ гирифта буд ва дар ҳар манзил маъмуроне буданд, ки ба унвони **роҳдор** нишаста, вазифаи хифзи роҳҳо, баррасии иҷозати гузари молу гуломро назорат мекарданд, яъне нақши гумрукӣ рӯзҳои моро иҷро менамуд [5, с.109]. Муносибатҳои содироту воридоти аввало бо гушаи канори хилофати аббосӣ Эронро Бағдод, кишварҳои Чин, Ҳинд, Рус, Аврупо то мулки Булғору Кавказдоман паҳн кард. Дар ин чода хидмати давлатдорӣ Сомониён таъмин намудани амнияти дохилию беруна, бехатарии ҳаракати корвонҳо аз мулк ба мулке ва фаъолияти соҳибкорӣ дар шаҳр ва деҳот буд.

Фаъолияти бочситонӣ (гумрукӣ) дар аморати Бухоро ба мисли дигар давлатҳои абадқудрат бо ташкили сарҳадот дар байни давлатҳо ва инкишофи соҳибкории тичорати байналхалқӣ бароҳмонда хатарро нисбати тоҷирон то баҳадди ақал кам кард.

Муомилоти молию пулӣ миёни қавму халқиятҳои гуногун ривочу раванг ёфт. Тоҷикон вобаста ба маҳалли ҷойгиршавиашон вазифаи пайвастанкунандаро миёни кишварҳои Машриқзамин, аз қабилҳои Ҳиндустону Чин ва мардумони Аврупою Сибир доништа мешуданд. Корвонҳои пури мол аз қаламрави Осиёи Марказӣ мегузаштанд, ки зарурияти таъмини бехатарӣ нигоҳдорӣ дороиҳо ташкил ва истифодабарии бочхонаҳо (гумрук)-ро ба миён овард. Ҳамаи ҳамлу нақдӣ корвонҳо

тавасути дарвозаҳои махсус сурат мегирифт, ки бочу хирочи сарҳади бономи «бочи дарвоза» машхур буд. Бочи дарвоза бо ситонидани андозҳои ҳамон замоне дар мувофиқат ғаъолият мекард.

Ғаъолияти гумрукӣ бо сохтори ба худ хос бароҳмонда шуда ба девони вазирон ҳисоботро натавонанд нисбати одамону дорониҳои онҳо таркиби он боигариҳо пешниҳод мекарданд, балки нисбати даромади бочи гумрукӣ андозситони дар алоҳидаги ҳисобот меоданд. Ғаъолияти номбурда хароҷоти ғаъолияти дарвозабониҳоро аз якҷараф таъмин менамуд, аз тарафи дигар ба ҳазинаи дарбор воридгардида даромадҳои муайянро таъмин мекард, ки ибтидои баҳои ғаъолияти гумрукии давлатдорӣ Сомониён мебошад. Давраи навбатии ташкили ғаъолияти гумрукии аморати Бухоро ба истилоҳи русҳо дар солҳои 1860 оғоз гардида, ба талаботи қоидаҳои давлатҳои Аврупо мувофиқ буд. Худуди қисмати марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистони имрӯза то инқилоби октябри соли 1917, дар тобеияти аморати Бухоро буд ва ҳамин қисмати аморатро бо истилоҳи ҷуғрофӣ Бухорои Шарқӣ меномиданд. Тоҷирони аморати Бухорою хонигариҳои Қуқанду Хева бо ёрии бочхонаҳо натавонанд муомилоти дохиларо бароҳ мемонданд, балки чунин бочхонаҳо бо Афғонистону Ҳиндустон, Чин ва дигар мамлакатҳо тижорати хориҷиро ба амал мебароварданд.

Русияи подшоҳӣ пас аз тасарруф ва шомил намудани аморати Бухоро ба протекторати (вассал) низоми мустақилдорӣ хеш натавонанд сохтори сиеъӣ, балки муносибатҳои муомилотию молиявии ин кишварро ба зери таъсири идораи маъмури ва низоми иқтисодии худ мутобиқ гардонид.

Баъди забти давлатҳои Осиеӣ Миёна 22 апрели соли 1868 хати гумрукии (бочи) Сибири Ғарбӣ ва Оренбургро аз байн бардошта, масъалаи тижорати байни Русияю Осиеӣ Миёнаро, ҳамчун масъалаи дохилии империяи Русия ҳалнамуда баъд аз он соли соли 1894 хати гумрукии Русияю Бухороро низ аз байн бардошта онро то ба сарҳади Бухорою Афғонистон васеъ карданд. Ҳаминтавр, хати сарҳади давлатҳои Осиеӣ Миёна барҳамхурда хати гумрукии империяи Русия дар сарҳадот бо Чин, Афғонистон, Ҳиндустону Эрон таъсисёфт, ки дар он қисман кадрҳои маҳалли ба ғаъолияти гумрукӣ ва посбонии сарҳадоти бо низоми қоидаҳои ҷаҳонӣ мутобиқаткунанда фаро гирифта шуданд. Ба ивази хати гумрукии давлатҳои соҳибхитиёри Осиеӣ Миёна хати гумрукии империяи Русия дар сарҳади давлатҳои аз империяи берунмонда бунёд ёфт.

Дар сарҳади империя, ки аз давлатҳои Аморати Бухоро хонигариҳои Қуқанду Хева дар минтақаҳои онҳо нуқтаҳои гумрукии Русия ба ғаъолият оғоз карда, бозори фуруши молу маводи соҳибқорҳои русро аз рақобат озод намуда, ба монополияҳо дар Осиеӣ Миёна табдил дод. Дар солҳои 1894-1895 нуқтаҳои сарҳади аморати Бухоро, Қаршӣ, Калиф, Чӯшқагузар, Патта-Ҳисор ва Айвоҷ нуқтаҳои гумрукии Русия кушода шуд. Русияи подшоҳӣ озодона ба бозори дохилии аморати Бухоро ва кишвари Туркистон дохил гардидани молҳои хориҷиро маҳдуд гардонид. Ҳамзамон аз соли 1893 мувофиқи хоҳиши Вазорати молияи Русия аз тарафи ҳукумати аморати Бухоро ва хонигарии Хева сикка задани тангаи нуқрагин манъ карда шуд. Бонки Давлатии Русия курби тангаи бухороӣ ва хевагиро 15 тини русӣ муайян намуда, харидори мекард. Ҳаминтавр, яке аз нишонаҳои асосии мустақилияти аморати Бухоро аз байн бардошта шуд.

Тижорат самти асосии муносибати дипломатию иқтисодӣ дар давлатдорӣ шарқиеёна байни давлатҳо ба ҳисоб мерафт. Дар асоси Шартнома аз таърихи 28 сентябри соли 1873 ва Қоидаҳои иловагӣ аз 23 июни соли 1888 байни Русия подшоҳӣ ва аморати Бухоро ба имзо расида, дар тамоми қаламрави сарҳади аморати Бухоро бо мамолики хориҷӣ, ки роҳҳои тижорати байни давлатҳо ба ҳисоб мерафтанд, Русияи подшоҳӣ аз рӯйи нақшаи махсус истехкомотҳои сарҳадию гумрукии худро ташкил намуд. Тибқи сарчашмаҳои таърихӣ нуқтаҳои асосии сарҳадию гумрукӣ таъсис додаи Русияи подшоҳӣ дар гузаргоҳҳои Афғонистону Бухоро дар худуди бекигарии Бухорои Шарқӣ, ки худуди ҷануби Тоҷикистони имрӯза, мебошад, яъне вилояти Хатлон дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX ғаъолият менамуданд. Аз он ҷумла:

- дар бекигарии Кӯлоб 5 нуқтаи сарҳадию гумрукӣ: Баҳорак, Чубек, Сайёд, Кокул ва Сари Чашма;

- дар бекигарии Қурғонтеппа 2 нуқтаи сарҳадию гумрукӣ: Сарои камар ва Қаровултеппа;

- дар бекигарии Қубодиён як нуқтаи сарҳадию гумрукии Айвоҷ.

Дар худуди Бухорои Шарқӣ дар минтақаҳои сарҳадӣ ва гумрукӣ бо Афғонистон дар малаллаҳои Патта-Ҳисор, Сарои камар, Чубек ва ғайра дидбонҳои сарҳадию кушунҳои армияи Русияи подшоҳӣ ҷойгир шуда буданд. **«Яке аз воситаҳои муҳими иқтисодии дохилиявии капитали рус ба аморати Бухоро ин Консепсияи замин дар сарҳади аморат буд»**

Аз соли 1895 баъди ҳамроҳ шудани аморати Бухоро ба сохтори идораи сарҳадотию гумрукии Русияи подшоҳӣ аморат ба тадриҷ ба бозори дохилии империяи Русия табдил меёбад. Маъхазҳои таърихӣ мавриди истифода қарор дода шуда, аз хусуси ба тоҷирон додани Шаҳодатнома, интиқоли молҳои истехсоли маҳаллӣ, молҳои дар анборҳо нигоҳдошта шудаи аз боч озод нашуда, ба тоҷирон муҳайё намудани шароит, қоидаҳои муфассали ба вучуд овардани харҷҳои пулӣ аз ғоидаҳои ҷамъшуда, аз рӯйи дастурамали ягона, назорати гумрукии молҳои, ки дар худуди аморат

барои воридот мамнуъ, инчунин барои додани иҷозатнома ба баъзе озукаворихое, ки воридоти онҳо мамнуъ малумот медиҳанд.

Гейер И.И. дар асари худ «Туркестан» чунин ишора мекунад, ки дар ду верст аз харобаҳои болои Амударё кишлоқи Патта – Ҳисор воқеъ аст, ки мавқеи ҷойгиршавии амалдорони назорати гумрук дар байни харобаҳои деҳаи нави русӣ дар заминҳои барои ин мақсад ҷудо кардаи амири Бухоро-Тирмиз ҷойгир шуда буд. Қад-қад Амударё боло рафта то кишвари Ҳисор расид, ки фақат яке аз марказҳои маъмурии Бухорои Шарқӣ ба ҳисоб меравад. Муносибатҳои тичоратии онҳо бо пойтахти аморат ва бозорҳои аврупоӣ бо роҳи корвонгузари Ғузур – Бойсун - Қўлоб нигоҳ дошта мешавад [2, с.217].

Логофет Д.Н. дар асари худ «Страна безправия. Бухарское ханство и его современное состояние» қайд мекунад, ки «Дар айни замон дар масофаи 600 верст дар назди гумрукҳои русӣ дар Калиф, Чушқа –Гузур, Патта-Ҳисор, Айвоч, Сарои камар, Чубек ва Баҳорак гузаргоҳҳо мавҷуд мебошанд, ки барои тичорат бо Афғонистон ва аҳолии маҳаллӣ ба воситаи қанқҳо ва дар баъзе ҳолатҳо бо гупсарҳо хизмат мекунанд. Бо мақсади пешгири намудани воридшавии молҳои англисӣ ҳиндӣ ба аморати Бухоро дар соли 1904 нуктаҳои гумрукии Керки, Клиф, Патта Ҳисор, Чушқа-Гузур, Айвоч, Сарой, Чубек ва Баҳорак кушодашуданд» [4, с.136-143].

Липский В.И. дар асари худ «Горная Бухара Часть 1 Гиссарская экспедиция, 1896» қайд мекунад, ки «Дар Клиф инчунин гумруки русӣ воқеъ аст. Шеробод дар Бухорои Чанубӣ мавқеи бисёр муҳимро ишғол менамояд, зеро аз назди он роҳҳои асосӣ ба самти Бухорои Шарқӣ мегузаранд ва илова бар он, дар наздикии гузаргоҳҳои сарҳади Афғонистон воқеъ буда, ду гузаргоҳ аз Амударё (Чушқа –Гузур, Патта-Ҳисор) вучуд дорад. Ғайр аз ин, Шеробод маҳалли муҳими тичорати низ ҳисобида мерафтанд. Вай бисёр қалон буда, дорой бозору дуконҳо ва қалъа мебошад. Дар кишлоқи Чушқа-Гузур гумруки русӣ ва посбонони сарҳадӣ воқеъ аст» [3, с.311-313].

Аз ҷониби Русияи подшоҳӣ дар қаламрави аморати Бухоро асосан дар самти Бухорои Шарқӣ ҳамзамон дар баробари идоракунии назорати гумруки дар солҳои 1882-1886 раванди ташкили посбонии сарҳадат дар минтақаи сарҳади Бухорою Афғонистон оғоз гардид. Дар ин муддат қад-қад дарёҳои Панҷу Амӯ сарҳадро қисмҳои доимоамалкунандаи иборат аз пиёдагардон ва казаконе, ки дар баталони хати марзӣ шомил гардида буданд, посбони менамуданд. Дар соли 1886 якумин гарнизони 120 нафараи русҳо дар Чорҷу ва дар ҳамин сол барои посбонии сарҳадоти Бухорою Афғонистон гарнизони Керки таъсис додашуд.

Назорати сарҳадоти вилояти Закаспий ва дар тарафи рости соҳили дарёҳои Панҷ ва Аму (сарҳади Бухоро-Афғонистон) дар асоси «Андешаи бландтарин»-и Шӯрои Давлатӣ аз 6 июни соли 1894 «Дарбори ташкил кардани назорати давлатии сарҳадоти Осиёи Миёна» таъсис дода шуд ва масъулияти назорати сарҳадот ба ду бригадҳои посбонии сарҳадоти Закаспий ва Амударё вогузор намудаанд, ки онҳо 1875 верст посбонии сарҳадро ба уҳда доштанд.

Вилояти Закаспий воҳиди маъмурии Империяи Русия буд, ки дар солҳои 1854-1919 фаъолият дошт. Марказаш шаҳри Ашқобод ва он уездҳои Ахалтегин, Красноводск ва Мангишлакро дар бар мегирифт ва тахти роҳбарии генерал губернатори Туркистон қарор дошт.

Дар соли 1896 дар қаламрави Округи гумрукии Туркистон бригадҳои 31-уми сарҳадоти Амударё дар ҳайати шахсии 915 нафараи хизматчиёни ҳарбӣ, ки онҳо дар қисми 7-уми Округи сарҳадоти Корпуси алоҳидаи посбонии сарҳадотӣ шомил буданд таъсис додашуд.

Инчунин то соли 1910 дар бригадҳои Амударё ҷавонони хизматгузори ғайри низомӣ аз ҳисоби аҳолии таҳҷой ихтиёран ба хизмати ҳарбӣ фаро гирифта шуда буданд. Штаби ҳарбии бригадҳои Амударё дар Патта-Ҳисор (Тирмизи нав) дар масофаи 1,2 км аз Амударё ҷойгир шуда буд.

Бригадҳои Амударё аз 4 шуба: штаби якум дар Чорҷу, штаби дуум дар Патта –Ҳисор, штаби сеюм дар Сарой, штаби чорум дар Йол, ки аз 51 дидбонгоҳ аз он ҷумла, 15 оборофитсерро, ки дар бар мегирифт ҷо ба ҷо қарда шуда буд. Ҳайат ва дислоқатсияи бригадҳои 31-уми сарҳадоти Амударё дар санаи 01 январи 1914 ба таври зайл таъсис дода шуда буд. (аз рӯи қайдҳои дар китобҳои хотиравӣ ва суроғавии губернияҳои Русия):

Штаби ҳарбии бригадҳои Амударё дар кишлоқи Патта-Ҳисор

- Отряди таълимӣ Патта-Ҳисор;
- Шубаи якум дар Керки:
 - ✓ даста (отряд)-и Бассагин (шаҳраки Бассаго);
 - ✓ даста (отряд)-и Зеид;
 - ✓ даста (отряд)-и Келиф (шаҳраки Келиф);
 - ✓ даста (отряд)-и Суджа Теня.
- Шубаи дуум дар дар кишлоқи Патта-Ҳисор:
 - ✓ даста (отряд)-и Чушқа -Гузур (шаҳраки Чушқа-Гузур);
 - ✓ даста (отряд)-и Патта-Ҳисор (кишлоқи Патта-Ҳисор);
 - ✓ даста (отряд)-и Хотун Работ;

- Шуббаи сеюм дар шахраки Сарой:
- ✓ даста (отряд)-и Панч (шахраки Панчи Поён);
- ✓ даста (отряд)-и Чубек (шахраки Чубек);
- ✓ даста (отряд)-и Фархор (шахраки Фархор);
- Шуббаи чорум дар дар кишлоки Йол:
- ✓ даста (отряд)-и кишлоки Хирманчо (шахраки Хирманчо);
- ✓ даста (отряд)-и кишлоки Саричар (шахраки Саричар);
- ✓ даста (отряд)-и кишлоки Баҳорак (шахраки Баҳорак).

Отрядҳои сеюму чоруми Штаби бригадаи Амударё дар солҳои зикршуда дар худуди ҳозираи вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон минтақаи Кулоб ноҳияҳои Фархор, Мир Саид Алии Ҳамадонӣ, Шамсиддин Шоҳин ва минтақаи Бохтар ноҳияҳои Чайхун ва Шахритус ташкил шуда ва дар онҳо нуктаҳои гумуки то барқароршавии ҳукумати Шуравӣ фаъолият менамуданд.

АДАБИЁТ

1. Гафуров Б. Тоҷикон. Нашриёти «Ирфон», Душанбе-1983, саҳ.494
2. Гейер И.И. «Туркестан», Ташкент, 1909, .217 с.
3. Липский В.И. «Горная Бухара Част 1 Гиссарская экспедиция, 1896, с.Петербург ТипоЛитография «Горальда» Вознесенский пр.3, 1902 с. 311-313)
4. Логофет Д.Н. Страна безправия. Бухарское ханство и его современное состояние. Издатель В.Березовский, Коммиционер военно-учебных заведений, С-Петербург,1909, 239стр., стр.-136;143
5. Ҳотамов Намоз, Давлатхоча Довудӣ, Муллоҷонов Сайфулло, Исоматов Маъруф Таърихи халқи тоҷик. (китоби дарси барои ихтисосҳои ғайри таърихи мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон) иборат аз 2 қисм Душанбе – 2011, 109 с.
6. Якубов С.Х, «Нигоҳе ба вазъияти илмӣ ва фарҳангии даврони Абумансури Мотурӯдӣ», Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз, №1 (51) Душанбе-2016, саҳ 100-109

ИСТОРИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ В ВОСТОЧНОЙ БУХАРЕ (НЫНЕШНЯЯ ТЕРРИТОРИЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО И ЮЖНОГО ТАДЖИКИСТАНА)

В данной статье с научной точки зрения анализированы основы происхождения и развития организации таможенного контроля на территории южной и центральной части современного Таджикистана. Поэтому для исследования были проанализированы организации таможенного контроля и её нормативно-правовой базы. Было установлено, что центральная и южная часть современного Таджикистана находились до 1917 года под влиянием Бухарского эмирата с географическим названием Восточной Бухары.

Следует отметить, что Российская империя после включения Бухарского эмирата под своим протекторатом осуществляла внутреннюю и внешнюю торговлю под управлением своего административного аппарата и создала таможенные контрольные пункты между Афганистаном и Россией которые функционировали до 1917 года.

Ключевые слова: история, политика, таможня, правительство, финансы, казначейство, бизнес, границы, отряды, штаб, таможенное – пограничные посты, пограничные стражи.

THE HISTORY OF CUSTOMS ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN HISTORY OF ORGANIZATION OF CUSTOMS CONTROL IN EASTERN BUKHARA (CURRENT TERRITORY OF CENTRAL AND SOUTHERN TAJIKISTAN)

Origin and development of the organization of customs control in the southern and central parts of modern Tajikistan are analyzed in this article from the scientific point of view. Therefore, organization of customs control and its regulatory framework were analyzed. It was identified that the central and southern parts of modern Tajikistan were under the influence of Bukhara Emirate under the geographical name of Eastern Bukhara until 1917.

It should be noted that after the inclusion of the Bukhara Emirate, the Russian Empire, under its protectorate, carried out internal and external trade under the control of its administrative apparatus and created customs control points between Afghanistan and Russia, which functioned until 1917.

Keywords: history, politics, customs, government, finance, treasury, business, borders, detachments, headquarters, customs - border posts, border guards.

Сведения об авторе:

Азизов Шоазиз Самиевич. – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, 734003 г. Душанбе проспект Рудаки 121, эл.почта shoaziz2007@mail.ru, тел. (+992) 935671997

About the autor:

Azizov Shoaziz Samievich. - candidate of economic sciences, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, 734003, Dushanbe city, 121 Rudaki av. tel.: (+992) 918661997, E-mail: shoaziz2007@mail.ru

**САҲМИ СММ ДАР МЎЪТАДИЛСОЗИИ АВЗОИ СИЁСИИ СОЛҲОИ
90- УМИ АСРИ XX ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Ганҷақова М.Г.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Чӣ тавре аз саҳифаи таърих бармеояд, солҳои 90-уми асри XX Тоҷикистон ба гирдоби ҷангӣ шаҳрвандӣ кашида шуд. Зиддият ва даргириҳои сиёсии дохилӣ идома ёфта, дар натиҷа як қатор созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ аз пайи хомӯши алангаи ин ҷанги хонумонсӯз гардидаанд. Дар мўътадилнамоии авзоии сиёсии ҷумҳурӣ ва таъмини сулҳу ваҳдати тоҷикон нақши созмонҳои байналмиллалӣ бузург аст. Дар ин ҷода пеш аз ҳама миёнаравии дарозмуддати Созмони Миллалӣ Муттаҳидро (СММ) ёдовар шудан лозим аст, ки 1180 рӯзро дар бар гирифта, гурӯҳҳои даргирро ҳар чӣ зудтар ба ризоият ва оштиву сулҳ даъват мекарданд. Дар баробари Созмони Миллалӣ Муттаҳид (СММ), Ҳайати Нозирони Созмони Миллалӣ Муттаҳид (ХНСММ), Дафтари Созмони Миллалӣ Муттаҳид оид ба мусоидати бунёди сулҳ дар Тоҷикистон (ДСМММБСТ), Барномаи рушди Созмони Миллалӣ Муттаҳид (БРСММ), Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) барои ташкил кардани музокирот, баргардонидани гурезаҳо аз Афғонистон ва ҷумҳуриҳои ИДМ, амалӣ гардонидани созишномаи сулҳ, масъалаҳои ёрии моддӣ ва ҳуқуқӣ хеле талош варзида буданд.

Қайд намудан ҷоиқ аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон 2 юми марти соли 1992 дар ҷаласаи умумии иҷтисоии 46-уми Ассамблеяи Генералӣ ба узвияти СММ шомил гардид [5,7]. Аммо фаъолияти СММ дар раванди музокироти сулҳи тоҷикон ҳанӯз моҳи сентябри соли 1992, ҳангоми ҷавоб ба мурочиҷатномаи давлатҳои осеёмиёнагӣ ва ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз фаъолияти Миссияи озод оид ба масъалаҳои сиёсӣ бо роҳбари Раймонд Соммерейнс аз 18 то 23 сентябри соли 1992 ибтидо ёфтааст.

Барои ба эътидол овардани авзои сиёсии ҷумҳурӣ 26 апрели соли 1993 Дабири Кулли СММ Бутрос Ғоли дипломати варзида Исмаи Киттанӣ намояндаи худ дар Тоҷикистон таъин намуд [5,7]. Дар ин хусус хизмати Исмаи Киттанӣ ба ҳайси Намояндаи Дабири Кулли СММ бузург буда, ӯ борҳо ба Ҷумҳуриҳои Узбекистон, Қазоқистон, Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Ислонд, Покистон, Арабистони Саудӣ сафарҳо карда, ба роҳбарони ин кишварҳо мулоқотҳо баргузор намуда, зарурати бо роҳи мусолимадомез ҳал кардани қазияи Тоҷикистонро ҳаллу фасл мекард.

16 – уми декабри соли 1993 ба ҷойи Исмаи Киттанӣ дипломати уругвай Рамиро Пирис-Баллон ба ҳайси намояндаи СММ дар Тоҷикистон таъин гардид. Рамиро Пирис-Баллон дар ибтидои соли 1994 бо роҳбарони ҳукумати Тоҷикистон ва муҳолифин сўҳбатҳо баргузор намуда, дар натиҷа ҳар ду тарафро ба гуфтушуниди сиёсӣ розӣ қунонд [3,150]. Маҳз хизмати беназири Рамиро Пирис-Баллон дар раванди музокирот ва истиқрори сулҳи тоҷикон беҳамто буда, аз 5-уми апрели соли 1994, оғози гуфтушуниди тоҷикон то ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ - 27 июни соли 1997 дар музокироти сулҳи байни тоҷикон миёнаравӣ кардааст.

Маҳз чунин заҳматҳои шабонарӯзӣ, даҳолат ва кушиши СММ буд, ки кишварҳои иртиботии нерӯҳои даргири тарафайни Тоҷикистон – Россия ва Эрон маҷбур гардиданд, то тарафдорро ба оғози музокира омода намояд. Баҳри ба эътидол овардани вазъияти сиёсии ҷумҳурӣ аз 21 январи 1993 то 15 майи 2000 намояндагони тақрибан 30 кишвари дунё ба ҳайси нозирони СММ дар Тоҷикистон саҳмгузор буданд [3,150]. Аз ҷумла, саҳми намояндагони махсуси Дабири кулли СММ дар Тоҷикистон аз моҳи январи соли 1993 то марти соли 1995 Ливиу Бота (Руминия), марти соли 1995-майи соли 1996 Дарко Шипович (Хорватия), моҳҳои апрел-декабри соли 1993 Исмаи Киттанӣ (Ироқ), декабри соли 1993-майи соли 1996 Рамиро Пирис –Баллон (Уругвай), майи соли 1996-июни соли 1998 Герд Дитрих Меррем (ФРГ), майи соли 1998-июни соли 1999 Ян Кубиш (Словакия), октябри соли 1999-майи соли 2000 Иво Петров (Булғория), намояндагони доимӣ Питер Шуман (ФРГ), Марко Виспаа (Финландия), Паоло Лембо (Италия), Метю Кохане (Британияи Кабир), ҳамчунин роҳбарони ҳайати нозирони низомӣ Хасан Аббаза (Урдун), Болислав Изидорчик (Лаҳистон), Тенку Аррифин Бинн Тенку Муҳаммад (Малайзия) ва Чон Хвидегаард (Дания) бағоят бузург буд.

Пеш аз ташкили вохӯрии аввалин ҳайати ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон охириҳои соли 1993 муовини Раиси Шӯрои Олии Тоҷикистон Қозидавлат Қоимодов, вазири меҳнат Шукруҷон Зухуров, муовини вазири амният Баҳодур Абдуллоев бо намояндагони алоҳидаи муҳолифин гуфтугузор оғоз намуда, [4, 256] вохӯрӣ зери сарпарастии Рамиро Пирис-Баллон намояндаи махсуси

Муншии умумии СММ ва ишпироки намояндагони Федератсияи Россия, Эрон, Афғонистон, ИМА ва намояндаи Созмони амнияту ҳамкориҳои Аврупо (САҲА) гузашт. Оид ба ин масъала фикру ақидаи тарафҳои муҳолиф гуногун буда, аммо намояндаи СММ ақидаашро ба дастрасии васонити ахбори омма пешниҳод намуда, [2, 21-22] назари худро оид ба мӯътадилгардонии авзои сиёсӣ иброс дошта, кушиш менамояд, ки тамоми чараҳои музокирот сабт шаванд.

Ин пешниҳодот аз тарафи муншии Махсуси СММ Рамиро Пирис-Баллон дастгирӣ ёфт. Барои ба даст овардани пешравиҳо дар созишномаи байни тоҷикон оид ба ризоияти миллии фиристодаи махсуси Котиби Генералии СММ ва ишпирокчиёни гуфтушунид даъват мекунамд, ки аз ҳар гуна амалиётҳои раванди гуфтушунидро ҳалалдоркунанда худдорӣ намоянд [2, 25].

Қайд намудан лозим аст, ки барои таҳкими пойдории сулҳи тоҷикон СММ яқуним солро барои ба музокираву сулҳ розӣ кунонидани тарафҳои даргир ва ба музокирот даъват намудан онҳо сарф намудааст.

Миёнаравии СММ баъди дар Тоҷикистон ба фаъолият шурӯъ кардан, ба пояи сифати нав бардошта шуд. Нозирони низомии ҳаياتи намояндагии СММ дар Тоҷикистон чараҳои сабти размандагони ИНОТ, ба қайд гирифтани силоҳву муҳимоти онҳо, аз муоинаи тиббӣ гузаштану шомили сохторҳои кудратии ҳукумат гардидани онҳоро тибқи Созишномаи Умумии Сулҳ назорат мекарданд. Дар натиҷа тарафҳои ба ҳалолати СММ ба ҳулосае омада буданд, ки «Таҷрибаи талхи мо ба таври раднопазир исбот кард, ки танҳо бо роҳи сулҳ оромиву яқдигарфаҳмиро дар мамлакат танинадоз намудан имконпазир аст. Дар баробари он мо қадам ба қадам баъзан ҳатто ба ноумедиҳо дучор гардида, ба яқдигарфаҳмӣ омада расидем» [1, 77].

Аммо қайд намудан лозим аст, ки баҳри ба эътидол овардани авзои сиёсии ҷумҳурӣ як қатор намояндагони байналмиллалӣ чони худро аз даст доданд. Аз ҷумла моҳи августи соли 1995 нозирони низомии СММ шаҳрванди Австрия Волф Споннер ва қорманди созмони байналмиллалӣ шаҳрванди Тоҷикистон Чалил Шайхов ба ҳалокат расиданд. Инчунин 20-уми июли соли 1998 ҳангоми адои вазифаи худ Ричард Шевчики лаҳистонӣ, Адолфо Шерпетгеи уругвайӣ, Ютако Акинои чопонӣ дар мавзеи Лаби Чар ба шаҳодат расиданд. Баъди ин ҳодиса моҳи августи соли 1998 афсари умури амнияти ҳаياتи намояндагии СММ дар Тоҷикистон Йори де Марко (ИМА) ба ҳалокат расид [3, 153-154]. Албатта фидокорӣ онҳоро дар роҳи барқарор намудани Сулҳу ваҳдати миллии тоҷикон ҳеч гоҳ фаромӯш нахоҳад шуд.

Бо кушишу дастгирӣ ин созмонҳои бонуфуз дар ҷумҳурӣ давраи бунёдкорӣ шурӯъ гардид, як қатор душвориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ Тоҷикистон баргараф шуданд. Ин созмонҳо баҳри таъмин намудани сулҳу ваҳдат қорҳои зиёдеро ба анҷом расониданд. Махсусан саҳми Созмони Миллалӣ Муттаҳид дар таъмину сулҳу салоҳияти тоҷикон хеле назаррас буданд.

Гарчанде ташкилотҳои бонуфузи ҷаҳонӣ вазифаи башардӯстонашонро дар мӯътадилгардонии авзои сиёсии ҷумҳурӣ иҷро намуда бошанд ҳам, вале аз тарафи дигар дар мисоли Тоҷикистон таҷрибаи бузурги таърихӣ сулҳофариро ҳосил намудаанд, ки инро ҳуди собиқ сарвари СММ Кофи Аннан дар воҳӯрӣ бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 1 ноябри соли 1999 қайд намудааст. Аз тарафи дигар Тоҷикистон ба ҷаҳониён худро ҳамчун қафили сулҳ нишон дода тавонист, ки ин сулҳоварӣ тоҷикон, маҳз бо иқдому ташаббуси Эмомалӣ Раҳмон пеша гардида, минбаъд таҷрибаи таърихӣ ба минтақаҳои даргир мебошад. Ин таҷриба аз ҳалолати бомаврид, усул, роҳҳои ҳалли танзими вазъият дар истикрори сулҳ ба даст омадааст.

Таҷрибаи таърихӣ сулҳофарӣ дар бунёди Тоҷикистони озоду обод бо талошу муборизаҳои фақуллода, саҳеҳияту ҳаққонияти мавқеъ тасмимгириҳои Сарвари давлатро дар сиёсат ба таври возеҳ исбот намуд.

Хуллас, нақши СММ ва дигар Созмонҳои байналмиллалӣ дар таҳкими сулҳу давлатдорӣ ва мӯътадилгардонии авзои сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаромӯшнашаванда буда, дар саҳифаи таърихи ватану миллати тоҷик бо ҳарфҳои заррин нақш хоҳад гузошт.

АДАБИЁТ

1. Белов Е.В. Исторический опыт переговорного процесса по урегулированию межтаджикского конфликта (1993-1997 гг.). Душанбе, 1999.- 434 с.
2. Иброҳим Усмон. Сулҳнома. Душанбе: матбуот, 2001.552 с.
3. Нури С. Ошгинома. Душанбе: Нодир, 2001.360 с.
4. Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: дар роҳи демократия ва ҷомеаи мутамаддин. Душанбе: Ирфон, 1996. – 312 с.
5. Саъдиев Ш.С. Таджикистан: путь к миру и согласию. –Душанбе, 2002. -28 с.

ВКЛАД ООН В УРАВНОВЕШИВАНИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ ЧЛЕНОВ В 90-Е ГГ. XX В. В РТ

Роль международных организаций в том числе ООН в уравнивание республиканских политических членов и в обеспечении мира и единства таджиков велика. ООН видела свою

первостепенную задачу-как можно быстрее уравновесить политическую обстановку в Таджикистане. С претворением этой цели её представители старались пригласить двусторонние противоборствующие силы Таджикистана к миру и согласию. В результате, достигнув своей заключительной цели, с помощью переговоров примирили противоборствующие силы, было подписано Соглашение об установление мира и национального согласия.

Ключевые слова: организации, международные силы, ООН, политическое положение, цель, представители, старание, круглосуточный, противоборствующие силы, обоюдной, мир и согласие, переговоры, основная цель, перемирие, согласие, результат, общий, национальный.

THE UNS CONTRIBUTION TO THE TRIM TO THE OF THE POLITICAL MEMBERS IN THE 1990 S IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The role of the international organization among them the UN to the trim of the republican political members in the providing peace and unity of the Tajiks is great. The UN saw its primary task- as soon as possible to balance the political situation in Tajikistan. With the implementation of this goal her representatives tried to invite the bilateral and opposing forces of Tajikistan towards peace and agreement .As a result achieved their final goal with the help of negotiation reconciled the opposing forces was signed the agreement of peace and national concert.

Keywords: organization, international, forces, the UN, political situation, goal, representatives, try opposing, day and night, mutual, peace and unity negotiation main goal, result, mutual, national.

Сведения об авторе:

Ганджакова М.Г - к.и.н., преподаватель кафедры истории таджикского народа Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни

About the autor:

Ganjakova M.G. - Candidate of historical science, teacher of the historical department of the Tajik State Pedagogical Universite named after S. Aini

ВКЛАД А.А.СЕМЕНОВА В ИЗУЧЕНИЕ ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ ТАДЖИКОВ ПАМИРА

Сайнаков С.П.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Семенов Александр Александрович академик Академии наук Таджикской ССР (1951), член - корреспондент АН Узбекской ССР (1943), заслуженный деятель науки Узбекской (1944) и Таджикской ССР (1946), действительный член Бомбейского научного общества, первый директор Института истории, археологии и этнографии Таджикистана (1951 – 1958), профессор, из крестьян Тамбовской губернии, выпускник Тамбовского учительского института и Лазаревского института восточных языков (1900) [15, 728 – 729], внёс большой вклад в изучение истории, филологии и этнографии таджикского народа.

Летом 1898 года, Императорское Общество любителей естествознания, антропологии и этнографии командировало в верховья Амударьи научную экспедицию в составе графа А. А. Бобринского, молодого специалиста А. А. Семенова и антрополога Н. В. Богоявленского.

Ещё молодой, А. А. Семенов, интересовался особенностями языка и фольклора горных таджиков. Участие молодого А. Семенова в составе экспедиции явилось для него началом трудного пути к знанию. Он смог собрать уникальные для того периода материалы и на базе их опубликовал отдельную работу [14]. «Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии» [11] тоже была результатом исследования учёного 1898 года. Исследование было рекомендовано в качестве дипломной работы. При защите в Лазаревском институте она получила высокую оценку [6, 28]. Это, по сути, было первое исследование в области изучения говоров горных таджиков в России. Таким образом, А. Семёнов в иранистике заложил прочный фундамент в изучение диалектов современного таджикского языка [8, 60]. Надо особо отметить, что его работа «Этнографический очерк Зерафшанских гор, Каратегина и Дарваза» играла фундаментальную роль в изучении истории и этнографии таджиков Бадахшана. В этой работе изложена первостепенная информация о быте, занятости населения, характере отходничества горцев и вероисповедание горных таджиков.

В 1902 году в Ашхабаде А. А. Семенов познакомился со знаменитым русским востоковедом В. В. Бартольд, который на формирование научного мировоззрения молодого учёного оказал большое влияние. А. Семенов в одном из своих писем к В. В. Бартольду даже называет его своим пиром (наставником) [1, 86]. С этого момента А. А. Семенов рос как действительный учёный, и перед публикацией всегда своих рукописей предлагал В. В. Бартольду для редактирования.

В 1912 году он перевел и опубликовал труд «История Шугнана», который в том же году на основе рассказов и переписки своих соотечественников сочинил житель село Поршинева Шугнанского района Саид Хайдаршо [5]. В этой книге в основном речь идёт о генеалогии местных правителей, отрывочные истории региона до присоединения его к России. Учёный, кроме перевода, составил источнику введение, интерпретацию и подробное заключение.

В 1912 А. А. Семенов в Ташкенте беседовал с шугнанцами, от них собрал информацию и опубликовал нескольких статей. В том же году в свет вышла статья А. А. Семенова о религиозных верованиях бадахшанских исмаилитов [9]. Разница между работами А. А. Бобринского, который первым среди русских исследователей края написал о бадахшанских исмаилитах, и А. А. Семенова в том, что первый написал свой труд, как он сам излагает, в основном по итогам бесед с исмаилитскими пирами, а второй в результате бесед с двумя простыми приверженцами исмаилизма.

В нём автор пишет, что исмаилизм весьма любопытный рационалистический мусульманское течение [9, 525].

В основном, данная работа А. А. Семенова содержит сведения о вероучении исмаилитов Бадахшана. «По учению исмаилитов, – пишет А. А. Семенов, – во главе всего мира стоит Бог (Худой), существо непостижимое человеческим разумом и потому стоящее превыше людского понимания» [9, 534]. Его собеседники рассказывали, что Бог везде присутствует, где захочет «поэтому для него не может быть определённых, угодных ему мест, где ему было бы особенно принято принимать человеческие молитвы» Он не нуждается в храмах [9, 535]. Древнегреческий историк Геродот еще в период правления Ахеменидов сообщил, что иранцы не строят для Бога храмы и алтарей [3, 54].

А.А. Семенов получил от своих респондентов, сведения по исмаилитскому вероучению, информацию о месте и роли посланника и его заместителя в мире, что миссия Пророка (нотика) есть видимое руководство людьми в пределах указываемого им внешнего божественного закона, а сущности Имама есть духовное водительство людей воспитание их чувств и мыслей в необходимости непрерывного духовного совершенствования в целях приближения к Богу, исходя из проповедуемой нотиком доктрины [9, 536].

Настоящий труд А. А. Семенова ещё уникален тем, что в нём автор приведёт традиционные народные и религиозные праздники горцев, в частности Навруз – Новый год, Рамазан, Курбан, Хирпичор, Хирчизван и другие.

По его мнению, в праздник Курбан по состоянию, люди обычно приносят в жертву верблюда, корову и овцу. Владелец принимает в качестве еды только печень, остальное мясо туши варенное съедается присутствующими при жертвоприношении. Курбан празднуется три дня. На первый день зажигают светильники, на второй и третий день устраиваются различные гуляния и увеселения. Рамазан тоже отмечается три дня, первый день совершается общая молитва, далее сопровождается праздничным мероприятием, и с хождением по домам заканчивается. Хирпичор празднуется после окончания осени, хирчизван спустя двадцать дней после начала зимы [9, 552 – 553].

Особое внимание горцы придавали празднованию Навруза – национальному новому году, который отмечается 21-го марта. А. А. Семенов отметит, что горцы отмечают Навруз в течении шести дней. В этот период проводятся разнообразные увеселения, игры, скачки в козлодраньем, игра в яйца и тому подобное. «Празднество начинается со среды. Утром в тот день из домов все выносятся наружу, и в доме варится кушанье из воды, пшеничной муки и соли; когда это смесь окажется достаточно проваренною, на нее сверху льют масло и едят. После этого мужчины уходят из дома, а женщины начинают вес дом и все домашние вещи чистить и приводить в порядок, после чего расстилаются ковры. ... Потом возвращаются мужчины и слушают чтение Корана, а затем идут визиты с хлебом и кушаньем по соседям и знакомым» [9, 553].

Таким образом, стало очевидно ясно, что среди жителей Памира наряду с народными праздниками были популярны и религиозные праздники, и оба они торжественно отмечались. В их праздновании мы не видим различия, религиозные и народные обычаи на Памире стали так смешаны, что трудно это можем мы наблюдать среди обитателей других регионов Средней Азии. Об этом свидетельствуют сведения ряда русских дореволюционных исследователей, в том числе А. А. Семенова. Это способствовало тому, что древнеиранские традиции сохранили свой первоначальный вид среди населения Памира. Вообще, исмаилитское учение не стало преградой в сохранении и развитии иранской традиционной культуры на Памире. Наоборот, исламская цивилизация и иранская пополнили друг друга.

Важность данной работы А. А. Семенова ещё в том, что в ней автор излагает обычаи о рождении и воспитании детей, обряд обрезания, бракосочетание и о смерти у горцев. Исследователь от начала и до конца освещает процесс этих церемоний в дореволюционном Памире [9, 554 – 558].

В это время по рассказам жителей Памира под редакцией В. В. Бартольда увидели свет ещё две статьи учёного о Шайх Баховуддини Бухорои и Мавлоно Джалолуддини Руми [13]. Обе статьи начинаются с введения А. А. Семенова, которые посвящены жизни и деятельности этих двух великих мудрецов Востока. Статья, посвященная Шейху Баховиддину, написана на основе записей беседы А. А. Семенова с одним

грамотным жителем села Ёмджа Шугнана. Наряду с этим автор приведёт в ней информацию одного из жителей села Поршинева по имени Муборақшо о закоте, который имеет огромное научное значение.

Источником для написания статьи посвященной Джалолиддину Руми стала запись беседы автора с одним из жителей села Поршинева, который по непонятным причинам А. А. Семенов не называет его имя. Данная статья освещает встречи и беседы Джалолиддина Руми с Шамси Табреси (по исмаилитскому преданию и традиции 28 имам исмаилитов Шамсиддин Мухаммад – С. С.), который в своей книге «Маколот» вместил ученик и секретарь первого Хисомуддин [7, 4]. В ней, кроме этого, исследователь показывает место и роль употребления титулов «шах», «сайид», «мир» и «бек» - среди населения Бадахшана.

Несмотря на то, что в русской историографии А.А. Бобринской заложил прочный фундамент исследование в области исмаилизма на Памире, но именно в дальнейшем А. Семенов [12] поднял данную проблему на научном уровне и наряду с другим российским ученым И. Зарубиным [4, 359 – 386] активно начал собирать исмаилитские рукописи. Таким образом, А. А. Семенов в науке впервые начал изучение исмаилитского учения на основе самых исмаилитских источников и написал в этом направлении очень важные для науки труды [10]. В результате этого, в дальнейшем он стал первым специалистом по исламоведению в Советском Союзе [15, 729]. Именно А. А. Семенов и И. Зарубин побудили другого российского специалиста В. А. Иванова, чтобы заняться изучением данной проблемы и их статьи стали для него путеводителем, а собранные ими рукописи источником в изучении исмаилизма. А под влиянием А. И. Иванова Фарход Дафтари начал заниматься изучением исмаилизма, и в итоге на современном этапе считается самым крупным специалистом в области исмаилизма.

А.А.Семенов, в советские годы тоже занимался изучением истории и культуры таджикского народа. Он входил в состав Общества изучения Таджикистана и избирался председателем редакционной коллегии и печати этой организации. В результате под его редакцией вышло из печати сочинение Б. Кушкеки «Катаган и Бадахшан» [2], в котором содержится, бесценные сведения по географии, этнографии и истории Бадахшана.

Анализ научных работ А. А. Семенова подтверждает, то, что он в результате полевых работ, путём метода опроса и собственного наблюдения, изучения письменных источников собрал уникальный материал по истории и этнографии таджикского народа. Учёный, в основном, увлёкся изучением традиционного Ислама среди таджиков.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Акрамов Н. Из неопубликованных писем А. А. Семенова В. В. Бартольд // Учёные записки кафедры истории СССР ДГПИ имени Т. Г. Шевченко. – Т. 66. – Душанбе, 1970. – С. 71 – 92.
2. Бурхан-уд-Дин-хан-и-Кушкеки. Катаган и Бадахшан. – Ташкент, 1926. – 248 с.
3. Геродот. История. Пер. и прим. Г. А. Стратановского. Л., 1972. – 600 с.
4. Иванов В. А. Исмаилитские рукописи Азиатского Музея. (Собрание И. Зарубина, 1916 г.) В. А. Иванова. (Представлено Директором Азиатского Музея в заседании Исторических наук и Филологии 11 января 1917 г.) // Известия Академии Наук. – IV серия. – № 6. – Пг., 1917. – С. 359 – 386.
5. История Шугнана. Пер. А. А. Семенова // Протоколы заседания и сообщения членов Туркестанского кружка любителей археологии. Год XXI. – Ташкент, 1917.
6. Литвинский Б. А., Акрамов Н. М. Александр Александрович Семенов (научно-биографический очерк). – Душанбе, 1971. – 180 с.
7. Лутфишо Қ, Гулбарге аз гулзори маърифати Шамси Табрэзи, ё Мавлои Рум // Пайғоми Рӯшон. – № 6 – 7 (3449). – Июнь – июли соли 1997. – С. 4.
8. Неменова Р. Л. А. А. Семёнов – лингвист и лексикограф // Памяти А. А. Семенова. – Душанбе, 1980. – С. 60.
9. Семенов А. А. Из области религиозных верований шугнанских исмаилитов // Мир ислама. – Т. I. – № 4. – СПб., 1912. – С. 523 – 561.
10. Семенов А. А. К догматике памирского исмаилизма (XI глава «Лицо веры» Носыр-и Хосрова). – Ташкент, 1926.; Взгляд на Коран в восточном исмаилизме // Иран. Сборник статей. – Л., 1927.
11. Семенов А. А. Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии. – Ч. I. (Грамматический очерк и памятники народного творчества). – М., 1900. – 56 с.; Ч. II. – Памятники народного творчества и словарь. – М., 1901. – 74 с.
12. Семенов А. А. Описание исмаилитских рукописей, собранных А. А. Семеновым // Записки Восточного отделения Русского археологического общества. – Пг., 1919. 2171 – 2202
13. Семенов А. А. Рассказ шугнанских исмаилитов о бухарском шейхе Беха-уд-Дине // Запись Восточного отделения императорского русского Археологического общества. – Т. XXII. – Выпуск III – IV. – Пг., 1915. – С. 321 – 326.; Шейх Джелал-уд-Дин-Руми по представлениям шугнанских исмаилитов // Запись Восточного отделения императорского русского Археологического общества. – Т. XXII. – Выпуск III – IV. – Пг., 1915. – С. 247 – 256.
14. Семенов А. А. Этнографический очерк Зарафшанских гор, Каратегина и Дарваза. – М., 1903. – 112 с.
15. Советская историческая энциклопедия. Главный редактор Е. М. Жуков. – Т. 12. – Москва, 1969. – 976 с.

ВКЛАД А. А. СЕМЕНОВА В ИЗУЧЕНИЕ ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ ТАДЖИКОВ ПАМИРА

В данной статье рассматриваются вопросы духовной культуры Горного Бадахшана в трудах известного русского и советского востоковеда А. А. Семенова. Анализ научных трудов А. А. Семенова подтверждает, что он в результате полевых работ, путём метода опроса и собственного наблюдения собрал уникальный материал по истории и этнографии таджикского народа. Учёный, в основном, увлёкся изучением традиционного Ислама среды таджиков.

Ключевые слова: Бадахшан, духовная жизнь, таджики, таджики Памира, этнография, вера, традиции, нрав и обычаи.

THE CONTRIBUTION OF A. A. SEMENOV TO THE STUDY OF THE SPIRITUAL HERITAGE OF TAJIKS OF PAMIR

This article discusses the spiritual culture of Badakhshan in the works of the famous Russian and Soviet orientalist A. A. Semenov. Analysis of the scientific works of A. A. Semenov confirms that, as a result of field work, he collected unique material on the history and ethnography of the Tajik people as a result of field work, using the survey method and his own observation. The scholar mainly became interested in studying the traditional Islam of the Tajik environment.

Key words: Badakhshan, spiritual life, Tajiks, Pamir Tajiks, ethnography, faith, traditions, character and customs.

Сведения об авторе:

Сайнаков Сайнак Парпишоевич – кандидат исторических наук, заведующий кафедрой всеобщей истории Таджикского государственного педагогического университета им. Садрриддина Айни, тел: (+ 992934162099), E-mail: saynakov2012@mail.ru

About the author:

Saynakov Saynak Parpishoevitch – candidate of historical sciences, head of the Department of General History of the Tajik State Pedagogical University Sadriddin Aini, phone: (+992934162099); E-mail: saynakov2012@mail.ru

РАННЕЕ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (III – VII ВВ. – Н. VIII В.)

Каландарова Л.И.

Таджикский государственный педагогический университет им.С.Айни

Раннее средневековье истории таджикского народа охватывает период с III – VII вв. – н. VIII в.). Этим периодом интересовались ученые, занимавшиеся разработкой данной проблемы. Начало раннего средневековья (IV-V вв.) это наименее изученный период истории Центральной Азии (в некоторой литературе вместо Центральной Азии используется термин Средняя Азия) [1]. Автору данной статьи потребовалось долгое время, чтобы найти материал, для написания данной статьи.

В раннем средневековье на территории исторических Бактрии, Маргианы, Парфии, Согда, Хорезма, Ферганы и прилегающих земледельческих оазисов, скотоводческих степей и гор формируется группа новых областей и районов, сильно изменивших культурно-географическую карту Средней Азии [2, с.4].

Процессы, связанные с изменениями в социально-экономических отношениях привели к распаду больших государств и разрыву установленных связей. Этот спад экономики стал причиной кризиса во всех областях региона [3].

Археологические раскопки подтвердили исчезновение многих крупных городов Центральной Азии, запустение многих оазисов и сокращение обрабатываемых земель [4].

В начале III в. на политической арене происходит возвышение государства Сасанидов (226-651 гг.), которое начало проводить свою захватническую политику, в результате чего Кушанское государство было разрушено.

О Сасанидском государстве говорится в I томе книги Президента Республики Таджикистан Э. Рахмона «Таджики в зеркале истории. От арийцев до Саманидов». В данной работе исследуется история таджикского народа, начиная от их предков вплоть до образования централизованного государства Саманидов.

Автор исследования указывает на роль Сасанидов в восстановлении священной книги зороастрийцев «Авесты». Например, «Основатель

государства Сасанидов Арташир I Папакан Сасанид, который правил в 224-247 гг. играл важную роль в редактировании и улучшении текстов «Авесты». Главный священник государства, которого звали Тансар, был вовлечен к работе по добавлению новых частей текстов к уже существующим» [5, с.35].

В работе канадского историка и исследователя Богдана-Филиппа Лозинского “The original homeland of the parthians” дается значение термина Сасанид, который взят от корня «сан» о чем определенно свидетельствует Аммиан Марцеллин (древнеримский историк, живший в IV в. н.э.). Персы называют Saorog «Saana-Saana and petison» (латинское выражение), что переводится «царь-царей» и «победитель в войнах» [6, с. 37].

Истории раннего средневековья Центральной Азии, включающей период с 250 – 750 гг. посвящена исследовательская работа UNESCO, выпущенная в 1999 г. В данном труде рассматривается политическая, экономическая, социальная и культурная история Центральной Азии.

В этой работе говорится о том, что в III веке Сасаниды разрушили огромную Кушанскую империю и аннексировали часть ее владений, включая Бактрию (Тохаристан). Этот регион впоследствии стал частью небольшого Кушано-Сасанидского царства и затем, частью крупной и могущественной Сасанидской империи, которая простиралась от южных регионов западной Центральной Азии и Афганистана до Закавказья, Месопотамии и части Аравии [7, с. 24].

О каком Кушано-Сасанидском царстве идет речь непонятно. Об этом факте не упоминается ни в работе Б.Гафурова «Таджики», ни в 6-томнике «История таджикского народа», изданном Институтом истории, археологии и этнографии им.А.Дониша АН РТ. Б.Гафуров упоминает только о кушано-сасанидских и сасанидо-кушанских монетах.

Политически в VI-VII вв. Средняя Азия входила в Сасанидскую державу (Хорасан и Тохаристан), Эфталитский и Западнотюркский каганат (области бассейна Сырдарьи, Тяньшанских и Памиро-Алайских гор), хотя фактически каждой областью – государством управляли свои потомственные династии шахи, ихшиды, афшины дихкане, худаты [8, с.5].

Американский иранист, почетный профессор Гарвардского университета Ричард Нельсон Фрай в своей работе “Bukhara. The medieval achievement” рассматривает историю Бухары с древности включая период правления Саманидов. Ричард Нельсон Фрай родился 10 января 1920 г. в Бирмингеме, Алабама. В 1938 г. он поступил в Пристонский университет. В 1941 г. он изучал арабский, персидский и турецкий языки в Школе исследования Востока и Африки при Лондонском университете [9]. В данной работе Ричард Нельсон Фрай рассматривает распространение буддизма при Кушанах в Средней Азии и Китае. Бухара не входила в состав Сасанидской империи [10, с.27].

Исследуемый период затрагивается и в труде Питера Бенджамина Голдена “Central Asia in World History” – американского историка-тюрколога, исламоведа, почетного профессора Рутгерского университета, научного руководителя Центра ближневосточных исследований. Он является автором обширного перечня книг, статей и других печатных трудов в области тюркологических и центральноазиатских исследований [11].

В работе описываются народы, жившие на территории Центральной Азии, начиная с древности, кочевники, города-государства, города Великого Шелкового Пути, возникновение ислама, нашествие монголов, Тимур и Тимуриды. Автор рассматривает историю Центральной Азии до наших дней. В раннее средневековье Центральная Азия становится центральным звеном Шелкового Пути, сетью часто меняющихся караванных путей, связующих города Евразии [12, с.16].

У Питера Бенджамина Голдена бытует мнение, что в Трансаксонии существовали города-государства. Здесь следует не согласиться с этой точкой зрения автора и возразить ему, что города государства существовали в Греции и на Руси.

В раннем средневековье происходил важнейший исторический процесс начало этнического формирования таджикского народа на базе согдийского, бактрийско-тохаристанской, маргиано-парфянской (хорасанской), хорезмской и ферганской народностей, а также степных и горных сакских, массагетских, кангуйских и эфталитских конфедераций племен – всего родственного восточноиранского этнического, языкового и культурного субстрата Средней Азии. Этногенез современных таджиков, начавшись в пределах государства Сасанидов – в Хорасане, охватил последовательно Мавераннахр и завершился в основном уже в пределах государства Саманидов на просторах между Гиндукушем и Тянь-Шанем, Каспием и Памиром [13, с.5].

Подводя итог всему сказанному, хотелось бы отметить, что раннее средневековье истории таджикского народа в англоязычной литературе (III – VII вв. – н. VIII в.) отражен очень слабо.

ЛИТЕРАТУРА

1. <https://www.google.com/> Central Asia in the early Middle Ages.
2. История таджикского народа. Эпоха формирования таджикского народа. Т. II.-Душанбе, 1999. -638 с.
3. <https://www.google.com/> Central Asia in the early Middle Ages.
4. Там же.
5. Rahmanov E. The Tajiks in the mirror of history. From the Aryans to the Samanids. Vol. I. Great Britain. 115 p.
6. Philip Lozinski. The original homeland of the parthians. Printed in the Netherlands by Mouton & CO-S-Gravenhage. 1959. -55 p.

7. History of civilizations of Central Asia. Vol.III. The crossroads of civilizations: AD. 250 to 750. UNESCO Publishing Paris. 1999. - 558 p.
8. История таджикского народа. Эпоха формирования таджикского народа. Т.П. Душанбе, 1999, -638 с.
9. <https://www.google.com>
10. Bukhara. The medieval achievement. By Richard N.Frye. University of Oklahoma. Press. Norman. USA. -209 p.
11. <https://www.google.com>
12. Central Asia in World History. Peter B.Golden. Oxford University Press. 2011.- 193 p.
13. История таджикского народа. Эпоха формирования таджикского народа. Т.П. Душанбе, 1999, -638 с.

РАННЕЕ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (III – VII ВВ. – Н. VIII В.)

В статье говорится о том, как изучено раннее средневековье истории таджикского народа в англоязычной литературе. Автор приходит к выводу, что раннее средневековье истории таджикского народа в англоязычной литературе слабо отражено.

Ключевые слова: раннее средневековье, история, таджикский народ, англоязычный, литература, автор, отражать.

EARLY MIDDLE AGES OF TAJIK HISTORY IN THE ENGLISH LITERATURE (the 3RD - 7TH – the BEGINNING OF the 8TH CENTURY)

The article tells as studied the early middle ages of Tajik history in the English literature. The author makes a conclusion that early middle ages of Tajik history in the English literature faintly reflected.

Keywords: early middle ages, history, Tajik people, English, literature, author, reflect.

Сведения об авторе:

Каландарова Лутфия - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Душанбинского государственного педагогического университета им.С.Айни Республики Таджикистан e-mail-kalandarova61@mail.ru

About the author:

Kalandarova Lutfiya - Associate professor, Candidate of historical sciences of the historical department of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini e-mail-kalandarova61@mail.ru

НАҚШИ РУСИЯИ ПОДШОҲӢ ДАР СИЁСАТҲОИ ИСТИБДОДИ АМИРОНИ МАНФИТИЯ ДАР БУХОРОИ ШАРҚӢ (БАР МАБНОИ САРЧАШМАҶО)

Саидов С.М.

Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон

Дар нимаи дуюми асри XIX Аморати Бухоро, ки аз дохил низоми муайян ва якдигарфаҳмиро доро набуд, сарнавишти талхи худро аз сар мегузаронд. Амири чоҳил ва коҳил аз сабаби нашоштани қудрати ҳарбӣ, бо артиши пешрафтаи русҳо муқовимат карда натавонист, аз ин ҷост, ки мулкҳои аз даст рафтаи худро дигар суроғ накард ва бо бастанӣ шартномае иқтифо кард [1, с.25]. Аммо, шӯрише, ки писари калонии амир ва ҳамзамон ҷойнишини амир Музаффар бо исми Катгатура (Абдумалик) тавассути рӯхониён ва феодалони дарборӣ ба роҳ андохт, 2 – июни с.1868 ба шикасти пурраи артиши амир оварда расонд [1, с.29]. Пас аз эъзомияе, ки аз ҷониби русҳо дар баҳори с.1870 ба болооби Зарафшон, бо роҳбарии полковник Абрамов сурат мегирад ва он бе қуштаю сӯхта намеанҷомад, сарҳад миёни Россия ва Аморати Бухоро дарёи Зарафшон муайян гардид. Дар идомаи ҳамин нукта, ёдовар бояд шуд, ки қариб ҳамаи сарфармондеҳони рус, ки дар ғасби сарзаминҳои Осиёи Миёна ширкат кардаанд, аз худ бераҳмиҳои зиёд нишон додаанд. Ба ин мисол шуда метавонад ваҳшониятҳое, ки генералҳо Кауфман дар Самарқанд, Абрамов дар водии Зарафшон, Скобелев дар Хива, Романовский дар Хучанду Нов нисбати халқи маҳаллӣ аз худ нишон додаанд, дар пешорӯи таърих аз Чингизхону Темур камтар набудааст. Дар ҳамаи ин таҷовузҳои артиши рус нисбати халқҳои маҳаллӣ, қабл аз ҳама мардуми бумӣ, ки асосан тоҷикон буданд, зарари ҷиддӣ дидаанд.

Дар тобистони с.1870 – Абрамов бо қувваҳои отряди ҳарбии хеш ба самти кӯҳи Оқсой Той ҳаракат намуда, дар муддати кӯтоҳ шаҳрҳои Китоб, Шаҳрисабз, Чирчи ва Қарширо забт намуд. Ҳайратовар он буд, ки сарзаминҳои зикршударо русҳо ба ихтиёри худ надароварда, ба амири Бухоро «тӯҳфа» намуданд. Барои тамоми муҳаққиқони таърихи ҳамин давр шигифтовар он буд, ки аз чӣ сабаб русҳо ин минтақаро, ки ҳамеша бо аморати Бухоро муносибати душманона доштанд пас аз забт намудан, ба амир эҳдо намуданд? Аморати Бухоро, ки собиқаи мавҷудияти пуравчу

бовикори султаронӣ дошт дар нимаи дуввуми асри XIX, гӯё рӯзҳои охири мавҷудияти худро паси сар мекард. Хукумати Бухоро он нақшро, ки таъи чандин асрҳо дар ҳаёти мардуми Осиёи Миёна бозида буд, ҳоло аз даст дода буд [2, с.19]. Тибқи нақшае, ки аз ҷониби Агентураи сиёсии императории Россия тарҳрезӣ гардида буд, Аморати Бухоро мебоист, пас аз чанд муддат ба ҳайати Генерал Губернатории Туркистон ҳамроҳ карда мешуд ва ҳайати роҳбарикунандаи аморат низ, барои қабул кардани шарту шароити воридшавии бомайлони омода карда мешуданд. Ҳамин тавр, пас аз 5 соли ишғолшавӣ аз ҷониби русҳо, 28 сентябри с.1873 байни Россия ва Аморати Бухоро «Шартномаи дӯстӣ» ба имзо расид. Дар ин муоҳида, оид ба муносибати амир бо мардуми сарзамини дар ихтиёри ӯ боқӣ монда – Бухорои Шарқӣ, ягон таъкиде нашудааст. Нависанда, муҳаққиқ, сайёҳ, муаррих ва комиссари муассисаи ҳарбӣ – таълимии Россияи подшоҳӣ Д.И.Логофет дар рисолаи «Кишвари беқонунӣ» зикр мекунад, ки ба ҳар ҳол шартномаи басташуда миёни ду тараф бештар ба фоидаи амири Бухоро шудааст. Муҳаққиқ далел меорад, ки амир дар ҷанг шикаст хурдааст ва мебоист амирро аз ҳукумат дур ронда, сарзамини вобастаи ӯро ба Россия ҳамроҳ мекарданд. Аммо, менигорад ӯ, воқеа чунин сурат гирифтааст, ки баръакс амир аз ҳисоби сарзамини тоҷикнишини Шаҳрисабзу Ҳисор ва бекигарии ба онҳо тобеъбудаи Кулоб Дарвоз, Балҷувон, Дарбанд ва Қаротегин, боз соҳиби тахту тоҷи амири гардид, ки ин ҳадогии оҷонсии сиёсии императории Россия буд. Мебоист ин минтақаи 3 – миллионнафараро низ, (яъне Бухорои Шарқӣ. – С.С.) – ба Россия ҳамроҳ мекарданд, нигоштааст ӯ [1, с.34]. Ҳақиқатан ҳам, давлати сунъиро бо номи «Аморати Бухоро» дар ҳоки бекигарии, ки амирро ҷашми дидан надоштанд, созмон додан, дар ҳақиқати мардуми бекигарии тоза ба аморат воридшуда, ноадолате беш набуд [5, с.22].

Муаллиф меафзояд, ки хариду фуруш ва золимона ва ваҳшиёна зинда ба зинда зери хок кардани асирон дар сарзаминҳои собиқи амир ва ҳоло зери султаи русҳо қарор доштаи Аморати Бухоро, бо омадани русҳо кам гардид ва ҳатто ба нестӣ расид. Аммо дар бекигарии шарқии Аморати Бухоро, ки барои амирони мангит ягона ҷои даромад, инчунин макони ҷазодиҳии ашхоси ба онҳо номуносиб ба ҳисоб мерафт, русҳо таъсири худро расонида натавонистанд. Аз ҷабру зулми ба сари мардум раво дида, халқи бенавои бекигарии Балҷувону Кулоб Дарвозу Қаротегин ва Ҳисор борҳо даст ба шӯришу тазохурот зада буданд. Ба ин мисол шуда метавонад, шӯриши мардуми бекигарии Балҷувон бо сарвари марди далер Восеъ дар солҳои 1885 – 88 ва Усмон дар соли 1906 дар Қаротегин ва ғайраҳо.

Дар қаторкӯҳҳои сар ба фалак печидаи Зарафшон, Ҳисор, Бадахшон, ҳамаи намуди канданиҳои фойданок мавҷуд буданд, аммо русҳо натавонистанд, ки аз он ба манфиати худ ва соҳибзаминон истифода намоянд. Аҳолии 3 млн. нафараи Бухорои Шарқӣ аз маҳсулоти саноатии корхонаҳои рус кам истифода мебуданд ва русҳо дар ин самт ҳам натавониста буданд, ки тоҷирони худро ба ин сарзамин сафарбар намуда, маблағи хангуфт ба даст оранд [6, с.54].

Алоқаи байни вилоятҳо тавассути хизматрасониҳои тоҷирон ва корчаллонҳо, ханӯз дар даврони теурихо бештари шаҳрҳои Осиёи Миёнаро пайванд мекард. Аммо, дар тӯли 40 соли мавҷудияти Генерал Губернатории Туркистон, дар манотиқи Бухорои Шарқӣ, мутаассифона, ғайр аз хати телеграфии тавассути хати роҳи оҳани Самарқанд кашида шуда, дар самти кашидани хати алоқа пешравие дида нашудааст.

Логофет қайд мекунад, ки дар сарзамини тасарруфшудаи Ҳинд, аз ҷониби Англия, корхое ба анҷом мерасиданд, ки агар мо онро бо аъмоли русҳо дар Бухоро муқоиса намоем, хеле мутафовит аст.

Дар Афғонистони ҳамсоя масъалаи таъмини хати алоқа хеле оқилона ба роҳ монда шуда буд ва бештари шаҳрҳои ин давлат тавассути тоҷирон-корчаллонҳо, аз дастрасии хизмати почта бархӯрдор буданд [7, с.58].

Логофет, хеле саҳтгирона дар хусуси 40 соли султаи русҳо дар Бухоро, қайд мекунад, ки Бухорои имрӯза аз он Бухорое, ки 40 сол қабл буд, ҳеч монандие надорад. Ин сарзамин аз он рӯзҳо то имрӯз, қадаме барои ободиву равшаннамоӣ набардоштааст. Аҳолии ҷафокаши Бухоро, гуфтан мумкин аст, ки беҳуқуқтарин ашхоси дунё мебошанд, менигорад ӯ. Ҳокимони ин сарзамин, аз амир шурӯъ намула то бекҳо, аз номи Россия ва бо истифода аз пуштупаноҳи Россия аъмолро ба мардумашон раво медиданд, ки дар ҳеч ҷои дунё он дида намешавад. Ҳокимони Бухоро хеле хуб дарк мекарданд, ки рӯзҳои башумори ҳукмронияшон боқӣ мондааст. Аз ин рӯ, бо ҳар восита, кӯшиш мекарданд, ки ҳар чӣ бештар даромад бигиранд ва барои ин «охирин шираҳои мардумро мақида мегирифтанд», менависад Логофет Д.И. [4, с.151]. Аз ахбори ҳамонвақта маълум мегардад, ки марги аҳолии Бухоро аз тавлидаш бештар шудааст, аммо дипломатияи рус ба ин бетаваҷҷуҳӣ зоҳир мекард, гӯё бояд ҳамон хел бошад ва онро амри маъмулӣ меҳисобиданд. Яке аз сабабҳои асосии ба чунин аҳвол расидани вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодии ҳаёти мардуми Бухорои Шарқиро, муаллифони осори таърихӣ дар барқарор шудани Оҷонсии (Агенство) сиёсии императории Русия медонанд, ки дар Бухоро ҷойгир шуда буд. Ин сохтор, ҳамаи ҳаракатҳои

таъсирбахши сиёсатмадорон ва низомииёни Россияро дар сарзамини Осиёи Миёна, махсусан дар Аморати Бухоро назорат мекард, аз айб рӯпуш мекард ва барои умум беиттилоъ мегузошт. Дипломатияи Россия «назарияи» даҳолатнакарданро асоси ғаёлияти худ қарор дода, тамоми ҳаракатҳои худро бо аморати Бухоро хеле эҳтиёткорона ва махфияна анҷом медоданд ва дигаронро низ аз ҳар гуна муносибат ва муошират бо доираҳои ҳуқумрони аморат боз медоштанд, ё ин ки зери назорат мегирифтанд ва ин аҳволи халқи мазлумро боз ҳам вазнин мекард» [4, с.12].

Ба таври мисол, ӯ тарҳ, ё худ нақшаи ба тасвирасонидаи ҳуқумати Англияро, ки тибқи он зина ба зина бо баистифода додани қорҳо дар роҳсозӣ, роҳи оҳансозӣ, қорхонасозӣ, маърифатнокиро баланд карда, хатӣ почтаю телеграфсозӣ, купруксозӣ, қорҳои обёрикунӣ заминҳои бекор ва ғайраро бештар қунад. Тавассути чунин қорҳои анҷомдода, англисҳо тавонистанд, ки дар бештари кишварҳои зери сулҳаи худ, бозори савдои молҳои саноатии худро қушоюнд, ки дар ниҳоят ба раванқи истехсолоти кишварашон бурда мерасонад. Инчунин артишҳо, ки англисҳо дар чунин давлатҳои зери тасарруфашон ташкил додаанд, аз ҳама тараф ҷавобгӯи талаботи ҳамон давра будааст. Англисҳо сохтори артиши худро ба ҳиндуҳо таҳмил ва омӯзондаанд. Чунин артишҳои зерсулҳаи, ҳангоми зарурӣ дар дигар кишварҳои зери нуфузи Англия қарор дошта метавонистанд ба онҳоқӯмак ва қорнамоӣ қунанд [7, с.198]. Аммо, қучо расад ба артиши фасодзадаи баназми Бухоро, ки барои русҳо, ғайр аз дарди сар, қизи дигаре шуда наметавонист [8, с.123].

Ҳамин тавр, аҳдофе, ки англисҳо дар самти равшанамой – фарҳангӣ, иқтисодӣ-бахри пешравӣ гузошта буданд, ба таври мусовӣ пеш рафта истодааст ва дур нест он рӯзе, ки Ҳинд бо Англия баробар хоҳад шуд, менигорад муаллиф «Дар Россия бошад, мо акси ҳолро мебинем. Дар рӯзномаҳо мехонем, ки дар Бухоро қорҳои фарҳангӣ – равшанамой бурда истодаем. Ин дуруғе беш нест. Дар ҳақиқат мо дар ин 40 соли гузашта, ин сарзаминро умуман фаромӯш карда будем» – менависад Логофет Д.И [1, с.177]. «Баъзан фикр мекунам, ки агар дар Бухоро англисҳо соҳибӣ мекарданд, мумкин аст зиндагии бехтаре ба мардумаш эҳдо мекарданд. Аз ин рӯ магар хуб нест, ки мо Бухороро ба ягон давлати хориҷа ба иҷора диҳем? Бисёр ҳам таассуфовар аст, ки Бухоро чунин боқӣ мондааст ва ҳамон Бухороеро менаманд, ки партофта шудааст, фаромӯш шудааст, сарзамине, ки дар он қонун амал намекунад, ҳамон Бухорое, ки ҳазор сол қабл вучуд дошт, ҳамон тавр мондааст. Фаҳмидан душвор нест, ки ҳамаи он тӯҳфаҳо, ки ҳамеша ҳокимони Бухоро ба сарварони мо ҳадя мекунанд, ин сарзаминро ба чунин аҳвол овардааст» [4, с.76]. Д.И.Логофет дар хусуси ҷӣ тавр ба Россия ҳамроҳ шудани қисми аъзами Аморати Бухоро, ҷӣ тавр аз ҳисоби бекигарии он ниммустақил эъмор намудани боз як аморати фасодзадаро ҳулосабарорӣ карда, онро оқилона надонистааст. Таъҷубовараст, ки дипломатияи рус дар сиёсати худ нисбат ба ваҳшонияти ҳуқумати Бухоро, нақши муҳофизакориро пеш гирифта буд ва аҳолии 3 млн нафараи ин минтақаро дар арафаи ҳалокат ва махшавӣ қарор додааст- менигорад ӯ. [1,69]. ӯ пешгӯӣ карда буд, ки «...агар мо имрӯз 3 млн аҳолии қашшоқи аморати Бухороро аз марг начот надихем, пас аз ҳамроҳшавии ин сарзамин ба Россия, ба мо лозим меояд, ки баҳри қуброни он ҳазинаи ҳануғтеро пардохт намоем» [4, с.67]. Ниҳоят, дар соли 1920 орзуҳо ва пешгӯиҳои Д.Логофетро ҳуқумати Шуроҳо амалӣ сохт ва мо шӯҳидем, ки мардуми ин сарзамин, ба хусус мардуми Бухорои Шарқӣ, ки маҳаки асосии онро тоҷикон ташкил медоданд, аз ин амалқарди русҳо масрур буданд. Д.И.Логофет ҳароси русҳо, аниқтараш мақсади русҳо аз ҳамроҳ накардани Бухорои Шарқӣ, яъне Аморати Бухоро ба ҳайати Россия, чунин маънидод мекунад:

1–Ба англисҳо нишон додани он ки ҳуқуқҳои ҳокимон ва мардумони давлати қалонтарини Осиёи Миёна поймол нашудааст ва онҳо ҳанӯз ҳуқм меронанд.

2–Бухорои Шарқиро ҳамчун «буферная зона» (минтақаи ҳимоявӣ) нигоҳ доштан ва барои аз Афғонистон ба Аморати Бухоро ворид нагардидани қангҷӯёни афғон, дифои мусулмонҳои Осиёи Миёна ва ғайра.

3–Англисҳо низ аз ин амалқарди русҳо, яъне даҳолат накардан ба умури дохилии кишварҳои ҳамсоя, ибрат бигиранд.

Агар таърихи муносиботи ҳуқумати Бухоро бо бекигарии зерсулҳааш, дар охири солҳои 60 уми асри XIX ро мушоҳида намоем, мебинем, ки пас аз шикасти аввалини бухорогӣ аз русҳо ва вобаста шудани Аморати Бухоро ба Россияи подшоҳӣ, ки тибқи он амир аз қандин шаҳрҳои худ маҳрум монда буд, амири Бухоро дар фикри ҳар ҷӣ зудтар ва пурра тобеъ қардани сарзамини Бухорои Шарқӣ шуда буд [7, с.135]. Тавассути ин сарзамин амир метавонист аз Афғонистон қувваи ҳарбӣ дастрас намояд ва муҳимтар аз ҳама, даромади иқтисодӣ бигирад. Аз қониби дигар рақобати оилавии сулолаҳои манғити Бухоро ва қенағаси Шаҳрисабз ҳамеша вучуд дошт. Рӯз аз рӯз боло рафтани нуфузи бекҳои Шаҳрисабз амирро ором намегузошт. Аз ин қост, ки ба амир эҳдо шудани ин минтақа аз қониби русҳо, ӯро хушнуд ҳам қарда буд. Муҳаққиқони ин давраи таърихӣ як сабаби ба чунин аъмол, яъне ба Амири Бухоро воғузур қардани Бухорои Шарқӣ аз қониби русҳо, тарси русҳо аз англисҳо донистаанд ки мабодо афғонҳо ба сӯи марзи ОМ нашуронанд. Дар сурати шӯронидан, чунин марзе, ки метавонист ҳамчун «буферная зона» - яъне минтақаи пешгирикунанда

хизмат кунад, ин ҳам Бухорои Шарқӣ шуда метавонист. Забт кардани як қисми Бадахшон аз ҷониби афгонҳо ки қаблан ба Аморати Бухоро маҳсуб буд, воқеаи дигари ноухдабароии дипломатияи рус буд. Соли 1892 – бо роҳбарии генерал Ионов як қисми начандин калони низомии сарҳадбонони рус ба Помир фиристода мешаванд ва онҳо як қисми Помиро аз афгонҳо озод мекунанд[3, с.51]. Онҳо бо созмон додани гарнизони ҳарбӣ дар ҳамон ҷо мемонанд. Дар ҳамон сол (с.1892) бо бастанӣ муоҳидаи махсус, дарёи Панҷ миёни Россия ва Англия сарҳад муайян мегардад. Логофет ин ҷо ҳам ноухдабароии дипломатҳои русро зикр мекунанд. Дар назари аввал чунин менамояд, ки муборизаҳои зидди русиро амир тарафдорӣ менамояд, аз ҷониби дигар, барои гурра забт кардани Бухорои Шарқӣ, дар с.1870 ӯ бо генерали рус Абрамов аз шимол ва ғарб воридаи бекигарии Ҳисор мешаванд, ки ин дурӯягии ҳуди амири Бухороро нишон меод.

Д.И.Логофет чунин суолгузори мекунад, ки аз чӣ сабаб вилояти Ҳисорро, ки чун федератсия, ё худ вилояте, ки дигар бекигарии Шарқиро дар худ муттаҳид мекард, русҳо пас аз забт намудан ба ихтиёри амири Бухоро гузоштанд? Ба ин савол ҳуди ӯ кӯтоҳақавоб додааст: «албатта ин ҳам аз ноухдабароии русҳост». Амир пас аз ҳамроҳ кардани вилояти Ҳисор ба аморат, бархе аз бекҳоро аз вазифаашон сабуқдӯш мекунад, бархеи дигарро қатл мекунад ва ашхоси наздики худро ба ҷои онҳо таъин мекунад [5, с.31]. Амир бо кӯмаки русҳо артиши худро мучаҳҳаз намуда, қабл аз ҳама онро бар зидди аҳолии Бухорои Шарқӣ яъне вилояти Ҳисор истифода мекунад ва бо куштори ваҳшиёна ҳамарӯза ҷӯи хунро равона мекард. «Бозиҳо»-и геоополитикие, ки дар нимаи дуоми асри XIX миёни Россия ва Англия дар ин макон ҷараён дошт, сабабгори бадбахт шудани мардуми тоҷик мегардид. Тарси русҳо аз англисҳо он буд, ки писари калонии амир бо исми Абдумалик (бо лақаби Катгатаӯра) дар Ҳинди Англисҳо қарор дошт ва дар ҳар лаҳзаю замон ҷойгузини падар шуда, аморатро соҳиб шуданаш аз имкон дур набуд. Амир ҳамчун ҷупонеро мемонд, ки рамаи молро меронад, агар ҷупон гусфанди дилхоҳашро қурбонӣ кунад, амир ҳам чунин амалро дар ҳаққи мардуми кишвараш раво медид. Хушбахтона, афроде чун равшанфикри рус, Д.Логофет, ки дар асари худ «Кишвари беқонунӣ», ки ҳанӯз с.1909 бо мо -тоҷикон ҳамраӣ будани худро иброз намудааст ва чунинҳо кам набуданд.

Аммо, муҳаққиқи дигари рус Л.Н.Соболев дар оғози китобаш «Маълумоти ҷуғрофӣ ва статистикӣ оид ба округи Зарафшон бо замимаи рӯйхати ҷойҳои аҳолинишини округ»[8, с.48] ақидаи хушбинонаеро ҳанӯз дар солҳои аввали ба Россия ҳамроҳшавии Осиёи Миёна чунин иброз карда буд: «Шакке нест, ки ояндаи Осиёи Марказӣ дар паноҳгоҳи қавӣ қарор дорад. Ҳанӯз мо кори зиёдеро анҷом надодаем. То ҳанӯз барои ором кардани дохил ва беруни он ба баъзе қорҳои ободонӣ машғул ҳастем. Хатти телеграф танҳо то Тошканд кашида шудааст, хизматасонии почтаро мустақкам қардем, қорҳо ҳанӯз дар пешанд»[8, с.78].

Муҳаққиқи дигари рус Л.Н. Соболев, дар хусуси мақсади асосии эъзомияи ҳарбии ба самти болоби Зарафшон фиристодаи русҳо зикр кардааст, ки мақсад, омӯхтани баъзе масоили иқтисодӣ аз ҷумла донишани масъалаи дар оянда таъмин кардани Бухоро ва Хива бо мавод ва маҳсулоти таҳҷой, инчунин масоили андозситонӣ аз аҳоли дар он минтақаро мехостанд таҳқиқ намоянд. Тибқи нишондиҳандаҳое, ки муаллиф аз дигар сарчашмаҳо, махсусан сарчашмаҳои таърихӣ Хитой овардааст, соҳилҳои дарёҳои Сир, Чу ва дигарҳо қаблан пур аз аҳоли будааст. Тибқи ахбори ӯ, бо омадани кӯчманчиёни ваҳшӣ аз урдаҳои қисматҳои шарқии Осиё, инчунин бо мусулмон кардани аҳоли ва ба дараҷаи фанатизм расонидани кишри ҷомеаи ин сарзамин, ки дар фикри ҳеч як навоарӣ ва бехбудии зиндагии мардум нестанд ва бо ташкил ёфтани давлатҳои истибодии худсар, золим ва ситамгори ҳамеша дар ҳолати нест кардани ҳамдигар буда, аз ин ҳолату вазъият бехбудиро умедвор будан ғайриимкон аст. «Сарзамини мавқеи хуби ҷуғрофӣ, муҳити созгор баҳри ободонӣ ва заминҳои оби 2-3 маротиба ҳосилдиҳанда дошта, дар ҳолати валангорӣ қарор дорад, дили бинандаро реш – реш месозад, Лозим аст, даштҳои бепоёни аз Хучанд то каторкӯҳҳои Зарафшон, ки дар интизори қувваи қорӣ ҳастанд, метавонанд ҳосили хуби кишоварзӣ диҳанд», қайд мекунад ӯ. [8, с.28]

Муҳаққиқони рус, минҷумла шарқшиносон Н.Хаников ва П.Соловёв дар хусуси ба ифротгароии исломӣ печидани халқҳои Осиёи Миёна сухан ронда, аз дигар тараф тақдири ин халқҳоро баланд мебуданд, аз он сабаб, ки аз ҷумлаи русҳо ва англисҳо, ки намояндагони миллатҳои аврупоии пешрафтаю мутамаддин ҳастанд ва ҳоло ҳамсояи онҳо шудаанд.[9, с.121]. Ин ҳамсоягӣ ба баланд шудани дараҷаи зисту зиндагии ин халқҳо таъсири худро хоҳад расонд. [7, с.178].

АДАБИЁТ

1. Логофет Д.Н. «Страна бесправия. Бухарское ханство и его современное состояние. СПб 1909.
2. Логофет Д.Н. «На границах Средней Азии». Путевые очерки в 3-х книгах. Книга II. Афганская граница СПб. 1909.
3. Логофет Д.Н. «На границах Средней Азии». Путевые очерки в 3-х книгах, книга I, Персидская граница, СПб. 1909.
4. Д.И.Логофет. В забытой стране. Путевые очерки по Средней Азии. СПб.1912.

5. Логофет Д.Н «На границах Средней Азии» путевые очерки в 3х книгах, книга III. Бухарско-Афганская граница. СПб.1909
6. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. Том II, С-П.1911]
7. Соловёв П., Бухара в 1895г. СПб,1836
8. Соболев Л.Н. Географические и статистические сведения о Зеравшанском округе. СПб.1874. 546с.
9. Ханьков Н. «Описание Бухарского Ханства» СПб.,1848

МРАКОБЕСИЕ И БЕСПРАВИЕ БУХАРСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Многие исследователи, путешественники, военно- дипломатические эмиссары западных стран и России в своих отчётах, мемуарах очень подробно излагали о социально-экономическом, а также о военно-политическом состоянии среднеазиатских ханств, в том числе о Бухарском, Хивинском и Кокандском ханствах XVIII–XIX вв.

В этот список можно отнести книгу «Страна бесправия»- русского историка и члена военно-воспитательной Академии Царской России Д.И. Логофета. Когда русские военные вторглись на территорию Средней Азии и захватили многие регионы Бухарского Эмирата, Кокандского и Хивинского ханства, они не были достаточно осведомлены о культуре, бытиеместного населения. В результате неосведомлённости русских - царских захватчиков, а также жестокой эксплуатации местного населения с их стороны, всё это привело к ухудшению уровня жизни среднеазиатских народов. Историки отмечают, что приход русских войск и боестолкновения на разных участках этого региона, привело к уменьшению населения, вынудило уход многих жителей за пределы региона, в основном в соседний Афганистан, Иран и китайский Кашгар.

Д.И. Логофет правильно отмечает, что эксплуатация местного народа, со стороны бухарских чиновников набирал и набирает оборот: причину он видит в дружественных договорах между эмиром и генерал – губернатором Туркестана, согласно которым одна сторона не имела право вмешиваться в дела другой стороны. Это и привело к более жестокому обращению эмирских бандформирований по отношению к местному населению. Результат очевиден: в некоторых бекствах Бухарского эмирата, особенно в Восточной Бухаре, где жили в основном таджики, взимались вдвое, а иногда втрое налоги и закаты с имущества, с земли и т. д.

Автор правильно отметил, что виноваты в этом не только царские чиновники, но и просвещённые люди тогдашней России, которые на все это закрыли свои глаза.

Ключевые слова: «Страна бесправия», Д.И. Логофет, военные, вторглись, Средняя Азия, захватили, Бухарский Эмират, Коканд, Хива, культура, бытие, эксплуатация местного уровня жизни, боестолкновения.

HISTORICAL SOURCES ABOUT THE OBSCURANTIST BUKHARA GOVERNMENT

Many researchers, travelers and military diplomatic envoys of Western countries and Russia in their reports and memoirs expounded in great detail about the socio-economic and military political situation of Central Asian khanates, including the Bukhara, XI vinski and Kokand Khanate XVIII - XIX centuries. In particular, it is possible to attribute the book "The Land of Without Rights" - a Russian historian and a member of the military-educational Academy of Tsarist Russia D.I. Logofeta. When ENGLISH military invaded the territory of Central Asia and captured many regions of the Bukhara Emirate, K Akand and Khiva Khanate, they are not wereenough aware of culture, local population. As a result of the ignorance of the Russians - the tsarist invaders, as well as the cruel exploitation of the local population on their part, all this led to a deterioration in the standard of living of the Central Asian peoples. DI. Logofet correctly notes that the exploitation of the local people, from the side of the Bukhara officials, was gaining and turning around: he sees the reason for this in the friendly agreements between the emir and the governor general of Turkistan, according to which one side should not touch the other side with affairs. This led to a more cruel treatment of the emir's gangs with the local population. The results so obvious: in some bekstva B jauntily emirate, especially in The Eastern Bukhara, where they lived in the overwhelming burden Tajiks, were charged twice, sometimes three or more taxes and property with land and other. The author correctly notes that not only the Tsarist officials, but also the enlightened people of Russia of that time, who closed their eyes on all this, are to blame for this.

Key words: Russian, khanates, Central Asian, Logofet D., trader economic, relations, Western states, migration, diplomatic, XVII - XIX central mass media of Russia, conditions, Local officials reported collection of cotton, the construction.

Сведение об авторе:

Саидов Султон Махмадович – Таджикский государственный университет коммерции, доцент кафедры общественных наук. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2, Тел. (+992) 935-01-33-12

About the author:

БАЪЗЕ АНЪАНАҲОИ НАВРҶЗӢ ДАР БАДАХШОН

Шоназар Ч.М.

Институтуи таърих, бостонишиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши

Дарвозиева Ҳ.Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Наврӯз яке аз чашнҳои қадимтарин ва муқаддастарини мардуми ориёита бор ба шумор меравад. Аз ҷумла он барои мардуми тоҷик яке аз беҳтарин чашнҳо ба шумор меравад. Ин чашн бо худ тамоми хубиҳо ва беҳбудии зиндагиро меорад. Нахуст, Наврӯз дар ҷаҳон қадимтарин чашни солинавӣ аст: решаи таърихӣ онро дар қабри ҳазорсолаҳо ҷустан мебоянд [1, с.19] Дар Тоҷикистон тамоми мардум бо як хушунати беандоза ва хушнудии зиёд чашни Наврӯзро интизор мешаванд ва онро ҳар сол бо як шодио сурур чашн мегиранд. Сараввал Наврӯз ваҳдат, нақӯкорӣ, хайрхоӣ, ҳамраъио ҳамдилӣ, ба ҷо овардани ҳурмату эҳтироми кӯҳансолон, покиву ҷассорат ва дигар фазилатҳои беҳтарини инсониро ба халқи диёрамон мерасонад.

Дар бисёр ривоятҳо ва асарҳои муаллифон ҷанбаи пайдоиши Наврӯзро ба даврони шоҳони Пешдодӣ нисбат медиҳанд ва гуё Ҷамшед ҷаҳорумин шоҳи Пешдодӣ асосгузори чашни Наврӯз мебошад.

Дар Бадахшон анъанаҳои қадимаи иди мазкур бисёртар боқӣ монда, мардум омад омади Наврӯзро бо як хушбахтию хушнудӣ мекашанд ва пешвоз мегиранд. Дар Бадахшон барои анҷом додани корҳои нек ва тачлили чашнҳо ба монанди Наврӯз, Садда, ва маросими тӯи арусиву домодӣ ва дигар марақаҳо мардум асосан «рӯзу соат»-ро муайян мекунанд ва кори худро баъд анҷом медиҳанд. Дар ин бора этнографии машҳури рус М.С. Андреев дар асари «Тоҷикони водии Хуф» маълумоти пуррае додааст.

Мардум барои фаҳмидани рӯзу соати фарорасии Наврӯз аз рӯи мушоҳидаҳои тӯлонӣ ва таҷрибаи зиндагӣ, пеш аз ҳама ҳисоби рӯзҳои солро аз рӯи тулӯъ ва ғуруби офтоб, расидани санг ё тегаи қуллаҳои кӯҳҳо, ва нури офтоб аз равшанӣ боми хонаҳо бадахшонӣ ҳаракат ва мавқеи саёраҳо ва ғайра маълум мекарданд. Муҳаққиқи тоҷик Шакармамадов Нисормамад дар китоби худ «Оинаҳои Наврӯзӣ дар Бадахшон», чунин қайд мекунад, ки мардуми Бадахшон дар ҳар деҳа маҳалҳо, ҳатто дар рӯи сутунҳои хонаҳои алоҳидаи аҷдодӣ «нишонаҳо» вучуд доранд, ки аз рӯи онҳо нури офтобе, ки аз равшанӣ ба даруни хона дохил мешавад ва ба воситаи ҳаракату мавқеи он қадом фаслу моҳ ва рӯз буданро муайян мекунанд [5, с.12] Чашни Наврӯзро ҳам бо фаро расидани «соат»-и он муайян мекунанд. Дар Рушон Наврӯзро «Ғамунд» ва дар Шуғнон «Хидир-айём» (Иди қалон ё иди бузуг) мегӯянд. Дар мардуми Бадахшон, табрикоти маъмули ин чашн яъне «Шогун баҳор муборақ» ва посухи он «Ба руи шумо муборақ» мебошад. Шакармамадов Н. қайд кардааст, ки дар баъзе аз мавзӯҳои Бадахшон Наврӯзи оламро дар се давра чашн мегирифтанд. Ойини аввалро, ки дар ибтидо чашни шогунӣ ҳисоб меёфт, онро дар Язғулом «Граваш», дар Рушон «Хорпапуд» ё «Хорфирепт», дар Шуғнон «Хирпичор» - «Офтоб дар мард» мегуфтанд [5, с.23]

Дар ноҳияҳои Шуғнон, ва Ишкошим, субҳи барвакти рузи аввали «Наврӯзи айём» ё «Хидир айём» марди хона аз зардбед чанд донаи навдаишоҳро бо маводи ҷорӯб гирифта оварда, дар қисми болои он навдаҳо бо корд ба мисли «ғилофакҳои нахӯд» сохта, дар болои сӯаи рӯ ба рӯи дари даромад, дар болои яке аз вассаҳо устувор гузошта менамояд. Пас аз анҷоми ин амал матои сурхрангро гирифта, болои бом баромада, онро дар лаби равшан мегузошт. Ин расмро сурхбарорӣ ё сурхгузаронӣ мегуфтанд. Он ҷо ҷаҳор ҷорӯб (*видирм*) - ду дона бо ҷӯбдаста (сабораҷорӯб) ва ду дона бе даста (пиёда ҷорӯб) бо навдаҳои тобхӯрда баста, онҳоро аз равшанӣ ба даруни хона мепартоянд. Бо ин ҷорӯбҳо занҳо девору шишти хона аз гарду дуда поку тоза мекунанд. Тамоми чизу ҷораи даруни хонаро ба берун мебароранд, курпаю курпачаҳоро дар офтоб мегузоранд. Дар ин рӯз ҳар чизи кӯҳна ва нолозимро аз хона бадар мекунанд ва кӯшиш мекунанд, ки ғаму ғуссаро ҳам аз дил берун кунанд. Мардуми кӯҳистон чашни Наврӯзро бодили поку нияти тоза бояд пешвоз гиранд.

Чашни Наврӯзро, ки рамзи некию покӣ аст, нафақат бо омодагии махсус истиқбол мегиранд, балки онро бо шаъну шукӯҳ, хушихову тантанаҳои зиёде тачлил мегиранд. Махсусан барои гузаронидани чашни Наврӯз мардуми Рушон дар хонаҳои худ як тои ғусфанд мекушанд. Дар Рушон дар ҳар як деҳа барои чашн ҷойи махсус аст, ки онро «остон» мегӯянд ва мардум, новобаста аз синну сол дар он ҷо ҷамъ мешаванд ва бо ҳам хӯрок мехӯранд. Кӯдакон бошанд бо гузаронидани ҳар гуна бозиҳо хушиву хурсандӣ мекунанд.

Яке аз бозиҳои машхур байни мардуми Бадахшон ин «тухмзани» (тахмурғтардъент) мебошад. Ҳам бачаҳо ва ҳам духтарон байни худ мусобиқа мекунад ки кадом одам бисёртар тухмро чамъ мекунад. Дигар намуди бозиҳо ба мисли «алвонҷ бозӣ», ки дар Рушон онро «кушқу базай ё улҷак базай», дар Шугнон бошад «вулҷак базай» ном мебаранд. Дигар намуди бозӣ «ликбозӣ», «**лаш базай**» мебошад, ки онро кӯдакон бозӣ мекунад. Шакармамадов Н. онро «лашат-ат-лашқурв» ё ақолбозӣ ном бурдааст ва қайд кардааст, ки дар ин бозӣ ду гурӯҳ иштирок мекунад ва дар ҳар як гурӯҳ шашнафарӣ меистанд ва ӯ қайд мекунад, ки бозиҳои расанкашӣ, нишонгирӣ, пиёдапойга низ аз бозиҳои мардумӣ ба шумор мераванд [5, с.88] «Бузқашӣ» ҳам дар мавриди таҷлили Наврӯз дар Бадахшон доир мегардад. Асосан дар замони муосир ин Ванҷ барпо мекунад. Бузқашӣ чунин суръат мегирад: Дар рӯзи чашн як нарбузи чорсола кушта, даруни пушташ тоза ва ба микдоре алафи сафед андохта, онро дастӣ дуруст медӯзонанд. Дар бозӣ онҳое иштирок мекарданд, ки дар баробари аспавори моҳир будан аз худ солимии тану иродаи қавӣ ва ҷасорату мардонагиро зоҳир карда метавонистанд, зеро дар бузқашӣ агар ҷовандозҳои зиёд иштирок кунанд, он мумкин аст, ки тамоми рӯз давом кунад ҷовандози моҳиртарин маълум гардад.

Дар чашни Наврӯзӣ дар Бадахшон таомҳои гуногуни миллӣ тайёр мекунад. Шакармамадов Н. қайд мекунад, ки дар «суманак» аз таомҳои асосии маросимӣ ҳисоб мешавад.[5, с.60] . Аз ҷумла дар Дарвозу Ванҷ ва дар яке аз деҳаҳои нисбатан калони води Вахон - Вранг ва деҳаҳои ба он наздик дар мавриди таҷлили иди Наврӯз аз ҷониби занҳо таоме бо номи «**суманак**» ва аксари онро «хуҷтмъ» мегӯянд, пухта мешаванд, ки маводи он аз хамири омехтаи орди гандум, кӯфтаи сабзаи хушқардаи гандум, таркиб меёбад[4, с.61]

Дар Рушон бахусус дар деҳаҳои водии Бартанг як намуди таомро тайёр мекунад, ки «**бат**» ном дорад. Онро асосан мардакҳо тайёр мекунад. Дар Ватар бошад онро занакҳои ботачриба дар мудати се ё чор соат тайёр мекунад. Намуди дигари таоми қадима, ки то ҳол ҳам вучуд дорад ин – «**Боч**» мебошад, ки онро аз каллапоча, шикамбаи чорво ва ғалладонагиҳо (гандум ё нахӯд) тайёр мекунад. Таоми дигаре, ки байни мардум маъмул ҳастин «**ширруган**» «хӯвдашав» ном дорад. Ин таомро бо нони гандумӣ, ки махсусан барои чашни Наврӯз пухта мешавад ва ширу равған тайёр мекунад. Дигар таомҳои Наврӯзӣ ба монанди – «ҳалвои шир», «**рунаҳаҳъч**», (кулҷаҳои равғанӣ ё кулҷаҳое, ки бо ширу равған мепазанд) «**чарвигарзъа**», (бо хамири орди гандумӣ ва чарб) «**тайёва**», (равғани ҳайвонӣ дар об ҷушонидашуда) «**нонгарит**», «**қумочтарит**», (нонреза бо равғани маска омехташуда), «**нон руған**», (нон бо равған) «**ҳомнагул**», (мағзи чормағзро дар оби ҷӯш маҳлул карда, болои нони резашуда мерезанд), «**хъочгарзъа**» (нон бо равғани донаҳои зардолуи талҳак), «**ғузхъирво**», (атолаи тунук ва кӯфтаи мағзи чормағз), «**тухъповгардъа**», (нонро реза карда, бо қурутоби гарм нам зада, аз боло равғани маска мерезанд), «**шитобат**», «**мошоба**», «**тухмпиева**», «**бурсок ё орзук**» ва ғайра мебошанд. Ин таомҳо аз ҳама таомҳои маъмул дар байни мардум мебошанд.

Ҳамин тавр, чун мисли дигар минтақаҳои Тоҷикистон, дар Бадахшон Наврӯзи хучастапайро бо шукӯҳу таровати нав таҷлил мегардад. Мардуми ин минтақа аз хонаву дари худ сар карда тамоми кӯчаву паскӯчаи атрофро поку тоза менамояд. Бо ҳамин монанд иқдомҳои нек мардум Наврӯзро истикбол мегиранд. Ҳар сол дар давоми се рӯз ва баъзе солҳо аз он зиёдтар мардуми Бадахшон дар шаҳру деҳаҳо бо навбат дар майдонҳои фароҳу барҳаво Наврӯзро бо тантана чашн мегиранд. Хунармандон хунарнамой мекунад ва варзишгарон ҳар гуна мусобиқаҳои варзиширо нишон медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Баҳриддин М., Махфират Юсуфӣ. Пайки Наврӯз. Душанбе, 2012.
2. Лутфишои Қиматшо. Баттоқпист, жозак хист. //Помир, 2010, №2.
3. Раҳимов С., Ҳ.Бобоёров., Б.Чӯё. Наврӯз;дирӯз имрӯз ва фардо. Душанбе, 2013
4. Ризо Шаъбонӣ. Одоб ва русуми Наврӯз. Душанбе, 2011.
5. Шакармамадов Н. Оинҳои навузи дар Бадахшон. Хоруг-2012.
6. Шакармамадов Н., Шакармамадов О. Наврӯзи Бадахшон (расму оинҳо).- Хоруг: Маърифат, 2003.

НЕКОТОРИЕ ТРАДИЦИИ ПРАЗДНОВАНИЕ НАВРУЗА В БАДАХШОНЕ

Новруз один из самых древних и праздник у иранских народов. Среди – это праздник имеет особое значение. В Таджикистане этот праздник отмечается, имеет древнейшую историю в мире и в Таджикистане в каждом году на государственном уровне. Наряду с другими региональные жители Бадахшана тоже особенно отмечает Новруз. Именно в Бадахшане традиции и обычное празднование Новруза сохранились в первоначальном виде.

Ключевые слово: *праздник, традиция, Бадахшан, Таджикистан, Новруз, национальные блюда, национальные игры.*

THE TRADITIONAL HOLIDAY OF NAVRUZ IN BADAKHSHAN

Navruz is one of the most and sacred holiday of the Aryans. For the Tajik people, this is an unsurpassed holiday and it will bring prosperity and kindness on its life path. The root of Navruz has the oldest history in the world and in Tajikistan every year they celebrate this holiday with great respect. Firstly, this holiday will bring virtuous, epitomical and respect adults, purity and courage humanly dignity. Our homeland world.

Keywords: holiday, tradition, Badakhshan, Navruz, national dish, national games.

Сведения об авторах:

Шоназар Чавхари Муносиб – Аспирант Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан. Адрес: Республики Таджикистан, г. Душанбе проспект. Рудаки 33, 734025, эл. почта: m.javhar@mail.ru телефон (+992) 501837515 (+992) 221 37 42.

Дарвозиева Ханифа Шодибекова – ассистент кафедры всеобщая - история исторического факультета ТГПУ им. Садриддин Айни, тел: +(992) 938061993; E-mail hanifa93@mail.ru

About the authors:

Shonazar Javhari Munosib – aspirant (graduate student) Institute of History, archaeology and ethnography by name A. Donish. Academy of sciences of the Republic of Tajikistan. Address: 33, Prospect Rudaki, Dushanbe, 734025 Tajikistan. E-mail: m.javhar@mail.ru телефон (+992) 501837515 (+992) 221 37 42.

Darvozjeva Hanifa Shodibkovna – Assitatan of faculty of the Department history nation in the Tajik State Pedagogical University Tel + (992) 938061993; E- mail hanifa93@mail.ru

УДК 327 (575.3+73)

РАСШИРЕНИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И США ПОСЛЕ ПОДПИСАНИЯ СОГЛАШЕНИЯ «ОБ УСТАНОВЛЕНИИ МИРА И НАЦИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ (27.06.1997)

Мамадазимов А.А.

Таджикский национальный университет

Подписание Общего соглашения об установления мира и национального согласия 27 июня 1997 года означало завершение гражданской войны и перехода страны в период постконфликтного восстановления.

Этот период также актуализировал вопросы расширения торгово-экономических связей Таджикистана с зарубежными странами, включая США. Заключение мира и нормализация общественно-политического положения в Таджикистане приветствовало мировое сообщество, включая политическое руководство США. 6 августа 1997 года Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмонов принял сенатора США Чарльза Робба. Американский сенатор поздравил главу государства Таджикистана с подписанием Общего соглашения об установления мира и национального согласия. Затрагивая некоторые аспекты таджикско-американских отношений, Эмомали Рахмонов отметил, что «настало время перейти к активному деловому сотрудничеству в области экономики. Поэтому давно назрела необходимость провести таджикско-американские встречи на верхах для успешного развития сотрудничества между двумя нашими странами» [1, 1].

В новых условиях постконфликтного развития страны (1 октября 1997г.) президент Таджикистана Эмомали Рахмонов совершил первый рабочий визит в США. Президент Таджикистана провел в американской столице ряд встреч: со специальным помощником Президента США по оказанию помощи независимым государствам СНГ Диком Монингстади; с заместителем Госсекретаря США Стивом Ситановичем; руководителями МВФ, Эксимбанка, Всемирного банка и Федерального резервного банка США. А следующим днем в Нью-Йорке состоялась встреча Эмомали Рахмонова с Государственным секретарем США Мадлен Олбрайтом [2, 1].

Вступление Республики Таджикистан в новый мирный период постконфликтного восстановления страны создало все условия для активизации жизни как внутри республики, так и внешней среде, включая научно-гуманитарной сферы. В конце января 1998 года, ученые Академии наук республики в честь 1100-летнему юбилею государства Саманидов развернули широкую подготовку. Перед этим юбилеем в университете Миннесоты вышла в свет книга, посвященная истории Центральной Азии периода Саманидов (874-1004 гг.). Редактором данной книги был известный американский профессор Башири,

избранный в декабре 1997г. почетным иностранным членом Академии наук Республики Таджикистан [3, 2].

Новое мирное развитие республики несколько активизировало и деловые связи между предпринимателями двух стран. Так 20 апреля 1998 года в Таджикистан прибыл Даниэл Дозрты, вице президент Среднеазиатского американского фонда поддержки предпринимательства. Американский чиновник отметил, что данный фонд был создан по решению Конгресса, который финансирует большой спектр проектов в республике, начиная от производства сладостей до поставки бензина и топлива [4, 2].

В 1998-2001 годах Правительством США оказание помощи по данной программе было приостановлено. В 1999 году – в соответствии с межправительственным таджикско-американским соглашением - в страну было поставлено 2000 тонн семенной пшеницы. Начиная с 1998 года, гуманитарная продовольственная помощь Правительством США предоставлялась через Международный корпус милосердия, Фонд спасения детей, «Care Интернейшнл» и Всемирную продовольственную программу ООН. В 2000 году – в связи с обращением Президента РТ Э. Рахмона – Правительство США приняло решение через департамент сельского хозяйства США выделить в качестве безвозмездной помощи народу Таджикистана 65 тысяч тонн продовольствия на сумму 33,9 миллионов американских долларов через неправительственные организации [5, 213].

Достижение мира и стабильности в Таджикистане также способствовало активизации сотрудничества страны с мировыми финансовыми институтами. 24 сентября 1998 года Таджикистан с рабочим визитом посетил вице- президент Всемирного банка по странам Центральной Европы и Азии Йоханнес Линн. В ходе своего визита Йоханнес Линн встретился с Президентом республики Эмомали Рахмоновым. В ходе встречи был обсужден вопрос о выделении в рамках программы развития Таджикистана в течение следующих 3-х лет помощь на сумму 220 млн. долл. США. Он добавил, что сюда не входят 140 млн. долл., выделенное ранее на реализацию 8 крупных проектов в республике [6, 2].

Усиление напряженности международной жизни из-за активизации террористических акций экстремистских и террористических групп за рубежом так негативно повлияло на полноценное функционирование таджикско-американских связей. 7 августа 1998 года около посольства США в Кении и Танзании произошли взрывы, в которых, погибли много американских граждан. Поэтому из-за опасений этих негативных тенденций по всему миру госдепартамент США пришел к выводу о временной приостановки деятельности посольства США в гостинице «Октябрьская» (совр. Авеста) города Душанбе. Посольство США в Таджикистане на неопределенное время переехало в город Алма-Ату (Казахстан). Заместитель главы миссии посольства США в Душанбе Френсис Калпеппер отметила, что это временная акция и на данный момент с правительством Республики Таджикистан обсуждается вопрос о выделении земли для постройки отдельного здания посольства США в Душанбе. Поэтому переезд дипломатической миссии не означает понижение активности деятельности миссии в Республике Таджикистан [7, 2]. Вопросы возобновления деятельности посольства США в Душанбе также затрагивались в пресс-конференции нового посла США в Республике Таджикистан Роберта Финна (15 января 1999 г.). Касаясь данного вопроса о временном приостановлении деятельности посольства в Душанбе, посол особо отметил, что этот факт связан исключительно соображениями безопасности. Он подчеркнул, что США готовы, как и прежние годы, оказывать содействие Таджикистану в послевоенном восстановлении. По его словам в новом 1999 году США планируют выделить 47 млн. дол. США, при этом 30 млн. дол. США поступят в виде продовольствия [8, 1].

В ходе встречи премьер министра Таджикистана Яхье Азимова и посла США в Таджикистане Роберта Финна (4 марта 1999 г.) были обсуждены вопросы дальнейшего развития таджикско-американских взаимоотношений, а также оказания помощи республике правительством США. Посол Р. Финн сообщил премьер министру, что министерство сельского хозяйства США в 1999 году планируют выделить Таджикистану 50 тысяч тонн пшеницы. Еще 35 тысяч тонн пшеницы будет выделено правительством США [9, 1].

Необходимо отметить, что второй рабочий визит президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмонова в США (20 апреля 1999 г.) был очень насыщенным и плодотворным. Глава государства провел ряд важных разно форматных встреч не только с американскими высокопоставленными лицами, но и руководителями международных финансовых институтов и глав ряда государств. Эмомали Рахмонов встретился с директором Международного валютного фонда Мишеллем Камдессю. В ходе встречи были

обсуждены вопросы о выделении кредита Таджикистану на сумму 10 млн. долл. США. 24 апреля в Вашингтоне Президент Таджикистана Эмомали Рахмонов принял участие на встрече в верхах под названием «Шелковый путь» с участием президентов Армении, Азербайджана, Грузии, Казахстана, Кыргызстана, Туркменистана и Узбекистана. На встрече участвовали также бывший госсекретарь США Джеймс Бейкер, советник по национальной безопасности США Самюэль Бергер, Збигнев Бжезинский и Генри Киссинджер [10, 1].

Установление мира и стабильности в республике способствовало международным донорам и зарубежным государствам, включая США постепенному переходу от гуманитарной к технической и финансовой помощи. А также повышение потенциала республики в различных сферах жизнедеятельности людей. Так 11-12 июля 1999 года Душанбе посетил директор региональной миссии по международному развитию США (ЮСАИД) Глен Андерс. В ходе своего визита руководитель ЮСАИД встретился с премьер-министром республики Яхье Азимовым, государственным советником президента по экономическим вопросам Гуломджоном Бобоевым. В ходе этих встреч были обсуждены вопросы о выделении для Республики Таджикистан 6 новых грантов на сумму 4 млн. долл. США. Американский чиновник отметил возросшую поддержку ЮСАИД в поддержку проведения мероприятий в правовом обучении, реформах и обучению вопросам голосования и регистрации в избирательных процессах. Он также подчеркнул, что общая сумма поддержки правительству Республики Таджикистан от правительства США в 1999 году составит 12 млн. долл. США [11, 1].

Отношения Республики Таджикистан с государствами упомянутых регионов мира к концу 1999 – началу 2000 года в количественном отношении регулировались двусторонними документами следующим образом: Турция – 22, Индия – 10, Китай – 21, Объединённые Арабские Эмираты – 2, ФРГ – 5, США – 4, Франция – 1, Швейцария – 1, Болгария – 1, Австрия – 1. [12, 116].

Тем временем американские государственные и общественные организации продолжали успешно оказывать помощи Таджикистану, который в постконфликтный период взявший курс на снижения уровня бедности в стране. 20 марта 2000 года Американский фонд «Спасение детей» («Save the children») и другие международные организации оказали помощь 1,32 млн. долл. США гражданам республики, нуждающихся в продовольствии [13, 6].

Здесь необходимо особо отметить, что в сложные годы для республики (1992- 1999 гг.), правительством США напрямую или через международных организаций было предоставлено Республике Таджикистан помощь на сумму в размере 253 млн. долл. США. Многие делалось также через Американское агентство по международному развитию Центральной Азии (ЮСАИД), которое начала свою деятельность в Таджикистане в 1992 году. Данное сотрудничество шло почти во всех отраслях взаимоотношений [14, 2].

27 июня 2000 года о начале финансирования нового проекта для развития системы здравоохранения в странах Центральной Азии объявило Агентство США по международному развитию (ЮСАИД). На реализацию данного проекта США выделили 24,6 млн. долл. США, который охватил ряд регионов страны [15, 2].

Свой вклад в расширения двусторонних таджикско-американских связей внесли и деятели культуры и искусства республики. Лауреат Государственной премии им. А. Рудаки, народный артист Толиб Шахиди побывал в США, где прошла премьера его нового сочинения. Таджикский композитор также принимал участия в проекте выдающегося американского виолончелиста Йо Йо Ма под названием «Шелковый путь». В нем, приняли участие и композиторы из Узбекистана, Азербайджана, Германии, Монголии, Ирана и других стран [16, 5]. Также 15 сентября 2000 года в зале театра оперы и балета им. С.Айни города Душанбе при поддержке посольства США в Таджикистане прошел концерт известного американского дирижера Чарльза Ансбакера [17, 5].

Параллельно с оказанием гуманитарной и технической помощи Таджикистану, американцы приступили к созданию совместных предприятий в производственной сфере. 12 сентября 2000 года в г. Истаравшан (бывш. г. Ура-Тюбе) при участии Президента Эмомали Рахмонова и первого вице-президента Европейского банка реконструкции и развития Чарльза Франка было открыто совместное таджикско-американское предприятие по выпуску минеральной воды «Оби Зуллол». Проектная мощность данного совместного предприятия «Оби Зуллол» составляло 20 тысяч литров в час, ввод, в строй которого стал возможным благодаря финансовой поддержке ЕБРР и СП «Зафаробод» [18, 3].

Расширение сотрудничества с США также постепенно охватило и расширение взаимоотношений с мировыми финансовыми институтами, расположенных на территории Америки. Так 21 октября 2000 года в Душанбе президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмонов принял вице президента Всемирного Банка по странам Европы и Центральной Азии Йоханнеса Линна. Стороны обсудили страновую программу «стратегии сокращения бедности», принятой после установления мира и стабильности. Йоханнес Линн информировал главу государства о выделении Всемирным Банком Республике Таджикистан второго транша на перестройку экономики в размере 14,1 млн. дол. США и 3 млн. дол. США для преодоления последствий засухи, охватившую страну. Во время данной деловой встречи была обсуждена программа государственных инвестиций в республику на 2000-2002 годы, охватывающей 16 отраслей экономики на сумму 360 млн. долл. США [19, 3].

Как и 90-е годы прошлого столетия, так и в начальные годы нового XXI века США продолжали оказывать существенную гуманитарную помощь Республике Таджикистан. Так 20 ноября 2000 года посол США Роберт Финн объявил о выделении новых грантов от Агентства США по международному развитию «Продовольствие во имя мира». Первый грант в размере 12 тысяч тонн зерна на сумму 7 млн. долл. США был выделен в рамках Всемирной продовольственной программы, а второй грант, состоящий из 5 тысяч тонн зерна на сумму 3,4 млн. долл. США выделен для помощи беженцам [20, 4].

Тем временем продолжались двусторонние консультации, переговоры и встречи по расширению сотрудничества в правовой сфере. 15 января 2001 года заместитель председателя Маджлиси Оли Республики Таджикистан Абдулмаджид Достиев встретился со специалистом Ассоциации юристов США Бернардом Раеном. При данной деловой встрече американский специалист отметил, что цель его визита в Таджикистан является знакомство с деятельностью и роли парламента в политико-правовой жизни Таджикистана. Также были затронуты вопросы и перспективы развития взаимоотношений в области законодательства между двумя странами [21, 1].

27 января 2001 года было подписано межправительственное таджикско-американское соглашение о сотрудничестве в сфере контроля за наркотиками и сотрудничестве правоохранительных органов, в соответствии с которым США стали оказывать помощь Таджикистану в сфере укрепления границ и обеспечения безопасности [22, 210].

К 2001 году наметилась тенденция к налаживанию взаимоотношений также в военной сфере. Так 16 мая 2001 года председатель Маджлиси Милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан Махмадсаид Убайдуллоев встретился с главнокомандующим центрального командованием вооруженных сил США Томми Френком. На встрече также обсуждался вопрос о ситуации в Афганистане. Спикер верхней палаты национального парламента республики отметил важность налаживания и поддержания взаимоотношений между Республикой Таджикистан и США. Генерал Томми Френк в свою очередь подчеркнул, что цель его визита в Таджикистан является на месте познакомиться с ситуацией в регионе, способствующий новому импульсу взаимоотношений между нашими странами [23, 1]. По итогам переговоров с американским генералом правительство Таджикистана дало официальное согласие на свое участие в программе НАТО «Партнерство ради мира». Американский генерал пригласил делегацию министерства обороны Таджикистана в качестве наблюдателя на многонациональные военные учения стран НАТО, которые должны были пройти в Германии в июне 2001 года. Он также встретился с начальником главного штаба Министерства обороны Республики Таджикистан генерал майором Зуфаром Файзиевым, где состоялся полезный обмен мнениями по установления контактов между министерствами оборон двух стран, а также обсуждены проблемы региональной безопасности и усиление безопасности на таджикско-афганской границе [24, 2].

Перед празднованием 10-летия государственного суверенитета Таджикистана продолжалась практика обмена поздравительными телеграммами между руководителями двух государств. Так 9 сентября 2001 года Государственный секретарь США, Колин Пауэлл, поздравляя Таджикистан с 10-летием Независимости, отметил, что «как и США, после приобретения своей независимости, Таджикистан прошли гражданскую войну и понимают и знают, что за один день нельзя залечить столь глубокую рану. США через МВФ и Всемирный банк и дальше будут поддерживать развивающуюся экономику Республики Таджикистан. США выражают поддержку Республике Таджикистан во вступлении во Всемирную торговую организацию, а также постановления правительства республики о вступление в программу НАТО «Партнерство ради мира» [25, 1].

Новый период суверенного развития Таджикистана, наступившего после установления мира и стабильности, способствовал дальнейшему наращиванию таджикско-американских взаимоотношений, которые постепенно охватили все сферы, от оказания гуманитарной помощи нашей стране до налаживания военного сотрудничества между двумя государствами.

К 2001 году в Таджикистане функционировал ряд совместных таджикско-американских предприятий – «Глобал Худжанд», «Оли-Ориент», «ЛЮС», «Худжанд», «Зафаробод», «Экспериментальное объединение вторресурсов», «Нью-Йоркскомосковское трейдинг ИНК», «Гассин-Худжанд», а также таджикско-британо-американское совместное предприятие «Худжанд коттон ЛТД». Кроме упомянутых СП на территории Таджикистана функционировали предприятия, которые полностью принадлежали американским инвесторам, – «Ньюйоркская торговая биржа», «Фархад», «Душанбе – В.И.С.Т.», «Эй-Эм-Си», «Экспорт-Импорт Садр КАЛ» и другие [26, 211].

ЛИТЕРАТУРА

1. Приём Американского сенатора // Народная Газета, 1997, 15-22 авг., №35 (19007), с.1.
2. Пребывание Эмомали Рахмонова в США // Народная Газета, 1997, 10 окт. №41 (19013), с.1.
3. В США, Париже, Душанбе. . // Бизнес и Политика, 1998, 30.01., №5 (269), с.2.
4. Даниэл Доэрти: вице-президент Среднеазиатского американского фонда поддержки предпринимательства // Бизнес и Политика, 1998, 24 апр., №17 (281), с.1-2.
5. Саидов Зафар Шералиевич (Сайидзода Зафари Шерали) // Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики: Монография. / – Седьмое, дополненное издание. – Душанбе: ООО «Контраст», 2013. – 636 с.
6. Мы выполнили всё, что обещали, и обещаем только то, что можем выполнить. // Бизнес и Политика, 1998, 2 окт., №40 (304), с.1-2.
7. Когда вернется посольства США в Таджикистан? // Бизнес и Политика, 1998, 30 окт., №44 (308), с.1-2.
8. Пресс конференция посла США в Республике Таджикистан // Народная Газета, 1999, 29 янв. №4 (19085), с.1.
9. Я. Азимов принял посла США // Народная Газета, 1999, 11 март, №10 (19085), с.1.
10. Встречи Эмомали Рахмонова в Вашингтоне // Народная Газета, 1999, 29 апр. №17 (19092), с.1.
11. Дядя Сэм гранты Таджикистану // Бизнес и Политика, 1999, 17 июль, №29 (345), с.1.
12. Саидов Зафар Шералиевич. Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики: Монография. - Седьмое, дополненное издание. - Душанбе: ООО «Контраст», 2013. – 636 с.
13. Спасибо «Save the Children» // Вечерний Душанбе, 2000, 24 март, №12 (120), с.6.
14. Посол США в РТ Роберт Финн утверждает, что США желают от РТ того же, что и РТ для себя // Бизнес и Политика, 2000, 31 март, №14 (384), с.1-2.
15. Проект на службу здоровью. Деятельность всемирного банка расширяется // Вечерний Душанбе, 2000, 30 июнь, №26 (134), с.2.
16. Спасибо дорогой Маэстро // Азия Плюс, 2000, 11 авг. №29, с.5.
17. К нам едет дирижер // Азия Плюс, 2000, 8 сент, №33, с.5.
18. Американцы вкладывают деньги в таджикскую воду // Азия Плюс, 2000, 15 сент. №34, с.3.
19. Всемирный банк доволен сотрудничеством с Таджикистаном // Азия Плюс, 2000, 26 окт. №40, с.3.
20. Американское зерно поможет пережить зиму // Азия Плюс, 2000, 23 нояб. №44, с.4.
21. Густариши равобити байналмилали // Садои Мардум, 2001, 18 янв., №6 (1279), с.1.
22. Саидов Зафар Шералиевич (Сайидзода Зафари Шерали). Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики: Монография. – Седьмое, дополненное издание. – Душанбе: ООО «Контраст», 2013. – 636 с.:
23. Махмадсаид Убайдуллоев Том Френксро ба хузур пазируфт // Садои Мардум, 2001, 19 май, №38 (1311), с.1.
24. Таджикистан будет участвовать в программах НАТО // Азия Плюс, 2001, 24 май, №21 (70), с.2.
25. Табрикот аз Амрико // Тоҷикистон, 2001, 7 сент., №18 (193), с.1.;
26. Саидов Зафар Шералиевич (Сайидзода Зафари Шерали). Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики: Монография. – Седьмое, дополненное издание. – Душанбе: ООО «Контраст», 2013. – 636 с.

РАСШИРЕНИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И США ПОСЛЕ ПОДПИСАНИЯ СОГЛАШЕНИЯ «ОБ УСТАНОВЛЕНИИ МИРА И НАЦИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ (27.06.1997)

В данной статье отмечается новый этап сотрудничества между Республикой Таджикистан и Соединенными Штатами после подписания Соглашения об установлении мира и национального согласия в Таджикистане. Автор подчеркивает, что основное внимание уделяется новой эре отношений между двумя странами и развитию всесторонних отношений, начиная от гуманитарной помощи и заканчивая развитием отношений в области экономики, политики и демократизации общества.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, США, гуманитарная помощь, президент, конституционная организация, Маджлиси Оли, гранты.

EXPANSION OF COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE UNITED STATES AFTER THE SIGNING OF THE AGREEMENT ON THE ESTABLISHMENT OF PEACE AND NATIONAL ACCORD (JUNE 27, 1997)

This article marks the new stage of cooperation between the Republic of Tajikistan and the United States after the signing of the Agreement on the establishment of peace and national accord in Tajikistan. The author emphasizes that the focus is on the new era of relations between the two countries and the development of comprehensive relations, ranging from humanitarian assistance to the development of relations in the field of economics, politics and democratization of society.

Keywords: Republic of Tajikistan, USA, humanitarian aid, president, constitutional organization, Majlisi Oli, grants.

Сведение об авторе:

Мамадазимов Абдукаюм Абдуганиевич – аспирант кафедры зарубежного регионоведения факультета международных отношений, Таджикского национального университета, Телефон: +992 987 667 667. E-mail.ru: a-mamadazimov@mail.ru

About the author:

Mamadazimov Abdukayum Abduganievich - Postgraduate Student, Department of Foreign Regional Studies, Faculty of International Relations, TNU, Phone: (+992) 987 667 667. E-mail.ru: a-mamadazimov@mail.ru

ПАҶУҶИШИ СОҲТОРИ ИДОРИИ СОМОНИЁН ДАР ТАЪРИХНИГОРИИ ТОҶИК

Парвизи М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Наздик ба як аср мешавад, ки таърихи давлатдорӣ миллии тоҷикон, тавачҷуҳи олимону ба худ ҷалб сохтааст. Бояд зикр кунем, ки дар таърихнигорӣ анъанавии асримиёнагии форсу тоҷик низ ба ин масъала тавачҷуҳи хосса зоҳир мешуд. Аз Абулфазли Байҳақӣ муаррихи асри Ғазнавиён сар карда, то Мирхонду Хондамир, дар давоми беш аз панҷсад соли баъдӣ таърихнигорони мо ҳамеша аз Сомониён ёдовар шуда, қорномаи ин сулоларо тазаккур додаанд. Баромади Сомониён, зодгоҳи ин сулола, ҷиғунагии ба қудрати сиёсӣ ҷалб гаштани онҳо, сабабҳои болоравӣ ва фурӯпошии давлатдорӣ Сомониён, илму фарҳанги замони Сомониён аз муҳимтарин мавзӯҳои ҳастанд, ки олимони тоҷик ба таҳқиқу баррасӣ водор кардааст. Дар қатори мавзӯҳои зикршуда, инчунин масъалаи соҳтори идорӣ ва усули давлатдорӣ Сомониён низ мавриди омӯзиш ва нигориш қарор гирифтааст. Яке аз сабабҳои бисёр зикр шудани номи ин давлат ба таъсири бузурге, ки Сомониён дар таърих гузоштаанд, бармегардад.

Аввалин асари илмӣ ва таҳқиқотӣ, ки дар давоми сад соли охир дастуру раҳнамои муаррихони тоҷик қарор гирифтааст, асари бунёдии шарқшиноси машҳури рус В.В. Бартолд «Туркистон дар замони забткорӣ муғул» мебошад. Тавре маълум аст, ин асар муҳимтарин қисми академик буда, муаллиф ба таърихи замони Сомониён аҳамияти махсус медиҳад [1, 267-315]. Дар ин миён ҳафт саҳифа (с. 285-291) ба баррасии соҳтори идорӣ Сомониён ихтисос ёфтааст. Аҳамияти дигари навиштаҳои олим рус аз он иборат мебошад, ки ин навиштаҳо дар шакли тафаккур ва навиштаҳои олимони тоҷик нақши асосӣ доштааст. Пас аз омӯзиши ин мавзӯ мо ба чунин хулосае расидем, ки донишмандони тоҷик дар масъалаи таърихи сиёсӣ ва ба хусус соҳтори идорӣ асосан назари В.В. Бартолдро тақрор кардаанд. Бештари китобҳои тайи солҳои 1946-2011 аз тарафи олимони тоҷик навишташуда як навъ тақрору бозгӯии навиштаҳои Бартолд мебошанд. Хусусан дар масъалаи теъдоди девонҳои Сомониён, бештари муаррихони мо даҳ девон доштани Сомониёнро тазаккур додаанд.

Бобочон Ғафуров дар асари «Таърихи муҳтасари халқи тоҷик» номи даҳ девонро мувофиқи тартибе, ки Бартолд овардааст, тазаккур медиҳад [2, 130-131]. Дар ин асар ду саҳифа ба зикри номи девонҳо бахшида шудааст. Солҳо пас аз нашри китоби Б. Ғафуров, олимони тоҷик ба ин масъала рӯҷӯ карда, вале

хама як матлабро дубора такрор кардаанд. Дар навиштаҳои ба сиёсати дохилий ва хориҷии Сомониён базидашуда, тақрибан навиғарӣ дида намешавад. Аз ҷумла, олимони тоҷик Н. Неъматов, А. Мухторов, С. Абдуллоев низ навиштаанд, ки Сомониён сохтори идории худро тавассути девонҳо ба роҳ мондаанд. Сабаби тақрори як матлаб бевосита ба сарчашмаҳои таърихӣ муроҷиат накардани муаллифон мебошад. Бартолд қайд кардааст, ки мо аз асари Наршахӣ маълумот дар бораи ҷойгиршавии девонҳо дар Регистонро пайдо карда метавонем.

Аммо академик Бобочон Ғафуров дар асари «Тоҷикон» пас аз зикри даҳ девони машҳур бо тақя бар навиштаҳои Хоразмӣ ва асари шарқшиноси англис К. Босворт мавҷуд будани девони лашкар ё умури низомиро низ илова мекунад, ки хеле муҳим аст [3, 340]. Аммо ин ишораи муҳими Б.Ғафуров дар китобҳои дарсӣ ба ҳисоб гирифта нашудааст ва бештари китобҳои дарсӣ барои муассисаҳои олии ва миёна девонҳои дахғонаро ёдовар шудаанд. Нуъмон Неъматов, тавре дар боло ишора кардем, дар хусуси сохтори идории Сомониён асосан ба навиштаҳои Бартолд тақя кардааст. Ӯ аз ҷумла, вазифаи шурта ё девони сохибушротро таъмини сипоҳ ва интизоми лашкар номидааст [4, 30]. Аммо, бештари донишмандони таърих ва ҳатто забоншиносон низ ҳангоми истифодаи калимаи шурта, аз ин калима на лашкар, балки созмони назму тартибот ё ба маънои имрӯзӣ политесияро дар назар доштаанд. Ишораи дурусти Бобочон Ғафуров, ки дар миёни даҳ девон ҷои девони лашкар ё сипоҳро ҳолӣ дида, аз он ёдовар мешавад, камтар мавриди тавачҷӯҳ қарор гирифтааст [3, 456].

Ҷашн гирифтани 1100-солагии давлатдорӣ Сомониён имконият дод, ки таърихи ин давраи муҳими халқи тоҷик бештар омӯхта шавад. Дар ҷумҳурий симпозиум ва дахҳо конференсияву семинарҳо баргузор шуд. Ин силсилаи чорабиниҳо сабаби таълиф шудани садҳо мақола ва чандин китоб гардид, ки ба таърихи давлатдорӣ Сомониён бахшида шудааст. Дар баробари дигар масъалаҳо ба сохтори идории Сомониён низ аҳамият дода шудааст. Дар китоби дастаҷамъии олимони тоҷик, ки бо забони тоҷикӣ ва ҳам бо ҳатти форсӣ нашр гардид, ба масъалаи сохтори идорӣ аҳамият дода нашудааст [5]. Бештари маводи ин китоб роҷеъ ба ҷойгоҳи Сомониён, баъзе паҳлуҳои таърихи сиёсӣ, иқтисодӣ ва махсусан фарҳангу забону адабиёт ва фалсафаи ин замон ҳикоят мекунад. Ҷамаи мақолаҳои ин китобро олими эронӣ сокини ИМА Эраҷ Баширӣ бо забони англисӣ тарҷума ва нашр кардааст. Муқаддимаи муфассале низ ба қалами тарҷумони асар нигошта шудааст [6, 3-27].

Профессор Абдусаттор Мухторов дар китоби худ «Сомониён: замон ва макон» як бахши махсусро бо номи «Сохтори Оли Сомон» ба омӯзиши усули идораи Хуросону Мовароуннаҳр бахшидааст. Муаллиф нақши девонҳо дар идораи давлати Сомониёнро бузург дониста, дар айни ҳол чунин мешуморад, ки «ҳангоми таъйин намудани ин ё он шахс ба вазифаи раиси девон мансабдорони олимартабаи Сомонӣ ба подшоҳ халал мерасониданд». Сабаби ба чунин қор роҳ додани амалдоронро А. Мухторов кӯшиши ба вазифаҳои калидӣ таъйин кардани наздикони худ меномад [7, 134]. Ин муаллиф низ вазифаи девони сохибушротро асосан расидагӣ ба қори артиш, ва инчунин «посбонӣ ва таъмини амнияти мулк» гуфтааст. Таъкиди охири муаллиф ба воқеият наздиктар мебошад. Як ҷиҳати дигари асари «Сомониён: замон ва макон» аз ин иборат аст, ки муаллиф дар охири бахши сохтори идорӣ чанд вазифа ва мансабҳоро ҳам номбар кардааст, ки дар асарҳои Б. Ғафуров ва Н. Неъматов дида намешавад. Ин вазифаҳои дарборӣ, вақил, нақиб, расулдор, авон, остонадор, девонбон, хонсолор, ҳоҷиб, надим ва ғайра мебошанд.

Дар ҷилди дууми китоби шашҷилдаи «Таърихи халқи тоҷик», оид ба сохтори идории Сомониён, ки ба қалами Н. Неъматов навишта шудааст, муаллиф ҳамон аҳбори дар монографияи худ овардашударо дубора такрор мекунад. Аз ҷумла, се девони аз-зиё, мамлакаи хос ва девони вақфро танҳо ном мебарад ва ягон калима шарҳ намедихад [8, 337-338]. Дар бораи ин се девон академик Б.Ғафуров низ шарҳ намедихад ва фақат тазаккур медиҳад халос. Аз ин ҷо бори дигар бармеояд, ки чи тавр назарияҳои донишманди рус В.Бартолд ба донишмандони тоҷик таъсир гузоштааст.

Дар Тоҷикистон ҳанӯз дар замони Шӯравӣ ба масъалаи ҳуқуқи Сомониён ва низоми қонунгузорӣ ин давлат диққат дода мешуд. Аз ҷумла, Шукур Азимов рисолаи номзадӣ худро ба ҳуқуқи қонунгузорӣ ин давлат бахшидааст. Муаллиф ин рисоларо соли 1954 дар Донишгоҳи давлатии Москва ба номи Ломоносов дифоъ кардааст. Китоб 45 сол пас ба ҷоп расидааст. Асари мазкур аз ду ҷилд ва ду ҷилд зерҷилд иборат мебошад. Зерҷилдаи дууми ҷилди аввал ба сохтори давлатии Сомониён бахшида шудааст. [7 (9), 45-82]. Чанд нуктаеро, ки дар ин асар дарҷ ёфтааст, бояд зикр намоем. Аввал ин ки бо тақя бар сарчашмаҳои Ш. Азимов амирони сомониёро султон ва шоханшоҳ меномад. Дувум ин ки ӯ хеле муҳим будани вазифаҳои ҳарас ва надим дар давлатдорӣ Сомониёнро ёдоварӣ мекунад. Нуктаи сеюм ин аст, ки

бар хилофи Б. Ғафуров ва Н. Неъматов муаллифи мазкур дар хусуси девонҳои қозӣ, зиё ва вақф маълумоти муфассал медиҳад [9, 69-72]. Дар фасли дуюми ин китоб муаллиф дар ҳуқуқи қонунгузори давлати Сомониён маълумот додааст.

Дар замони истиқлолият олими дигари ҳуқуқшинос И. Сафаров низ рисола ва шакли мукаммали монографияи худро ба низоми қонунгузори давлати Сомониён бахшидааст. Номбурда дар ду фасл ва ҳашт зерфасл асосан дар бораи хусусиятҳои низоми ҳуқуқи Сомониён, манбаъҳои низоми ҳуқуқи Сомониён, ҳуқуқи шахрвандӣ, ҳуқуқи обу замин, ҳуқуқи оила ва ҳуқуқи ҷиноӣ маълумот додааст. Маводи дар асари И. Сафаров омада дар бораи ҳуқуқи обу замин аҳамияти калон дошта, дар дигар навиштаҳо дучор намеояд [10, 117-132].

Бояд зикр намоем, ки муаррихи тоҷик Сайфуллоҳи Муллоҷон дар як мақолае бо номи «Дувоздаҳ девони Сомониён» дар бораи теъдоди девонҳои Сомониён мулоҳиза ронда, ду девони дигарро низ илова ва дар бораи нақши онҳо маълумот додааст (11, 25). Аз ҷумла, мавҷуд будани девони сипоҳ, ки дар давлатҳои асримиёнагии тоҷик ҷойгоҳи махсус доштанд, зикр мешавад. Дар як навиштаи дигари муаллиф муфассал дар хусуси девони об гузориш дода шудааст. Дар ин мақола, истилоҳоти девони об ва сабаби зикр нашудани ин девон дар асари Наршаҳӣ тавзеҳ дода шудааст (12, 10-14). Монографияи муаллифи мазкур харчанд ба таҳқиқи сохтори идории Ғазнавиён бахшида шуда бошад ҳам, дар хусуси Сомониён ва нақши суннатҳои давлатдории онҳо дар ҳукуматҳои баъдӣ, аз ҷумла Ғазнавиён маълумоти зиёд медиҳад. Дар хулосаи асари С. Муллоҷон омадааст, ки «даврони Ғазнавиён дунболаи ҳукумати Сомониён ва пайрави роҳи давлатдории Оли Сомон, рушду такмилу арҷу авло шумурдани ойину сунани афзали эронӣ (тоҷикӣ) будааст» [13, 218].

Дар бораи сохтори идории Сомониён ва омӯзиши он аз тарафи олимони тоҷик метавонем зиёд сухан гӯем. Аммо бештари таҳқиқот дар ин мавзӯ тақрори яқдигар буда, сухани нав гуфта намешавад. Яке аз қорҳои бузург дар замони истиқлолият дар робита бо давлатдории Сомониён ва сохтори идории ин давлат нашр шудани «Донишномаи Сомониён» аз тарафи олимони Донишгоҳи давлатии Хучанд ба шумор меравад. Ин китоб, тавре ки аз номаш бармеояд, дар хусуси тамоми масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва аз ҷумла сохтори идории Сомониён мавод гирд овардааст. Тамоми амирон, амирзодагон, сарлашқарону сипаҳсолорон, вазирҳо, сардорони девонҳо, волиёни Хуросон ва раисони шахру наҳияҳои тобеи қаламрави Сомониён ки номашон маълум буд, дар «Донишнома» тазаккур ёфтаанд. Инчунин дар «Донишнома» мақолаву матлабҳое, ки робитаи Сомониёнро бо хилофати Аббосиён, Бувайҳиёну Зиёриён ва сулолаву давлатҳои дигари он давр инъикос мекунад, оварда шудааст [14, 10].

Қисми зиёди мақолаҳои «Донишнома» ба ашхос, рӯйдод ва падидаҳои замони кишвардории Сомониён низ ихтисос ёфтаанд. Дар қанори ин муаллифони «Донишнома» матолиберо доир ба ашхос ва манобеи таърихиву адабии асрҳои баъдӣ, ки бо таърихи Сомониён бевосита пайванд мегиранд, шомил кардаанд.

Ҳангоми баёни миқдори девонҳо муаллифи мақолаи «Девон»-и ин асар А. Мирбобоев шумораи девонҳои замони Сомониёнро аз бист адад иборат медонад. «Муаррихон низоми идории аҳди Сомониёнро мурағаб аз даҳ девон доништаанд. Дар амал шумораи онҳо наздик ба бист расида, онҳо дар маҳалҳо низ шубҳаҳои худро доштанд» [15, 270].

Дар фаъолияти низоми идории Сомониён бо низоми идории кишварҳои мутараққии замони имрӯз, махсусан кишварҳое, ки низоми идоракуниашон парлумонист ба ҷашм мерасад. Муаллифи мақолаи «Девон» як хусусияти қоргузори девонҳоро дар рӯзгори Сомониён аз он иборат медонад, ки дар баробари сабукдӯш шудани ҳоҷибӣ бузург ҳадамоти дастгоҳи ӯ низ қуллан ё қисман ба истеъфо мерафт [15, 270].

Муаллифони «Донишнома» бо тақя ба маъхазҳои таърихӣ яке аз ташаббусқорони таъсиси девонҳоро дар замони Сомониён ба вазири донишманди он-Ҷайҳонӣ нисбат медиҳанд. «Ғардезӣ ривоят намуда, ки Ҷайҳонӣ «чун ба вазорат биншаст, ба ҳамаи мамолики ҷаҳон нома навишт. Ва расмҳои ҳама даргоҳҳо ва девонҳо бихост... Ва ҳама расмҳои ҷаҳон ба наздики ӯ оварданд». Ҷайҳонӣ дар навбати худ, ҳар қоргузори девонро, ки тақозои давраи замон буд, аз он аксардорӣ намуд» [15, 270].

Лозим ба ёдоварист, ки бо вучуди баъзе пешравиҳо дар омӯзиши сохтори идории давлати Сомониён, барои илми тоҷик ҳанӯз ҳам паҳлуҳои норӯшани ин бахши таърихи Оли Сомон боқӣ мондааст. Омӯзиши ин мавзӯ нишон медиҳад, ки донишмандони тоҷик дар масъалаи таърихи сиёсӣ ва ба хусус сохтори идории Сомониён асосан назари В.В. Бартолд ро тақрор кардаанд. Аз ҷумла дар масъалаи теъдоди девонҳои Сомониён, бештари муаррихони мо суханҳои ӯро тақрор кардаанд. Пажӯҳиши усули идории

Сомониён бо ин хотима намеёбад, аммо ҳар сабъи ва талош дар ин самт дорои аҳамият ва арзиш буда, дар маҷмӯъ онҳо самараҳои нек ба бор оварда метавонанд.

АДАБИЁТ

1. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Соч.Т.1. Монография / В.В. Бартольд. -М: Издательство Восточной литературы, ИВЛ, 1963. -763 с.
2. Гафуров Б.Ф. Таърихи мухтасари халқи тоҷик. Ҷилди I / Б.Ф. Гафуров. -Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1947. -384 с.
3. Гафуров Б.Ф. Тоҷикон: Таърихи қадиматрин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. /Б.Ф. Гафуров. -Душанбе: Дониш, 2008. -870 с.
4. Неъматов Н. Давлати Сомониён: тоҷикон дар асрҳои IX-X. Монография. / Н. Неъматов. -Душанбе: Ирфон, 1989. -304 с.
5. Сомониён ва эҳёи тамаддуни форсии тоҷикӣ. / зери назари умумии академик Масов Р. -Душанбе: Пайванд, 1998. -598 с.
6. The Samanids and the revival of the Civilization of Iranian Peoples. / Edited and translated by Professor Iraj Basuiri. -Dushanbe, 1998. -323p.
7. Мухторов А. Сомониён: замон ва макон. / А.Мухторов. -Душанбе, 2013. -368.
8. История таджикского народа. Т.II. Эпоха формирования таджикского народа. / Под ред. акад. Н. Неъматова. -Душанбе, 1999. -791 с.
9. Азимов Ш. Государство и право Саманидов. / Ш.Азимов. -Душанбе, Ирфон, 1999. -168 с.
10. Сафаров И. Правовая система государства Саманидов. / И.Сафаров. -Душанбе, 1999. -198 с.
11. Муллоҷон С. Девонҳои девони Сомониён / С.Муллоҷон // Маорифи Тоҷикистон. -Душанбе, 2017. -№9 (153). -С.24-27.
12. Муллоҷон С. Девони об дар замони Сомониён. / С.Муллоҷон // Маорифи Тоҷикистон. -Душанбе, 2018. -№9 (165). -С. 10-14.
13. Муллоҷон С. «Таърихи Масъудӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ (муруре пиромуни сохтори идорию русумоти дарбори Ғазнавиён). / С.Муллоҷон. -Душанбе, 2013. -240 с.
14. Донишномаи Сомониён. Ҷ.1. / Зери назари академики АИ ҶТ Н.Ю.Салимов. - Хучанд, Нури маърифат, 2008. -484 с.
15. Девон // Донишномаи Сомониён [Матн]. - Хучанд, 2008. - Ҷ.1. -С. 270.

ИССЛЕДОВАНИЕ СТРУКТУРЫ УПРАВЛЕНИЯ САМАНИДОВ В ТАДЖИКСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В данной статье сообщается об исследовании структуры управления Саманидов в таджикской историографии. Таджикские ученые на равне с изучениями других частей своей истории, выделяют особое внимание теме структуры управления династии Саманидов правящей в IX-X вв. Таджикские ученые, в частности Б. Гафуров, Н. Нематов, А. Мухторов, Ш.Азимов в своих сочинениях обратили внимание на изучение этой темы. Но на развитие их мышления, особенно повлияло фундаментальное сочинение русского востоковеда В.В.Бартольда «Туркестан в эпоху монгольского нашествия». После изучения этой темы, мы пришли к выводу, что большая часть таджикских ученых в исследовании политической жизни, особенно структуры управления Саманидов, в основном повторяли взгляды В.В.Бартольда. Среди таджикских ученых, в последнее время в изучении структуры управления Саманидов наблюдается новаторство. Например материалы, монографии и статьи И.Сафарова и С.Муллоджона о земельно-водных прав и Саманидских диванов в других материалах не наблюдается. Раскрытие многочисленных скрытых сторон в области государственной истории, государствоведения, культуры и цивилизации Саманидов не возможно решить старанием нескольких ученых или написанием нескольких книг. Но каждый шаг в этом направлении имеет значение и смысл, и в совокупности может дать хорошие плоды. Несмотря на некоторый прогресс в плане изучения управления структуры государства Саманидов, для таджикской науки еще остались неопознанные страницы этой части истории Оли Сомона. Работы в этом направлении продолжаются.

Ключевые слова: Саманиды, государство, историография, государственный строй, диван, Бартольд, Гафуров.

STUDY OF THE SAMANID GOVERNANCE STRUCTURE IN TAJIK HISTORIOGRAPHY

This article reports on the study of the Samanid governance structure in Tajik historiography. Tajik scholars on a par with studies of other parts of their history, emphasize the topic of governance structure of the Samanid dynasty in the IX-Xth century. Tajik scientists, in particular B. Gafurov, N. Ne`matov, A. Mukhtorov, Sh. Azimov in their writings drew attention to the study of this topic. But the development of their thinking was particularly influenced by the fundamental work of the Russian orientalist V. V. Bartold «Turkestan Down to the Mongol Invasion». After studying this topic, we came to the conclusion, that most of the Tajik scholars in the study of political life, especially

the Samanid governance structure, basically repeated the views of Bartold. Among Tajik scientists, innovation has recently been observed on the study of the Samanid governance structure. For example, material, monographs and articles of I. Safarov and S. Mullojonov on land rights and Samanid Divans are not observed in other materials. The disclosure of numerous hidden sides in the field of state history, state science, culture and civilization of the Samanids, can not be solved by the efforts of several scientists or by writing several books. But each step in this direction has meaning and value, and together it can give good results. Despite some progress in terms of studying the governance structure of the Samanid state for Tajik science, there are still unidentified pages in this part of Oli Somon's story. The researches in this direction continues.

Key words: *Samanids, state, historiography, political system, Divan, Bartold, Gafurov.*

Сведения об авторе:

Парвизи Махмадамин – аспирант третьего курса кафедры истории таджикского народа, Таджикского национального Университета. Адрес: Таджикистан, район Шахринав 34. E-mail: pmm2492@mail.ru Тел: (+992) 880000717 Адрес: Таджикистан, проспект Рудаки 17, Душанбе 734025. E-mail: vestnik-tru@mail.ru

About the author:

Parvizi Makhmadamin - is a post-graduate student of the third year of the Department of the Tajik People History, Tajik National University. Address: Tajikistan, Shahrinav district 34. E-mail: pmm2492@mail.ru Phone: (+992) 880000717 Address: Tajikistan, Rudaki Avenue 17, Dushanbe 734025. E-mail: vestnik-tru@mail.ru

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КАТЕГОРИЗАЦИИ СУБЭТНИЧЕСКИХ ГРУПП В ТАДЖИКСКОМ ОБЩЕСТВЕ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА

Хамидзода Х.Х., Косимова Р.

Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

Проблема социально-политического определения положения субэтнических групп в Таджикистане уходит своими истоками в советский период развития. Однако данное суждение не означает, что мы исключаем факт исторического проживания отдельных субэтнических групп рядом с таджиками, которое мы рассматривали в предыдущем параграфе. Как мы убедились, на территории современного Таджикистана довольно долгое время многие субэтнические группы жили в соседстве друг с другом. О путях и формах такого совместного проживания отдельных субэтнических групп в работах наших историков накоплены ценные материалы и здесь нам представляется уместным привести некоторые сведения, помещенные в книге «История таджикского народа».

Следует отметить, что некоторые из упомянутых субэтнических групп с течением времени приживались к местным условиям и оставались там надолго, а другие, в силу отличий от таджиков этноса хозяйствования, спустя определенное время, продолжали поиск лучших условий, особенно хороших пастбищ и угодий для своей скотоводческой деятельности в других краях. Для последних это не представляло трудности из-за отсутствия четких границ между государственными образованиями того периода и отчасти наличия почти у всех их общей мусульманской идентичности. Поэтому сегодня установить продолжительность опыта укорененности многих из этих субэтносов в Республики Таджикистан представляет определенную трудность и оно чаще переплетено со многими мифологемами, которые часто стремятся, вопреки конкретным историческим фактам, раздвинуть временные рамки своего проживания на данных территориях.

Следует отметить, что такие мифологемы создавались всегда и создаются сегодня, в том числе во всех обществах, где проживают субэтнические группы, и стремятся получить выгодное положение в конкуренции доступа к ресурсам развития общества. Данная проблема на примерах трансформации общественной жизни таджикостанского общества после приобретения независимости в свете социально-антропологических наук очень подробно исследована таджикским ученым Идиевым Х.У. в его монографии «Традиции и новации в контексте изменения общественной жизни Таджикистана», а которой он в частности отмечает, что: «Исходя из вышесказанного, нам представляется, что рассмотрение проблемы категоризации субэтнических групп на территории современного Таджикистана целесообразно рассматривать начиная с годов установления здесь советской власти. Ибо именно тогда осуществление институциональных мер по районированию населенных местностей позволило не только фиксировать численность субэтнических групп, но также и приобщить многих из них к непривычным для них особенностям оседлого образа жизни». [1]

В социально-политических исследованиях вышеуказанная проблема рассматривалась в контексте вопросов преемственности между новыми национальными отношениями и дореволюционными взаимоотношениями народов, особенностей формирования их объективных предпосылок и субъективных факторов в условиях некапиталистического пути развития, которые были основными компонентами идеологической платформы тогдашнего политического строя нашего общества. Категоризация субэтнических групп тогда проводилась с целью как управления межнациональными отношениями, так и осуществления административно-территориального их размещения в границах новых политических образований, в том числе в тогдашней государственности таджиков: «Чтобы превратить национальную государственность в могучий фактор решения социально-экономических и культурных задач социализма, укрепления братства между различными этническими группами, населяющими территорию Таджикистана, необходимо было решить ряд других вопросов, вытекающих из специфических условий республики. В этом отношении важное значение имела коренизация административно-хозяйственных органов республики и обеспечение равноправного и свободного развития национальных меньшинств, проживающих на территории Таджикистана. От решения этих вопросов непосредственно зависел не только успех социально-политических проблем, но и осуществление политики приближения государственных органов и аппарата управления к насущным интересам трудящихся на местах, привлечения их к управлению жизнью республики, окончательной ликвидации былого недоверия и вражды». [1, с.41] Мероприятия по политике коренизации, наряду с осуществлением делопроизводства в управлении общественной жизнью в образовавшихся новых республиках на их местных языках, имело также намерение привлечения руководящих кадров, управленцев из числа представителей местного населения. Для этого привлекались не все слои местного населения, а преимущественно те, кто имел пролетарское и полупролетарское происхождение. Поэтому, несмотря на свое благородное предназначение, данный процесс не был свободен от некоторых перекосов и перегибов, однако оно, в целом, положительно повлияло на гармонизацию отношений между различными этническими группами, проживающими на территории Таджикистана. Благодаря данному мероприятию было достигнуто снижение остроты и сложности отношений между этими группами, которые были характерны для общественной системы эмиратской формы управления. Как известно, в Бухарском эмирате, в силу этнофобских приоритетов правящей элиты в самом невыгодном положении были таджики, и поэтому от осуществления вышеуказанных мер советской власти наряду с другими этническими группами выиграли также и таджики. Один из известных таджикских исследователей данной проблемы в области социально-политических наук Джононов С. относительно данной проблемы отмечает следующее: «Сложность урегулирования остроты национальных отношений заключалась, прежде всего, в том, что указанные народы в течение многих веков жили обособлено и замкнуто, преимущественно в сельской местности. ... Кроме указанных трудностей, характерных для условий Таджикистана, имелись еще две важнейшие проблемы, от решения которых в немалой степени зависело обеспечение дружбы и сотрудничества всех народов республики». [2, с.46] Далее исследователь подробно анализирует особенности проявления этих проблем, особое внимание обращая на сложности, вытекающие из проблемы неравномерного землевладения между отдельными этническими группами, где в ущемленном положении оказывались часто таджики: «Динамика землепользования у оседлых и полукочевых, земледельческо-скотоводческих и скотоводческо-земледельческих хозяйств всегда имела большое расхождение. Полукочевые хозяйства часто владели лучшими пастбищами или поливными площадями в качестве пастбищ. ... Несмотря на то, что таджикские хозяйства были в республике в подавляющем большинстве и были крупнее узбекских и киргизских, обеспечены пашней в таджикских районах они были значительно меньше. Если согласно данным гнездового обследования 1926 г., в узбекских богарных районах на одно хозяйство приходилось 13 десятин пашни, то ни в одном из таджикских хозяйств не было и половины этого количества земли». [3, с.46]

Другим избранным путем для категоризации субэтнических групп на тот период развития нашей республики была политика районирования, которая тоже осуществлялась в середине 30-х годов.

Этим путем формировалась стабильная правовая основа для регулирования и налаживания социального взаимодействия различных субэтнических групп между собой, и титульным этносом, в том числе. Тем самым, положенный в основу марксистско-ленинского подхода в решении национальных проблем и последующей практики национально-государственного строительства, можно предположить, что под национальными меньшинствами понималась меньшая часть нации, народности или иной этнической общности, а не общность в целом. Народ, исторической судьбой связанный с конкретной территорией и проживающий на ней, это не национальное меньшинство, даже если этот народ и немногочислен по сравнению с народом, давшим имя государству. Но если отдельные представители того или иного народа окажутся в других странах, т. е. оторванными от своей исконной территории, то там они будут национальными меньшинствами. Таким образом, под национальными меньшинствами согласно данного подхода следует понимать меньшую часть нации, народности, иной этнической общности людей: 1) проживающую а) за пределами избранной ею формы самоопределения либо за пределами

местопребывания основной части этнической общности, не имеющей никакой формы самоопределения; б) среди инонационального населения, могущего иметь свою государственность либо не иметь её; 2) сохранившую, однако, национальную общность.

Возникает вопрос, насколько применим термин «национальные меньшинства» в условиях современного развития национальных отношений. Чтобы ответить на этот вопрос, нужно иметь в виду два момента: первый - историю возникновения данного термина, второй - политическую и географическую сферу его применения. Термин «национальные меньшинства» возник в противовес термину «инородцы». Известно, что русское единое государство сразу стало складываться как многонациональное (XV-XVI вв.). Однако нет оснований утверждать, что параллельно процессу образования такого государства одновременно с этим процессом происходило формирование «великоросской» психологии в её не лучшем понимании. Такая психология сформировалась гораздо позже. Это станет понятным, если вспомнить исторический процесс образования и развития государств Запада и России.

Следует отметить, что слово «инородцы» происшедшее от «инородный» т.е. принадлежащий другому роду, не содержал в себе чего-то унижительного, но царизм со временем принес в него этот смысл. Термином «инородцы», который наполнился и определённым политическим содержанием, царское правительство старалось воздвигнуть перегородку между русскими и нерусскими людьми. Термином «инородцы» В.И Ленин, как правило, пользовался лишь как средством раскрытия реакционной политики царизма в отношении нерусских народов. Об этом свидетельствуют его работы: «Ещё о национализме», «Законопроект о национальном равноправии», «К вопросу о национальной политике», «Национальное равноправие». Сам В.И Ленин, партия большевиков по отношению к нерусскому населению стали использовать другие термины, например, «нация», «народность», «народы», «малые народы», «малые нации», «национальности», «национальные меньшинства».

Выяснив историю возникновения термина «национальные меньшинства» и время его практического применения, можно ответить на вопрос о целесообразности его нынешнего использования с учетом условий политического и географического характера. Если в первые годы, даже десятилетия Советского государства стояла задача политического, юридического и фактического выравнивания развития всех наций и народностей, а некоторых из них просто нужно было спасти от вымирания, то позднее встала задача несколько иного порядка, хотя они охватывали в себя и политический, и юридический, и социальный аспекты. Сейчас речь идёт о новых процессах и явлениях в сфере национальных отношений. Проблемы есть, но они носят качественно иной характер, в соответствии с этим, лучше использовать и более новые термины. Одним из таких терминов является «граждане некоренных национальностей», которые очень часто используются во всех странах СНГ.

Но термин «граждане некоренных национальностей» имеет специальное назначение. Посредством него можно выявить и выразить выдачи в области обеспечения специфических запросов, интересов граждан многонационального региона. Однако этот термин неприменим, например, при характеристике составных частей населения страны. Нельзя сказать, что народ Таджикистана состоит из наций, народностей и граждан некоренных национальностей. Следовательно, с политико-практической точки зрения специальный термин «граждане некоренных национальностей» вполне применим и достаточен для того, чтобы иметь в виду одну из сторон национального развития на современном этапе.

Отнесение той иной части национальной этнической общности к национальным меньшинствам, вытекающими отсюда правовыми и политическими последствиями, зависело и, в какой-то степени, от статуса гражданства и решался по-разному. И термин «национальные меньшинства» употреблялся, пока решалась эта проблема, т. е. до конца 30-х годов, и вновь дало о себе знать в условиях демократизации общественных отношений.

В первые десятилетия Советского государства, когда решалась проблема национальных меньшинств, лица имеющие постоянное место жительства на территории СССР, либо считались советскими гражданами, либо, если они имели доказательства принадлежности к другому государству, иностранцами. В зависимости от этого определялся статус лица. Но такое понимание этого термина никак не относится к современному пониманию слова. Следовательно, правовые последствия, связанные с гражданством, сводятся к двум основным моментам: подчинению лица суверенной государственной власти и признанию за лицом комплекса прав, в том числе политических. Равенство вытекало, во-первых, из общей гуманной политики; во-вторых, из советской национальной политики, в том числе идей интернационализма, и в-третьих, из статуса единого гражданства для всей многонациональной страны. Признание этого статуса пришло не сразу. Первоначально оно формировалось в процессе установления договорных отношений между суверенными республиками, затем в ходе обсуждения вопроса о взаимоотношениях советских республик в 1922 г. Помимо российского гражданства существовало и гражданство этих республик.

Почти во всех первых советских конституциях специально оговаривались права национальных меньшинств и гарантии их соблюдения. Исходя из уже изложенного содержания некоторых норм советских сделать вывод, что национальные меньшинства имели право образовывать свои национальные административно-территориальные единицы, т. е. право на самоопределение; участвовать в

формировании всех представительных органов власти снизу доверху и в работе этих органов; применять родной язык в делопроизводстве; создавать общественные организации в рамках своего национального образования; обращаться в государственные органы на родном языке и получать ответ; изучать родной язык в школе; развивать национальную культуру; иметь возможность пользоваться печатными изданиями на родном языке. Разумеется, на национальные меньшинства распространялись и общегражданские права и обязанности.

Наличие у национальных меньшинства права на самоопределение вытекает из смысла ленинских положений, законодательных актов, из той политики, которая проводилась по отношению к ним.

Одним словом, самоопределение понимается как добровольно выраженная воля людей той или иной национальности о форме своего национального бытия. Естественно, что эта форма не могла быть абсолютно произвольной, она должна быть соразмерной с общими условиями жизнедеятельности других национальностей. Руководствуясь ленинскими положениями о праве наций на самоопределение, после Великой Октябрьской социалистической революции одни нации создали суверенные республики и образовали затем Союз ССР другие - автономные республики и т.д. Национальные меньшинства, как правило, создавали национальные административно-территориальные единицы. Это было наилучшая для них форма самоопределения, причем закрепленная в законе.

Создавались названные образования по инициативе сверху и снизу. В любом случае вопрос тщательно готовился и обсуждался на местах с работниками по делам национальных меньшинств, контролировался партийными органами, готовился президиумом Губ исполкома для Отдела национальностей ВЦИКа. По вопросу о выделении национальных единиц давались заключения отделов национальных меньшинств, финансового и земельного.

Административно-территориальное деление Узбекской ССР первоначально недостаточно отвечало требованиям национальной политики, ибо не всегда выделяло компактно проживавшие национальные меньшинства. Вскоре после образования Узбекской ССР выделились только два национальных района - Кенимехский населенный главным образом казахами, и Канибадамский, населенный таджиками.

Правовой базой для самоопределения национальных меньшинств Таджикской ССР стала ст. 18 Конституции 1931 г., которая гласила: «В целях полного обеспечения прав национальных меньшинств Таджикской ССР и более широкого вовлечения их в государственное строительство в местностях, где трудящиеся той или иной национальности составляют большинство населения, организуются Советы, с постановкой в них работы на языке данной национальности».

Как видим, процесс создания национальных административно-территориальных единиц для всех республик проходил успешно. Однако этого было недостаточно для всестороннего развития национальных меньшинств. Важно не только создать национальный район или сельсовет, но и организовать работу так, чтобы в соответствующих органах работали представители национальных меньшинств, чтобы делопроизводство велось на родном языке. Но и этого тоже было недостаточно для социалистического переустройства национальных меньшинств. Там где, по каким-либо причинам не создавались национальные административно-территориальные единицы, представителей национальных меньшинств нужно было вовлекать в работу обычных органов наряду с инациональным населением.

Одним словом, коренизация не должна совладать с татаризацией, немисизацией, украинизацией и т.д. Такое понятие, как правильно отмечал А. Ошаров, приводит к великодержавному шовинизму по отношению к национальным меньшинствам, проживающим среди инационального большинства. Коренизация в широком смысле слово должна означать предоставление права и обеспечение реальной возможности участвовать в работе соответствующих органов всем национальностям, проживающим на данной территории. Национальные меньшинства направляли своих представителей для участия в работе высших органов власти автономных республик, если они проживали на территории данной республики.

Многонациональным был избранный Центральный Исполнительный Комитет. В нем было: узбеков - 30, казаков и киргизов - 25, русских 27, туркмен-8, украинцев -2, таджиков -5, латышей -5, евреев - 5, татар - 1. После образования СССР, в 1924 году задачи вовлечения нацменьшинств в работу Советов и их органов обсуждались на совещании по вопросам советского строительства при ЦИКе, СССР. Имеется документ, представленный на обсуждение этого совещания под названием «О мерах по обеспечению прав нацменьшинств в республиках, автономных областях и административных единицах СССР и оживлению деятельности Советов среди них».

Одним словом, на местах постоянно ощущались и забота о нацменьшинствах, и контроль за работой по вовлечению их в советский аппарат. Пользоваться тем или иным языком - это право гражданина, а не обязанность. Если национальное меньшинство добровольно отказывается от родного языка в общественно-политической жизни, то зачем принуждать его к обратному? Если наряду с национальными кадрами, хорошо работали русские, непременно их повсюду надо было заменить? Дело, следовательно, в том, чтобы соблюдая принципиальные положения национальной политики, находить подход к каждому конкретному случаю, не подводить все под один знаменатель. Критерием этого знаменателя должна быть воля населения, добровольно выражения в той или иной форме.

Чрезвычайно важным моментом и правовом статусом национальных меньшинств являться обеспечение права пользоваться родным языком в судопроизводстве, приближение юридической службы к населению. Данная задача могла осуществляться тем успешнее, чем понятнее и доступнее для трудящихся масс национальных меньшинств была деятельность юридических учреждений. Следовательно, работать в них должны были либо представители национальных меньшинств, либо лица, владеющие их языком. Национальные меньшинства имели право созывать свои конференции, совещания различного уровня вплоть до республиканских. Кроме прав на образование национальных административно-территориальных единиц, широкое участие в советском строительстве в делах по управлению государством на родном языке, в судопроизводстве, национальные меньшинства имели право на родной язык в школе.

Таким образом, советское правительство охраняло права национальных меньшинств и посредством международных правовых норм. С целью дальнейшего развития политической активности трудящихся масс национальных меньшинств проводились разного рода мероприятия: национальные, а также районные крестьянские конференции, собрания кустарей, женские молодежные совещания. То территориальному признаку создавались избирательные участки с применением родного языка, представители национальных меньшинств вводились в избирательные комиссии.

Высшие органы власти Таджикской АССР, первоначально входившей в состав Узбекской ССР, также стремились обеспечить наиболее полное участие нацменьшинств в работе государственного аппарата. Например, резолюция IV таджикского съезда Советов «О советском строительстве» предписывала обеспечить представительство национальных меньшинств в руководящих государственных органах в центре и на местах; создавать специальное представительство и организации, обеспечивающие в повседневной работе правильное и полное разрешение вопросов национальной политики Советской власти; настойчиво продолжать работу по выделению районов с национальными меньшинствами в самостоятельные административные единицы, продвигать в эти районы школы, суд, печать и руководство на родном языке.

Завершая рассмотрение вопроса о правовом статусе национальных меньшинств, следует подчеркнуть, что в каждой республике они были полноправными и равноправными наряду с гражданами коренной национальности. Это равенство закреплялось юридически и обеспечивалось фактически. Проявление его мы видим в праве национальных меньшинств образовывать свои национальные административно-территориальные единицы, которые являлись государственной формой привлечения трудящихся масс к управлению государством, вовлечения их в государственное строительство. По существу это было право ни самоопределение, и не только в данной форме, но и в форме автономной республики, национального округа, уезда (района), области. Национальные меньшинства имели право и фактически участвовали в работе всех государственных органов снизу доверху.

В условиях советской страны качественно новой стала социальная роль национальной культуры. Включая в себя прогрессивные, гуманистические достижения народов прошлой идеологии, национальная культура стала одним из важнейших факторов прогресса наций, народностей, их вклада в сокровищницу мировой культуры. Для этого потребовались годы упорного труда по развитию уже сложившихся культур и созданию культуры народностей, отставших в своём развитии. Как часть целого стояла и задача поднятия культурного уровня национальных меньшинств.

Повысить общую культуру населения нацменьшинств можно было через ликвидацию неграмотности, осуществление всеобщего начального обучения, создание письменности для тех, кто её не имел, издание литературы на родном языке, развитие национального театра и т. д. К вопросам просвещения подходили с интернациональных позиций. Признавая и гарантируя право обучения на родном языке, поощряли вместе с тем многонациональный состав школ. В национальных же школах предусматривалась необходимость изучения языка нации, народности, давшей имя государству. Без знания языка народов, среди которых жили национальные меньшинства, им невозможно было приобщиться к богатству их культуры, традиций, обычаев, невозможен был процесс взаимопонимания.

Высшие органы власти постоянно обращались к вопросам социально-культурного развития национальных меньшинств. В реализации их решений ведущее место принадлежит наркомпросам. В октябре 1918 г. им было принято постановление «О школах национальных меньшинств», в котором излагались основы организации данного вида школ. Советское государство многое делало для того, чтобы в короткий срок подготовить необходимые национальные кадры. Основной базой для подготовки квалифицированных партийных кадров из нацменьшинств были комвузы, совпартшколы. Коммунистические университеты действовали во многих пунктах РСФСР и других республик. В эти годы шла активная подготовка к введению обязательного семилетнего образования. Если 1928-1930 гг. охват детей нацменьшинств школьного возраста составлял 70%, то в 1932 г. был осуществлён полный охват всеобщим начальным обучением детей в возрасте от 8 до 11 лет. Учащиеся нацменьшинств в рабфаках, техникумах, совпартшколах составляли 25,5% всего состава.

Практика показывает, что от уровня культурно-просветительной, политико-воспитательной работы среди национальных меньшинств зависела их производственная активность. В некоторых регионах уже в начале 30-х годов работа по ликвидации неграмотности среди взрослого населения, а также вовлечение представителей национальных меньшинств в вузы, техникумы не соответствовала предъявляемым требованиям. В таких случаях ЦИК СССР проводил проверки и принимал срочные меры к выправлению положения. Пожалуй, самым отсталым регионом была Средняя Азия и Казахстан. Даже в 1926 г., когда в других республиках процент грамотности достигал 63%, в Таджикистане он равнялся лишь 3,8%, в Узбекистане - 11,6%, в Туркменистане - 14%, в Киргизии - 16,5%. Понятно, какая большая работа предстояла, чтобы выправить положение. Поднимать социально-культурный уровень нужно было не только среди национальных меньшинств, но и среди коренного населения.

Таким образом, к 1935 г., в целом, по стране сложилась возможность перейти к завершающему этапу в ликвидации неграмотности. Социально-культурное развитие национальных меньшинств не мыслилось без создания национальной печати. Печать рассматривалась как орудие, с помощью которого разговаривала ежедневно с рабочим классом на нужном ей языке. Посредством печати протягивались духовные нити между партией и трудящимися массами. То же самое можно сказать о национальной печати. Посредством нее партия доносила до разных национальностей свои идеи, с помощью печати воплощались в жизнь принципы пролетарского интернационализма, осуществлялись задачи культурного развития нацменьшинств.

Все сведения о литературно-издательской работе среди национальных меньшинств должны были стекаться в информационно-статическое отделение Отдела нацменьшинств. Таким путём Наркомнац узнавал о том, что на каких языках издается, какова обеспеченность нацменьшинств литературой, учебной, политической, художественной печатью на их родном языке. На основе обобщения принимались конкретные меры к улучшению литературно-издательской работы. Большую работу проделало советское правительство в области здравоохранения национальных меньшинств.

Таким образом, исследование показывает, что, какую бы сторону культурно-социального развития мы не взяли, везде особо выделялись нужды и интересы национальных меньшинств. Такая забота проявлялась не на бумаге, а на деле, о чём красноречиво свидетельствуют факты и цифры, отзывы самих представителей национальных меньшинств.

Преобразование социально-политической жизни национальных меньшинств ярко проявилось в Таджикистане. Национально-территориальное размежевание, в значительной мере упростило решение сложных вопросов социально-экономического, политического и культурного развития малых народов и этнических групп в составе союзных республик, способствовало ликвидации былой раздробленности этих социально-этнических общностей, их консолидации, превращению в этнические однородные национальные образования, созданию их национальной государственности.

В Таджикистане к таким нацменьшинствам принадлежали представители соседних национальных республик: узбеки, киргизы, туркмены и т. д. Одним из важнейших мероприятий явилось районирование национальных меньшинств. Оно позволило иметь территориальные единицы с однородным составом населения, полнее учитывать его потребности, быстрее осуществлять его экономическое и культурное развитие, успешнее преодолевать пережитки родоплеменных и патриархальных, средневековых отношений. Роль государства теперь состояла в том, чтобы обеспечить стабильность, предсказуемость и хорошее управление гражданским обществом, в том, чтобы избежать конфликта интересов и борьбу за власть в обществе, в том, чтобы сохранить узы солидарности, как выражение наивысшей общности, воспроизводить культуру и улаживать внутренние взаимоотношения, одним словом, сплачивать общество.

Проблема этнических меньшинств состоит в том, что их концепция самосознания, разумеется, сильно отличается от соответствующей концепции этнического большинства, даже если они лояльно относятся к государству и участвуют в гражданском обществе. Это является источником многочисленных трений, которые могут разрастись до конфликтов и даже вспышек. В Центральной Азии мы имеем дело с многонациональными государствами, и поэтому приходится даже удивляться тому, насколько редко здесь случаются серьезные межэтнические конфликты, и которые удается уладить политическими средствами. Это означает, что для таких конфликтов можно находить политические решения, разумеется, при наличии соответствующих механизмов.

Политические усилия по развитию взаимоотношений этнического большинства и меньшинства является важным аспектом современной демократической политики независимого Таджикистана. Недемократические государства, разумеется, не обязаны предпринимать таких усилий. Но одной из составных частей демократического государства является принцип, в соответствии с которым отношения между этносом и государством должны строиться на основе демократических механизмов. С этим принципом, может быть, не согласятся сторонники универсализма, для которых этничность вообще нежелательна и которые предпочли бы, чтобы ее вообще не было. Опыт последних двух веков, однако,

убедительно показал, что этничность была и будет, и что в целях предотвращения недемократичных результатов ее развития лучше попытаться воздействовать на ее движущие силы.

Важно понимать, что для представителей этнических меньшинств полноценное участие в жизни государства состоит не только в доступе к институциональному уровню государственной власти (автономная организация, воспитание, культура, работа в государственных учреждениях и в сфере финансов), но и в доступе к символическим аспектам политики (право на публичную демонстрацию своей самобытности, признание их моральных ценностей). Этническому большинству бывает совсем не просто принять символическое обособление меньшинства, так как в этом оно видит угрозу своей культурной значимости. Эта форма разделения является, однако, неотъемлемой частью демократического самоограничения. Каждая личность, обладающая гражданскими правами, имеет и субъективное право быть членом той или иной национальной или этнической группы (меньшинства), с которой она чувствует свое духовное родство. Меньшинство является субъектом группового права. Для такой идентификации не требуется ни подтверждать происхождение, ни предоставлять какие-либо другие свидетельства (например, об общности культуры).

Государство заявляет, что этническая или любая другая идентификация личности на его территории не может стать источником дискриминации, одновременно гарантирует свободу принадлежности к этим сообществам и отказывается от всех мер по ускорению ассимиляции. Государство гарантирует также, что национальные меньшинства, проживающие на ее территории, могут создавать организации (на национальном и местном уровнях). Ограничения возможны только в том случае, если их деятельность противоречит конституции. Правовое положение этих организаций меньшинств определяется конституцией или законами. Государственная власть, олицетворяющая общность всех граждан (а не только представителей нации большинства), относится к организациям меньшинств как к партнерам. Она берет на себя обязательство стремиться к консенсусу с этими организациями во всех социальных, экономических делах и вопросах убеждений, затрагивающих особые интересы меньшинств. Им предоставляется право широко использовать родной язык, ибо степень развития родного языка граждан является определяющей для их индивидуального социально-культурного уровня жизни. Ведь именно в родном языке индивидуум черпает культурные познания и производственные навыки, необходимые ему для адаптации в обществе. Свободное использование родные языков, употребляющихся на территории государства, их обновление и сохранение на высоком уровне отвечают интересам всего гражданского сообщества и являют собой одно из условий социально—культурной конкурентоспособности гражданина. Граждане, представляющие большинство, также заинтересованы в том чтобы каждый, кто вместе с ними живет в едином территориально- административном или производственном сообществе, имел наивысший уровень образования и профессиональной подготовки. Представители меньшинства, независимо от его доли в составе местного населения или нации, могут свободно поддерживать свои исторически сложившиеся традиции и обряды, отмечать свои праздники и публично использовать связанные с ними символы национального цвета. Это предоставляет поле для сохранения их идентичности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Идиев Х.У. монография «Традиции и новации в контексте изменения общественной жизни Таджикистана»
- 2.Джононов С. «Общее и особенное в формировании и развитии национальных отношений», Душанбе, «Дониш», 1987-стр.41
- 3.Джононов С. «Общее и особенное в формировании национальных отношений», Душанбе, «Дониш», 1987- стр. 46.
- 4.Там же- стр.46.
- 5.Косимова Р.И «Проблемы развития этнических меньшинств в современном Таджикистане» (политико- правовой аспект), «Эльод», 2005г.

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КАТЕГОРИЗАЦИИ СУБЭТНИЧЕСКИХ ГРУПП В ТАДЖИКСКОМ ОБЩЕСТВЕ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА

В статье рассматривается проблема социально-политического определения положения субэтнических групп в Таджикистане, анализируются факты исторического проживания отдельных субэтнических групп рядом с таджиками, представляются результаты исследования путей и форм совместного проживания отдельных субэтнических групп на территории Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *Субэтнические группы, социально-политические аспекты, государственность, мифологема, национальные отношения, национальные меньшинства, национальные административно-территориальные единицы, общественно-политическая жизнь, национальные кадры и т.д.*

SOCIO-POLITICAL ASPECTS OF THE CATEGORIZATION SUBETHNIC GROUPS IN THE TAJIK SOCIETY OF THE SOVIET PERIOD

The article analyses the social-political identification the situation sub ethnic groups in Tajikistan, analyses facts historical living specific sub ethnic groups along with tajiks. Also the article shows the result of research ways and forms of combine living of specific groups in territory of Tajikistan.

Key words: *sub ethnic groups, social-political aspects, governability, national relationship, national minority, national administrative territorial parts, social political life, and national staff. Академия наук.*

Сведение об авторе:

Хамидзода Хусейн Халифабобо - Соискатель кафедры политологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 121, тел. (+992) 918990102

Косимова Раджабмо – кандидат политологических наук доцент кафедры политологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 121,

About the autor

Hamidzoda Hysen Halifabobo - Aspirant of the political sciense, the Tajik State pedagogical uniwersity of named ofter Sadriddin Ainy,734003, Respublic of Tajikistan, Dushanbe, 121 Rudaki, street, tel. (+992) 918990102

Qosimova Rajabmo – candidad political sciense, dotsent departments of political science of the Tajik State Pedagogical university named after Sadriddin Ayni city Dushanbe

УДК 94 (35): 254.2 – 24

ОСВЕЩЕНИЕ АДМИНИСТРАТИВНОЙ СТРУКТУРЫ ГОСУДАРСТВА САМАНИДОВ В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПРЕССЕ РТ В КОНЦЕ XX - НАЧАЛЕ XXI ВВ

Камолова Г.Н.

Российский-Таджикский (славянский) университет

Эпоха Саманидов представляет яркую страницу в истории развития средневекового таджикского государства, простиравшегося от Великой пустыни до Персидского залива, от границ Индии до районов Багдада, в котором столицы Самарканда и Бухара стали центрами цивилизации, где развивались наука, искусство и литература.

В своем приветствии на международном семинаре «Вклад эпохи Саманидов в культурное наследие Центральной Азии» Президент Эмомали Рахмон отметил: «раскинувшееся на огромное пространство Центральной Азии и за ее пределами, государство Саманидов имело довольно простую и стройную, но эффективную структуру. Подобная система государственного управления способствовала созданию мощного политического и экономического воздействия, утвердившегося на всем центрально-азиатском пространстве и создавшем условия для обеспечения политической независимости от арабского халифата. Потому изучение всех исторических форм национальной государственности, режимов правления, государственных структур и выработка научно-обоснованных рекомендаций по совершенствованию форма государства, является одним из важнейших задач философов, историков и юристов молодых государств.

Находясь на пороге построения демократического правового светского государства, республика прошла сложный противоречивый путь развития, и, трагичная история нашего народа наложила отпечаток его на духовный и нравственный облик, на формирование менталитета, образ жизни и мыслей. В условиях независимости в Республике Таджикистан сложились благоприятные условия для рассмотрения и изучения многовековой истории в неурезанном и неискаженном виде. Национальная независимость Таджикистана приобрела духовные основы для функционирования в современном мире и, сложились предпосылки для возвращения к истокам нашей истории и культуры».[24, с.6]

Для обеспечения независимости страны Мавераннахра от Арабского халифата и создания твердой централизации власти, Исмаил Самани, как ядро носителя политической власти, стремился путем ряда реформ упорядочить систему центрального и областного управления. По этому вопросу В.Массон в докладе «Вклад Саманидского государства в политическую и культурную историю Центральной Азии», отметил, что Саманидское государство создавалось как централизованная бюрократическая монархия с известными министрами-диванами. Автор подчеркивает, что истоки идеологического становления государства таджиков можно искать в ранних могущественных империях Древнего Ирана, Центральной Азии – державы Ахеменидов, Парфянского царства и государства Сасанидов. Эти великие централизованные государства имели во главе военную администрацию, благоприятные

внутригосударственные связи, способствовавшие развитию экономики и торговли, социально-экономическому развитию.[4, с.50]

По вопросу о диванах в своем диссертационном исследовании Х. Кохансал утверждает, что устройство центральных диванов, было воспринято у Сасанидов еще Аббасидами, но при Саманидах эта система была упрощена и приближена к реальностям общества. В державе Сасанидов, существовал развитой бюрократический аппарат: начальник дворцовой гвардии (хазарапат), и начальник конницы, начальник казенных складов, чиновник, ведавший приемом иностранных послов, «вазургфраматар» – великий правитель, соответствующий позднему визирю - глава всей администрации и хранитель царской печати. Существовали отдельные ведомства – диваны с их начальниками. А в государстве Тахиридов была заложена структура государственного управления, т.е. создание министерства, состоящего из трех диванов-министерств: почты, налога и документации и деловой переписки. [23]

Создание государственного политического и военного аппарата, нашло свое отражение в статье «Государство Саманидов – исторический феномен» Н.Негматова. Государство Саманидов, отмечает ученый, являлось продолжателем исторических традиций, но по сравнению 1,5 тыс. опыту, базировалось на государственно-правовых, политических отношениях, организации общественных дел в землепользовании, ирригации, градостроительстве, расширении дорог и военных сооружениях.

Во главе государства стояли Саманиды, титулованные эмирами. Фактически центральный государственный аппарат имел двойное управление, т.к. делился на даргох (царский двор – ближайшее придворное окружение эмира, которому поручалось решение государственных дел) и диваны. Основными составляющими даргоха были: придворная гвардия, хаджиб-и бузург, сохиб-харас, надимы. Опираясь на данные Низам ал-Мулка из «Книги об управлении государством»[17], Н.Негматов указывает, что придворная гвардия в основном состояла из рабов-гулямов, преимущественно из огузов (туркмен), купленных Саманидами. Гулям, пройдя несколько лет службы и показавший себя способным и умелым воином, достигал звания хаджиба – звания, прочно установившееся во дворце Саманидов. При даргохе большая политическая власть находилась в руках сохиб (эмир)-и хораса (стражи), исполнявшего царские приговоры. Важное место в государстве имели надимы – советники государей просвещенные в духовной и светской сферах. Всем хозяйством даргоха ведал вакил – высшее должностное лицо, а также при дворе имелись стольники, кравчие, конюшие и прочие служители.[16]

По этому вопросу в своем диссертационном исследовании Ф. Косимова, сахиб-хорас являлся начальником тюрьмы (зиндана) и отвечал за каждого осужденного, главой палачей двора, т.к. расправлялся с политическими противниками эмира: местными царьками и бунтовщиками. А первой военной должностью в государстве Саманидов был сипахсор – военачальник, наместник Хорасана управляющий всеми территориями Саманидов к югу от Амударьи.[21]

Ко второй структурной части государственного аппарата Саманидской державы относились диваны (военные и гражданские ведомства). М.Исоматов в статье «Периодизация политической истории эпохи Саманидов» указывает на относительность этого деления, т.к. в условиях феодального государства, должностные лица даргоха вмешивались в дела диванов. [12, с.30]

Всего насчитывалось 10 диванов, для которых при внуке Исмаила Насре II вокруг бухарской площади Регистан были воздвигнуты крупные здания. Десятым диваном по сведениям Наршахи, пишет Х.П. Пирумшоев в статье «Время, породившее гения», был диван, ведавший военными делами (лашкар). Указывая на то, что другие диваны были размещены в дворцах, находившихся у Главного эмирского дивана, военный диван, не имея постоянного местопребывания, зависел от перемещения главных сил саманидской армии. [24, с.49]

Главным из диванов был диван **ходжиби бузург** (диван визиря). Визирь руководил всеми остальными диванами и контролировал все административные, политические и хозяйственные учреждения, а также всеми военными силами государства. При Саманидах на должность визиря обычно назначались представители трех аристократических родов: Джайхони, Бальями и Утби.

Особенность данного дивана заключалась в том, что достичь должности визиря мог и представитель других родов, обладавший дальновидностью, политическим умом. Об этом пишет профессор Курбон Восеъ в статье «Эмир Исмаил Самани – признанный шах». К примеру автор приводит раба Себук-тегина, достигшего звания хаджиба в придворной гвардии Саманидов. [11, с.12]

В статье «Правовое положение визирей в учении Мухаммада Газали» Ф. Шоев дает определение термина «вазир» арабского происхождения – это титул министров и высших сановников в мусульманских странах. Великий визирь в Саманидском государстве являлся главой правительства исполнительного и распорядительного органов. Согласно государственно-правовым нормам шариата в мусульманском феодально-теократическом государстве определялись две категории визирей: великий визирь с неограниченными правами, назначаемый эмиром и подчинявшийся только ему и, правом на смещение великого визиря обладал лишь государь. Вторая категория визирей – это визирь, руководящий отдельными центральными или гражданскими ведомствами – назначались государем только по представлению великого визиря и непосредственно подчинялись последнему. Автор отождествляет

должность великого визиря с премьер-министром РТ и визиря с министра отдельного ведомства. В республике Таджикистан – государстве с президентской формой правления министры назначаются Президентом по предложению Председателя Правительства РТ.

Автор приводит в пример строки Мухаммада Газали из «Насихат ал-мулук» из раздела «О политике и наставлениях визирей»: «правление падишаха достойно увенчивается визирем – добродетельным и справедливым, поддерживающего царя в заботе о народе, в обеспечении мира и безопасности, и в предотвращении войн». На основе государственно-правовых взглядов восточного мыслителя, визирь должен был: хранить обычаи и традиции; следовать в государственных делах своим предшественникам; в отношении имущества людей поступать по справедливости; придавать величие государственным делам и не должен заниматься второстепенными вопросами; должен удовлетворять потребности и нужды народов, и верить во Всевышнего, т.к. благополучие дел государства зависит от Него. Также великий визирь неоднократно выступал в качестве регента несовершеннолетнего наследника Саманидов и потому Низам ал-Мулк считал желательным, чтобы должность визиря, как и престол эмира переходил по наследству от отца к сыну. [22, с.13]

О влиятельности визиря и его должностных обязанностей выразил свое мнение И. Мустафо в статье «Диван визирей при Саманидах». Приводя к примеру данные из «Истории Бухары» Наршахи, автор пишет, что данный диван являясь центральным ведомством, ведал политическими и экономическими вопросами. [7, с.64]

Финансовые дела государства вел диван **мустауфи** - государственное казначейство, во главе которого стоял сохиб ал-харадж или хазинадор и имел штат особых счетоводов, занятых подсчетами доходов и расходов государственной казны. Поэтому главами дивана мустауфи становились представители одной фамилии, т.к. руководитель должен был быть грамотным и опытным счетоводом. Статус дивана мустауфи был связан не только со сбором дани с вассальных государств, но и чеканкой монет в Саманидском государстве.

По вопросу о ведении счетов И. Сафаров приводит в пример данные Ибн Хаукаля [8], который писал: «В государстве Саманидов финансовая политика объединила восточные и северные районы в единую административную систему. И, несмотря на то, что налоги там ниже, жалованье намного выше, чем где-либо, а также государственные чиновники: кади, сборщики налогов, начальники округов и полиции, почтовые чиновники получают одинаковое жалованье. Тем самым разница между расходами и доходами позволяет вести великую справедливость и мягкое налоговое управление». [9]

Налоговая система при Саманидах также нашла отражение в статье С. Исломова «Несправедливое налогообложение сокращает казну», которая связана с принятием важного документа Верховным Советом Республики Таджикистан «Кодекса налогов», посвященного системе налогообложения в республике, который является одним из важнейших составляющих в государственном управлении независимого Таджикистана. [18]

Подобные данные прозвучали и в тезисе М. Гулямовой «Сиесат-наме Низам ал Мулка - как источник по истории таджикской юриспруденции», в котором Низам ал Мулк построил структуру системы налогообложения, сходной с современной. Низам ал Мулк предложил правителю в целях сохранности целостности казны отменить льготы, которые имели многие придворные, обладающие большим имуществом, и не облагались налогами. **«Один преданный раб лучше сотни сыновей. Так как они желают смерти отца, а он жизни господина»**[18]. Эти слова мудреца имеют прямое отношение и к современному изыманию налогов, отвечающих требованиям народа. [13]

Система налогообложения эпохи Саманидов была освещена в труде другого выдающегося деятеля XIII века Насриддина Туси, изучившего правление монгольских феодалов и преобладания одного класса над другим. Он разработал справедливую систему налогов, в котором были применимы следующие налоги: налоги с крестьян, налог с торговцев, налог со скотоводов:

1) ушра, 2) харадж, 3) закят, 4) закят-ал- фитр, 5) джизья. Земельный налог с плодородных земель должен изыматься в полной мере *«ушр»*, а в малоурожайных - *«половина ушра»*. *Закят* - мусульманский налог, взимаемый с имущества и животных богатых мусульман в пользу бедных (один раз в год после созревания урожая). Феодалы знать и *духовные* феодалы освобождались от уплаты закята и других налогов. Налог *закят-ал-фитр*, приобретал формы милостыни и раздавался в день разговения с целью компенсации за совершенные грехи. Налог *джизья*, подушный налог взимался с иноверцев (зиммиев), населявших территорию Саманидской державы. [15]

Собираемые налоги и распределение их части сохраняло экономический баланс в государстве Саманидов, подчеркнул М. Исоматов в статье «Саманиды в географических очерках». В пользу казны эмира Абусолеха Мансура ибн Нуха ежегодно два раза собирались налоги, которые в сумме составляли 40 млн. дирхемов, $\frac{1}{4}$ часть которых сразу распределялась на жалования придворной гвардии, слугам. [14, с.6]

Диван **амид ал-мулк** или **ар-расоил** ведал официальной перепиской государства, занимался дипломатическими сношениями и важными государственными делами, а также там составлялись официальные документы *«ахл-ал-калам»* (люди пера) или *«дабирь»* (писцы, личные секретари). Они

владели арабским, таджикским и персидским языками, хорошо знали Коран, основные нормы шариата, были начитаны в литературе и в разных науках. В результате деятельности дивана ар-расоил при правлении Насра ибн Ахмада Саманида его визирь Джайхони установил дипломатические связи с Китаем, Ираком, Сирией, Египтом, изучая порядок управления в этих странах.

Диван **сахиб аш-шурат** являлся военным ведомством. Он занимался обеспечением царской гвардии и вообще всеми военными делами Саманидской державы.

В обязанности ариза лежала выдача жалования войскам четыре раза в год и наблюдение за исправным их состоянием, ариз следил за состоянием дисциплины в войске, его снаряжением, продовольственным снабжением, - отметил С. Шарофудинов в статье «Исследования В.В.Бартольда, посвященные истории таджикского государства Саманидов».[20, с.25]

Диван **мухтасиб** - орган, сочетавший охрану порядка с соблюдением норм религии, являлся диван мухтасиба.

Обязанность мухтасиба состояла в наблюдении за порядком на улицах и базарах, наблюдение за рынком, за правильностью мер весов, в привлечении к ответственности виновных в открытом нарушении правил религии, в попытке обмануть покупателя или в несоблюдении установленной таксы.

О деятельности данного дивана выразил мнение Мохаммад Али Г. в своем диссертационном исследовании, что мухтасибы могли приостановить торговлю поддельными и недоброкачественными товарами, запретить продажу товаров по высокой цене.[15] А Ф. Косимов указал, что мухтасибы задерживали на улицах пьяниц, азартных игроков и наркоманов, также следили, чтобы не пили спиртных напитков возле мечетей и мазаров. В городах они обычно ходили с розгами (даррой) и избивали нарушителей норм шариата без какого-либо решения суда на месте нарушения.[20]

А. Кушматов в статье «История Наршахи – исторический источник VIII-XII веков таджикского народа» утверждает, что должность мухтасиба существовала в Средней Азии вплоть до установления советской власти. [1]

Диван **сахиб ал-барид** четкая организация почтовой связи центра с периферией для управления крупным централизованным государством. Являясь почтовым ведомством, а также информационным центром, диван включал функции: сбор информации о жизни страны, о деятельности местных органов власти и управления. Глава дивана сахиб ал-барид был независим от других чиновников, а почтовые чиновники заботились о быстрой передаче важных известий из столицы в провинцию.

«Учреждение почтово-осведомительной службы в Саманидском государстве», - отметил Президент РТ – Лидер Нации Эмомали Рахмон, «было важнейшим мероприятием, направленным на выявление и своевременное подавление антифеодальных движений народов Мавераннахра, Хорасана и предупреждение феодальной оппозиции». [26]

На диван **мушриф** возлагалось руководство разведывательной и контрразведывательной деятельностью государства с целью обеспечения государственной безопасности и для этого располагал разветвленной сетью тайных осведомителей-мушрифов. Диван мушрифа был тесно связан с диваном сахиб-ал-барид, т.к. функции обоих этих диванов тесно переплетались и их деятельность нуждалась в контакте.

Не случайно И. Сафаров приводит строки из наставлений Тахира своему сыну Абдаллаху: «В каждый округ подведомственной тебе области назначь по надежному человеку, который сообщал бы тебе сведения о всех поставленных тобою должностных лицах и, писал бы тебе об их поведении и поступках. Таким образом, ты как бы сам будешь находиться при каждом правителе в его области и будешь как бы очевидцем всех его дел. Будь в курсе того, какие средства собирают поставленные тобою должностные лица и что из собранного они расходуют». [9]

В Саманидском государстве укреплению судебных органов уделялось *большое внимание* и с этой целью при Саманидах был создан диван **кази** (судейский), которому было вменено в обязанность осуществлять руководство правосудия.

Данные о том, что судейский диван являлся центральным ведомством юстиции, и его функции были намного шире приводит С. Шарофудинов.[20, с.27]

Диван кази, пишет Ф. Косимов непосредственно подчинялся визирю, но высшей судебной инстанцией в государстве являлся эмир-Саманид, т.к. жалобы на обиду со стороны должностных лиц, уголовные дела по обвинению отдельных представителей феодальной знати правителей отдельных земель, высших государственных чиновников, членов отдельных именитых фамилий, чаще всего разбирались самим государем или назначенными для этого членами царского рода. А после эмира высшей апелляционной и кассационной инстанцией по делам шариата являлся Шейх-ул-Ислам Мавераннахра или уstad - поборник справедливости. В государстве Саманидов существовало два вида судов: гражданский и военный. [21]

В ведении дивана **вакфов** или **вакуфов** находились дарственные и другие имущества мусульманских религиозных учреждений, за которыми осуществлялся контроль. Правители Саманидской династии в целях достижения поддержки со стороны мусульманского духовенства жаловали земли в вакф.

Об этом пишет в своей статье «Вакф и виды землевладения вакфом на севере Таджикистана» профессор А. Кушматов, цитируя Наршахи: «Эмир Исмаил Саманид купил селение со всеми возделываемыми полями и угодьями. Все это он пожертвовал в вакф». По нормам шариата вакф бывает трех видов:

Чистый вакф (вакфи холис), доход которого хозяин вакфа присваивал в обычно доходные имущества. Вакф - десятина (вакфи дахьяк), полный доход которого шел на нужды преподавателей, учеников, хаджи и др., которые были связаны с медресами. Родственный вакф (вакфи авлоди), создавали крупные землевладельцы для нужд мечетей, медресе, мест очищения (смывания), т.к. крупные феодалы не хотели, чтобы принадлежащие земельные площади дробились по частям и переходили в чужие руки.[2]

Диван **аз-зия** или диван государственных имуществ ведал всем имуществом государства, земельными угодьями, лесами, садами, которые составляли *байт эль-мал* за исключением вакфного имущества и иктовых земель во главе его при Саманидах стоял векиль. Этот диван фактически управлял доменом эмира Саманидов, из которого эмир мог выделять земельные владения отдельным приближенным.[20, с.30]

Диван оба - центральное ведомство **в государстве** Саманидов, которое **занималось** вопросами водопользования в стране - важнейшей отрасли народного хозяйства на Востоке. Указывая на данные ал-Мақдиси (автора X в): «Когда управляющий измерит воду, он посылает особого спешного гонца в диван реки, потом оттуда посылает гонцов ко всем управляющим мелкими каналами, и они делят воду, согласно этому измерению»[3, с.185] И. Сафаров показал, что уделялось особое внимание вопросу об организации управления водным хозяйством.[9]

Местными органами власти и управления в Саманидском государстве являлись областные и городские органы управления, которые подчинялись соответствующему центральному ведомству и местным правителям.

Во главе местных органов управления стояли *хакимы* (правители), иногда по старой традиции называемые также *кадхудо*, что означает "хороший хозяин".

История возникновения, развития, структура, административная, военная и политическая система управления во время правления Саманидских эмиров, хотя и различались друг от друга, но все же имели одинаковое значение и были совмещены в столице Бухаре.

Опираясь на ислам, пишет И. Умарзода в статье «Обращение ко всем мусульманам и ученым Центральной Азии, Казахстана, Закавказья и России», Саманиды разбудили со сна не только Восток, но и Христианскую Европу от невежества и создали величайшую цивилизацию, признанную во всем мире, как «Обращение ко всем мусульманам и ученым Центральной Азии, Казахстана, Закавказья и России».[5] А в другой статье «Исламская цивилизация»[6] автор пишет, что ни одно государство не сравнить с государством Саманидов, которым за короткий «золотой век» удалось создать разумную государственную систему, послужившую толчком к развитию науки, религии, культуры, искусства, философии, музыки и т.д.

Таким образом, исходя из содержания вышеуказанных статей, можно прийти к выводу, что исследователи уделили особое внимание административному управлению в государстве Саманидов на страницах периодической печати РТ, что немаловажно для пропаганды исторических реалий.

ЛИТЕРАТУРА

1. А.Кушматов Таърихи Наршахи – маъхази таърихи асрҳои VIII-XII халқи тоҷик, Мактаби совети, №3 1990
2. А.Кушматов Вакф, намудҳои заминдорӣ ва вакф дар шимолӣ Тоҷикистон. Мактаби совети №3, 1990
3. Ал-Мақдиси. Аҳсан ат-тақасим фи маърифат ал-ақалим. Пер. С. Волина//МИТТ. - Т. I
4. В.Массон Вклад Саманидского государства в политическую и культурную историю Центральной Азии //Материалы международного семинара «Вклад эпохи Саманидов в наследие Центральной Азии» СПб. 1999
5. И.Умарзода Обращение ко всем мусульманам и ученым Центральной Азии, Казахстана, Закавказья и России. Чумхурият 1999, 24 апреля
6. И.Умарзода Исламская цивилизация. Чашмандоз, 2000 №1 12 апреля
7. И.Мустафо Девони вазорат дар давраи Сомониен. Вестник ТНУ, 2000
8. Ибн Хавкал, ан-Насиби. Китабсураат ал-арз. - Бейрут: Мактабатул-хаят, 1992
9. И. Сафаров «Правовая система государства Саманидов» дисс. . . канд.юрид.наук, Душанбе, 1998
10. Имом Абухомид Мухаммад Газали. Насихат ул-мулк – Душанбе: Ирфон, 1993
11. К.Восеъ Амир Исмоили Сомони – шоҳи ормони. Тоҷикистон №9, 1999 – 12 с.
12. М.Исоматов Периодизация политической истории эпохи Саманидов // Саманиды: эпоха и истоки культуры. Душанбе, 2007
13. М.Гулямова Сиесат-наме Низам ал Мулка - как источник по истории таджикской юриспруденции //Тезисы научной конференции, посвященной 1100-летию государства Саманидов и 90-летию со дня рождения академика Б.Гафурова, Душанбе 1998, 28 октября
14. М.Исоматов Сомониен дар ҷуғрофиномаҳо. Маърифат «1-2, 2004

15. Мохаммад Али Г. Изучение истории государства Саманидов в Таджикистане и Иране в 50-70-е годы XX века: дисс. . канд.ист.наук. Душанбе, 2013
16. Н.Негматов Давлати Сомониен – падидаи таърихи Тоҷикистон. Тоҷикистон, 1998, 10 январ
17. Н.Негматов Государство Саманидов – исторический феномен. Народная газета 1997, 19 декабря
18. Сиесат-наме перевод Б.Заходера. Шарки озод, 1998
19. С.Исломов Бочу хирочи беадолат хазинаро хароб менамояд. Садои мардум, 1999, 9 январ
20. С.Шарофуддинов Исследования В.В.Бартольда, посвященные истории таджикского государства Саманидов. Вестник ТНУ 2013
21. Ф. Косимов Становление и развитие оперативно-розыскной деятельности в Таджикистане: дисс. . канд.юрид.наук , - Душанбе, 2016
22. Ф.Шоев Правовое положение визирей в учении Мухаммада Газали. Давлат ва ҳуқуқ (Государство и право) №1 2009
23. Х.Х. Кохансал «Политическое и социально-экономическое положение Хорасана и Мавераннахра в период правления Тахиридов (821-873)»: дисс.канд.ист.наук, Душанбе, 2015
24. Х.П. Пирумшоев Время, породившее гения // Концептуальные вопросы истории и историографии таджикского народа, Душанбе, 2014
25. Э.Рахмон Материалы международного семинара, Душанбе «Адиб». 1999
26. Э.Рахмон Вклад государства Саманидов в культурное наследие стран Центральной Азии. Народная газета, 1998, 26 июня

ОСВЕЩЕНИЕ АДМИНИСТРАТИВНОЙ СТРУКТУРЫ ГОСУДАРСТВА САМАНИДОВ В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПРЕССЕ РТ В КОНЦЕ XX - НАЧАЛЕ XXI ВВ

Данная статья посвящена анализу работ, в которых рассматриваются проблемы связанным с административной структурой Саманидского государства, базировавшейся на государственно-правовых, политических отношениях, организации общественных дел в землепользовании, ирригации, градостроительстве, расширении дорог и военных сооружениях. Для управления важнейшими делами в государстве действовали министерства – диваны.

Ключевые слова: Саманиды, эмиры, государство, централизованное управление, диваны, налоги, визирь, вақф, надимы, гулямы, нормы Шариага.

CLARIFICATION OF THE ADMINISTRATIVE STRUCTURE OF THE SAMANID STATE IN THE PERIODICAL PRESS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE LATE TWENTIETH AND IN THE EARLY TWENTYFIRST CENTURIES

This article focuses on issues related to the administrative structure of the Samanid State, based on state-legal, political relations, the organization of public affairs in land use, irrigation, urban planning, expansion of roads and military buildings. To manage the most important affairs in the state ministries acted - departments.

Keywords: Samanids, emirs, state, centralized management, departments, taxes, vizier, waqf, nadim, slaveries, Sharia Law.

Сведения об авторе:

Камолова Гулбахор Насрединовна - Старший преподаватель кафедры «Всеобщая история» Российско-Таджикского (славянского) университета ул. М. Турсунзаде, 30, 734025, г.Душанбе, Республика Таджикистан Тел.: (+99237) 2275508

About the autor:

Kamolova Gulbakhor Nasredinovna - Chief Lecturer of the Cathedra "General History "Russian-Tajik (Slavonic) University 30M. Tursunzade, Str , 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan Tel: (+99237) 2275508

УДК 02:891.550 (575.3)

НАҚШИ СУЛҲОФАРИИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ПУБЛИСИСТИКАИ КИТОБИ

Охунзода Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар замони пуртазоди ҷаҳони муосир, ки ҳар рӯз дигаргуниҳои азиме ба вуқӯъ пайваста, ҷомеаи ҷаҳониро ба таҳлукаи андохтааст, нақши шахс дар давлатсозӣ боз ҳам барҷастиатар зухур мекунад. Барои мардуми тоҷик чунин шахсият дар замони муосир Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад, ки бо

икдомҳои худ, бо корнамоиҳои беназираш шухрати ҷаҳонӣ пайдо кардааст. Корнамоиҳои ин шахсияти барҷаста зиёдаанд. Яке аз хизматҳои таърихӣ ин сиёсатмадори маъруф гирифтани пеши роҳи хунрезӣ дар кишвар ва ноил шудан ба сулҳу салоҳ мебошад. Ин корнамоӣ дар таърих башар камназир аст. Чунонки профессор Иброҳим Усмонов навиштааст: «Эмомалӣ Раҳмонов чунон қор қард, ки миллати тоҷик аз дарёи хуни худ берун кашида шуд. Ӯ, албатта, дар ин роҳ танҳо набуд ва сари танҳо аз дасти қасе қоре намеояд. Аммо бо ҷи душворӣ ӯ ҳамсангаронашро, пайравонашро ба роҳи сулҳ мебард, душманашро ба сулҳ меовард. Қори душворе буд ин ва ман чун яке аз иштирокчиёни ин раванд меонам, меидам, ҳис мекардам, ҷи саҳтиҳое дорад он» [7, с.6-7].

Раванди сулҳи тоҷикон собит намуд, ки Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба қасами худ содиқ монд ва ва мардонавор ваъдаи додаи худро иҷро қард. Ин раванд, ки бо номи сулҳофарӣ машҳур гардид, диққати оламиёно ба худ ҷалб намуд ва ҳамчун мактаби бузург шинохта шуд. Ин мактаби бузург, ки дар сарғаи он Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад, аз сабақҳои ибратомӯзи таърихӣ бархӯрдор буда, сазовори омӯзишу таҳқиқ ва баҳрабардорӣ аст. Имрӯз моро зарур аст, ки ин нақши Пешвои миллатро, ки бо сулҳи тоҷикон ҳаммаъност, бо арқому далелҳои муътамаду раднопазир мавриди омӯзиш қарор диҳем, аҳамияти онро нишон диҳем. Ба таъкиди И. Усмонов, «Шароит имрӯзаи Тоҷикистон, яъне сулҳу ошти қомил, ки натиҷаи талошҳои хеле ҷиддӣ ва ҳаматарафаи Президент Э.Раҳмонов аст, имконият медиҳад ба гузашта баҳо диҳем, роҳҳо ва сабақҳои сулҳи Тоҷикистонро ҳамчун намунаи раванди сиёсӣ нишон диҳем, омӯзем ва ба таҷриба гирем» [8, с. 32].

Фаъолият ва корнамоии беназари Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон манбаи илҳами адибону публицистон ва муаррихон қарор гирифта, доир ба хизматҳои беназир ва сафару мулоқотҳои ӯ асарҳои зиёде эҷод намудаанд. Дар ин ҷо метавон асарҳои И.Усмонов «Асноди сулҳ» (1996), «Роҳи сулҳ» (1997), «Лаҳзаҳои сулҳи ботадбир», (1999), «Пайки ошти» (1999, бо ҳаммуаллифӣ), «Сулҳнома» (2001), «Миростроительство ва Таджикистане» (2006), «Таърихӣ сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол» (2003), «Таҳкими сулҳ ва таҳаввулоти Тоҷикистон», «Савганди сулҳофаринӣ» (2017), Абдулмачид Достиев «Ситораи ғолиб» (2006), В. Ғаффорӣ, З. Сайидзода «Эмомалӣ Раҳмон дар оинаи замон» (2012) ва даҳҳои дигарро ёдрас шуд, ки дар онҳо бевосита фаъолияти Президенти кишварро зина ба зина чун воқеияти бебаҳс нишон додаанд. Ҳамчунин, ин самти корнамоиҳои Эмомалӣ Раҳмон дар асарҳои публицистии М.Тоштемиров, З.Сайидзода «Ҳомии сулҳу ваҳдат» (- Душанбе, 1997. - 86 с.), М.Тоштемиров «Қорвони истиқлол - ба сӯи истиқбол» (- Душанбе: Шарқи озод, 1999.- 32 с.), В. Сухомлинов, Г. Шалаев «Роҳ ба сӯи созиш» (- Душанбе: Ирфон, 2003. - 159 с.), С. Мирзошоҳ, Ш.Ханиф «Меъмори ваҳдат» (- Душанбе, 2004. - 238 с.), А. Ҳамдам, Л. Чигрин «Қорномаи Эмомалӣ Раҳмон» (Қиссаи ҳуҷҷатӣ-бадеӣ. - Душанбе: Эр-граф, 2012. - 272 с.), Ш.Мӯсо «Президенти мо» (Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014. - 224 саҳ), Ш.Мӯсо «Ҷасорат» (Қисса, ҳикояҳо ва очеркҳо. - Душанбе: Эр-граф, 2016. - 276 с.), «Бахтофарин» (Маҷмӯаи шеърҳо, мақолаҳо ва очеркҳо. - Душанбе: Адиб, 2011.- 352 с.), «Пешво - ифтихори мо» (Маҷмӯаи мақолаҳо ва очеркҳо. - Душанбе: Ирфон, 2016. - 260 с.), «Пайғоми истиқлол» (Маҷмӯаи эссе, очерк ва мақолаҳо - Душанбе: Адиб, 2016- 248 с.), Т. Зулфиқор «Ҷойҳои лаби ҷар» (-Душанбе: Адиб, 2018. - 308 с.) мавриди инъикосу тасвир қарор гирифтааст. Ба ин маънӣ, асарҳои фарогирандаи фаъолияти сулҳофарии Эмомалӣ Раҳмонро метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд.

1). Асарҳои, ки хусусияти таърихӣ дошта, аз ҷониби муаррихону сиёсатмадорон навишта шудаанд.

2). Асарҳои публицистӣ, ки муаллифонашон адибону публицистон мебошанд.

Муаллифони гурӯҳи аввали асарҳо, ки сиёсатмадору муарриханд, бештар ба рафти музокирот эътибор дода, аз воситаҳои хунари ниғорандагӣ қамтар қор гирифтаанд. Дар асарҳои онҳо марҳалаҳои ба даст овардани сулҳу ваҳдати миллӣ ва лаҳзаҳои ҳассосу ҳалқунандаи раванди музокироти сулҳи тоҷикон, нақши Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Раиси Шӯрои Олӣ ва сипас ба ҳайси Президенти кишвар лаҳза ба лаҳза чун шахсияти асосии музокироти сатҳи олӣ инъикос шудааст. Аз ҷумла, як хусусияти ҳосаи ин асарҳо дар он аст, муаллифон на танҳо ҳамчун шоҳид, раванди музокироти сулҳи тоҷиконро инъикос мекунанд, балки ба таҳлилу баррасӣҳои онро арзёбӣ мекунанд. И. Усмонов хизмати таърихӣ Эмомалӣ Раҳмонро ҳамчун «наҷоти миллат аз гирдоби фоҷиабори ҷанг» ва «ниғоҳ доштани киштии шикастаи ҳукумат аз ғарқу нобудшавӣ» баҳо медиҳад. Мавриди зикр аст, ки аксари асарҳои ба масъали сулҳ бахшидаи И. Усмонов, асосан, ҳамин нуктаро таъкият мебахшанд.

Муаллифи китоби «Ситораи ғолиб», ки ҳамчунин бевосита дар раванди музокирот иштирок доштааст, дар асоси хотирот ва мушоҳидаву суҳбатҳо ҷеҳраи сиёсии Сарвари давлат Э. Раҳмонро воқеиву ҳақиқӣ қаламдод кардааст. Таҳлили ҳаматарафаи ин гуна асарҳо, ки дар асоси факту далел ва мушоҳидаҳои бевосита ҳақиқати таърихро бозгӯӣ намудаанд, мавзӯи баҳси алоҳида аст. Танҳо ҳамин нуктаро таъкид намудан бамаврид даст, ҳар яке аз ин асарҳо дар нишон додани корнамоиҳои Пешвои тоҷикон Эмомалӣ Раҳмон дар самти гирифтани пеши роҳи хунрезӣ ва

расидан ба сулҳи комил ҳамчун сарчашмаи векии муътамаду маълумоти арзишмандро манзур медоранд. Воқеан, мавзӯи сулҳу субот дар чомеа ҳамеша тавачҷуҳи публитсистону адибонро ба худ ҷалб менамояд, зеро асоси пешрафт ва тараққиёти давлат, шароити мусоиди фаъолият дар кулли соҳаҳо сулҳу ваҳдат аст. Аз ин рӯ, дар осори адибону публитсистон фаъолияти созандаву сулҳофаринии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон мавқеи намоён дорад, зеро ин мавзӯи замон аст. Дар ин замина, профессор М. Муродов таъкид мекунанд: «Публитсистика ифодагари рӯҳияи даври замони муайян буда ба набзи иҷтимоӣ, авзо ва талаби сиёсии он саҳт алоқаманд аст. Ба ин мавзӯи баҳси публитсистикаро пешакӣ наметавон муайян кард. Раванди зиндагӣ, пешомадҳои ҳаёт, авзои чомеаи худ ғояи тавлиди матолиби публитсистикаро ба миён меорад ва қарору дастуроти расмӣ ба он рӯҳу равони тоза мебахшад» [2, с. 130-131].

Дар осори адибону публитсистон раванди ба даст овардани сулҳи тоҷикон дигаргуна тасвир шудааст, ки қори хонандаро дар дарку умқи масъала осонтар мегардонад. Аз ҷумла, ин хусусиятро дар асарҳои алоҳида ва очерку эссеҳои М.Тоштемиров, З.Сайидзода «Ҳомии сулҳу ваҳдат» (Душанбе 1997. - 86 с.), М.Тоштемиров «Қорвони истиқлол - ба сӯйи истиқбол» (Душанбе: Шарқи озод, 1999.- 32 с.), В. Сухомлинов, Г. Шалаев «Роҳ ба сӯйи созиш» (Душанбе: Ирфон, 2003. - 159 с.), С. Мирзошоҳ, Ш.Ҳаниф «Меъмори ваҳдат» (Душанбе - 2004. - 238 с.), «Бахтофарин» (Маҷмӯаи шеърҳо, мақолаҳо ва очеркҳо - Душанбе: Адиб, 2011.- 352 с.), А. Ҳамдам, Л. Чигрин «Қорномаи Эмомалӣ Раҳмон» (Қиссаи ҳуҷҷатӣ - бадеӣ. Душанбе: Эр-граф, 2012. - 272 с.), Ш.Мӯсо «Президенти мо» (Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014. - 224 саҳ), Ш.Мӯсо «Ҷасорат» (Қисса, ҳикояҳо ва очеркҳо - Душанбе: Эр-граф, 2016. - 276 с.), «Пешво - ифтихори мо» (Маҷмӯаи мақолаҳо ва очеркҳо - Душанбе: Ирфон, 2016. - 260 с.), «Пайғоми истиқлол» (маҷмӯаи эссе, очерк ва мақолаҳо - Душанбе: Адиб, 2016- 248 с.), Т. Зулфиқор «Ҷойҳои лаби ҷар» (Душанбе: Адиб, 2018. - 308 с.) ва ғайра мушоҳида мекунем.

Бояд гуфт, ки шахсияти муаллиф дар тасвири инсонии бунёдкор нақши бориз дорад. Агар муаррихону муҳаққиқон бештар ба таҳлили арқом ва далоил таъяқ карда бошанд, публитсистону нависандагон аз имконоти хунар ва аносири публитсистии бадеӣ истифода намудаанд. Ба таъбири М.Муродов: «Онҳо аксар ба он вобастаанд, ки соҳибқалам кист: публитсистӣ касбӣ, олим мунаққид, адиб. Ҳар қадоме аз инҳо мекушад, доир ба масъалаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ, фарҳангӣ, адабӣ ва амсоли ин баҳс кунад, фикри худро ироа намояд, саҳмашро дар ҳалли онҳо гузорад. Аммо ин амал дар қолаб ва дараҷаҳои гуногун сурат мегирад. Агар публитсистӣ касбӣ дар ироаи матлаб аз имкониятҳои жанрии мақола, нигориш, табсира, фелетон ва ғайра истифода барад, мунаққиди адабиёт, асосан, аз жанрҳои нигориши адабӣ, мақола ва тақриз қор мегирад. Нависанда бошад, бештар аз имконияти очерк, қайдҳои сафар, мактуб, эссе истифода мекунад» [2, с. 123].

Яке аз аввалин асари публитсистӣ доир ба хидматҳои таърихӣ Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон дар раванди сулҳофарӣ ба қалами Муҳаммадҷон Тоштемиров ва Зафар Сайидзода тааллуқ дошта, «Ҳомии сулҳу ваҳдат» унвон дорад. Асар бо тасвири ҳолати нуговори сиёсии ҳамон давр ва ба ҷанг гирифтӣ шудани Тоҷикистон шурӯъ мегардад: «... дар мамлакат ҷангҳои бемаънии бародаркӯшӣ ҷараён доштанд, он ҷангу одамкӯшӣ ва хунрезихое, ки қаблан қасе ба ғушаи ҳаёл оварда наметавонист ва тасаввур карда ҳам набуд» [5, с.8]. Баъдан зина ба зина симои Пешвои миллат дар раванди сулҳҷӯӣ ҷило пайдо мекунад. Дар замони нооромии кишвар, ки дӯст ва душманро аз ҳамдигар фарқ кардан душвор буд, интиҳоб шудан ба мансаби воло ва роҳбарӣ намудани давлат худ қаҳрамонӣ ба ҳисоб мерафт. Дар асар раванди ба даст овардани сулҳ, баргардонидани гурезаҳо, мулоқот бо муҳолифин, қадрониҳои зиёён, ки аз хизматҳои беназири Э. Раҳмон аст, ба таври воқеӣ нишон дода шудааст. Масалан, талошу заҳматҳои Раиси Шӯрои Олӣ бисёр воқеъбинона ва табиӣ тасвир шудааст. «Бояд рӯйро ба иқдор шавем, ки тақозои ҳамон рӯзҳо марди сарсупурдае буд, ки ба Душанбе омада, хидмати содиқонаи миллатро ба ҷо оварад, зеро дар он айём сарнавишти халқ, давлатдории Тоҷикистон зери хатарӣ ҷиддие қарор дошт. «Сулҳ барпо мешавад, ваҳдати миллии устувор мегардад!» - хитоб намуд ҳамон лаҳзаҳо Раҳмонов. Ҳамин тариқ, аз дақиқаҳои аввалин иҷлосияи XVI бо шохроҳи сулҳи Раҳмонов, сиёсати сулҳҷӯнаи ӯ, саҳифаи нави таърихи Тоҷикистон оғоз гардид» [5, с.9].

Муаллифони «Ҳомии сулҳу ваҳдат» нақши созандаи шахсро дар роҳи расидан ба сулҳу ваҳдат ҳамчун ғояи асосии худ қарор дода, дар баробари нишон додани хизматҳои Сарвари давлат дар раванди ба даст овардани сулҳи тоҷикон, ҳамчунин, ҳислатҳои инсонии ӯро пешорӯйи хонанда намудаанд. Дар асар Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун «Нуҳи замон», ки киштии ғарқшудаи миллат ва давлати тоҷиконро наҷот бахшидааст, ба риштаи тасвир қашида шудааст, ки воқеан барҳаққу дуруст аст.

Яке аз хусусиятҳои муҳими асари публитсистӣ офаридани ғоя ва фикри созанда аст. Ҳар як муаллиф кӯшиш мекунад, ки ғояи аслии нигошташро ба хонанда фаҳмонад ва ба ин васила дар пешрафт ва эъмори чомеа нақш гузорад. Ба таъкиди профессор А. Саъдуллоев, «Асари бадеӣ ва публитсистӣ, ин пеш аз ҳама, кашфи ғоя аст. Дар ғоя воситаи моҳияти иҷтимоӣ асар ифода

мегардад, барои нишонрас ва фарогир шудани идея ба эҷодкор кунҷковӣ лозим аст, аммо кунҷковӣ бояд мақсаднок бошад. Бофтани ҳама гуна фабула бо мақсадаи ифодаи ин ё он ғоя барои асари бадеӣ зарарнок аст» [4, с.34].

Китоби дигаре, ки симои Пешвои миллатро аз чанд пухлу равшан менамояд. «Пешвоифтихори миллат» мебошад, ки дар он маҷмӯи мақолаҳои адибону пажӯҳишгарон гирдоварӣ шудааст. Дар ин ҷо мо асарҳоро барои таҳлил интихоб намудем, ки дар жанрҳои публицистика навишта шуда, симои Пешвои миллатро дар таҳкими сулҳу ваҳдати миллӣ нишон додаанд. Очерки «Пеши раҳи ту во бод...», ба қалами Шоири халқии Тоҷикистон Низом Қосим тааллуқ дорад. Ӯ дар оғоз доир ба аҳамияти Иҷтисоии шонздаҳуми Шӯрои Олӣ суханронӣ карда, нақши онро дар таҳкими сулҳу ваҳдати миллӣ ва давлатдорӣ навини тоҷикон муҳим арзёбӣ менамояд. Муаллиф ҳолати нуговори он даврро тасвир намуда аз ҷумла, чунин менигорад: «Имрӯз ҳамагон бешу кам бисёр чизхоро дарк мекунему мефаҳмему медонем. Вале он вақт ... Шаҳру деҳот харобазор буду мардум сарсон, тифлон гирён буданду бузургон ҷӯи як бурда нон, ҷонибҳо пурситеза буданду фавҷҳои гуреза, силоҳдорон саф ба саф буданду давлату миллати пора – пораи ҷонбакаф .. Ва, агар нафаре мегуфт, ки баъди даҳ сол аз ин ҳама бесомонӣ осоре намемонад, Давлат барқарор мешаваду Миллат пойдор, озодиву ободӣ, арзониву фаровонӣ, ватандориву муҳаббати инсонӣ боз рамзу нишонҳои ин сарзамин мегарданд, кам касе бовар мекард» [6, с.68].

Ҳамин тавр, дар очерк муаллиф ташаббусҳои Пешвои миллат дар роҳи барқарорӣ сулҳу ваҳдат тасвир гардида, асоси комёбиву пешрафти ӯ дар барқарорӣ сулҳ, дар садоқат, часорат, самимият, ватанпарварӣ, миллатдӯстӣ, ҳудогоҳӣ, хештаншиноосӣ, ғурури созанда, ифтихори поянда, эътиқод ба халқ, тамкини зебанда, боварӣ ба оянда медонад.

Шоири халқии Тоҷикистон Гулназар дар лавҳаи «То роҳ сафед шавад...» лаҳзаҳои ба имзо расидани сулҳи тоҷиконро хеле зебо тасвир намудааст. Дар ин лавҳа интизорӣ ва пешвоз гирифтани Сарвари давлат, ки муаллиф худ бевосита дар он лаҳза ширкат доштааст, бо услуби шоирона инъикос шудааст. Дар лавҳа ихтиёран чамъ омадани мардуми зиёд ба пешвози Сарвари давлат, ки касе даъват накарда буд ва худ аз шодии сулҳу ваҳдат ба пешвоз баромада буданд, воқеъбинона ба тасвир кашида шудааст. Муаллиф менигорад, ки «Ҳавопаймо дар майдон қарор гирифт. Дараш кушода шуд ва аз он Сарвари давлат намудор гардид. Бисёр хаставу монда ба назар мерасид, аммо хушбахт буд. Он лаҳза аз ӯ каси хушбахтаре вучуд надошт, зеро қавли ба мардуми Тоҷикистон ваъдаи додаи худро иҷро кард: «Ман ба хонадони ҳар қадоми шумо сулҳ меорам!» [1, с.82].

Дар ин лавҳа инчунин аз мӯйсафеди ғариби панҷӣ, ки ҳеч бовар надоштааст, ки ба Ватан бармегардад, нақл мекунад. Муаллиф бо ӯ ҳамсуҳбат мегардад ва пурсон мешавад, ки бовар доштед, ки ба Ватан бармегардед? Ӯ дар ҷавоб чунин мегӯяд:

«Вақте ки чеҳраи меҳрубони Эмомалӣ Раҳмонро дидам, бовар кардам, ки ӯ моро ба Ватан хоҳад баргардонд. Дар дили фирориён ҷароғи умеду боварро фурузон кардан, онҳоро ба сӯйи хоки аҷдодӣ хондан, хонаву дари хароби онҳоро аз нав обод кардан оё осон буд? Боз ҳамон андеша дар сарам давр мезанад: «Аз мӯйҳои сафеди Эмомалӣ Раҳмон пурсед!» [1, с.83].

Аз мутолиаи ин лавҳа хонанда ба осонӣ дарк менамояд, ки адиб лаҳзаҳои ба даст овардани сулҳи тоҷиконро самимӣ ва воқеӣ инъикос намуда, Сарвари давлатро ҳамчун рамзи меҳвари сулҳи тоҷикон шинохтааст, балки тасвир кардааст.

Дар эссеи Нависандаи халқии Тоҷикистон Абдулҳамид Самад «Заҳри носозӣ ва шаҳди ошноӣ» муаллиф аз сафари хеш ба вилояти Суғд, ки ҳамроҳи Президент Эмомалӣ Раҳмон қарор дошт, аз ободиву пешравӣ ва шодиву сурури мардум ба ваҷд омада, аз дастгириҳои пайвастаи Эмомалӣ Раҳмон аз аҳли зиё хуш истиқбол кардааст. Аммо ин лаҳзаҳои пуршурӯр якбора ба даст наомадааст. Аз ин рӯ, ба қадрӣ онҳо бояд расид. Барои дарки ин гузаштаро бояд донист. Ба ин манзур муаллиф лаҳзаҳои фочеборро, ки солҳои навадум ба сари мардум омада буд, чун навор аз пеши назар мегузаронад ва хизматҳои Эмомалӣ Раҳмонро дар таҳкими ваҳдати миллӣ ба таври шоиста таъкид мекунад. Сарчашмаи ин ободӣ ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ мебошад, ки 27 июн дар шаҳри Москва ба тасвиб расид. Мардуми кишвар ин рӯзро дер интизорӣ кашиданд. Аз ин рӯ, бо фарорасии ин сана, ба тасвири адиб, «...Хурду бузург ба ин дастоварди сарнавиштсози миллӣ якдигарро шодбош мегуфтанд. Охир марҳилаи аз синаҳо дур кардани кинаҳо, ба замин ниҳодани силоҳ, тарк кардани сангарҳои ниқорталабӣ, ба сари ҳамдигар аз дуру наздик наафкандани санги маломату бухтонро ба чашми хеш мебинанд, аз ҳама муҳиммаш ба истиқболи якдигар бародарвор оғӯш мекушоянд. Оре, ба қавли устод Лоиқ «Раҳми Парвардигори мо омад, сулҳи деринтизори мо омад» [3, с. 88].

Муаллиф бо тасвири лаҳзаҳои ҷолиб, рӯҷӯҳои таърихӣ ва ремаркаҳои муаллифӣ, корнамоиҳои Эмомалӣ Раҳмонро нишон дода, ба ин васила симои ӯро ҳамчун як фарди ҷонфидои миллат нишон додааст. Истифодаи зарбулмасалу мақолҳо ва воҳидҳои фразеолог ба навиштаи ӯ ҷаззобият бахшида, муассиру дилчасп гардондааст. Симои қаҳрамони асар бошад, зина ба зина равшантар ҷилва мегардад.

Ҳарчанд эссе аз сафари кори Пешвои миллат аз вилояти Суғд оғоз гардад ҳам, нависанда лаҳзаҳову воқеаҳоеро ҳикоят мекунад, ки дар он симои Сарвари давлат ҳамчун сулҳофару ташаббускор ва бунёдкор баръало намудор мегардад. Ба таъбири М. Муродов, «Нависанда дар нишон додани воқеаҳо ва ифшои олами ботинии қахрамонон маҳорати калон дорад. Ӯ воқеаҳоро чунон тасвир менамояд, ки ҳар як ҳодиса чун навори кино пеши назар намудор гардида, меҳру ихлоси хонандаро ба масъулиятшиносиву кордонӣ, росткориву покдилӣ, фурутаниву хоксории қахрамонон фузун ва ғаъломандии ӯро таквият мебахшад» [2, с.128].

Лаҳзаҳои дигаре, ки дар ин асар ёдрас шудааст, сафари адиб бо ҳамроҳии Эмомалӣ Раҳмон ба Ҳиндустон аст. Ба зиёрати оромгоҳи Бедил рафтган, манзараи хароби оромгоҳи шоир, бо иқдомҳои Сарвари давлат обод гардидани оромгоҳи Абдулқодири Бедил ва ҳамчунин, дастгирии ятимон, таъмини шароити ҳубу мусоиди тарбия баҳри онҳо аз эпизодҳои мебошанд, ки сужаи асарро пурра мекунад. Нависанда бо тасвири ин лаҳзаҳо таъкид мекунанд, ки дӯст доштани Ватан ва ба қадри сулҳу оромӣ расидан ва чун модар дӯст доштани он рисолати ҳар як шахрванди кишвар аст: «... Ба ҳар қитъаи дунё ё шахрҳои обод биравему олам-олам сарват гирд оварем, рӯзгори пур аз шахд дошта бошем, болои Моҳ низ бароему хайма бизанем, бе Ватан ҳақиру ғарибем, бе Тоҷикистон хору нотавонем» [3, с.96–97].

Ҳамин тавр, ба таъбири муҳаққиқ М. Муродов «... мутолиаи ин силсилаи осори публицистӣ ба мо имкон медиҳад, ки натавонем ба қору пайкони як нафар, балки ба моҳияти сиёсати давлату ҳукумати кишвар, ҳодисаву воқеаҳои сиёсӣ иҷтимоии имрӯз, чараёнҳои таърихиву фарҳангӣ амиқтар воқиф шавем, ба азалияти онҳо дурусттар сарфаҳм равем ва ҳақиқати аслии зиндагии иҷтимоии муосирро муайян созем» [2, с. 123].

Аз таҳлили асарҳои мазкур маълум мегардад, ки публицистону адибон корнома ва хизматҳои Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмонро дар ба даст овардани сулҳу ваҳдат дар кишвар ба таври воқеӣ ва тақия ба факту далел муътамад ба риштаи тасвир кашидаанд. Ин асарҳо бо вучуди як мавзӯро фаро гирифтган бо вижагиҳои тасвир ва хунари чехранигорӣ фарқ мекунад. Муаллифон ба фасохату балогати сухан эътибор дода, дар офаридани симои қахрамон панорамаи васеи воқеаҳоро ба риштаи тасвир кашида, ба ин васила зина ба зина симои Пешвои миллатро намо додаанд. Умуман, адибону публицистон раванди ба даст овардани сулҳу тоҷиконро, ки бо талошҳои пайвастаи Президент Эмомалӣ Раҳмон амалӣ гардидааст, воқеӣ, аммо образнок ба риштаи тасвир кашида, бо истифода аз воситаҳои гуногуни тасвир аз як тараф, нигоштаҳои онро хонданбоб гардониданд, аз ҷониби дигар симои Пешвои миллатро ҳамчун меъмори сулҳу ваҳдати тоҷикон самимӣ нишон додаанд.

АДАБИЁТ

1. Гулназар. То роҳ сафед шавад... // Пешво – ифтихори миллат // Гулназар. – Душанбе: Ирфон, 2016. – С.82-84
2. Муродов, М. Чехранигорӣ ва масъалагузорӣ дар публицистикаи муосир // Истиқлолият ва рушди матбуоти даврӣ // Муродов М. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 224 с.
3. Самад, А., Заҳри носозӣ ва шахди ошноӣ // Пешво – ифтихори миллат // Самад А. – Душанбе: Ирфон, 2016. – с. 85 - 97
4. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт. - Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
5. Тоштемиров, М., Сайидзода З. Ҳомиии сулҳу ваҳдат. – Душанбе: Шарқи Озод, 1997. – 44 с.
6. Қосим, Н. Пеши раҳи ту во бод. // Пешво – ифтихори миллат // Қосим Н. – Душанбе: Ирфон, 2016. – с.67-73
7. Усмонов, И. Лаҳзаҳои сулҳу ботадбир. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 106 с.
8. Усмон, И. Таҳкими сулҳу ва таҳаввулоту Тоҷикистон. - Душанбе: Матбуот, 2016. – 672 с.

РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ КАК МИРОТВОРЦА В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В статье рассмотрены произведения, посвященные миротворческой деятельности Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмон. Автор в процессе исследования отдельных произведений делает вывод, что публицисты и писатели на основании достоверных фактов описали подвиги и заслуги Президента страны Эмомали Рахмон на пути к достижению мира и единства в стране. Хотя эти произведения посвящены одной теме, отличаются особенностями описания и создания образа. Авторы придают особое значение красноречию в создании образа героя описали широкую панораму событий, таким образом, постепенно представили образ Лидера нации. Писатели и публицисты описали процесс мирного урегулирования таджиков, которое осуществилось стремлениями Президента Эмомали Рахмон объективно и образно, с использованием различных средств описания они сделали свои произведения интересными, с другой стороны образ Лидера нации как создателя мира и единства таджиков представлен искренне.

Ключевые слова: публицистика, публицистические произведения тема, мир, единство, миротворческая деятельность, образность, действительность, автор, искусство, отображение, мастерство, опыт, документальность, факт

THE PEACE BUILDING ROLE OF LEADER OF THE NATION IN THE WRITTEN ACADEMIC PUBLICITY

The article contains the studies and the research works dedicated to president of Tajikistan – the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon. The author focuses the written works of all educationists and writers who studied all efforts and sincere struggles of president in bringing peace and unity in the country. The research work having unique subject which shows description in image and style. The writers studied factors and means which bring Tajikistan from conflicts and clashes into peace and secured state in the region and illustrate and popularize the peace building image of president of Tajikistan. The article also focused and illustrated the works of the writers and publicists who demonstrated all peaceful efforts of the Leader of the Nation remarkably and showed him as the Founder of Peace and National Unity who brought settlement and harmony among Tajik nation.

Key words: publicist, publicity works, theme, peace, unity, skill, experience, approved document and fact

Сведения об авторе:

Охунзода Насруддин - аспирант кафедры периодической печати ТНУ. Телефон: (+992) 931004500. E-mail: Nasriokhun@mail.ru

About the autor:

Okhunzoda Nasruddin is a graduate student of the periodicals department of TNU. Phone: (+992) 931004500. E-mail: Nasriokhun@mail.ru

ФАРҲАНГ ВА ҲУНАРҲОИ МАРДУМИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР ДАВРАИ БЕКИГАРИИ ҲИСОР

Ҳайдарова Г.Ё.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Масоҳат, аҳоли ва сохтори идораи бекигарӣ. Муаллифони гуногун масоҳати аморати Бухоро ва вилоятҳои онро алоҳида – алоҳида чунин муайян кардаанд: худуди аморат 18419609 танобро ташкил меод [1]. Аз нуқтаи назари маъмури аморат ба 26 вилоят, 10 туман тақсим мешуд. Масоҳати Ҳисор 3,293167 таноб муайян шудааст [2, с.218-219].

Аз рӯи маълумоти Гулшанӣ «қулияи нуфуси Ҳисор маъ атрофу акнофи он як саду панҷох ҳазор хонавор ё худ дорои 450 ҳазор нафар одам буд». Гулшанӣ бевосита шумораи аҳолии шаҳри Ҳисорро дахл накардааст. Сайёҳон ва шарқшиносони рус оиди нуфуси ин шаҳр маълумоти мухталиф овардаанд. Баъзеҳо онро се ҳазор тахмин кардаанд, баъзеи дигараш 8000 ва танҳо як нафари он рақами 10000 – ро овардааст, ки мебояд ба ҳақиқат наздик мебошад [3].

Агар дар солҳои охири асри XIX Ҳисор ба 15 амлоқдорӣ тақсим шуда бошад (Душанбе, Ҳукумати Саричӯй, Регар, Ҳукумати Дехнав, Ҳукумати Ҳисор – Қубодиён, Аёлати Хатлон, Ҳукумати Балҷувон, Ҳукумати Ховалинг, Кангурт, Ҳукумати Курғонтеппа, Аёлати Қаротегин, Вилояти Қалъаи Хум (Дарвоз), Тавилдара, Вилояти Шуғнон, пас дар ибтидои асри XX 20 амлоқдорӣ ба ивазшавии худуди бекигарӣ ва сиёсати андоз чамъоварии зимомдорон вобастагӣ дошт.

Мувофиқи маълумоти Гулшанӣ, «вилояти Ҳисор бағоят васеъ буда, аз қабилҳои вилоят бисёр қасабаҳои чамъият ва обод дорад. Ҳаҷдаҳ амлоқро доро аст» [4, с.171]. Аҳбори муаллифи мазкур аз дигарҳо бо он фарқ мекунад, ки оиди баъзе аз ин амлоқдорӣ маълумоти нисбатан муфассал ва ҷолиб овардааст. Бинобар он мо навиштаҳои Гулшанӣро интихоби манзури хонандагон мегардонем.

а) Кишоварзӣ. Чарогоҳ ва чорводорӣ. Мову Шумо борҳо медонем, ки водии Ҳисор дар гузашта ҳоло ҳам, бо боришҳои пайҳами худ аз дигар минтақаҳои Тоҷикистон фарқ мекунад. Бинобар он дар ин водӣ ҳосили ғалладонаи лалмӣ мерӯяд. Аз водии Ҳисор ба води Зарафшон (Яғноб ва Анзоб) минтақаи Ғозималик ғалла бурда мардум барои хӯроки зимистониаш захира мекард. Дар минтақаҳои номбурда байни сокинонаш мақоли зерин дар забон буд: «Ҳисор дарам чи ғам дарам». Боришоти зиёд, ба ғайр аз ғалладона барои чарогоҳ аҳамияти бебаҳо дошт. Чорво ҳам дар тобистон ва ҳам дар зимистон аз хӯроки фаровон таъмин буд. Бинобар он водии Ҳисор, махсусан дараҳои сершумори қаторкӯҳи Ҳисор, барои парвариши бузу гӯсфанд, бештар гӯсфандҳои Ҳисорӣ

чарогохи бехтарин дар қаламрави аморати Бухоро ба шумор мерафт. Инро аз мактуби амир Ҳайдар (1800-1826) тасаввур карда метавонем. Дар яке аз онҳо ӯ навиштааст: вақти муҳочирии қабилаҳои чорводори кӯчманчи фаро расид. Онҳо набояд дар чарогоҳҳои Шахрисабз моли худро ба чаро барнд, ин корро манъ кунед. Агар қабилаҳои мазкур сӯи Шахрисабз рохро пеш гирифта бошанд, онҳоро баргардонед, то ки дур нараванд. Чунки заминҳои онҳо аз худ шудааст. Агар ба онҳо чарогоҳи васеъ даркор бошад, мебояд ба сӯи Ҳисор ҳаракат кунанд[5].

Дар асоси маводи асри XIX, ки дар ҳудуди Қирғизистон гирд оварда шуд, замини Байкан ном ҷой ба ичора дода, қисман ба қирғизҳо фурухта шуда буд. Қирғизҳои соҳиби замингашта чорпои худро барои чаро ба Ҳисор мебурданд[6, с.139].

Хуллас, водии зарҳези Ҳисор тақрибан дар ҳамаи асру замонҳо, ҷои сероб, серҳосил ва чорвопарвар буд, ки бо мақоми худ дар таърихи муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии аморати Бухоро ҳиссаи арзанда гузоштааст.

б) Хунармандӣ. Дӯкониҳои қосибон дар пойтахти мулк – Ҳисори Шодмон ва шаҳрҳои тобеи он – Қаратоғ Душанбе бештар ба шумор буд. Қосибии хунармандӣ дар Ҳисору Қаратоғ чандин асрҳо вучуд дошта, мавзӯи қосибон тадқиқотчиён гаштааст. Мардумшиносии маъруфи институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АИ Тоҷикистон Н.Е.Ершов чандин солҳо баҳри омӯзиши касбу қосибон хунармандони Қаратоғ дар ҳамин ҷой соқин шуда, дар асараш маъмултарин касбҳоро зикр кардааст[7]. (Ҳангоми сафари мо бо хонандагони синфи 8Б-и мактаби таҳсилоти миёнаи умумии №10-и ноҳияи Исмоили Сомонӣ шаҳри Душанбе ба Қалъаи Ҳисор ва Мамнӯбоғи таърихӣ фарҳангии Ҳисор аст, ки аз 4-уми апрели 1979 то 28 январи соли 1982 бо номи Қуруқи таърихӣ – маъдани Ҳисор фаъолият дошт. Аз 30 июли соли 2009 ин мақоми давлатӣ чумхуриявиро соҳиб гашт, рафта аз хунарҳои волои мардуми тоҷик: бофандагӣ, кулолгарӣ, ресмонресӣ, шоҳибобӣ, оҳангарӣ, мӯзадуӣ ва дигар хунарҳо шунидаву дида бархӯрдор гаштем ва албатта тадқиқотҳои бурдаи олимону русу амрикову тоҷик ва дигар давлатҳо қобили қабуланд)[8].

Бофандагӣ. Ба қавли Н.Н. Ершов, дар Қаратоғ мутахассисони тақрибан си номгӯи маснуоти гуногун қосибон мекарданд. Бофандагӣ дар охири асри XIX ва аввали асри XX ниҳоят ривож ёфта, яке аз ҷузъҳои асосии қосибӣ ба ҳисоб мерафт. Ба ин хунар бештар мардҳо шуғл меварзиданд, занҳо ба онҳо кӯмак мекарданд, баҳусус ресмонресиро дар ӯҳда доштанд. Бофандагӣ бештар баъди ба аморати Бухоро ҳамроҳ шудани беки Ҳисор интишор ва ривож ёфт. Бобои Абдуҳалим устакор Иброҳим бойбачаро номбар кард, ки ӯ соҳиби 40 дӯкони бофандагӣ, аз ҷумла 20 дӯкон дар хонаҳо буд. Устакорон на танҳо дар Қаратоғ, инчунин дар ҷойҳои дигар низ зиндагӣ мекарданд. Масалан, Содик қаровулбеги ном мансабдор дар Душанбе зиёда аз 30 дӯкони бофандагӣ дошт. Устакорони дорои 6-8 дӯкон кам набуданд. Хунари бофандагии хонагӣ дар мавзӯоти Варзоб, Ромит, Саричӯй низ мушоҳида шудааст. Маҳсули қосибон дар бофандагии Ҳисор маҳсул алоча ё абри Қаратоғ) ин матоъ бо номи «Абри Ҳисор» низ машҳур аст) ба ҷойҳои дур мерафт ва яке аз манбаъҳои муҳими даромади қосибон буд. Дар ибтидои асри XX ҳафриёти амриқӣ Р. Пампелли навишта буд, ки «шоҳие, ки дар Ҳисору Қаратоғ бофта мешавад дар қули шаҳрҳои Осиёи Васат (Марказӣ) баҳои баланд гирифтааст ва серхаридор мебошанд».[9, с.32]

Маҳсули гуногун ё намудҳои гуногун матоъҳои истеҳсол кардаи бофандагонро аз номи онҳо тасаввур кардан мумкин аст: «чортеғ», «алочаи чортеғ», ё «қосибон чортеғ», «алочаи чигӣ», «алочаи сиёҳкор», «алочаи алифӣ», «алочаи маҳмадшоҳи зирагӣ», «сӯй», «алочаи кӯлобии миёнокӯфта», «алочаи бойсунӣ», «алочаи кабутак», «алочаи пӯсти мор», «қосибон параха», «қосибон лолагӣ» ва ҳоказо. Оиди матоъҳои дар Ҳисор истеҳсолшаванда дар рӯномаи «Туркестанская ведомости» омада буд: «Дар беки Ҳисор бешубҳа шоҳии дар ҷаҳон бехтарин истеҳсол карда мешавад, вале он мутлақо, ба бозор намебарояд, зеро тамоми онро худ бек қосибон мегирифтун нафақаро худаш мефонд ва бар замми ин чанд тупи онро як тин надода азони худ ҳам мекунад»[10]. Дар Қаратоғ ба ғайр аз матоъҳои зикршуда хунари ҷитгарӣ дар ривож буд. Фарқи ин хунар аз бофандагӣ дар он буд, ки ба рӯи матоъ қосибон гуногуни гулдор мезаданд.

Кулолгарӣ. Кулолгарӣ пешаи қадими тоҷикон мебошад. Кулолони Қаратоғ барои пӯхтани маҳсули қосибон худ аз ду намуд хумдон истифода мебурданд. Хумдон барои пӯхтани асбобҳои қосибон – (кӯза, хурма, кӯзаҷа ва ғайра), ки зарф ном дошт. Ин қосибон хумдонро «хумдони кӯза» номидаанд. Ҳаҷман ин намуд хумдон қосибон аст ва пӯхтани он ҳезуми зиёдеро талаб мекард. Дигар намуди хумдон ҳаҷман хурдтар буда, хумдони «қосибон табақ» номида мешуд.

Оҳангарӣ. Оҳангарони Қаратоғ дар гузашта обрӯи қосибон доштанд. Дар онҳо 32 нафар оҳангар қосибон мекард, ки дӯкониҳои онҳо дар бозори оҳангарӣ буд. Аз рӯи маҳсулоти истеҳсол мекардагашон онҳо бо номҳои гуногуни устакорӣ машҳур мешуданд. Аз ҷумла, устакор наългар, қосибон, бела қосибон, шамшерқосибон, дегрез, мекчагар ва ғайра. Дегрезҳо ҳамчунин оҳани ҷуфтӣ месохтанд. Мисгарҳо ва заргарҳо низ буданд, ки онҳо дар дӯкони худ боз ду – се шоғир доштанд. Асбоби истеҳсодакунандагони оҳангарон ва маҳсули истеҳсоли қосибон аз оҳангарони шаҳрҳои дигари

Мовароуннаҳр каме фарқ мекард: каланд, харкантеппа, табар, исканатабор, табартеппа, пойтеша, тешаи дастӣ, новатеша (барои тарошидани асбобҳои ҷубин), табари майда (барои қассобӣ), ДОС, чоду, токбурак, корд, поку, искана, зулфаки дар, кафгир, оташгирак, наълу мехкаш, даравши мукаддусӣ, асбобҳои оҳанине, ки барои осӣёб ва обҷувоз зарур аст ва дигарасбобҳо, ки мардум ба он эҳтиёҷ дошт.

Музадуӣ ва дигар хунаро. Як соҳаи ниёзи ҳаррузаи мардум дӯхтани пойафзоли гуногун - мӯза, маҳсӣ, кафш, хомак, мукӣ ва амсоли инҳо буд. Дар Ҳисор чорводорӣ тараққӣ карда, ягона воситаи нақлиёт ушгур, асп ва хар ба ҳисоб мерафт. Хунари сарроҷӣ дар ривоч буд. Онҳо тукум (тукумдозҳо), лачому дигар абзоли ҳайвоноти савворӣ ва боркаш тайёр мекарданд. Сарроҷҳо аз чарм яхдон (сандукҳои чармӣ) низ месохтанд. Барои рӯй, пошна, соку астар ва таги пойафзол чармҳои гафсу тунук, аз пӯсти бузу гӯсфанд ва гову дигар тайёр мекарданд.

Ҳеҷ як мулк бе ширавор буда наметавонад. Парварда, печак, ҳалвоҳои гуногун зеби дастархони меҳмонҳо ва тую маърақаҳо буд. Шираворро дар Қаратоғ аз шарбати ангур (ширинӣ) тайёр мекарданд. Ба гуфти Шоймардонова Зулфия зодаи деҳаи Саховати шаҳри Ҳисор, ки модарашон Усмонова Соро (бибии муаллиф) аз Қаратоғ буданд баъзе хунароҳои дар боло зикрфта аз Самарқанд ёд гирифта шуда ба ин ҷо кӯчида омада паҳн намудаанд.

Ҳалвоҳои истеҳсоли маҳалли чунин номҳо доштанд: ҳалвои кунҷитӣ ва ҳалвои чормағз ё ҳалвои мағз, ҳалвои тар, ҳалвои пашмак, лавзина, оби дандон ва ғайра.

Дар Бухорои Шарқӣ Қаратоғ ҳамчун «Боргоҳи хунар» маъруф гаштааст. Вале бо мурури вақт ва сабабҳои мушаххаси таърихӣ бисёр хунаро аз байн рафтанд. Аз хунароҳои мардуми ин диёр, ҳамкорӣ ва дӯстии мардуми гуногунзабон – тоҷику ўзбек ва қавму қабилаҳои дигар – мардуми шаҳру деҳот гӯвоҳӣ медиҳад.

Осори меъморӣ. Яке аз биноҳои боҳашамати ибтидои асри XX Масҷиди Сангин мебошад. Ҳоло харобаҳои ин бино, ки соли 1906 (соли вафоти Остонакул қушбегӣ) пӯшонида шудааст, дар худуди ноҳияи Ленин, ҳозира ноҳияи Рӯдакӣ) дар қисмати шимолӣ каторкӯҳи Рангон дида мешавад. Масҷид дарвозаи дорои кандакорӣ буд, ки то солҳои 1970 дарҳояш дар ҷояшон буданд.

Дар Ҳисор 24 масҷид ва дар Қаратоғ 23 масҷид мавҷуд буд. Дар дохили арк се масҷид амал мекард. Яке аз ин масҷидҳо то асри XX пӯшонида шуда, вале онро солҳои 1925 - 1926 кӯчонида ба деҳаи Ночӣ бурданд. Ҳатто номи устоҳои аз нав бунёдкунандаи масҷид маълум аст: усто Қаландар Ғоибов ҳамроҳи Ҳусайн ном устои гилкор ин корро иҷро кардааст [11, с.274]. Зимнан дар санъати меъморӣ водии Ҳисор хусусияти ба худ ҳосе мушоҳида мешавад. Инро мо дар мисоли сағонаҳои Сари Тал Як, Сари Тал Ду, мазорони Мавлоно Юсуф, бинои зеризаминӣ дар ағбаи Фахрободи собиқ ноҳияи Кофарниҳон, Йол масҷид дар қисмати Чануби каторкӯҳи Октой, чанд макбараи хишти пӯхта дар ноҳияи Файзобод ва ғайра мушоҳида карда метавонем [12, с.219]. Аз ҷумлаи бинои мӯхташами Регистони Ҳисор мебояд корвонсаройро номбар намуд. Дар акси солҳои 1908 ва 1913 тасвири ин бино мавҷуд аст. Сохти он ба мадрасаи кӯҳна шабоҳат дошт. Бинои он иборат аз хучраҳои якошӯна ва дуошӯна буданд. Андозаи бино аз қисмати берун 37,5X47,5 метр буда, дар тарафи майдони шаҳрӣ пештоқи баланд дошт. Роҳрави дохилии бино хучраҳои онро ба ду қисм тақсим мекарданд. Корвонсарой ҳамагӣ 34 хучра дошт. Дарозии дохили хучраҳо - 3,2 метр. Аз ду паҳлӯи даромадгоҳ (берунаи он) 6 адади 12 дӯкони тичоратӣ буд [13, с.219]. Дар ин бино, мисли корвонсарой калони шаҳрҳои дигар, аспу хару ушгурро нигоҳ намедоштанд. Корвонбошӣ моли овардаашро фароварда улавҳоро ба ҷои дигар мебурд. Хучраҳои корвонсарой танҳо барои фуруши мол ва истиқомати савдогарон, косибон ва дигар мусофирон таъйин гардида буд. Яъне корвонсарой хизмати меҳмонхонаро низ ба ҷо меовард [14, с.219].

Адабиёт ва илм. Сарзамини зарҳези тоҷикон на фақат аз лиҳози сарвату самараи баландаш, балки аз ҷиҳати ба оламиён эҳдо намудани шуарову фузало ва соири хунармандони мумтози худ шӯҳрати офоқ гардидааст. Бисёре аз донишмандон дар Ҳисор, Хонақоҳ, Қаратоғ, Деҳнав барин марказҳои начандон калон зиндагӣ ва эҷод карда, шӯҳрати хешро ба атрофу акноф расондаанд. Вале мутаасифона, номи аксари онҳо бо сабабҳои гуногун аз мадди назари тадқиқотчиён берун мондааст.

Намунаи хунари як нафар хаттотӣ соҳибхати **Ҳисорӣ** иборат аз ду қитъа дастраси мо гашта дар зери яке аз онҳо санаи 1337 ҳиҷрӣ (1919 мелоди) сабт шудааст. Мутаасифона, хаттотӣ хушхат ба ҷои номи худ танҳо насабашро, **Ҳисорӣ** будааст, навиштааст. Аз ин сана маълум мешавад, ки **Ҳисорӣ** хаттотӣ асри XIX ва чаҳоряки аввали асри XX будааст.

Матни қитъаи **Ҳисорӣ** мазмуни иҷтимоӣ дорад:

Дарди мани дилхаста ба дармон кӣ расонад!

Кори мани бечора ба сомон кӣ расонад?

В-аз мур саломе ба Сулаймон кӣ расонад?

В-аз муръ наёме ба гулистон кӣ расонад?

(**Ҳисорӣ**)

Дигар:

*Ба болои курси шаҳри номдор,
Бувад оятул-курсии рӯзгор.
Ба ҳар ҷо ки шанҷарф хуни дӯст
Зи инно фатанои шамиери уст.*

Машқи Ҳисорӣ, 1337

Дар асари Садри Зиё ду нафар ҳисориёҳои зерин номбар шудаанд, ки онҳо дар Бухоро зиндагӣ мекарданд: **Комил** таҳаллуסי волои қози Комили ҳисорист, ки шоири моҳири маҳсуси амир Абдулахадхон аст, ки дар яке аз ғазалҳои ҷунин омада:

*Камина, Комилам, Оқиз[15], дуоғуист ойинам,
Дилу чонам, забонам, дар дуоираҳбари ишқам [16, с.56-58].*

Ҳолиси Ҳисорӣ. Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX ҳаёт ба сар бурдааст. Якчанд шеърӣ ӯ дар баёзе сабт гаштааст. Ин китоб ҳоло дар осорхонаи Ғафур Ғуломи шаҳри Хӯканд маҳфуз аст. Аз маҳсули қалами Ҳолис пайҳас мешавад, ки ӯ шоири касбӣ набуда, балки мударрис, хаттот ё соҳиби пешаи дигар аст. Ба гуфтани шеър мароқ ва иштиёқ дорад. Аз мазмуни ишқӣ дида, мазмуни иҷтимоии шеъраш бештар ва рӯшантар аст. Мо чанд бандро интихобан аз як шеърӣ ҳаҷман калони шоир меорем:

*Шоҳе, ки чунин кавкабу фар меҳоҳад,
Тоҷи фарасу зину камар меҳоҳад,
Ҳам лашикару иқболу зафар меҳоҳад,
Ин нуқта аён аст, ки зар меҳоҳад.
Хаттот, ки дар машқ кунад дилро хун,
Гарданидолу сараи вову тангии гардад нун,
Дидаи соду лабаи бову дилаи хун (?)
Ин аз паи он аст, ки зар меҳоҳад.*

Гулшанӣ нисбати аҳди илми мулки Ҳисор баҳои сазовор дода, онро чунин тасвир кардааст: «Аҳди илм ва талабаи ин вилоят бисёр фаровон аст, мутаҷовуз (зиёда) аз 10 ҳазор нафар талаба мавҷуд аст. Чаро, ки ба ҳар дара ва қария як адад - ду адад мадрасаи ҷубин мавҷуд аст. «Мадраса»-и сангин ба фаҳмиши Гулшанӣ иморатҳои мебошанд, ки аз хишти пухта бино ёфта, гумбаз ҳам дошт [17, с.196]. Дар зери мафҳуми «мадарсаи ҷубин» иморатҳои ба назар дошта шудааст, ки деворҳои он аз хишти пухта ё паҳсагӣ буда, рӯи бомаш бо ҷӯб, ба мисли хонаҳои истиқоматӣ, пӯшонида шуда буд.

Хулоса, аз даврони қадим то охири солҳои ҳуқумронии бекҳои Ҳисор, дар ин мулк мактабу мадрасаҳо амал намуда мардони зиёди соҳибилм ҳаёт ба сар мебарданд.[18] Баъзеи онҳо бо сабабҳои ба мо номаълум тарки ватан намуда ному диёри худро бо мамнуният ба мамлакатҳои дурдаст бурда, аз худ хотираи нек низ гузоштаанд. Масалан, Сулаймонхочаи Ҳисорӣ марди донишманда буд, ки берун аз ватани худ обрӯю эътибор пайдо кард. Дар ибтидои асри XX дар шаҳри Кобул ӯ вазифаи муҳтасибширо дар ӯҳда дошт. Дар пойтахти Афғонистон, дар ҳузури подшоҳи ин мамлакат ва ашрофи он, чунин гӯҳрат пайдо кард, ки ӯро аз Кобул ба шаҳри Мазори Шариф равон намуда ду вазифаи ниҳоят бообрӯ ва масъулро ба зиммааш гузошанд. Сайёҳ, ҷуғрофишиноси Бухорӣ - Мирзо Сирочиддинхочӣ як шаб мехмони Ҳисорӣ шуд. Дар хотираҳои ӯ навиштааст, ки сулаймонхочаи Ҳисорӣ ҳам муҳтасиб ва расиул-исломи шаҳри Мазори Шариф таъин шуда буд[19. 235-236].

Чашни арӯсии тоҷикони водии Ҳисор. Чашни арӯсӣ яке аз суннатҳои воломақом ва муқаддаси мардуми тоҷик ба шумор меравад. Чашни арӯсии мардуми тоҷик як раванди ниҳоят мураккабест. Он аз унсурҳои гуногун таркиб ёфта ҳар яке аз онҳо инъикоскунандаи ҷабҳаҳои зиндагии мардум мебошанд. Ҳар як баҳши ҷараёни чашни арӯси сар то по бо лаҳзаҳои бадеӣ, асарҳои фолклорӣ ва сахнаҳои драматикӣ санъати мусиқӣ зинат ёфтаанд, ки аз маънавиёти гании мардуми тоҷик дарак медиҳад.

Дар ҳудуди рустоҳои Элок, Мискинобод, шӯрои деҳоти Қалъаи Дашт, Ғумбулок, Ҷонварсӯз, Дарағиён, Сурхдара, Қангей, Кафшдузон, Дубеда, Файзобод, Чиргинак, Белайдуз, Тошбулок, Ҳафттахта, Бобосурхон, Қаратоғ (Ҳисор) бархе маҳалҳои атрофи Душанбе, дараи Ромит ва дараи Варзоб расму оинҳои қариб якхела мебошанд.

Унсурҳои чашни маросими арӯсии тоҷикони водии Ҳисор ин: интихоби арӯс, хостгорӣ, сафедгирон, фотиҳа, қинголбозӣ, чокбурӣ, маслиҳатгӯӣ, хашари хезум, орлбозон, нонбандон, давраи духтарон, саргарошон (домодро саргарошон мекунад), либоспӯшонии домод, шаҳбарӣ, базми кушона, шаби никоҳ, чихези арӯс, арӯсбарӣ (дар давраи бекигари арӯсро дар асп мешиндонанд), саломнома, келиншинонӣ, чоғандозӣ, шаби висол, рӯкушоён ё рӯбинон, руғанрезон, ҳафтаталбон, чодарканон ва гайраҳо мебошанд.

Азбаски Ҳисор пойтахти Бухорои Шарқӣ ба ҳисоб мерафту пойгоҳи чашнҳои бузург буд, бинобар ин волиёни аморат дар Ҳисор барои истиқболу пуршукӯҳ гузаронидани онҳо тайёрии чиддӣ, маблағҳои зиёде сарф мекарданд. Рӯзҳои ид алалхусус Наврӯзи майдони Регистони Ҳисор чунон серодам мешуд, ки агар сӯзанро мепартофтед, рост меистод. Садоно карнаю сурнай, дутору рубоб ва хониши қаландарон дар атроф танинандоз мегашт. Бӯи хуши таом димоғро қитик карда, иштиҳоро меовард. Дорбозҳо рӯи арғамчин далерини маҳораташонро нишон медоданд. Мардум аз тамошою шунидани ҳофизҳо, байтгӯҳо, созандаҳо, нағмачиҳо, гуруғлихонҳо, вақлгӯҳо, афсонагӯҳо, раққосҳо, арғиштчиҳо, чашмбанҳо, найрангбозҳо, табақбозҳо, ширинкорҳо, зочабозҳо, масҳарабозҳо волаву шайдо мешуданд.[20, с.235-236]

Хусусан, қувваозмоии пахлавонон диққати тамошогаронро ба худ ҷалб мекард. Баромади ғўштигини машҳур Давлатхоҷаи Каратоғӣ, Абдусаттору Абдупахлавони деҳнавий, Кўрпахлавон аз Бешбулок, Маҳмасайду Саиди Қайза аз Ғозималикро халқ бо шодмонӣ истиқбол мегирифт. Ба ғолибон сару либос ва дигар тухфаҳо аз ҷониби бек дода мешуд. Дар бораи Холпахлавон дар водии Ҳисор ривоятҳои зиёде ҳастанд. Ӯ ҳамчунон пурқувват буд, ки рӯи қитғони фароҳаш югу испор ва халтаи тухмиҳоро бардошта, барзаговҳоро ҳай карда ба саҳро мерафт. Ба ҷои даҳ қас қор мекард ва халқ мафтуни қудрату ҷолоқиаш буд. Тадриҷан Хол ҳам пурқувватиашро мефаҳмидагӣ шуд. Боре дар яке аз рӯзҳои чашнгирии иди Наврӯз аз хўчаинаш барои ба шаҳри Ҳисор рафтани иҷозат пурсид. Бой рад кард. Он гоҳ Хол пинҳонӣ ба шаҳр омад. Он рӯз дар майдони назди дарвозаи Арк мардум гирд омада қувваозмоии пахлавононро наззора мекарданд. Хол ҳам ба мобайни майдон баромада хариф талаб кард. Шонаи се пахлавони номдорро ба замин часпонд. Беки охирини Ҳисор Авлиёқулқушбеғӣ аз болои дарвозаи арк ба ғолиб ҷомаи қимматбаҳое партофта, сипас ба ӯ номи фахрии «Пахлавон» - ро дод. Хўчаини Хол низ дар байни тамошогарон буд. Ӯ аз ин густоҳии Хол дар ғазаб шуд, ки бе иҷозат ба шаҳр омадааст. Лек ғолибияти пай дар пай ӯро ба пахлавонони номдор дида ғазабаш ба шодӣ мубаддал гашт. Дар ҳуди ҳамин ҷо бой ба ӯ озодхати дода саиси шахсияш таъин нам[21, с.70-71].

КУЛЬТУРА И НАРОДНЫХ РЕМЕСЕЛ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В ПЕРИОД БЕКСТВА ГИСАРА

В этой статье рассказывается об истории культуры и народного творчества таджикского народа во времена бекства Хисора.

По словам автора, в процессе изучения человек получает информацию о территории, населении и структуре управления в бекстве, сельском хозяйством, пастбищами и скотоводством, ремеслом, вязанием, гончарным делом, кузнечным делом, обувным ремеслом и другими ремеслами, работами архитектора, литературой, наукой, биография, взгляды и цели людей, которые отличаются друг от друга.

Ключевые слова: ресурсы, местные, русский, ремесло, торговый оборот, дипломаты, путешественники, агенты, территория.

CULTURE AND FOLK ARTS OF TAJIK PEOPLE DURING HISOR DOMINION

This article speaks about history of culture and folk arts of Tajik people during Hisor dominion.

According to the author during learning a person obtains information on the territory, population and governance structure of the dominion, agriculture, pasture and cattle breeding, handicraft, knitting, pottery, blacksmithing, shoe craft and other crafts, architect work, literature, science and biography, views and purposes of the people that differ from each other.

Keywords: resources, local, Russian, craft, trade circulation, diplomats, travellers, agents, area.

Сведения об авторе:

Хайдарова Гулрухсор Ёдгоровна - ассистент кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни

About the author:

Haydarova Gulruksor Yodgorovna - assistant in the Department of Tajik Nation History of Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni

ДАР РОҲИ АДОЛАТ ВА ҲИФЗИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ

Набиева М.

Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тоҷикони Тоҷикистон

Асри XX барои миллати кўҳанбунёду тамаддунсози тоҷик қарни талошу муборизаҳо барои эҳёву барқарорсозии давлат ва асри бедории миллат буд. Зеро маҳз дар ҳамин солҳо бақои давлату миллат ва

тақдирӣ адабиёту фарҳанги тоҷик ҳаллу фасл шуда буд. Бо таъкиди Президенти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳамин давра ба арсаи мубориза барои муайян намудани сарнавишти миллату давлати тоҷик «як қатор фарзандони баору номуси Вағанамон ба монанди Садрӣддин Айнӣ, Чанор Имомов, Абдулқодир Муҳиддинов, Шириншоҳ Шохтемур, Нусратулло Махсум, Абдурахим Ҳочибоев ворид шуданд, ки дар натиҷаи кӯшишу талошҳои пайгирионаи Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳури таъсис ёфт» [2, 142].

Аммо сад дарего, ки кулли он шахсиятҳои маъруфи миллати мо, нафароне ки Тоҷикистонро эҳдо намуданд, рушду камол бахшиданд, саноату кишоварзиро тараққӣ доданд, нахустин мактабҳои оливу муассисаҳои илмиро ба роҳ монда буданд, зеро тамғаи «душманони миллат» ба қатл расонида шуданд. Танҳо дар муддати солҳои 1937–1939 ҳазорон ҳазор ходимони намоёни ҳизбӣ-давлатӣ аз байни тоҷикон низ ба қатл расонида, ҳабс гардиданд ва ба Сибири Магадан бадарға шуданд.

Таърих гувоҳ аст ходимони ҳизбию давлатии Тоҷикистон ҳамчун қишри рӯшанфикр ва ҳудогоҳи миллат дар масири таърих ҳамроҳи халқи худ марҳалаҳои гуногуну душвори сангини таърихро паси сар карданд. Солҳои 20-30-уми асри XX давраи пешрафти иқтисодиву иҷтимоӣ, комёбиҳо дар соҳтмони сотсиализм, давраи пур аз ихтилофу тазодҳо, талафоти бебозгашт, барбод рафтани беҳтарин нерӯҳои зеҳнии падарону бобоёнамон буд.

Дар пленуми февралӣ-мартии соли 1937 КМ ВКП (б), ки Ҳизби коммунист дар он доир ба фусъати демократияи дохилипартиявӣ қарорҳои муҳим қабул кард ва сарвари ҳизб И.В. Сталин аз ҷумла тезиси зиддиленинӣ ва зиддиҳизбии дар бораи ғӯё ба қадри мустаҳкам шудани сотсиализм шиддат гирифтани муборизаи синфӣ пешниҳод намуд. Бо ин тезиси нодуруст Сталин худсарӣ ва дағалона вайронкунии қонуниятҳои сотсиалистиро, ки худаш ба онҳо роҳ меод, асоснок кардани мешуд. Маҳз баъди пленуми февралӣ-мартии КМ ВКП (б) аз соли 1937 сар карда ҷазодиҳии оммавӣ вусъат ёфт, ки ҳазорон-ҳазор одамони софдил ва Ҳизби коммунистӣ содиқу вафодори шӯравӣ қурбони он гардиданд. Бо тӯҳмату бӯхтони як идда бадғумонон ва нобоварон, мансаботалошону нопокон аз ташкилоти ҳизби Тоҷикистон адади зиёди коммунистон беасосу далели кофӣ хорич карда шуданд. Баъзе ташкилотҳои ҳизбии ноҳияҳо дар асл барҳам дода шуданд.

Ҷунонҷӣ, дар ташкилоти ҳизбии ноҳияи Комсомолобод (имрӯза Нуробод) дар рӯихат ҳамагӣ як аъзои ҳизб ва 3 номзад, дар ноҳияи Шулмак (имрӯза Рашту Тоҷикобод) 1 аъзо ва 5 номзад, дар ноҳияҳои Нораку Роҳатӣ 4 нафарӣ аъзои ВКП (б) монданду халос.

Дар тамоми қаламрави собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ аҳвол ҳамин буд. Гурӯҳи калони коммунистони бегуноҳро чун «ҷосусони кишварҳои хоричӣ», «аксулинқилобчиёни ашаддӣ», «душманони халқ» мугтаҳам қунонида шуда, ба қатл расониданд. Номӣ неки онҳо танҳо баъд аз маҳкум карда шудани шахспарастӣ ва оғози демократикунонии ҷомеа дар анҷумани XX ҲҚИШ (1956) барқарор карда шуданд.

Ба шарофати соҳибистиклолии Тоҷикистон ва махсусан пеш гирифтани сиёсати оқилонаи Пешвои миллат, Президенти кишварамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбати таърихи гузашта, баъзе сифатҳои наомӯхташудаи он рӯ оварданд. Дар таърихнигории тоҷик ба ин мавзӯ асосан ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта рӯ оварданд. Аммо бисёр паҳлӯҳои ин фоҷеаи ҳузрангези таърихӣ ва оқибатҳои даҳшатангезу фалокатборӣ он то имрӯз печидаву пурмуаммо боқӣ мондааст ва то ҳол дар атрофи он суҳанҳои ногуфта зиёданд.

Боиси ифтихор аст, ки чанде пеш китоби Бехрӯз Неъмонов «Таъқибу фишорҳои сиёсии ходимони ҳизбию давлатии Тоҷикистони Шӯравӣ (1924–1938)» аз ҷоп баромад. (4) Дар ин монография оид ба таъқибу фишорҳои сиёсии ходимони ҳизбию давлатии Тоҷикистони Шӯравӣ дар солҳои 20-30-уми асри гузашта, ки дар натиҷа хеле зиёд ходимони намоёни давлатӣ ва рӯшанфикрони замон ба қатл расонида буданд, маълумот ҷамъ оварда шудааст. Рисола аз муқаддима, ду боб, шаш зербоб, ҳулоса иборат буда, он зимни сарчашмаҳои мӯтамади бойгонӣ, ҳуҷҷатҳои расмӣ ҳизбию шӯравӣ, ёддошту хотираю рисолаҳои илмӣ ва илмӣ-оммавӣ ва мақолаҳои матбуоти даврай омодаи нашр шудааст. Худи аз 302 номгӯи манбаъҳои таърихӣ, ҳуҷҷатҳои санадҳои мавриди истифода бурдан далели арзиши қори муҳаққиқро нишон медиҳад.

Муаллиф дар охири китоб чун замима теъдоди маҳкумшудагони барои ҷиноятҳои зиддидавлатӣ дар солҳои 1921–1953 чун душманони халқ онҳоро маҳкум ба марг ва ҳабсу зиндонӣ, бадарғаю ҷазоҳои дигар додаанд, дар миқёси қаламрави Иттиҳоди Шӯравӣ нишон додааст. Аз рӯи он маълум мешавад, ки теъдоди ҳамаи маҳкумшудагон 4 миллиону 360 ҳазор, маҳкум ба марг 799 ҳазору 455 нафар, ҳабс ва зиндонӣ гардидагон 2 миллиону 634 ҳазору 397 нафар, бадарға 413 ҳазору 512 нафар, ҷазоҳои дигар 215 ҳазору 942

нафар. Танҳо дар солҳои 1937–1938 1 миллиону 344 ҳазору 923 нафар ходимони ҳизбӣ-давлатӣ бегуноҳ ба қатл расонида шуданд. (4, 239-240)

Аз як ҳуди РСС Тоҷикистон чунин сарварони ҷумҳурӣ, ходимони намоёни ҳизбино давлатӣ, ба монанди Нусратулло Махсум (Лутфуллоев), Шириншоҳ Шохтемур, Абдурахим Ҳочибоев, Абдуқодир Муҳиддинов, Чинор Имомов, Григорий Бройдо, Мирзо Гусейнов, Сурен Шадунс, Ёрунбой Ашӯров, Аҳмадбек Мавлонбеков, Абдулло Раҳимбоев, Иброҳим Исмоилов, Сайфулло Абдуллоев, Саид Носиров, адиби шинохта Рашид Абдулло ва ҳазорон нафар қатл карда шуданд.

Муҳаррири китоб доктори илмҳои таърих Розикзода Абдулҳакими Шералӣ дар пешгуфтори ҳеш дуруст изҳор кардааст: «Ба чунин мавзӯи мураккаб бочуръатона даст задани як муҳаққиқи ҷавон Бехрӯзҷон Неъмонов мояи ифтихор ва боиси дастгирӣ буда, таҳқиқи ҳаматарафаи он аҳамияти илмиву таърихӣ ва ахлоқиву тарбиявӣ дошта, дар ташаккули ҳисси ватандӯстӣ ва ифтихори миллии насли наврас нақши боризу муассир мегузорад» [4, 6].

Оре, омӯзиши асари мазкур барои муҳаққиқон, алалхусус дар раванди худшиносӣ ва худогоҳии мо мақоми калон дорад. Маълумотҳои арзиши баланд доштае, ки муаллиф дар рисолааш овардааст, то ҳол дар таърихнигории муосири тоҷик мавриди истифода қарор нагирифта буданд. Алалхусус маводи маҷалла ва рӯзномаҳои солҳои 30-уми асри XX барои таҳқиқи раванди таъқибу фишорҳои сиёсӣ нисбат ба ходимони ҳизбино давлатии Тоҷикистон дар солҳои 30-юми асри XX сарчашмаи муҳим маҳсуб меёбад. Ҳуди ман дар бораи яке аз ходимони машҳури давлатии Тоҷикистон, раиси Шӯрои Комиссарони халқии РСС Тоҷикистон Абдурахим Ҳочибоев тадқиқот бурда истодаам ва аз рӯи мавзӯ чанд мақолаву гузоришҳои ҳешро ҷоп кундам. Хеле бамаврид аст, ки дар рисолаи Б. З. Неъмонов низ чанд маводу санадҳои муфид дар бораи А. Ҳочибоев оварда шудааст.

Баъди дарки ҳақиқати таърихӣ ва эҳсоси ҳатоҳои содиркардаи ҳеш А. Ҳочибоев дар қатори Н. Махсум ва Ш. Шохтемур баҳри таъсиси Ҷумҳурии мустақили Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ мубориза бурдааст. Муаллиф зимни маводу сарчашмаҳо тавонистааст ин мақоми калони А. Ҳочибоевро дар боби якуми рисола, зербоби аввали он «Талошҳои ходимони ҳизбино давлатии тоҷик барои эҳёи давлатдорӣ миллӣ дар солҳои 1924–1929» ва ҳам дуёми он «Омилҳо ва сабабҳои таъқибу фишорҳои сиёсии кадрҳои ҳизбино давлатӣ дар солҳои 1924–1929» зимни далелҳои бурҳон нишон додааст. Аз ҷумла Бехрӯзҷон Зариевич дар бораи А. Ҳочибоев чунин менависад:

«Фаъолияти сиёсӣ ташкилотчиғии ходими ҳизбино давлатии тоҷик Абдурахим Ҳочибоев дар ҳамина давра барҷаста аст. А. Ҳочибоев баъди содир намудани саҳву ҳатоҳои сиёсӣ дар раванди тақсимбандии марзӣ иштибоҳи ҳешро эътироф намуда, минбаъд барои ташкили ҷумҳурии мухтор ва баъдтар иттифоқӣ ва поягузори давлатдорӣ миллии тоҷикон хизматҳои арзанда намуд» (4, 28-30). Талошу муборизаҳо барои ҳуқуқу манфиатҳои миллии тоҷикон, ки дар он давра қори басо муҳим буда, А. Ҳочибоев дар «Фишурдаи матолиб (тезисҳо) оид ба масъалаи вазъи тоҷикон» (соли 1924) баръало ба мушоҳида мерасид. Муаллиф дар ин гузориши мазкур бештар ба баҳсу баррасии масъалаҳои миллии дар роҳи эҳёи давлатдорӣ миллӣ тавачҷӯх намуда, вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодии Тоҷикистонро дар нимаи аввали солҳои 20-ум ӯқеъбинона инъикос намудааст.

Хидмати Абдурахим Ҳочибоев дар ташаккули илму фарҳанги тоҷик дар замони нав қобили тавачҷӯх аст. Яке аз дастовардҳои А. Ҳочибоев дар ин давра таълифи нашри рисолаи илмӣ-оммавии «Таджикистан» аст, ки соли 1929 ба забони русӣ (5) ва сипас соли 1930 тарҷумаи тоҷикии он бо андаке тақмилу илова бо хати форсӣ дастраси алоқамандон гардид. [6]

Дар асари худ муаллиф Б. Неъмонов ба аҳамият ва арзишу нақши асари А. Ҳочибоев «Тоҷикистон», ки зимни таъсиси ҷумҳурии мустақили Тоҷикистон дар шинохти таърих ва ҳастии маънавию моддӣ тоҷикон нақши муҳим дошт, баҳои баланд додааст. Хеле рамзист, ки дар китоб дар ҳамина қисмат ҳамчунин ба мақоми асари фарзанди фарзонаи миллат Садриддин Айний «Намунаи адабиёти тоҷик» (1), ки соли 1926 дар Маскав нашр шуда, дар ҳифзи давлатдорӣ миллии тоҷик аз пантуркистон саҳми калон бозидааст, чунин баҳо дода мешавад:

«Садриддин Айний бо асари ҳеш «Намунаи адабиёти тоҷик» аз мавҷудияти таърих ва забону фарҳанги ҳазорсолаи миллати куҳанбунёди тоҷик дар Осиёи Миёна мужда расонида, минбаъд дар муборизаи шадиди тоҷикон бар зидди миллатгароӣ сиёҳкори туркпараст ва дархостҳову пешниҳодоти ходимони сиёсии Тоҷикистони мухтор баҳри талаби марзу бум ва дигар ҳуқуқҳои хусусияти миллидошта, тақягоҳи бозътимод дар ташкили ҷумҳурии мустақили Тоҷикистон гашт» [4, 48].

Профессор У. Гаффоров навиштааст, ки «асари С. Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик» (М., 1926) ва китоби раиси Шӯрои комиссарони халқи ҶШМ Тоҷикистон Абдурахим Ҳочибоев «Тоҷикистон» (М., 1929) ин ду китоб дар вақташ дар таъсис ва ҳифзи давлатдорӣ миллии тоҷик саҳми калон гузоштаанд. Баъди он ки соли 1938 Коллегияи ҳарбии Суди Олии ИҶШС А. Ҳочибоев бегуноҳ ба марг маҳкум кард, китоби ӯро низ гирифта маҳв карданд» [3].

Муаллиф Б.З. Неъмонов дар асари хеш дар баробари зерӣ мафҳумҳои солҳои 30-ум маъмули «душмани халқ», ки ба таври фоҷивӣ ҳазорон бегуноҳони сиёсии ходимони ҳизбию давлатиро таъкиб намуда, ҳамзамон садҳо китобҳои дастхатҳои бо ҳуруфи ниёгон нашршудаи онҳоро ва умуман халқи тоҷикро чун мазмуни динӣ дошта гӯён садҳо ҳазор китобҳоро гуронданд, сӯзонданд ва ба дарёҳои Вахш, Зарафшон, Амударёву Сирдарё ғарқ кунонданд, ин ҳама аламовар буд, бо ин падида номатлуб ба ҳазорон дурдонаҳои маънавиёти бои гузаштагони мо хати ботил зада шуд. Аз хондани он китобҳои маърифатии «Маснавии маънавий»-и Мавлоно Чалолуддини Балхӣ, «Кимиёи саодат»-и Имом Ғаззоли ва дигарон моро чӯдо карданд.

Хушбахтона, ба шарофати соҳибистиклолии Тоҷикистон номи неки он ходимони сиёсӣ давлатӣ барқарор карда шуд, китобҳои хонотарини олам «Маснавии маънавий» бо ҳуруфи кирилӣ бо иқдоми неки Президенти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нашр кунонида шуд.

Б.З. Неъмонов дуруст қайд мекунад, ки амалӣ намудани тезиси зиддиимӣ дар пленуми февралӣ-мартии соли 1937 баёнкардаи Сталин ҳамон сол ба авҷи аълои худ расид ва дар саросари мамлакат асоси назариявии ҷазоҳои оммавӣ бар зидди арбобони намоёни ҳизбу давлат гардид. Ин нишондод барои гузаронидани ҷарабонаҳои сиёсӣ ва усулҳои нави душманфӯшкунӣ, ба вучуд овардани муҳити нобоварӣ ва бӯхтону тӯхматҳо ҳамчун заминаи сиёсӣ хизмат кард.

Маҳз ин назарияи беасос дар шиддат гирифтани мубориза бар зидди «душманони халқ», «ҷосусҳо», «миллатчиёни буржуазӣ» дар Тоҷикистони Шӯравӣ хидмати «бузург» намуд. Муаллиф менависад: «Таъкибу фишорҳои оммавӣ, ки нисбат ба роҳбарони ташкилотҳои ҷамъиятии сиёсӣ, кормандони ҳизбӣ ба монанди Нусратулло Махсум (Лутфуллоев), Шириншоҳ Шохтемур, Абдурахим Ҳочибоев, Чинор Имомов, Абдулқодир Муҳиддинов, Абдулло Раҳимбоев, Ҷунубӣ Ашӯров, Аҳмадбек Мавлонбеков, Сайфулло Абдуллоев, Саид Носиров, Раҳматулло Бобоҷонов (Ҳочӣ Раҳматулло), Аббос Алиев, Олимҷон Окҷурин, Григорий Бройдо, Турар Рисулов, Назир Тӯракулов, Файзулло Ҳоҷаев, Нисормухаммад Юсуфзоӣ Афғон, Саид Афзалов ва бисёр дигарон қурбонии дасисаҳои замон ва таъкиботи беамон шуданд» [4, 120].

Ин далелу санадҳои чун душманони халқ дар симои Чинор Имомов, А. Муҳиддинов, Абдурахим Ҳочибоев ва дигарон оварда шуда, гӯё ташкилоти пинҳонии зиддиинқилобиро дар артиши мамлакат ошкор намуда бошад. Бе ягон далел ва ё тафтиш Суди Олии СССР мутобиқи моддаи 133-и Конституцияи соли 1936 8 нафар ходимони намоёни ҳарбии Комиссари халқии мудофияи СССР М. Н. Тухачевский, И. Е. Якир, И. П. Уборевич, А. И. Корк, Я. П. Ейдман, Б. М. Фелдман, В. М. Примаков ва В. К. Путноро бо гуноҳи содир намудани ҷиноятҳои вазнин, аз қабилӣ ҷосусӣ, ҳамкорӣ бо гурӯҳҳои зиддишӯравии Тротский, Зиновев, Пятков ва Смирнов маҳкум ба марг намуд.

Мо аз ин асар дарк намудем, ки ба таври ваҳшиёна идомаи ҷазодиҳии оммавӣ нисбат ба ходимони намоёни ҳизбию давлатии Тоҷикистон дар пленуми июни (соли 1937) КМ ҲК (б) Тоҷикистон оғоз шуда бошад. Зеро унвонҳои «душмани халқ», «ҷосус», «миллатчиӣ буржуазӣ» раиси КИМ-и ҶШС Тоҷикистон Шириншо Шохтемур, раиси собиқи КИМ-и ҶШС Тоҷикистон Нусратулло Махсум, раиси собиқи Шӯрои Комиссарони Халқии ҶШС Тоҷикистон Абдурахим Ҳочибоев ва ҷонишини ӯ А. М. Кактин ва дигарон аз рӯи нишондодҳои давлатҳои хориҷа хоинӣ мекарданд.

Дар асоси ҳамин санади бедалел ва тӯхматомезона 8 июли соли 1937 собиқ раиси Шӯрои комиссарони халқии Тоҷикистон А. Ҳочибоев ҳаёс карда шуда, 25 январи соли 1938 Коллегияи ҳарбии Суди Олии СССР ӯро ба марг маҳкум намуд. Мувофиқи айбномае, ки дар рисолаи Б. Неъмонов оварда мешавад: «А. Ҳочибоев аз соли 1929 яке аз роҳбарони ташкилоти буржуазии миллатчиӣ ва харобкории террористӣ дар Тоҷикистон будааст, ки ин ташкилот ба ҷосусӣ машғул буда, ба муқобили Ҳукумати шӯравӣ шӯриши мусаллаҳона тайёр мекардааст» [4, 123].

Ё худ маълумоти Б. Неъмонов аз нашрияи КМ ВКП (б) «Правда» (боз ҳам рикқатовар аст. Вай менависад: «10 сентябри соли 1937 хабарнигори рӯзномаи «Правда» дар Тоҷикистон В. Верховский мақолаи таҳқиромез таҳти унвони «Душманони халқи тоҷик» («Враги таҷикского народа»)-ро нашр

намуд. Мақолаи мазкур раванди таъкибу фишорҳои оммавино илҳомӣ нава бахшид. Дар он як қатор ходимони ҳизбии Тоҷикистон, аз ҷумла Котиби якуми КМ ҲК (б) Тоҷикистон Ҷ. Ашӯров ва Котиби дуюми КМ ҲК (б) Тоҷикистон А. И. Фролов бо айбу гуноҳҳои сохтаву бофта тӯҳмат карда шуда, аз вазифаҳои сабуқдӯш гардиданд. Ин мақола дар Бюрои КМ ҲК (б) Тоҷикистон муддати дароз бознашр гардида, сари садҳо шахсони бегуноҳро хӯрд» [4, 129].

Дар мақола гуфта мешуд: «Ҳамаи ин дастаи душманонро, ки дар давраи роҳбарияти комиссариатҳои халқӣ ҷой гирифтаанд, раиси Шӯрои Комиссарони халқӣ ҷумҳурии А. Раҳимбоев дар паноҳи худ гирифтааст». Мақола бо чунин даъвати дағалона ба охир мерасид. «Вақти он расидааст, ки ба дастаҳои миллатчи дар Тоҷикистон шикасти қатъӣ дода шавад».

Дар натиҷа 13 сентябри соли 1937 бе ягон муҳокима Бюрои КМ ҲК (б) Тоҷикистон таҳти унвони «Дар бораи мақолаи «Душманони халқӣ тоҷик», ки дар «Правда» 10 сентябри соли 1937 нашр шуда буд, қарор қабул намуд, ки мувофиқи он як қатор ходимони маъруфи Тоҷикистон «душмани халқ» эълон карда шуданд. Зимни ин қарор як гурӯҳи калони кормандони роҳбарикунандаи дастгоҳи ҳизбӣ ва нозирони халқӣ: комиссари халқии саноати маҳаллӣ Абдуллоев, саноати хӯрокворӣ Азимҷонов, саноати сабук Масаидов, маориф Носиров, собиқ мудирӣ шуъбаи мактабҳо ва илми КМ ҲК (б) Тоҷикистон Обиднов чун пайрави Абдулло Раҳимбоев «душмани халқ» ва ҷосуси яке аз давлатҳои фашистӣ хоричӣ аз сафи ҳизб хорич намуд ва аз вазифаҳои сабуқдӯш шуданд» [4, 131].

Дар китоб хонанда бо як маълумоти ниҳоят маҳзункунанда шинос мешавад, ки ин қадар шахсиятҳои маъруф бея гон ҷинойт танҳо дар асоси тӯҳмату баҳиливу ҳасудон ба ҳаёти гирифта шуданд. Дар анҷумани Ш Ҳизби коммунистӣ (б) Тоҷикистон, ки моҳи августи соли 1937 баргузор гардида, Иброҳим Исмоилов, ки чанде пеш ба вазифаи Комиссари халқии савдои дохилии Тоҷикистон таъйин шуда буд, чун бо ҷурми нисбати Нусратулло Махсуму Абдураҳим Ҳочибоев раво донисташуда гунаҳкор карданд.

Дар анҷумани И. Исмоилов ба котиби якуми КМ ҲК (б) Тоҷикистон муроҷиат карда гуфт, ки: «Замоне Махсум ва Ҳочибоев душман эълон шуданд ва бо ҷурми онҳо қариб 700 нафар корманди масъули Ҳизби коммунистӣ ба маҳбас кашида шуданд. Аз инҳо тақрибан 50% котибони райкомҳо ва 40% кормандони КМ буданд» [4, 128].

Аз мазмуни суханронии И. Исмоилов маълум мешавад, ки ягон ҳарфи ӯ зидди давлат ва бархилофи қонун набуд. Аммо ӯ дар суханронии ҳеш аз мавқеи миллат ва давлати ҳеш дифоъ намуда, ба манфиати қор ва норасоӣҳо ва камбудии ҷойшударо бочуръатона ошкор мекард.

Мутаассифона, баромадҳои ӯро чун ҳимоятгарони «душманони халқ» гӯён 7 сентябри соли 1937 бо қарори Иҷлосияи VI КИМ-и РСС Тоҷикистон И. Исмоилов аз вазифаи Комиссари халқии савдои дохилии Тоҷикистон хорич карда, чун «душмани халқ» соли 1937 ба қатл расонида шуд. [4, 128]

Ман метавонам аз ин рисолаи Б. З. Неъмонов боз даҳҳо далелу сана два мавод аз он гирдоби бузурги таъкибу қуштор ва террору тӯҳматрезии беасос дар солҳои 30-уми асри бист онҳоро ба коми худ кашид, ки дар мақомоти марказию маҳаллӣ ва ташкилотҳои ҳизбӣ давлатӣ фаъолият намуда, дар ҷодаи сохтмони сотсиализм талошҳои беназир карда буданд. Дар ин айём бо мақсади дар амал тағбиқ кардани барномаи маҳсули сиёсӣ ва гузаронидани маърақаҳои бузург ходимони намоёни ҳизбӣ давлатӣ, кормандони мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ аз мансабҳои ишғолкардаи ҳеш озод ва аз сафи Ҳизби коммунистӣ хорич карда шуданд. Қисми зиёди онҳо ба қатл расонида шуданд ва ё ба ҳаёти гирифтаву зиндонӣ гардиданд.

Дар бобби дуюми зербоби сеюми рисола «Таъкибу фишорҳои сиёсӣ ва рафти тағбиқи инқилоби фарҳангӣ» низ дар хусуси он ки ифвогарӣ ва тӯҳмати хушқулолӣ ба нерӯи зиёиён таъсири манфӣ расонидааст, онҳоро аз сахнаи эҷод ва адабиёт дур сохта, қисме аз онҳо ба кишварҳои хорича хусусан ба Афғонистону Эрон ва Арабистони Саудӣ фирор карданд.

Дар рисола муҳаққиқ ба чунин ҳулоса омадааст, ки ҳадафи асосии таъкибу фишорҳои сиёсӣ нисбати ходимони намоёни ҳизбӣ давлатӣ, кормандони мақомоти марказию маҳаллӣ ва ходимони илму фарҳанг дар Тоҷикистон дар ду падида фаро гирифтааст. Падидаи аввал аз моҳи декабри соли 1933 то 1935-ро фаро мегирад. Дар ин айём роҳбарони марказӣ ва маҳаллиро бар зимма доштанд ва баҳри дар амал тағбиқ намудани асосҳои сотсиализм, коллективонии соҳаи кишоварзӣ, инқилоби фарҳангӣ ва пешгирии қуштору тағбиқотҳо мубориза мебуданд, «душмани халқ» эълон шуда, аз вазифа озод карда шуданд.

Вале дар марҳалаи дуюми солҳои 1936–1938 онҳое қаблан аз мансабҳо дур шуда, тӯймаи дастгоҳи тағбиқоти сталинӣ гардиданд ва давраи «болоравӣ» ба бераҳмонаи таъкибу фишорҳои оммавӣ дар тамоми

мамлакат ва аз ҷумла Тоҷикистон буд. Муаллиф ба маврид таъкид мекунад: «Омӯзиш ва таҳқиқи маводу ҳуҷҷатҳои вобаста ба солҳои сиёму моро ба ҳуҷҷа меорад, ки аз сари қудрат барканор сохтани кадрҳои роҳбарикунандаи ҷумҳури худ аз худ не, балки мақсаднок ва тадриҷан амалӣ шудааст» [4, 211].

Муаллиф Б. З. Неъматов дар охир таъқибу фишорҳои сиёсии ходимони ҳизбию давлатиро дар Тоҷикистон (солҳои 1924–1938) таҳлилу таҳқиқ намуда, чанд пешниҳодҳои ҳешро тавсия додааст.

Аввалан дар муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва мактабҳои олии паҳӯшишҳои махсуси мавзӯи мазкур ба роҳ монда шуда, ҳуб мешуд аз ҷониби рӯзноманигорони касбӣ, муаррихон-публиксистон оид ба ҳаёт ва фаъолияти сиёсии он ходимони ҳизбию давлатӣ ба фишор дучор шудаанд, намоиши барномаҳои махсуси телевизионӣ ба роҳ монда шавад. Сониян, бо мақсади кадршиносӣ ва тантанаи адолати таърихӣ дар ҳаққи қурбоншудагони таъқиботи сталинӣ дар баробари Нусратулло Махсум ва Шириншоҳ Шохтемур боз ба дигар ходимони намоён, ки фаъолияти пурмаҳсул кардаанд аз тарафи муҳаққиқон таҳқиқ шудааст, унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» тақдим карда шавад. Барои эҳтиром гузоштани хотираи қурбоншудагон таъсиси ҷоизаҳои номӣ, гузоштани лавҳаҳои ёдгории, пайкараю нимпайкараҳо, гузоштани номи онҳо ба кӯчаю хиёбонҳо ба роҳ монда шавад.

Бо гуфти одилонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон: «Дар чунин даврони душвору пуртағоз ва муборизаҳои шадиду ҳатроноки сиёсӣ Шириншоҳ Шохтемур, Нусратулло Махсум, Абдураҳим Ҳоҷибоев, Чинор Имомов, Абдуқодир Муҳиддинов, Нисор Муҳаммад ва ҳамфикрони онҳо ба хотири дифоъ аз манфиатҳои мардуми тоҷик як силсила иқдомот амалӣ карданд» [2, 142].

Барои мани унвонҷӯ, муҳаққиқи зиндагиномаи фарзанди барӯманди халқи тоҷик Абдураҳим Ҳоҷибоев, ки аз зумраи сиёсатмадорон ва ходимони барҷастаи давлатие буд, ки дар солҳои 20-30-уми асри ХХ дар ташкили давлатдорӣ тоҷикон тамоми қуввати дониш ва нерӯи маънавияшро барои поягузорию бунёди давлати миллии тоҷикон бахшид ва дар ин осор нақши муҳим гузоштааст, асари Б. З. Неъматов «Таъқибу фишорҳои ходимони ҳизбию давлатии Тоҷикистони Шӯравӣ (1924–1938)» дар шинохти чунин арбобҳои сиёсии ҳизбию давлатӣ як манбаи муҳим гардид.

Муаллиф дар ҳуҷҷаҳои асари ҳеш ба маврид қайд мекунад дар давраи навин аз нигоҳи мо волотарин дастовардамон соҳиб шудан ба Истиқлолияти комили давлатист, ки баъди пош ҳӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ба даст омад. Насли ҷавони Тоҷикистони соҳибистиқлол бо мақсади барқарор намудани ҳақиқати таърихӣ, хизматҳо ва ҷоннисорҳои фарзандони барӯманд ва муборизу ватанпарастӣ ҳешро бояд кадр намояд. Бо Фармони Президенти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 26 июни соли 2006 ба ду нафар фарзандони содиқи халқу миллат Нусратулло Махсум ва Шириншоҳ Шохтемур барои фаъолияти бунёдкорунаи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шуд.

Воқеан ҳам бо таҳқиқи ин саҳифаи таърихӣ муаллиф натавонанд номҳои онҳоро зинда намуд, балки наслҳои имрӯзу фардои миллатро ба он ҳидоят мекунад, ки пайрави чунин фардони ватанпарастӣ асили халқи худ бошанду барои ободиву шуқуғуғии Тоҷикистони азизамон камари ҳиммат банданд.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Намунаи адабиёти тоҷик.– М.: Чопхонаи нашриёти марказии халқи СССР, 1926.– 626 с.
2. Аз суҳанронии Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси ботантана ба ифтихори ҷашни 110-солагии зодрӯзи Шириншоҳ Шохтемур аз 20 октябри соли 2009 // Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат.– Ҷилди 10.– Душанбе: Ирфон, 2011.– С. 141-148.
3. Гаффаров У. Иқдоме, ки ба қаҳрамонӣ баробар аст (Бахшида ба нашри нави китоби А. Ҳоҷибоев «Тоҷикистон») // Садои мардум.- 2009.-15 ноябр.
4. Неъматов Б.З. Таъқибу фишорҳои сиёсии ходимони ҳизбию давлатии Тоҷикистони Шӯравӣ (1924–1938).– Душанбе: Адабиёти бачагона, 2017.- 244 с.
5. Ходжибаев А. Таджикистан: краткий политико-экономический очерк Таджикской ССР.– М., 1929.– 74 с.
6. Ҳоҷибоев А. Ҷумҳурияи ҳафтум – Тоҷикистон: Маълумоти муҳтасари сиёсӣ ва иқтисодӣ дар бораи РСС Тоҷикистон.– Тошканд.–Истолинобод: Нашр.давл.Тоҷикистон, 1930.– 56 с.

СПОСОБОМ ПРАВОСУДИЯ И ОБОРОНЫ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ

Автор в своей статье отразил пути справедливости и защиты национальных благ. В этой статье рассматривается трудолюбивый и служащий этому добродушному человеку и научным

руководителям всех сторон его народ и родина. Следует отметить, что этот мудрый человек проявил себя через тяжелую работу для процветания своей родины.

Кроме того, этот мудрец имеет особую позицию во всех слоях общества со своим гуманизмом и скромным характером. Абдурахим Ходжибоев вместе с другими выдающимися храбрыми героями способствовал процветанию и независимости народа Таджикистана. Вся деятельность и творчество Абдурахима Ходжибоева закончена в этой статье, а также.

Ключевые слова: автор, способ, справедливость, защита, выгода, человек-гид, наука, служба, люди, развитие, власть, будущее, единство, работа, исследователь, мысль, поведение, культура, язык, правительство, социальная, техника, честность, образ развивать, книга, смысл, фон, жизнь, часть, авария, занятость, правительство, деятельность, ценность, будущее, экспресс, сфера, природа, слой, социальный, место, герой, национальный, независимость, мир, люди, работа, мать земля, награда, классификация, сотрудничество, феномен, мудрый человек, очень важный человек, знания, мудрый, общественный человек страха, популярный, скромный человек, родина, любящая родина и т. д.

IN A WAY OF JUSTICE AND DEFENSE OF THE NATIONAL OF BENEFITS

An author in his article reflected in a way of justice and defense of national of benefits. In this article is reviewed hard working and serving this a good man and to guides of science all of the sides for his people and mother land as well as. It should be noted that this wise man demonstrated himself through his hard work for the prosperity of his motherland.

In addition, this wise has a particular position in all layers of the society with his humanism and modest character. Abdurahim Hojiboev alongside with other prominent brave heroes contributed for the prosperity and national independent of Tajik people. All of the activities and works of Abdurahim Hojiboev is finished in this article as well as.

Keywords: author, way, justice, defense, benefit, guide man, science, service, people, develop, power, future, unity, work, researcher, thought, behavior, culture, language, government, social, technique, honest, image, develop, book, sense, background, life, part, accident, employment, government, activity, worth, future, express, sphere, nature, layer, social, place, hero, national, independence, peace, people, working, mother land, award, classify, cooperate, phenomenon, wise man, very important person, knowledge, wise, public, fear man, popular, modest man, native land, lover mother land etc.

Сведения об авторе:

Набиева Мукаддас Абдусатторовна – старший преподаватель Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции (г. Худжанд), соискатель кафедры отечественной истории Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. **Телефон:** 92-752-74-29.

About the author:

Nabiyeva Mukaddas Abdusattorovna - Senior Lecturer at the Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce (Khujand), applicant for the Department of Russian History of Khujand State University. Academician B. Gafurov. Phone: 92-752-74-29.

ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ГЕРОИЧЕСКОГО ПОДВИГА ЖЕНЩИН ТАДЖИКИСТАНА НА ФРОНТАХ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ В ТРУДАХ ПРОФЕССОРА Р.А. НАБИЕВОЙ

Бодурбекова А.Н.

Таджикский аграрный университет им. Ширинио Шотемур

Таджикистан, являлся неотъемлемой частью бывшего СССР, который внес свой весомый вклад в разгром фашизма и завершение второй мировой войны. В Великой победе, безусловно, есть большой вклад женщин, которые как на фронтах войны, так и в тылу показывали мужество и героизм.

Как известно, 22 июня 1941 г., гитлеровская Германия напала на Советский Союз, советский народ стал на путь героического отпора, их число составляли и женщины Таджикистана, заявившие о готовности защищать Советскую Родину от фашистов с оружием в руках. На митингах, которые состоялись в г. Душанбе, в городах и районах республики, женщины искренне заявляли о замене рабочих мест ушедших на фронт мужей, братьев, а также настойчиво просили добровольно отправить их на защиту страны. Так, группа студенток Душанбинского педагогического института в своем коллективном заявлении в адрес военного комиссариата республики писали: «Враги всего трудящегося человечества, германские

фашисты, вторглись на территорию нашей Родины. Мы студентки педагогического института, просим составить из нас боевую санитарную дружину, обещаем сражаться в боях наравне с мужчинами»[6;2].

Прошло более 73 года со дня разгрома фашизма, однако до настоящего времени отсутствует специальная монографическая работа или диссертационное исследование, наиболее полно и объективно раскрывающее мужество, героизм женщин-таджикистанок на фронтах Отечественной войны, а также их трудовой подвиг в тылу.

Следует отметить, что данная проблема фрагментально отражена почти во всех трудах, посвященных военному периоду и истории женского вопроса. В частности, в работах профессора Р.А.Набиевой раскрываются ратные подвиги отдельных женщин из Таджикистана в годы войны. В монографии «Женщины Таджикистана в годы Великой Отечественной войны» она писала: «Тысячи женщин Таджикистана с оружием в руках сражались на фронтах Отечественной войны. Многие девушки и женщины, пройдя военно-санитарную, военно-техническую подготовку, уезжали на фронт санитарками, медицинскими сестрами, радиотехниками и т.д.»

Молодая девушка, лейтенант медицинской службы Шахри Хайдарова, колхозница из Канибадамского района участвовала в войне с начала и до конца. Студентка Таджикского сельхозинститута Саодат Алибаева, закончив курсы радиотехников, принимала участие в войне с фашистской Германией и милитаристской Японией. Обе эти патриотки удостоены правительственных наград.

В 1941 году, только что окончившая мединститут Софья Ниязова, уезжая на фронт, заявила: «Я тоже хочу участвовать в боях за мою любимую Родину, быть на полях сражений, возвращать в строй раненых бойцов». Из её биографии мы знаем, что Ниязова Софья Мухаммедовна родилась 24 декабря 1919 г. в г.Самарканде в семье служащего. После окончания Самаркандского мединститута была направлена на работу в Каттакурганский район, а с 1942 г. работала инспектором Министерства здравоохранения Таджикской ССР. С декабря 1942 по 1945 г. сначала служила в качестве врача в Воронежском фронте, затем на 1-м Украинском Фронте и дошла до Берлина. В 1946 г. возвратилась в Таджикистан и работала врачом в родильном доме №1 г.Душанбе. С 1953 по 1976 гг. работала ассистентом кафедры акушерства и гинекологии Таджикского мединститута. Она являясь кандидатом медицинских наук, имела ряд почетных званий, награждена боевыми и трудовыми орденами и медалями.

Софья Мухамедовна работала врачом батальона танковой бригады на Первом Украинском фронте, участвовала в боях за освобождение Воронежа, Харькова, Белграда. Вместе с частями Красной Армии она дошла до Берлина. Старший лейтенант медицинской службы С.Ниязова за стойкость и бесстрашие, проявленные в боях за Родину, была награждена правительственными наградами» [8; 205].

Следует отметить, что Р.А.Набиева в качестве конкретных примеров вводит в научный оборот фамилии трех участниц войны: Р.Якубовой, Р.Фазиловой и Н.Умаровой[8; 43-44].

В 1954 г. была опубликована статья «Подвиги воинов Таджикистана на фронтах Великой Отечественной войны Советского Союза», где наряду с перечисленными женщинами были названы новые фамилии. Так, в статье отмечалось: «В летнем наступлении 1943 г. активное участие принимали и женщины-таджички. Вот характерный эпизод из жизни таджички Мамаджановой Ойгуль, добровольно вступившая в ряды Советской Армии Мамаджанова в своем заявлении писала, что Советская власть дала ей свободу и равноправие. «В эти грозные для нашей Родины дни, – писала она, – хочу защищать свое Отечество от коричневое чумы до последней капли крови, до победоносного конца буду бить врага» [2; 335].

Как известно, в газете «Тоҷикистони сурх» под заглавием «Героический подвиг Ойгуль Мамаджановой» было опубликовано письмо ее командира, капитана В.Лапко. Это письмо приведено и в монографии Р.А.Набиевой, где сообщалось следующее, «...Возле линии фронта нас атаковали «мессеры». Мы приняли круговую оборону. Вот здесь и сдала свой боевой экзамен Ойгуль. Она меткими запалами из пулемета сбила вражеский истребитель и подбила второй, который потом добил мой стрелок.

Мы вышли к цели – к батареям противника. Сбросили свой смертоносный груз и начали прочесывать батареи. В этом бою был убит стрелок из экипажа Ойгуль. Сама Ойгуль была ранена в плечо. Руль глубины заклинило осколком зенитки. Машине грозила гибель, а пилоту смерть. Но девушка-пилот чудом вывела свою машину из-под удара и посадила в расположении наших частей.

Так совершила свой первый вылет комсомолка Ойгуль. Сейчас она имеет уже 93 боевых вылета, военный совет Западного фронта наградил дочь Таджикистана орденом Ленина» [8; 204]. Ойгуль в одном из боев героически погибла.

Необходимо отметить, что общественность республики долгое время интересовалась подробностями о подвиге летчицы-таджички Ойгуль Мамаджановой. Часто задавались вопросы: где родилась? Кем до войны она была? Кто ее родители? и т.д. Следует отметить, что ученые и журналисты в своих исследованиях по-разному приводили фамилию летчицы – Мамаджанова[2; 204], Мухаммаджанова[14; 184], Махмаджанова[1; 21], Мамадова[4; 110].

Хороший почин проявила газета «Комсомоли Тоҷикистон» («Комсомолец Таджикистана»), которая обратилась к гражданам республики с просьбой высказаться о месте рождения и деятельности Ойгуль. Об этом приведены некоторые сведения в монографии Ф.Зикриёева, где пишется следующее: «Газета сообщила о том, что в полученном первом письме говорится – фамилия Ойгуль является Махмаджонова, она родилась в Пенджикентском районе республики Таджикистан» [1; 21].

В выяснении происхождения летчицы Ойгуль определенный вклад внесли журналы «Памир» и «Занони Тоҷикистон», на страницах журнала «Памир» №3 за 1972 г. был помещен очерк Л.Полторака под названием «Ишӯ Ойгуль» (с.45-48). А журнал «Занони Тоҷикистон» («Женщины Таджикистана») в 1965 г. (№5) опубликовал статью «Лочиндухтар» («девушка-летчик»).

Таким образом, благодаря периодической печати и средствам массовой информации выяснились некоторые ранее неизвестные страницы жизни первой летчицы-таджички – Ойгуль.

Изданная научная литература, архивные источники, а также беседы с ветеранами войны свидетельствуют о том, что женщины – посланцы Таджикистана принимали активное участие на фронтах с начала до конца войны. Они принимали участие в битвах под Москвой, Ленинградом, Сталинградом, на Курской дуге, в окончательном освобождении Советского Союза от оккупантов и оказании помощи народам Европы в разгроме фашизма.

Прошло более 70 лет со дня победы над фашизмом, однако по-прежнему продолжают исследования по выявлению новых фамилий участников войны, которые совершали мужество и героизм. Среди них определенное место занимают женщины-посланцы Таджикистана.

Научная литература пополняется новыми материалами об участии женщин республики в защите столицы СССР г.Москвы. В боях под Москвой рождались тысячи героических поступков людей, среди которых были фамилии и женщин-таджикстанцев. Так, Р.А.Набиева в своих исследованиях пишет о том, что комсомолка, уроженка г.Душанбе Нина Любковская выпускница средней школы №11 г. Сталинабада, затем поступившая в Таджикский государственный педагогический институт, студенткой ушла на фронт, после успешного завершения женской снайперской школы проявила мужество и героизм в защите Москвы [10;11]. Гвардии старший лейтенант Н.Любковская, имела на своем счету 89 уничтоженных гитлеровцев и за боевую доблесть была награждена двумя орденами Красного знамени, Отечественной войны двух степеней и медалями. Во всей мировой истории не было столь массового участия женщин в войне, проявивших величие духа и негибимость воли к победе над врагом [8; 204].

Автор книги уделяет особое внимание освещению подвигов, совершенных женщинами, посланцами Таджикистана на фронтах в борьбе с фашистскими захватчиками. Особо отмечая ратные подвиги женщин республики, Р.А.Набиева пишет, что они прошли небывало тяжелые дороги войны, разделяя с солдатами трудности и лишения фронтовой жизни; водили в бой самолеты и танки, стояли у зенитных орудий, были связистами, работниками штабов, врачами, медсестрами и др.; выносили раненных с поля боя, перевязывали раны, оперировали, лечили в госпиталях и возвращали к жизни, к борьбе» [8; 11]. Данный вывод ученого нашел свое подтверждение в ее многочисленных публикациях. В частности, Р.А.Набиева в монографии «Женщины Таджикистана» отмечает, что таджичка А.Исаева, добровольно ушла на фронт, как командир санитарного взвода, в течение одних суток с поля боя вынесла 57 раненых. За совершенный подвиг она была награждена медалью «За отвагу» [9; 148].

В брошюре Р.Набиевой «Женщины Советского Таджикистана» приведены фамилии десятков медработников, в том числе Е.Локшиной, Р.Якубовой, Р.Фазыловой, Ф.Колесниковой, М.Курбоновой и многих других, которые совершали героические поступки в спасении жизни тысячи воинов [9; 43-44].

Женщины Таджикистана принимали активное участие и в Сталинградской битве. Архивные источники, а также опубликованные материалы на страницах газет «Тоҷикистони Сурх» (Красный Таджикистан), «Коммунист Таджикистана» в годы войны подтверждают мужество и героизм женщин-таджикстанок в сражении за освобождение города на Волге. Среди наших славных женщин-фронтовичек были и те, кто служил в авиации. Так, боевой путь военной летчицы И. Курбановой начался в Сталинграде, а закончился в Кёнигсберге. В восемнадцать лет она уже была на фронте. Летала на бомбардировщике ПЕ-2 стрелком-радистом. Принимала участие во многих воздушных поединках. Была тяжело ранена [12;179].

К сожалению, в учебниках и учебных пособиях по истории Таджикистана за исключением перечисления единичных фамилий фронтовичек, не дается материал об их боевых подвигах. Так, в учебнике «История Таджикской ССР» в главе, посвященной Отечественной войне, лишь один раз отмечается фамилия С.Алибаевой в связи с ее заявлением об отправке на фронт [3; 227].

В связи с тем, что ныне в Таджикистане более половины населения составляют женщины, широкое освещение фронтовых подвигов женщин имело бы большое практическое значение в проведении воспитательной работы, особенно среди девушек.

Известно, что женщины – посланцы Таджикистана проявили боевые подвиги и в обороне Ленинграда, которые нашли свое освещение в научной, популярной и художественной литературе. Так, в коллективной монографии «Коммунистическая партия Таджикистана в период Великой Отечественной

войны (июнь 1941-1945 гг.)» объективно отмечается, что «Стойкость и мужество черпал Ленинград в поддержке всей страны, всех республик. Трудящиеся Таджикистана всей душой были вместе с героическими ленинградцами, они стремились помочь городу-герою всем, чем могли, посланцы республики отважно сражались, защищая осажденный город» [5; 273]. На страницах 279-280 данной книги приведены фамилии ряда женщин республики, которые не только являлись медработницами, но и принимали непосредственное участие в сражениях. Среди них летчица А. Скакунова, снайперистки Н. Лобковская, Л. Дуванова, О. Марьенкина [5; 280] и др.

Внимательное изучение первоисточников и опубликованной литературы свидетельствует о том, что тысячи женщин, посланцы республики, не только внесли вклад в полное освобождение территории бывшего Союза от оккупантов, но и пожертвовали собой для спасения народов Европы от коричневой чумы.

Следует констатировать, что женщины Таджикистана принимали участие и в разгроме милитаристской Японии, завершении второй мировой войны. Однако, данный вопрос пока не изучен и не нашел своего освещения в научной литературе. Отдельные примеры по этому поводу в своих исследованиях приводит доктор исторических наук Р. А. Набиева.

В монографии Р. А. Набиевой «Женщины Таджикистана в борьбе за социализм» отмечается: «День великой победы застал Назиру Умарову на Дальнем Востоке., отметим, что она родилась 10 февраля 1915 г. в г. Ходженте. В 1939 г., окончила Ташкентское медучилище и до войны работала в роддомах Узбекистана. С 1941 по 1943 годы служила в рядах Советской Армии. Умарова Н. Ф. служила в 407-ом полку Западного фронта и в 877-ом эвакуационном госпитале дальневосточного фронта. С 1943 по 1973 год работала в учреждениях здравоохранения, акушер-гинекологом г. Ходжента. За боевые и трудовые подвиги награждена орденом Ленина и 9 медалями. Пятеро санитарок во главе с Назирой только что вернулись из рейса, как всех вызвали в штаб. Война не окончена, Япония всё ещё не сдается. И Назира пошла снова на фронт. Теперь уже непосредственно на передовую. Часть, в которой была Умарова, подходила к Харбину. Особенно горячий бой разгорелся под одной из небольших станций южной Манчжурии. Назира вынесла с передовой двенадцать бойцов и поползла за тринадцатым, когда рядом раскололась земля и девушку волной сбilo с ног. Только буквально накануне победы над самурайской Японией Назира окончательно поправилась. Н. Ф. Умарова работала ординатором Худжандского родильного дома» [8; 204].

Таким образом, многочисленные источники, обширная научная литература, посвященная проблеме Таджикистан в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.), в том числе и труды доктора исторических наук, профессора Р. А. Набиевой привели автора к выводу о том, что женщины солнечного Таджикистана с первых дней проявили величайший патриотизм к своей Родине, выполняя свой долг на фронтах войны. Они проявляли свою профессиональную зрелость и идейно-политическую закалку. С честью справились со сложными задачами военного времени. Благодаря героической деятельности женщин в республике была успешно осуществлена мобилизация сил и средств на разгром врага.

ЛИТЕРАТУРА

1. Коммунист Таджикистана, 1941, 24 июня.
2. Зикриёев Ф. Бахри хаётиосоишта (Ради жизни на земле)/Ф. Зикриёев. – С.21
3. Искандаров Б., Рустамов А. Подвиги воинов Таджикистана на фронтах Великой Отечественной войны Советского Союза /Материалы к истории таджикского народа в Советский период. – С.335.
4. История Таджикской ССР: учебное пособие для вузов республики. – 2-е изд., перераб. и доп. – Душанбе: Маориф. 1983. – С.277
5. Кабилов А. Я. Таджикиский народ в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) // Таджикистан за 25 лет./К. Я. Кабилов. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1955. – С.110.
6. Коммунистическая партия Таджикистана в период Великой Отечественной войны. – С.273.
7. Набиева Р. Великий Октябрь и раскрепощение женщин Таджикистана. /Р. Набиева. – С.11.
8. Набиева Р. Женщины Таджикистана в борьбе за социализм./Р. Набиева. – С.204; Тоҷикистони Сурх, 1943, 28 окт
9. Набиева Р. Занони Тоҷикистони Совети (Женщины советского Таджикистана)/Р. Набиева. – С.43-44.
10. Набиева Р. Патриотизм женщин Таджикистана./Р. Набиева. – С.11.
11. Набиева Р. Женщины Таджикистана в борьбе за социализм./Р. Набиева. – С.205.
12. Сечкина Л. П. Доблестные сыны Таджикистана на фронтах Отечественной войны. /Л. П. Сечкина. – С.179.
13. Турсунова Л. В., Батурова И. В. Таджикистан в период Великой Отечественной войны// Советский Таджикистан в Отечественной войне (1941-1945 гг.). С.184.

ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ГЕРОИЧЕСКОГО ПОДВИГА ЖЕНЩИН ТАДЖИКИСТАНА НА ФРОНТАХ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ В ТРУДАХ ПРОФЕССОРА Р. А. НАБИЕВОЙ

Изучение, анализ и обобщение трудов доктора исторических наук, профессора Р.А.Набиевой, освещающих историю женщин Таджикистана в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.) приводят к выводу о том, что ученая, во-первых, внесла весомый вклад в разработку вопроса женщины республики в годы войны; во-вторых, внесла в научный оборот новые архивные документы, новые имена и фамилии женщин –таджичек, принимавших активное участие в разгроме фашизма и завершении второй мировой войны.

В своей работе Р.А. Набиева отмечает, что тысячи женщин Таджикистана с оружием в руках сражались на фронтах Отечественной войны. Многие девушки и женщины, пройдя военно-санитарную, военно-техническую подготовку, уезжали на фронт санитарками, медицинскими сестрами, радиотехниками и приводит пример таких личностей-героинь как: Ойгуль Мамаджанову, Шахри Хайдарову, Саодат Алибаеву, Софью Ниязову, Р.Якубову, Р.Фазилову, Н.Умарову, М.Курбонovu, Ф.Колесникову, Нину Лобковскую и много других отважных женщин, которые не боялись встать в ряд борцов за Великую Победу.

Ключевые слова: Великая отечественная война, Р. Набиева, женщины, Таджикистан, подвиг, война.

LIGHTING THE PROBLEM OF THE HEROIC EXPLOITATION OF THE WOMEN OF TAJIKISTAN ON THE FRONTS OF THE GREAT PATRIOTIC WAR IN THE WORKS OF PROFESSOR RA NABIEVOY

In her work, R.A. Nabieva notes that thousands of women in Tajikistan fought with arms in the fronts of World War II. Many girls and women, having undergone military-sanitary, military-technical training, went to the front by nurses, radio technicians and gave an example of such heroine personalities as: OygulMamadzhanova, Shakhri Khaidarova, SaodatAlibaeva, Sofia Niyazova, R. Yakubova, R Fazilova, N. Umarov, M. Kurbonov, F. Kolesnikov, Nina Lobkovskaya and many other brave women who were not afraid to stand in a row of fighters for the Great Victory.

Keywords: R. Nabiyeva, professor, works, department, monograph, women heroes.

Сведение об авторе:

Бодурбекова Айдигул Назибековна - старший преподаватель, Таджикского аграрного университета им. Ширинию Шотемур, тел: (+ 992) 9386637.

About the author:

Bodurbekova Aidigul Nagzibekovna - Senior Lecturer, Tajik Agrarian University. Shirinsho Shotemur, tel: (+ 992) 938663793.

ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЛИК ДУШАНБЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Исломов Ф.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

В начале 70-х гг. XIX в. городом Душанбе непосредственно заинтересовались русские, ученые и путешественники. Первым из русских исследователей, посетивших Душанбе в 1875г., был Н.А. Маев [1] который дал краткое географическое описание города. Также, исследованием географии и населением Душанбе прошлого столетия занимались А. Панков [2], С.И. Гулишамбаров [3], Б.Н. Литвинов [4], Д.Н. Логофет [5] и др. Из трудов отечественных авторов посвященным истории дореволюционного Душанбе стоит отметить, работу Ш. Юсупова «К истории дореволюционного Душанбе» (1989), где автор ссылается, прежде всего, на сведения русских ученых. В данной работе имеется большое количества сведений о географическом положении и население г. Душанбе начало прошлого столетия. Также важно отметить работу Х. Пирумшоева «Русские дореволюционные исследователи о городах Восточной Бухары конца XIX- начала XX -вв.» где несколько страниц посвящена состоянию г. Душанбе во второй половине XIX и начало XX вв.

Слово «Душанбе» в русской дореволюционной литературе, а потом и в советской периодической печати употреблялось в такой форме – «Дюшанбе». В этом виде оно впервые проникло в русскую литературу примерно в начале 70 – х гг. XIX столетия, когда городом непосредственно заинтересовались русские, ученые и путешественники. Нужно отметить, что с 60-х гг. XX в. восстановлено правильное написание – «Душанбе» [6, с. 7].

В эмирате, как и в других ханствах Средней Азии, переписи населения не проводилось, поэтому точное определение численности населения бекств Восточной Бухары вообще, и их городов в частности остается и до сегодняшних дней одной из нерешенных проблем дореволюционной историографии

Таджикистана. Ни центральная правительства, ни местная администрация не имели достоверных данных о количества населения, о его рождаемости и смертности [7, с. 190]. Правда, в трудах некоторых русских исследователей и путешественников встречаются некоторые сведения о население г. Душанбе. Но они обычно или неполные, или преувеличенные, поэтому число жителей можно определить приблизительно. Первые сведения о численности населения г. Душанбе мы встречаем в работе Либиенталия «Гиссарское и Кабадианское бекства» [6, с. 8]. По подсчетам этого автора, в 1889 г. в Душанбе было около 700 дворов. Побывавший в 1894 г. в Восточной Бухаре другой русский офицер Б.Н. Литвинов называет такую цифру: более 500 дворов, то есть около 4000 жителей обоего пола. Если сравнивать эти сведения с данными, приведенными последующими авторами, ведущими своими индивидуальными методами подсчета населения города, то она выглядит крайне заниженной [7, с. 191]. Еще в начале XX вв. А. Губаревич-Радобильский отмечал, что чисто городское население Душанбе составляет от шести до десяти тысячи человек.

В начале XX столетия населения Душанбе стало интенсивно увеличиваться. После землетрясения в Каратаге (8 октября 1907 г.) и переноса центра бекства в Душанбе он по статусу приравнивается к городам западной Бухары Шахрисябзу и Карши. В это время по данным Д.Н. Логофета, в нем насчитывалось около 20 тысяч жителей.

Согласно исследованию Ю. Шарки Душанбе был одним из густонаселенных районов Восточной Бухары. В городе в этот период имелось 900 дворов местных жителей и 120 дворов пришельцев из других районов эмирата. По данным М.С. Андреева в 1925 г. было около 700 домов. Как отмечает Ю. Шарки, накануне установления Советской власти в Душанбе насчитывалось 996 дворов. Следует отметить, что некоторые цифры приведенные русским дореволюционным авторам выглядят весьма сомнительными.

Население города в основном состояло из таджиков и узбеков (последних было меньше). Кроме того тут жили бухарские евреи, афганцы, индусы, иранцы, арабы, хазарийцы и представители некоторых других народов, составлявшие незначительный процент городского населения.

Посетивший Душанбе русский военный топограф Петров в 1884 г. отмечал, что жителей в городе довольно много и все они таджики. Н.Н. Покотило писал, что Душанбе населен преимущественно таджиками. Того же утверждал Б.Н. Литвинов. Как отмечал Д.Н. Логофет, здесь сплошное таджикское население. По данным М.С. Андреева, будучи в 1925 г. в Душанбе, большинство жителей города составляли таджики являвшееся основным населением этой местности [6, с. 8-9].

Говоря о численности населения города, следует отметить, что первая настоящая перепись населения проводилась после утверждения Советской власти, лишь в 1924 г. Но, к сожалению, сопоставление данных русских дореволюционных авторов с результатами этой переписи не имеют никакого смысла, так как население Восточной Бухары, главным образом городов, в результате гражданской войны 1920-1924 гг., страшных набегов басмачей, бандитизма, голода и нескольких эпидемий сократилось до минимума, что сопоставление с данным дореволюционных авторов вряд ли поможет сделать какие-то выводы [7, с. 192-193]. Так, в 1917-1918 гг. в Душанбе разразилась эпидемия холеры. Никаких мер для оказания медицинской помощи эмирские чиновники, конечно, не приняли. В результате буквально в каждой семье кто-либо пал жертвой болезни. Были случаи, когда вымирали целые семьи. Это и стало одной из причин сокращения населения города до прихода Советской власти [9, с. 17].

Согласно приведенным выше данные, если накануне революции население г. Душанбе насчитывало свыше 20 тысяч, то согласно переписи 1924 г. в столице вновь образованной Таджикской АССР – Душанбе осталось всего – 242 человек, что свидетельствует о страшном воздействии тех событий, которые произошли после бухарской революции, свержение эмира и установления Советской власти в Восточной Бухаре [7, с. 192-193]. По данным первой Всесоюзной переписи населения на 17 дек. 1926 г. в Душанбе проживало 5.6 тыс. чел. [11, с. 21]. Часть населения города занимали узбеки разных племен и народов. Н.Н. Покотило отмечал, что в Душанбе «есть много узбекских дворов». Как пишет Д. Н. Логофет среди таджикского населения Душанбе встречались узбеки и киргизы. Несмотря на то, что узбеков было меньше таджиков, господствующее положение занимали они, по той причине что, властвующая в ханстве династия из их рода мангитов. Все административные должности были заняты эмирскими чиновниками из различных племен и родов узбеков. Узбеки Восточной Бухары делились на племена: локай, дурман, карлук, тюрк, марка, калтатай, барлас, миришкор и др.

Как писал М.С. Андреев, что небольшая часть населения состояла из пришлого тюркского элемента, большей частью это были торговцы, приезжавшие сюда для торговли.

В Душанбе также жили бухарские евреи, которые занимались в основном торговлей. Но положение у них было униженным, они подвергались различным ограничениям, они жили только в определенной, специально отведенной для них части города, но, не смотря на это, среди них, были и богатые торговцы, которые имели тесные связи с местными крупными торговцами и чиновниками. По данным Ю. Шарки в дореволюционном Душанбе бухарские евреи жили в 100-105 домах. Как отмечали выше, бухарские евреи жили только в определенных частях города и носили вместо пояса веревку. Кроме того, у двери каждого дома висел кусок гнилой материи, чтобы можно было отличить еврейских домов от мусульманского. Как пишет Ю. Шарки, евреи были лишены политических прав и не в полной мере пользовались имущественными правами. Например, они не имели право купить землю, и строить дом [6, с. 8-9].

Таким образом, основной частью населения города были этнически таджиками, как отмечали многие русские дореволюционные исследователи, также узбеки из разных родов и именно вторые занимали административные должности, незначительную часть населения города занимали афганцы, арабы иранцы, индусы, хазары и представители некоторых других народностей. После прихода советской власти населения Душанбе как, показывает первая Всесоюзная перепись населения на 17 дек. 1926 г. интенсивно увеличивается. Необходимо подчеркивать, что резкое уменьшение населения Душанбе в начале прошлого столетия было связано в первую очередь с классовых битв, годы неурожая, голода, эпидемии холеры, а также, после свержения эмира бекства крупных феодалов и торговцев за границу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маев Н.А. Очерк Гиссарского края. Материалы для статистики Туркестанского края. – СПб., 1879.
2. Панков А. Население Таджикистана, (демографический очерк) Ташкент, 1925.
3. Гулишамбаров С.И. Экономический очерк Туркестанского района, обслуживаемого Средне-азиатской железной дорогой. - Ч. 1. - Ашхабад, 1913.-
4. Литвинов Б.Н. Через Бухару на Памир // Исторический вестник. №11, - СПб., 1904.
5. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. - СПб., 1911.
6. Юсупов Ш. К истории дореволюционного Душанбе (конец XIX – начало XX вв.). Душанбе: «Дониш», 1988. 113 с.
7. История города Душанбе (с древнейших времен до наших дней). /Под. общ. ред. Убайдуллоева М.- Душанбе, 2004. 295 с.
8. Хасанов А., Вишневский А. Сталинабад – столица Таджикской ССР (исторический очерк): Сталинабад: 1959. 347 с.
9. Мамадназаров Х. Рожденный Октябрем. Душанбе: «Ирфон», 1975. 140 с.
10. Пирумшоев Х. Русские дореволюционные исследователи о городах Восточной Бухары конца XIX – начала XX вв. – Душанбе: «Дониш», 1992. - 132 с.
11. Главная научная редакция Таджикской Национальной Энциклопедии, 2004, 590. с.

ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЛИК ДУШАНБЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В данной статье автор рассматривает этнодемографическую ситуацию города Душанбе начало прошлого столетия. Особое внимание уделено анализу работ русских дореволюционных авторов и путешественников.

Ключевые слова: Душанбе, Восточная Бухара, русские дореволюционные авторы, город, население, перепись, эмират.

THE DEMOGRAPHIC SHAPE OF DUSHANBE IN THE EARLY XXTH CENTURY

In this article the autor considers the demographic situation of the city of Dushanbe in the last century. Particular attention is paid to the analysis of the works of russian prerevolutionary authors and travelers.

Key words: Dushanbe, Eastern Bukhara, russian prerevolutionary authors, city, population, census, emirate.

Сведения об авторе:

Исломов Фахриддин - докторант (PhD) кафедры отечественной истории ТГПУ им. С. Айни e-mail.ru fakhr.islomov@yandex.ru

About the autor:

Islomov Fakhriddin - is the doctoral (PhD) department of national history of TGPU named after S. Ayni

ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ИСКУССТВА В КНИГЕ Б. ГАФУРОВА «ТАДЖИКИ» И ДРУГИХ ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Абдубасилов А.А.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Искусства таджикского народа уходит в глубину веков. Еще с древнейших времен на территории Средней Азии существовали различные жанры изобразительного искусства такие как: национальная живопись, настенные рисунки и т.д. Изучением различных жанров и направлением искусства занимались многочисленные ученые. Но особое значение имеет фундаментальная работа выдающегося таджикского ученого историка, востоковеда Академика АН СССР, Героя Таджикистана Бободжана Гафурова «Таджики».

По словам Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмона, книга «Таджики» поистине является факелом, осветившим темные страницы истории таджикской нации, давшим мощный импульс процессу самосознания таджиков и укрепившим дух патриотический настроенных людей. В те времена, когда повсеместно насаждались надуманные идеи интернационализма и жестко пресекались любые устремление к национальному самосознанию, глубокое исследование исторического прошлого своего народа и раздумья над его историческими судьбами со стороны первого руководящего лица республики, каковым являлся Бободжан Гафуров следует, расценивать как истинный подвиг. [14, с.125]

В нем дается характеристика отдельных жанров и направление искусства. В том числе книге «Таджики» он останавливается на скульптуре. По словам Бободжана Гафурова, в Южной Туркмении развивается оседло-земледельческая культура, которую принято называть по первому изученному памятнику анауской. Раскопки в Анау производились сначала русским краеведом А. В. Комаровым, а затем были продолжены американской экспедицией под руководством Р. Пампелли. Научное исследование памятников анауской культуры было начато раскопками Намазга-тепе Б. А. Литвинского в 1949—1950 гг., а затем продолжено Б. А. Куфтиным, предложившим утвердившуюся в литературе схему периодизации этих памятников. Далее, Гафуров Б. отмечает, что обширный материал по памятникам анауской культуры на всем ее протяжении был получен при многолетних раскопках В. М. Массона и его сотрудников. В. М. Массон исследовал и обобщил материалы по истории анауских племен, впервые вводя их в широкий круг проблематики истории Древнего Востока. Подгаживая вопрос, он подчеркивает, что характерной особенностью культуры Южной Туркмении от эпохи энеолита до конца эпохи бронзы является керамика с цветным орнаментом (так называемая расписная керамика). [4, с.126-27]

Керамика позволяет решить отдельные проблемы происхождения и этногенеза таджикского народа в древности. Так, известная российская ученая Е.Е. Кузьмина в статье о гончарном производстве племен андроновской культурной общности и происхождении индоиранцев убедительно показала индоиранские истоки ведического гончарства и подтвердила свои предположение лингвистическими данным. Например, санскритское название сосуда хумба точно соответствует авестийскому хумб, таджикскому хум, а также ягнобскому хумб, что означает в разных языках и сосуд, и огороженную площадку для обжига керамики. В свою очередь, санскритское куллала («горшечник») соответствует таджикскому калал – «горшечник», кулла – «миска» - согдийскому калла – «глина, кувшин», ягнобскому калла – «глина, сосуд».

Таджикское слово бунук – нижняя часть заготовки сосуда с дном – восходит авестийскому буна – «низ», «основание», ведическому бундхья – «дно», «нижний мир». Уже в памятнике письменности ариев Авесте встречается слово тонур – печь для обжига керамики, которое Е.Е. Кузьмина, принимая определение Э. Херцфельда, рассматривает не как истинно иранское, а заимствование из шумерского через аккадский или семитский. [7, с.174]

Таджикские керамисты Северного Таджикистана отличались огромной фантазией в создание орнамента. Они использовали геометрическую подглазурную гравировку, простые и сложные мотивы спирали, аркатуры, зигзагов, шевронов, крестов, растительные символы: гули довуди (хризантема), савсан (лилия), лола (тюльпан), анор (гранат), ислими (рисунок вьюнка, виноградной лозы), пальметты, мадохиль (в виде картуша) и т.д. [10, с.22-23]

Гафуров Б. в работе останавливаясь на происхождение и отмечает, что распространение железных орудий происходило медленно. Первоначально железо шло главным образом на украшения. Постепенно из него начинают все чаще изготавливать орудия и оружие. В Средней Азии победа железного века произошла очень рано. Некоторые другие страны, например Китай, отставали в этом отношении от Средней Азии на несколько столетий. В юго-западной части Туркмении, там, где располагается Мешхеди-Мисрианское плато, находились укрепленные и неукрепленные поселения с культурой иного облика, чем в Анау. Некоторые из них были очень крупными: например, площадь Изат-Кули достигала 50 га. Дома

строились из очень крупного сырцового кирпича, который достигал в длину $\frac{3}{4}$ метра. Мешхеди-Мисрианская долина орошалась с помощью каналов, забиривших воду из р. Атрек. Земледелие занимало значительное место в жизни обитателей поселений. [4, с.55]

Некоторые таджикские мастера предпочитали наносить орнамент по сырой глиняной штукатурке штампом или лепкой. Элементы этих традиций архитектурной керамики встречаются в современном декоративно - прикладном искусстве таджиков. [15, с.7]

Развивая данный вопрос Гафуров Б. также отмечает, что в другое поселение этого времени найдено таджикскими археологами в низовьях Кизыл-Су, в местности Макони-Мор. Здесь нет хорошо сохранившихся помещений, имеются лишь обильные находки керамики, а также некоторых других изделий, относящихся к рассматриваемому времени. Отдельные изделия и целые комплексы их обнаружены и в других районах республики. Отметим, в частности, поздние комплексы из Кайраккумов; некоторые из погребений на Восточном Памире тоже могут быть отнесены к этому времени. [11, с.57]

По словам Б. Гафурова «Согдийские старые письма», которые, как показал В. Б. Хеннинг, датируются 312—313 гг. н. э., являются не только важными историческими документами, но и образцами эпистолярной прозы. Подлинные события человеческой жизни отражены в них с безыскусной правдивостью. Натиск хуннов, тревожные дни согдийских колоний, страх, гнев и любовь — вся гамма человеческих чувств и переживаний без каких-либо литературных украшений запечатлены в этих документах. [4, с.190-209]

Непосредственно касаясь различных форм искусства Б. Гафуров пишет, что кушанская эпоха — время апогея древнего искусства Средней Азии. Мы знаем о развитии искусства монументальных форм (живопись, скульптура, рельефы), малой пластики (терракоты), прикладного искусства (ювелирное производство и т. д.). Значение памятников среднеазиатского искусства далеко выходит за пределы Средней Азии, ибо они позволяют по-новому рассматривать и объяснять важнейшие явления художественной культуры Востока. Так, например, обстоит дело с так называемым гандхарским искусством. Гандхара — древнее название страны, ядром которой являлась Пешаварская долина и которая включала также соседние области. Именно здесь выявлено много своеобразных памятников искусства, преимущественно каменной (и алебастровой) скульптуры и рельефов. По древнему имени страны они были названы гандхарскими, хотя произведения такого стиля распространены значительно шире: они встречаются на территории всей Северо-Западной Индии, Афганистана и на юге Средней Азии. Гандхарское искусство представляет собой удивительно яркий сплав местных и эллинистическо-римских традиций. По словам Б. Гафурова основы изучения гандхарского искусства были заложены в трудах А. Фуше — французского ученого, так много сделавшего для исследования искусства и археологии Индии и Афганистана. Отсылая к его трудам, а также к трудам Д. Маршалла, Р. Роулэнда, А. К. Кумарасвами, И. Лохвизенде Леев, Г. Ингольта и др., отмечу лишь, что сравнительно недавно с очень интересной гипотезой выступил французский ученый Д. Шлюмберже. [4, с.222]

Далее Гафуров Б. в своей работе пишет, что несмотря на все сходство с другими памятниками буддийского искусства (особенно с относящимся тоже к VII в. афганистанским буддийским памятником Фундукистаном), скульптура Аджина-тепе своеобразна и неповторима. Здесь отразилось несколько традиций: позднегандхарская традиция Хадды, традиция гуптского искусства Индии и т. д., наслаивавшиеся на мощную традицию местного самобытного бактрийско-тохарис-танского искусства. Стены многих помещений Аджина-тепе были украшены архитектурной лепниной, покрывавшей выступающие части, арки и ниши. На Балык-тепе и Джумалак-тепе (Сурхандарьинская область) встречены остатки резного дерева. Особенно много его на Джумалак-тепе. Здесь найдены брусья прямоугольного сечения, на которых изображены побег с листьями или крупные диски, доски-панно, украшенные большими орнаментальными кругами, окружности которых состояли из кружочков, а центр заполнен сложной розеткой. Кроме того, были найдены части чрезвычайно интересного деревянного фриза, состоящего из арок, разделенных орнаментальными полосками. Внутри каждой арки, украшенной розетками, поясные изображения человеческих фигур. Гафуров Б. пишет, что в Тохаристане были также развиты танцевальное и музыкальное искусства. В Хутгальяне и Кумеде были превосходные танцовщицы. Правители этих владений посылали танцовщиц как дар ко дворам иностранных государств. Некоторые представители музыкальной культуры Средней Азии, вывезенные за пределы родной страны, не получили признания в придворных кругах, но их искусство славилось среди простого народа. Так, в частности, обстоит дело с музыкантами из Кумеда — предшественниками современных памирских музыкантов. Остатки музыкальных инструментов — деревянный колок, головки грифов и другие были найдены в одном из помещений Балык-тепе. [4, с.309]

Гафуров Б. в своей деятельности пишет, что в согдийском искусстве наряду с живописью значительное место занимала скульптура. Материалом для нее служили глина, алебастр (штук), дерево. В Пенджикенте найдена монументальная глиняная скульптура. Ею был украшен айван второго храмового комплекса. Здесь вдоль стен тянулась панель общей длиной около 8 м. Это фантастический речной пейзаж. На рельефном фоне волнистой водной глади высоким рельефом изображены фантастические

животные, рыбы, человекообразные фигуры. На одной из стен в центре — человекообразная фигура, выходящая из воды. К ней направляются рыбы и фантастические животные. В центре панели третьей стены — человекообразная фигура, туловище которой имеет вид двух завитых хвостов. Здесь же имеется изображение чудовища с раскрытой пастью. Можно согласиться с А. М. Беленицким, что этот рельеф и изображенные на нем существа олицетворяли водную стихию, конкретно Зеравшан, греческое название которого «Полигимет» означает «многочтимый», а согдийское «Намик» было связано с понятием «прославлять». [4, с.352]

Вклад Б.Г. Гафурова в мировую историю, культуру и искусство поистине уникален: он был историком, этнологом, политологом, лучшим знатоком стран Азии и Африки, журналистом, писателем, организатором науки. Б.Г.Гафуров оставил огромное творческое наследие. В нем жил истинно научный дух. Он с пониманием и уважением относился к культурам других народов, относящимся к различным эпохам человеческой жизни. Вклад Б. Г. Гафурова в историческую науку настолько велик, что многие читатели его труда «Таджики» приравнивают последний к труду Авиценны. [1, с.3]

В период празднования 90-летия Б.Г.Гафурова ряды Гафуроведов увеличились еще больше. Заслуживают внимание брошюра и статьи известного врача, академика, профессора Ходжиабдулмажида Пулатова, содержание которых было опубликовано на страницах газеты «Чунбиш».

Публикация написана в патриотическом духе, читается с большим интересом. Воспоминания автора заканчиваются словами: «Да, устод был не только мудрецом с пророческим умом, но и героем своего доброго и благородного дела! Такие личности, как Бободжон, не умирают. Они в памяти народа бессмертны!». [13, С.46]

Хочется более подробно остановиться на воспоминаниях его коллег, которые сотрудничали с Б. Г. Гафуровым совместно и внесли заметный вклад в пропанду научного наследия академика Б.Г.Гафурова. Считаю своим долгом отметить заслуги профессора Б.А. Литвинского, благодаря которому труд академика Б. Г. Гафурова "Таджики" был издан в двух книгах в Душанбе. Профессор Б.А. Литвинский прилагает второго тома свою статью «Бободжон Гафурович Гафуров и его труд». [4, С.331-383]

Автор статьи очень высоко отзывается о Бободжоне Гафуровиче, о его книге «Таджики» Он пишет так: «В книге самым широким образом использованы исследования зарубежных ученых: английских, французских, немецких, американских, японских, иранских и др.». В этом отношении она далеко превосходит все другие сводные труды по истории культуры таджикского народа в контексте истории и культуры Востока. Начиная с первой и до последней страницы этот труд глубоко интернационален. Вся история таджикского народа рассмотрена в русле связей, дружбы и братства с другими среднеазиатскими народами, особенно подробно - с непосредственными соседом - узбекским народом «Таджики» сразу же завоевали высокий научный авторитет и необычайно широкую популярность. [4, С.334]

Говоря о вкладе академика Б. Г. Гафурова в историческую науку следовало бы поподробнее остановиться и на деятельности его в Институте Востоковедения АН СССР. В этом плане большую научную ценность представляют «Избранные труды» академика Б. Г.Гафурова, выпущенные издательством «Наука» Главной редакции Восточной литературы г. Москвы. [3, с.543]

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абдуллоев С.А., Холджураев Х. Х., Каримов О.К. – Академик Гафуров Бободжон Гафурович. Худжанд 1998. – С.3
2. Альбаум Л.И. Живопись Афрасиаба. – Ташкент, 1975.- С. 3-10
3. Гафуров Б.Г. – Избранные труды. М., 1985. – С. 543
4. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Кн.1. Душанбе: Ирфон, 1989. - С. 56
5. История искусства народов СССР. Т.2. – М.: Искусство, 1973. – С.10-32
6. История таджикского народа – т.11. Эпоха формирования таджикского народа. – Душанбе, 1999. – С.372
7. Кузьмина Е.Е. Гончарное производство у племен Андроновской культурной общности. (об одном археологическом аспекты проблемы происхождения индоиранцев). //Восточный Туркестан и Средняя Азия в системе культур Древнего и Средневекового Востока/ред. Б. Литвинский. – М., 1986. – С. 174
8. Литвинский Б.А., Зеймаль Е.В. Аджина-тепе. – М.: Искусство, 1971. – С.15-40
9. Народное искусство Памира. / ред. Р. Массов, составители Р. Массов, Н. Юнусова, Л. Додхудоева. – Душанбе, 2009. – С.23.
10. Народное искусство Таджикистана. / ред. Р. Массов, составители Р. Массов, Н. Юнусов, Л. Додхудоева – Душанбе, 2012. – С.22-23
11. Одинаев Б.Э. История развития керамического производства Таджикистана XX – начала XXI веков. / дисс. на соис. уч. степ. к. и.н., - Душанбе, 2015. – С. 31-32
12. Прохоров Н. и Гафуров Б. – Таджикиский народ в борьбе за свободу и независимость своей родины/ очерки из истории таджиков и Таджикистана. ГОСИЗДАТ при СНК Таджикской ССР Сталинабад, 1944. – С. 14
13. Пулатов А. Академик Б.Гафуров Гордость нации, факел знания. (Воспоминания). Душанбе: Ирфон, 1998.-С.46
14. Рахмонов Э. Таджики в зеркало истории от Арийцев до Саманидов. Книга I. – С. 125
15. Рузиев М. Таджикское искусство. – Душанбе, 2002.- С. 7

ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ИСКУССТВА В КНИГЕ Б. ГАФУРОВА «ТАДЖИКИ» И ДРУГИХ ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

В данной статье рассматривается вклад Бободжана Гафурова в изучение произведений искусства как источник по выявлению самобытности искусства таджиков в разных этапах истории. Бободжан Гафуров внёс вклад в исследование керамического производства Средней Азии, развитие ткачества, производство изделий из металлов, изготовление бумаги и т.д. Также можно привести отрывок из сочинений Б. Гафуров, в котором указывается, что «На это время приходится и расцвет зодчества, образец которого был обнаружен, в частности, на городище Афрасиаб, где «были вскрыты остатки дворца Саманидов, выстроенного в основном из сырцового кирпича. Один из залов дворца сохранил декоративную отделку: панель и фриз из резного штука (фриз окрашен), остатки живописи». Представленная статья может быть использована в ходе преподавания истории таджикского народа. Известно, что первым обобщающим трудом по истории таджиков стала его книга «История таджикского народа в кратком изложении», вышедшая в свет в 1947 г. на таджикском языке. Будучи переведенной на русский язык, книга трижды издавалась на русском языке (1949, 1952, 1955). Следующим шагом на пути к созданию «Таджиков» стала трехтомная «История таджикского народа», в подготовке которой приняли участие ученые Института истории, археологии и этнографии АН Тадж. ССР под руководством А. А. Семенова. Б. Гафуров являлся одним из редакторов этого фундаментального труда. Наконец, итогом многолетних изысканий ученого в области изучения политической, социальной и культурной истории таджикского народа, свидетельствующей об уникальном вкладе таджикского народа в формирование и развитие мировой цивилизации и мировой культуры, стала обобщающая монографическая работа «Таджики» (1972).

Ключевые слова: Изучение, обобщение, искусство, произведения, выявление, Академический вклад, керамика, живопись.

“REFLECTION OF THE PROBLEM OF ART IN THE B. GAFUROVS BOOK "TAJIKS" AND HIS OTHER WORKS”

This article examines the contribution of Bobojan Gafurov to the study of the work of art as a source for revealing the originality of the art of the Tajiks in different stages of history. Bobojan Gafurov contributed to the study of the ceramic production of Central Asia, the development of weaving, the production of metal products, the manufacture of paper, etc. It is also possible to quote an excerpt from the works of B. Gafurov, which states that "At this time, there is a flowering of architecture, a sample of which was discovered, in particular, at the ancient settlement Afrasiab, where" the remains of the Samanid palace, built mainly of adobe brick. One of the halls of the palace retained the decorative finish: the panel and frieze from the carved piece (frieze painted), the remains of painting. " The presented article can be used in the course of teaching the history of the Tajik people. It is known that the first generalizing work on the history of the Tajiks was his book "The History of the Tajik People in a Concise Statement", published in 1947 in the Tajik language. Translated into Russian, the book was published three times in Russian (1949, 1952, 1955). The next step on the way to the creation of the "Tajik" was the three-volume "History of the Tajik people", in the preparation of which the scientists of the Institute of History, Archeology and Ethnography of the Academy of Sciences Taj took part. SSR under the leadership of AA Semenov. B. Gafurov was one of the editors of this fundamental work. Finally, the summarizing monograph "Tajiks" (1972) became the result of many years of research by the scientist in the study of the political, social and cultural history of the Tajik people, which attests to the unique contribution of the Tajik people to the formation and development of world civilization and world culture.

Keywords: Studying, generalization, art work, identification, academic contributions, ceramics, painting.

Сведения об авторе:

Абдубасиров Аброр Абдухамитович – Начальник отдела воспитания и молодежной политики Российско-Таджикского (Славянского) университета Республики Таджикистан.
Адрес: Республика Таджикистан ул. М.Турсунзаде 30, 734025 город Душанбе. **Электронная Почта:** abdubasirov89@mail.ru. **Номер телефон:** (моб):981070975; (раб): (+992 37) 227 88 14;

About the author:

Abdubasirov Abror Abduhamitovich - Head of the Department of Education and Youth Policy of the Russian-Tajik (Slavonic) University of the Republic of Tajikistan. **Address:** Republic of Tajikistan str. M. Tursunzade 30, 734025 the city of Dushanbe. **E-mail:** abdubasirov89@mail.ru. **Phone number:** (mob): (+992)981070975; (work): (+992 37) 227 88 14;

ФАЪОЛИЯТИ КОМИССИЯИ ОШТИИ МИЛЛӢ ДАР ТАҲКИМИ СУЛҲ ВА ДАВЛАТДОРӢИ МИЛЛӢ

Ганҷакова М.Г.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Даргириҳои сиёсии ибтидои солҳои 90-уми Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеаи нангини аламовар буда, беист шахсро дар тақдирӣ давлати тозаистиклол бетараф гузошта наметавонад. Аз саҳифаи таърих маълум аст, ки баъди сукути нахустдавлати миллии тоҷикон- Сомониён ҳазорсолаҳо тоҷикон дар ҳолати парокандашавӣ қарор доштанд. Маҳз бо шарофати ғалабаи Инқилоби Октябр халқи тоҷик аз вартаи нестшавӣ эмин монда, минбаъд баъди тақсимои милли- марзӣ соҳиби худудӣ муайяни худ гардидаанд.

Аммо қайд намудан чоиз аст, ки аз ибтидои зухурёбии муқовимату даргириҳои сиёсӣ байни ҳукумат ва муҳолифин таъсиси ташкилот ё ҷамъияте, ки тавонад тарафхоро оштии андозад, дар назар дошта шуда буд. Дар ин чода баҳри мусолиҳаи тарафҳои даргир миёнаравии намояндагони давлату ташкилотҳои байналмилалӣ гуногун, аз ҷумла Созмони Миллали Муттаҳид бузург аст. Аз сарчашмаҳо ва адабиёти ёддошти бармеояд, ки давлату ташкилотҳои байналмилалӣ, бахусус СММ ба роҳи осоишта ва мусолиҳа мӯтадил намудани авзои сиёсии Тоҷикистонро пеша намуда, бо тарафҳои муқобил сӯҳбату вохӯриҳо баргузор намуда, шароити имконияти мусолиҳаи миллии тарафхоро ба вучуд оварданд. Барои ба музокирот ҷалб намудани нерӯҳои даргир мушкilotу ҷонбозиҳои зиёде ба амал омада, сипас ба он ноил гардидаанд. Аз сарчашмаҳо муайян мегардад, ки Музокироти сулҳи тоҷикон давра ба давра баргузор гардида, марҳилаи ниҳонии он 27 июни соли 1997 дар шаҳри Москва бо имзои Созишномаи умумӣ дар бораи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии хотима ёфт. Барои минбаъд устувор намудани маҳаки давлатдорӣ тоҷикон ва бехатарии истиқрори сулҳу ризоияти миллии Тоҷикистон марҳилаи сифатан навоғоз ёфтааст. Дар ин самт тавассути Созишномаи 23 декабри соли 1996 аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Ш. Раҳмонов ва роҳбари ИМТ С. А. Нурӣ оид ба таъсиси Комиссияи оштии миллии қарор ба тавсиб расонида шуд [2, 401]. Дар асоси қарори мазкур 4 июли соли 1997 фармони Президенти ҶТ Э.Ш.Раҳмонов дар бораи таъсиси Комиссияи оштии миллии ва аъзоёни он ба имзо расида, тавассути васоити ахбори омма эълон гардид [2, 401]. Албатта мақсади асосии таъсиси чунин комиссияи салоҳиятнок ба эътидол овардани авзои сиёсии ҷумҳурӣ маҳсуб меёфт. Дар сурате, ки намояндагони тарафайн ҳар чӣ зудтар ба ҳаёти осоишта гузаштани кишварро тақозо мекарданд.

Бо ҳамин мақсад 21 феввали соли 1997 дар шаҳри Машҳад Низомномаи Комиссияи оштии миллии аз тарафи Президенти ҶТ Э. Ш. Раҳмонов, роҳбари ИМТ С. А. Нурӣ ва намояндаи СММ Г. Д. Меррем ба имзо расид. Ҳамин тариқ, ба таври расмӣ фаъолияти Комиссияи оштии миллии тавассути Низомномаи қабулгардида ибтидо ёфт, ки он аз 8 бобу 12 модда иборат буда, ки ҳар яке он зарурият, вазифа ва давраи фаъолияти онро дар бар мегирифт.

Ҳаёти КОМ аз ҳарду ҷониб тавассути Низомномаи комиссияи мазкур аз 26 нафар иборат буд, ки бо шумораи баробар- 13 аъзогиро ташкил меоданд. 7-11 июли соли 1997 дар шаҳри Москва маҷлиси аввалини Комиссияи оштии миллии баргузор гардид, ки раиси он намояндаи ИМТ С.Нурӣ ва муовин аз ҷониби намояндаи ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Абдумачид Достиев интихоб гардида, ҳаёти он даҳ рӯз пеш аз оғози фаъолият эълон гардид [1, 114].

Дар ҷаласаи нахустини ҳаёти Комиссияи оштии миллии намояндагони тарафайн дар хусуси мақсади ниҳонӣ ва ҳадафаманди сулҳхоҳона нутқ намудаанд. Аз ҷумла ҷонишини раиси комиссия А. Достиев иброз намуд, ки Комиссияи оштии миллии манфиати ду тараф не, ин комиссияи миллат ва сарзамини Тоҷикистон аст. Интиҳоби ҳаёт низ чунин ба назар гирифта шудааст, ки ҳар як аъзои он мақсади сулҳхоҳонаи миллату давлатро волотар дониста, барояш маҳал, ҳизб, гурӯҳ арзиши дуюмдараҷа дошта, мақсади аввалиндараҷа таҳкиму арҷгузори сулҳ дар Тоҷикистон мебошад [2, 402]. Ҳамрадифи ин суханон раиси комиссия С. Нурӣ қайд намуд, ки “Ҳадафи мо оштии миллии саросарӣ дар Тоҷикистон аст. Дӯстии миллати Тоҷикистонро аз ҳамдигар оғоз намоем, якдигарро

дӯст дорем, гузаштгаро фаромӯш кунем, иттиҳод бошем, манфиати шахсӣ ё гурӯҳро аз умумӣ боло нагзорем, содиқ бошем ва қалби солим ҳифз кунем” [3, 25].

Тавассути боби чоруми Низомнома Ҳукумати ҷумҳурӣ ба амният, ҳифзи бинои корию ҷои истиқомати аъзоёни Комиссия кафолат меод.

Қайд намудан зарур аст, ки Комиссияи оштии миллӣ сохтори конституционӣ набошад ҳам, аммо мақоми муҳимеро дар раванди тақдирсози сулҳи тоҷикон иҷро намуда, таъминоти онро ҳукумати ҷумҳурӣ бар дӯш гирифта буд.

Тавассути қарорҳои ба тавсибрасида, дар маҷлиси дуюм, ки 15 сентябри соли 1997 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, Комиссияи оштии миллӣ дар чор самти асосӣ- масъалаҳои сиёсӣ, низомӣ, гурезаҳо ва ҳуқуқӣ фаъолият мекард. Роҳбарии зеркомиссияҳо ба зиммаи шахсони соҳибтаҷриба ва фаъолияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ дошта гузошта шуд. Ҷунонҷӣ ба зеркомиссияи сиёсӣ намояндаи ҳукумат доктори илмҳои таърих Иброҳим Усмонов, ба зеркомиссияи ҳуқуқӣ рӯзноманигор, намояндаи ИНОТ Отаҳон Латифӣ, ба зеркомиссияи низомӣ афсари мақомоти қорҳои дохила, намояндаи ИНОТ Ҳабибуллоҳ Сангинов ва ба зеркомиссияи муҳоҷирон, вазири меҳнат ва шугли аҳоли, намояндаи ҳукумат Шукурҷон Зухуров роҳбар таъин гардиданд. Ҳамин тариқ ҷанги шаҳрвандӣ ба охир, тақими сулҳ мустақкам, ризоияти миллӣ оғоз ва азнавбарқароркунии сохтори мақомотҳои қудратӣ ва иҷроия ибтидо ёфт.

Баъдтар бо таклифи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қисмҳои намояндагии тарафҳо дар КОМ ва ҳамроҳ қардани 30 % намояндагии ИМТ ва қисми роҷеъ ба «қорқарди механизми ба хизбҳои сиёсӣ табдил ёфтани ҳаракатҳои хизбию сиёсӣ» иловаҳо дароварда шуда, дар шаҳри Машиҳад байни Э. Ш. Раҳмонов, С. А. Нурӣ ва Г. Меррем қарори иловагӣ дар ин хусус ба имзо расид.

Дар асоси он вазифаҳои асосии Комиссия муайян карда шуд. Пеш аз ҳама ба инобат гирифта шуда, ки тавассути амалӣ намудани созишномаҳои дар ҷараёни гуфтушунид ҳосилшуда раванди ташкили оштии миллӣ амалӣ гардида, тарафҳо нисбати ҳамдигар боварӣ пайдо намуда ва музокироти минбаъда байни нерӯҳои мухталифи сиёсии кишвар баҳри истиқрор ва пойдории ризоияти шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ба роҳ монда шаванд.

Бо ин мақсад Комиссия вазифадор гардид, ки дар ҳамгирӣ бо мақомотҳои дигари ба ин мақсад таъсисёфта раванди тадқиқи назорати тарафҳоро оид ба Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ назорат намояд.

Пӯшида нест, ки раванди номӯътадилӣ авзои сиёсии ҷумҳурӣ теъдоди гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷбориро афзуда буд. Аммо баъди ба тасвиб расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ ба ҳалли масъалаи мазкур диққати ҷиддӣ дода шуд. Аз ин ҷиҳат ба тариқи таъҷилий барқароридани гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ дар нуқтаи назари ҳукумати давлатӣ буда, тасмим гирифта шуд, ки зудтар ба ватан барқароридани шаванд. Бо ин мақсад 13 январи соли 1997 аз ҷониби роҳбарони ҳайатҳои музокирақунанда қарор “Дар бораи масъалаҳои гурезаҳо” дар Техрон ба имзо расидааст. Дар ин самт Комиссияи оштии миллӣро вазифадор намудаанд, ки беҳатарии бозгаштани гурезаҳоро таъмин, беҳбудии вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣро назорат ва зарару харобихои дар осори ҷанг ба вучуд омадаро барқарор намояд.

Аз тарафи дигар, салоҳиятнокии комиссия ба фаъолияти хизбҳои сиёсӣ, воситаҳои ахбори омма назорат намудан ва дар ҳолати зарурӣ оид ба тағйироту иловаҳо ба қонунҳои амалқунанда пешниҳод намояд. Ин масъалаи муҳим фаъолияти Президент ва Комиссияи оштии миллӣро дар давраи гузариш, иҷро ва ҳалли вазифаҳо тақозо мекард.

Пешниҳод гардида буд, ки ба сохторҳои ҳокимияти иҷроия, ҳайати вазоратҳо, идораҳо, мақомотҳои ҳокимияти маҳаллӣ, судӣ, муҳофизати тартибот, бо назардошти аслии минтақавӣ, ба миқдори баробарӣ дар Комиссияи оштии миллӣ намояндагии тарафҳо шомил гарданд. Ин пешниҳод низ дар амал ҷорӣ гардида, намояндагии тарафайн бо миқдори баробар ба мақомотҳои давлатӣ ва дигар мансабу вазифаҳо ҷалб гардидаанд.

Комиссияи оштии миллӣ ба масъалаи низомӣ низ диққати ҷиддӣ дода, оид ба амалишавии он ҳанӯз 8 марти соли 1997 аз ҷониби роҳбарони ҳайатҳои музокирақунанда қарор “Дар бораи масъалаҳои низомӣ” дар Москва ба имзо расонида буд [2,368]. Дар ин самт қорҳои зиёде ба анҷом расонида шуда, хусусан мавқеи намояндагии муҳолифин дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа муайян гардид.

Ба ҳалли масъалаҳои душвори сиёсӣ диққат дода мешуд. Дар ин хусус тавассути қарор “Дар бораи масъалаҳои сиёсӣ”, ки 18 майи соли 1997 аз тарафи Президенти ҶТ Э.Ш.Раҳмонов ва роҳбари ИНОТ С.А.Нурӣ дар Бишкек ба имзо расида буд, фаъолият менамуданд.

Ҳамин тарик, Комиссияи оштии миллӣ на фақат ба иҷрои вазифаҳои барномавиаш, балки ҳазорҳо мактубу аризаҳои дархостӣ шаҳрвандони Тоҷикистонро қабул намуда, машваратҳо гузаронида, қарору ҳукмҳои худро бароварда ба шахсҳои ташкилотҳо ва гурӯҳҳои ҳукумат кӯмак расонда, ба як ташкилот, мақомоти созанда, бунёдкор ва таҳкимбахши бисёр масъалаҳо мубаддал гардида буд.

Комиссияи оштии миллӣ дар солҳои 1997-1999 вазифаи таърихӣ худро дар таҳкиму устувории истиқрори сулҳу ризоияти миллии тоҷикон ба анҷом расонида, дар бораи қатъ намудани фаъолиятҳо изҳорот дод.

Чӣ тавре, намояндаи ҳукумати муовини раиси Комиссияи оштии миллӣ А. Достиев дар ёддоштҳои қайд менамояд, ҳар як қарору иқдоми Комиссия барои ман хотирмон аст, зеро ки мо бояд бо рафтору кирдори худ ба дигарон ибрат нишон диҳем, [1, 115] ки маҳз ибрат шиори тамоми аъзоёни комиссия буд.

23 марти соли 2000 интихобот ба Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барпо гардид. Дар натиҷаи он 34 нафар аъзоёни Маҷлиси Миллӣ ба мӯҳлати 5 сол таъин гардиданд. Ҳамин тавр дар Ҷумҳурии Тоҷикистон парламенти касбӣ, дар шакли Маҷлиси Намояндагон ва Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олӣ, яъне ду палатагӣ ташкил ёфт. Дар ин давра Комиссияи оштии миллӣ вазифаи худро иҷро намуда буд.

Хуллас, нақши КОМ дар таҳия ва қабули ҳуҷжатҳои барои миллат сарнавиштсоз, аз ҷумлаи санади ҳамдигарбахшӣ, таҳияи қонунҳои ҶТ «Дар бораи азҳоби сиёсӣ», «Дар бораи авфи умумӣ», «Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», таҳияи лоиҳаи Қонуни Конститусионии ҶТ «Дар бораи интихоби вакилон ба маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ» ва ғайра саҳми калон гузошт.

Бо назардошти ин 1 апрели соли 2000, дар асоси фармони Президенти ҷумҳурӣ, фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ дар Тоҷикистон қатъ гардид. Ин комиссия дар натиҷаи фаъолияти 998 рӯзаи худ, [2, 549] ё худ 2 солу 8 моҳу 25 рӯз тавонист, барои амалӣ намудани натиҷаҳои гуфтушуниди байни тоҷикон кӯшишҳои ҷиддӣ намояд ва бо ин барои пойдеории сулҳи тоҷикон ҳиссаи босазое гузарад.

Комиссияи оштии миллӣ, ки бунёдгузори муҳити сулҳу суббот, оштиву ваҳдати миллӣ, оромиву осоиштагӣ дар кишвар маҳсуб мешуд, ҳамчун раванди нодири таърихӣ ва таҷриба барои кишварҳои ноорому даргири мебошад. Дар Тоҷикистон сулҳу ваҳдат танинандоз гашт ва мардум баҳри шукуфоии кишвар камари ҳиммат баста, дигар ҳаргиз нахоҳанд гузошт, ки ба доми даҳшатбори замон гирифта гашта, ба якпорчагии Тоҷикистони мо осебе расад.

АДАБИЁТ

1. Достиев А. Тоҷикистон: шикастанҳо ва бастанҳо. Душанбе: Ирфон, 2003. 224 с.
2. Иброҳим Усмон. Сулҳнома. Душанбе: Матбуот, 2001. 552 с.
3. Нурӣ С. Оштиннома. Душанбе: Нодир, 2001. 360 с.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ КОМИССИИ ПО ПРИМИРЕНИЮ В УКРЕПЛЕНИИ МИРА И НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Комиссия по национальному примирению начала свою деятельность во время, когда РТ достигла мира. Лишь по воле представителей появилось структура как Комиссия по национальному примирению, которая считалась очень обнадеживающей. Основа и конечные цели указанной комиссии были направлены на укрепление мира и национальной государственности. Комиссия состояла из четырех подкомиссий: политической, правовой, военной, по делам беженцев. Руководства каждый из них была возложена на тех людей, которых хорошо знал народ и верил им. Терпение членов Комиссия по национальному примирению отказ от личных и групповых интересов, стало результатом успехов комиссии.

Ключевые слова: Комиссия по национальному примирению, деятельность, мир, Республика Таджикистан, представитель, обоюдной, основа, цель, укрепление, национальная государственность,

подкомиссия, политический, правовой, беженцы, военный, руководитель, личность, терпение, выгода, личный, групповой, занятие, результат, успешный.

ACTIVITY OF NATIONAL COMMISSION ON RECONCILIATION IN THE CONSOLIDATION OF PEACE AND NATIONAL STATE HOOD

The Commission on national reconciliation had began its activity during the time when Republic of Tajikistan made up of peace, Only by mutual will of representatives the structure has started as the Commission of National reconciliation which used to be very encouraging. The basis and finale goals of pointed commission have been sent in the consolidation of peace and national statehood. The Commission consisted of four subcommissions political, legal, military and for refugees. The leadership of each subcommission was entrusted to people whom Knew others and trusted them. Patience of the members of the Commission on national reconciliation, refusal of group and personal interest was The result of the success of the Commission.

Keywords: *Commission on national reconciliation, activity, peace, Republic of Tajikistan, representative, mutual, basis, goal, consolidation, national, statehood, subcommission, political, legal, refugees, military, leader, person, patience, profit, personal, group, result, successful.*

Сведения об авторе:

Ганджакова М.Г. - к.и.н преподаватель кафедры истории таджикского народа тгпу им. С.Айни

About the autor:

Ganjakova M.G. - candidate of historical science, teacher of the historical department of the Tajik State pedagogical universite named after s. Aini

НАЗАРЕ БА ТАЪРИХИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ВАРЗИШИ ТОҶИКОН

Гадоев М.А., Қосимов И.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Тоҷикон қадимтарини сокинони Осиёи Марказӣ буда, бо фарҳангианд, ки қисми таркибии он, тарбияи ҷисмонӣ мебошад, машҳуранд.

Варзиши миллӣ ва бозихҳои мардумӣ чун дигар самтҳои шуғлҳои сунати тоҷикон дорои таърихикадиму рангин мебошад.

Натиҷаи ҳафриётҳои бостоншиносӣ дар сарзамини тоҷикон исбот менамоянд, ки тарбияи ҷисмонии онҳо, чун дигар халқҳои ҷаҳон, аз шикор, ҳамчун асоси ҳаёти моддии одамони ҷомеаи ибтидоӣ оғоз ёфта, минбаъд бо инкишофи тафаккури инсон ба воситаи таҷрибаомӯзӣ, иҷрои ҳаргуна маросимҳои динию қавмӣ ва ғайра ташаккул ёфтааст.

Дар ҷомеаи ибтидоӣ тарбияи ҷисмонӣ хислати умумӣ дошта, дар он тамоми аҳли қавм ширкат меварзиданд. Дар он давра машқҳои ҷисмонӣ, ки бештар барои моҳидорӣ, чинакҷигӣ ва Ҷимоякунӣ лозим буданд, (ҳаводиҳӣ, давидан, чаҳидан, калтакзанӣ, муштчанг, қувваозмоӣҳои тан ба тан ва ғайраҳо), боиси инкишоф ёфтани онҳо гардиданд.

Дар ҷомеаҳои ғуломдорӣ ва феодалӣ бошад, тарбияи ҷисмонӣ боз ҳам инкишоф ёфта, намудҳои нави варзиш, ба монанди варзиши саворагӣ (саворапойга, саворашикор, чавгонбозӣ, бузқашӣ, дучархасаворагӣ, ҳаводиҳии ҳалқабанд) варзиши фикрӣ (қаторакбозӣ, нардбозӣ, шатранҷбозӣ, шохмотбозӣ ва ғайра) пайдо шуданд.

Маъмуран дар он замонқувваозмоӣҳои варзиширо барои дилхушӣ истифода мекунанд.

Оммаи меҳнаткаш бошад ба шароити мушкили зиндагӣ нигоҳ накарда, ба намудҳои гуногуни варзишу бозӣ ба монанди гӯштингирӣ, пойга, бандқашӣ, калтакзанӣ, сарипанча, тирпаронӣ, шамшерзанӣ, ва ғайра шуғл варзида, нозуқиҳои онро аз насл ба насл мегузаронданд. Дар инкишофи намудҳои варзиш анъанавӣ гаштани чашнгирии Наврӯз, Мехргон, Сада ва дигар расму оинҳои суннатӣ мусоидат намуданд, зеро қисми таркибии ин чашнхоро варзиши миллӣ ва бозихҳои мардумӣ ташкил менамуданд. Дар таърихидавлатдорӣи Сомониён вазъи сиёсии давлат якқадар ором гашта, тарбияи ҷисмонӣ хеле инкишоф ёфт. Дар натиҷа, байни мардум як системаи муайяни тарбияи ҷисмонӣ ташаккул ёфта, як қатор дастуралалҳои варзишӣ навишта шуданд. Таърибу ташвиқоти тарбияи ҷисмонӣ ба дараҷаи баланд расид. «Шоҳнома»-и А.Фирдавӣ, асари бебаҳои Абуалӣ ибни Сино «Ал-қонун» ва ғайра ки саросар паҳлавонию мардонагӣ ва аз сифатҳои муолиҷавии варзишпротавсиф намудаанд, маҳз дар ҳамин замон навишта шудаанд. Ғайр аз ин, тасвири паҳлавонию қаҳрамониҳои Рустаму Сухроб, Сиёвушу Исфандиёр, Тахминаву Заррина,

Томирису Гурдофарид аз маҳорати баланди варзишииточикон дар давраҳои қадимшаҳодат медиҳад.

Дар давраҳои минбаъданабудҳои нави варзиши миллии бозиҳои мардумии тоҷикон бо мазмуни нав пурра гардида, бо намудҳои нави бозиҳо, монанди тирпаронӣ, футбол, волейбол, баскетбол, теннисбозӣ, гимнастика ва ғайра пурра гашта, иншоотҳои варзишӣ, ба монанди ипподромҳо, ҳавзҳои шиноварӣ, майдонҳои тирпарронӣ сохта шуданд.

Ҳамин тавр, варзиши миллии ва бозиҳои мардумии тоҷикон асоси инкишофи намудҳои варзишии муосирро таъмин намуд.

Ба мақсади равшан намудани масъалаи мавриди баррасии мақола мо, пеш аз ҳама, ба мафҳуми тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш боҷид диққат диҳем.

Тарбияи ҷисмонӣ як қисми фарҳанги умумӣ, яке аз соҳаҳои фаъолияти иҷтимоӣ мебошад, ки ба таҳкими саломатӣ, инкишофи ҳамаҷонибаи қобилияти ҷисмонии инсон ва истифодаи он дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва рӯзмарра равона гардидааст.

Варзиш яке аз рукнуҳои тарбияи ҷисмонии ҷомеа мебошад, ки таърихан дар шакли фаъолияти мусобиқаӣ ва таҷрибаи махсуси тайёрии инсон барои мусобиқот ба миён омадааст.

Ғайр аз ин, дар ҳамаи давраи инкишофи инсоният тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш яке аз воситаҳои асосии тайёрии мардум ба меҳнату мудофияи ватан ба ҳисоб меравад.

Таърихи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш соҳаи махсуси таърихи умумӣ буда, дар он ҳаракати варзишӣ ҷои намоёнро ишғол менамояд.

Таърихи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳамчун фан доир ба қонуниятҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва шароити маданият ҳаёти ҷамъият дар давраҳои гуногун вобаста будани онро меомӯзад.

Ин фан назди худ мақсад гузоштааст, ки хонандагонро бо назария ва амалия, шакли услуби тарбияи ҷисмонӣ ва ҳаёти варзишии инсониятро дар ҷамъиятҳои гуногун бо ҳулосаи илмӣ шинос намуда, ҳислатҳои синфию иҷтимоӣ доштани онро дар ҷамъиятҳои ба ҳам зид нишон диҳад.

Мақсадаз омӯзиши таърихи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба тариқи объективона инъикос намудани таърихи пайдоиши инкишофи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ҷомеаҳои гуногун, нишон додани вобастагии он ба ҳаёти моддӣ одамон, бо системаи давлатдорӣ ташкилотҳои ҷамъиятӣ, васеъ намудани ҷаҳонбинии мардум, тайёр намудани шахсони ватандӯсту содиқи ватан, таъмини оммавӣ омодагии онҳо ба меҳнату мудофияи он, мустақкам намудани дӯстии халқҳо мебошад.

Илми муосир исбот намудааст, ки асоси моддӣ одамони давраҳои ибтидоии сарзамини тоҷиконро, чун дигар халқҳои ҷаҳон, шикор ташкил менамуд ва онҳо найзаҳои ҷубӣ, калтак ва сангро ҳамчун аслиҳа истифода мебардаанд. Шикор яке аз сарчашмаҳои асоситарини пайдоиши тарбияи ҷисмонии инсоният ба ҳисоб меравад. [3]

Ба қавли муаррихи Юнони Қадим Геродот, халқҳои Осиёи Марказӣ ҳанӯз дар ҳазорсолаи аввали пеш аз мелод бо камон шинос буданд. Онҳо ба фарзандони худ аз понздаҳсолагӣ ба аспаворӣ, тирандозӣ меомӯзониданд. Истеҳсол ва истифодаи олотҳои шикорӣ аз одамони инкишофи ҷисмонӣ ва малакаҳои ҳаракатро талаб менамуд,

аммо танҳо инкишофи ҷисмонӣ ҳамчун талаботи моддӣ ҳоло ба пайдоиши машқҳои ҷисмонӣ сабаб намешуд. Дар ҳаёти одамони ҷамоаи ибтидоӣ тарзи таҷрибаомӯзии махсус вучуд дошт.

Машқҳои ҷисмонӣ натавон ба воситаи тайёри ба фаъолияти дарпешистода, балки барои таҷрибагузаронӣ истифода бурда мешуданд. Истифодаи таҷрибаи машқҳои ҷисмонӣ дар ҳаёти моддӣ одамони қадим ба воситаи намоиш, мушоҳида ва тақлиднамӣ мустақкам карда мешуд. Дар натиҷаи инкишофи тафаккур ва қобилияти одамони қадим имконият пайдо шуд онҳо алоқаи байни тайёрии пешақӣ ва маҳсули шикори ояндаро муқаррар намоянд. Маҳз ҳамин сабаб гашт, ки одамони қадим ба машқ бо аслиҳа ва олотҳои меҳнатдиққати махсус диҳанд. [9]

Бозёфтҳои бостоншиносӣ шаҳодат медиҳанд, ки дар байни сӯғдиён машқҳои ҳарбӣ-ҷисмонӣ ба монанди тирпаронӣ, ҳаводихӣ найза, шамшерзанӣ, асптозӣ, бозиҳои гуногун ба монанди бучулбозӣ, нард, ва байни кӯдакон бозиҳои тақлидӣ, шамшерзанӣ, ҳаводихӣ, фалаҳмонбозӣ ва ғайра паҳн гашта буданд.

Ҳамин тавр, ҳафриётҳои бостоншиносӣ дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза ва масканҳои гузаштаи тоҷикон дар дигар давлатҳои ҳамсоя исбот менамоянд, дар ин сарзамин аз қадим тарбияи ҷисмонӣ вучуд доштааст.

Маъхазҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки дар натиҷаи ба ҳайати империяи Кӯшонӣ дохил гаштани халқу қавмҳои дигар ба бой гаштани маданият, аз ҷумла тарбияи ҷисмонӣ, мусоидат намуд. Дар натиҷаи омехташавии системаи тарбияи ҷисмонии халқҳои Осиёи Марказӣ намудҳои нави варзиш пайдо гашта, намудҳои варзишии сарзамин ба дигар мамлакатҳо паҳн гардиданд.

Ҳамин тавр, системаи тарбияи ҷисмонии тоҷикондар ҷамеаи ғуломдорӣ ба як қатор дигаргунӣҳо дучор гардид:

- Пеш аз ҳама тарбияи чимсонӣ ҳислати синфиро гирифт (пайдо шудани мактабҳои махсуси варзиши барои фарзандони синфи дорӣ, боғҳои махсуси шикорӣ барои асилзодагони Суғду Бохтар, ба ғолибони мусобиқа ҳамчун тухфа додани ғуломон ва ғайра);

- Характери ҳарбӣ гирифтани машғулиятҳои варзишӣ (истифодаи машғулиятҳои варзишӣ ва воситаҳои он барои муҳофизати ватан ва забот намудани дигар мамлакатҳо);

- Омехташавии системаи тарбияи ҷисмонӣ бо системаи тарбияи ҷисмонии дигар халқҳо (ҷоришавии системаи юнонӣ, полестра, гимнастикаи муолиҷавӣ ва масҳи шифонамоии Хитой, шохмотбозии Ҳиндустон ва ғайра);

- Мукамал гаштани воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ (истифодаи дучарха, яроқи ҳаводиханда, майдонҳои шикорӣ, чавгонбозӣ, асптозӣ, ҳавзи шиноварӣ, дар деворҳои қалъаҳо сохта шудани тиркашҳо ва ғайра).

Аммо ин маънои онро надорад, ки тарбияи ҷисмонӣ дар байни оммаи меҳнаткаш аз байн рафт. Дар байни аҳолии машғулиятҳои варзишӣ монанди чавгонбозӣ, гӯштингирӣ, аспсаворӣ, бучулбозӣ, бузкашӣ, дорбозӣ, шикор, кӯҳнавардӣ, ва байни кӯдакон машғулиятҳои варзишии бодбаракпаронӣ, шамшербозӣ бо чӯб, давидан, чахидан ва ғайра ташаккул ёфтанд. [6]

Дар асри VII вазъи сиёсии Осиёи Миёна ноустувор мегардад. Ҳаёти иқтисодии ҷамъияти аҳолии хеле вазнин гашта, ба инкишофи тарбияи ҷисмонӣ таъсири худро мерасонад. Дар натиҷаи муносибатҳои феодалӣ обу замин ва дигар воситаҳои истеҳсоли моликияти хусусии феодалҳо гардид. Дар охири асри VII арабҳо ба Осиёи Марказӣ ҳуҷум намуданд.

Арабҳо ба инкишофи тарбияи ҷисмонӣ, махсусан ба машқҳои ҳарбии варзишӣ, муқобилият мекарданд, ки сиёсати ишғолгарони онҳо инро тақозо мекард. Таърих исбот намудааст, ки на танҳо арабҳо, балки дигар истилогарон низ чунин сиёсат доштанд, зеро инкишофи тарбияи ҷисмонӣ, махсусан машқҳои ҳарбӣ-ҷисмонӣ яке аз сабабҳои пурзӯршавии қувваи шӯришгарон бар муқобили истилогарон ба ҳисоб меравад.

Маълум аст, ки пешгирии тарбияи ҷисмонӣ - ин пешгирии сар задани шӯриш мебошад. Аз ин сабаб арабҳо чун дигар истилогарон аз аҳолии воситаҳои инкишофи варзишӣ (асп, тиру камон, шамшер, ханҷар, сипар ва ғайра)-ро кашида мегирифтанд. Дар натиҷаи чунин сиёсат солҳои аввали ҳукмронии хилофати Араб дар Мовароуннаҳр сустшавии тарбияи ҷисмонӣ ба вучуд омад. Ба ин як қатор монеаҳо сабаб гаштанд.

Пеш аз ҳама, набудани воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ, ғоратгарии арабҳо, ки аҳолиро аз заминҳои хонаҳояшон маҳрум карданд, аз худ намудани заминҳои наву сохтмони манзил банд шуданд. Ғайр аз ин, барои омӯхтани адабиёти динӣ, ки ба забони арабӣ навишта шуда буданд, вақти зиёде лозим меомад. Дар чунин шароит барои машғулияти тарбияи ҷисмонӣ вақти иловагӣ наменонд, аммо дар оянда чунин сиёсат пешро роҳи ҳаракати тарбияи ҷисмониро гирифта натавонист. Тарбияи ҷисмонӣ, аз ҷумла машғулиятҳои ҳарбӣ-ҷисмонӣ, чун пештара яке аз воситаҳои тайёрии ҷисмонии шӯришгарони тоҷик гашт. Воситаҳои тарбияи ҷисмонии мардум, ки арабҳо манъ карда буданд, бо калтакҳо иваз шуд. Шӯришгарон бо калтак машқ намуда, бо он ба муқобили истилогарон мечангиданд. [3-7]

Дар давраи давлатдории Сомониён тарбияи ҷисмонӣ ва машғулиятҳои варзишӣ-ҳарбӣ аз нав инкишоф ёфт. Сомониён ба дарбори худ натавонанд, ки ба забони арабӣ навишта шуда буданд, вақти зиёде лозим меомад. Дар чунин шароит барои машғулияти тарбияи ҷисмонӣ вақти иловагӣ наменонд, аммо дар оянда чунин сиёсат пешро роҳи ҳаракати тарбияи ҷисмониро гирифта натавонист. Тарбияи ҷисмонӣ, аз ҷумла машғулиятҳои ҳарбӣ-ҷисмонӣ, чун пештара яке аз воситаҳои тайёрии ҷисмонии шӯришгарони тоҷик гашт. Воситаҳои тарбияи ҷисмонии мардум, ки арабҳо манъ карда буданд, бо калтакҳо иваз шуд. Шӯришгарон бо калтак машқ намуда, бо он ба муқобили истилогарон мечангиданд. [3-7]

Тамоми ҳамасоаи Фирдавсӣ бо рӯҳияи хайрхоҳӣ нисбат ба аҳли меҳнатбарзгарону -пешравон фаро гирифта шудааст. Шоирон бузург онҳоро орошта бо беҳтарин сифатҳои инсонӣ-ҷавонмардӣ ва олиҳиммати тасвир менамояд. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ саросар аз лаҳзаҳои қувваозмоии варзишию ҷангӣ буда, барои омӯхтани таърихи варзиши тоҷик маъхази бебаҳо мебошад. [8]

Таърихшиносони машҳур Л.Кун, В.В. Столбов дар асарҳои худ доир ба таърихи тарбияи ҷисмонии умумиҷаҳонӣ Абӯалӣ ибни Синоро яке аз барҷастатарин олимони ин соҳа ҳисобиданд. Онҳо ба пешниҳодҳои Абӯалӣ ибни Сино доир ба истифодаи тарбияи ҷисмонӣ ҳангоми нигоҳдориитандурустӣ, пешгирии касалиҳо ва тарбияи насли наврас баҳои баланд доданд. Абӯалӣ ибни Сино машқҳои ҷисмониро ҳамчун воситаи ҳаматарафаи инкишоф додани узвҳои бадан ҳисобид, онро тасниф, яъне ба гурӯҳҳо тақсим намудааст. Ҷангӣ иҷрои машқҳои варзиширо ба ҳисоб гирифта, онҳоро ба намудҳои варзиши тез, варзиши қавитар ва варзиши латифу нарм тақсим намудааст. Ғайр аз ин, хизмати бебаҳои ӯ дар он аст, ки вай синну сол ва бемориҳои гуногунро ба ҳисоб гирифта, вобаста ба он машқҳои ҷисмониро пешниҳод намудааст. Абӯалӣ ибни Сино машқҳои варзиширо яке аз воситаҳои муолиҷавии бемориҳои гуногун ва дастраси омма ҳисобид, истифодаи онҳоро назар ба истифодаи дору афзалтар меҳисобад. Ӯ ба ин мақсад ақидаи Букротро -

«дору ҳам пок кунаду ҳам чоқ» - пурра тарафдорӣ менамояд ва мегӯяд. «Ҳар фарде, ки мунтазам машқварзӣ менамояду тартиботи рӯзро нигоҳ медорад, ба ҳеч гуна дору мухтаҷ нест».

Асари «Ал қонун фи-т-тиб»-и Абӯалӣ ибни Сино монанди «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ яке аз манбаъҳои асосии тарғибу ташвиқоти тарбияи ҷисмонӣ дар асрҳои миёна ва даврҳои минбаъда ба ҳисоб меравад.

Дар байни лашкари Сомониён як гурӯҳ ҷавонмардон амал мекарданд, ки онҳо аз ҷиҳати ҷисмониву маҳорати ҷангӣ фарқ мекарданд. Ҷавонмардон ҷамоати мусаллаҳ дошта, ташкилоти худро як дараҷа пинҳон медоштанд. Ҷавонмардон бо аҳолии шаҳр, махсусан ҳунармандон, алоқаи мустақкам дошта, онҳоро аз зулму асорат муҳофизат менамуданд. [6]

Дар асрҳои мибаъда низ ҷавонмардони тоҷик тарбияи ҷисмониро рушд доданд. Чуноне ки С. Айни менависад, ки ҳокими Хучанд Темурмалик аз ҷавонӣ ба машқҳои варзишӣ машғул гашта, ҳамчун паҳлавон ном бароварда буд. Ӯ аз ҳучуми муғулон ба Мовароуннаҳр оғош гашта, ба ин қор боз ҳам аҳамияти ҷиддӣ меод ва ҷанговаронро тайёр мекард. Темурмалик ҳангоми интиҳоб ва тайёр намудани ҷанговарон мазмуни ин байтросармашқи қори худ намуда буд:

Пароканда лашкар наёяд ба қор,

Дусад марди ҷанги беҳ аз сад ҳазор.

Темурмалик дар баробарисарфармондеҳ, сармуҳандис ва сарташвиқотчи ҷанг баҳри ҳимояи Хучанд буданаш, инчунинсаромӯзгори ҳарбӣ ҳам буд, ки ҳамаи он ҷавононро шахсан худаш таълим меод. Темурмалик чунон пурзуре буд, ки қамони ӯро қасе аз ҳамзамононаш қашиди наметавонистанд. Темурмалик ҷанговарони ҷавони худро ҳам ба таълиму тарбияи ҳарбӣ ва бо варзиши тирандозӣ ба дараҷаи олӣ расонид. Ҷавонон дар таҳти роҳбарии ӯ бо шамшер, ханҷар, найза, гурз ва табарзин машғулиятҳои варзишӣ мегузaronиданд. Шогирдони Темурмалик дар киштиронии заврақонӣ, саворагию шиноварӣ шуҳрат пайдо карда буданд.

Гарҷанде ки хучандиён бо сардории Темурмалик дар ҷанги муғулон мағлуб гашта бошанд ҳам, истилогарон, аз ҷумла худи Чингизхон, ба ҷасорату мардонагӣ ва маҳорати ҳарбӣ-варзишии онҳо баҳои баланд доданд.

Истилои муғул инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва маданӣ, аз он ҷумла инкишофи тарбияи ҷисмонии мамлакатҳое, ки ба ҳайати империяи Муғулон дохил шуданд, ба муддати дароз боз дошт. Табиӣ аст, ки муғулон тарбияи ҷисмонии маҳалироҳамчун яроқ бар зидди худ ҳисобида, онро манъ менамуданд. [5]

Оид ба рушди варзиш дар асрҳои XV-XVI ғайриҷаҳони Зайниддин Восифиро бояд хотирнишон намуд. Восифӣ на танҳо ҳамчун шоир, носирва муаррихи тоҷик, балки варзишгари номии замони худ ба шумор меравад. Восифӣ дар як қатор намудҳои варзиши замони худ машқварзӣ намуда, дар онҳо шуҳрат пайдо кардааст. Аз маълумотҳои С. Айни бармеояд, ки Восифӣ риёзати баданро хуб карда, дар панҷатобӣ, обварзӣ (шиноварӣ), пиёдагардӣ ва дигар чизҳои ҷузъӣ, ки фазилати инсонӣ ба шумор меравад, ҷанде машғули карда, ҳар қадоми ин қорҳоро ба дараҷаи аъло азхуд карда буд.

Аз иттилои сарҷашмаи зикршуда маълум мешавад, ки ҳанӯз дар асри XVI мактаби варзишӣ вучуд доштааст, ки дар он як системаи таълимдихӣ ва қоидаҳои он амал менамуд. [1]

Аз адабиёту сарҷашмаҳои асри XIX маълум мешавад, ки дар ин давра машғулиятҳои варзишии шавқоварбештар дар ноҳияҳои қӯҳистони Тоҷикистони қунунӣ гузаронида мешуданд. Бесабаб нест, ки аксар муаллифон маҳздар бораи бозихою варзиши қӯҳистон маълумот додаанд. Масалан, яке аз муҳаққиқони рус Н.И.Торопов доир ба машғулиятҳои варзишии аҳолии қӯҳистон бо номҳои «сараспа», «бузқашӣ дар об» маълумот додааст. Муаллифони дигар, ба монанди Е.М. Пещерева, М.В. Наливкин ва ғайра доир ба бозихоии миллии, махсусан бозихоии қӯдақону ҷавонон ва шартҳои гузаронидани онҳо маълумот додаанд.

Яке аз намоёнтарин тантанаяи миллии тоҷикон ҷашни Сайл, Сайли сари сол мебошад, ки қисми тартибии он бозихоии мардумӣ ва варзиши миллии ба ҳисоб меравад. [8]

Ҳамин тавр, тарбияи ҷисмонии халқи тоҷик аз замони қадим рушд ёфта, то замони муосир ҳарчи зиёдсерсоҳа гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Восифӣ ва ҳулосаи «Бадоеъ-ул-вақоеъ» - Душанбе: Ирфон. 1995. - С. 69.
2. Бартольд В. Туркестан в эпоху Монгольского нашествия т.1. М. 1963. - С. 566.
3. Ғафуров Б. Тоҷикон, ҷ.1. - Душанбе: Ирфон, 1983. - С.455.
4. Иброҳимов И.И. Туркестанские ведомости, №11, 1872.
5. Кун Л. Всеобщая история «Физической культуры и Спорта».- М: Радуга, 1982. -С. 40-41
6. Ковальская В.Б. Кон и всадник. - М: Наука, 1977. - С.69.
7. Низам-ал-Мулк. Сиасат-наме. М: Л., 1949. - с.110-111.
8. Нёматов Н. Давлати Сомониён. - Душанбе: Ирфон, 1989. - С. 159, 148.
9. Танасийчук В. Загадка Памира Наука жизнь, №8 август 1967. - С.93.

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И СПОРТА ТАДЖИКОВ

Физическое воспитание и спорт являются одним из основных направлений человеческой деятельности и развиваются в любое период времени.

В данной статье обсуждаются вопросы, связанные с историей физического воспитания таджиков, воспитанием и тренировками физкультурой и спорта. Особое внимание уделено основным периодам развития спорта, отраженным в исторических источниках.

Авторы пришли к выводу, что физическое воспитание и спорт играют ключевой роли в подготовке людей к работе и защите страны.

Ключевые слова: *физическое воспитание, спорт, древний, исторический, национальные игры, таджики, плавание, молодёжь, борьба, военно-спортивный, войны.*

A LOOK AT THE HISTORY OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS OF TAJIK'S

Physical education and sport are one of the main areas of human activity and develop in any period of time.

The issues related to the history of physical education of Tajik's, upbringing and training of physical culture and sports are reviewed in the article. Particular attention is paid to the main periods of the development of sports reflected in historical sources.

The authors came to conclusion that physical education and sport play key roles in preparing people for work and protecting the country.

Keywords: *physical education, sport, ancient, historical, national games, Tajik's, swimming, youth, wrestling, military-sports, wars.*

Сведения об авторах:

Гадоев Махмудулло Аптоевич - и.о.доцента кафедры физического воспитания Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, тел.: (+992)985342642.

Косимов Иброҳим Султонович - ассистент кафедры физического воспитания Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, тел.: (+992)900272764.

About the authors:

Gadoev Makhmudullo Attoevich - associate professor of the physical education department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini. Tel.: (+992) 985342642.

Oosimov Ibrohim Sultonovich - assistant of the Department of Physical Education of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini. Tel.: (+992) 900272764

РОССИЯ И СРЕДНЯЯ АЗИЯ: (ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Усмонов Н.Н.

Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша АН РТ.

Несмотря на простетвии большого срока, комплекс вопросов – предпосылки, причины, а также последствия завоевания Средней Азии со стороны России, как в прошлом, так и в настоящем привлекают особое внимание историков-исследователей. Поскольку, как утверждают историки, еще в первой половине XIX века, еще задолго до русского военного проникновения в самой России, а особенно в высших кругах, не бытовало единого мнения относительно предпринимаемых мер, направленных на решение среднеазиатского вопроса [9,150]. Уместно возникает логический вопрос – почему сценария развивалась таким образом? А ответить можно следующим образом: во-первых, потому что выработку программы действий в Средней Азии тормозили разногласия между центральным правительством и местными властями. Во-вторых, опасения спровоцировать конфликт не только с великодержавной Англией, но и с Китаем, где одновременно старались удовлетворить свои претензии несколько стран. В-третьих, помимо этого слабая осведомленность о внутренней обстановке в среднеазиатских государствах.

Вхождение Средней Азии в состав России и его последствия, всегда занимала и занимает повышенный интерес исследователей. Не случайно среди великого множества проблем оно выделяется как особый рубеж, сыгравший судьбоносное влияние на историю и жизни народов данного региона. Еще на заре завоевания она имела разные названия, например, «Водворение в Средней Азии русской гражданственности», «Наступательное движение русских в Туркестане», «Завоевание Туркестана», «Завоевание Средней Азии», «Наша колонизация в Средней Азии» [2].

Исходя из содержания концептуально-методологических подходов и специфики научных оценок, имеющихся по данной теме литературу можно разделить на следующие группы:

- 1) общая литература по колониальному периоду;
- 2) историческая литература советского периода;
- 3) историческая литература периода независимости.

К первой историографической группе относятся обобщающие труды представителей царской администрации, военного ведомства, например, Л.Ф.Костенко, В.В.Григорьев, Ю.В.Кологривов, Н.И.Крафт, К.К.Абаза, А.А.Кауфман, М.А.Терентьев, И.И.Гейер, Н.Фиолетов, А.В.Кривошеин, В.П.Наливкин, В.П.Вощинин, В.И.Масальский [3], и др.

Следует отметить, что в большинстве из них, помимо вопросов, связанных непосредственно с завоеванием края Российской империей, рассматриваются также такие вопросы, как социально-экономическая и культурная жизнь в данном регионе, порядок управления, структура судебной системы, переселенческая политика царских властей, а также вопросы, связанные с превращением края в колонию.

Надо отметить, что по предлагаемой нами проблеме имеется солидный багаж, и этот фонд можно квалифицировать по характеру, то есть источники и литература имеющие непосредственную связь так или иначе отражающий этот период Филиппа Ефремова (важно отметить, что они очень скудные), Н.В.Ханькова, Арминия Вамбери, Г.И.Спасского, П.И.Небольсина, А.И.Макшеева, Н.А.Маева, А.П.Хорошихина, М.С.Андреева, П.И.Пашино, Ю.Д.Южакова, Е.Л.Маркова [4].

О проведенной переселенческой политике, а также система колониально-административного управления в регионе затронута в трудах М.Н.Покровского, О.И.Бурсина, П.Г.Галузо, А.П.Демидова, В.В.Бартольда [5].

На протяжении 30-х годов прошлого столетия в исторических исследованиях наблюдается заметное усиление влияния коммунистической идеологии, в частности при освещении вопросов колонизаторской политики Российской империи в Туркестане. Характер общественно-экономических процессов, происходивших в Туркестане в течение колониального периода рассматривался сугубо через призму классового подхода. Это особенно четко проявляется при рассмотрении причин народных восстаний, вернее социальных конфликтов, социальной напряженности в регионе, экономической и культурной отсталости и др. К середине XX в. происходит политизация и полное подчинение предмета истории господствующей идеологией, к таким работам относятся исследования Н.А.Халфина А.Савицкой, А.Аминова, А.М.Юлдашева [6].

Надо отметить, что теоретические и научно-методологические основы процесса и характер этого события, то есть Центральная Азия в составе Российской империи были разработаны и закреплены на конференции 1954 г. в Ташкенте. Основной целью данной конференции являлось научное обоснование факта «присоединения» или «завоевания» Средней Азии со стороны Российской империи. При этом предпринималась попытка раскрытия только «положительных» и «прогрессивных» сторон этого процесса для жизни народов Средней Азии. К сожалению в условиях идеологического доминирования коммунистической партии, ученые вынуждены были принять концепцию «присоединения» и «прогрессивное значение», которое на долгое время, практически до распада союза доминировала.

Пребывание России в Средней Азии, царская политика, проводимая в крае, приспособление российской экономики к ресурсам региона и наоборот, приспособление сырьевой базы края к технологическим возможностям России – все это само по себе было проявлением процесса смыкания частей Европы и Азии и сплава двух видов экономических культур. Влияние европеизации имело и негативный, и позитивный характер. Если вхождение в Среднюю Азию российского и через Россию европейского капитала вызвало кардинальные изменения в экономике, то население терпело тяготы от неконкурентоспособности своей деятельности.

Следует отметить, что в национальных историографиях Средней Азии немало работ, статей, монографий и диссертаций, которые в том или ином ракурсе рассматривают этот период. Особое место в историографии вопроса Россия в Средней Азии принадлежит советским историкам. В теоретико-методологическом плане, первая попытка противопоставит марксистскую историографию с дворянско-буржуазной (можно сказать родоначальником становления советской концепции в историографии с позиции советской методологии) сделал М.Н.Покровский. Как он отмечал, - «Единственный объективный научный метод, ведущий к открытию того, что есть на самом деле, есть марксистский метод» [7].

Конечно, с одной стороны он был прав, но он был прав с позиции 20-30 годов (XX века), когда и утвердилась марксистско-ленинско-сталинская методология, и он не смог принять и предвидеть будущие концептуальные изменения, то есть конца XX и начало XXI века. С другой стороны, альтернативой и оправдание новой административно-политической системы М.Н.Покровскому пришлось разрабатывать заказные концепции с целью формировать исторические взгляды. Однако

в науке имеет право на существование разные концептуальные подходы, поскольку сегодня имеется много методов и методологии.

В этом ракурсе, весьма было бы уместным, на примере позиции М.Н.Покровского (хотя в его биографии много интересного, как он конъюнктурно менял собственную позицию), будучи редактор журнала «Историк-марксист», в котором жестко подвергнул критике таких известных ученых-историков своей эпохи, как В.О.Ключевского, С.М.Соловьева, П.Г.Виноградова (несмотря на то, что он сам являлся учеником этих ученых), обвиняя их в классовой несовместимости, причислял их к «буржуазным историкам». Это объясняется тем, что сам М.Н.Покровский находился в рамке «...демократических иллюзий и экономического материализма» [8,7], что предопределило его будущих исторических взглядов. Однако, надо сказать, что он всегда лавировал в политических процессах и ориентировался на политическую конъюнктуру.

Одним из ключевых моментов в советской историографии и в исторических взглядах 20–30-х годов становится доминирование и основной концепции разделения историков по классовым и национальным признакам, предложенной М.Н.Покровским. Надо отметить, что в период становления историографии и исторических взглядов нового строя или нового типа государственности всегда появляются новые тенденциозные моменты: во-первых, классовость; во-вторых, идеологическая расположенность; в-третьих, политическая направленность. Соответственно появления такого феномена является исторической потребностью.

Также важно отметить, что работы, написанные в 20–30-е годы, как правило, были небольшими по объему, так как сказывалось отсутствие фактического материала, это объясняется тем, что, во-первых, недоступность массив материалов, архивных, библиотечных; во-вторых, несформированной исторической школы; в-третьих, предрасположенности (предрассудки) индивидуализма. Соответственно проблема Средней Азии в составе Российской империи разрабатывалась слабо, хотя время от времени и появлялись интересные работы по отдельным вопросам темы.

Одним из крупнейших деятелей первой плеяды большевистских лидеров Октябрьского периода, позднее истребленных и сознательно забытых, был Георгий Сафаров (*Володин*). Он искренне верил в преобразующую миссию произошедшей революции для судеб народов Российской империи.

Примечательно, что одной из первых запрещенных книг, изданных в советский время, является талантливый труд Г.Сафарова «Колониальная революция (Опыт Туркестана)» [9,4], в 1921 году в Москве была издана.

Надо дать должное, что Г.Сафаров, несмотря на политическую и идеологическую конъюнктуру, будучи непосредственно работая на различных правительственных постах, он смело выражает свою позицию по нескольким моментам: во-первых, он точно подмечает, что гражданско-семейный быт, и традиционная идеология стаи дороги угнетенным массам как формы сохранения национальной культуры, как средство борьбы за национально-культурную самостоятельность. Во-вторых, говоря о исторической ретроспективе Туркестана до завоевания его Россией, он отмечает, что – при невероятно низком уровне производства – земледелия, ремесел – занятий торговлей позволили даже накопление капитала, драгоценностей и золото. Продолжая мысль, он пишет, - «трагедия наших дней заключается и в том, что это первооснова рыночных отношений канула в небытие» [9,5], то есть, он убедительно доказывал положение Туркестана как колония России. В-третьих, колониальная реальность в описании Г.Сафарова была гораздо прозаичнее и страшнее. Потому что, он пришел к главному выводу – «завоевание территории Туркестана совершалось помощью террора» [9,5]. Становится очевидным, что Г.Сафаров еще на заре Советского строительства, сознавая всю серьезность политико-идеологическую конъюнктуру, выдвинул серьезную мысль, что Российская империя, является «*империей зла*» для ее окраин.

А в 1929 году вышла работа Т.Р.Рыскулова [10] о Киргизии (в 1935 г. настоящая книга была переиздана). Несмотря на то, что народам, входившим большой общий дом под названием СССР, им давались возможность написать историю собственного народа. Но этот процесс шел под установленным порядком или же принятым нормативам, где лидирующую роль занимал чуждые понятия как: «русский брат» или «старший брат». Хотелось бы отметить, здесь у читателя может создаться мнение, что автор поддается националистическим чувствам, это отнюдь не так, поскольку это было исторической реальностью, только об этом преднамеренно умалчивали национальные историки, или же восхваляли в силу политико-идеологической конъюнктуры. Соответственно эти трактовки стали главным фактором написанию лицемерной истории с преувеличением русской роли в национальных историях. Такой подход само по себе приводило к историописанию «*наименьшего зла*». Это исходило из общепринятой на то время концепции. Но, другой труд Т.Рыскулова «Восстание туземцев Туркестана в 1916 году» [11,46-122], автор изъясняет намного другое мнение. Анализируя социально-экономические и политические предпосылки восстания, он

сильно приближается к позиции «*империя зла*».

В эти годы увидели свет и исследовательские труды В.Лаврентьева «Капитализм в Туркестане (Буржуазная колонизация Средней Азии)» [12], в котором он обращает внимание в основном на периодизацию среднеазиатского шелководства, шелкомотания и шелкоткачества во второй половине 60-х годов XIX в. Он отмечает, что это отрасль развивалась на базе грены и коконах собственного производства. Но с 70-х годов XIX в. ткацкая промышленность вступила в фазу упадка, связанная с эпизоотией шелкопряда. После преодоления депрессии с 90-х годов XIX в. по 1910 г. произошел подъем шелководства. После 1910 г. вновь наметился упадок. Усилилась зависимость шелковой промышленности от рынка России, Италии и Франции. Из аргументов выявляется, что в его взглядах вырисовывается контуры концепции «*империя – наименьшего зла*», или же экономическое закабаление со всеми от него вытекающими последствиями.

В трудах А.Апишева, К.Карпыча, И.Ходорова [13] отражались роль русской буржуазии, проникновения русского капитала, зачатка капиталистических отношений, национально-освободительное движение в Средней Азии, прогрессивные последствия присоединения, земельная реформа и т.д. В этих трудах отражается концепция «*наименьшего зла*».

По проблеме колонизирования Средней Азии посвящена работа С.Д.Асфендиарова «История Казахстана» [14]. Автор, высказываясь против добровольного характера присоединения казахов, указал, что Казахстан был «*завоёван*». К сожалению, в переходном периоде, эти исследования в период формирования концептуальной направленности и исторических взглядов ничем не отличались от предыдущих идеологически конъюнктурных работ. Потому что до появления этих работ уже сложилась и утвердилась идеологическая концепция (имеется виду марксистская). Но, если быть повнимательнее, то можно обнаружить следующий момент, эти авторы запутались в собственных мнениях. Например, характеризуя общую картину колониального периода, сначала они отмечают, наличие сопротивления и национальной борьбы, которые напрямую указывают на процесс «*завоевания*». Но с другой стороны данный акт прикрывается национальной борьбой, который имеет не однозначный ответ. Потому что национальная борьба главным образом, происходит в период нахождения в рамке той или иной политической или социально-экономической зависимости. Однако, главный вопрос, как основная фабула проблемы – «*империя зла*» или «*империя добра*» в период нахождения Средней Азии в составе Российской империи оставались открытым. Помимо этого, эти исследования еще далеки были от таких политизированных проблем, как – русифицировать, ассимилировать или христианизировать.

Исследования, вышедшие в 20–30-е годы, слабо учитывали социально-экономические предпосылки завоевания, недостаточно четко излагалось международное положение, соперничество России и Англии, тем более абсолютно отсутствовал китайский и турецкий фактор. Заблудившие историки продолжали оставаться под влиянием так называемой «школы Покровского», которая считала расширение территории за счет окраин «*абсолютным злом*». И это играло важную роль в формирование национальных исторических концепций и взглядов. В этом уместно вспомнить слова А.А.Семенова, что – историка из центра приходили только для того, чтоб поправить наши мозги.

П.Г.Галузо в своей работе «Туркестан – колония (Очерк истории Туркестана от завоевания русскими до революции 1917 г.)» [15,10], первоначально своем наброске она представляла собой доклад в семинаре. Затем данный доклад был доработан и представлен в Научно-Исследовательскую Ассоциацию Востоковедения Коммунистическом Университете Трудящихся Востока им. И.Сталина. Вопрос, поставленный в заголовке, конечно, не исчерпан, однако изначально как отмечает сам автор, что при том формате (достаточности материала, идеологической планки, политической конъюнктуры) в целом разработки темы невозможно достичь. Несмотря на то, что по мере возможности использования широкого круга материалов (архивные и печатные материалы, хранящиеся в Среднеазиатском Архиве) имеется довольно ощутимые упущения. Например, во-первых, автор абсолютно исключает вопрос Хивинского и Бухарского ханства. Во-вторых, из-за недоступности материалов из его виду отпадает Закаспийская область самого Туркестанского генерал-губернаторства. В-третьих, который является главным, поскольку она является стержнем по исследуемой нами проблемы, то есть *характер* нахождения Средней Азии в составе Российской империи, которого он характеризует следующим образом, Средняя Азия была – «*завоевана*» [15,10]. Помимо этого, он дает экономическую характеристику и подчеркивает, что в центре экономических интересов России, толкавших ее на завоевание Средней Азии, стояли интересы русской торговой буржуазии. В целом, его исследование можно свести к трем основным критериям: 1) лишение народов края политической самостоятельности – завоевание; 2) экономическое подчинение края России; 3) национально-освободительное движение [15,11].

Историческая наука не оставила без внимания этот важный и многогранный период. Еще в 50-х годах прошлого (XX) столетия виднейший русский, советский востоковед, крупнейший знаток

восточных рукописных источников А.А.Семёнов писал, что «...история освещения сношений России московского и даже царского периодов со среднеазиатскими ханствами все чаще остается неясной, хотя имеются труды посвященным этим ханствам» [16,85]. Естественно похвально, что на тот период и в современной исторической науке сделано многое. Во взглядах ученого не осталось без внимания, и социальная жизнь дореволюционной Средней Азии. По этим аспектам он посвятил несколько своих трудов, например, «Очерк устройства центрального административного управления Бухарского ханства позднейшего времени» [16], «Очерк поземельно-податного и налогового устройства Бухарского ханства» [16].

Колониальная политика царизма, отрицание прогрессивных последствий включения народов Средней Азии в состав Российской империи имели место и в других исследованиях предвоенного периода. Например, в труде Н.Н.Ванага [17], где он отмечает - о грабительской колониальной политике царизма и развитии национально-освободительных движений. Однако, и ему были присущи те черты, то есть конъюнктурность, который присутствовал у многих историков «центристов».

Е.Л.Штейнберг [18] отмечал, что – «Политика царизма на Востоке носила агрессивный, захватнический и определялась интересами эксплуататорских классов России – помещиков и капиталистов. Однако несомненно, что царское правительство даже в этот период быстрого продвижения в Средней Азии ставило себе ограниченные, реально выполнимые задачи». Или же такого характера имеет, и работа С.А.Пионтковский в своих работах проповедовал исключительно оккупационный, колониальный характер русской власти в Средней Азии.

В геополитическом плане, главным образом, вопросы англо-русских отношений в Средней Азии, затронуты в исследовании З.Д.Кастельской, например, «К истории англо-русского соперничества в Средней Азии (с первой половины XIX века по 1907 г.)» [19,49-61]. В своей работе, она последовательно утверждала, что агрессия Великобритании в странах Среднего востока была вызвана опасениями, причем «ненапрасными» относительно планов России в этом регионе. Англо-иранские и англо-афганские войны, по ее мнению, были во многом спровоцированы политикой России, для которой эти страны, как и Средняя Азия, являлись плацдармом против Индии. Наряду с политико-дипломатического аспекта, автор уделяет особое внимание, на административное устройство колониального Туркестана. Рассматривая данный аспект, отмечает, что на практике устройство Туркестанского генерал-губернаторства имело более сложный характер. «...Искусственно раздробив Туркестан на уезды и области – пишет З.Д.Кастельская, - они (русские) объединили в них представителей различных народов и натравливали эти народы один на другой. Эта искусственная национальная раздробленность была выгодна царизму, так как препятствовала всякому самостоятельному национальному развитию...» [20,33].⁵⁹ Из ее аргументаций следует сделать вывод, что империя имела характер «*зла*», и русское приход в Среднюю Азию сопровождалась – «*завоеванием*».

Исследование различных аспектов истории Средней Азии (в том числе на северных регионах современного Таджикистана) в колониальный период становится объектом внимания историков на всем постсоветском пространстве, таких как, Т.К.Чортегин и Т.Н.Омурбеков, а также Е.Глуценко, О.А.Егоренко, В.В.Соколов [21].

Важно отметить, что, как в советский, так и постсоветский период особое внимание заслуживает эта проблема не только в историографии независимого Таджикистана или среднеазиатских республик, но также оно занимает важное место и в историографии России. Поскольку этот исторический промежуток времени является в определенной степени началом нового периода во всех отношениях, во всех национальных историях.

Начиная с конца 80-х годов XX в. наметилась тенденция к объективной оценке исторических событий прошлого. Этот процесс особенно активизировался после обретения Таджикистаном государственной независимости. В исследованиях первых лет независимости с новых позиций была рассмотрена суть колонизаторской политики Российской империи. На основе широко планового изучения актов и документального материала был доказан факт завоевания, а не «присоединения» Российской империей данного региона во второй половине XIX столетия. Благодаря применению в отечественной исторической науке новых подходов научную разработку получили проблемы, связанные с особенностями административно-территориального управления, в частности на территории Средней Азии, в рассматриваемый период.

Важными исследованиями освещающие разносторонние аспекты истории взаимоотношений и в составе империи (второй половины XIX – начало XX века), являются труды таких ученых как – Б.И.Искандаров, Х.Х.Пирумшоев, М.Б.Бобохонов, И.А.Стеценко, О.Б.Бокиев, Н.Б.Хотамов, Н.Касымов, Н.Н.Назирова, И.Мухиддинов, В.Дубовицкий, М.К.Джамолова, И.А.Мамадалиев, Н.С.Махмудова, М.Пирумшоев, Н.Икромов, С.П.Сайнаков, А.Валиев [22].

Итак, суммируя высказанных можно сказать следующее, что на заре советской историографии

охватывавшего, период с 1917 до примерно середины 30-х годов XX века, был периодом разработки новых подходов. На этом отрезке мы видим становление молодой марксистско-советской науки, новой концепций и исторических взглядов. Она характеризуется отрицанием прежних дореволюционных положений исторической науки, критикой устаревших с точки зрения марксизма концепций дореволюционной историографии, которая была объявлена «дворянско-буржуазной». Ученые-историки, не вписывающиеся в систему марксистской идеологии, подвергались жестокой критике. К сожалению, это было общим официальным направлением советской науки, где не было место для других взглядов, если и имело, то таких взглядов обвиняли в «инакомыслие» или «антисоветщине».

Изучая историю XVIII – XX вв. исследователи, так или иначе, описывали касающиеся некоторые моменты проблематики социально-политической трансформации в Средней Азии. Всю имеющуюся литературу невозможно охватить по одной причине – не вся указываемая литература рассматривает именно тот вопрос, который мы поставили как главную цель нашего исследования. Литература, вошедшая в основу историографического анализа, достаточно обширна и разнообразна. Следует отметить, чрезмерная обширность литературы и в целом насыщенность публикаций, в той или иной мере касающихся данного вопроса, создают немало трудностей в выборе соответствующего материала. Ввиду невозможности охватить содержание всех публикаций, в работе предпочтение дается трудам профессиональных исследователей и тех авторов, работы которых представляются ценными, как по охвату фактического материала, так и их анализу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Брежнева С.Н. Присоединения Туркестана к России: дискуссионные проблемы дореволюционной и советской историографии. Тольятти, 2004. – С.150.
2. Костенко Л.Ф. Водворение в Средней Азии русской гражданственности: с картой Средней Азии /сост. кап. Ген. штаба Л. Костенко; изд. А.Ф. Базунова. - С.-Петербург: в тип. В. Безобразова, 1871. - [4], XIV, 358, [39] с., 1 л. карт.; 20 см. - Библиогр.: "Источники" (с. VII-XIII); Исторический обзор Туркестана и наступательного движения в него русских /Составил Макшеев А.И. С-Петербург: Военная типография, 1890 г. – 350 с; Логофет Л. Завоевание Средней Азии //История русской армии и флота. – М.: Изд-во товарищества «Образование», 1913. – 235 с; Абаза К.К. Завоевание Туркестана: Рассказы из военной истории, очерки природы, быта и нравов туземцев. - СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1902. – 312 с; Костенко Л. Исторический очерк распространения Русского владычества в Средней Азии. СПб., 1881-1882. – С.146. («Военный Сборник», 1887, №№ 8 – 10); Вестник Европы, 1892, № 11;
3. Костенко Л.Ф. Водворение в Средней Азии русской гражданственности: с картой Средней Азии /сост. кап. Ген. штаба Л. Костенко; изд. А.Ф. Базунова. - С.-Петербург: в тип. В. Безобразова, 1871. - [4], XIV, 358, [39] с., 1 л. карт.; 20 см. - Библиогр.: "Источники" (с. VII-XIII); Григорьев В.В. Русская политика в отношении Средней Азии. Историч. очерк (В кн.: «Сборник гос. знаний» под ред. В.П. Безобразова) Т.1. – СПб., 1874. 233 с; Кологривов Ю.В. Русские владение в Средней Азии. – СПб., 1898; Крафт И.И. Судебная часть в Туркестанском крае и степных областях. – Оренбург, 1898. 214 с; Абаза К.К. Завоевание Туркестана. Рассказы из военной истории, очерки природы, быта и нравов в общедоступном изложении. – СПб., 1902. 310 с; Кауфман А.А. К вопросу о русской колонизации Туркестанского края. – СПб., 1903. 205 с.; Он же. Переселение и колонизация. – СПб., 1905. 349 с; Терентьев М.А. История завоевание Средней Азии. С картами и планами. – СПб., 1906. Т.1 (510 с). Т. II (547 с). Т. III (496 с); Гейер И.И. Весь Русский Туркестан. – Ташкент, С.Р.Конопка. – 1908. 308 с; Фиолетов Н. Судопроизводство в мусульманских судах Средней Азии. Суды казиев. – Ташкент, 1910. 78 с; Кривошеин А.В. Записки главноуправляющего землеустройством и земледелием о поездке в Туркестанский край в 1912 г. /Прилож. к всеподд. докладу. – СПб., 1912. 88 с; Наливкин В.П. Туземцы раньше и теперь. – Ташкент: Кирснер, 1913. 144 с; Вошинин В.П. Очерки нового Туркестана. Свет и тени колонизации. – СПб., 1914. 86 с; Масальский В.И. Туркестанский край //Россия. Полное географическое описание нашего отечество. – СПб., 1913. Т. 19. – 861 с.
4. Ефремов Ф. Девятилетнее странствование и приключение в Бухарии, Хиве, Персии и Индии и возвращение оттуда через Англию в Россию. – СПб., 1786. 224 с; Ханьков Н.В. Городское управление в Средней Азии. (Отд. отт. из Ж.М.В.Д. на 1848 г.); Вамбери А. История Бухары или Трансаксонии с древнейших времен до настоящего времени. По восточным обнаруженным и не обнаруженным рукописным историческим источникам //Перевод А.И. Павловского. – СПб., 1873. Т.1 (274 с), Т. 2. (226 с); Спасский Г.И. О состоянии некоторых областей и городов в Средней Азии. – СПб., 1826; Небольсин П.И. Очерк торговли России с странами Средней Азии, Хивой, Бухарой и Коканом (со стороны Оренбургской линии) /Записки императорского Русского географического общества. – Т.10. – СПб., 1856. 182 с; Макшеев А.И. Географические, этнографические и статистические материалы о Туркестанском крае /Записки императорского Русского географического общества. – СПб., 1871. Т.2. С.1-60; Маев Н.А. Туркестанская выставка 1886 г. Туркестанский отдел Российского Общества Садоводства. – Ташкент, 1886. 162 с; Хорошкин А.П. Народы Средней Азии. Материалы для статистики Туркестанского края. Вып.3. – СПб., 1874. С.303-330; Андреев М.С. Исторические заметки о Ходженге /Справ. Книга Самаркандской области //СКСО. Самарканд, 1896. - Вып. IV. - С.22-28;

- Пашино, П.И. Туркестанский край в 1866 г. Путевые заметки. – СПб., 1868. 176 с; Южаков Ю.Д. Наши приобретения в Средней Азии. – СПб., 1867. С. 584-600; Марков Е.Л. Россия в Средней Азии: Очерки путешествия по Закавказью, Туркмении, Бухаре, Самаркандской, Ташкентской и Ферганской областям, Каспийскому морю и Волге. – СПб., 1901. 549 с.
5. Покровский М.Н. Дипломатия и войны царской России в XIX столетии. – М., 1923. 320 с; Бурсина О.И. Бюджеты 45 хозяйств Ферганской области по обследованию 1915 года, с приложением очерка «Хозяйства сартов Туркестанского уезда Сырдарьинской области». – М., 1924; Галузо П.Г. Вооружение русских переселенцев, в Средней Азии. – Ташкент: Госиздат, 1926. 90 с.; Его же: Туркестан – колония (Очерк истории Туркестана от завоевания русскими до революции 1917 года). – М., КУТВ, 1929. 162 с; Демидов А.П. Экономический очерк хлопководства, хлопковой торговли и промышленности в Туркестане. – М.: Госиздат, 1926. 248 с; Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. – Л., 1927. 256 с.
 6. Халфин Н.А. Политика России в Средней Азии. – М.: Восточная литература. 1960. – 272 с.; Его же: Россия и ханства Средней Азии (первая половина XIX в.). – М.: Наука, 1974. – 408 с.; Его же: Присоединение Средней Азии к России (60 – 90-е годы XIX в.). – М.: Наука, 1965. – 468 с; Савицкий А. Некоторые данные об исламских учреждениях и политика царских властей в Туркестане. //Труды САГУ. – Ташкент, 1956. Вып. LXXXVIII. – С. 59-70; Аминов А. Экономическое развитие Средней Азии. – Ташкент: Гос. изд-во Уз.ССР, 1959. – 298 с; Юлдашев А.М. Аграрные отношения в Туркестане. – Ташкент: Узбекистан, 1969. – 256 с.
 7. Покровский М.Н. Историческая наука и борьба классов //Избранные произведения в 4-х книгах. – М., 1965. Кн. 2. – С.330.
 8. Историк-марксист. 1928. №7.
 9. Сафаров Г. Колониальная революция (Опыт Туркестана). – М.: Госполитиздат, 1921. – С.4,5.
 10. Рыскулов Т.Р. Киргизстан. – М., 1929.
 11. Рыскулов Т. Восстание туземцев Туркестана в 1916 году /Очерки революционного движения в Средней Азии. Сборник статей. – М., 1926. – С.46-122.
 12. Лаврентьев В. Капитализм в Туркестане (Буржуазная колонизация Средней Азии). – М., 1930.
 13. Апишев А. Пути социалистического переустройства хлопкового хозяйства. – М., 1929; Карпыч К. К истории завоевания Туркестана российским капитализмом //Туркменоведение. – Ашхабад, 1929; Ходоров Х. К вопросу об исторической эволюции землевладения в Туркестане //Историк-марксист. 1928.
 14. Асфендияров С.Д. История Казахстана (с древнейших времен). Т. 1. – Алма-Ата, 1934.
 15. Галузо П.Г. Туркестан – колония (Очерк истории Туркестана от завоевания русскими до революции 1917 г.). – Ташкент, 1935. С.10 – 11.
 16. Семенов А.А. К истории дипломатических отношений между Россией и Бухарой вначале XIX в. //Известия АН Уз.ССР. – Ташкент, 1951, №1. – С. 85; Его же: Очерк устройства центрального административного управления Бухарского ханства позднейшего времени; Его же: Очерк поземельно-податного и налогового устройства бывшего Бухарского ханства //Труды САГУ. Вып. 1. 1929.
 17. Ванга Н.Н. Краткий очерк истории народов СССР. Ч.1. – М., 1932.
 18. Штейнберг Е.Л. Очерки истории Туркестана. – М.-Л., 1934; Его же: Из истории порабощения русским царизмом народов Средней Азии //Из истории колониальной политики русского царизма. – М., 1937.
 19. Кастельская З.Д. К истории англо-русского соперничества в Средней Азии (с первой половины XIX века по 1907 г.). //На зарубежном Востоке. – Ташкент, 1934, №2. С.49-61.
 20. Кастельская З.Д. Из истории Туркестанского края (1865-1917). – М., 1980. С. 33.
 21. Чортегин Т.К., Омурбеков Т.Н. Киргизстан тарихи (XIX аср боши – 1917 йил). – Жалолобод, 2000; Глушенко Е. Герои империи. Портрет российских колониальных деятелей. – М.: «XXI век - Согласие», 2001. 462 с; Егоренко О.А. Бухарский эмират в период протектората России (1868-1920). Историография проблемы. – Москва, 2008; Соколов В.В. Туркестанский край в составе Российской империи, вторая половина XIX в. - февраль 1917 г.: Проблемы социально-экономического и общественно-политического развития: – Москва, 2002.
 22. Искандаров Б.И. Восточная Бухара и Памир во второй половине XIX в. /Изд. 2-е. – Душанбе, 2012, 732 с; Пирумшоев Х. Российско-среднеазиатские отношения XVI – середины XIX веков в русской историографии. – Душанбе: Маориф, 2000. – 334 с; Бобохонов М.Б. Социально-экономическое положение Северного Таджикистана накануне Октября /Вопросы генезиса капитализма – Душанбе: Ирфон, 1970. 153 с.; Его же: Зарождение капиталистических отношений в северном Таджикистане. – Душанбе, 1958; Стеценко И.А. Из истории народных движений в Таджикистане во второй половине XIX – начале XX вв. (1870-1917 гг.). Душанбе, 1963. 96 с; Бокиев О.Б. Таджикистан в русской дореволюционной историографии. – СПб., 1991; Хотамов Н.Б. Роль банковского капитала в социально-экономическом развитии Средней Азии: (начало 90 гг. XIX – 1917 г.). – Душанбе, 1991; Касымов Н. Прогрессивное значение образования русских поселков в Ходжентском уезде. – Душанбе: Дониш, 1968. – 150 с; Назирова Н.Н. Центральная Азия в дореволюционном русском востоковедении (деятельность Русского комитета для изучения Средней и Восточной Азии). – Москва, 1984; Мухиддинов И. Этнографические аспекты высокогорного земледелия Западного Памира и сопредельных областей (вторая половина XIX – начало XX вв.). – Москва, 1984; Дубовицкий В.В. История формирования системы геополитических взаимоотношений России и Средней Азии в период 1700 – 2002 гг. – Душанбе, 2004 г;

Джамолова М.К. Присоединение Северного Таджикистана царской Россией. – Душанбе, 2012. – 263 с; Мамадалиев И.А. Россия и Средняя Азия: особенности административно-колониальной системы управления во второй половине XIX – начало XX вв. – Худжанд; Ношир, 400 с; Махмудова Н.С. Культура и быт населения Памира и Припамирья во второй половине XIX – начало XX вв. – Худжанд, 1999; Пирумшоев М.Х. Памир в русской историографии второй половине XIX – начало XX вв. – Душанбе, 2011; Икромов Н.А. Роль русских востоковедов в изучении истории, археологии и этнографии Северного Таджикистана во второй половине XIX – начало XX вв. – Душанбе, 2015; Сайнаков С.П. Вклад дореволюционных русских исследователей в изучение этнографии Горного Бадахшана (Памира). – Душанбе 2015; Валиев А. Освещение этнографии таджикского народа в трудах русского дореволюционных исследователей: вторая половина XIX – начало XX вв. – Душанбе 2015.

РОССИЯ И СРЕДНЯЯ АЗИЯ: К ВОПРОСУ ОБРАЗУ ИМПЕРИИ (ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Настоящая статья посвящена одной из наиболее острых проблем в национальной историографии, проблеме – «дилемме, между старой и новой историописании». В статье делается попытка раскрыть историческую сущность советской историографии на стадии ее становления. Дается оценка одной из важных моментов в национальной истории – «присоединение» или «завоевание». Главным образом, раскрывается сущность исторической концепции известного историка, человека стоявшего у истоков становления советской исторической науки С.П.Покровского. В настоящей статье предпочтения даны непосредственным научным исследованиям которые коснулись с одной стороны русских востоковедов, с другой стороны таджикских исследователей в этой области.

Ключевые слова: историография, советская наука, буржуазная наука, геополитика, соперничество, методология.

RUSSIA AND MIDDLE ASIA: ON THE ISSUE OF IMPERIAL IMAGE (HISTORIOGRAPHIC ASPECT)

This article is devoted to one of the most pressing problems in national historiography; the problem is “the dilemma between the old and the new historiography”. The article attempts to uncover the historical essence of Soviet historiography at the stage of its formation. An assessment is given to one of the most important moments in national history - “accession” or “conquest”. Mainly, the essence of the historical concept of the famous historian, the man who stood at the origins of the development of the Soviet historical science SP Pokrovsky, is revealed. In this article, preferences are given to direct scientific research that touched, on the one hand, Russian Orientalists, on the other hand, Tajik researchers in this field.

Keywords: historiography, Soviet science, bourgeois science, geopolitics, contest, methodology.

Сведения об авторе:

Усмонов Негматджон Насимович - соискатель Отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Академии наук Республики Таджикистан (Республика Таджикистан, г. Душанбе), E-mail: imon_2011@mail.ru

About the author:

Usmonov Negmatjon Nasimovich - Competitor of A. Donish Institute of history, archeology and ethnography Academy of sciences Republic of Tajikistan (The Republic of Tajikistan, Dushanbe), E-mail: imon_2011@mail.ru

ИСТОРИКО-БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ПЕЧАТИ НА ПАМИРЕ

Мамадалимов Н.

Хорогский государственный университет им. М. Назариева

Информация и формы его распространения имели важность во все времена и люди всегда стремились к тому, чтобы усовершенствовать формы работы связанные с распространением и сохранением своих мыслей, идей и сказаний или важных событий. Еще в древнейшие времена люди, жившие в пещерах отражали свои впечатления и старались передать их своим потомкам при помощи наскальных рисунков. Позднее в древнем Египте древние египтяне передавали из поколения в поколение всю информацию при помощи, письменности которая более выразительно и отчетливо доносило до будущих поколений все то важное, что пережили люди того времени. Но самым главным этапом в развитие фиксирования и передачи информации стало изобретение печатного станка, при помощи которого распространение информации получило массовый характер.

Люди начали выпускать книги и газеты и журналы и создавать предприятия которые выпускали огромное количество печатной продукции различного назначения. Печатная продукция стало помощником в повседневной жизни современного человека и одним из главных источников информации.

На Памире до присоединения с Россией в основном печатные издания и книги привозили из больших городов Средней Азии, Хорасана, Индии и из арабских стран. Но были на Памире и свои книгописцы, которые переписывали и делали переплет наиболее популярных книг того времени. Со временем общества развивалась и кустарные методы производства книг и печатных изданий сменили современные станки и печать из простого обмена и передачи информации превратилось в мощное оружие современного общества. Исходя из важности роли печати в организации масс и их направление все больше ученых стало интересоваться роль печати в истории и в его переломных событиях.

Начиная с конца 19-го века печать как самостоятельный отрасль стало главным элементом идеологического и духовного воспитания в обществе. В этот период печать и печатные издания стали оружием в руках революционеров и различных политических партий, которые стремились к захвату власти. Изучение данной тематики требует от исследователя, прежде всего анализ дореволюционной печати на территории Памира и уяснение исторической роли присоединения Памира к России и его влияние на становление отрасли печати на Памире. Но очень важно отметить роль Советского строя в развитие отрасли печати на территории ГБАО. С развитием печати и издательской деятельности на территории ГБАО увеличилось количество книг, журналов и газет и расширилось количество читателей и пользователей услугами печати как среди интеллигенции, так и среди других слоев населения. Также необходимо указать на роль печати в обеспечение доступа к издательской продукции и в деле повышения уровня образования и интеллектуальности населения не только в начале его становления, но и в настоящее время. Необходимо отметить роль печати также в демократических преобразованиях в Республике Таджикистан в период независимости.

Исследуя историю печати необходимо отметить тот факт, что наибольший урон развитию этой отрасли нанесли идеологические противостояния на разных этапах истории Таджикистана. В частности, после установления Советской власти были изъяты у населения много редких книг, документов и рукописей, собранных видными поэтами, религиозными деятелями и исследователями до революционного периода. Позднее с крахом СССР были признаны несоответствующими работы периода СССР, что также нанесло ущерб развитию печати. Во многом этому способствовало то, что печать являлась составной частью политической системы коммунистического общества. Исходя из этого, необходимо определить нанесенный ущерб книжному фонду Таджикистана и привлечь ученых к восстановлению утраченных книг, записей и документов, не умаляя при этом роль Советского Союза в становление и развитие печати в Таджикистане.

Актуальность изучения данной темы вызвано также и тем, что автор в контексте исторического развития общества, показал роль печати в преобразованиях и в достижениях области на разных периодах его развития на примере отдельного региона Таджикистана, указывая, на его взаимосвязанность с развитием печати в других регионов и в целом по республике Таджикистан.

Исследование работ по изучению старинных книг важна тем, что сегодня большинство книг дореволюционного периода утеряно и перед учеными стоит задача восстановления наиболее ценных экземпляров этих книг.

Данная тема до сегодняшнего дня исследована в контексте исторического развития общества и в работах историков, изучающих развитие книгопечатания и издательского дела как отдельное направление исследования на территории Памира не исследована [19:4].

Развитие печати в историческом аспекте с указанием на издания законов и нормативных актах приведено в совместной работе Усмонова И. Давронова Д., в котором авторы подробно описали развитие печати с конца начала XIX –го века до 2008-го года. Исходя из того, что данная отрасль ранее не изучалась как отдельная отрасль в исторической науке, авторы работы исследовали развитие печатных органов в историческом контексте детально указывая на их взаимосвязи с другими событиями того времени.

В частности, авторы данной работы дают краткие исторические справки по созданию газет и журналов разного периода истории Таджикистана рассматривая их развитие в рамках развития общества [19:5].

Усмонов И. посвятил развитию таджикской печати и журналистике более 50-ти статей, пять книг и монографии в которых автор всесторонне представил на суть читателей значение этой отрасли для общества в разные этапы его развития.

Особую научную ценность для изучения истории печати имеют библиографические указатели печатных изданий, выпущенные исследователями по истории печати Афшаровой М.П., Елифановой В.М., и Акбаровым А.И. в которых указаны изданные газеты на территории Таджикистана. Также следует отметить работы Джура Усмонова, Гаффорова У., Гулмуродзода П., Вали Самад, А.Набиев, А.Азимов, Мукумов Д. и других авторов, которые посвятили свои труды развитию печати в Таджикистане и в числе

других регионов отразили развитие отрасли печати на территории Горно-Бадахшанской автономной области.

Много документов из архивов правительственных органов, в частности из архивного управления Совета Министров Таджикской ССР о печати приведены в совместной работе группы авторов под редакцией Б.А.Антоненко [1:89]. Также много информации о развитии печати приведены в книге Раджабова З. в котором автор дает детальный анализ большевистских газет периода 1905-1907 годы, в которых упоминаются Туркестанские события данного периода [16:112]. Изданию первых газет на территории Средней Азии и в частности в Таджикистане и борьбе таджикских публицистов и поэтов за национальное газетное издание в дореволюционные годы посвящена книга Бабаханова М [3:85].

Наиболее полное отражение развития культуры Бадахшана советского периода, нашло своё отражение в совместной работе Назаршоева М.Н. и Назаршоева Н. М.. Авторы в своей книге отмечают этапы развития культуры Горного Бадахшана и в частности развитие печати и книжного дела [13:129].

Изучение печати и его развитие в масштабе всей республики посвящены работы выполненные со стороны Джура Усмонова, Гаффорова У., Гулмуродзода П., Вали Самад, А.Набиев, А.Азимов, Мукимов Д. и других авторов, которые посвятили свои труды развитию книгопечатания и издательской деятельности в Таджикистане и в числе других регионов отразили развитие печати на территории Памира.

Изучение дореволюционного развития Таджикистана и в частности Памира посвятили свои работы русские ученые – востоковеды Бертельс А.Е. Бартольд В.В., Андреев М.С., И.А.Аристов, Снесарев М.С., Черкасов А.М., которые посетили Горный Бадахшан и по их заказам были переписаны десятки редких экземпляров старинных книг.

Методическое значение по изучению Памира имеют работы академика Масова Р.М. по историографии Памира, в которых автор приводит труды ученых о историческом развитии Памира во всех направлениях [11:55].

Историческому развитию общества во всех его аспектах и в частности росту печатной продукции посвящены совместные работы Масова Р.М. и Пирумшоева Х. П. а также коллективная работа ученых о развитии Горного Бадахшана [12:167].

Многочисленные факты и свидетельства очевидцев приведены в книгах изданных самими работниками печати Горного Бадахшана. Бурибеков Б. работавший в редакции газеты «Бадахшони совети» (Советский Бадахшан) к 60-летию газеты, совместно с работниками редакции издали книгу «Воспеватели Бадахшана», в котором дали характеристику работы одаренных публицистов и привели очерки и публикации авторов. Также факты из жизни публицистов в годы репрессии приведены в книге Аламшоев К [2:65].

Также стоит отметить заслуги памирских исследователей в числе которых особое место занимают труды Шохзодамхаммадов У., Бурибекова Б., Ходжибекова Э. и других авторов посвятившие свои работы развитию публицистике на территории Горного Бадахшана [21:37]. В частности Шохзодамхаммадов У. в своих книгах и статьях уделяет много внимания наследию памирских книгописцев и переписчиков. Нужно отметить также труды Бертельса А.Е. в деле восстановления утраченных рукописей на территории Памира.

Много фактов создания кустарных книг и переписки книг приведены в диссертации Ходжибекова Э. Исследуя, деятельность религиозных деятелей на Памире, Ходжибеков Э. в своей диссертации отмечает их вклад в деле развития книгописной и каллиграфической письменности [20:132].

Отдельные факты развития печати и печатной продукции в годы Великой отечественной войны, приведены в диссертации Саидасанова Ю. и в его монографии [17:55].

Развитие печати отдельных районов Горно-Бадахшанской автономной области приведены в трудах Пирумшоев Х.П., и в памятных книгах по истории города Хорога, Рушана и Ишкашимского районов [8:46].

Важным направлением данной работы является изучение роли печати и средства массовой информации в истории ГБАО и их правовое положение в обществе, поскольку изучение роли печати и средства массовой информации в истории и их правовое положение во все времена была одной из важнейших задач исследователей. Именно органы печати и газетные издания наиболее глубоко отражали происходящие события в обществе. В условиях демократии и правового государства перед журналистами и сотрудниками средств массовой информации стоит задача быть беспристрастными, ответственными и объективными в своей деятельности, опираясь на законы и нормативные акты, регулирующие деятельность печатных изданий. Работа журналистов и работников средств массовой информации тесно связано с жизнью общества и происходящих в нем событий и именно их усилиями информация доходить до потребителей. В этой связи работа журналистов имеет для государства большое значение, поскольку информация, которую они передают через средства массовой информации несет определенные политические и эмоциональные влияние на граждан и от информации зависит реакция общества на те или иные события. В связи с этим государство регулирует при помощи законов деятельность средств массовой информации на своей территории. При этом очень важным моментом является сохранения свободы слова

и отсутствие преследования журналистов за их публикации, осуществленные ими в рамках закона.

Тема правового положения работы журналистов в основном нашла своё отражение в законах и нормативных актах Республики Таджикистан, регулирующих деятельность работников средства массовой информации. Также права журналистов отмечены в международных документах ратифицированных Правительством Таджикистана. В рамках Содружества Независимых Государств также страны взяли на себя обязательство защиты прав работников средства массовой информации [7:10].

ЛИТЕРАТУРА

1. Антоненко Б.А. Из истории культурного строительства в Таджикистана. Душанбе 1972.
2. Аламшоев К.Помир 1937. Душанбе 2012.
3. Бабаханов М. Из истории периодической печати Туркестана, Душанбе 1987
4. Государственный архив Горно-Бадахшанской автономной области (далее ГА ГБАО). – Фонд 1. – Опись 10. – Дело. 127. – Л. 65.
5. Давроншо Р. Рахматшо Р. Хорог-жемчужина Бадахшана, Душанбе 2013. С14
6. Европейской Конвенции по правам человека. Хрестоматия по некоммерческому праву. Алма-Ата 2008.
7. Закон о печати и других средствах массовой информации. 1999 год
8. Ишкочим, Китоби рахнамо.- Душанбе 2008.-С.46
9. История Горно-Бадахшанской автономной области. – Т. II. под общей ред. Х.П. Пирумшоева, Ш.П. Юсуфбекова – Душанбе, 2005. – 352с.
10. Масов Р.М. Историография Советского Бадахшана, Очерки по истории Советского Бадахшана. - Душанбе, 1985.;
11. Масов Р.М. Пирумшоев Х.П. Файзи истиклол дар Боми Чахон. Душанбе 2011
12. Назаршоев М.Н. и Назаршоев Н.М. Культурное строительство в Советском Бадахшане, Душанбе 1985
13. П. Зырянов. Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны. – М., 1968. – С. 604.
14. Пирумшоев Х.П., Вандж, М. ,2004, С.134.
15. Раджабов З. Туркестан на страницах большевистских газет периода русской революции 1905-1907 годы. Душанбе 1979
16. Саидасанов Ю.- Горно-Бадахшанская автономная область в годы Великой Отечественной войны.- дисс. 2011 год.- С.55
17. Тошмухаммадов А. Судьба. Душанбе 2008. С.51
18. Усмонов И., Давронов Д. История таджикской журналистики. Душанбе 2008. С.4
19. Ходжибекова Э. Исмаилитские духовные наставники и их рол в общественно-политической и духовной жизни Шугнана. Диссертация. Душанбе-2002
20. Шохзодамухаммадов У Взгляд на судьбу рукописей. 1998 год
21. Шанбезода Н. Урожай жизни, Душанбе 2008. с.5

ИСТОРИКО - БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ПЕЧАТИ НА ПАМИРЕ

В данной статье автор выносит на обсуждение историографию истории печати Горно-Бадахшанской автономной области. В частности, указывая на роль печати в обществе автор отмечает значение данной отрасли для воспитания и идеологической работы в обществе.

Автор отмечает тот факт, что на каждом этапе истории таджикского народа печать служила орудием для пропаганды и агитации и выражало интересы группы людей или организаций. Такой подход к продукции печати привело к тому, что с изменением политического строя книги, журналы и газеты принимались новыми властями как элементы старого строя и уничтожались. Так после победы Октябрьской революции 1917 года, и вплоть до 1991 года уничтожались книги имеющие большую ценность, но не принятые советскими властями, в результате чего они были запрещены и уничтожены.

Основная часть данной статьи посвящена историографии истории печати ГБАО и автор приводит в статье труды русских и аджикски ученых, которые рассматривали в своих работах история печати Таджикистана. В частности, автор разделяет историографию истории печати на территории ГБАО на дореволюционный, Советский и период независимости Таджикистана. Автор приводит работы ученых каждого из указанных периодов. В заключительной части статьи автор отмечает значение данного исследования и показывает важность данной работы в рамках исторической науки. Также автор указывает на важность развития отрасли печати в современном обществе и государстве.

Ключевые слова: печать, книга, Памир, исследование, область, наука, ГБАО, история, ученый, историография.

THE HISTORIOGRAPHY OF THE PRINT DEVELOPMENT HISTORY IN PAMIR

In this article author has a aim to study the print development history in Mountain Badakhshan autonomous oblast. Properly author during of discussing this problem note the significance and important role of print industry in upbringing and ideology work in contemporary society In article author has note that in every period of Tajik people history print industry served as mean of propaganda and agitation, and expressed the interest of organizations group and part of people Such after October revolution 1917 XX century many handmade books of

Pamir's local poets and calligraphists was destroyed as enemy's creation not giving attention to their significations as handmade books of Pamir's local poets. All points of this them, that discussed by author has scientific proofs and offer for overall discussions of scientist, historians and calligraphists.

This theme has the chronological period from 1900- prerevolutionary history till 2017 years including Soviet an independent period of Tajik people history. In this article author discussed about contribution scientists in study of history print system and divide it to three historical periods. First period is prerevolutionary the second period is the Soviet s period when there was the communist party and class system and the third period is the modern independence period of the history of Tajikistan till 1992 year. Author in article did the comparative analyses between all three periods and note the role of soviets scientists in reaching this theme in Pamir in period 1900 till 2017 years.

But despite of the imperfection and shortcoming of the Soviet courts system had a pace ahead in compare with prerevolutionary because it was new Soviet system there people of get a chance to read print production .

But in 90 years XX century Soviet print industry break down. In this period in international arena field came the new independence Tajikistan and print industry continue in new period. In conclusion author note the importance of this theme and research in circle of history science. Author also reference the signification of this trend for development of modern society.

Keywords: *print, book, Pamir, research, region, science, history, scientist, historiography.*

Сведения об авторе:

Мамадсалимов Насим - старший преподаватель кафедры Всеобщей истории Хорогского государственного университета им. Моёнио Назаршоева, тел: (+992) 934 030444, E-mail:mamadsalimov8989@mail.ru

About the author:

Mamadsalimov Nasim – Senior teacher of the Chair of History of History Faculty, Khorog State university named after M.Nazarshoev, тел: (+992)934 030444, E-mail: mamadsalimov8989@mail.ru

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳои, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуются основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статей должны быть приставленные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправить научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.